

Zübdetü'l-irfân fî tedkîki'l-itkân

“Kur’ân Araştırmalarında İrfân’ın Özü”

İKİNCİ CİLT

زبدة العرفان، فترقيق للدقائق

Jelîf:

*H. Hamid Hamdî Uânî el-Malatî
(1873-1955)*

Çeviri Tahkik:

*Dr. Mevhibe Alptekin Altunkaya
Transkripsiyon: H. Hamdi Hamid Polat*

Zübdetü'l-İrfân fi Tedkîki'l-İtkân – 2

“Kur’ân Tedkiklerinde İrfânın Özü”

Şeyh Hamîd Hamdî-i Vânî (el-Malatî)

Çeviri, Tahkik: Dr. Mevhibe Alptekin Altunkaya

Transkripsiyon: HHamdi Hamit Polat

İnönü Üniversitesi Yayınları 138
Fıkıh/Tefsir

Kitabın Adı:
Zübdetü'l-İrfân fî Tedkîki'l-İtkân - 2
زبدتہ الـرفان فی تدقیق الـانفان

الطبعة الثانية
١٤٤٢ / ٢٠٢٢ م
MALATYA - 2022

كتاب علمي

حقوق الطبع محفوظة للمؤلف والمحرر والمترجمين
لا يسمح بإعادة إصدار هذا الكتاب أو أي جزء منه أو تخزينه أو
استنساخه أو نقله كلياً أو جزئياً. في أي شكل من الأشكال و بأي
وسيلة سواء بطريق الكتروني أو ألياً بما في ذلك الاستنساخ
المتعدد (إلكتروني أو ميكانيكي أو كيميائي أو بصري أو
المعلومات واسترجاعها. دون الحصول على إذن خطي مسبق
من الناشر.

Copyright © All Rights Reserved. No part of this
book may be reproduced, stored in a retrieval
system, or transmitted in any form or by any
means without prior permission in writing of the
publisher.

Telif: Hacı Hamîd Hamdî-i Vâni el-Malatî

Çeviri, Tahkik:
Dr. Mevhibe Alptekin Altunkaya
Transkripsiyon: H.Hamdi Hamit Polat

Editör:
Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

Kapak : Mimar Senan
İç Düzen : Meryem

ISBN: 978-625-8293-20-3

İnönü Üniversitesi Yayınları: 144.
yayinevi@inonu.edu.tr

زُبْدَةُ الْحَرْفَانِ

فِي

تَكْقِيَةِ الْإِثْقَانِ

المجلد الثاني

تأليف

الشيخ الحاج حميد حمد في وانغ المصطفى

ترجمة تحقيق تراسكريب

د. موهيخ ألتينكين ألتونكايا

حميد حمد في بولات

إعداد و تنسيق

أ.د. مصطفى ألتونكايا

TAKDİM

Yükseköğretim kurumlarının eğitim, araştırma ve topluma hizmet gibi üç temel işlevi vardır. Toplumsal sorumluluğumuz, milletimizin bilim, kültür ve sanatına katkı sunmayı gerekli kılmaktadır. Malatya yetiştirdiği dünya çapındaki şahsiyetleriyle tarihte olduğu gibi bugün de medeniyetler kavşağı olmaya devam etmektedir.

Medeniyet havzaları ve düşünce akımlarının mayalandığı şehrimiz, ekonomi-politiği ve teolojik eksenyle daima bir ilgi odağı olmuştur. Elinizdeki eser, müellifinin ifadesiyle vaktin hassasiyetine mebni gûşe-i inzivâya çekilmek zorunda kaldığı 1918'de kaleme alınmış son Osmanlı entelijansiyasının şaheserlerinden biridir. Sultan Abdülhamit Han (ö. 1918)'ın yakın çalışma ekibi arasında olduğunu öğrendiğimiz müellif; Tabip, Hakim ve Müfettiş Şeyh Hamit Hamdî Bey, diğer görevlerinin yanı sıra Van müftülüğünü deruhte ettiği 20 Mayıs 1915'te Rus işgalinde bütün aile efradını kaybetmiş ve kendisi esir düşmüştür. Nöbetçi rus subayını tedavi etmesi karşılığında hapisten kaçıp Urfa'ya, oradan da ilimize göç etmiş, bütün eserlerini Malatya'da kaleme alıp Malatya'da tekrar evlenmiş, böylece Malatî nisbesini de alarak 1955'te ilimizde vefat etmiş Tecde Kuyuönü kabristanına defnedilmiştir.

İnönü Üniversitesi olarak, bir şehir için kaybolmakta olan kültür eserlerini günyüzüne çıkarmanın önemini farkındayız. Daha önceki iki kitabın yayınlanmasındaki katkımız da bunun göstergesidir. Üniversitemiz, uluslararası sempozyumlar, akademik araştırmalar, eğitim faaliyetleri yanında Malatya'nın kültürel değerlerine yönelik çalışmaları da önemsemekte ve desteklemektedir.

Malatya'da yüz dört yıl önce telif edilen bu eserin, değerli bilim insanı Sayın Dr. Mevhibe Alptekin Altunkaya'nın titiz çalışmalarıyla ilimizin kültür envanterine kazandırılmasından ötürü kendisini tebrik ediyorum. Hicaz ve Hindistan görevleriyle Osmanlı hariciyesinde önemli görevler ifa etmiş müellifin, Malatya ve Türkiye'nin yakın tarihine ışık tutacak nitelikteki başka eserleri de vardır. Bu kitapların da bulunup gün yüzüne çıkarılması ilimiz açısından önem arz etmektedir.

Eserin bilim camiasına, Malatyalı okurlara, öğrenci ve araştırmacılara çok şeyler katacağından eminim.

Prof. Dr. Ahmet Kızılay

Rektör

Zübdetü'l-İrfân fî tedkîki'l-İtkân

“Kur’ân Araştırmalarında İrfân’ın Özû”

İ K İ N C İ C İ L T

Hacı Hamid Hamdî-i Vânî el-Malatî (Demirler)
(1873-1955)

Tahkik, Tercüme, Transkrib
Dr. Mevhibe Alptekin Altunkaya
Hamdi Hamit Polat

Editör
Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	v
EDİTÖR.....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	13
İSLÂM'IN TEVHİD-ZÜHD-İRFÂN GELENEĞİ.....	14
Zühd/Sûf Kavramı.....	16
BİR ŞEYH: HAMİD HAMDÎ-İ VÂNÎ EL-MALATÎ	17
Hayatı (1873-1955), Eğitimi.....	17
Müellifin Yaşadığı Malatya.....	19
Malatya Tasavvuf Karşıtlığının Kritiği.....	21
el-Malatî'nin İlmî Şahsiyeti.....	21
Şeyh Malatî'nin Bazı Klinik Uygulamaları	22
Hamdî-i Vânî el-Malatî ve Kimya-Hey'et İlmi (Astronomi).....	22
Zübdetü'l-İrfân ve İslâmî İlimler.....	23
Bir Şâir Olarak Vânî el-Malatî.....	26
Vânî el-Malatî ve Diğer Faaliyetleri.....	26
Kendi Kaleminden Müellifin Özgeçmişi	27
Mukaddime	30
ZÜBDETÜ'L-İRFÂN FÎ TEDKÎKÎ'L-İTKÂN CİLD 2	
Bab-1 Evvel	32
Kur'ân-ı Âzîmü's-ş-şan Olan Kitabullah'ın Tafsîli Beyânındadır.....	32
Bab-1 Sâni.....	76
Sünnet-i Seniyye Olan Ehadis-i Nebeviyyenin Aksamı Birkaç Fasla	
Taksim ve Fasl-1 Evvel Enva'ı ve Ravilerin Şera'iti Beyânındadır	76
Fasl-1 Sâni.....	90
Sünnet Olan Ehadis-i Şerifenin Nezd-i Müçtehidinde Derecatıyla	
'Ameli Beyânındadır.....	90
Fasl-1 Sâlis	97
Ehadis-i Nebevî Râvi Esâtirinin* Tabakât ve İzahı Beyânındadır ...	97
Fasl-1 Râbi'	117
Ehadis-i Nebevîyyenin Bazılarına Vüsul ve Âdem-i Vüsulıyla	
Muhtelif 'Amalların Emsile İle İzahı Beyânındadır.....	117
Bab-1 Sâlis	133
Dela'il-i Şer'iyyenin Üçüncüsü Olan İcma'-ı Ümmet Beyânındadır....	133
Bab-1 Râbi'	146
Dela'il-i Şer'iyyenin Dördüncüsü Olan Kıyas-ı Fukaha Beyânındadır	
.....	146

Fasl-ı Evvel	148
Kıyasa İhtiyacın Lüzumu ve Şartı ve Rüknu ve Hükmü ve Ref'i	
Beyanındadır	148
Fasl-ı Sâni	150
Re'yin Usulü Beyanındadır	150
Fasl-ı Sâlis	151
İhtilaf-ı Fukaha Beyanındadır	151
Fasl-ı Rabi'	156
Aslen Edille-i Erba'aya Râci' Olup Fer'en Bir İsim İle Mümtaz Edille-i	
Sa'ire Beyanındadır	156
Fasl-ı Hâmis	162
İlm-i Fıkhın Taksim ve Ta'rifi Beyanındadır	162
Fasl-ı Sâdis	169
İhtilaf-ı Müçtehidinin Esbabı Beyanındadır	169
Fasl-ı Râbi'	183
Müçtehidin-i Âzamın Tabakatıyla İctihadında Sevab ve Hataya	
İhtimali Beyanındadır	183
Ahkâm-ı Şer'iyyeyi Muhammediyyenin İkincisi Olan Ahkâm-ı	
Ameliyye	209
Bâb-ı Hâmis	214
Ahkâm-ı 'Ameliyyenin İkinci Ma'hezine Taalluk Eden Bahsin Tedkikatı	
Beyanındadır	214
Fasl-ı Evvel	231
Muhtelif-i Fiha Emsile-i Fer'iyye Beyanındadır	231
Fasl-ı Sâni	243
Tercih Beyânâtın* Esbâb-ı Hükmü Beyanındadır	243
Fasl-ı Sâlis	247
Füru'un Aslı Olan Salât .. Olan Zekât* ve Savm ve Hac ve Cihadın	
Hükmü ve Mezâya-yı Müstahsenesi Beyanındadır	247
Fasl-ı Râbi'	286
Furu'dan Ribâ ve Tesettür-ü Nisâ, Hadd-i Kazf (İftira) ve Zinâ,	
Müskirât, Sirkat (Hırsızlık), Kısasın Hükmü ve ... ve Kesbin Mezâya-	
yı Memduhesi Beyanındadır	286
Fasl-ı Hâmis	299
Şer'at-ı Ğarra-yı Muhammediyye'de Nâsıh ve Mensuh Hüküm ve	
Esrâr-ı Mühimmeyi Beyânındadır	299
Mensuhda Kâide	326
Bu Mes'elenin Tedkiki	326
Fasıl	340
BİBLİYOGRAFYA	380

*İnsanı zevk yorar, Râhat usandırır, İş eğlendirir
Vânî el-Malatî*

Şeyh Hamid Hamdî-i Vâni el-Malatî (1873-1955)

EDİTÖR

Zübdetü'l-'irfân fî tedkîki'l-itkân kitabının 3. ve 1. Cildini ayrıca kimya ve anatomiye dair Zübdetü'l-mervîyye fî't-teşrih ve'l-kemevîyye ile Risale fî's-Salat'ı daha önce yayınlamıştık. Zübdetü'l-'irfân'ın 2. Cildini de bilim dünyasının istifadesine arzetmiş bulunuyoruz. Böylece elimizdeki yazma kitapların tamamı yayınlanmış olacaktır. Henüz bulunamayan Zübdetü'l-berâhin rücûmen li's-şeyâtin ve Zübdetü'l-müsemmâ fî hükmi'l-esmâ adlı kitapların arama çalışmaları ise devam etmektedir.

Eserleri el yazmalarından okuyup Türkçe'ye aktaran ve Arapça Farsça bölümlerini tercüme ederek her türlü gayreti gösteren Dr. Mevhibe Alptekin Altunkaya ve editörlüğümüz müddetince azami gayretlerine şahit olduğumuz müellifin torunu Hamdi Hamid Polat'a teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mustafa Altunkaya
Malatya / 2022

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin, Horasan geleneği ile yetiştirdiği son dönem bilim insanları içerisinde Hamit Hamdî-i Vâni el-Malatî ve eseri Zübdetü'l-irfân fi tedkîki'l-itkân (751 s.)'ı ilk olarak 2016'da Allah'ın lütfu inayetiyle bilim dünyasına kazandırmayı başardık.

Malatî (ö. 1955), temel İslâm bilimlerinin yanısıra tarih, kimya, antropoloji, tıp, astronomi gibi fen bilimlerine de vâkıf olan müellifin, Türkçe anadili olmak üzere Arapça, Farsça, Kürtçe, İngilizce, Fransızca ve Ermenice'ye hâkim olduğunu görmekteyiz. Kitapta müellifin hayatına yer verilmiş, fikhî konulara değinilmiş, Kur'ân tarihi bilgilerine yer verilmiştir. Kitabın, kurtuluş savaşı yıllarında ve sonrasında sürgünler sebebiyle olumsuz şartlardan etkilendiği ve yıprandığı gözlenmiştir. Eserler önce Milli Kütüphane'den teknik yardım alınarak onarılmış, resimleri dijitalize edilmiştir.

Ekseri bölümleri Osmanlı Türkçesi ile, bir kısmı Arapça ile, şiirler ise genellikle Farsça ile yazılmıştır. Şiir, deyim, terkip ve iktibaslar Türkçe'ye tercüme edilip kaynakları verilerek eserin tahkiki yapılmıştır.

Dr. Mevhibe Alptekin Altunkaya

Keçiören - 2022

GİRİŞ

İslâm'ın doğuşunda tevhidin sosyal pratiği olan zühd, İslâm'ın yaratıcı, değişimci yapısını teşkil eder. Zühd sevgiye dayanır. Evren ise bu sevgi ve merhamet ekseninde döner. Allah'ın ilk sözleri, insanın muhtaçlığını unutup kendini müstağni görmesini eleştirir. Son dönüşün Allah'a olacağı ve nihâyette zühd ve irfânın gâlip geleceği Mekkî surelerde vurgulanır.

Bu kitapta irfânın özünü ele alan müellif 1915'e kadar muallim, müfettiş, hâkim ve müftülük gibi bürokratik görevlerde bulunur. Özgeçmişinde Hicaz görevlerinde İngiliz casus faaliyetlerine karşı Sultan Abdülhamid Han (ö. 1918)'a raporlar verdiği anlaşılr. Bu beldelerde fıkır görünömlü ayrılıkçı hareketlerin ideolojik bağlantılarını araştırmış; yer, tarih ve isim vererek Osmanlıyı tekfir ortak paydasında birleşen İngiliz muhibbi akımların iddialarını ilmî bir surette çürütür. Vehhabizm, Safevî Şiası ve Hint mistisizmine genişçe yer ayırıp irfânın özünü müdafaası, son dönem Osmanlı resmi düşüncesinin geniş bir savunusudur. İslâmî ilimler ile fen bilimlerindeki birikimi yanında, Osmanlı hinterlandındaki önemli dillere vukûfiyeti ve bürokrasi tecrübesine rağmen en verimli yılları inzivada geçer. 1918'de önce İngiliz yanlılarınca Malatya Hamidiye Camii (Yeni Cami/Taş Cami)'ndeki¹ faaliyetlerine son verilir. Tek parti yıllarında evinin jandarma baskınlarıyla gözetim altında tutulması ve 1946'daki sürgünü onun Abdülhamid'e ve İslâmî Osmanlı ideale bağlılığının göstergesidir.

Kitapta müellifin İslâmî ilimler, güncel meseleler, irfân anlayışı ve tarih yaklaşımı takip edilebilir. Klasik yazarlar hakkındaki görüşleri, en çok kimlerden etkilendiği, kaynak olarak hangi kitaplardan istifade ettiği de görölebilir. Ayrıca neden böyle bir eseri vücda getirdiği, bir tek kitapta Kelam, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Tarih ve Tasavvuf konularını toplayarak neyi murad ettiği anlaşılabilir. Ona göre, ilim birbirinden ayrılmaz interdisipliner bilim dallarından oluşur ve bunların her biri "el-İlm" genel başlığı içinde yer alır.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, DH-MKT, 26/8; BOA, ŞD, 1471/34; BOA, BEO, 1026/769 envanterine kayıtlı belgeler.

İSLÂM'IN TEVHİD-ZÜHD-İRFÂN GELENEĞİ

İbrâhimî geleneğin bozulduğu bir zamanda (610) Hz. Muhammed (s) “Hirâ”da Rabbânî eğitim (itikâf) ile erbain-i Musa (a)² gibi sıyâm ve kıyâmda iken Kur’ân-ı Kerîm nazil olmaya başladı. Kadir gecesi gerçekleşen bu hadise İslâmî zühd hareketinin başlangıcı oldu. Tevhid ve zühd, 23 yıl boyunca tedricen tebliğ edildi. Sonra din kemale erdi ve elçilik sona erdi (632).

İlk Kur’ân neslinin inanç değerleri Kelâm İlmi’ne, ahlâki değerler Tasavvuf İlmi’ne dönüştü. Medine zühd ekolü, bu değerleri (sekaleyn) muhafaza etti. Nebi (s)’nin seçkin sahabesi (Ehl-i Süffe, Zühhâd) İslâm’ın küresel çağrısını ulaştırmak için Horasan, Rum illerine gidiyor, şâhid ve dâîler olarak serhad karakollarında (ribat, suğur, tekke, zâviye) murabata ile değerlerin muhafazasını sürdürüyorlardı.

İslâmiyet, Roma-Sasani zulmünden bıkmış kitlelerin yönelişiyle hızla yayılıyor, tağûtî sistemler yıkıldıkça servetler, dünya halkları arasında adilce dağıtılıyordu. Maddi refah, kitlesel İslâmlaşmaları sağlarken gevşek Müslümanları dünyevileşme ve vehne de sürüklüyordu. ‘Zühd’ü unutan kesimler, onun zıddı ‘vehn’ hastalığına kapılıyorlardı. Bir gün sordular: Vehn nedir ey Allah’ın elçisi? “Dünya sevgisi ve ölüm korkusudur!”³ dedi ve ekledi: “هَآنَ اللَّذَاتِ / أَكْفَرُوا ذِكْرَ هَآنَ اللَّذَاتِ / Keyfinizi kaçırın ölümü sıkça hatırlayın”.⁴ Zühd nesli için ölüm, gerçekte, “âsûde bir bahar, bir şeb-i arûs” iken yeni kuşağın hırslı, mutraf, çıkarıcı ve hazcı kesimleri için korkunç bir sondu.

Resulullah (s) uyardı: “لِيُوشِكَ الْأُمَمُ أَنْ تَدَاعَى عَلَيْكُمْ، كَمَا تَدَاعَى الْأَكْلَةُ إِلَى قَصْعَتِهَا. فَقَالَ: قَاتِلْ: وَمِنْ قَلَّةٍ نَحْنُ يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: بَلْ أَنْتُمْ يَوْمَئِذٍ كَثِيرٌ، وَلَكِنَّكُمْ غَنَاءَ كَغَنَاءِ السَّيْلِ، وَلَيَنْزِعَنَّ اللَّهُ مِنْ صُدُورِ عِبَادِهِ الْمَهَابَةِ مِنْكُمْ، وَلَيَقْتِفَنَّ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمُ الْوَهْنَ. فَقَالَ قَاتِلْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْوَهْنُ؟ قَالَ: حُبُّ الدُّنْيَا، وَكَرَاهِيَةُ الْمَوْتِ / Düşman toplulukların Müslümanların üzerine çullanıp, vahşi yırtıcılar gibi topyekün saldıracakları vakit yakındır...”⁵ Zira her kemâlin bir zevâlî vardır. Din

² A`raf 7/142: “وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَنَمَّ مِيقَاتَ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً” / Müsâ ile otuz gece (için) sözleştiğimiz ve buna on gece daha ekledik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu”; Bakara 2/51: “وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ أَخَذْنَاهُ الْعَجَلِ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ” / Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Ama siz, onun arkasından buzağıyı (ilah) edinmiş ve zalimler olmuştunuz”.

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/359.

⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, Kıyamet, 26.

⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Melâhim, 5.

kemâle erip⁶ Allah'ın yasaları⁷ böyle işledikten sonra zevâl de bir acı son olmaya devam edecektir.

Vehn hadisinde Sevban (r)'ın naklettiği diyalog, Müslüman toplumların bugün yaşadığı sosyo-politik krize ışık tutuyor. Devletler muvazenesinde Müslüman ülkelerin yerini anlatıyor. Bilim, teknik, ekonomik ve askeri üstünlükten sonra bugün sefalet koşullarını yaşıyor. Servet ve şöhret tutkusu, Batı modernizminin temelidir. Lakin insan hakları ve politik ahlâk bakımından bu tutku, dünyayı küresel iflasa sürüklemiştir. Globalizmin etkisiyle dünyanın hiçbir yeri artık huzurlu ve güvenli değildir. İşte tevhid-şirk, zühd-vehn arasındaki paradigma farkı burada kendini gösteriyor.

İslâmî paradigma dünya hırsını insanî ve uhrevî değerlerin ölümü olarak görür. Her şeyin metalaştığı homo-economicus düzeninde hukukullah ve hukuku'l-ibâd'a (Allah ve insan haklarına) yer verilmez. Dünya ekonomi-politiğinde *developing countries* (gelişmekte olan ülkeler) yalanıyla potansiyeli yüksek ülkeler, öz kaynaklarına ve öz değerlerine yabancılaştırılır. Yüz yılı aşkın bir süredir (1917) Müslüman halklar aynı vehn ile karşı karşıyadır. Üç kutsal mabedimizin (Mekke-Medine-Kudüs) İngiliz işgal kuvvetlerinin postallarıyla çiğnenmiş hali ortadadır. "Sayıca azlığımızdan mı olacak bunlar yâ Resûlallah! diye sorulunca, Nebi (s);" Hayır! Aksine siz kalabalık fakat etkisiz olacaksınız" diyor. Sahabe "Peki ama neden?" diye sorduğunda, "Allah, düşmanlarınızın kalbindeki korkuyu çıkaracak" diyor. Yani ahireti bırakıp dünyevî dert ve ideallere dalacaksınız, cihaddan (Allah için bilim, sanat, ticaret, üretim, tarım ve savaştan) kaçacak, daha fazla kâr, servet, güç ve iktidar için çalışacak, çokluklarınızla övüneceksiniz. "ألهكم التكثّر/Çokluklarla övünmek sizi oyalayacak".⁸ Oysa sahabe zühd ile övünürdü. Zühd ise dünyanın ve iktisadi faaliyetlerin tam ortasında olup dünyaya yüz vermemek, Allah sevgi ve tutkusunu bütün dünyevi sevgi ve tutkuların önünde tutmaktır.

⁶ الْيَوْمَ يَنَسُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَدْمُتُ نَفْسَكُمْ وَآتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا / Bugün artık inkârcılar dininize galip gelemeyeceklerini anladılar. Onlardan değil yalnız Ben'den korkun. Bugün dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım".

⁷ Ahzâb 33/62; "أَنَّ اللَّهَ فِي الدِّينِ خَلُّوا مِنْ قَبْلِ وَلَنْ تَجِدَ لِسَنَةَ اللَّهِ تَبْيِيلًا" / Öncekiler için Allah'ın yasası (stünnetullah) böyleydi. Allah'ın yasasında bir değişiklik bulamazsın"; Fâtır 35/43; Fetih 48/23.

⁸ Tekâsür 102/1.

Zühd/Sûf Kavramı

Din; hüküm, yol, yasa⁹ demektir. Yol dünyada katedilir yasa da dünyada gereklidir. Öyleyse insanın dini yaşayıp kendini gerçekleştirmesi için dünya imkânları (akıl, bilgi, sermaye, güç) önemli ve değerlidir. Kur'ân-ı Kerîm, bu imkânlarla "hayır/nimet" diyor. "وَمَا تَقْضُوا لَأنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ / Kendiniz için hayırdan (maddî imkânlar) ne gönderirseniz Allah yanında onu bulursunuz".¹⁰

Ayetlerde "وَمَا الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ / Dünya hayatı ancak aldatıcı bir şeydir"; "رُبَّ نَاسٍ لِّلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالنَّبَاتِ وَالْأَنْطَابِ وَالْمُقَطَّرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ"; "وَمَا لِحُبِّ الدُّنْيَا حَبْلٌ إِلَّا مَنَافِئُ النَّارِ وَالْآثَامِ / Nefsânî arzulara, kadınlara, oğullara, altın ve gümüş yığınınına, besili atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük, insanlara çekici gösterildi. Bunlar dünya hayatının metaidir. Varılacak en güzel yer ise Allah'ın katındadır"; "أَفَلَا تَعْقِلُونَ / Aklınızı kullanmayacak mısınız?"¹¹ buyrulur.

Kur'ân, dünyanın bizzat kendisini değil, Allah'tan fazla sevilip bağlanılmasını eleştirir. Medine'de pazar sesleri duyulunca sahabenin Hz. Peygamber'i Cuma hutbesi verdiği esnada ayaküstü bırakıp çıkmaları,¹² Ebû Ubeyde (ö. 639)'nin cizye vergileriyle döndüğünü haber alanların sabah namazında mescidi doldurmaları¹³ ve ganimet tartışmaları¹⁴ insan doğasındaki seküler eğilimlere örnektir. Kur'ân'ın eleştirisi buradaki ölçüsüzlük, dünyanın ahiret değerlerine baskın gelmesidir.

Rabbânî uyarı, dünyevi eğilimlerin Allah ve Resûl'üne tercih edilmesini yanlışlamaktadır. Öğüt verirken Resûlün dilinden dünyanın, cılız bir ölü oğlak kadar bile değeri olmadığı ifade edilir.¹⁵ Hz. Ali (ö. 661)'den nakledilen: "الدنيا معدن الشر و محل الغرور/الدنيا سوق الخسرات /Dünya ziyan pazarı/kötülük madeni ve aldanma yeridir"¹⁶ gibi sözlerin anlamı budur. Bu ifadeler bireyi bilinçlendirir. Hal böyle iken, "كَأَلَّا بَلَّ تُجِبُونَ الْعَاجِلَةَ "

⁹ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, "dyn", *es-Sihah: Tâcu 'l-Luğa ve Sihahu 'l-Arabîyye*, nşr. A. Abdulğafur Attâr, (Beyrut: 1990); İbn Manzûr, "dyn", *Lisanu 'l-Arab*, (Kahire: 1986); Günay Tümer, "Din", *İA*, 9/312-320, (İstanbul: TDV Yayını, 1994).

¹⁰ Bakara 2/110.

¹¹ Âl-i İmrân 3/185; Âl-i İmrân 3/14; A'râf 7/169.

¹² Cuma 62/11.

¹³ Müslim, *Sahîh*, Zühd, 6.

¹⁴ Müslim, *Sahîh*, Zekât, 12.

¹⁵ Süleyman Uludağ, "Dünya", *İA*, (İstanbul: TDV, 1999), 10/23, Müslim, *es-Sahîh*, Zühd, 2.

¹⁶ Muhammed Reyşehri, *Mizanu 'l-Hikme*, 2/895, <http://lib.eshia.ir/11023/2/895>; el-Âmidî, *Giraru 'l-Hikem*, (Beyrut: Darulhadi, 1992), 142'den nakil.

بَلَّ “ 17 /Hayır siz dünyayı seviyor, ahireti bırakıyorsunuz”. 17 “بَلَّ” /تُؤْتِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى /Dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa ahiret daha hayırlı ve kalıcıdır” 18 buyrulur. Demek ki eleştiri, dünya lezzetlerine değil, ölçsüzlüğe ve aşırılığa.

İslâm'ın Medine zühd değerleri “vehn” girdabında zayi ediliyor. İslâm'ın zühde dayalı tasavvuf (yün) hareketi “sûf/yün” sembolizmi ile dünyevileşen saltanat düşkünü iktidarlara eko-politik bir isyandır. Medine zühd ekolüyle İslâm'ın yayılmasına öncülük eden sahabe/tabii; zühd sistematığı ile kurumsallaşıp (ribat, tekke, ilk tarikatlar) Moğol-Haçlı istila yüzyılında büyük ihyâ ve tecdidi başardı.

Zübdetü'l-İrfân şer'î ilimler arasında tasavvuf ilminin panoramasını Gazâlî (ö. 1111) sebki üzere çoklu disiplinler içinde veriyor. 1918'de telif edilen yazma eserde, müellifin yüksek entelektüel düzeyi görülüyor. Müellif temel bilimler ile şer'î ilimlere ve tasavvuf ilmine her zaman ihtiyaç olduğunu vurguluyor.

BİR ŞEYH: HAMİD HAMDÎ-İ VÂNÎ EL-MALATÎ

Hayatı (1873-1955), Eğitimi

Müellifin doğum yeri Nurşîn-i Süflâ mahallesidir. Yöre Abdurrahman-ı Tâgî (ö. 1886) öncülüğünde dünya çapında bilim insanları yetiştiren bir ekoldür. 1885'te Armenakan, 1887'de Cenevre Hınçak ve 1890'da Tiflis Taşnaksutyun partileri kurulup bu yörede 1895 Sason İsyanı'nı başlatırlar. İsyan sırasında müellif Hicaz'daydı. Görev dönüşü İstanbul'da bir paşanın kızıyla evlenir. İzmir Ödemiş'e müderris tayin edilir¹⁹ 1905'te Van'a gelir, müderrislik ve ilköğretim müfettişliği yanında Hukuk azalığı ve 1911'de Van Hoşab Müftülüğü yapar. 1914 Rus işgalinde Müfti-i Vânî'nin evi muhasara edilip çocukları ve eşi türlü şenaetlerle katledilir, kendisi ise esaretten kurtularak dağ yollarından önce Urfa'ya sonra Malatya'ya hicret eder.

¹⁷ Kıyamet 75/20-21.

¹⁸ A'lâ 87/15-16.

¹⁹ Aydın Vilâyetinin 1316 Senei Hicriyyesine Mahsûs Salnâme, 147. file:///C:/Users/Asus/ Downloads/ D02786131600000019%20(1).pdf

Ermeni örgütlerinin olaylarda masum olmadıkları, uluslararası komisyon tarafından belgelenir.²⁰ 1895'te bölmeyi başaramayanlar 20 yıl sonra intikam hırsıyla yasa, hukuk, ahlâk, din, örf tanımadan sivil halka aşağılık şenaatler ederler. Arşiv tutanaklarında; en hafifiyle "Hoşab müftüsünün oğlu Ali'nin kafasını o derece ezmişlerdi ki..." ve benzeri ifadeler çokça yer alır.²¹ Ermeniler, kadınlara lisana getirilmeyecek tecavüzlerde bulunmuşlar, çocuklar karlar üzerinde ölüme terk edilmiş, insanlar açıktan ölmüşlerdi. Sor dağına çekilen Hoşab halkını ise Ruslar topa tutup, büyük kısmını imha etmişti. Ermeniler, babaya tehditle oğlunu Rusların öldürdüğünü söyletmeye çalışmışlardı. Amerikan konsolosluğuna sığınanlar ise kendilerine verilen zehirli yemeği yedikleri için kan kusarak ölmüşlerdi.²²

Ali Efendi (ö. 1915) ve Şehbenderzâde Mâhiye Hatun çiftinin oğlu olan müellif, 1884'te Van Rüştîye Mektebini birincilikle bitirmiş, İskender Paşa Medresesinde Muid Ahmed Efendi'den Arap Dili dersleri almış, 1891'de Bayburt'ta Müftü Ali Efendi'de tahsil-i ulûm (lisans) yapmıştır. İstanbul Dersaadet Fatih Medresesi'ne yerleşmiş, Dersiâm Mustafa Efendiden, akşam derslerine ise Şiranlı Hâlis Efendi'den tevsî-i ulûm (master, doktora) dersleri almış (1896) Seyr u sülûk eğitimini ise Mekke'de Erzincan asıllı Abdullah Mekki oğlu Hâlid (ö. 1899)'den ve Seyyid M.Fehim Arvâsî'den (ö. 1896) almıştır. 1900'de diploma (icâzetnâme) alarak mezun olmuştur.

Malatî, Ermenî katliamından sonraki yıllarda geçmişini hemen hiç anlatmamıştır. İlk eşi Hanife Hanım'dan (ö. 1915) olan beş çocuğunun isimlerini de hiç zikretmemiştir. Arşivlerde çocuklarından birinin adı Ali'dir. Malatya'da evlendiği (1920) Emine Hanım'a (ö. 1961) ve ondan olma Sakine (1921-1990), Bahaeddin (1923-1988), Şehabettin (1931-2018), Necmettin (1934-2017) ve Mehpâre (1940-1970)'ye önceki çocuklarından ve eşinden hemen hiç bahsetmemiştir.

²⁰ İsmail Görgen, *Uluslararası boyutlarıyla Sason Ermeni isyanları*, MKÜ SBE Dergisi, 17(46), (Antakya: 2020), 499-520; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, 1878-1897, 113-114; Ercüment Kuran, *"Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)"*, Tarih Boyunca Türk Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu, (Ankara: 1985), 21.'den naklen Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli Sürgün mü Soykırım mı?*, TTK, <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/01.pdf>, 3.

²¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, Ankara 2001, s.136.

²² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Belgelerle Ruslar ve Ermenilerin Van Havalisinde Yaptıkları Soykırım, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/1742/ermeniler-komiteleriyle-ruslarin-van-ve-havalisinde-yaptiklari-soykirim/>

Samsun ve Çorum sürgünlerinde (Aralık 1943-1947) aile büyük bir yokluk ve korku yaşamıştır. Sürgün kararı çıktığında oğlu Necmettin Efendi ilkokulda dersten apar topar eve çağrılıp akşama doğru zemheri soğuşunda ellerine alabildikleri üçbeş parça öteberi ile yük trenine bindirilerek jandarmalar eşliğinde sürgün edilmişlerdir.

Müellifin mahdumu kıdemli Albay Bahattin Efendi'nin zehirlenerek öldürüldüğü düşünülmektedir. Şeyhin küçük kızı Mehpâre Hanım'ın ise Sivas Hafık'te soba zehirlenmesinden vefat ettiği bildirilir.

Müellifin Yaşadığı Malatya

Malatya, Habib İbn Mesleme'nin (ö. 661) idaresinde 638'de İslâm'ın sınır şehri (ribat) olmuş, 1085'de Selçuklu, 1135'de Danişmend, sonra İlhanlı, Memlûklu ve 1516'da Osmanlı şehri olmuştur. Malatya'yı stratejik yapan şey, kıtalar arası yolların kavşağında yer almasıdır. İbn Mesleme, Hz. Ali'nin komutanı Selman b. Rebîa el-Bahilî (ö. 653) ile Cemel-Sıffin gerginliğinden ötürü sert tartışmalar yaşayınca Malatya, Kûfe-Şâm kutuplaşmasından etkilenir.

1. Cihan Harbi öncesinde misyoner istihbarat faaliyetleri bu şehirde yoğunlaşır. Malatya'da İngiliz (Erhaç) Havaüssü çalışmaları 1930'da başlar. İngiliz arkeolog istihbarat elemanı Gertrude Lowthian Bell (ö. 1926), Sir Leonard Woolley (ö. 1960), Binbaşı Soane (ö. ?), Binbaşı Edward William Charles Noel'in (Kürt Lawrence ö. 1974) Malatya faaliyetleri arşivlerde yer alır. İngiliz heyeti Malatya'yı teslim almak üzere geldiğinde Malatya valisi Halil Bey'in karşılamaya gitmesi, İngiliz kraliyeti adına bazı aşiretlerle görüşüp iş birliği yapmaları kaydedilir.

Ezcümle 1400 yıllık Müslüman şehri Malatya, 19. yy'a kadar İslâmî Kûfî kimliğini korur, Medine zühd hareketinin bir durak yeri olur. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren misyoner faaliyetlerine konu oldukça sûfî kimliğinden uzaklaşır, “atalar dini (!) – Allah'ın dini” mugalatasıyla Medine İslâm Devleti'nin resmi düşüncesi olan peygamber geleneği (sünnet-i seniyye) ve zühd/tasavvuf karşıtı bir konuma sürüklenir. İlk vali Habib b. Mesleme ile Kûfe kadısı Selman b. Rebîa gerginliğinde de “sûf-harîr/Ali-Muâviye” mücadelesi vardır.

Zühd hareketi liderlerinden Ebûzer-i Ğîfari (ö. 652), Muâviye b. Ebi Süfyân (ö. 680)'ın idaresinde Anadolu (643) ve Kıbrıs fetihlerine katılmıştı. Ebûzer (r), komutanın israf ve yolsuzluğunu şiddetle eleştirmiş, bu görüşler

Şam yönetimine karşı bir sivil harekete dönüşmüştü. Bugün halen Hısn-ı Mansur (Adıyaman)'da ve Malatya'da en yaygın ismin Ebuzer olmasının nedeni budur.

Ebûzer-i Gifârî (ö. 652), Selman b. Rebi'a (ö. 653), Safvân b. Muattal (ö. 680), Seyyid Battalgazi (ö. 740), Ebû'l-Hüseyin Hamdî el-Malatî (ö. 987) Abdulhalık-ı Gücdevânî (ö. 1179), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240), Şems-i Tebrîzî (ö. 1248), Mevlâna (ö. 1273), Sadreddin Konevî el-Malatî (ö. 1274), Cemal el-Malatî el-Halebî el-Harputî (ö. 1400), Hamideddin Aksaraî (ö. 1412), Hacı Bayram-ı Velî (ö. 1430) Zeynüddin Abdülbasit b. Halil el-Malatî (ö. 1514), Niyâzî-i Mısrî el-Malatî (ö. 1694), Seyyid Osman Nuri Bağdadî (ö. 1944), Hamdî-i Vâni el-Malatî (ö. 1955), Seyyid Osman Hulusî (ö. 1990), Avnullah Özmandur (ö. 2019) gibi çok sayıda şahsiyet Malatya zühhd geleneğine katkı vermişlerdir. Bu sayılan müelliflerden bir veya birkaçı dışında tamamı Malatya'dan ayrılmış ve kent dışında yaşayıp oralarda vefat etmişlerdir. Bu durum, kentin yerel karakteristiği ile açıklanabilir. Şâirin dediği gibi; “ ما از این شهر غریبه بی تفاوت کوچ کردیم \ از رفیقاً زخم خوردیم تا به روزی /Biz bu şehirden göç ettik, artık dönemeyiz, dostlardan yara aldık / Acı ama hasud şehrin insanlarıydık.

Şehirdeki sûfi ekoller zâviye, tekke, medrese, imaret, cami, mescid, türbe ve namazgâh gibi çok sayıda yapı inşa etmişlerdi. Seyahatnamalarda bu yapılardan söz edilmiş, ancak 1400 yıllık süreçte çoğu günümüze ulaşmamıştır. Hâcegânî, Kadiri, Rifai ve Nakşi tekkeleri ile Fırat havzasında Zeynelabidîn, Haydarkuli, Şeyh Hasan, Kale ve Zeyve Zaviyeleri ve Tepehan, Hekimhan, Yarımcahan, Silahtarhan, Şahnahan gibi güzergah zaviyelerine dair bilgiler verilmiştir. İstehrî (ö. 952), Katip Çelebi (ö. 1657), Hamdullah Müstevfi (ö. 1340), Zekerîyya Kazvini (ö. 1283), İbnü'l-Adim (ö. 1262), İbn Battuta'nın (ö. 1368) yanısıra Avrupalı seyyahlar da (Polonyalı Simeon (ö. 1619), İngiltere'nin Erzurum Konsolosu J. Brant (ö. 1838) gibi) Malatyadaki tasavvufi ve sosyo-kültürel hayata dair bilgiler vermişlerdir. Sonuç olarak Hz. Peygamber'in vefatından 6 yıl sonra fethedilen (638) Malatya, tasavvuf tarihi açısından önemli bir şehirdir. Dünya çapındaki sûfi müelliflere ev sahipliği yapmıştır. 80'i aşkın yaşında Kozkökü Cami çıkışı düşüp ayağı kırılan müellif Malatî, 12 Mart 1955 günü vefat etmiş, vasiyeti üzerine Derme suyu kenarındaki Kuyuönü Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Malatya Tasavvuf Karşıtlığının Kritiği

1908 Abdülhamid'in hal'i ile başlayan İslâmî gelenek karşıtlığı ordu, bürokrasi, siyaset, diyanet, İslâmcı akımlar dâhil bütün kesimlerde yürütülen bir tasavvuf karşıtlığına dönüşür. Sûfi gelenek topyekûn reddedilip, Malatya'nın sûfi şahsiyetleri itibarsızlaştırılır, İmam Ebû Hanife ve müctehid imamlar “هم رجال و نحن رجال/Onlar adamdı biz de adamız” denilerek hafife alınır. Şeyhlere karşı bir algı oluşturulur, gençlik arasında şeyhlere hakaret eden, mevlid ve sohbet toplantılarını sabote edenler çıkar. Nedim Hoca'nın 1955'te yaşadığı bir olay bu yaklaşımın şeyhlere karşı etkili olduğunu gösterir. Müellif vefat etmiş, mevlidi okunmaktadır. Birkaç bahir okunduktan sonra müftülükten bir hoca duaya başlar. Ancak dua yerine Arapça gramer kitabının ilk satırlarını okur. Hamdele salveleden sonra: *-İ'lem enne ebvabe't-tasrifi hamsetun ve selasuna baba!, - Amin!, - Sittetün minha lissülasıyyi'l-mücerredil; - Amin!..* Hiç kimse daha önce duymadıkları bu cümlelerden bir şey anlamaz. Fakat bir gariplik olduğu fark edilir. Çünkü bu cümleler herhangi bir duaya benzememektedir. Sadece Arapça bilenlerin fark edebildiği sözde dua, aynı görüşte olduğu halde Şeyhin mahdumu Şehabettin Efendi'yi bile rahatsız eder ve “yeter hoca kes!” deyip sonlandırır.²³

el-Malatî'nin İlmî Şahsiyeti

Tekke seyr u sülûk eğitiminde tıp bilgisinden yararlanılır, halka sağlık hizmeti de verilir. Cabir b. Hayyân es-Sûfî (ö. 815)'nin buluşları yine İmam Gazali (ö. 1111)'nin tıbbın fıkıh ilminde fetva verebilmek için şart olduğunu ileri sürmesi Tasavvuf - Tıp ilişkisini gösterir. Gazali; “و من لم يعرف الهيئة و التشريح فهو عني / Fizik ve tıbb ilmini bilmeyen kimse Allah'ı tanımaktan acizdir” diyor, bu ilmi, müftü ve mürşid olabilmek için şart görüyordu.

Ona göre; “Uzay bilimleri ve anatomi fizyoloji, insana hizmet eden, hayatını koruyan ve yaradanını bilmede büyük faydası olan ilimlerdir. Bu ilimler her akl-ı selim Müslümândan büyük âlimlere, evliyaya kadar kabul ve rağbet görmektedir. Bu derslerin yüksekokullarda tahsili ve zorunlu hale getirilmesi kadar büyük bir hizmet düşünülemez. Elbette İslâm inançları ve ehl-i imanın şeriatının tahsili de büyük bir hizmettir. Tabiatçılar, Allah Te'âlâyı tanımaktan mahrumlardır. Onların görüşlerini dayanak kabul edip, iman ehlinin inancını tahkir ettirmek yabancı misyonerlerin lanetli işleridir. Oysa anatomi fizyoloji

²³ Mevhibe Alptekin Altunkaya, *Nedim Altunkaya İle Röportaj*, (Malatya: 2016).

geçerli bir ilim olup, bu ilmi elde etmeye teşvik edilmişizdir.”²⁴ Şeyh Hamid Hamdî'nin bazı pasajlarını tıbbıa dair eseri *Zübdetü'l-Mervîyye*'den buraya derc etmekte fayda vardır:

Şeyh Malatî'nin Bazı Klinik Uygulamaları

“Zehirlenme vakalarında, tabip bulunmadığı taktirde ilk yardım imkânlarıyla tedâviye koşmak gerekir. Midede şiddetli sancılar ve bulantılar varsa zehirlenme olduğu anlaşılır. Önce hasta kusturulur ve zehirli maddenin vücuttan atılmasına çalışılır. Onun için hastaya çok miktarda sıcak su verilir-vakit kaybetmemek için ılık su da verilebilir- zehirden sonra 1 saat geçmiş ise, derhâl bir mushil vermeli, aşağıdan tuz hakanesi (şırınga) yapmalıdır. Bir litre suya, iki ya üç kaşık tuz bırakılır. Zehrin türüne göre, farklı tedaviler de uygulanır. Zehirlenme fosfor veya bakır zehirinden ileri gelmişse, hastaya bir litre suda beş yumurta çalkatılarak içirilmelidir. Amonyak potas, midye, bozulmuş et ile meydana gelen zehirlenmelerde ise hastaya; bir litre suya üç kaşık sirke koyularak içirilir. Sonra yumurta ile hazırlanan saf su (tatlı su) verilir. Mantar ve benzeri bitkiler yoluyla zehirlenme vakasında, soba ve yanmamış kömür marsığından acı çekirdek ve sâir içeceklerden meydana gelen zehirlenmelerde bu tedavide süratle iyileşme görülür. Dar ve küçük bir odada veya havadâr olmayan bir alanda insan yaşadığında, teneffüs eyledikleri hava, oksijen bakımından noksan ve akciğerlerden dışarı atılan karbondioksit gazıyla yüklü olduğundan, veridi kanının, şiryân kanına dönüşmesi eksik kalır, bu da havanın zehirlenmesine neden olur. Saf hava az ise, orada bulunanların benizleri solgun ve görünüşleri zayıf olur. Bir başka tabirle, kansız olurlar. Kirli hava o kadar tesirlidir ki kişi, muhtenikan (boğulmakla) hayatını kaybedebilir. Kazalarda ise sükûnet ve itidâl ile derhal uzman bir hekime koşmalı, bu imkân bulunmadığında ise hasta ölümden kurtulmak için sunî teneffüs ve benzeri acil tıbbi tedbirlere başvurmalıdır...”²⁵

Hamdî-i Vâni el-Malatî ve Kimya-Hey'et İlmi (Astronomi)

Malatî'nin tıp ve kimya eseri 117 sayfadır ve kimi detay bilgileri ihtiva etmektedir. Ona göre; “Evren altı günde yaratılmıştır. Fakat bu, şimdiki günler gibi değildir. Ne kadar zaman olduğu tartışmalıdır. Dünya yirmi dört saatte, kendi mihveri üzerinde, Garb'tan Şark'a döner. Sabahleyin Güneş şark tarafından doğar

²⁴ Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-Mervîyye fi't-Teşrih ve'l-Kemeviyye*, (Malatya: 1918), 105.

²⁵ Malatî, *Zübdetü'l-Mervîyye*, 104.

gibi, akşam da garb tarafından batar gibi görünür. Aslında Güneş ne doğar ne de batar. Yerküre, Güneş'ten, 15.190.600 mil kadar uzaktır ve Güneş ışığı sekiz dakikada (8 dk.) Yerküre'ye ulaşır. Güneş yuvarlak, parlak, sıcak bir gezegendir. Dünyamızın etrafında döner gibi görünse de bu, tıpkı hareket halindeki vapurda yolcuların, iskeleyi aksi tarafa gidiyor görmeleri gibi, bir yanılsamadır. Gerçekte dönen, Güneş değil Dünyadır. 25 gün 12 saatte bir defa yalnız Güneş kendi mihveri etrafında döner. Yerküre'nin hangi tarafı Güneş'e doğru dönerse, o taraf Güneşi görür, diğer tarafı karanlık olur. Bunun içindir ki, bizde gece olduğunda Yeryküre'nin diğer tarafında gündüz olur. Güneş bize görünmeye başlayınca "doğdu" deriz görünmez olunca da "battı" deriz. (derkenar: Yıllık dönüşünü üç yüz altmış beş gün, beş saat, 48 dakika, kırk beş sa-niyede icrâ eder)". Gezegenlerin konumları, burçlar, güneşe uzaklık yakınlık gibi durumları çizdiği şekli-musattah üzerinde inceleyen müellif, Yerküre'yi merkez alıp, cisimler dünyasının birbirini saran gezegenler ve unsurlar üzerinde felekler (yörüngeler) katmanların yuvarlık olduğunu belirtir.

Zübdetü'l-İrfân ve İslâmî İlimler

Kelâm, Fıkıh ve Tasavvuf genel başlıklarıyla üç kitap halinde tasnif edilen *Zübdetü'l-İrfân*'ın birinci kitabı (1-247) kelâm konularını, ikinci kitabı (247-564) usul ve fıkıh konularını, (564-725) üçüncü kitabı ise ahlâk ve tasavvuf konularını ele alır. Hakîm ve filozoflar hakkında önemli değerlendirmeler yapan müellif, felsefecilerin iddialarını çürütür: "Onlar (felsefeciler) nefisler sonsuz, maddeler ise sonlu olduğundan mevcut maddeler beşer nefislerine kifayet etmez. O nedenle cismani haşr da mümkün değildir diyerek hamakatçe bozuk düşüncelerle fasit bir kıyası da delil olarak gösteriyorlar. Hâlbuki nefislerin sonsuz olması muhaldir. Zira nefislerin 'adem-i tenahisi kıdem-i âleme ve âle'd-devam te'akub-i edvara mebni olup biz me'âşir-i ehli kitap ise bedenden müfarakat eden nüfus-i mahdud ve mütenahi olmakla mevadd-ı mevcudeden ekser değildir..."

Müellife göre; felsefe akli naklin üstüne getirmiş, Yeni Eflatuncu mezhebi kurmuştur. Pisagoras da bu felsefecilerin en mahirleridir. "إخوان الصفاء/Ihvanu's-safâ" kısm-ı â'zamı Pisagoras mezhebinden isti'are edilmiştir. Bunlar içlerinde bütün dinleri birleştirme hususi gayeleriyle Hristiyan papazları da a'za sıfatında bulundurmışlardır. Aristoteles ile Eflatun birbirine mu'arız iki ekoldür. Aristo'nun İlahiyyûn mezhebi Farabi (ö. 950) ile İbn Sina (ö. 1037) tarafından gayet mevsuk bir surette ibraz edilmiştir. İmam Gazâli (ö.

1111) aklın hall-i mes'elede âdem-i kefyetine ve edille-i nakle ziyâde i'tina edip a'mâl-i zihniyyeyi tahkir ve tezlil ile oyuncak haline getirerek naklin eteğine sarılmış olduklarını belirtir.

Tevratın üç farklı nüshasını da inceleyen müellif, nüshalar arası farklılıkları beş maddede uzunca zikreder. Tevrat'ın nasıl tahrif edilmiş olduğunu somut delillerle ortaya koyar. Ona göre Tevrat müfessiri Adam Clark (ö. 1832) ve Housen (ö. ?) muhakeme ederek Sifr-i Tekvinin Otuz altıncı babının 31. ayetiyle bunu takip eden sekiz ayet Sifr-i Tekvîn'in üçüncü babının 14. ayeti Tevrat kelamı olmadığı gibi başkaların idhaliyle iftirada bulunduklarını, ayetlerin içeriğinden anlaşıldığı vecihle tahrif edilmiş olduklarını itiraf ediyorlar. Hz. Musa kitabında bulunan bazı cümleler onun kelamı olmadıkları saraheten anlaşıyor. Sifr-i A'dâd'ın 31. babının 40. ayeti ve Sifr-i Tesniye'nin üçüncü babının 14. ayeti ile âyât-ı sâ'iresi cenab-ı Musa'nın kelimaları değildir. Adam Clark (ö. 1832) tefsirinin cild-i evvelinde Hz. Musa'nın kelamı Sifr-i Tesniye'nin 33. babında hitam bulmuş olup 34. babı Musa'nın kelamı değildir. Teyakkun ederim ki Hz. Musa'nın irtihalinden bir hayli zaman sonra Ben-i İsrâ'il'in meşayih Simone Semen ahbar tarafından yazılmıştır. Kin Kate (ö. ?) âlim de "He-ma'il-i Evvel Sifrinin 17. babının 12. ayetinden 31. ayetine kadar muharrer olan ayetler sonradan ilhak edilmiş olduklarından kütüb-i Tevratıyeden ihraca şayan olup tercümemizi son defa tashih ettiğimiz sırada bu ayetleri idhal etmedik" diyor. Bu tafsilattan müsteban olduğu vecihle şimdi ellerinde bulunan Tevarih Hz. Musa'ya inzal buyurulan Tevrat olmadığı açıktır. Zira bu mecmualar üç nüsha olup İbrani, Yunani ve Samiri'dir. Bunlar arasında sayısız çelişki vardır ki sayarak bitiremeyiz.

Malatî zikrettiği âyetleri büyük ölçüde tasavvufi/işâri tefsir yöntemiyle yorumlar. *Zübdetü'l-İrfân*'da klasik tefsirlerden yararlanan ve kendi görüşüne de yer veren müellif, ilm-i tefsirin kavramlarını kullanır. Bu kısımlarda Malatî; "Tasavvufta en çok tefsir telif edendir" diyerek Sülemî (ö. 692), Cüneyd (ö. 910), Maturidî (ö. 944), Gazâlî (ö. 1111), Zemahşerî (ö. 1144), Fahr-ı Râzî (ö. 1210), Kadı Beyzavî (ö. 1286), Şa'rânî (ö. 1565), Suyutî (ö. 1505), Ebûssuud (ö. 1574) gibi müfessirlerden yararlanır.

Kur'ân'ı şahsi fikrine göre tefsir edenler ile Kur'an ı azümü's-şandan bir harf noksan, fazla veya bir harfi inkâr edenlerin ittifakla küfürlerine hükm edilmiştir" diyerek tefsir faaliyetinin önemini ve ciddiyetini dile

getirir. Müellif ayrıca ilm-i tefsirde mütebahhir olmayan kimselere tasavvufta iktida edilemeyeceğini, Şeyh Cüneyd'in de bu yöndeki görüşünü nakleder.

Müellif tasavvufi açıdan ayetleri ele alıp tefsir eder. Tasavvuf ehlinin hâli ve ilmi öyle bir hâl ve ilimdir ki bu hâl ilmi, ilimce daha yüksek olanlarda bulunmayabilir. Musa as ile Hızır kıssası bunun örneğidir. Musa as peygamber olduğu halde ve insanların en âlimi olduğu halde, ihlas ile ve gayret ile Hızır as'dan ledün ilmini almıştır. Buna göre ehlullah ittifakla, bu ilmi almanın şartını ihlasa ve bezl-i cehde bağlamıştır. Bu da tasavvuf ilmi demektir. Kehf suresinin 66. âyetini bu doğrultuda şöyle izah eder:

Bazen tasavvuf ehlinin ahvali gûnagûn olur ve (tasavvuf) mefdulde bir ilm olur ki kendiden ziyâde âlim ve fâzıl olanda o ilim bulunmaz. Halbu ki mefdûl, bî hesâb fâdıl derecesinden dündür. Hazret-i Mûsa ile Hızır'ın ahvali buna şahittir. /Sana öğretilen ilmi bana da öğretmen için sana tabi olayım mı? Halbuki Musa aleyhisselam ulum-i nübüvvet ve risalet ve umur-i şeriat ve ahkâm-ı siyasette e'lemu'n-nas idi. Hızır aleyhisselam ise bildiği şeyde e'lem idi. /Biz ona katımızdan ilim öğrettik" ilm-i has olup ledünni olduğunu ima buyurmuştur. İşte ihlâsın neticesi ilm-i ledünni olduğu ve onu tahsile sa'y ve bezl-i cuhûd edilmesine ehlullah müttefikdir. İmam Beyhaki rivâyetinde kale aleyhisselam ربى لا أعلم إلا ما علمنى /Ben Allâh'ın bana öğrettiğinden başkasını bilmem demiş, İmam Ahmed (ö. 855) rivâyetinde: اسئلك بكل اسم هو /Allâh'ım kendini isimlendirdiğin ve gayb ilminde belirttiğin sana ait bütün isimlerle sana dua ediyorum kelim ve ehadis-i nebeviyyelerde beşerin ilminin gunagun olduğuna beşâret vardır. İlm-i gaybdan te'âlâ ve tekaddese hazretlerinin i'lamıyla olur. Nasıl ki sure-i Kehf'te mücerred keşf ile gulamın katlinin (kendi ilmi) olmayıp rabbani ilmi olduğu ve sefinenin tahribi ve cıdarın ta'miri yani müstakbelde olacak şeyleri Hızır aleyhisselamın bilmesi ve ilm-i gaybi, ilm-i ledünni olduğu sabit olur. İşte ilm-i tasavvuf bu ulûmun tahsiline nam verilmiştir.

Malatî; يا ايها الذين آمنوا اتقوا الله وكونوا مع الصادقين / Ey iman edenler! Sadıklarla beraber olun" âyetini yorumlarken كونوا/olunuz fiilini râbıtâ ile ilişkilendirir ve hem hakiki hem de hükmi keynûnete (gaybubette beraberlik) şamil olduğunu belirtir. Nitekim râbıtada hem hakîkî hem de hükmi (huzur-i kalb ile) beraberlik (keynûnet) vardır.

Müellif takvâ ile ilgili âyetleri tefsir ederken; Allah'ın takvâ ehlini, belli bir bilgi edinme süreci olmaksızın, keşif ve ilham yoluyla zekâ/akıl ve hikmet sahibi yaptığını belirtmektedir. Bu ise ibadetlere ihlas ile muvazebet sayesinde mümkün olmaktadır.

Bir Şâir Olarak Vâni el-Malatî

Malatî'nin şiirleri irfânî derinliğini ve içindeki hicrân acısını yansıtmaktadır. Şiirlerinde Allâh'ın "ol" emri ile bir bedia (insan) yaratıp onu rûh olarak isimlendirdiğini sonra nefis ile ruh arasındaki münasebetleri ele alarak; nefsin ayartıcı, serkeş, şerden yaratılmış bir olgu olduğunu belirtmektedir.

Malatî'nin şiirlerindeki nazım biçimi ve birimi mesnevi (ikili) beyitlerinden oluşmaktadır. Şiirlerinde vezin ölçüsü 11'dir. Şiirlerinin ahenk unsurları bakımından ise kafiyeli olduğunu görmekteyiz. Söz sanatlarından isti'âre, teşbih, kinâye, teşhis, tariz gibi sanatları kullandığını söyleyebiliriz.

Vâni el-Malatî ve Diğer Faaliyetleri

Müellif "zevk yorar, rahat usandırır, iş eylendirir" sözüyle her an aktif olmayı düstur edinmiştir. İslâmî ilimlerde olduğu gibi günlük hayatta ve ekonomik faaliyetlerinde de maiyetindeki kimselere aktif olmayı tavsiye etmiştir. İrşad faaliyetlerinde Malatya'da kısa sürede tanınmıştır. Ancak 1918 yılı şartları sebebiyle faaliyetlerden el çektilmiş, köşesine çekilmek zorunda kalmıştır. Daha önce İzmir'deki irşadı neticesinde birçok kimsenin hayatında değişim meydana getirdiği, Ödemiş eşkıya reisi Çakırcalı Mehmet Efe (ö. 1911)'nin tevbe edip eşkıyalığı bıraktığı bilinmektedir.

Van'da bulunduğu yıllarda Hukuk azalığı, müderrislik, ilköğretim müfettişliği ve müftülük gibi çok yoğun görevler yapmaktadır. 1911'den işgal yıllarına kadar geçen 4 yıllık süreçteki çalışmalarıyla Van'da Ermeni tebanın bile teveccühünü kazanmıştır. Ermeni bir kadın kendi canı pahasına müellifi ve ailesini kurtarmak istemiş ancak kendisi ile birlikte onlar da katledilmiştir. Müellif, büyük mahdumu Şahabettin Efendi (ö. 2018)'ye göre: Abdulhamit Han'ın görevlendirmesiyle eğitim sistemindeki aksaklıkları tespit edip düzeltilmesine yönelik adımlar atılmasını sağlamış ve Hindistan'a gönderilmiştir. Hindistan'da giydiği kıyafetleri oğlu tarafından muhafaza edilmiştir.

Urfa'dan Malatya'ya hicret ettiği 1917'den itibaren Malatya merkezde tebliğ ve irşad çalışmalarını yapmıştır. Cami ve mescidlerde konuşmalar yapmış, halkın bilinçlenmesi ve kenetlenmesi yönünde telkinlerde bulunmuş, işgalcilere meyletmemeleri için uyarılar yapmıştır.

Vaktin nezaketi derken bir hassas dönemden söz etmektedir. Bir taraftan Urfa, Antep ve Maraş'ın işgali devam ediyor, bir taraftan da Ermeni mezalimi yaşanıyordu. Malatya ise bu olaylardan doğrudan etkileniyordu. O tarihlerde İngiliz istihbarat subayı bin başı Edward Noel Malatya'da aşiretlerle görüşüp işbirliği yapanlardan silahlı destek birlikleri kuruyordu. Müellifin bu şartlarda henüz yeni ayak bastığı Malatya'da cami ve mescitlerdeki bu çalışmalarına devam edemediği görülmektedir. Çünkü şehir içinde işbirliği yapan aşiretlerin silahlı adamları vardı. O nedenle artık bir müddet eserlerine yoğunlaşmayı tercih etmiştir.

Sürgün yıllarında Çorum'daki faaliyetleriyle ilgili de elde bilgiler mevcuttur. Çorum sakinleri memleketlerine arif bir zatın geldiğini öğrenince irşad sohbetlerinden istifade etmiş, onu kollamışlardır. Ancak Şehabettin Efendi'ye göre annesi bu ilgiden rahatsızlık duymuş, müellif ile tartışmıştır. Jandarma baskısından ötürü bu çalışmalara son vermesi gerektiğini, Malatya'dan bu sebeple sürüldüklerini söyleyerek artık sohbetleri bırakmasını istemiştir. Sürgünden sonraki Malatya yıllarında da ev baskınları, karakol ifadeleri devam edince aile içinde benzer tartışmalar mütemadiyen olmuştur.

Kendi Kaleminden Müellifin Özgeçmişi

Müellif Hacı Hamid Hamdî-i Vâî Murtazevî İbn Ali Efendi İbn Demir İbn İsmail

289/1873 senesinde Van vilâyetinin Nûrşîn-i Süflâ mahallesinde tevellüd edip mahalle mektebinde Bekir Efendi Hoca'dan bid' ederek (başlayarak) hatm-ı kelâm-ı kadîmden sonra, doksan beş tarihinde mekteb-i rüşdiyesinde, 300 tarihinde (1884) birinci olarak ikmâl ve a'sâr ve mektubî kalemlerine mülazemete devamla bu sırada İskenderpaşa Mederesesi'nde Muid Ahmed Efendi'den Arabi dersine de giderek, 307 senesinde (1891) Bayburd Kazasına tahsil-i ulûm hususunda Müfti Ali Efendi'den tahsil-i ulûm edilerek ba'dehu tevsî-i ulûm zımında Dersaadet Fatih Medresesi'ne iskân, dersîâmlardan Mustafa Efendi dersine devam ve akşam dersine de Şiranlı meşhur Halis Efendi yedinde tahsil edilmiş, 311 tarihinde (1895) Hicaz'a

ma'zemet-i dirâze Haremeyn-i Şerîfeyn ziyaretinden sonra derslere devam, 313 (1897) tarihinde tekrar Hicaz'a ve Haremeyn-i Şerîfeyn'de Ramazan-ı Şerîf'e tesadüfle geceler umre'ye gidilmiş ve tavaf ile teravih kılınmıştır. 316 (1900) tarihinde tekmil-i nüsah ile icazetnâme alarak Ödemiş Kazasının İbrâhim Efendi Medresesine Müderris tayin ile, 321'de (1905) sıla-ı rahm için Van vilâyetine azimetle valideyn-i ber hayat ziyaret olunarak vilâyetin Daru'l-Muallimin muallimliğine ve ibtidai mekteb müfettişliğine ve i'dadi mektebi Arabi muallimliğine tayin, 323 tarihinde (1907) bidâyet-i hukuk azalığına, 327 tarihinde (1911)

Hoşab kazası müftülüğüne tayin, Harb-i Umumi'de vilâyet istilaya uğradıkta mücerred (tek başına) kalarak hicretle Urfa'nın Suruc kazasında Çekirge Anbar memurluğuna, Urfa'ya Fransız ve İngiliz asakirinin vürûdunda hicreten Malatya'ya bilvurud nasayih ile cami'i şeriflerde ve mahalle mescidinde hitabet ederek vaktin nezaketine mebni her ikisinden el çekilip inziva-yı gûşe-i mutala'aya kalmıştır.

310/1894'da ve 313/1897 tarihlerinde iki def'a Hicazî esnasında Abdullâh Mekki oğlu Halid'den Tarik-i Nakşî letaifi ve 308 tarihinde Seyyid Fehim el-Arvâsî kaddesallâhu esrarehumda ta'rif-i ezkar bid' edilmiştir. Kaleme almış olduğu kitaplar: *Zübdetü'l-Berâhin Rücûmen li'-Şeyâtin*, *Zübdetü'l-İrfân fi Tedkiki'l-İtkân*, *Zübdetü'l-Mervîyye fi't-Teşrih ve'l-Kemeviyye*, *Zübdetü'l-Müsemma fi Hükmi'l-Esmâ*.

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدك يا من تقدس ذاته عن الإدراك والخيال وإحاطة الأفكار وتنزهت صفاته عن التشبيه والمثال ونبراس الإنتظار وتجردت أفعاله عن النقائص والسؤال وسمة الإفتقار ونصلى ونسلم على حبيبك وخليك ونيك المختار وعلى آله واصحابه الأخيار عدد قطرات الامطار ونسئلك الرحمة والبركة على المجتهدين الأبرار ومشايخنا الموحدين الأحرار عدد انفاس المستغفرين بالأسحار.

اما بعد: فيقول العبد المقتدر إلى رحمة ربه الغني حمدي خاكي بن علي المرتضى الواني ستر الله عيوبهما وغفر ذنوبهما. قد اقتطعت من أكمام روضة العلماء واقتبست من ازهار دوحة الأمان زهرة في تقرير الإذعان والإيمان وبهجة في تحصيل الإيقان والبرهان وسميتها زبدة العرفان في

تدقيق الإتقان لتكون هدية للإخوان و سبباً للعفو و الغفران و أنا بالقصور معترف و بالإحسان مقترف و شرعت بعد فرقتي من الإخوان و الأكابر و هجرتي من الأوطان و العيال و الأولاد و كان زمن تخريب البلاد و توسيع الفساد و صار كيوم التناد و وقت الميعاد. أسئل الله تعالى بلطفه و كرمه أن يجعل زخراً في الآخرة و وسيلة للمغفرة إنه قريب مجيب و عليه توكلت و إليه انيب.

(Zâtınla idraklerin, hayalin ve düşünce ufkunun ötesinde olan, sıfatlarıyla teşbih, denklik ve görüş nibrasından üstün olan, fiillerinle noksanlıktan, sorgulanmaktan, eksiklikten uzak olan Allah'ım! Sana övgüler ederiz. Sevdiğin, dost seçtiğin elçine, ailesine, seçkin ashabına yağmur taneleri adedince salat ve selâm ederiz. Senden şehirlerde istiğfar edenlerin nefesleri adedince merhametini, temiz müctehidlere, hür ve muvahhid şeyhlerimize bereketini dileriz.

Ve sonra: Bu Gani Rabbinin rahmetine muhtaç kulu Hamdî-i Hâkî b. Ali el-Murtazevî el-Vânî [(el-Malatî) Allah anne babasının kusurlarını örtsün, hatalarını bağışlasın] der ki;

Ulemâ ravzasının dallarından topladığım, ümenâ çınarının özlerinden derlediğim değerleri; iman ve ızanın takriri, ikân ve bürhanın tahsili için bir araya getirdim ve Zübdetü'l-irfân fî tedkiki'l-itkân olarak isimlendirdim. İhvânıma bir hediyem, af ve mağfiretime bir sebep olsun. Kusurlarımın farkındayım, taahhüdüm iyiliktir. İhvânımdan ve büyüklerimden uzak düşüp vatanımdan, evlad u iyalimden hicret ettikten sonra yazmaya başladım. Zaman ülkemizin tahrip, fesadın yayılış zamanı oldu. Sanki kıyamet günü, ahiret vaktidir. Allah'tan lütfunu, cömertliğini, ahirette bu çalışmayı bir azık olarak mağfiretime vesile kılmasını istiyorum. O yakındır, duaya icabet edendir, O'na tevekkül ettim, O'na yöneldim.

Ma'lum-i zevil'-besâirdir ki fûnûn-i İslâmiyye made-i ilim, amel ve ihlâstır. Benâberîn ilme müteallik mekasid, mevakif, akâid ve şuruhi ve amele mütealliki, kütüb-i sitte ehadisi ve usûl-füru' ve fıkıh, ahlâk ve ihlâsa mütealliki İmam Gazâlî (ö. 1111) ve İmam Rabbani (ö. 1624) mütabeatından nebean etmiştir. Ve üç kitab-ı cinane cereyaniyle bâb ve fasıl ve nev' ve mukaddimesinden isâle ve leme'an eylemiştir.

Mukaddime

Din-i mübin-i Ahmedî (s) usûl-fürû' ve her nevi ahkâm-ı şer'îyyesinin hey'et-i mecmu'ası, fıkıh nâmı altında cem' olunup üç kısma taksim olunmuştur.

1. **Fıkıh-ı İlmi'**dir ki nazar-ı im'an ve istidlâl ile bilinmesi ve itikad edilmesi matlub olan hakâyıkı muhtevidir. Vahdaniyyet ve sıfat-ı ilâhiyye gibi.

2. **Fıkıh-ı Amelî'**dir ki ilmi ile ma'an kendisine tatbik-i amel olunmak iktiza eden ahkâm-ı celileden ibarettir. İbadât, muamelât ve ukubât gibi.

3. **Fıkıh-ı Vicdanî'**dir ki nefs-i nâtıkanın tezkiyesine ve tekâmülüne medar olan hususâtı ihtiva eder. İlm-i Ahlâk ve İlm-i Tasavvuf gibi.

Bu aksamdan ahkâm ve itikadiyyeye müteallik olan birincisi din-i mübin-i İslâm'ın mebni âleyh olan esasları ihtiva edendir. Bunlar imânın rüknünü teşkil eder ve bunlarla küfür ve imân tefrik edilir.

ZÜBDETÜ'L-İRFÂN FÎ TEDKÎKİ'L-İTKÂN CİLD 2

AHKÂM-I ŞER'İYYE-İ MUHAMMEDİYYE'DEN 2. KİTAP

AHKÂM-I AMELİYYE BEYÂNINDADIR

(Mukaddime) Ya Fettah Ya Allah!

اللهم نور قلبي بنور شرك الأحذية و اجعلني خادم الشريعة الأحذية و ناشر أحكام الحقيقة “
Allahumme nevvir kalbi bi nûr-i sırrike'l-ehadiyyeti vec'alni hadime's-şer'iati'l-Ahmediyeti ve nâşira ahkâmi'l-hakikati'l-Muhammediyeti aleyhisselatu ve's-selâm ve't-tehiyyati.” Din-i Mübin-i Muhammedinin usûlü bulunan âkâ'id-i celile ve fûrû'u olan ahkâm-ı sa'iresi Kur'ân-ı Kerim ile rivâyet-i sahîh üzere sabit olan ehadis-i Nebevilerden ma'huz olup bunlardan hariç bir hükm-i şer'i bulunmak hadd-i imkân haricidir. Ve delalet-i kat'iyye ile Kur'an ve hadisin cemi'-i ahkâm-ı ilahiyeyi mütekeffil bulunmaları müttetekun aleyhtir. Mu'tekadât-ı asliyye bir hadd ile mahdûd olup fûrû'-i ahkâm ise sarahaten karib vecihle ifade murad edilse mücelledât-ı âzimeyi dolduracak elfâz ve ibârâta lüzum ve belki husule getirmek re'sen gayr-i mümkündür. Zira havadis-i zamaniyyenin teceddüdü ile fûrû' teceddüd etmektedir.

Vahiy ve Nübüvvet cihetiyle Sahib-i şer'iat (s.a.v.) efendimizin Kur'ân-ı azimü's-şandan enva'-ı ulûm ve ma'ârifî iktibas buyurmasına nazaran ancak kitabullahtan ahz-ı ahkâm için Şâri'-i Akdes teâlâ şa'nuhu ve celle sultanuhu hazretleri iki tarîk ile bilumum efrad-ı ümmete ahkâm-ı şerifini bast ve tafsîl buyurulmasını murad buyurmuştur ki icma' ve kıyas ve fıkıhtır.

İcma' bir asırda bulunan marifet-i kâmile erbâbı bir husus-ı diniyyede ümmet-i Muhammediyenin müttefik olmalarıdır.

Kıyas fukahada tefekkuh-i fi'd-din mertebesine erip Kur'ân-ı âzîm ve ehadis-i kerîmeden fehm-i ahkâm ile içtihad ehil olanların içtihadâtıdır. Ümmet-i merhume-i Muhammediyye içinde fazl ve kemâli zâhir ve bâhir olanlara şu mansıb-ı âlî ihsan buyurulmuş ve ehliyetlerine mebnî içtihad ile emir buyurulmuştur. Zira Kur'ân-ı Kerim ile ehadis-i Nebi'î'de âka'id-i sahihenin mikdar-ı kâfisi ve ahkâm'ı ferî'yyenin kısm-ı küllisi tasrih olunmuş ve geri kalan fûru'unu tazmin eyleyen zevabıt ve keva'ide de telvih olunmuştur. Müçtehidân-ı izâm sayesinde efrad-ı müslimin ahkâm-ı dinîyelerini nusus-i şer'iyyede sarahaten ibadât, muamelât, hudûd ve âdâb bâbında lüzum görülen ahkâm-ı İlahiyyeyi bilâ noksan hazır bulmuşlardır. Şâr'i ve kavâninin mu'eyyede-i şer'iyyeyi irsal ancak // 263 // Cenab-ı teâlâ ve tekaddes hazretleri olduğu bî ihtibâhtır. Nebiyy-i efham tebliğine me'murlardır. Bu husus âyât-ı müteaddide-i Kur'âniyye ile sabittir.

Şeriat Cenab-ı teâlâ ve tekaddes hazretlerinin kullarına vaz' ve ta'yin eylediği âyin (merasim) ve dindir.

Din ise bir vaz'-ı ilahidir ki erbab-ı ûkûlü ihtiyar-ı memduheleriyle bizzat hayırlı olan şeylere sevk eder. Ahkâm-ı şer'iyyenin ma'hazı (kaynağı) ikiye ayrılır; (bunlara) esas ve fûru' denir. Ma'haz-ı esasa edille-i şer'îye ve edille-i ahkâm nam verilir ki dörde münhasırdır. Zira delil ya vahye yahut re'ye müsteniddir. Vahiy, tilâvete ta'alluk ederse vahy-i metlûv denir ki kitaptır. Vahiy tilavete ta'alluk etmezse vahy-i gayr-i metlûv denir ki sünnettir. Zira ehadis-i şerife, nefis-i nefis-i Nebi'î'ye ilkâ olduğundan evvelce kendisine tilavet ta'alluk etmemiştir.

Re'y, bir asırda gelen kâffe-i müçtehidinin re'yi olursa icma-ı ümmettir. Bazı müçtehidinin re'yi olursa kıyas-ı fukahadır. Kitap ve

sünnete şer'-i münezzel (indirilmiş şeriat), kavl-i e'imme (imamların görüşü) ve hükm-i kaziye (hâkimin kararı), şer'-i müevvel (tevil edilmiş şeriat) de derler. Hitâb-ı şâr'i (kanun koyucunun sözü) mükellefiyete ta'alluk ettiğinden ibadât ve muamelâta ayrılır.

İbadatta hüküm ve eseri farz, vücûb, nedb (mendûb), sünnet, hürmet (haram), kerahet (mekruh), ibahe (mübah) ve müfsiddir.

Muamelatta eseri sıhhat, nefâz, in'ikâd, lüzûm, fesad gibi şeylerden ibarettir. Fıkıh; i'tikad, âmel ve vicdani diye üç kısım üzere ilm-i fıkıh, fukaha beyan ve izah etmişlerdir. Fıkıh-ı i'tikadiyye, Fıkıh-ı Ekber, İlm-i Tevhid, İlm-i Âka'id, İlm-i Kelâm denir. Fıkıh-ı Âmeliye, İlm-i Şerayi' ve Ahkâm da denir ki ekseri ya İlm-i Fıkha amelî manasına kullanılır. Fıkıh-ı Vicdaniyye, İlm-i Ahlâk ve İlm-i Tasavvuf nam verilir. Ülûm-i Siyasiyye ve Medeniyye Fıkıh-ı Vicdanîye dâhildir.

Edille-i Erba'a; kitap, sünnet, icma-ı ümmet, kıyas-ı fukahadır. Bizden evvel olan şerayi'-i enbiya taharri, örf, te'âmül, istihsan, istishab, amel-i bi'z-zâhir, amel-i bi'l-azhar, ahz-ı bi'l-ihtiyat, kar'a (?), mezheb-i sahabi, mezheb-i kibar-ı Tabiîn, asıl ile âmel, ka'ideii külliyye, ma'kulü'n-nass, şehadetü'l-kalb, tahakkümü'l-hâl, umumü'l-belvâ, bunlar emsali keva'id-i şer'iyye yine edille-i erba'aya râci'dir. Bazı fukaha ahkâmı üç (başlıkta) addetmiş; kitap, sünnet ve icma'a usûl-i mutlaka nam verildiğindendir. Bu üçü, isbat-ı ahkâmda müstakildir ve müsbittir. Kıyas, muzhir olup müsbit olmadığından ahkâmı isbat edemez. Zira kıyas, usûl-i selâseden istinbat olunur.

Bab-ı Evvel

Kur'ân-ı Âzîmü's-şan Olan Kitabullah'ın Tafsîli Beyânındadır

Kitab-ı âzîmü's-şan Hz. Nebî-i efham efendimize nâzil ve ondan bi't-tevâtür naklolan Kur'ân-ı azîmü'l-burhandır. Hâmil-i vah-yi ilahî olan Cibril-i emin ve nâmus-i metin zât-ı vâcibu'l-vücûd celle azametuhu hazretlerinden istifaza buyurduğu emri Hz. Hayru'l-Beşer'e getirir bu halde melek-i mürsel melekiyetten beşeriyyete nüzul veya Nebî-yi efham kesif-i beşeriyetten latif-i melekiyyete su'ud ederek kelâm-ı Rabbanî ahz ve telakki olunur idi.

وإنه لتنزىل رب العالمین نزل به الروح الأمين على قلبك لتكون "Sûre-i Şu'ara'da "Ve innehu letenzilu Rabbi'l-âlemin nezele bihi'r-Ruhu'l-emin ala kalbike litekune mine'l-münzirin bi lisanin Arabiyyin Mübin ve innehu lefi zübürî'l-evvelin". Ve bu Kur'an-ı Kerîm Rabbi'l-âlemin'in indirdiği kitaptır ki aşikâr ve fehmi kolay olan lisan-ı Arabî ile hâlkı Allah'tan inzâr edicilerden olasin diye Cibril senin kalbine onunla nüzul eyledi. Ve tahkik (muhakkak) o bundan evvelki kitaplarda vardır. "أولم يكن لهم آية أن يعلمه علماء بني إسرائيل" Benî İsrâ'il ulemasının o Kur'an'ı bilmeyenleri müşrikler için bir âyet ve sıdkına delalet değil midir? Yani vahy-i celîden Kur'ân-ı mübin ancak vasıta-i Cibril ile olur.

Sure-i et-Tur'da "وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحياً أو من وراء حجاب أو يرسل" Ve ma kane libeşerin en yûkellimehullahu illa vahyen ev min verâ-i hicâbin ev yûrsile resulen fe yuhiye bi iznihi ma yeşâu innehu aliyyun hakim ve kezalike evhayna ileyke ruhan min emrina" Bir beşere Allah Teâlâ ancak vahiy ile veya bir hicab arkasından veyahut bir melek irsaliyle istediğini vahy etmek suretiyle tekellüm buyurur. Allah Teâlâ âlî ve hâkimdir. Sa'ir peygamberlere vahiy eylediğimiz gibi sana da emrimizden bir ruhu vahiy eyledik. Bu âyet-i kerime ile bilâ vasıta Muhammed (as) Leyle-i İsrâ'da tekellüm buyurulduğuna ihticac edilmiştir.

// 264 // Şifa-i Şerif'te dedi ki kelâmın nev'i üç kısım üzere olduğuna âyette delalet vardır. Musa'nın tekellümü min vera'il-hicab, cemi-i enbiyaya irsâlû'l-melâ'ike suver-i kelimadan ancak müşahade ile müşafehe vardır ki bizim Nebîmiz Muhammed Mustafa onunla mühtas kılınmıştır. Bazılar dediler ki kelâm ile ru'yeti, Musa ile Muhammed beyninde taksim olunup Muhammed (as) iki kere ru'yeti kâbe kavseyn ev ednâ ve inde sidreti'l-müntehadır. Ve Musa (as)'la iki kere tekellüm buyurmuştur. Biri Firavun'a irsali vaktinde, diğeri Firavun'un helâkından sonra ve Tur'a rücu'unda.

Kur'ân sıfatullahtan bir sıfattır. "إنه لقرآن كريم في كتاب مكنون" /Innehu le Kur'anun kerimun fi kitabın meknûn". "Kitab-ı meknun" levh-i mahfuz, ya mushaftır manası "meknunun fi kitab", kitabta olması Kur'ân'ın kitapta hulûl etmesi lazım gelmez. Eğer bir kimse 1000 altın yedine (eline) yazsa elinde 1000 Dinar bulunması bundan lazım gelmez. Nasıl ki yedine arş ve

kürsî yazsa keffinde (avuç içinde) bulunması lazım gelmiyor. Yine böylecesine sıfatu'n-Nebi, Teâlâ ve tekaddes hazretleri “ مكتوباً عندهم في ” Mektuben indehum fi't-Tevrâti ve'l-İncîli” denildiği gibidir. “Fatîha ve Elif Lâm Mîm Zalike'l-kitab” ile bid', “Kul e'uzu bi Rabinnâs” ile hitâm ve iki defnânın (kapağın) cem' ettiği, Müslümanların yedlerinde bulunan mushafta mektub, cemi'-i aktar-ı arzda ehli imanın elsinesi üzerine metlûv olan (okunan) Kur'an, kelâmullah-ı Teâlâ, Muhammed (as) üzere vahy-i münzel olduğuna tahkik Müslümanlar icma' etmişlerdir. Kur'an'da olanın cümlesi haktır. Bir kimse bir harf noksan veya ziyade ya da bir harfi, harf-i ahâr yerine bedel kitabeten ve Kur'ânen icma' vaki' olan Mushaf üzere şâmil olmayan harf ziyade eder ve bilerek Kur'an'dan olmadığını cezm eden kâfir olur. Zira Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinden Nebî (sav)'in nakil ettiği şeyi tekzibdir.

İbn Abbas'dan İbn Mâce rivâyetinde Müslümanlardan biri Kitabullah'tan bir âyet inkâr ederse boynunu vurmak helâl olur. Ebu Hureyre'den rivâyette aleyhisselatu ve's-selam “ قال المراء في القرآن كفر ”/Kâle el-mirau fi'l-Kur'âni küfrun” ve fi rivâyetin (bir rivâyette de) “ لا تماروا في ”/Lâ tumâru fi'l-Kur'âni fe inne'l-mirâ fi'l-Kur'âni küfrun” yani Kur'ân'da şekk küfürdür. “ فلا تك في مرية ”/Felâ teku fi miryetin” Şekk manasına olduğu, cedel manasına da gelir. “ فلا تمار فيهم الا مراء ”/Felâ tumari fihim illâ mirâen zâhîran” gibi bilerek Kur'ân'ı istihfaf (hafife alma) veya Mushaf'ı, levh u derhemde (levh-i mahfûz) mestur olan âyeti sebb (sövmek), inkâr veya ahkâm-ı Kur'an'dan birini, emri nefy (emri reddeden), nehyi (haramları) isbat (helâl sayan) eden insan, ehl-i ilmin icma'ı indinde kâfir olur. “ و إنه لكتاب عزيز لا يأتيه الباطل من بين يديه و لا من خلفه تنزيل من حكيم حميد ”/Ve innehu le kitabun aziz. Lâ ye'tihi'l-bâtîlu min beyni yedeyhi ve lâ min halfihi. Tenzilun min Hakimî Hamid”.

Tarih-i Milad Hz. İsa 570. senesinde veladet-i Nebevî, 610. senesine musadif Ramazan'ın 17. Pazartesi günü Hira dağında “ اقرأ بسم ربك ”/İkra, bismi Rabbik” tebliğ, üç sene sonra “ يا أيها المدثر قم فأنذر ”/Ya eyyuhe'l-Müddessir kum fe enzir” âyetiyle tebliğe me'mur olmuştur. 620. senesinde de Hicret vuku'uyla Tarih-i Arabî, Hicret'ten ad olunmuştur. Şeyh Şihabüddin b. Hacer (öl. 1567) ve Mesud b. El-Birr (öl. 1067) indlerinde sahib-i şer'iat Efendimiz 40. sene'i veladetinin ahirinde ve cumhur indinde de Ramazan ayında meb'ûs olmuştur. Üç sene hafiyen ve

(ra)'ın İnşirah suverleri gibi Zeyd bin Sabit de İnşirah vuku'unda emr-i müstehsi olduğunu teyakkûn ile emre imtisalen gâyet ihtiyat ile Abdullah bin Zübeyr (fi 73) Sâid bin el-Âs ve İbn Abbas (fi 68) Ubey bin Kâb, Enes bin Malik (fi 93) ve Abdurrahman bin el-Hars bin Hişam bir hey'et-i tahririye-i tedkikiye i'anesiyle tahririne bed' olunarak şera'it-i muğna biha ile nihâyet derece sebt-i âyat-ı Kur'aniye olundu ki yalnız Ashab-ı Kiram'ın hıfzında olmasıyla iktifa olunmayıp huzûr-i pür nûr-i risâletde mektub olmasına da i'tina edildi ve huzûr-i risalette mektup olduğu şahideyn-i âdileyn ile olması meşrut idi. Ancak Zeyd bin Sabit'in hakkında olan sure-i Bera'e'nin ahiri olan "لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ" /Lekad câekum resûlun min enfusikum azîzun aleyhi" âyeti kerimin daha getirilmemiş olduğundan iki şahit makamında şehadeti makbul olmasını tebşir-i Peygamberi ile sabit olan Ebu Huzeyme bin Sabit (ö. 657) şehâdetleriyle tahrir olunmuştur. Ve halife-i Resulullah Hz. Sıddık-ı Ekber nezdinde bu cem' olan Kelâm-ı Kadim hıfz olunarak Ümmü'l-kitap nam verilmiştir. Ba'dehu Ömerü'l-Faruk (fi 23) yed-i emanetlerinde ve irtihalinden sonra Ümmü'l-mü'minin Hz. Hafsa (fi 45) yedinde kaldı.

Zaman-ı Resulullah'ta Kur'an'ın sudur-i kurrâda mahfuzu "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" /Inna nahnu nezzelnez zikre ve inna lehu le hafizun" âyet-i kerîmesi mantuk-i münifince Kur'ân-ı Kerîm'in kıyamete kadar hıfz-ı amân-ı ilahide bulunması va'd buyurulmuş olduğundan Kur'an'ın nüzulüyle ehli İslâm tarafından tilavet ve hıfzı aynı zamanda başlayarak asr-ı saadetten itibaren her asırda Kur'an'ın hafazalarının adedi hadd-i tevatürün mertebe-i kusvasına balığ olmuş ve bu tevatürün misli daha görülmemiştir. Yani Kur'an'ı Hz. Resulullah'tan ahz ve telakki ile zamanımıza kadar imtidad edip hiçbir vakitte münkati olmayan silsile-i rüvâtın her asırda bir halkasını teşkil eden aded-i huffaz o asrın nüfus-i İslâmiyyesi nispetinde çoğaldı. Hatta bugün dahi Kürre'i Arz üzerinde mevcut ahali-i İslâmiyye meyanında erkek ve kadından büyük ve küçükten bütün Kur'an'ı ezberlemiş âded-i hafazanın lâekall 300 bine balığ olduğunu iddia edersek asla mübalağa etmemiş belki de noksan söylemiş oluruz.

1350 seneden beri bilâd-ı İslâmiyyenin her tarafına intişar edip de eyâdin-i ehl-i İslâm'da tedavül ve bugün adetleri milyonları tecavüz eyleyen (geçen) masâhif-i şerifenin yekdiğerine bir harfte bile muhalif

olmaması ve bunların tahrif ve tebdilden bil-küllîye masûn kalması dahi böyle mine'l-kadim Kur'an-ı Kerîm'in adetleri ishâdan hariç, huffaz-ı kiram kulûbünde hıfz olunagelmesi sayesindedir. Mücerred (yalnızca) mushaf-ı şerifte yazılmış olması sayesinde değildir. Eğer Kur'an-ı Ker'im'in umum Müslümanlar tarafından tilaveti bir ibadet-i müstakille olmasa ve onun öteden beri kalûb-i ümmette hıfzına ihtimam edilmeyip de mücerred mesahifde yazılmış olmasıyla iktifa olunsa idi ihtimal ki Kur'an-ı Kerîm böyle tahrif ve tebdilden bil-küllîye masun (korunmuş) kalamaz ve muhafaza edilemezdi. Nitekim Tevrat ve İncil muhafaza olunamadı. Çünkü onlar bizim gibi ezber edemediler. Yalnız kitabet (yazı), bir kitabın ilelebet muhafaza kalmasına kifâyet etmez. Ama bir kitap böyle her zaman binlerce kulûb-i ümmette muhafaza olunur ise onun tahrifine imkân bulunmaz ve bulunamaz. Bi'l-farz-ı muhal tahrif olunsa hafaza tarafından derhal tashih olacağı herkesin ma'lumu olduğundan hiç kimse onun tahrifine cesaret edemez. Etse bile hiçbir hükmü olamaz. Zira derhal tashih olunur.

Buna binaendir ki ilm-i kıraatında dahi mine'l-kadim Kur'an'ın nakil bi't-tevâtür ciheti fevkalade iltizam olunarak ona göre silsilename tanzim edilmiş ve ilm-i kıraatte ahz-ı icazete muvaffak olan hamele-i Kur'ân'ın silsilenâmelerinde // 266 // tâ Hz. Peygamber-i Zîşan (sav)'e müntehi oluncaya kadar râvilerin isimleri yazıldığı gibi aded-i ruvâtın kizb üzerine ittifaklarını hiçbir aklın tecviz edemeyeceği derecede hadd-i tevâtüre balığ olduğu gösterilmiştir. “خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ” / Hayruküm men tealleme'l-Kur'ân'e ve allemehü” gibi nice ehadis-i şerifeyle ümmeti talim ve talim-i Kur'an'a teşvik ve terğibde bulunuyor. Binaenaleyh e'imme-i ashab'dan tut da en dûn (aşağı) mertebedeki ümmete varıncaya kadar, erkek, kadın, çoluk ve çocuk herkes peyderpey nâzil olan âyet-i kerîmeyi tilavet ve hıfz etmeyi bütün sâadat-ı dünyeviye na'iliyetten daha kıymetli bir ni'met-i uzma bilir idi. Herkesin şeref ve meziyeti ve mertebesi rif'ati (yüksek mertebe) hıfz ettiği âyet-i kerîmenin miktarıyla takdir olunur idi. Her vakit meclis-i Nebevî'ye girilse onda tilavet-i Kur'an ile Ashab-ı Kiram'ın zümre-i latifeleri sâmia'nevaz (kulağa erişmek) oluyor idi. Abdullah bin Mesûd, Ubey bin Kâb, Muâz bin Cebel, Sâlim Mevlâ, Ebu Huzeyfe hazerâtı bilhassa talim-i Kur'an vazife-i mukaddesine me'mur buyurulmuş idi.

Hiz. Resul (sav)'in şeref-i didarıyla müşerref olmayan ehl-i afakade (uzakta) ashâb-ı kiram'ın güzide kurrasından muallimler gönderilir idi. Ekâbir-i ashab'tan birçok zevât ise bütün Kur'an'ı hafızalarında cem' ettikten başka her türlü meşguliyet ve istirahatı terk ile âyât-ı celîle-i Kur'aniyenin medlul ve mefhumunu ve bunlardan ahkâm-ı şer'iyenin suret-i istinbatını o hazretten öğrenmeye s'ay ve gayret ediyorlar idi. İşte Ashab-ı Kiram'ın mecra'l-ûkûl olan bu s'ay ve gayretleriyle Kur'an-ı Kerîm zaman-ı Resulullah'ta yüzlerce zevat-ı mu'ali ğayatin hafızalarını tezyin etti. Yani bütün Kur'an işte adedleri bu derece kesrete balıĝ olan Ashab-ı pürvefa taraf-ı zîşerefinden ezberlendi. Kitabullahın hâmilî olan mücahidin âyat-ı Kur'an'iyeyi Bahr-i Ummandan Kafkasya'ya ve Habeşistan'dan Mısır'a kadar saha-i ma'muriyede ne kadar şehir ve ne kadar köy var ise cümlesine neşrettiler.

Hiz. Osman (ra) zamanında ise hudud-ı Çin'den Bahr-i Muhit-i Atlâsiye kadar olan ma'mure-i Cihan'ın ve daha sonraları Endülüs ile Hindistan'ın bilcümle müsacidinde bu Kitab-ı Kerîm okunmaya, hıfz etmeye başladı. Ve masâhif-ı şerifenin âdedi 100 binden ve hafaza-yı kiramın âdedi birkaç 100 binden eksik deĝil idi. Bütün ma'arif-i İslâmiye tilavet ve hıfz-ı Kur'an esasına ibtina' edildi. Hiz. Resul-i sakaleynin vahiy kâtipleri; Hiz. Ali ve Osman, Zeyd bin Sabit, Ubey bin Kâb ve Said bin Âs'ın iki oĝlu Halid ve Eban, Şurahbil bin Hasene, Âla' ibnü'l-Hadrami idi. Bu zevât-ı kiram süver-i şerife'i Kur'aniyyeyi peyderpey ayrı ayrı sahifelere yazıyorlar ve başkaları da onlardan istinsah ediyorlar idi. Binaenaleyh Asr-ı Nebvî'de süver-i şerife-i Kur'aniyenin her biri bir kitab-ı müstakil gibi yazıldı.

Hiz. Nebî-i Efham'in (en üstün Nebi) böyle her sureyi ayrı ayrı sahifelere yazdırması da Kur'an-ı Kerîm'in bütün halka neşri ve te'mimini teshil hikmetine mebni idi. Çünkü o zaman bütün süver-i Kur'aniye mushaf-ı vahidde cem' edilse idi her cüz'ü 20 sahife itibarıyla 30 cüzden ibaret olan mecmu'u Kur'an'ı yazmak veyahut yazdırmak pek az kimselere müyesser olacaĝından Kur'an-ı Kerîm beyne'l-müslimin süratle intişar edemez idi. Hâlbuki bu Kitab-ı Mübin'in beyne'l-müslimin süratle intişarı lazım idi. Çünkü herkes beş vakit namazında kıraat-ı Kur'an ile eda edecek ve kendine lazım olan vezâ'if-i diniyyesini Kur'an'dan öğrenecek idi. Buna ise süver-i Kur'an'ıyye ayrı ayrı bir kitap

şeklinde yazılmasından başka daha güzel tedbir yok idi. Binaenaleyh Hz. Resul-i Ekrem (sav) bunları o vecihle yazdırdı. Ve fi'l-vaki' bu sayede Kur'an-ı Kerîm beyne'l-Müslimin bir sûrat'ı fevkalade ile intişar etti. Ve herkes bunun tilavet ve hıfzından hisseyab olmaya başladı ve bazı ahkâmın nüzulüne müterakkib (gözleyen, bekleyen) ve bazısının neshi vakt-i saadetinde Kur'an'ın tamamen bir yerde cem' // 267 // olmasında bir hükm-i diğerdir. Kur'an Arapça olduğu halde onun hıfzı Araplara da mahsus ve münhasır kalmayarak Laz ve Çerkes, Arnavut, Boşnak gibi Araplık ile hiç münasebeti müşabeheti olmayan akvâm-ı İslâmiyede mesela bin haneli bir beldeye mutlaka 15-20 hâfız ve 10 yaşındaki oğlan ve kız çağalara varıncaya kadar şeref-i hıfz-ı Kur'an ile müşerref olmuş bahtiyarlar her yerde yüzlerce binlerce ta'dad olunur.

Cem'i Kur'an'ın, Hz. Osman (ra)'a İsnâdı

Cem'-i Kur'an'ın, Hz. Osman (ra)'a isnadı, yalnız nesh-i şerife'yi teksir edip etraf-ı memalike götürülmüş olması i'tibarıyladır. Ve bir de ehl-i Irak ve Şam me'hazları muhtelif olup Kûfeliler Abdullah bin Mesud'dan, Basralılar Ebu Musa el-Eş'ari'den, Dimeşk ve Şam Übey bin Kâb'dan, Humus Mikdad bin Esved'den ahz ve telakki eyledikleri ve Kur'an-ı Kerîm Arap lisanı üzere nazil olup Arap ise kaba'il-i kesire münkasim ve lügatleri de bazı kelimâmatta yekdiğere muhalif idi. Bu lügât-ı muhtelifenin yedisi sa'ire nisbetle fasih olup cümlesinin efsah ve ercâhı (en fasih ve en tercih edileni) kabile-i nebevî olan Kureyş lügati idi. Bu cihetle kaba'il-i Arap arasında vücut-ı kıra'atça ihtilaf var idi. Ermeniye ve Azerbaycan muharebelerinde bulunan Hz. Huzeyfe el-Yemani (ö. 656) muhtelif kıraatını görünce halife-i Resulillah Hz. Osman'a arz edince nükuş ve eşkal-i harfte ihtilaf vuku'unda Kur'an-ı zzimüş-şan'ın zeban-ı Kureyş üzere nüzuluna mebni lisan-ı Kureyş üzere tahririni hey'et-i nesâhe irade buyurmuş, memalik-i Irak ve Suriye ve Afrika ve da'ire-i hudud-i İslâm'ın her tarafına birer nüsha irsaliyle neşr ve ta'mim edilip kitabet ve gerek meşhur kıraatçe ve tertib-i süverce yed-i ihtiramımızda bulunan mushaf-ı şerif Hz. Osman (ra)'ın emriyle tahrir olan Kelâm-ı kadîmdir.

Binaenaleyh hatt-ı Osmaniye muğayir kelâmat tahrir olunamaz. Mesela "مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى" / *ve'n-necm iza heva* "وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَى" / *Ma dalle sahibukum ve ma gava..* "heva" ve "ğava" okunur. Mesela sure-i Sâd'da

(Saffat'da) “وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ / Ve inne İlyase le minel murselin” İlyas muttasıl yazılıp “سَلَامٌ عَلَىٰ إِيَّاسِينَ / Selamun ala İlyasin” munfasıl yazılmıştır. Daha bunlar gibi âyât-ı Kur'aniye hattı mushaf hattı Osmaniye tahrir üzere olacağı ve o hatda me'ani-yi kesire ve vefirenin bî hesap ma'na-yı belağatı haiz olduğu bî iştibahtır. Binaenaleyh başka lisana tercüme olsa Kur'an-ı Kerîm denilemez. Zira fesahat ve belağat-ı Kur'anîyenin i'cazından dolayı âynen tercüme kâbil değildir. Saniyen, birçok kelâmâtın tercüme olunacak lisanda aynı ve mukabili bulunamamak hasebiyle kelimât-ı mezkurenin ta'biri lazım gelip bu ise tercümeden tercümeye Kitab-ı Kerîm'in dâhi tahrif ve tağyirine kadar varabilmesi yolunu açması melhuzdur. Salisen, Kitab-ı Semaviyyenin kelimâtı üzerinde bazı tedkikat ve hesabat icrasıyla onlardan bazı ahkâm çıkarılır. Mesela Hâşiye-i Kadı Beyzavi Sâdi Çelebi sure-i Fatiha'nın tefsiri esnasında, fatiha-ı Kur'an olan işbu sure-i celîle ile hatime-i Kur'an olan sure-i Nâs'ın her ikisi dahi mükerreratın ihracıyla 23'er harften müterekkib olarak, bu ise bütün celîle'i Ahmediyye'nin seneleri âdadine müsavi olup binaenaleyh bir işaret-i lâtifeyi havidir. Hatt-ı Kur'an kâade tahtında değildir. İmam Fahrettin Razi Tefsir-i Kebîr'inin Fatiha tefsirinde bu Fatiha-ı şeriften 12 bin mesa'il-i şer'îye istinbatını tahrir etmiştir.

Fasl-ı Evvel

Vahy-i Şerifin Rûsul-i Kiram Hazerâtına Keyfiyet-i Nüzulü Beyânındadır

Vahiy lisan-ı Arap'ta sür'at manasınadır. Acele Rabbisinden gelen şeyi, Nebî telakki ettiğinde vahiy denilmiştir. İlhamat nev'ine de vahiy denilir. “فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِب بِعَصَاكَ” / Fe evhayna ila Musa enıdrib bi asâke” “وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ” / Ve evha rabbuke ilen nahli” gibi işaret manasına olur. “فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بِكُرَّةٍ وَعَشِيًّا” / Fe evhâ ileyhim en sebbihu bukraten ve aşıyya”, sır ve ahfâ manasına ilhama da denir. “وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ” / ve inneş şeyatine le yuhune ila evliyaihim” ey (yani) yüvesvisu fi suduri'l-müşrikin (müşriklerin kalplerine vesvese eder). Resul-i Ekrem Hazretlerinin zat-ı risaletinde sâkin (yerleşik) ve râkid (sabit) bir nur-i ilahi var idi ki hiçbir vakit ga'ib olmaz idi. Zira Allah Sübhane ve Teâlâ onun zat-ı şerifini envar-ı zatıyesiyile imdad etmiş idi. Ceram-i Şems (güneş çekirdeği) envar-ı mahuse ile nurladığı nur-u Şems,

şemsden müfarakat etmediği gibi zat-ı şerifinden infikak etmez idi. Bu hâl kendisinde bir hâl-i tabîî idi. Bazen bunun fevkinde bir nur zat-ı Peygamberiyi ihata eder idi. Bundan bir müşahede-i hasa // 268 // hâsıl olur, bu nur ile muhât olduğu zaman kelâm-ı hafî istima' eder veya melek-i vahiy nazil olur, kelâmı ilka eder idi ki bu halde nâzil olan ve tekellüm ettiği kelâm **Kur'ân**'dır. Yine bu halde, Hakk'tan istima' etmedi ve melek nâzil olmadı. Tekellüm buyurduğu kelâm, **hadis-i kutsî**dir. Eğer hal-i asliyesinde olarak tekellüm buyurur ise hadis-i Nebvî'dir.

Sahih-i Buhari şerifte Haris bin Hişam (ra) Peygamberi Zîşan Efendimizden keyfiyeti vahyin zuhurunu sual ettiklerinde vahyi ikiye taksim buyurarak ahyanen, ilm-i gaybden sem'ime avaz-ı ceres (zil sesi) gibi bir sada-yı mühîb (korkunç ses) vasıl ve bende pek ziyade bir ta'ab (yorgunluk) ve meşakkat hâsıl olur ba'dehu o sada münkat'i olunca ben vahiy olunan kelâmı ilahi fehm ve hıfz etmiş bulunurum. Kahice de (bazen de) emin-i vah-yi ilahi olan melek bir recul suretinde bana zahir olup tebliğine me'mur bulunduğu kelâm-ı ilahiyyeyi eda ettikçe ben onu fehm ve itkan ederim. Tenzil-i vahyin ve muhatabe-i eminü'l-vahyin suret-i cereyanı bu vecihledir.

Eva'il-i bi'setinde âlem-i beşeriyetten melekîyyete urucla telakki-i vahye me'lûf olmadıkları zamana musadif olmasından bit-tab' bir miktar ta'b-ı cismani vuku' buluyor. Bu sırada basar vesa'ir havass-ı mübarekeleriyle şu'ur ve idrak hâsıl olmayıp yalnız alet-i hissiyeden sâmei'alarına vah-yi ilahi sadası vâsıl oluyor, ama vah-yi ilahi mütekerrir ve merraten ba'de uhra (art arda) vuku'uyla âlem-i gaybe vusulleri mütekessir olunca melekîyyete uruç hususuna üns ve ülfet veya ünisyete emr-i vahyde suhulet peyda olduğundan feza-yı lâhuttan âlem-i şehadete rücu' ve kuva-yı his i'mal ve isti'male şüru' eylediklerinde ayn-ı basîretle bile idrak ettikleri esrar-ı vah-yi ilahiye hamil olan ruhu'l-eminin hilkat-i misaliyesinde hiss-i basîrle müşahede buyurulur. Enbiya-yı izamın bu vecihle âlem-i melekutîyyeye ittisallerinde hâsıl olan ilim ve irfanları âlemi şehadet ve ayan olup hiçbir cihetle hata ve ze'el lâhik ve ğalat ve vehm vakî' olmak ihtimali yoktur. Zira hicab-ı gayb zail ve şehadet vazîha hâsıl olduğundan onların ilimleri vakıa' mutabık olmamak asla tasavvur edilemez. Bu âlem-i a'la-yı melekîyyetten beşerîyyete tenezül ve ricatlerinde de ayanları zâil olmaz.

Ahz ve telakki eylediği vecihle tebliğ buyururlar zira cevher-i fitratlarında bulunan saffet-i ruhaniyye avarız-ı beşeriyeye galib ve zekâ ve kıyasetleri gâyet metin ve şedid olmasına mebni mir'at-ı tekaddes-i safiyelerinde mürtesim (resmedilmiş) ve müntakiş (çizilmiş) olan süver-i ilmiye sabit ve rasih kalıyordu. Hikmet-i bi'set olan hidâyet-i ümmet maslahatı tamam oluncaya dek bu hal kendilerine mütevarid icap ettiğinden sure-i Kehf'te “ *قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَاستَقِيمُوا و* ” *استغفروه* / Kul innema ene beşerun mislukum yuha ileyye ennema ilahukum ilahun vahid festekimu vesteğfiruhu” âyet-i kerimleri bunu mueyyiddir. Sahihi Buhari'de Aişe-i Sıddıka (ra) en serin günlerde bile vahiy nazil olup münkat'i oldukça cebin-i tabnâk-ı Peygamberî (sav)'den sılab-ı rahmet gibi ter katreleri sılab ederdi, buyurulmuştur.

Nüfus-u beşeriyeye ihtilaf isti'adadına mebni enbiyayı izâm zat-ı kürevi sıfatlarından âlem-i gaybiye vusul ve bedenden kat'-ı alaka ederek lemhatu'l-basarda da'ire-i beşeriyetden huruç ve ruhaniyetin ekmel ve a'lası olan melekiyete mahsus mertebesine ûruç ederler. Ervah-ı i'lliyyin ve melâ'ike-i mukarrabinden bir ruh-ı âzâm ve melek-i muazzam olurlardı. İşte müşarûnileyhin hazeratı bu esnada sera'ir-ı bürde-ı gaybde meknun olan esrar-ı ilahiye ve ûlûm-ı mela'ikeyi tavr-ı kıyastan hariç ve ancak mahsus bulunan idrak ve şuhud ile müşahade ederler. Ve ahyanen telakki'-i vahyi ilahi buyurur. Mu'ahhuran melekiyetten beşeriyete rucu'yla da'ire-i hiss ve hayale teşriflerinde melâ'ike-i kiramı suret-i beşeriyede dâhi müşahade ve taraf Hakk'dan kendilerine tebliğ buyurulan kelâm-ı ilahiye sifr-i vahyi celilden ahz ve telakki buyurmaya devam buyururlar. Evliya-yı kirama keşf ve ilham halet-i münamın (uyku halinin) gayrında bâhir isti'adadın eseri âmmi olanlara ancak âlem-i münamda zahir olur. Binaenaleyh derece-i velâyet irtika' etmeyen âvâmın kıraat-ı Kur'anı elfazdır.

Velâyetin ilk mertebesinde bulunan kıraat-ı havas tedbir-i me'anidir (manayı düşünerek). Kıraat ehas-ı havas ki tabakat-ı âliyyeye irtika eden kümmel-i tabi'ân-ı Resul-i Ekrem'dir. İntizar-ı feyz-i ilahidir. Kalbi fuyuzât ve tecelliyyata mazhar Nebî isti'adadı nisbetinde feyezân eder. Mea'ni-i âliye ve muradat-ı ilahiyesini kalbin üzerinde icra ederek Kur'an-ı Âzîmüş-şan'ı istima' eden kimse bir ilm-i zaruri ile anlar ki kelimullahtır. Zira o kelâmda âzamet ve üzerindeki // 269 // satvet

ancak âzimet-i rububiyet ve satvet-i uluhiyettir. A'kîl kişi her istima' ettiği kelâmdan mütekellimin ne olduğunu bir derece anlar. Kari'in batnındaki safası nisbetinde şer'-i şerif ve akl-ı müstakim da'iresinde esrar-ı heybet-i zatiyye ve enva'-ı mükâşefât-ı ruhiyye ile mümteli (dolu) olur. Cemi'-i ecza-yı cevarih-i zahiriyesi şecere'i Musa gibi tilavet-i Kur'an ile gûya (konuşan) olur.

Huruf-i Kur'an'ın her bir harfi payansız (sonsuz) bir derya ve nihâyetsiz bir bahr-ı mevvac (dalgalı deniz) olup her bir zerresinde bir sır-ı zâtı münkeşif olur. Bu hâl ancak zevk ve tahakkuk ile hâsıl olur. Gece ve gündüz istima' ve tilavetten doyulmaz. Kur'an-ı Kerîm kadim olan kelâm-ı nefis ile makru' (okunan) ve mesmu' olan (işitilen) kelâm-ı lafzi beyninde müsterektir. Kadim denildikte ma'na-yı evvel, makru' ve mesmu' denildikte kıraat ve kitabetin ona delalet etmesi cihetiyle ma'na-yı sâni murad olunur. Ulema-yı usulün kitap ve Kur'ân'a nazarları nazım ve elfazdan ahkâm-ı şer'iyyeyi istinbat cihetine ma'tuf olup ahkâm-ı şer'iyyenin delil-i şer'isi lafız olduğundan müşarünileyhim Kur'ân'ı Mushaf-ı şerifte mektub ve Hz. Peygamber Efendimize inzal olunup ondan bize tevatüren menkul olan "النظم الدال على المعنى" / en-nazmu'd-dâllu ale'l-ma'na / Manaya delalet eden nazım"a ıtlak ile ma'nayı nazımdan ayırmayarak nazımın ma'naya delaleti cihetinden Kur'an, nazım ile ma'na mecmu'unun ismidir dediler. "النظم المنزل على رسولنا المنقول عنه تواتراً" / en-Nazmu'l-münzelü ala resulina en-menkul anhu tevatüran / Peygamber'e nazil olan nazım, ondan tevatürle nakledilendir" diye ta'rif ederler. Rahimehumullah. Kur'an-ı Âzîmüş-şan ve kelâmullaha mahlûk ıtlakı asr-ı sahabeden sonra dininde hâdis (türedi, yeni) olan bid'atlerden olmasıyla ıtlak-ı mezkûru ulema-yı müteahhirin (sonraki ulema) tahrimen ve tenzihen kerih görmüşlerdir.

Hâlk-ı Kur'ân Mes'eleşi

193'te irtihal eden Harun Reşid ve oğlu Emin zamanlarında olmayıp oğlu Me'mun Merve'de iken Salih bin Reşid karındaşı Emin Bağdat'ta iken, Enbarı (kuyular) ta'bir olunan Rakka'dan Harun'un vefatını Emin'e bildirip hatemü'l-hilafe (hilafet mührü) ve'l-bürde (hırkası) ve'l-katib (eşyası) gönderilip Bağdat'ta Emin'e bi'at olunup kasr-ı hilafete (hilafet sarayı) tehavvül edip sonra validesi Zübeyde hazain (hazinelere) ile Bağdat'a gelmiştir. Me'mun bin Reşid Merve'den başına

topladığı asakir ile Bağdat'ta karındaşı Emin'i şehit ettirmiş hilafeti zabtında Mu'tezile şeyhi Kadı Abdulcabbar'ın ilka ve iğvasıyla Me'mun mu'tezile olmuş ve birtakım akaid-i zaîğa erbabını başına toplamış ve hâlk-ı Kur'an mes'elesi meydan almıştır.

Bir hikâye-i âcibe Me'mun'un başında patlamış, bir gün Zübeyde'nin dudaklarının kımırdanmasını görmüş, "Oğlu Emin'in katlinden dolayı bana beddua ediyorsun" dedi. Zübeyde yemin ederek, "Hayır ya Emirü'l-Mü'minin!" dediyse de ilhah ederek (ısrarla), "illâ diyeceksin!" dedi. Zübeyde "Bir şey ilhah etme ve inatlaşmanın şe'met (kötü) ve mezmumiyetini (düşük) düşünüp kendi kendime onu levm ediyorum çünkü cennet mekân Harun Reşid ile satranç oynayıp mağlup olduğunda müşarun ileyh bana urban olup sarayın içinde dolaşmamı emreyledi. Her ne kadar afvını talep eyledim ise de o ikdam eyledi. Bittabi emrini ifa eyledim. Tekrar oyuna başlayıp galebe ettiğimde matbaha (mutfak) gidip en çirkin halâyık olan aslı Mecusi kızı Mürcel'e takarrüb etmesini talep eyledim. Ve her ne kadar rica ederek bana Irak ve Mısır varidatını bezl edecek dahi olduysa da ben ısrar edip elinden tutarak matbaha götürdüm. İçlerinden sizin valideniz olan murdar Mürcel'e takarrüb etmekle siz hâsıl oldunuz. İşte ısrar ve muanedesiyle ben kendi valedimin katline ve mülkünün zevaline bâdi olmuş oldum" diye cevap vermesiyle Me'mun halife Zübeyde'nin bu cevabı üzerine bunu ondan kendi ısrar ve ilhahına mebni işitmiş olduğundan "leanellahu'l-melahime / Allah melhamelere lanet etsin" deyip Zübeyde'yi tasdiklen çıkıp gitmiştir. İşte bu asılzade ibtida din-i rasih-i akâ'ide darbe indirmiş biraderi Mu'tasım, oğlu Vasık daha ileri vardırımlar e'azım-ı dinden çoklarını işkencelerde inletmiş, hâlk-ı Kur'an'a İslâm'dan pek çoklarını da'vetle icbar edilmiş ba'dehu "Mütevekkil alallah" hilafete geçtiğinde irşad-ı ilahiye mazharla cedlerinin zulmü ve âka'id-i za'îgalarını ref' ederek ulema-yı ehli'sünnetin tedvin eyledikleri kütüb-i celîle intişar ederek beynel-Müslimin mezheb-i ehli Hakk takarrür ederek bugüne kadar daha öyle tarz-ı âka'id olamamıştır.

// 270 // Kur'an-ı Kerîmin bit-tevatür menkûl olmasında ittifak-ı ulemâ vardır. Ancak tevatürün âle'l-itlak hem cevher-i nazım hem hey'et-i nazmında "cevher-i hurufat" ve "nazm-ı harekât" ve "sekenât" demektir. Mesela imâle ve tahkik-i hemze ve tefhim gibi hey'et-i nazım. Mesela "مالك"

يوم الدين / mâlik-i yevmid-din'de melik-i yevmid-din" gibi. İşte bunlarda muhtelefun fihâdır.

Kur'an-ı kelimullah, gayrı mahluktur, kelimesi ki telaffuzundandır, gayr-ı mer'idir. Kitabete geldikte şekil ve suret hâsıl olur. Mürekkeb ve siyahi bilkuvve kelime-i ilahiyedir. Ve kelime gayr-ı mer'i ve mahsustur. Gayr-ı mahlûk olmak lazım gelir. Bir misal ile bunu tafsil edelim: Biri sual etse ki bu hark (oluk) içinde akan nedir, mücîb (cevap veren) dese ki sudur, ismini sormuyorum bunun zâtı nedir, latif ve şeffaf ve hayat bahş eder, deyince, sıfâtın sual ettim, bu sıfat ıtlak ettiğin nedir, deyince, mücîb âciz olur. İşte Kur'an dûd u siyahın (mürekkep izinin) hakikatı olan kelimedir. Kur'an-ı azimüş-şanda Hz. Teâlâ ve tekaddes "إِنِّي أَنَا اللَّهُ / inni enallahu / Ben Allah'ım" buyuruyor. İmdi, Allah ki ism-i zâttır, elif ve lam ve lam ve elif ve ye dir. Eğer kadim olmasa bu kavil sadık olmazdı. Hâlbuki zikrolunan huruf ki ism-i zattır, zahirde dûd ve siyahtan mürekkebdir. "يَوْمَ تَبْدِلُ الْأَرْضَ غَيْرَ الْأَرْضِ" / yevme tübeddelü'l-ardi gayre'l-ardi"²⁶ muktezasınca o kelimenin bedelidir ki gayr-ı mer'idir. Âlem-i lâhuttandır. "لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ" / La yemessuhu ille'l-mutahherun"²⁷ işbu mektup Kelâmullah ve Kitâbullahtır. Kur'an-ı âzimüş-şanı hece, huruf ve savt olmaksızın Cenab-ı Hakk celle ve âlâ buyurmuştur. Ve Cebra'il de bilâ harf ve lâ savt ve hece işitmiştir. Hz. Muhammed'e (s) huruf ve savt ile okumuştur. Biz de savt ve huruf ile okuyup yazarız. Cenab-ı Hakk'ın buyurduğu ve Cebra'il'in işittiği ve Muhammed'e (s) okuduğu ve Peygamber-i zîşan Efendimizin hâlk üzere okuduğu ve bizim beynimizde (aramızda) okuduğumuz beyinlerinde (aralarında) asla ve kat'a fark yoktur. Zira cümlesi Kelamullah-ı gayr-ı mahlûktur. Bizim okuyup mesahifte yazdığımız Kur'an olup "فَاقرُّوا مَا نَبَّيَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ" / fakreu ma teyessere mine'l-Kur'an"²⁸ âyetinde müsarrah olduğu üzere namazlarda kıraat ettiğimiz bilâ ziyade ve lâ noksan kitab-ı münezzel olup kâğıt, mürekkeb ve kalem mahluk olup mektup olunan ise hakiki gayr-ı mahlûk kelâm-ı ilahidir.

Bir misal ile tevzih edelim; telgrafi misal edelim, bir nâzır bir valiye bir emr-i tebliği telgrafçıya şifre olarak emrettiğinde emri yazan

²⁶ İbrâhim, 14/48; "O gün yer, başka yerle değiştirilir".

²⁷ Vâkıa, 56/79; "Ona ancak temiz olanlar dokunabilir".

²⁸ Müzzemmil, 73/20; "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun".

telgrafçıdır lakin kendiliğinden tahrir etmeyip nâzır tarafından bildirildi. O da yazdı. Asıl emri veren ve kitapları irsal buyuran Cenabı Teâlâ ve tekaddes Hazretleri olup Cebra'îl arada bir sebeptir. Hz. Resulü Müctebâ (s) tebliğ vasıta olmuştur. Bu tedkikatı anlamak için insan zihnini şevâib ve şübühâtta ve evhâm-ı hayâlâtta tecrid ederek nefsimize müracaatı esnasında vicdan-ı sahih ile üç a'vâlimin vücuduna cezm ve teyakkun (şüphesiz tam olarak bilmek) hâsıl eder.

Birinci, âlem-i his ve şuhuddur ki bunu hayvanata müşarık bulunduğumuz havas ile ta'yin ederiz. **Sâniyen**, nev'imize mahsus olan fikri nazar-ı itibara alınarak sahaif-i kalebimizde menkûş (yazılı) olan süver-i ilmiyesi delaletiyle nefis-i insaniyenin vücudunda ilm-i zaruri peyda ederiz, yani ibad-ı havasın fevkinde bir keyfiyet olması hasebiyle havas ile ka'im olamayacağından insanda hayvanat-ı sa'irede bulunmayan bir cevher-i ruhani mevcut bulunduğu sabit olur. İşte bu cevher-i ruhaniye ruh-ı insanî deyip fikri insana mahsus olup âlem-i hissin fevkinde diğer bir âlem görürüz. Ba'dehu harekât-ı fa'liyemize medâr olan tevcihât-ı kalbiye ve iradât ve senûhât gibi haller ve kalplerimize ilka olunan asarını nefsimizde müşâhede ile fevkimizde bir âlem-i sâlisin vücuduna istidlal ederiz ki bu âlem, âlem-i ervâh ve âlem-i melâike nâmıyla yâd ve vücuduna rüya-yı sâdıktan daha vâzıh (açık) bir delil-i aklî görülemediğinden bizler bu âlemi icmalen bilip tafsilini idrâke me'mur değiliz ve edemeyiz.

Bu âvalim melâikede bulunan, melâike-i kiramın ûlûmü ise bizim ilmimiz hilafına olarak ûlûm-i 'ayaniye olup halelden mahfûz ve mutâbakat-ı vakı'âya daima makrûn-i sıdk ve kezb ve zevâl-i tağayyura ihtimali olmayarak bir mevhibe-i ilahiyedir. Benî âdem ise bu melâike gibi ûlûmü bilmek melâike-i kirama kesb-i münasebetle olacağı bî ihtibaktır. Bu münasebet-i kaviyye üç şeye mevkûfdur. **Biri** ezkâr-ı ilahiyeye muvazebetle hâsıl olan tasfiye-i kalptir ki en efdali fahşa ve münkerden nâhi olan salâtıdır. **İkinci**, leza'iz-i cismaniye inhimakından tenezzüh ve ihtirazdır ki başlıcası savmdır. **Üçüncü**, evvelkilerini havi olarak gâyet vas'i kalben ve kâliben Cenab-ı Hüda-yı müte'al Hazretlerine külliyyen teveccüh ve inkiyaddan ibaret olan lisan-ı şer'de takvâ // 271 // nâmıyla yâd olunur. Her bir kabz ve saâdet bu makâma intisâb sâyesinde ve o

şeyde ihrâz edilir "وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ" / vettekullah ve yuallimukumullah"²⁹ وَيَزُرُّهُ " ve men yettekillah yec'al lehu mahreca"³⁰ / وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا " / Ve yerzukhu min haysu la yahtesib"³¹ gibi nusûs-u Kur'âniye / من عمل بما علم الله علم ما لم يعلم " / Men amile bima alime evrasehullahu ilme mâ lem yalem"³² hadis-i şerifi şevahidi takvanın faziletine kâfi olduğundan bununla melâike-i ruhaniyeye münasebet-i tâm edilerek ulûm-ı ayâniyelerinden istifaza ebvâbı güşâde (feyiz kapıları açılır) ve tabaka-i ulyâsında bulunanlar enbiya-yı i'zâm hazerâtı olup müşarünileyhim hazerâtı Cena-bı Hakk'tan hidâyet-i ümmete müteallik kendilerine vahyolunan umuru hep bu surette haber verip bu halet onlara bir emr-i fitrî ve celili mesâbesinde olarak hiç birinde tahallûf ve tebeddül etmemiştir.

İşte Kur'an-ı âzimüşşan Hz. Muhammed'e (s) melâike-i mukerrebundan Hz. peyk-i celil-i Cebra'il vasıtasıyla şeref nüzul eylemiştir. Ve vakt-i saadetinde vahiy kâtiplerin tahriri ve sonra Hz. Sıddık-ı âzam vaktinde bir yere cem'i ve Hz. Zinnûreyn zamanında Şark'a ve Ğarb'a neşri ve Zeyd bin Sabit hey'etinin tertibi bir iftiharımızı tescil buyuran Kelâm-ı kadim ve mushaf-ı kerimdir. Bu tertib-i meşhurdan ma'ada 855'te irtihal eden İbn Hacer el-Askalâni (ö.1449) beyanına göre Hz. Ali (ra) irtihal-i Nebvî'yi müteakip tarih-i nüzul üzere evvela süver-i Mekkîye sonra süver-i Medeniyye ki ba'del-hicret nâzil olan sureler demektir, cem' buyurmuştur. İbn *Kitâbü'l-mesahif*inden naklen İmam Suyuti (ö.1505) *İtkân*'ında mushaf İbn Mesud (ö. 650) ibtida süver-i tivâl sonra 100 ve 100'e yakın âyetli olan 11 me'in sureler ba'de 20 mesâni ba'de yedi hamimler sonra imtihanı havi olan 16 mümennênât (nûnlular) sonra yekdiğerinden besmele ile ayrılan mafsâl süver yazılı olup Kûfiyyûn meyânında bir müddet muteber tutulup sonra metruk ve mensi olmuştur. Mushaf-ı Übey bin Kâb'da 22 senesinde irtihal edip süver beyninde takdim ve te'hîr etmiş meşâhir-i muhaddisinden 458'de irtihal eden İmam Beyhaki, 161'de irtihal eden Süfyan-ı Sevri tarihiyle tahririne göre Hz. Ömer bin el-Hattab kunût duasından evvel besmele-i şerife kıraat ettiği sabit olduğuna mebni Übey bin Kâb'ın mushafında "اللهم إنا"

²⁹ Bakara 2/282; "Allah'tan sakının ki Allah size öğretsin".

³⁰ Talak, 65/2; "Kim Allah'tan sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu gösterir".

³¹ Talat, 65/3. "Ve onu hesapsız rızıklandırır".

³² Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/15; "Kim bildiği ile amel ederse Allah ona bilmediğini öğretir".

تستعينك و نستغفرك و اللهم إياك نعبد و لك نصلي / Allahümme innâ neste'inuke ve nestagfiruke ve Allahumme iyyâke na'budu ve leke nusalli" ile bid', kunût duaları da sure-i zil' ve sure-i hikd namlarıyla yazılmış idi. Bu tafsilattan hüveydâ oldu ki Zeyd-i Sâbit heyetinin tertibi, belağat ve münasebet-i süver üzeredir (radiyallahu anhum ecmain).

Fasl-ı Sâni

Tertib-i Süver ve Hat ve Kıraat-ı Kur'an-ı Âzîm Beyanındadır

Âyât-ı Kur'aniye Keşşaf Zemahşeri (ö.1144) tedkikinde 6666 âyet olup 1000'i emir, 1000'i nehy, 1000'i vâ'd, 1000'i vâid, 1000'i ahbar ve kasas, 1000'i emsal-i vâid, 500'ü helal ve haram ve 100'ü dua ve tesbih, 66 da nâsih ve mensûh diyerek tefrik etmiştir.

Bilmek istersen âded-i âyatı
Cümlesi altı bin altı yüz altmış altı
Bindir vâd beyânında onun bini vâid
Bindir emr-i ibadat bini nehy ve tehdid
Bini emsal-i abddır, bini ahbar-ı kasas
Beşyüz âyatı helal ile harama muhtas
Buldu yüz âyeti tesbih ve duada çû rûsuh
Altmışaltısı dahi âyet-i nâsih ve mensuh

İbn Abbas indinde 6616, ehl-i Medine indinde 6614, ehl-i Mekke indinde 6612, ehl-i Kûfe indinde 6617 âyettir dediler. Bu tafsilattan anlaşıldığı vecihle secaventli (imlali) Kelâm-ı kadimlerde yazıldığı vecihle Kûfî, Mekkî, Medenî kıraatlerinde bazı âyat-ı Kur'aniyeyi kelâm manası tamamı diğer âyetle olacağı için bir addedip ve bazılarının nısfında tevakkuf (durmak) ve bazılarının duracak yerleri ve kıratlarda muhtelif olduğuna mebni ihtilafın menşe'i olmuştur. Yoksa 6666 olduğu âyetin tafsilinden ileri gelmiştir. Huruf-i hecayî cami' âyet-i Kur'aniye sure-i Âl-î İmran'da "ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا" / Summe enzele aleykum min ba'dil gammi emeneten nuasen"³³ ilâ ahiri'l-âyet. Sure-i Fetih'de "مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ" / Muhammedun resulullah, vellezine meahu..."³⁴ ilâ ahiri'l-suredir. Hz. Ali (ra) süver-i Kur'aniyeyi bu vecihle tahrir buyurmuştur.

³³ Âl-i İmrân, 37154; "Sonra üzerinize sükûnet hali indirdik".

³⁴ Fetih, 48/29; "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla beraber olanlar ...".

Süver-i Mekkiye

(1) İkra' bi'smi Rabbik. (2) Nûn. (3) Ya eyyühel müzzemmil. (4) Ya eyyühel müddessir risalet için evvela nazil olandır. (5) Fatiha iki kere nazil olduğundan nisf-ı Mekki ve nisfi (Medenî) olduğu rivâyet olunur. (6) Tebbet (7) İza eş-şemsu küvvirat. (8) Sebbih isme Rabbike'l-e'la. (9) Rivâyet-i meşhura göre vel-leyl. (10) ve'l-Fecr, rivâyet-i meşhura göre. // 272 // (11) ve'd-Duhâ (12) Elemneşrah. (13) ve'l-Asr. (14) ve'l-Âdiyât Mekkî olması râcihtir (15) İnnâ E'teyna, Medeni olmasını tercih eden de var. (16) elhâkumü't-Tekasür, akvâl-i eşhere göre. (17) Era'eytellezi, Mekkî olması râcihtir (18) Kul ya eyyühel kâfirun. (19) Elem tera keyfe. (20) Kul e'üzü birrabbi'l-felak. (21) Kul e'üzü birrabbi'n-nas, kavli muhtara göre Medenîdir. (22) Kulhuvallahu ahed, bazıları tekrar nüzulüne kâildir. (23) Ve'n-necm, Mekke'de en evvel i'lan olunan suredir. (24) Abese. (25) İnne enzelna. (26) Ve's-şems. (27) Ve's-sema'i zatu'l-buruc. (28) Ve't-tin. (29) Li ilafi Kureys. (30) el-Kari'a. (31) Lâ uksimu bi yevmi'l-kiyame. (32) Veylün li külli hümeze. (33) Ve'l-Mürselat. (34) Kâf. (35) Lâ uksimu bi haza'l-Beled. (36) Ve's-sema'i ve't-tarik. (37) İkterabe's-Sa'a (38) Sâd, Medeni olması rivâyeti vardır. (39) el-Âraf. (40) Kul Uhiye (41) Yasin. (42) el-Furkan, Dahhâk kavlince Medeni. (43) Fâtıru'l-Melâike. (44) Kef he ye ayn sad (45) Tâ-ha. (46) el-Vâkı'a. (47) Tâ- sin, Şu'arâ. (48) Ta-sin, Süleyman. (49) el-Kasas. (50) İsra'. (51) Yunus. (52) Hûd. (53) Yusuf. (54) el-Hicr. (55) el-En'am. (56) es-Saffat. (57) Lokman. (58) Sebe'. (59) ez-Zümer. (60) Hâ mim, Mü'minûn. (61) Ha mim, Secde. (62) Ha mim, Zuhruf. (63) ed-Duhân. (64) el-Câsiye. (65) el-Ahkâf. (66) ez-Zâriyat. (67) el-Ğaşiye. (68) el-Kehf. (69) Ha mim, Ayn sin kâf (70) Elif lâm mim, Secde. (71) İbrahim. (72) el-Enbiya. (73) el-Nahl. (74) İnne erselna Nûhan (75) ve't-Tur. (76) el-Mü'minun. (77) Tebare, bi yedihi'l-mülk. (78) el-Hakkat. (79) Se'ele sâil. (80) Amme yetesealun. (81) Ve'n-Nâziat. (82) İze's-semâu'n-fetarat (83) İze's-semâun şekkat (84) er-Rum. (85) el-Ankebût. (86) Veylün li'l-Mutaffifin, ahir sure-i Mekkî ve evvel sure-i Medîni olmasında ihtilaf vardır.

Süver-i Mediniye

(1) Füstât-ı Kur'ân, Bakara. (2) Tibe Âl-i İmrân. (3) Enfal. (4) Ahzab. (5) Mâide. (6) el-Mümtehhine. (7) en-Nisa. (8) İzâ zulzilet, Medenî olması racihtir (9) el-Hadid. (10) Sure-i Muhammed, el-Kıtâl. (11) er-

Ra'd, Mekki diyen de var (12) Arşü'l-Kur'ân, er-Rahman. (13) ed-Dehru'l-İnsan. (14) et-Talâk. (15) Lem yekün, Ehlü'l-Kitâbi. (16) el-Haşr. (17) İzâ ca'e nasrullah. (18) en-Nûr. (19) el-Münafikun. (20) el-Mücadele. (21) el-Hucurât, kavli-i şâzze göre Mekki'dir. (22) et-Tahrim. (23) el-Cum'a, kavli-i sahihe göre. (24) et-Teğabun, Medeni olması racihtir. (25) Havariyyin, es-Sâf. (26) el-Fetih, İbn Asakir'e göre en sonra nazil olan suredir. (27) Tevbe, Berâe (el-Hac) Medenî olması racihtir (28). Cem'an 114 süverdir. Filvâki' sure-i Enfâl, sure-i Bera'eti ve sure-i Fil, Kureyş ve'd-Duha ile İnşirahı bir sure addedenler var ise de bunlar nazar-ı itibara alınmamış ve icma'a münafi addolunmuştur.

İbn Mesud mushafında sure 111'dir. Fatiha ve muzvvizeteyn süver-i sa'ire ile beraber sahife bi's-sahife yazmaya lüzum görmemiştir. Bir rivâyette Fatiha-yı şerife yazılı idi.

Übey bin Kâb Mushaf-ı şerifi tertibi, sureleri el-Hamd, el-Bakara, en-Nisâ, Âl-i İmrân, el-En'âm, el-Araf, el-Mâide, Yunus, el-Enfal, Bera'et, Hud, Meryem, Şu'ra, Hac, Yusuf, // 273 // el-Kehf, el Nahl, el-Ahzab, Benî İsrail, Ha mim, ez-Zümer, Taha, el Enbiya, en-Nur, el-Mü'minin, Sebe', el-Ankebut, el-Buruc, el-Furkan, el-Mü'min, er-Ra'd, el-Kasas, el-Neml, el-Saffat, Sâd, Yasin, el-Hicr, el-Fatır, İbrahim, Hâmîm aynsin kâf, er-Rum, el-Hadid, el-Fetih, el-Kitâl, ez-Zihâr, Tebareke'l-Mülk, es-Secde, el-İnsan, İnna erselna, el-Ahkâf, Kâf, er-Rahman, el-Vâkıa, el-Cin, en-Necm, Se'ele sâilun, el-Müzemmil, el-Müderris, İkterabe, Hâmim Duhan, el-Lokman, Ha mim Câsiye, et-Tur, ez-Zâriyat, Nun, el-Hakka, el-Haşr, el-Mümtehhine, el-Mürselât, Amme, Lâ uksimu biyevmil'l-kıyame, ize's-Şems küvvirat, Yâ eyhühe'n-nebiyyu iza tallektümü'n-nisae, en-Naziât, et-Teğâbün, 'Abese, el-Mutaffifin, es-Secdetü'l ez-Zuhruf, ize's-sema'ünşekkat, ve't-Tin, İkra' bismi Rabbik, el-Hucurât, el-Münafikûn, el-Cum'a, Ya eyyühennebi lime tuharrimu, el-Fecr, Lâ uksimu bihaza'l-Beled, ve'l-Leyl, ize's-Semâu'n-fetarat, ve's-Şems, ve's-semâi ve't-Târik, Sebbih isme Rabbik, el-Ğaşiye, es-Sâf, lemyekün, ed-Duhâ, elem neşrah, el-Kâria, el-Tekasür, el-Asr, el-Hale', el-Hikd, Veylü'l-liküllü hümeze, İzâ Zülzilet, el-Âdiye, el-Fil, Li ilafi Kureyş, Eraeyte, İnna e'ataynâ, el-Kadr, el-Kafirûn, İzacae nasrullah, Tebbet, es-Samed, el-Felak, en-Nas.

Hatt-ı Kur'an

Tedkikat-ı tarihiyeye göre zuhur-u İslâm'da Araplarda "hatt-ı Nabatî" ile "hatt-ı Himyerî" ki sonra ismi "hatt-ı Kûfî" oldu, Kur'an-ı Kerîm ve nusus-u diniye hatt-ı Himyerî ile, mürselât (yazışmalar) ve mekâniyat-ı addiye (sıradan mekanlar) hatt-ı Nabatî ile, tahrir olunur idi. Şimdiki hatlar sonra ıslah olmuştur. Hatt-ı Kur'an ka'ide tahtında değildir. "خطان / Hattâni lâ yukâsâni hattul-Aruz ve hatt-ı Kur'an / İki yazı vardır ki bunlar birbiriyle kıyaslanmaz. Aruz yazısı ve Kur'ân yazısı" denilmiştir. Kur'an veya kitap lafızları üsuliyyûna (usulcülere) göre ma'naya dâl olan (işaret eden) nazmın ismidir. Lafızda istihkâr şa'ibesi olduğuna mebnî nazm-ı isti'mali evlâdır. Kur'an'ın kelime ve âyet-i kasire ve üç âyet kasır ya bir âyet-i tavile (uzun bir âyet) bu miktar olursa Kur'an'ın her kelimesi ilm-i kat'i mükayyed ve hakikat-ı Kur'an'dır. Muhaddis mesh ve cenb kıraat edebildiğinden hükemâ ve urefâ Kur'ân addetmiyorlar. Her âyet-i kasıra hakikaten ve hükmen Kur'an'dır. İlm-i kat'iyi (kesin bilgiyi) mufiddir (ifade eder). Muhaddis-i mesh ve cenb onu kıraat edemezler. Fakat örfen Kur'an addetmiyorlar. Üç âyet-i kasıra veya bu nisbette bir âyet-i tavile hakikaten ve örvfen ve hükmen Kur'an'dır. Örf-i şer'i buna mebnidir. Usuliyyun uleması her kelimeye, İmam A'zam her âyet-i kasıraya, İmam Muhammed ve Yusuf üç âyet-i kasıra veya nisbetinde bir âyet-i tavileye Kur'an ıtlak etmişler ve mesa'il-i şer'iyyeyi ve buna mebnî olan ahkâm-ı şer'iyyeyi fasıl ve hüküm etmişlerdir. "الم ذَلِكَ الْكِتَابُ / Elif, lam, mim Zalikel kitabu"³⁵ Kur'an'ın kitabetine, "فَاقْرَؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ / Fakreu ma teyessere minel Kur'an"³⁶ kıraatine, "وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا" / Ve iza kuriel kur'anü festemiu lehu ve ensitu"³⁷ istima'ına delalet ederler.

Hafızdan bizim istima' ve imam efendiden işitmemiz hakikat-ı kelâm-ı İlahidir. "حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ" / hatta yesmea kalamallahi"³⁸ "Yestemiune kelemallahi sümme yuharrifunehu mim ba'di ma akaluhu"³⁹ ve mushafta mektup olan hakikat-ı Kur'an'dır. "لَا يَمَسُّهُ إِلَّا" / Tenzîlun "تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ"⁴⁰ / La yemessuhu illel mutahherun

³⁵ Bakara, 2/1-2; Elif Lâmi Mîm. Bu kitap...".

³⁶ Müzzemmil, 73/20; "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun".

³⁷ Araf, 7/204; "Kur'ân okunduğunda susun ve dinleyin!".

³⁸ Tevbe, 9/6; "Tâ ki Allah'ın sözünü işitsin".

³⁹ Bakara, 2/75; "Söz dinlerler, anladıktan sonra onu tahrif ederler".

⁴⁰ Vâkıa, 56/79; "Ona temiz olanlardan başkası dokunamaz".

min rabbi-l-âlemîn”⁴¹ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ / innehu le kur'anun kerim”⁴² gibi bî hesap âyetlerle mu'eyyed olarak ulema-yı din-i Mübin ahkâm-ı Kur'aniyeye âyât-ı Kur'aniyenin nazm-ı celilinden istinbat buyurmuşlardır. 303/915'te irtihal eden Nesâî, 385'te irtihal eden Dârekutnî (ö. 995), Hakim Tirmizi (ö. 897) ve Beyhâki (ö. 1066) hadisini te'yid eden “خمس من العبادات النظر في المصحف”/Hamsun mine'l-ibâdât en-Nazaru fi'l-Mushaf / İbadetlerden beşi mushafa bakış” en-Nazaru fi'l-mushaf lafzı vaz' olunmuştur.

// 274 // Kur'ân-ı Kerîm, Teâlâ ve Tekaddes hazretlerinin kelâmı olduğu bî hesap alâmetle fark olunur. Mesela kadim olan kelamdan huruf-i hâdisle izale edilir ise ma'ani-yi kadime hâli üzere baki kalır. Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremiyle basireti açılan bir insan ma'ani-yi kadimesine im'an-ı nazarla bakarsa nihâyetsiz bulur. Ondan sonra za'il olan harfe nazar ederse ma'ani-yi kadimeyi kendisinde setr eden bir surete müşâbih bulur. Bu sureti izale ettiği zaman ma'ani-yi kadimesini nihâyetsiz görüp bildiğini anlar. “Bâtın-ı Kur'an” dediğimiz budur. Sureti bulunan hurufa nazar ederse iki cildin arasında mahsur gibidir ki “Zâhir-i Kur'an” dediğimiz de budur. Kiraat-ı Kur'an'ı sakit (suskun) olarak işitir ise ma'ani-yi kadimeyi elfazın zulmetinde görür. Mahsusat hâsse-i basardan mahfî olmadığı gibi ma'ani-yi kadime idrak-ı bâtıniden mahfî kalmaz. Mir'ât ve mücellâ-yı sîfât mütekellimdir. Akl-ı selim ve tab'-ı müstakim ve ilm-i yakazaya malik olan insan, hâli'z-zihn ve sakit olarak isti'ma-ı Kur'an eder ve sonra Kur'an'ın gayrısını bu suretle dinler ise lâ muhâle farkını idrak eder. Mebnâsı keşf olan farkı aklın verâsıdır. Hakk celle ve âlâ'nın kelâmında, gayrın kelâmında olmayan bir nefes mevcuttur. Zira kelâm-ı zat-ı mütekellimin ahvaline tabî'dir. Kadim olan zatın kelâmı efvâh-ı beşerden de zuhur etse satvet-i rububiyetini ve izzet-i uluhiyeti müstahidir. Bundandır ki vâd ve vâ'id ve tebşir ve tahvif ile memzucdur (iç içedir).

Tenkit-i Kur'an (Noktalama)

Tenkit-i Kur'an muhtelifun fiha olup vaz'ını ilm-i nahvî vaz' eden Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 688) zamanında isim ve fiil ve harfi yekdiğerinden temeyyüz için nokta vaz' etmiştir. Araplardan ma'adası

⁴¹ Vâkıa, 56/80; “Âlemlerin Rabbinden indirilmedir”.

⁴² Vâkıa, 56/77; “Kuşkusuz o, değerli bir Kur'an'dır”.

için cim ile ha' ve ba ile nâ sâ gibi müşabihu'l-eşkâl harufi fark ve temeyyüz etmek pek güç olduğundan mesela bir harfin evvelindeki nokta fetha ve ahirindeki nokta damme ve harfin evvelinde altındaki nokta kesre idi. ... İbn Halkan* Nasır* bin Asım el Basar*'dır diyor. 748'de irtihal eden Zehebî Tezkiretü'l-Huffaz'ında, 833'te irtihal eden Cezerî Tabakatü'l-Kurra'sında, ta'yin ediyorlar. Suyuti (ö. 1505) merhum itkanında Hasan Basri (ö. 728) tahsis etmiştir. Ebu'l-Esved'in vaz'ı hareke ve .. bin ..ri'nin vaz'ı nokta olmaları ... Haccac-ı Zalim'in bu hususu Abdül-Melik'e beyan ile bu ahval vuku' bulduğu rivâyet olunur. Hamze ve teşdid sale* rum ismam vaz' eden ve bakiye-i i'camî* ikmal eyleyen vaz'ı lügat ve uruz* Halil bin Ahmed el-Ferahi (ö. 791)'dir.

Kıraat-ı Kur'an

Bazı elfazında harufunun keyfiyet-i edasında ashab-ı kiram tarafından tarik-i muhtelif üze rivâyet olundu. Sonraları da öylece rivâyet olunarak etraf ve akakda meşhur ve nihâyet taraf-ı seb'aya mahsur oldu. Kur'an yedi lügat üzere nüzulü emr-i Kur'an'ı nasa teshil içindir ki telaffuzunda zahmet çekilmeyip maksad Kur'an'ı fehimde usret görmeyeler. Mana yüzünden kıraat seb'adır. E'imme-i seb'adan sonra e'imme-i selase meşhur oldu ki mecmu'u tarik-i aşereye balığ ve kıraat-ı aşere ile yâd olunur. E'imme-i aşerenin ikişer ravileri vardır. E'imme-i seb'anın senedleri sahih ve bil ittifak mertebe'i tevatüre balıktır. Fakat e'imme-i selasenin senedleri sahih ise de mertebe'i tevatüre balığ olması hakkında ihtilaf vardır. E'imme-i aşere ile revanî* şu isimlerdir:

- 1- Nâki* bin Abdurrahman el Medenî, vefatı 129, ravi Kalun* bin İsa el Medenî, vefatı 220, .. Osman bin Said el Mısırî, vefatı 197
- 2- Abdullah bin Kesîr el Mekkî, vefatı 120, ravi benî Ahmed el Mekkî, vefatı 250*, ... bin Abdurrahman el Mekkî, vefatı 691*
- 3- Ebu Ömer ve zeban* Helal bin Âmir, vefatı 154, ravi Hafs* bin Ömer ed Durî* vefatı 246*, Ebu Şuayb*Salih bin Ziyad, vefatı 261*
- 4- Abdullah bin Âmr Esamî*, vefatı 118, ravi Hişam*... vefatı 245; Abdullah bin Zekvan*, vefatı 242
- 5- Asım bin Ebu'l-.. vefatı 127, ravi Ebubekir ... el Kûfî ve Hafs bin Süleyman el Esedî*, vefatı 170 // 275 //

6- Hümeze bin Habib, vefatı 156; ravi Halef* bin Hişam ve Halad* bin Halid el Kûfî

7- Küsay* Ali bin Hümeze, vefatı 189; ravi Hafs bin Ömer ed Durî* ve Ebu'l Haris bin Halid*

E'imme-i Selase;

1- Ebu Cafer el Medenî, vefatı 131*; ravi İsa bin Verdan* el Medenî, vefatı 160 ve Ebu'l Beri'i* Süleyman bin Hicaz*, vefatı 171

2- Yakub el .., vefatı 205; ravi .. Muhammed el Nasarî ve Ruh bin Abdulmüzmin* el Basrî, vefatı 222

3- Halef İbn Hişam ki Hümeze bin Habib'in ravisidir. Me'azalik, e'imme-i selasedendir, vefatı 229; ravi İshak el Varak*, vefatı 268; İdris bin Abdülkerim, vefatı 292. Kira'i e'immeler ve ravilerdir.

Kıraatte tevatür olmadığına "kıraat-ı saze*" denir. İkiye ayrılır, birine "kıraat-ı meşhure" diğerine "kıraat-ı bit-tarık* ihad*" denir. Kıraat-ı saze* okuyanların eşheri Yakub el A'ttar'dır, vefatı 358 ve İbn Şeybuz* el Bağd*, vefatı 328.

E'imme-i Hanefiye göre kıraat-ı meşhure ile amel caiz, mesela kefareti yemin hakkında "فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ / sıyamu selaseti eyyam" âyet-i kerimesi mutlaktır. Müteveli veya munfasıl olması ta'yin buyrulmamıştır. Fakat Mushaf-ı İbn Mesud'da (...) kaydı vardır. Bu kayıd kıraat-ı saze*nin meşhur kısmındandır. Bununla ziyade aliyü'n-nas* caizdir. Binaenaleyh kefareti yeminde tevali birbiri ardınca üç gün oruç tutmak şarttır. Kıraat-ı bittarık* el ehsada* misilli kaza ve ramazan hakkında "فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ / fe iddetun min eyyamin uhar" âyet-i kerimesi mutlaktır. Müteveli ve munfasıl olması ta'yin buyrulmamıştır. Her ne kadar Mushaf-ı Ebu* bin Kâb'da (...) kaydı var ise de bu kayıd bittarıkü'l-ahad sabittir. Bununla ziyade aliyü'n-nas* ca'iz değildir. Binaenaleyh kazayı Ramazan için tevali şart değildir. Kıraat-ı Meşhure filvaki Kur'an değildir. Münkeri inkâr olunmaz, medlulü hükm-ı kat'i ifade etmez. Salatte kıraatı ca'iz olmaz. Muhdes ve cenb onu mes edebilir. Fakat meşhur kısmı şahidir. Zira ya Kur'an'dır veya kitabı beyan için varid olmuş bir haberdur ki Kur'an zann olunarak kıraate ilhak olunmuştur. Huccette ise noksanın* nakli şarttır. Haber-i Nebî olduğunu tasrih etmek

şart değildir. Mushaf-ı İbn Mesud'da bulunan (..) kaydı Kur'an değildir. Fakat İbn Mesud gibi .. olan bir zatın onu nakli ve Tabiin ve Tebe-i Tabiin'in İbn Mesud'a itimad ederek öylece rivâyet etmeleri onun hüccet olduğuna bir bürhan-ı kavîdir. Ama kıraat bittarikü'l-ahad ile amel ca'iz olmaması amelden maksad nas* üzerine mu'damı* ziyade bir ameldir. Bu ise nesh olduğundan haber-i vahidle ziyade aliyü'n-nas* ca'iz değildir.

İlm-i Kur'an ikiye ayrılır; biri "İlm-i kıraat-ı Kur'an" diğeri "İlm-i Tefsir-i Kur'an"dır. İlm-i Kıraat-ı Kur'an'ın birinci mustafı* 224'te vefat eden Ebu Abdulkasım bin Selam, ikinci mustafı* 258'de vefat eden Ahmed bin Cabir el Kûfî'dir. İlm-i Tefsir'i en evvel tedvin eden 140'ta vefat eden Mücahid'dir. Tefsir bin Abbas sonra tedvin olunmuştur. İmam Malik ve İmam Şafi kıraat-ı saze*nin her iki kısmıyla ameli ca'iz görmemişlerdir. Sahabe-i Kiram Aleyhimür-rıdvân kıraatın istima'ında Hakk celle şa'nuhu'yu bilirler ve sıfatına arifler idi. Ve Rububiyetin istihkakını anlarlar ve istima' Kur'an onlara ilm-i kat'i ifade eder. Ve bunda mana'* ve müşahede makamında ka'im olurlardı. Hatta Hakk Sübhane ve Teâlâ'ya celis olurlardı. Celisi* Allah kimseye mahfi değildi (ra). Sure-i Nahl'da olan besmele-i şerif bilittifak Kur'an'dır. Münkeri inkâr olunur. Eda'il-i* süver-i Kur'aniyede bulunan besmele-i şerife Malikî'ye göre Kur'an değildir. Şafi Kur'an olduğunu ve bazıları Fatiha'dan cüz' olduğunu rivâyet eden de vardır ki her biri ayrı ayrı Kur'an'dır. besmelenin Kur'an olup olmaması hakkındaki şüpheleri kavidir. Fesad şüphe o kadar hafidir ki ancak ziyade tefekkür ve iman* nazarıyla fesada // 276 // ittıla' olunur. Buna mebni hiçbir fırka yekdiğerini inkâr etmeyip diğeri indinde .. ad olunup muktezasıyla hükümde ma'zur sayılır. Zira Peygamberimiz (sav) Hazretlerinin kat'iyyen sabit olan bir haberi inkârı kasd olunmamıştır.

E'imme-i Hanifiyenin fedvasına* göre Kur'an olmayıp muta'ahirin* yalnız bir âyet olduğuna ka'il mahzen teberrük ve süver beynini fasl için nazil olmuştur, derler. İmam Efendi salat-ı cehriyede besmeleyi Sübhaneke gibi gizli, Şafi imamı Fatiha gibi aşikâr okurlar.

İlm-i Kur'an üçe tefrik olunur; birincisi, yine* zat ve sıfat ve ilm-i guyubdan Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin ihbar buyurduğudur ki hiçbir kimseye tefsiri ca'iz olmaz. İkincisi, esrar-ı kitaptan Nebi fehmi muttali' ve Peygamber Zışan'a hâs olup ondan gayrıya ca'iz değildir. Ancak Nebi

Zişan (sav) Hazretleri ruhsat buyurduğu takdirde ca'iz olabilir. Eva'il-i süver bazıları indinde evvelki kısımdan ve bazı ulema ikinci kısımdan ad ederler. Üçüncüsü, Nebî a'zam Hazretlerine Cenab-ı feyyaz-ı mutlak bildirmiş ve talimi ile de emir buyurmuştur. Bu kısım ikiye ayrılır; biri, sahib-i şeri'attan sem'an* mevkuftur. Esbab-ı nüzul ve kıraat ve ahval-i haşr me'ad gibilerdir. Bu ise asla ... ca'iz olmaz. İkinci, elfazdan istinbat ve istidlal ve nazar ile ahz olunur ki bu da ikiye tefrik olunur; birinci, cevazında ihtilaf olunandır. Sıfattan te'vil-i müşabihat budur*. İkinci, tefsirinde ittifak olunandır ki ahkâm-ı asliye ve fûru'ya ve urbeye* ve Fünun-u Belağat ve ve'l-hüküm* ve'l-işarat-ı istinbat olunur. Zira Şerayi' Enbiya-ı sâbıkîn ve şeriat-ı Garraı Muhammediye'de başlıca maksad Hâllak-ı Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin vücud ve varlığı ve sıfat-ı kemal ile ittisafını ve keyfiyet-i ibadatını bildirerek teşekkürat-ı vacibeyi edaya ve inzam-ı ma'asi* ve hasen-i me'ad hususuna isâl eden ahkâm-ı ilahiye tefasiline irşad etmek olup keyfiyet-i halk-ı âlem ve ecsam-ı ulviye ve süfliyyede cari olan tevabis* ve bunların emsali ulum-ü ka'inata dair mübahis-i kat'iyeyi tarif ve izah makasıd-ı asliye-i şer'iyyeden değildir.

Belki şu takım mübahis ukûl-u nasın filcümle tevassul edebilecekleri maarif cümlesindendir. Bunların bir kısmı ile nâs dünyaca istika' ederler ve bazı aksamıyla da istika'ları olmayıp mücerred ıtlâ'yla* mahfuz olurlar. Şerayi'i Enbiya'nın bunlara bizzat iltifatı ve tefasiline i'tinas* vuku bulmaz*. Yalnız maksad-ı asliye taalluk bulunduğu kadar ka'inatı bir tarz-ı mücmel üzere zikir ederler. Mesela yerlerin ve göklerin yaratılıp âdemden ibraz edilmeleri ve enva'ı mahlûkatın tenevvuat hususundaki ihtilafları her birine nizam-ı hâs i'tasına da'ir ka'inatta cereyan eden tedabir-i ilahiye keyfiyetleri hususatını berveçhe icmal nâsa tezkir eyler ki muttalib ma'ruzaya* istidlal kabus* onlara küşad edilsin icabına göre bazı mübahisin tafsil edildiği de nadiren vak'idir. Kur'an-ı Azimüş-şan, ... unvan, ekberü'l ayat-ı ilahiye*, a'zim.. Muhammediye, .. kaffe'i saadet-i beşeriye, cami' inâyet* kevabinin* medeniye olan Furkan bahre'l bürhan*, İslâmiyet'in beyan-ı i'cazı, ne takat*güzar bir yar-ı* giran Hazreti Kur'an'ın... ulviyeti olan fehul* erbab-ı iman, ulum-ü Kur'an namı altında bî had ve bî payan bir bahr-ı karavan* ilim ve irfan vücuda getirmişlerdir ki bazıları berveçhe // 277 // âtidir.

İlm-i marifet el Mekkî ve'l-Medenî, İlm-i marifete evvel menazil*, İlm-i marifet Esbabı'n-Nüzul, İlm-i marifet Keyfiyeti İnzalü'l-Kur'an, İlm-i marifet Esmâü'l-Kur'an ve's-Süvere, İlm-i marifet Cemü'l-Kur'an, İlm-i marifet Ad ve Süver ve Âyât ve Kelimat ve Hurufü'l-Kur'an, İlm-i marifet Keyfiyet Tahmilü'l-Kur'an, İlm-i marifet Ğaribü'l-Kur'an, İlm-i marifetü'l-Vecde* ve'n-Neza'ir fi'l-Kur'an, İlm-i marifet İ'rabü'l-Kur'an, İlm-i marifet el Muhkem ve'l-Müteşabih, İlm-i marifet Makdemü'l-Kur'an ve Mu'vahhere, İlm-i Marifet el Kur'an ve Hâs ve Mücmile* Diniye*, İlm-i marifet en-Nasih ve'l-Mensuh, İlm-i marifet el Müşkil*, İlm-i marifet el Mutlak ve'l-Mukid*, İlm-i marifet el Mantuk ve'l-Mefhum, İlm-i marifet Vecde* el-Muhatabat*, İlm-i marifet Elfazü'l-Kur'an Mücazha*, İlm-i marifet İnşahiyat* ve'l-İş'arat, İlm-i marifet el Hasru* el İhtas*, İlm-i marifet el İcaz ve'l-İtnab*, İlm-i marifet Bedâyi'l-Kur'an, İlm-i marifet Fevasilü'l-İyat*, İlm-i marifet Fevanihi-i* Süver, İlm-i marifet Hevatim es-Süver, İlm-i marifet Münasebatü'l-Âyat ve's-Süver, İlm-i marifet Âyat-ı Müteşabihat, İlm-i marifetü'l-Ulûm...mine'l-Kur'an, İlm-i marifet Emsalü'l-Kur'an, İlm-i marifet Mübhiyatü'l-Kur'an, İlm-i Marifet min Tezfihim*ü'l-Kur'an, İlm-i marifet Feza'ilü'l-Kur'an, İlm-i marifet Mekrurat*ü'l-Kur'an, İlm-i marifet Havasü'l-Kur'an, İlm-i marifet Tefsirü'l-Kur'an ve te'vil fehul.*

Ulemayı İslâmiyye bu tahrirden gayrı daha Ulûm-ü Kur'an tahtında fûnun istinbat etmişlerdir ki had ve hasra gelmez. Ancak bu kadarla iktifa olunur ki em'an ve insaf nazarla bu ulûm-ü şa'neye vâkîf tam olmadıkça ... Kur'an-ı Azimüş-şan ve kelim-ı Rabbi'l-i'zze Ame Yasifun'dan tefsir ve mesâ'il-i Şer'îye istinbatı Hüda mekân hariç olduğu muğraktır*. İşbu ta'dad olan fûnundan başka hüccet necat-ı âlemin olan Furkan-ı Hâkim'in kelim-ı beşer ile hiçbir münasebeti olmayıp sarf-ı kelim-ı Rabbani olduğunun kat'iyyen mertebe'i vüzuhide*vusule hadim olan ilm-i i'caz-ı Kur'aniye'ye da'ir birçok âsâr-ı müfide tahrir olunmuştur ki Hatayî*, Ruşenî, ... İmam Fahreddin Razi, İbn Serake*, Kadı Ebubekir el ... hazeratinın bu babdaki müellifat-ı mahsusaları vardır. Ancak erbab-ı ihtisas İmam Bakılan'ın* te'lifatını tercih etmişlerdir. Muzamin-i* Kur'aniye'ye hülâsa olursa bu oluyor ki tevhid ve tenziye* zat-ı zikir ve tefrid-i sıfat, tevhid-i hâlîse da'vet, şirkten ve bilhassa tesliden şiddetle nehy, Enbiyayı sâbıkayı zikir ve onların şân-ı nübüvvetine layık olmayacak nakayısdan* tenzibe*, Enbiyaya iman edenleri medh ve senâ

ve münkerin enbiyayı zam ve tefbiç*, Enbiyanın cümlesine ve ale'l-husus İsa (as)'a imanı te'kid, nihâyet mü'minlerin müşterekine galib olacakların ve ad ve ihbar, kıyametin ve o günde herkesin kendi ameline göre mükâfat ve mücazâtı beyan ve hakikatı ayan, zem-i dünya medh-i ukba, eşyanın helal ve haramın beyan, siyaset ve tedbir-i menzile* müteallik bilcümle ahkâmı beyan, Allah ve Ehlullah muhabbete teşvik, vusul-ü ilallah vesile olacak şeyleri beyan, edna ve esâfil ile mesâcinden* men', ibadet-i maliye ve bedeniyede hulus beynini te'kiden beyan, riba* ve sem'adan kat'iiyen* zecr, tehzib-i ahlâkı mufassılan ve mükemmelen beyan, ahlâk-ı zemîme ashabını tehdid, hilm ve tevazu, kerem ve şecaat vesa'ire gibi ahlâk-ı haseneyi medh, ğadab ve ... ve buğz ve kin ve zulm vesa'ire gibi ahlâk-ı kabihîyeyi zem, takvaya ibadetullah terğib ve bî had ve bî münafi' uhreviye ve dünyevîyeyi câmi' " لَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ / la ratbin ve la yabisin illa fi kitabin mubin" âyat-ı Kur'aniyesi izahınca avalim ve ahvalat ve ahkâm-ı ... ve ulviyat ve süfliyat beyanını havi ve merci'i küll ma'il* ve hükm-ü sübhaniyeden ibaret kitab-ı Mübin ve Furkan-ı Hâkim'dir.

Kur'an-ı Azimüş-şanehu ki gayb ğuyub-ı*ahadiyetten* câme'i cân rabbani .. saha'i tebliğ ve risalette ferman*ferma* ehadiyet olan bir kitab-ı celîl-i semadanidir. Her suresi bir künce-i cevahir mea'li* her cümlesi bir silk-i lâ'li avalidir*. Her kelimesinde binlerce hüküm ve esrar münderiç, her harfte nice nice .. ve dakayık mündemidir. Hasse'i necâ'i* ahlâk olan kasas-ı salifeyi* ayine-i ... var-ı istikbale aks ederek bir sahne-i temaşı ibret teşkil eden Kur'an'dır. Edyan-ı muhtelif ve mezahib-i maziyei havî tedkik nesh ve ısbattan* geçirerek gayr-ı ka'bil... bir sırat-ı müstakim temdid eden Kur'an'dır. Ahlâk-ı insaniye tehzib edile edile müntehayî kemale vasıl olmalarıyla* ahlâk-ı Kur'aniyeye tevafuk etmekle hâiz-i nisab takrir ve bedayi'... efkâr ile tekamül ede ede nihâyet bulsa ancak hakayık-ı Kur'aniyeyi // 278 // keşf ve tevzih edebilmek suretiyle tefsir olur.

Bir zamanlar nazım ğarib ve uslub-u acile kısaşı nebi Adnan bir zamanlarda ahyar-ı cihan ve ahkâm-ı zaman yazmasıyla bütün cihan cihanîyatı mebhut ve hayran eden o kitab-ı kudret bugün her fikir teceddüd-i avrak* yegane müracaatgâh irfanı ve her akıl hakikat perverin kıstas sahihü'l-mizânî* olmakla mucize sehayı* hikmet olur. Hilkatın

esbab-ı ... ğurusâdatı* ve .. sıhat ve afiyeti ve sa'il tekamül ve marifeti ile suret içtima' ve maişeti mahlukat maddiye ve maneviyesini ve mazarrat-ı dünyeviye ve uhreviyesini munzamın* hukuk, ceza, tıbb, ahlâk, mevâiz, hikemiyatın en dakik mesâilini muhtevîdir. Ve ilm-i tabi'yeyi de cami'dir ki nev'i beşerin mehd ve cevri* tahtgâh* alem-i tabiat* bulunan ümmihat* süfliye ve tabakat-ı arzıyeye nazar-ı endaz em'an olursak haka'ik-i Kur'an evsâh* garraıyı fitratın* suret-i teşkil ve kürriyeti* ve buhar ve enharın suret-i temsil ve hikmetini ve .. ve semaresinin* hareketteki te'sir ve ... mübeyyin fûnun-u tabi'yeyi hâvidir.ezher mine's-şemstir. İktab* üç tecelli ve irfan olan Kur'an'da keşfiyat-ı katiyenin* bedayi' tabi'iyenin cemiyet* medeniyetin maarif-i insaniyenin terakki ve tekamülüne göre izhar-ı hakâyık ve ısrar etmekte olduğu bilbedahe görülüyor. Elhasıl, Kur'an .. münafi' ve maksad-ı beşeriye ve bilcümle usul ve kavaid-i medeniyeyi mübeyyin bir kitab-ı bedi'îl beyandır. Ne tekadüm zaman ile tebdil ve ne mürur-u eyyam ile tağyir eder.

Cami' ulûm evvelîn ve ahirin "وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ" / ve la ratbin ve la yabisin illa fi kitabın mubin" sıfat kitabı beyanda musarrahtır. Kur'an-ı Kerîm'de ma'ada kitaplar ve sahifeler her biri bir zaman ve bir takım kavim ve kabilelere göre bulunduğundan artık onların zamanı geçmiş hükümleri asla kalmamıştır. Lakin Kur'an-ı Ker'im öyle sade bir yere bir zamana mahsus olmadığından onun hükmü kıyamete kadar sürecektir. Nasıl her hastalığın .. göre bir ilaç bir perhiz var ise her devrin her zamanın kendine göre bir kitabı bir şeriati vardır. Mesela benî âdem ibtida emeklemekle sürünmek devirleri başka yaşın başın alıp düşünmeye başladığı devirler elbette başkadır. Hepsi kalamullah olan kitab-ı münzel evvel gelen ile sonra gelen Kur'an-ı Azimüş-şan bir olmayıp ahir zamana göre kitabullahtır. Dünyayı tutmuş olan bugündeki ilimler ve sanatlar bu terkibe gelmesine sebep Kur'an-ı Azimüş-şan'dır. Dost ve düşmanı ihya ve âlemine rahmet bir nurdur.

Kadı İ'yaz Şifayı Şerifinde dedi ki iki veçhe üzere bizim Peygamberimiz (sav) Hazretlerinin mucizâtı sa'ir mucizat-ı resulden izhardır. Biri kesret-i mucizâtı, ikincisi her peygamberin getirdiği mucizatın misilli ve belki .. getirmesidir. Mucizatının kesreti bir veya iki kelime olsa bile ve küllisi bu Kur'an mucizedir. "فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ".

/ Fel ye'tu bi hadisin mislihi in kanu sadikin” ikinci veçhe, mucizatu vuzuhuna mebnidir. Zira mucizatü'l-Resul zamanlarının hem* miktarı ve .. tesmiye eylediği fen iktizası üzere idi. Zaman-ı Musa (as)'da sihirbazlık ilmi ... idi. Kudretleri olana müşabih bir mucize ile onlara biat olunarak yedindeki asanın ..ye İnkılab ve yed* beyzâ min gayrı su'î*harf*adet getirdi ve sihirlerini ibtal ve onların adem-i ... ve aczi tahakkuk idi. Ve keza zaman-ı İsa (as)'da tıb ilmi .. idi. Hz. İsa (as) ihyayı mevî ve ekem* ve ırsi* ibra onlar kudretleri olmayan ilmi getirip mualemeye* ve tedavi olmaksızın binlerce maraz ... nezdinde cem' olup dua ile tedavi eder idi ki sa'ir etbâ* o emrazın tedavisini mümkün haricinde bilirlerdi. Sa'ir enbiyaların zamanına nisbet şöhret bulan iştihar kazanmış şeyler cinsinden olur idi.

Arabın ulûm ve maarifi; belağat, şiir, haber ve kehanet. Bu dördünden ibarettir. Fasahate ... olan belağat şiir, nazım nesire mukabil olanlardır. Haber ... Arap ve vekayin* eyyamı ve macirinin* tafsil ve tarihinin marifetini, kehanet kâinattan haber ve onu izhar ve esrarlarının marifetini idğâ* ve müzaceledir. İşte bu dört şey harik olan Kur'an inzal buyrulmuştur. Nazım kelimelerinden hariç olan fusul fasahat ve el-icaz* ve el-belağat kıraatte bulunduğu nazımda ona tarik bulamazlar. Her ne kadar evzan-ı esalibe* âlem idiler ise de kevakib ve havadis ve esrardan ve ...her ne haber verdiyse i'dayı*-l-adu olsa bile haber verdiği şeylerin sıdk ve .. ondan ihbar eden // 279 // i'tiraf edip biri doğru önü* kezb olan kehaneti ibtal eyledi.

Hâsılı kelâm her bir asırda her ne ki insanlar beyninde itibar ve iştihar ederse o asrın .. olan peygamberin mucizatu ona göre olur. Hazreti Fahri Ka'inat Efendimizin en büyük mucizesi olan kelâm nev'inden Kur'an-ı Kerîm'dir. Mucizatu enbiya hakkında ceryan eden adat-ı İlâhiyeye mutabık ve musalih matlubeye muvafıktır. Zira her asırda peygamberan-ı a'zâmın mucizeleri en ziyade itibar ve iştihar kazanmış olan şeylerin cinsinden olur. Mesela Hazreti Musa zaman-ı bağtlarında* sihirbazlık ziyade şöhret bulmakla Cenab-ı Hakk ona bir asa vermiş idi ki icabında ejder olur idi. Sahirler edvat* sihriyelerini* .. ile .. yumduğu ve .. asa heyetine döndüğünde o edvatlardan bir şey zuhur etmediğini görmeleriyle bu keyfiyet harikulade bir şey olup sihir nev'inden olmadığını cüzzam fûru'un iman etmişlerdir. Kezalı İsa

Aleyhisselam zaman-ı şerafetinde hikmet ve tıp fenleri pek ziyade itibarda olmakla Cenab-ı Hakk Hazreti İsa'yı ölüleri diriltmeye ve ââmâların gözlerini açmaya ve itbâ* yapamayacağı mucizelerle mübavet* buyurmuş idi.

Hatemu'l Enbiya Efendimiz Hazretlerinin asr-ı saadetlerinde ise şiir ve inşa her şeyden ziyade itibar ve şöhrat kazanmış ve Arapların gerek medenileri ve gerek bedevileri beyninde fasahat ve belâğat insana fazilet kılınmış idi. Fasahat-ı lâ'ika* ve belâğat-ı fa'ika olduğu gibi bedeviler de gâyet matbu* ve sade güzel şiirler ve hutbeler nazım ve inşâd ederdi. Arapların cümlesinin reisi ve aksamı* nazma ... sihir gibi sözler söylerdi. Belâğat ve fasahat derece-i kusvaya* vasil olmuş ve Beyt-i Muazzama duvarında muallakat-ı seb'a ta'lik edilip ki sahipleri; 1- İmru'l-kays 2- Tarafe 3- Haris, mevlid-i Nebevî'den mukaddem 4- Lebîd 5- Züheyr 6- Antere 7- Kâb bin Zehire bunlar muahhirlerdir. Muallakatları meydan fasahatte mübareze (sözle çekişme) ararlardı. Her sene meyâdinde (meydanlarda) şiiri ve belâğa ve hutbe cem' olarak büyük panayır ve her kabilenin şairleri kavmi beyninde muazzez ve ... ve onunla iftihar edilir idi. Gelecek sene yine bu vecihle cem' olur idi. Belâğayı adnan* ve fasahayı fuhtan* birbirinden tecz eder idiler. Söyledikleri kelâmı ehli tecyiz tetkikattan geçirerek Kâbe'ye ta'lik edilmek şerefine haiz olanlar tebci ve ta'zim olunur idi. İmamı'l Enbiya ve Resul-ü Huda Muhammed Mücteba* Hazretlerine belâğatın tabakayı silsilesinden bir kitap nazil olup muavezeye* davet edilen fesaha ve belâğâ ... hususuna bi'l-vecde* mecburiyetleri his edilmiş olduğu halde içlerinden bir şahıs veya bir cemaatçıkarak onun bir kısa suresini bile tenzir* edemeyince kelâm-ı Rabbanî olduğu pek kolay anlaşıldı.

Fasahat ve belâğat başka bir fenn-i âli olup mezâyayı .. ve kelâmın ehli olması lazımdır. Mesela "قاصدٌ بما تُؤمرُ" / Fasda' bi ma tu'meru" bir rical kıraat ettiğinde bir yad cinseyn* işitince fasahatına secde ettiğini ..miştir yine bir rical "فَلَمَّا اسْتَبَأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا" / Fe lemme'tey'esu minhu halesu neciyya" bir Arabî işitince bu mesel kelama mahluk kâdir olmadığına şehadet ederim demiştir. "يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي" / ya ardu'lei maeki ve ya semau aklii" fûnun-ı fasahat ve belâğat nihâyet derecede câmi'dir. Fesahat-ı kusvaya mâlik meşhur İbn .. Kur'an mislini getirmek kasd edip hesapsız mükerreren müsvedde halinde tahrir ettiğinde bir çocuk "قِيلَ يَا

füru' ad ettikleri ilm-i hat, şiir, inşa', muhazarât 12'ye kadar çıkmıştır. En evvel lügat ile aruzu tedvin eden 170'de irtihal eden Celil b. Ahmed el-Ferahidi'dir. İlm-i nahvi tedvin eden 169'da irtihal eden Ebu'l Esved el-Devli'dir. İlm-i beyanı vaz' eden 209'da irtihal eden Ebu Ubeyde'dir. İlm-i bedi'in* vaz'ı 290'da irtihal eden İbnü'l-..dir. İlm-i sarfın vaz'ı 187'de irtihal eden Mu'az b. Müslim el-Hera'dır*.

Ulûm-ı müştereke* ehli İslâm'a mahsus olmayıp âyat-ı kerime ve ehadis-i şerifede beyan buyurulan .. ve ahval ile seyahat ve ticaret gibi umur ve Nebevîyi ve haraç ve cihad gibi ve cezbe misilli umur-ı diniyye için vaz' olunan ilimlerdir. Tarih ile Coğrafya da ulûm-ı müşterekedendir. Tarih yazanlar Urvet b. Yezid 94'de irtihal etmiştir. Ve 114'de irtihal eden Vedid* b. Müneyye'dir*. Coğrafya yazanlar meşhur .. ile Sektevi'dir*. Ulûm-ı dâhile* akvam sa'ire tarafından vaz' olunup ehli İslâm'a giren âlime denir ki Abbasiye'den Ebu Ca'fer el- Mensur ki (1582138) devrinde nakil olunmaya başlayıp İskenderiye kütüphanesinden bir .. kendi için 85 tarihinde irtihal eden Halib b. Zeyd b. Muaviye getirmiştir. Ulûm-ı .. ekseriyetle Yunan ve Fars ve Hind akvamından nakil edilmiş zaman-ı Me'mun 218-198 zamanında tevsî' edilmiştir. Ulûm-ı âliyenin aksam-ı selâsesi İbn Mâce ve Ebu Davud hadis-i şerifine el-'ilmu selase kelim-i hikmet amizine muvafık olan ilm-i Kur'an, ilm-i hadis, ilm-i fıkıhdır.

İlm-i hadis, ehadis-i şerife sadr evelde* ashab ve tabi'inin mahfuzu idi. Kur'an-ı kerime iltibas vaki' olmasın için cem' olmamış idi. Hamele-i Kur'an ve Mushaf-ı şerifin cüda teksirinden* sonra iltibas hufi* za'il olunca ehadis-i şerifenin cem'ine pek ziyade i'tina edildi. En evvel ehadis-i şerife cem'ini emir eden (fi 101) şehiden irtihal eden Emevilerden Ömer b. Abdulaziz Ebubekir b. Muhammed b. Ömer de (fi 120) yazılması(nı) emir etmiştir. İbn Şehab ez-Zührî (fi 122) Rabi' b. .. (fi 190) Said b. Urviye* (fi 156) İbn Cerih* el-Basrî (fi 150) evvela ehadis-i cem' edenlerdendir.

İlm-i fıkıh ise asr-ı sa'adette Hz. Ali b. Ebu Talip (ra) (fi 40) ve Abdullah b. Ömer ve b. El-Âs (fi 60) gibi bazı ashab-ı kiram .. Nebi (sav) ilm-i şerifi ayrı ayrı .. Kur'an ve ehadis-i şerifeye iltibas vâki' olmasın için tahrir ederler idi. Akdem müstefatında fıkıh ile ehadis mezc olunmuş ve ahkâm-ı şer'iyye edillesiyle ma'en cem' edilmiş idi. İlm-i fıkıh cem' demek mecmu'uyla olan ahkâm-ı mütevâzeyi zabt ve edille-i şer'iyyeye müstenid

olan teferruatı tahrir demektir. İlm-i fikhî el-yevm ehadis ve edilleden tecrid ve suhuletle münhasır el-âlim* olunmak usulünü tertib ve vaz' eden Serac el-Ümmetü'l-İmam // 281 // el-Haram Nu'man İbn Sâbit Ebu Hanife (ö.767) (fi 150) hazretleridir. İlm-i fikhın üç rabi' bil-icma imam müşarünileyhdır. En evvel Kitabu's-Salavat'ı vaz' etmiş idi. İmam Malik b. Enes (ö.795) (fi 179) Muvatta' kitabını İmam-ı Âzam'ı takliden tertib eylemiştir. Kava'id-i şer'îye ve veka'ik-i fikhıyyeyi ... ve mesa'il-i fikhıyyeyi muhtasar surette cem' ve tedvin usulünü ashab-ı Ebu Hanife'den İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (fi 187) ve İmam Yusuf hazeratlarıdır. Şerâyi' Muhammediyye işbu erkân mübeyyin üzere kurulmuştur.

Şerâyi' mütekaddimede müteferrik bulunan ahkâmın ekserisini cem' ederek onların leb ve .. hâvidir. Cenab-ı Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri bu şer'iat-ı celileyi âzimesini hatemül'l-şerâyi' kılmıştır. Cem'ıyyet-i beşeriyyenin .. ve hıfz-ı nizamı ve mü'essir medeniyetin medar-ı istikmâli ve kavâmı olacak vesa'il ve esbâbın hiç birini din-i Muhammedî fevt etmemiştir. Gerek hâl-i hazır ve gerek hâl-i seferdeki ekl ve şerb-i mu'aşerat vesa'ir havabih-i* beşeriyyet hususundaki âdab-ı me'muremiz ve ezvac ve ekarib ve ceyran* ve yaran ve ecanib haklarında ri'âyeti lazım gelen hukuka ta'alluk ve sâyâb-ı* diniyemiz nihâyet derecede mükemmel ve ahsendir. Ashab-ı kiram ve tabi'in-i 'azam ve eimme-i müçtehidin-i fihâm tafsil ve edille ve bürhaniyla âyat-ı Kur'aniyye ve ehadis-i Nebevî aleyhisselâtu ve's-salam ile neşir edilmiştir.

Ashab-ı zeviye'l-ihtiram içinde ve vakt-i sa'adetinde fetevi verenler: Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Ebu b. Ka'b el-Ensârî, Mu'az b. Cebel, .. el-Yemani, Zeyd b. Sâbit el-Ensârî, Ebu'd-Dar Da'i, Ebu Musa el-Eş'arî, Abdurrahman b. Avf, Ammar b. Yâssir ve Selman Farisî meşhur fukahâ-yı ashab-ı kiramlardır.

Halid b. Sa'd b. Âs besmele-i şerifi iptida tahrir eden, Ebân b. Âs ve Şürahbîl b. Hasene (ö. 639) .. nameler yazmıştır. Hz. ... ve Übey b. Kâ'b (ö. 654) iptida mektup, ahirinde imza yazanlar ve Zeyd b. Sâbit etrafından gelen mektupları tercüme için Emir risaletpenahi ile Yahudi ve Süryani vesa'ir lisan-ı ecnebi kitabını ta'lim ve tahsil etmiştir. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali kitab-ı peygamberinin meşhurlarıdır. Zeyd b. Avvam ile Cehim b. .. emval-ı zekât kâtipleri idiler. Muğyire* b. ... tahrir ile sa'ir

mu'amelatı yazarlar idi. ... b. el-Âs, Hattab b. .. ve Ebu Eyyub el-Ensârî ve Âmr b. Fehir* Hz. Sıddık azad eylediği kölelerindendir. Kitabet-i Nebî (sav)'dendirler.

Ebu Süfyan büyük başlı ve kısaya karib, orta boylu ba'de'l-feth Medine-i Münevvere'ye nakl-i hâne etmiştir. Oğulları Yezid ve Muaviye kitabet-i Nebevî'de bulunmuşlardır. Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh* Hz. Osman'ın süt karındaşı ve şehadetine sebep olan kitap bulunduğu sure-i Âl-i İmrân'ı Âl-i Mervan tahririnde tard edilince mürted ve feth-i Mekke'de vahiyde hedr* olanlardan olmakla şefa'at-ı Osman (ra) ile kurtulmuştur.

Ashab-ı kiram rıdvanullahı anhüm ecma'in hazeratı içinde birçok kurra var idi. Asr-ı sa'adette meşhur olan kurra-ı erba'a: İbn Mes'ud (fi 23*), Mu'az b. Cebel (fi 18), Ebi b. Ka'b Ukabe'de bi'at edenlerdendir (fi 22) Salem b. .. (fi 11) hazeratı olup bunlardan ma'ada Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Avf (fi 84), Abdullah b. Abbas (fi 68), Abdullah b. .. (fi 65), Talha, Sa'd b. Ebi Vakkas, Zeyd b. Sâbit (fi 45), Ebu Derda (fi 23*), Ebu Musa el-Eş'arî (fi 44), Ebu Hureyre (fi 59), Abdullah b. es-Sa'ib*, Necmü'l-Dar*, Ukabe b. Âfer* (fi 58), 'Übave* b. es-Sâmet (fi 24*), Müslihe b. Muhalled, S'ad b. Übave*, Hadikatü'l-Yemânî. Muharrem-i esrar Resulullah Hz. Ömer ahval-i âtiye da'ir şeyleri ondan sual eder ve bir cenaze vuku'unda Hadika'yı gözetip gittiği cenaze namazına gitmez idi. Zira münafıkların cümlesini sahib-i şer'iattan öğrenmiş idi. Hz. Ömer berhayat oldukça fitne zuhur edeceğini haber vermiştir (fi 26). Hz. Ümmühat-ı Mü'minin Aişe-i Sıddık'a ve Hafsa ve Ümmü Esleh'e* (fi 26*) kurradan idiler ve ashab-ı güzîn derununda müfessirin hazeratı da çok idi. En ziyade Ali b. Ebu Talip, İbn Mes'ud, İbn Abbas olup Ebubekir es-Sıddık, Ömerü'l-Faruk, Osman Zinnureyn, Ebi b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebu Musa el-Eş'ari ve Abdullah b. Zübeyr meşahir-i müfessirinden idiler rıdvanullahı Teâlâ ecma'in.

Ömer ve Ali ve Mu'az b. Cebel, Nebî Zışan Efendimizin kadıları idiler. İşte sahabe-i kiramın efdal ve a'limleri* ve hâkim ve kurra ve müfessirin ve fetevi* ve .. Kur'an-ı Mübin-i Azimüş-şanın şeref nüzulünde hazır bulunup ma'nayı, kıraatı ve esbab-ı nüzulünü ve mes'eleye da'ir ve istihracını ve istinbatını ve neden âyet be âyet ve def'aten nüzul buyurmadığın ve bazı insanlar vakt-i nüzulunda bile hazır bulundukları

gibi bî had ve bî hesap esrara vâkıf idiler. // 282 // Kur'an-ı Azimüş-şan'da olan belağat ve fesahatı akvam-ı Arap .. ve .. vukuf ile kelam-ı Rabbi'l-âlemin olup beşer ısbatından âciz olduğunu mu'azzef (zühhd sahibi) idiler. ... kesiresinden biri, ayât-ı Kur'aniyyenin bazıları nâsın arz eyledikleri suallere cevap makamında ve bazılara vekâyî* câriyenin ahkâmını beyan sibakında nâzil olarak fesahat ve belağata ihyânen ihbâratu'l-gayb* inzımam eyler .. 'umumun izdiyâd-ı basiretlerini mucib olan esbab-ı kuvveye içtima' eder idi. Ve Kur'an'ın mislini ısbata da'ir olan teklif mademki mecmu' i'tibarı ile olmayıp en kasır suresinin miktarını da belağatın .. edemeyecekleri iddia ve i'lan buyrulmuş idi. Kur'an'ın her kıt'asına mua'razadan onların aczi tebeyyün edince mecmu'undan âciz kalacakları ulviyyet tarikiyle sâbit oldu.

Tevhid-i Bâri ve ahval-ı kıayamet ve fusus-ı enbiya zikir ve beyanı Kur'an'ı kerimin mevâzı kesiresinde tekrar buyurulmak esbâb-ı 'adide-i âzimeye mebnidir. Evvela tekrar, beyan-ı takrir ve tevkid-i tazmin eder, muhâtıyyet*-i Kur'an ise hâlleri bunu mukteza eder. Zira âliye'l-umum* Putperest olup haşr ve neşri ve buna da'ir akval-ı enbiyayı inkâr ederler idi. Arabın gayrıları da ekseri böyle idi. Fâzile olarak Hind ve Çin ahalisinden ve Fars memâlikinde Mecusilik de tevsî' ve teksir eylemiş ve ehl-i .. hâlleri daha garip ve 'acib olup ifrat ve tefritleri i'tikadça derece-i nihâyeti bulmuş idi.

Demek oluyor ki zaman-ı nüzul-ı Kur'an'da erkân-ı ma'ruzayı hemen cümle âlem ittifak eylemiş gibi idi. Bir surede beyan olunan ma'nayı ve hakâyık diğer surelerde dâhi tasrih ve tezkir buyuruluyordu. Saniyen, tekrarı tazmin eden ayât-ı celile de belağatın derece-i âliyesi hıfz olunarak icâz ve itnâb gibi esâlib-i müstevi'a ile .. buyrulmuştur ki Kur'an-ı kerimin mu'ciz olması kâffe-i belağa nezdinde gereği gibi tebeyyün eylesin. Zira bir ma'naya da'ir birkaç üslub ve başka başka elfaz-ı fasihe irad buyrulmak belağa ve fesahen acrini* ve mislini ısbat edilemeyeceğini i'tirafa mecburdur. Çünkü bir kıssa veya bir mesele bir tarz üzere yalnız bir defa beyan olunsa elfaz-ı belağat ve fasihe tesadüfi olmak ihtimali olduğu gibi belîğ olan ve onlar beyninde da'ime üslub ve ifadece nekâvet bulunup bazıı icâz ve bazı itnaba kâdir olur. Buna da'ir elfaz şundan ibarettir derlerdi. Hâlbuki esâlib-i müstevi'ada fasih kıraata mahsus ve kuvvet-i beşerin fevki olduğu şerrar* kavim tarafından cefakârlık vuku'

bulup da ..beşer .. hatr oldukda vakit ve hâle münasib bazı füsüs-ı enbiya ve mürselin kendilerine tezkir buyurulur idi ki sure-i Hud'da “وَكُلًّا نَقُصُّ / عَلَیْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُنَبِّئُ بِهِ فُؤَادَكَ / Ve kullen nakussu aleyke min enbair rusuli ma nusebbitu bihi fuadek” âyet-i kerimesiyle tekrar ayâtın hükmü .. eder. Ve bazı Müsliminin a'daları* caniblerinden meyli oldukları mesa'inin neza'iri beyan buyurularak onlara tesliyet verilirdi. Veya münkerlere mucib-i i'tibar olacak müsa'ib-i salike veya henüz İslâm'a duhul kimselere medar-ı takviye olan ahval-ı .. mâziye şerh olunmak icab eder idi. Ve elhâsıl, iktizasına göre tafsil olunan bir kıssa müştemelatından bazen birşeyin beyanı maksud-ı aslı olup sa'ir parçaları teb'an mezkûr olur kahbece** o kıssa tamamen irad olunup diğer bir ciheti masebak ile i'tibar olunur idi.

Kur'an-ı âzim insanın âyet be âyet nüzulundaki hikmeti ise cümlesine birden nazil olmuş olsa idi halkın ahkâm-ı ilahiyye ile def'aten mükellef edilmeleri lazım gelirdi ki kavm-i Arap hakkında bunun istilzam edeceği müşkilat kâbil-i ta'dad değildir. Bunu teşrih makamında ashab-ı kiramın bazıları buyurmuştur ki “Allah Teâlâ Hazretlerinin bizlere en büyük ihsânı ad olunmaya şâyân olan ni'am-ı ilahiyyesi Kur'an-ı kerimi def'aten inzal buyurmasıdır. Zira biz cümlemiz müşrikler idik. Eğer ahkâm-ı ilahiyyenin kâffesi birden nazil ve bizlere birden beyan ve tebliğ olursa idi gâyet ağır geleceğinden din-i İslâm'ı kabulden külliye imtina' eder idik. Lakin hâkim enbiyamız bizi evvela yalnız kelime-i tevhide da'vet // 283 // buyurarak onu kabul ile halâvet-i imanı tattığımızda tedricen nazil olan ayât-ı Kur'aniyye ile müşerref kılınan ahkâm-ı İslâmiyyeyi tevfiât-ı sübhaniyye sayesinde birer birer kabul etmek bizlere pek asân geldikde o vecihle şer'iat-ı İslâmiyyeye ve din-i garra-yı Muhammediyyeye tamamen inkiyad edebildik.”

Müteferrika* inzalin lütfunun biri de nüzulünde Cebra'il (as)'ı tekrar tekrar müşahade etmeyi müstelzim olurdu. Bu ise Hz. Fahri risâletin kuvvet-i kalbiyyelerini mucip olup vezâif-i risaleti tamamen ifa ile beraber münkerlerin ifa eylemekde oldukları ezaya sabır tahammül buyurmalarını teshil eder. .. ve dakikadan biri de sa'ir kesb-i ilahiye gibi defe'aten nüzulünde sakil olurdu. Nasıl ki Tevrat-ı şerifin defa'eten nüzulünde benî İsrâ'il gâyet giran ve saklinden nâşi âdem-i kabulleriyle biemrillah* Cebra'il (as) .. dağlarından birini yerinden kal'a* ve üzerlerine

havale ederek Tevrat-ı şerifin evamirine ita'at etmediği ref olunmayacağına benî İsrâ'il ne tarafa gider ve hareket ederler ise berabercesine gidip bunları itlaf edeceği tahakkuk eylediğinde hava ne hava* havfdan nâşi ahkâm-ı Tevrat'ı kerhen kabul ve inadları üzere bulundukları secdede yüzlerinin bir tarafını yere bırakıp cânib-i diğerlerini yukarı kaldırarak dağ üzerlerine düşmesine bakıp tazarru' ve zârı eylediler ve elan secde-i Yahudi bu vecihledir.

Hülâsa-yı kelam, Kur'an-ı Âzîmü's-şan gerek ayâtların tekrarı ve gerek müteferrikan şeref nüzulü hükmü malanihaye ve .. kesireyi câmi' olup ..suresine belağa-yı adnan* ve fesaha-yı .. mesel-i etyandan âciz ve enes ve cin .. nazarını söylemekden kasr ve mebhut olduklarından taraf-ı min indillah olduğu .. ve ıtma'inen* belağan ve fesahan tasdikiyle mu'allekat-ı Şi'a meşhurelerini derler. Ve onları yediyle* indirip* artık meydan-ı fesahat ve belağatta kalmak âr diyerek ve Kur'an-ı Mübin kelam-ı beşer olmadığını bil-i'tiraf cümlesi din-i İslâm'ı kabul ve şeref-i iman ile müşerref olmuşlardır. Hz. Hatemü'l-mürselin hak peygamber ve getirdiği kitap da mu'cizat-ı kebiri olup kıyamete kadar meydan-ı mu'arazada sâbit 1350 seneden beri mislini ısbat eden bulunmamıştır. Bu ise kelamullah olduğuna şahid-i âdildir.

Benî beşerce Müslümandandır ki ezmine-i sâlifede bi'at olunan peygamberan-ı 'izam hazeratı o zamanlara münasip şu'unat-ı beşeriyeti ıslaha medar olacak şera'yi ilahiyyeyi neşr ederler ve kâffe-i şera'yi câmi' ve mütemmim olacak bir şeri'at-ı münevvere ile ahir zamanda bir nebî Zîşan bi'at ve irsal buyurulacağı ümmetlerine haber verirlerdi. Ve o nebinin 'alamet-i risaletini de ta'yin edip i'lan ederlerdi. Kesb-i bâliğada beyan olunan 'alamet ve şevâhidin cümlesi fahr-i âlem Efendimize âlâ vechü'l-kemal-i mantık olduğundan Nebî Zîşan'ımıza da'ir beşaret-i celile kesirdir. Sure-i A'raf'da "الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ" e-llezzîne yecidûnehu mektûben 'indehum fî't-tevrâti ve'l-incîli" kavlı kerimi .. nübüvvet-i mübarekesinin Tevrat ve incil'de tahrir edilmiş olduğuna şehadet ediyor ve ulemayı ehli kitapdan pekçok kimselerin evvel ve ahir imana gelmeleri Yahudi ve Nasara ulemasından din-i İslâm'ı kabul edenlerin bu bâbdaki şehadetleri dâhi şu müdde'ayı tesvir* eden dela'il-i cümlesindendir.

Kable'l-nübüvvet Bahira ve Nastura ve ba'de'l-nübüvvet Selman Farisî ve Necmü'd-Darî* ve Abdullah b. Selam ve Bünyamin ve .. gibi zatların din-i İslâm'ı kabul etmeleri beşa'ir-i* sıdk-ı nübüvvet başka başka hüccet ve bürhandır. “وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ /ve-iz kâle 'İsâbnü meryeme yâ benî isrâîle innî rasûlullâhi ileykum musaddikan limâ beyne yedeyye mine't-tevrâti ve mubeşşiran bi rasûlin yetî min ba'dîsmuhu ahmedus felemmâ câehum bilbeyyinâti kâlû hâzâ sihrun mubînun” Sure-i Saff'da Hz. İsa (as) kendisinden sonra ism-i şerifi Ahmed olarak Nebî ... tebşir buyurmuştur. Hükemayı Arap eskaf*-ı Necran'da hatip meşhur .. b. Sa'ade ki sevk-i ...de Resulullah (sav) onu görmüştür. Şahin* ve gayrıları sahabeden ad ederler. İbadî* kabilesinin re'isi olup fesahat ve belağatla şöhrat bulmuş, hatem-i enbiya Efendimiz geleceğini beyanı pek parlaktır. Ve .. b. .. ve Carud b. Alâ* gibi sahib-i fütüvvetin bu bâbda şehadetleri ... Belağa-yı Arap huzurunda bir hutbe-i beligge .. b. Sa'ade'nin okuması bir kıvılcık üzerinde fahr-i risalet Efendimizin bi'at olunacağını haber vermiştir. O hutbe belağa ve fesaha arasında pek ziyade şöhrat bularak dillerde destan olmuştur.

Hutbe-i beligiyye: // 284 // hutbe-i beligiyye hitam buldu. Hülâsa-yı tercümesi:

“Ey nâs! İştiniz! Zabt ediniz! İbret alınız! Yaşayan ölür, ölen fenâ bulur, bir daha Dünya'ya gelmez olur. Olacak olur. Dikkat ediniz! Gökte haber var. Yerde ibret alacak şeyler var. Yeryüzü yapılmış, bir düşün! Gökyüzü yüksek bir tavan. Yıldızlar yüzer. Denizler çekilmez durur. Bilmem* insanlar ne için gidiyorlar da geri gelmiyorlar? Acaba vardıkları yerden hoşnut oldu da mı kalıyorlar? Yoksa orada bırakılıp da uykuya mı dalıyorlar? Haset ve .. olmayarak Allah'a yemin ederim ki Allah'ın indinde bir din vardır ki kendi bulunduğunuz dinden daha sevgilidir. Ve zuhur edecek bir peygamber vardır ki vakti takarrüb etmiştir. Zamanının gölgesi üzerinize düşmüştür. Sa'adet o kimseye ki iman edip de hidâyete na'ıl ola! Vay o bedbahta ki ona muhalif ve isyan eyleye! Yazıklar olsun geçen ümmetlerin erbab-ı gafletine! Ey cema'at-ı iyâd!* Hani abâ ve ecdad? Hani Firavun* ve Şeddad? Hani yaptırıp ... düşürüp dayananlar? Evlad ve i'yaline güvenenler? Hani o tuğyan ve .. eden? Toplayıp yığan ... onlar sizden daha zengin, sizden daha ziyade mu'ammer, sizden ziyade

tûl-ı emel sahibi değil miydiler? Bu yer onları değirmeninde öğüttü ve cedlerini darmadağdı etti. İşte kemikleri çürüyüp dağıldı. Evleri yıkılıp ıssız kaldı. Yurtlarını kurtlar kuşlar şenlendirdi. Sakın onlar gibi gaflet etmeyin! Tapacak Cenab-ı Hakk birdir. Doğmamış ve doğurmamıştır. Evvel gelip geçenlerde bizim için çok ibret alacak şeyler var. Baktım ki ölüm ırmağının gidecek yeri var ama çıkacak yeri yoktur. Baktım ki kavmim o tarafa büyük küçük akın akın gidiyorlar. Giden geri gelmiyor. Kalanlardan bir kalan olmuyor. Yakînen bildim ki ben dâhi öleceğim. Çaresiz kavmin gittikleri yere gideceğim.”

Bir rivâyet-i diğerde hutbesin bu kelamla hitam etmiştir:
Tercümesi: “levini* gâlib olandan açık kaşlı, kara gözlü bir zat sizi kelime-i ihlasa, bitmez ve tükenmez .. ve ni’ama* da’vet edecektir. Zuhur ettiğinde hemen durmayıp icabet ediniz. Eğer zaman-ı bi’setine kadar sağ kalacağımı bilmem. Ona ilk koşan ben olurum.”

Bu ulema ve şiiir ve hutbenin şehadeti sıdk-ı nübüvvete ve beşaret-i Muhammediyyeye dela’ildir. Tafsilatı fasl-ı mahsusunda mürur etmiştir.

Nev’

Kur’an-ı Âzîmüş-şan ve şeri’ Muhammediyye sa’ir şera’yi mütekaddimeyi câmi’ ve hâvi ve müteferrik bulunan ahkâmı nâsih olması ve insanların derecat-ı fehmine göre inkıyadı ve bazı insanlar din-i İslâm’ı kabul edip de yalnız ismî olup erkân-ı İslâm’dan birini işlemediğinin esbabı ve temessülü şu vecihle olur ki; bir padişah hakayık-ı agâh tarafından kavanin-i mevcudeyi ta’dil ve musalih çareye iktizasınca tecdid etmeye me’mur ve ferman-ı celilü’l-lağvatı hâsıl ve beyne’n-nâs sıdk ve istikametle ma’ruf ve kamil bir zat ... gönderilip “İşte bu misalde Cenab-ı Zül-Celâl Hazretleri Peygamberan-ı Zîşan Efendilerimiz temsil olundu” iptida-yı nişa’inden* beri kavim aşireti içinde buyurmuş ve kendisinden ıslahıyla ve tezvir sudur etmeyerek cümle halk tezvinde* sıdk ve istikamet ve akli deveranı* tahakkuk etmiş ve musalih re’ayayı tekeffül eden nizamat ümem ve kavâininin mülûkuyla iştiğal etmesi şöyle dursun kendisi ümmî olup ömründe kıra’at ve kitabet ta’liminde bulunmamış // 285 // olan bir zat-ı hümayun-ı pervize cemahir nâsa belend* avaz ile nida ederek der ki “Eyyühen-nas! Ben sultan-ı zîşanınız tarafından sizlere irsal buyuruldum. Emr-i hümayunlarıyla risaletlerini

tebliğ edip te'sis buyurduğu kavâyin-i celileyi kâmilten şerh ve takrir edeceğim. O padişah hakayık-ı agâh hazretleri cümlenize emir ve ferman buyurur ki işbu kavâyin-i mukaddesenin muktezası üzere hareket ve fehvayı münifesine tamamen rı'âyet edesiniz, filvaki' benden evvel sizlere diğer zevat-ı fiham irsal buyrularak gizran* eden ezman ve ahvale muvafık ve münasip kavânin neşr edilmiş ve fakat onların zamanı münkazi olmakla artık hükümleri kalmamıştır. Bundan böyle müsalihi-zamaniye mutabık olarak benim tebliğ edeceğim işbu kavâyin-i cedideye ittiba' ederseniz gerek kavâyin kadimesinin mensuhu ve gerek padişahınızın hiçbir vakit müsa'ade buyurmayacağını ukûl-ı selime ashabındancezm eylediği a'dat-ı kadimeyi tamamen terk eyleyecekseniz bilirsiniz ya bu fena a'detleri .. bazı emlakınıza taklid ve hevayı nefsanîyelerinize tevfiğ ederek münafi' umumîyye hilafına ihdas etmişsinizdir ki bunların bir kısmı .. ehaliye.. ve adavet ve bakîyeleri* de veli ni'metinizin bî nihaye in'am ve ihsânlarına karşı pek büyük eser-i küfrandır. Siz beni tasdik edip de irşad edeceğim tarik-i selamete süluk ve inkıyad evemir-i malike'l-müluk etmeye rağbet-i sadıka ibraz edersiniz. Ben cüz'iyat-ı umura varınca amir-i* hakiki olan Cenab-ı satvetme'abımızın* kahr* ve ... olacak ahval ile rıza-yı şeriflerine muvafık olan hâlatı tecz* ve ta'yin ederek cümlenizin sa'adet hâline .. olurum" buyurdu.

Bu misal de Hz. Muhammed müçteba (sav) efendimizedir. Bu i'lam-ı beşaret üzerine akvâm ve hala'ik o zatın yanına gelerek dediler ki "Ancak senin elinde bir bürhan-ı kat'i bulunmakgerekir ki bize kana'at bahş olabilsin. Eğer filvaki' böyle bir ferman-ı celili ha'iz iseniz ibraz ediniz. Cümlemiz huzu' ve ittiba' hazır ve mahyayız" dediler. O Mürsel .. bu ma'ruzatı tamamen dinledikten sonra onlara hitaben buyurdu ki "Evet öyle olmak gerektir. Her akl-ı selim nazarında sabittir ki delilsiz da'vete sahih nazarıyla bakılmaz. Padişah .. de bu hakikat reuşen olduğundan benimle beraber ferman-ı sât' el bürhanların ihsân buyurmuştur. İşte ferman-ı pâkiniz kendi .. ve .. garrayı şerifesiyle de ... ve bildiğiniz üslub-ı mülukâne keliması üzeredir. Cümlenize hitab buyuruyor ki -bu .. Kur'an-ı âzim kelim-ı Rabbi'l-âlemin ve Arabî lisanı üzere şeref nüzuludur- hamil-i Kur'an zışanım olan falan kulum ki mütehalli bulunduğu evsaf ve 'alâmetle beyninizle mümtaz ve feza'il-i bî nihaye ile serfirazdır. Taraf-ı sultanımdan size tebliğ edeceği ahkâm-ı celile-i mülukânemin kâffesinde

sadık olup mahzen münafi' ve müsalihiniz için te'sis eylediğim kavâyinin âliye-i mülûkdaranemi* takrir ve beyan etmek üzere gönderilmiştir. Evamireye imtisal ve zevahirinden içtinab ediniz ki rıza-yı hümayunuma .. ihraz-ı sa'adet ediniz." "وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا" / ve ma atakumu'r-resulu fe huzuhu ve ma nehakum anhu fentehu" yani imtisal ve zevahirini mübeyyin sure-i Haşr'da Resul-i ekrem böyle bir ferman ibraz buyurunca yani Kur'an-ı Âzimüş-şanı okuyunca yakından ırakdan oraya ... edenler gördüler ve mezmun-ı kat'iiyesine vukuf hâsıl ettiler. Evvelce serd eylediği da'vası ve fıkhiyye* kendisine aynıyla veza'if-i mahsusa tefviz buyrulmuş olduğuna da'ir hitabat-ı umumiyye-i sultaniyyeyi okuyup anladılar. Ancak nâs beyninde akıl ve idrakçe nefavet bulunmakla o zatın sıdk-ı .. istidlal bâbında birçok fırkaya ayrılıp, dokuz fırkası asıl olup fûru' ve .. hasapsızdır. Zira istidlalin kıyas olan mukaddemat herkesin bir siyak üzere ma'lumu olamaz.

Birinci fırka Malik-i zışanın hatt-ı mübareklerini tecz-i* muktedir olduklarından ferman-ı hümayunun hatt-ı şerifini görmekle tasdike müsara'at eylediler ki erbab-ı belağat ve beyan ve ashab fesahat-ı lisan olan muallakat-ı seb'a sahipleri gibilerdir.

// 286 // İkinci fırka tuğra-yı hümayun taklid edilmek imkân haricinde olduğuna mebni tuğra-yı garra-yı görünce bil-müşahede tasdik edenler ki delil ve emareye lüzumsuz ..dan heber verip aynı tamamen zuhur ve ihbarını tasdik eden İslâmiyyet'de sabıklar gibilerdir.

Üçüncü fırka esalib-i mülukâne ve hitabat-ı sultaniyyeye aşına olduklarından üslub-ı hâs görmeleriyle tasdik eden kesb-i sâlikeyi* kıra'at ve ehli kitaplardan Abdullah Selam gibilerdir.

Dördüncü fırka hatt ve hatim-i üslubuna âdem-i ma'lumiyetlerine mebni hazine-i hâsse-i şahane nefesâisinden ve .. mülukâneden felan ve felan .. nefiseyi ihzar edebilir ise tasdik ederiz dediler. Hemen gözleri önünde .. harika-ı nefiseyi görünce tasdike mecbur oldular ki mu'cizat-ı şekku'l-Kameri görenlerdir.

Beşinci fırka dediler ki padişahımız tarafından bundan evvel gönderilmiş resullerin sübutunda .. göre asırlarında neşr ettikleri kanunların ..de serahat vardır ki ileride bu kavâyinin fesh olunarak şu'unat-ı vaka'ya mutabık kavâyinin-i cedide te'sis buyurularak ve

me'muru gelecek ve zatında şu 'alametler bulunacaktır. Ledayü'n-dakik* 'alametleri o zat-ı mela'ikiyatta buldular. Ve kavâyinin-i cedide-i hümayunun zaman ve mekân ve ahval-ı cariyeye mutabakatını tatbik ile fark-ı sâbıkların tahakkukları kemâkan* muhakkak oldukları tebkîn* ederek tasdik edenler şema'il-i şerife-i Muhammediyeyi ve ahkâm-ı şer'iyyeyi ..sını kitaplarında bulanlardır ki ... ve Nastura gibilerdir.

Altıncı fırka 'alamet-i matlubaya kana'at etmeyerek tebliğ-i evamir ve nevahiye dikkatle nazar ve müşakâfane* tedkik-i rıza-yı mülukâneye muvafık ve nâs-ı mahal-i* asayiş ve emniyyet olan etvardan zecr ile tâşarı* bulunan zatın münafî' zatiyesine göre olmadığı ad olunacak bir şey görülmediğinden inzâr-ı müdekkikanelerinde** tahakkuk eylediğinde tasdike müsara'at ettiler ki ahlâk ve adâb ulemaları gibilerdir.

Yedinci fırka dediler ki eğer da'vayı mezkûresinin kâzib olarak padişahın hatt-ı şerifini ve tuğra-yı latifesini taklid etmiş ve kavâyinin mevzu'u ile .. ederek kendi hevasına göre ahz .. sâlikeyi takrir etmeye me'muren bundan evvel ba's ve irsal buyurmaları mu'tad bulunan divan-ı hümayun erkânından bir zatın gönderilmesi hekim ve müdebbir ve hâzım bulunan sultan-ı celalet* ünvanımızın da'ima meşhur ve uyun-ı ibtihacı olmakda bulunan mu'addeletkâranelerine nazaran vacibiyat-ı kat'iyedendir. Bu kavil üzere bir hayli müddet tevfiğ edilirse de irade yoktur. Müddet .. geçip bununla ma'en padişah musalih teba'* belki iftar-ı .. dünyaya vüsul haber ve intişar-ı ahval tava'if-i beşer husumete* kâfi iken taraf-ı eşref* mülukâneden müdde'a-yı mezkûru ve a'van ve ensarını tekzib ile isâl nekâl-i şedid ve o kavâyinin cedit ile amelden nâşi men' ve tehdid hususatını icraya me'muren vürudu intizar olunan bir ferd zuhur etmediğinden başka müceddid-i kavâyinin olan zat hasafet-i Sübhan'ın günden güne ittiba'ı çoğalarak ..şânı takdir olunmaya başladı. Bunlar şera'yi-i sâlikenin fehm-i külliyesini nâsîh olduğunu ve peygamberan-ı i'zamın 'alamet-i fârikasını ve hükm-ı hükûmet ve erkân-ı devlet siyasetini ta'kib eden resâ-yi kavim ve kabilelerdir.

Sekizinci fırka müceddid-i mûmı ileyhın münebe'atına karar veren tava'if-i inamın* ahval-i icmâliyesini nazar-ı im'ane alarak dediler ki hiç şüphesiz bunlar aklen ve ashab inkâr-ı vâra* oldukları ve ashab tecarüb ve şevâr bulunduklarından hakayık-ı ahvale istidlal sayesinde

tarik-i sevabı la'ik-i vech üzere tecyiz* etmişler, bu zatı cezmen ve bakıyyeten tasdik ettiler ve bu tasdiklerine bina'en abâ ve ecdatlarından mevrus ve ez-kadim kendilerince me'luf olan bütün âdetlerini terk ve kavâyinin cariyesinin ekserisini hecr* eylediler. Demek olur ki bunlar şu tasdik ve mütebe'atları mutlaka şâyan ve sevk ve i'timad olan dela'il ve imarata elbette mebnidir. Sunuf*-ı farkın başka başka delil ve bürhan ve emareye binaen sunuf-ı ukelanın kâffesi bu zatı tasdik bâbında müttefikü'l-kelam bulunmakda ayrıca kana'at bahş bir delil olup erbab-ı insaf ve i'zana hüveyda ve gayr-ı mestur bir emr-i bürhan ve meczum olduğu bî şekkdir. Veçh-i meşruh üzere nezdimizde takarrür eyleyen şu aklen ittifak-ı cemahir kaziyyesi elbette birçok tahkikat ve tedkikat eseri olacağı emr-i aşikâr olmakla bizlerin nezdimizde ... şüphe ve .. mecal kalmıyor diyerek evamir-i celilesini ifaya ibtida .. münabe'at ettiler. Sonraları din-i İslâm'a dâhil olan cemahir-i ukalanın mümtazlarıdır, rahimehuallah Tâlâ.

// 287 // Dokuzuncu fırka eşkâl-i esbab-ı .. ve istila-yı huzuzat-ı hayvaniyyet o mertebede gaflet-i duçar eylemiş idi ki gâyet cehalet ve nihâyet-i hamakatlarından nâşi halayık üzerinde hükm-ı ferma ve padişah 'adalet .. bulunduğundan dâhi haberleri yok idi. Öyle nâsın kava-yı hissiye ve mu'tediyesini dilediği cihetle ve istediği vecihle sarf ederek hiç kimsede bulunmayan emval-ı âzime ve .. nefsiyyeyi her mahalde ihzara kâdir olacak bir mâlik-i mutlak vücudu bunların hayalinden bile geçmez idi. Halkın umuru mu'amelatına medar ve ülfet-i taba'yi hasebiyle usul-ı mür'aya tutulmuş şeylerden ibaret olduğu zâm-ı fasidinde bulunurlar idi. Bu fikirde bulunan eşhas bittabi' sultan-ı Zişan tarafından tecdid-i kavanin için irsal olunan zatın da'va-yı risaletini işitince istigrab ettiler ve dediler ki bu ne sade dil ve laubaliliktir? Evvelen sultan ne demektir ve âlemde tabi'at ve maddeden başka bir mü'essir olabilir mi ve onun icap ettiği kanunlardan gayrı kanun tasavvur olunur mu ve bizim kadir olamadığımız şeyleri ihdas etmeye ve kavâyinin-i mel'ufe ve mu'anedeyi .. eylemeye kimin kudreti vardır? Diye evvel emirde tevakkuf etmiş idiler. Fakat bu ta'ifede akvâm ve hala'ikin vasıta-yı celile ile kendilerine telkin ve istima' buyurulan ferman-ı padişahiye inkıyad ve ittiba' etmeleri sayesinde .. asâyiş ve emniyyet olan etvar ve âdatı terk ve sa'adet-i .. ihraz eylediklerini gördüklerinde o kavanin-i celilenin böyle bir suret-i hârikada terbiye-i umumiyeyi intaç etmesine hayran olarak

inzar-ı dikkatleri açıldı. Ve bu inkılab-ı âzimenin esbab-ı mucibesindeki te'sirat-ı bed'iyye* mazhar-ı takdirleri o bâbda evvelce vücudundan bî haber oldukları padişah-ı zîşanın mu'ahhiren kemal-i kudret ve âzimetini anlamaya başladığı ve neşr-i kavâininin kudsiyanelerine vasıta kıldığı zat hasafet-i sübhanın dâhi ulvi* kadrin idrak ettiler de bunlar da iz'an ile kabul kıldılar da binden bine* keşf ve idrak ile hakayık-ı eşyayı künhüyle bildiklerini i'tiraf ve .. hakayıkı ihataya kudret-i benî beşer vefa etmediğini kudemâmızın Eflatun ve Aristo ve Sokrat ve ..ların keşf edemediğini eşyaya mükemmeliyet elan .. ve hurde beyinler ile tâze vukuf bulmamız meydandadır. Binaenaleyh vesa'it ile havasımızın idrak etmeye imkân bulunmayan eşya kesirenin vücudu ha'iz aklı ve Hz. Muhammed (as)'ın da'vayı nübüvveti de bu hakayık-ı mümkün cümlesinden olduğu ba'de'l-.. tasdik eylediler ki Maddiyyun ve Tabiyyundan olup din-i Mübin Ahmediyi kabul ve milyonlarca ecanib-i teba'asının dâhil-i havza'i darü'l-aman ve nâsır-ı din darü'l-İslâm olanlardır.

Bittabi' ta'ife-i tis'a-yı mezbure içinde izzet-i nefsalerine* müptela kimseler bulunduğu* abâ ve ecdatlarından kalma o fena âdetleri terkle bu zat mela'ik .. cenaplarının da'va-yı vak'asına teslim ettiğimiz de cümlemizin fevkinde büyük bir emir ve bizlerde inkiyadımızda zelil ve mekhur* oluruz diye .. istikfa ve istikbar eyleyip hayli tahrikâne .. olmuş olan nizamât-ı ..yı keyf ..tebdil ve te'vil ve tahrif ve tağyire uğratarak ihra-riyaset ile münafi' zatıyelerini muhafaza ve bile bile zahir ve nümayan olan dini terk ile her cezayı* göze alarak nefsi sevmelerine* münaba'at ederek sultan zîşanın kahr ve intikamını bile unuttular. İşte bu .. tasdike mübaderet* eden cemahir sâlikenin i'timad ettikleri dela'il bir takım te'vilât vahiye* ve tekalifat-ı baride* ile tebdil ve vücuh-ı fâside ve .. ile her delil delalet-i vazıhesinden* ta'tile koştular ve olup kalmışlar.

Esas-ı din-i mübinde erkân-ı erba'aya dikkat olunur: kitap yani Kur'an-ı Mübin, sünnet yani kavil ve fiil* ve takrir-i Resul-ı Kibriya, icma'-ı ümmet-i merhume, kıyas-ı fukahadan ibaret olduğu tafsil olunmuş idi.

// 288 //

Bab-ı Sâni

Sünnet-i Seniyye Olan Ehadis-i Nebeviyyenin Aksamı Birkaç Fasla Taksim ve Fasl-ı Evvel Enva'ı ve Ravilerin Şera'iti Beyanındadır

Fem-i dürer-i risaletpenahiden sudur ve şerefriz buyurulan akval-ı sa'adete sünnet-i kavliye, e'f'al-i seniyye-yi Nebeviyye sünnet-i fi'iliyye, ümmetten sadır olan bir fiili bilip ve görüp nehy buyurmamaya sükût buyurmalarına sünnet-i takririyye denir. Yani sünnet, kur'an-ı azimüş-şan ve kitabullahdan sonra ahkâm-ı şer'iyyeyi Ahmediyyenin asıl ve temeli sünnettir. Delil-i şer'i olması icma'-yı ashab ile sabittir. Zira Kur'an-ı mübinde musarrah olmayan mesa'il hakkında makarrdan* sıhhat olan ehadis-i şerife ile 'amel etmesinin vacip olduğuna mütefekkirliler. Haber ile 'amelin vücubu sıdk ve sıhhatine zann-ı galib olmak lazımdır. Ashab-ı kiram aleyhimü'r-rıdvân ziraat ve felahat ve ticaret ve gazavat-ı âzime ve fütihat-ı celilede bulunduklarına mebni ehadis-i şerife-i Nebeviyyelerin cümlesinin ma'lumu olamazdı. Ve bir kısmı hidemât-ı sa'ire ile etrafa ve bilâd-ı ba'ideye varıp gelmekte bulunduğundan havadis .. sebebiyle da'ima şerefsâdır olmakta bulunan tebligat-ı cedideden ve ara sıra bazı ahkâmın tebeddülünden cümlesi birden haberdar olamazlardı. Meclis-i sa'adetinde bulunanlar evvela ahkâmı öğrenirler ve bulunmayanlar öğrenemzlerdi. Şu kadar ki; "Hazır olanlar ga'ib olanlara tebliğ ediniz!" kelam-ı hikmet amiziyle amel ederlerdi.

Örf ehli ulema-yı usulde hadis-i şerif ... mahsusdur. "Eser" bazı kavl-i Nebî (as)'da isti'mal olunduğu gibi sahabe-i kiramdan rivâyet olunan akval ve ahval-ı hasanede isti'mali şeri'dir. Asr-ı sa'adette emir ve nehy zımında bazı neva'hiye (taraf) mektup gönderilerek sünnet-i seniyye ile 'amel olunur idi. Kitab-ı Mübin âlâ vechi'l-kemal fehim etmek ancak ehadis-i şerife-yi Nebeviyye sayesinde müyesserdir. Zira Kur'an-ı azimüş-şandan bizler cemi' ahkâmı ahz etmeye kâdir değilleriz. Bu kuvvet ve kudret vahy-i ilahi ile mü'eyyed bulunan Nebî zişanımızın hasa'is-i seyyielerindendir. Hatta yalnız Kur'an-ı kerime kasır* edersek ahkâm-ı diniyyede büyük taksir etmiş oluruz. "مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ" / Men yutir resule fe kad ataallah*** âyet-i Furkaniyyesi ehadis-i şerifeye ittiba' filhakikate Kur'an-ı azimüş-şana mütebe'atı muktediridir. Cami' Sağır'da olan hadis-i şerif ki "Allah Teâlâ'nın kitabında helal eylediği helal

ve haram eylediği harm şeylerdir. Kitabullahın sâkit olduğu eşya muakkaddır.” Fakat bir hükmün kitabullahda olmadığını ancak münzel-i âleyh olan Nebî Zışan Efendimiz bilir idi. Binaenaleyh bizler ehadis-i şerifeye eşed-i ihtiyaç ile muhtacız. Ve ef'al-i ehadis-i Nebeviyyenin mi'yar-ı sahihesi Kur'an-ı azimüş-şandan olduğu bî ıstibahdır. İmam Beyhaki (ö. 1066) Medhal'inde rivâyet eder ki; birgün Resul-ı Ekrem (sav) Efendimiz Yahudilere bazı şey'i sual buyurmuşlar, onların Hz. İsa (as) hakkında birtakım yalan lafızlara cür'et etmeleriyle Sahib-i minber Efendimiz der-akab (hemen) minber-i sa'adete teşriflen .. ile bir hutbe-i belige kıra't eder ve esna-yı hitabda buyurdular ki “Benden sonra birtakım ehadis .. bulacaktır. Onları kitabullaha arz edin! Hangi rivâyet Kur'an'a muvaffik ise o benim kelimamdır. Hangisi muhalif bulunur, benim kelimam değildir.” Bu halde hiçbir hadis-i sahih Kur'an'a muhalif olmayıp ancak makam-ı beyan ve tefsirde varid olmuştur. Onun hass ve .. nâsih ve mensuhunu ta'yin ve tevzih* eder.

Hadis rivâyet edenlerden bazıları Hicaz'da ve Irak'da ve bazıları Mısır'da sâkin idiler. Ravilerin adl ve zabtına pek ziyade ihtimam olundu. Şera'it-i rivâyat içtihadı göre .. ve .. olundu. .. rivâyet ve isâbet-i vahye tefrik edildi. .. ve .. teşhir edildi. Tenkid ve cerh ve ta'dil meydan buldu. Hayli ehadis-i şerife tahrir olundu. Ehadis-i şerifenin meratibi ta'yin edildi. Aksam ve enva'ı ve revanın teracim ve tabakatı tamamıyla beyan olundu. Artık tahrir-i hadis tarihi münkat'ı oldu. E'imme-i mütekaddimin zabt ve tahrir eyledikleri ehadisden fazla olarak bir hadis bulup çıkarmaya yol kalmadı. Karibü'l-ahd olan mütekaddiminin âsâr-ı şera'yiden bir şey kasden veya sehven terk veya gaflet edip baidü'l-ahd olan müteahhirinin onu tahrir etmeleri akıldan baiddir. Şimdiki halde ehadis-i şerifelerin cihet-i isnadlarına usul-ı hadiste mübeyyin olan kavâ'id-i natıkına ihtimam onun lazımıdır. Ehadis-i şerif ezmine ve emkine-i mütehalifede başka başka birer hâcet üzere var olduğundan bittabi' bunların tahkik-i sıhhatleri ile beraber esbab-ı vürudlarının ta'yin ve izahı ve yekdiğerine müşabih ve müteallik olanlarının bâb bâb tefrik ve tasnifi icap etmiş ve işte bu suretle // 289 // nakle, insanların her hususta mu'ayyen muvaffakiyyetleri olan kuvve-i akliyye de yardım ederek mevki' istifadeye iki ilim çıkarılmıştır ki “dirâyetü'l-hadis” “rivâyetü'l-hadis” nam verilmiştir. Sahabe-i kiram hazeratının müçtehidleri var idi. Lakin fiil-i Resul'e efza-yı esbabı aranılmaksızın tabi'

.... Muhalefeti'l-icmâ Hadis-i sahihde ... lafz-ı Müslim ... kitab ve sünnete ihtimamda bu hadis-i şerif asıldır. Bid' ve ihda'sahiplerini de reddir. Müslim rivâyetinde kâle aleyhi's-selâm ... ve kâle aleyhi'-selâm ... bu ehadis ve ayât-ı kerimelerde sünnet-i Nebevînin sened-i âzim olduğunu mübeşşirlerdir. Ulûm ve ehadis-i Nebevî beyne'l-ulema ikiye ayrılarak birine ulûm-ı Usûl denir ki mustalahât ve taksimat-ı kesireden bahs eder. O sâyede sahibinin meratib ve şera'iti bilinir. İkinciye de fûru' ıtlak olunur ki her hadisin senedi ve elfazı zabt edilerek ma'nası ve ravileri ta'yin olunur. İlm-i hadisin usûl ve fûru'nu ve muhaddisin-i kiramın teracim-i ahvallerıyla sa'ir lüzum görülen izahat ve tedkikatı hâvi bulunan bî hesap te'lifat-ı ra'ika te'lif buyrulmuş, .. bulunan Buhari Şerif şerhlerinden .. ve Celaleddin Süyûtî (ö. 1505)'nin Takrib-in-Nevevî şerhi Tedrib-ür-râvî ve Kastalani (ö. 1517) Dibâce'sinde* şerâhin tedkiki üzere ehadis-i şerifin yüzden ziyade aksamı bulunduğu muhassardır. Ulemayı ahval ehadis-i Nebevîyi mütevatir ve meşhur ve ahad 13 kısma ayırmıştır.

Hadis-i mütevatir küll asırda kezb üzere tevafuklarını akl tecviz etmeyen kavmin haberidir. Fark-ı evvelden sonra veçh-i meşruh üzere kavmin haberi olursa “meşhur”, küll asırda rivâyeti ahad olursa “ahad-ı haber-i vahid” denir. Bu ehadis ve sünnet bilâ kelim-i melek ancak işaret-i melekle Peygamber-i Zîşan Efendimize vâzih olandır. “.... // 290 // ...” hadis-i Nebevîsi buna şahid-i âdildir. “لَتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ” / li tahkume beynen nasi bima erakallah “...” âyet-i kerimelerinde ilham olduğuna ka'il olanlar hadis-i şerifin diğer bir kısmı olduğunu ..dır ki ilham-ı ilahi ile yakinen kalb-i Resulullah (sav) Hazretlerine lâyh olandır ki* .. bir nev' bâtın vahiy vardır ki hâkim .. içtiha ve .. ile na'il olunur.

Sahabe-i kiram (ra)'dan biri sa'im olarak zevcesini tekbiyleydiğinde istinka için ezvac-ı tahirattan birisine zevcesini götürüp orucun nekaz* ve âdem-i nekazı* istikar* eyledikde orucun bozulmadığı cevabını işitince zevcesine bu cevabı söylediğinde ve fi'il-i Resul (as) olduğunu zevcesi beyan edince “O Resulullah'dır, bizler O'nun gibi olamayız” Tekrar nezd-i risâlete gönderip sualinde Sahib-i Şer'iat (sav) “...” mübalağa ile zecr veya lezzat-ı nefis nefis-i* hümayun-ı sa'adetlerini ümmetinden emr-i ilahiden birinde mümtaz buyrulmadığını izah buyurmuştur. ... kelim-i hikmet amizinden muhaddisin-i kiram ve ulemayı usûl-ı fiham mesa'il-i kesir istinbat buyurmuşlardır. Âyet-i

Kur'aniyyede ve ehadis-i Nebevî olan tefsir-i âyetle fera'izden ziyade seham* ta'yin etmeden nasıl ki ... erkekler kadınların iki misline varis olurken kadınlar erkeklerle müsavi olmak hükmünü nehy ve zani ve zaniyede ... yüz değnekten fazla veya celedle* mütteti* etmeden men' ve zecr* ve erba'adan* ziyade tezvicden men' ve zecr vardır. Yine sa'im olarak cünüp iken sabaha duhul eyledikde sıyâmının nakzını veya âdem-i nakzını ezvac-ı tahirattan istikâr için bir recûl zevcesini irsal eyleyip ezvac-ı tahirat sıyâmın âdem-i nakzını fi'il-i Resul ile beyan ve zevcine bu cevabı verince Cenab-ı Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri kendi .. ikram-ı bî nihaye ile mümtaz buyurmuştur. Bizler ümmet onun gibi olamayız diyerek tekrar zevcesini nezd-i Resul-ı Kibriya ve Sahib-i Şer'aita irsal ve mes'eleyi ızahında ... ilâ ahire hadisi emir buyurmuştur. Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinden peygamberan-ı i'zam ve ashab ve evliya-yı kiram ziyade haşyet ve hudud-ı ilahiden evra'* üzere idiler.

Rabbi'l-âlemin (cc) hazretlerine menzilen akreb, dereceten irfa'* olanlara makam-ı kurbdan ba'id olanlar gibi müsamaha olunamaz. Mesela enva'ı neşât* ile müştâğil mefaza'i* ba'idde bulunan re'ayadan mülûke nisbetle emr ... hovfları* ve .. ve haşyetleri ..dir. “ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ” / innema yahşallahe min ibadihil ulemau” âyet-i kerimesiyle “...” ilâ ahire hadis-i Nebevîsi bu âyeti tefsir makamındadır. Buhari Şerif'de “...” üzere varid olmuştur. Cenab-ı vacibü'l-âtâyâ âlemden sadır olup afv etmediği zenub ve seyyi'at mislini câhilden afv eder, avâm seyyi'atı için mübalat ve gasas* olmayıp havâs ise havf ve hatr-ı âzim üzeredir. “ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ” / hel yestevillezine ya'lemune vellezine la ya'lemun” âyet-i kerimesinde rumuz ve işaret buyurulmuştur.

Sure-i Yusuf'da “ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ” / ve fevka kulli zi ilmin alim” Bu tafsilattan müsteban olur ki ehadis-i şerif Kur'an-ı âzimu's-şanda olan ahkâmı mübeyyin ve tefsir olup ve ilm-i ilahiye vukuf-ı peygamberi vâkıf ve ümmetinin ancak Resul-ı müçtebaya ittiba', kavf ve fi'il ve takrir-i Resul-ı Kibriyasız* üstadımız bulunmadığına mebni müçtehidin-i kiram ilm-i ehadis-i Nebevîyeye nihâyet derecede ehemmiyet verip din-i İslâm'ın beyyinesini ona istina eylemişlerdir. Mesela ... kısm-ı hadis-i şerifi yani sahabe ve tabi'in ve tebe'i tabi'in de kizb üzere içtima' ve tevafukların akıl tecviz etmeyen revanın* revayıkıdır ki birbirini tetabu' ile bilzarure yakîn ifade eder. şeri'atta mütevatırı inkâr küfür ad

olunmuştur. Ehadis-i merviyenin derecatı ta'yin her bir ehadisin hâl ve şânı ve mertebe-i nübüvveti izah ve sıfat ve ahval-ı ravi tarihleriyle beraber suret-i mükemmele ve matlubada beyan hususunu ibda' edilerek .. da'ir pekçok kitab-ı nefise ve resâ'il-i mühimme tedvin Mustalahu'l-Hadis* namıyla büyük gâyet vâsi' bir fenn-i* mahsus vücuda getirilmiştir. Bu ıstılahat beyne'l-muhaddisin meşhur ve me'muliyedir. Ve bazı ulema aracez** ve fesa'id ile tafsil eyledikleri gibi teracim-i ahval revat-ı* ehadis içinde ayrıca mahsus // 291 // bir fenn ifraz edilip onda ravilerin cerh ve ta'diline müte'allik zevâbit-ı makule ve meşruhe takrir eylemiştir. Hatta kitab-ı ehadisde nakil ve rivâyet edilmekte olan her hadisin menzilesinin* tasrih ile ahkâm-ı asliye ve fûru'yede hangileri şâyân ve sevk ve i'timaddır ve hangileri değildir? Birer birer ta'yin hususunda sarf-ı himmet etmişlerdir. Hülâsa-yı kelim, ulema-yı ekâbirin ittifaklarıyla sabit olmuştur ki ehadis-i mütevatire erkân-ı din-i Mübin olan kâffe-i müçtehidin tarafından telakki bil-kabul olandır.

Ehadis-i Meşhure i'tikadat-ı İslâmiyye ve cemi' ahkâm-ı diniyyeyi isbat ve te'yide sâlih olabilir. Bi't-tariki'l-ahad mervi olan ehadis-i sahihe ve hasenede yalnız ameliiyye ve fûru'yyede medarı ihticac kılınabilirler.

Ehadis-i za'yife ise ihlâsâban*-ı ihticac olmaddıkları cihetle hiçbir hükmü ısbata delil kılınamazlar. Nasın* sükûnunda haber-i vahidle hüküm sabit olur. Yani hadis ahad olup lakin muktezayı kinaye muhalif olmadıkda ve nasın* sükûtu mevzu'unda amel ca'iz olur. Hadis-i meşhure müstefizde zann ifade eder. Tahaniyet* nefsin .. eden sükûnu bulmasıdır. Haber-i vahid zann ifade eylediğine mebni münkiri ne ikfar ve ne tazlil olunur. Haber-i vahidle amelin amelin vacip olmasında ihtilaf olunmuştur. Muhaddisin haber-i mütevatirden ma'adasına haber-i ahad ıtlak ediyorlar. Haber-i ahadın ravi her mevzu'da veya bazı mevzu'da bir olursa "garib" iki ise "gariz" derler. Nebî Zışan Efendimize müntehi olan hadis-i şerifin senedi muttasıl olursa ona "müsned" derler. Ma'lul ve şazz olmayıp senedi muttasıl olduğu halde âdil zabıtın tafsiliyle mervi olan hadise "sahih" derler. Revattan hiçbirisi sâkit olmayan hadise "muttasıl" derler. İttisal ve adl ve zabt veçh-i kemal üzere bulursa "sahihü'l-zâne"* derler. Eğer sıfat-ı mezkurede nevâmen** kusur ve noksan vaki' olup bu kusur ve noksan kesret-i tarik ile mündefi' olursa "sahih-i .." derler. Bilakis kesret tarikiyle mündefi' olmazsa " hüsn-ı zâne"* derler. Bunda

noksan-ı adl ve ittisal sıfatlarında olmayıp yalnız zabt hususundadır. Bu kısmın ricâli zabt i'tibarıyla hadis-i sahihin ricâli donundadır*.

// 292 // Mahallinde tafsîl kılındığı vecihle ehadis-i şerife Kur'an-ı kerim ile iltibas vaki' olmamak için asr-ı evvel-i hicrinin nihâyetlerine kadar cem' olunamamış idi. Fakat ashab-ı güzinin ev ahıyar-ı tabi'inin mahfuzu idi. Hülefa-yı Emeviyyeden meşhur Abdu'l-âziz ehadis-i şerifenin ziya'ından korkarak Ebubekir b. Muhammed b. Ömer'i* (121*) cem'ini emir etmiş idi. Ehadis-i şerifenin böylece cem'i te'hîr ettiği için ehadis-i za'ife, ehadis-i mevzu'u gibi şâyan-ı ihticac olmayan birtakım ehadis meydan buldu. Zenadîka, ... , ... , ... tarafından vaz' olunan ehadis-i mevzu' ile ricâl isnada ta'ndan nâşi za'if olup taraf-ı sa'ire ile "hasene" ilhak olunmayan ehadis-i za'ife ile hiçbir müçtehid amel etmemiştir. Şera'it-i rivâyette ta'yin edilmiştir ki adl, zabt, zabt-ı kâmil ve İslâm olup adl, istikamet-i din ve siret demektir. Zabt, kelâmı hakkıyla işitmek, sonra ma'nasını layıkıyla anlamak, sonra lafzı hıfz eylemek, sonra eda-yı zamana kadar hıfza sebat etmektir. Zabt-ı kâmil, bunlar ile beraber ma'na-yı şer'iyyesine vâkıf olmaktır ki sıfat kabulün .. meratibidir. Hadis-i şâz, bir hadis veya isnada itlak olunur ki kendisinde 'amele mani' bir illet-i hakikiye bulunur. İlet-i hakikiye bir illettir ki zahiren ilelden sâlim olduğu halde fenn hadisinde mütehayyir olan zat ona vâkıf olur. Ma'lul o hadistir ki râvisine kendinden daha râcih râvinin bulunması sebebiyle muhalefet vaki' olur. Râvi-yi râcihin hadisine de "mahfuz" denir.

Râvinin râcihatı ya mezid zabtından veya kesret-i âdetinden veya fıkıh ve .. senedi ve e'immenin telakki-i bil-kabul ettikleri kitapdan nakli gibi ahad-ı vücuh tercihten münba'is olur. Kendisinde sahihü'l-zâne ile hasenü'z-zânede mu'teber olan şera'it-i sıhat kısmen veya küllen bulunmayan hadise za'if derler ki gayrı makbuldür. Fakat hadis-i hasen ile hadis-i sahih makbul ve şâyan-ı ihticacdır. Eğer hadis-i za'ifden kesret-i tarik ile za'af mündefi' olursa "hasenü'l-ğayre"* denir. Za'ifde adl ve hem zabt ve hem de isnada noksan bulunandır. Hadis-i sahih ile hadis-i haseni "ravi ve kâl" gibi // 293 // cezm sigasıyla ve hadis-i za'ifi "kabl ve ra'vi"* gibi siga tahriz*ile rivâyet etmek müstahsendir. Hadis-i za'if ma'muliye değildir. Ancak beyne'l-e'imme 'amel olunagelmiş ise ma'muliye olur. Zira bu gibi za'ifler tarik-i sa'ire iel hasene ilhak olunmuştur ki bâtlı değildir.

Ve münkir ve müttehim ... değildir. E'imme-i din bu misilli hadis-i za'ifelerle 'amel etmişler hatta kıyasa bile tercih eylemişlerdir.

Ma'lumu-ı zevili'l-.. dir ki ta'n râvi hadis on şeyin biriyle olur. Bunun beşi 'adle, beşi de zabta ta'alluk eder. 'Adle ta'alluk eden esbab-ı ta'n bunlardır: kezb, kezb ile itham, fisk, cehalet, bid'attır. Zabta ta'alluk eden esbab-ı ta'n bunlardır: galat-ı fahş*, kesret-i galat, vehm, .. muhalif, .. hıfzı. İmdi şu on şeyin tafsilen ahvalı şu vecihledir ki, kezb ile ta'n olunan hadis mevzu'dur. Kezb ile itham sebebiyle ta'n olunan hadis metruktur. Fisk sebebiyle ta'n olunan hadis münkirdir. Cehalet-i râvi sebebiyle ta'n olunan hadis meçhul ve mübhemdir, makbul değildir. Râvi meçhul ya isim ve san'at ve ketebe gibi kesretü'l-.. olur. Ve bunlardan biriyle ma'ruf olur. Veya mübhem olarak zikrolunur. Şu üç suretle cehaleti izale etmek için muvazzah, vicdan*, mübhimat* kitaplar te'lif olunmuştur. Bid'at sebebiyle hâsıl olan ta'n râvi-yi mübtedi'in bid'atı küfrü müstelzim ise cumhura göre kavli merduddur. Eğer bid'atı küfrü müstelzim olmayıp râvi mezhebine da'vette mübalağa gösteriyor ise yine kavli merduddur. Eğer mezhebine da'vette mübalağa göstermiyor ise ekseri ulemaya göre kavli makbuldür. Zabta ta'alluk eden esbabdan galat-ı fahşa* sebebiyle ta'n olunan hadis münkirdir. Kesret-i galat sebebiyle ta'n olan hadis de münkirdir.

Vehm, kara'in-i müte'addide ile tarik-i hadisin cem' ve tettebbu'uyla anlaşılır ise "mu'allel" derler. .. muhalif eğer sibak isnadı tağyir tarikiyle olursa o hadise "müddrecü'l-isnad" ve eğer hadis mevkuflu hadis-i merfu'a idhal sebebiyle olursa o hadise "müddrecü'l-metin" derler. Su'i* hıfz eğer da'im ise seyyü'l-hıfz** olan rivâyetin hadisine // 294 // âli kavl "şâz" derler. Ve eğer su'i* hıfz hadis müteceddid ise o râviye "muhtalid*" denir. Hadis-i mevzu' ki kezb ile ta'n olunan idi, za'if olup fisk sebebiyle olana münkir denildiği gibi iki za'if hadisin birinde diğerine nisbetle dehaz* ya da za'f bulunur ise ona da "münkir" derler. Ve o râcih olan hadise "ma'ruf" denir. Hadis-i merfu', Peygamber-i Zışan Efendimize "mevkufl", sahabe-i kiram efendimize "maktu", tabi'i kirama müntehi olan hadise denir. Hadis-i munkat'ı iki türlüdür: biri inkıta' zahiridir ki râvi ile mervi'ine beynindeki vasitanın terk olunmasıdır. Terk olunan vasitanın bir veya müte'addid olmasına ve evvelinde veya evsatında veya ahirinde bulunmasına göre munkat'ı, mu'allak, müdellis* ve Mürsel kısımlarına

ayrılır. İnkıta' ya .. ya şera'it revat bulunmamakla veya kendiden* daha kavi bir delil mu'arız olmakla hâsıl olur. Vücuhi muhtelifle ile rivâyet olunup da bir mürcih bulunmazsa ona "muztarib" derler. Mürcih bulunursa râcih olana "mahfuz", mercuh olana "şâz" veya "münkir" derler. İmdi, ta'n hadis ya mervi anhadadır* râvi bunun rivâyetini inkârı ve nefy-i cerhdir.

Râvinin mervi anhi tereddüdü ve zâhirin te'vili muhtelifü'l-fihadır*. Râvinin gayr-ı zâhiri te'vili muhtemalden bâki bî reddir*. Bazı ma'na-yı mücemmili ta'yin gibidir. Râvinin rivâyetinden evvel hilafıyla 'amel ve meçhulî't-tarih yani kable'l-rivaye ya ba'de'r-rivaye olduğunu bilmeyerek o hadisle 'amel cerh olmayıp rivâyetinden sonra yakinen muhalifiyle 'amel merviyi cerhdir. Hadis ile 'amelden imtina' hilafıyla 'amel gibidir ki cerhdir. Ta'n-i sahabi olup da lâ....aleyh oldukda cerhi hafâya ihtimsli indinde gayr-ı cerhtir. Ta'ni e'imme-i hadisden olup ta'n mücemmil ve mübhem olarak bu hadis gayr-ı sâbit ya mecruh ya mezuks* ya râvisi gayr-ı adl der ise cerhdir. Ta'n muta'assıb olmayıp nâsih olarak e'imme-i hadisın şer'an cerh olmasına ittifak ile tefsir cerh, gayr-ı ittifakla tefsir cerh değildir. Ta'n .. müttehem oldukda ehlisünnet hakkında mülhidinin ta'nı gibi mesmu' değildir.

Bâlada tafsil kılındığı vecihle râvi hadisın dört şartı var idi: birinci âdalet heva* ve şehvet üzere din ve aklın ...dır ki istikameti't-din ve'l-seyr demektir. Bu ise hafiye olduğundan âlamet-i erba'a // 295 // ile müttezih olur. Birinci, keba'irden içtinab; ikinci, sağa'ire ısrardan içtinab; üçüncü, şirketü'l-ğamme* ve tatfifce gibi .. nefis üzerine dâl olan sağa'irden içtinab; dördüncü, .. ile la'b .. ile içtima' tarik üzere ekl ve yol gibi hasete* nefse d'al olan mübahdan içtinabdır ki bu eşyayı erba'ayı mürtekib-i galiben* kizbden sakınmaz. Bunlardan gayrı şurut bâb-ı adaleti seddi mucibdir.

İkinci şart olan zabt dört ma'nanın mecmu'undan ibarettir. Birinci, bir şeyi fevt etmeksizin hakkıyla kelamı sema'adır. İkinci, âlâ sebilü'l-kemal fehmü'l-ma'nadır. Zira kitap olan Kur'an-ı âzîmüş-şanda nazm-ı mu'cizi mu'ciz olduğuna mebni fehm-i ma'na şart değil ise de sünnet olan hadis-i şerifde makasud ma'na olduğundan tebeddül-ı mehud ile hıfz-ı lafz sünnet eden hüccet ve ma'na nakl mümkündür*. Üçüncü, ve s'ay-ı istifrağla hıfzu'l-lafzdır. Dördüncü, hin-i edaya* kadar lafz üzere şâyandır.

Üçüncü şart olan akl-ı kâmil akl-ı bâliğ demektir. .. ve .. haberi makbul değildir.

Dördüncü şart olan İslâm'a imanın tahkikidir. Bu ise iki türlüdür: biri zâhirdir ki dâr ve ebeveynine teba'atıyla* beyne'l-müslimin neşv ü nemâ bulandır. Ve biri de aka'id bâbında tafsil kılındığı vecihle Nebî aleyhissalâtu ve's-selâm hazretlerinin getirdiği mânın* cem'isini tefâsil üzere ikrar ve beyan i'lası olup bilâ tafsil icmalen beyan ve ikrar bâ lisan ve tasdik bi'l-cânan adatı* itibarıyla beyan-ı isabet olduklarına mebni "kâmil" ad verilmiştir.

Râvi-yi hadisin hâline gelince, rivâyetiyle meşhur ve ma'lum olmaktadır. İmdi, râvi fakihe olup hulefa-yı râşidin ve ibâdeleü'l-erba'a ve Zeyd ve Mu'az ve A'îşe (ra) hazeratı gibi kıyasa muvaffık ve muhalif-i mutlak rivâyeti makbuldür. Fakihe olduğu takdirde Ebu Hureyre ve Enes (ra) gibi kıyasa muvaffık hadisi kabuldür. Zira râvilerde ma'nen nakl şâya'dır. Kıyasa âdem-i muvaffıkı vaktinde kıyas makbuldür. Râvi bir veya iki hadis bilip selefde hadisi zâhir ve selef onu kabul veya rivâyete ta'n etmediklerinde makbuldür. Kıyasa muvaffık olup nekânın* nakli ile hadisinde muhtelif fi-h olsa yine makbuldür. Kıyasa muvaffakatla ma'an selefde zâhir olmazsa yalnız // 296 // kurun-ı selâsede* 'amel ca'izdir.

Hadis-i şerifin inkıta'ı ikiye ayrılır: biri zâhirî ve diğeri bâtınidir. Zâhir ahvalin indinde râvi ile mervî'ine* beyninde vasıta terkinde irsal de* denir. Muhaddisin indinde buna ta'biin kendi ile Resul-ü Ekrem beyninde olan vasıtayı terkine derler.

Hadis-i mürselin dört kısmı olup: birinci, mürselü'l-sahabi; ikinci, ; üçüncü, her asırda mürsel-i adil; dördüncü, mürsel min veçhe ve müsned min veçhe ahir mürselin munkat'ı ve mu'azzel* diye iki kısm-ı ahiri de vardır ki iki râvi beyninde olan vasıtayı terk ettikde mesela Ebu Hureyre'ye mu'assır olmayan "kâle Ebu Hureyre" derse munkat'ı, bir vasıttadan ziyadeyi terkinde mu'azzel tesmiye kılınmıştır. Mürselü's-sahabi bil-icma' makbul .. yani sâni ve sâlisin e'imme-i hanefiyye indinde makbul olup bunların dününde* kâmil-i adilden imam Kerhî makbul görüp İbn Abban* gibiler füsukun ifşa zamanı olduğuna binaen makbul görmemiştir. Min veçhe mürsel ve min veçhe müsned sahih olan kabuldür. Mesela "lâ nikâh ilâ .." hadisinde şa'ye* ve Süfyan-ı Servî mürsel İsrâ'il b. Yunus müsned olarak rivâyet etmişlerdir. Hadis-i inkıta'nın bâtın

kısmı ya nâkilden noksan veya sarihen delil akvaya mu'arız veya sarihen ta'riz* etmeyip delaletle ta'riz edendir. Mesela hadis Fatma bint Kays gibi ki üç talakla tatlik olunmuş iken ona Resul-ü Ekrem nafaka ve sekeni farz kılmamıştır. Bu hadis “...” kitap yani Kur'an-ı Âzümüş-şana mu'arrızdır. Ve nafaka da İbn Mes'ud'un kıra'atı üzere “...” ile sabittir. Zira e'imme-i Hanifiyye indimizde hadis-i meşhur hükmünde olduğuna mebni onunla kitap üzerine ziyade ca'izdir. Vahiy .. ve şâhidle kazâ* haddini* hadis-i meşhura mu'araza gibi hadis-i meşhur “...” dır. Zira lam tarif-i istiğrak olup hasr icab eder. Bir hadisede hadis nakl etmezler ise ona temessük etmedikleri o hadisın inkıta'ına ve .. ve ondan akva* ta'riz etmesine delildir. Delaletle ta'riz o hadisın sahabe-i kiram aleyhimü'r-rıdvân hazeratı i'raz // 297 // ettiği vakitte bulunur.

Ehadis-i mevzu'ayı mübeyyin ulema-yı dinin tahrir etmiş oldukları mevzu'atın isimleriyle mü'elliflerinin isimleri fasl-ı atide gelecektir. Ehadis mevzu'u demek fem-i dürer-i yâr-ı risaletpenahdan şeref sudur etmediği halde o mutahhar fem u dehnî* sa'adete isnad olunan ehadistir. Buna “mütehallik” de derler. Bile bile ehadis-i mevzu'u rivâyet etmek haramdır. Mevsuk ve muğbir olmayan bir kitapda görüldükde ve ma'naca sıhhatine şüphe olmazsa bile erbabından tahkik olunmadıkça bir kelama hadis-i Resul nazarıyla bakmak, ya* Resul-ü Ekrem bu vecihle buyurmuştur diye isnadda bulunmak kat'iyen ca'iz değildir. Beyanat-ı Şâfiyyeyi* hâvi ve her hadisın derce-i i'tibarını vâfi ve tenmeyyüz eden kitaplar ulema-yı ümmet beyninde münteşir ve mütedavildir. Haka'ik-i ehadis-i merviyeye da'ir bir şey erbab-ı ilme hafi kalmamıştır .. Allah Teâlâ ile'l yevm-i kıyame.

Bu halde Kur'an-ı Âzümüş-şan hakkında “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ / Inna nahnu nezzelnez zikre ve inna lehu le hafizun” fazl-ı keremiyle mahfuz buyurduğu Kelam-ı Kadime ve ona i'timad olunduğu gibi ehadis-i şerifiyyenin derecesine göre i'timad olunur. Zira ehlisünnet uleması indinde kizb ale'r-resul .. tekfir edilecek bir 'ameldir. Zira sa'irlere kizb ve iftira keba'irden ma'dud ise de şahs-ı müfteriyi da'ire-i imandan çıkarma lakin iftira-yı ale'n-Nebî çıkaracağına “إِنَّمَا يَقْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ / Innema yefteril kezibellezine la yu'minune bi ayatillahi” âyet-i celilesindeki kizb Allah Teâlâ'ya ve Resulüne kizb ve iftira ile tefsir edilmiştir. Zaten te'sis-i diniye da'ir emre me'mur olan Peygamber-i

Zişan hakkında ta'ammüd-ü kizb haram-ı kat'i ve ekber-i keba'ir olacağı aklen de ma'lumdur.

Ebu Hureyre, İbn Mes'ud, Ebu Sa'id el-Hadri*, Talha b. Abdullah, .. b. Amr, Zeyd b. Erkam, Abdullah b. Ömer, Ebu Musa el-Eş'ari, Mu'az b. Cebel, Abdullah b. Zeyd, Ubeyd b. el-Cerrah, .. b. Âzab, Sahib er-Rumî, Ebu ..., Abdullah İbn Ebu Ufi, .. ve daha gayrı sahabe-i kiram hadi-i sahih ile ve her birinin sened ve râvisi ayrı ayrı olarak sened-i muttasıl ile Sahibü'l-şeri'at (sav) Hazretlerinden rivâyet ettikleri hadis-i Nebevî'de "...” buyurulmuştur. Bu hadis-i Nebevî'nin şeref suduruna sebep İbn Cevzî der ki Abdullah b. Zübeyr'den rivâyet olunmuştur ki "...” bu hadisin te'vili ashabına birgün dedi ki bilir misiniz nedir? Bir recül bir mürâ'eye âşık oldu da akşam o mürâ'enin ehline geldi ve dediğini tahkik-i Resulullah'ın; Resulüm! Ben sizin hanginizin boyundan* dilersem misafir olmak için size gönderdi akşam ki evine intizar eder idi, onlardan bir recül Nebî aleyhissalâtu ve's-selâm hazretlerine geldi, dedi ki falan kes bize gelmiş ve za'm eder ki tahkiksiz ona // 298 // bizim hangi evimizde dilerse

İbn Âdi kâmilinde* bir bededen* rivâyet ederek demiştir ki, Medine'den iki mil mesafede benî Leys'den* bir kabile var idi. Cahiliyette bir recül onlardan te'hil etmek için nisa* istediye de onu tezvic etmemişler idi. Bu recül üzerinde hale olarak onlara geldi ve dedi ki, bunu bana Resulullah (sav) giydirdi ve bana sizin emvâl ve .. hüküm etmeyi emir etti. Sonra gidip hutbe ettiği meraba* nüzul etti. Kavm birini Resul aleyhisselâtu ve's-selâma götürdü. Sahib-i şer'iat (sav) "kizb ..” dedi. Sonra bir recül gönderdi, ona dedi ki sağ bulursan ise boynunu vur! Eğer meyyit bulursan ise onu yak! Varıp yılan onu sokup ölmüş buldu. Ve ateş ile yaktı. Taberanî, Abdullah b. Muhammed b. el-Hanife'den der ki ashab Nebî (sav)'den Eslem kabilesinden bizim sahramız olana yayım ile gittim. Babamdan işittim, derdi ki, Resulullah (sav)'den işittim, buyururdu ki "..” yani esselâtu Muhammed b. Hanife der ki ben dedim ki Resulullah (sav)'den sen işittin mi? İmdi, yayım .. ve yüz çevirip onlara temdit* eylediği aleyhisselâtu ve's-selâm ahya-yı* Arap'dan bir sahabeye bir recül bi'at etti. O recül onlara geldikde sizin nisânıza da Resul (as) dilediği gibi hüküm etmekliği emir etti. Emir Resul'e sema'en ve ta'ane* dediler.

Aleyhisselâm'a bir recül gönderdiler, dedi ki falan bize geldi, Resulullah sizin nisânızda hüküm etmekliğimi bana emir etti, dedi. Eğer senin emrin ise sema'en ve ta'ane*, eğer bunu gayrı ise bize cevap ver, biz senin için işleyelim* dedi. Aleyhisselâtu ve's-selâm gazap buyurup Ensardan birini irsal etti ve buyurdu ki, git onu öldür ve ateşle yak! Ensar oraya vardığında ölmüş bulup .. olduğunda emir etti, mezarın eşip sonra nâr ile ihrak etti. Bundan sonra yayım* dedi ki kale Resulullah (sav) "... bana dedi ki bundan sonra Resul (as) üzerine kizb etmeğimi görür mübeyyin* kendisine kizb edeni katliyle emir ve mevtinden sonra ihrakı Aleyhisselâtu ve's-selâma iftira Allah üzerine iftiradır. Zira " وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ / Ve ma yentıku anil heva / إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ / İn huve illa vahyun yuha" şân-ı refi'ül-derecatı mübeyyindir. " فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ" / Fe men azlemu mimmen kezzebe alallahi ve kezzebe" âyet-i Furkaniyyesi bunu müşirdir. İmam Suyutî (ö. 911) "100'den ziyade sahabi bu hadisi rivâyet etti" diyor.

Ebu Bekir Muhammed el- ..'den İbn Cevzî // 299 // nakl eder ki 'aşere-i mübeşşere müçtemi*' olduğu bu hadisten gayrı görmedim, demiştir. Bir adam hadis-i şerifin vaz'ını bile bâ* zann ederek rivâyet ederse Nevevî Şerh-i Müslim'de dediği gibi ve abd de* münderiçtir. İster Aleyhisselâtu ve'sselâma kizbinin isnadı ahkâmı, ister terğib-i mezhib ve va'z ve kelam enva'ında gayrılarında olsun, ister hiç hüküm bulunmayanda olsun keber-i keba'ir ... olup küllisi haramdır. Hürmet-i mezkure vaz'ı* hadisin ibtida .. suretinde* olduğu gibi mevzu' ve kâzib olduğunu bilerek isnada ihtiyar edilecek olsa da yine hürmet-i mezkure bulunur. Zira Müslim, Tirmizi, İbn Mâce, Muğire b. Şu'be'den rivâyette "... .. ile de rivâyet olunmuştur. Her kim benden rivâyet edilen bir hadis-i kazibi bilerek veya zann ederek temdidine kıyam eder ise kaziblerin biri de odur. Müslim ve İbn Mâce .. b. Cüneyd'den ve İbn Mâce Ali'den "... lafzı vaki' olmuştur. Ehadisin bâtıl ve rivâyât-ı kâzibe ahir zamanda vâki' ve ümmet-i merhumesini bu mehlekeden* .. için Sahih-i Müslim'de Ebu Hureyre hadisinde "....." Binaenaleyh rivâyet olunduğunu hemen işitmekle rivâyet olunamayacağı gibi sahih olup veya gayr-ı sahih olduğunda şekk edende "... ilâ ahir .. dâhil olmuş olur. Sahabe ve Tabi'inden .. eden ve ihtiyat bulunanlar hadis rivâyetinde .. min hazâ, .. hazâ, .. derler idi. Hadisde ziyade ve noksan ya sehv ve nisyan havfına

mebni bu kelamı kullanırlardı. Ebu Hanife en-Numan İmamı'l-hümmam bu emir ve şânda muhatabın cümlesinden idi.

Binaenaleyh hulefa-i raşidun ve sahabe-i .. aleyhisselâtu ve's-selâmdan kesret-i hadis rivâyetinden .. etmişlerdir. Hz. Ebubekir ve Ömer (ra) Sahib-i şer'iat (sav) hazeratından işitmedikleri hadislerde rivâyet edeni arayıp hadis üzerine ikâme-i beyyine talep edip teva'd ederler idi. Hz. Ali (ra) beyyin ettirir idi. Muhaddisin elfaz-ı hadisın mebnasına nazar ettiklerinden bazı kelam-ı bi-hasebi'l-mebna mevzu' kitap ve sünnet bi-hasebi'l-ma'na mutabık olsa da yine mevzu' adabının ka'adelerindendir. // 300 // Lakin fukaha indinde ehadis bi-hasebi'l-mebna yani lafzen mevzu' olduğu halde me'ali kitap ve sünnete mutabık olduğundan bi-hasebi'l-ma'na sahih ad olunur. Zira aksam-ı ehadisde tafsil bulunduğu üzere sünnet olan hadis-i şerifde maksud-u ma'na olduğundan ve kıyasa muvafık hadis-i makbul bulduğundan râvilerde ma'na nakl-i şâyi'dir ki bu hadisde sahih ad olunur. Sahih-i Buhari'de İbn Me'sud'dan rivâyeten "... Sa'bid b. Mensur senedinden* İbn Me'sud'dan "..." rivâyet olunmuştur. "وَمَا أَذْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ" / ve ma edri ma yuf'alu bi ve la bikum"* âyet-i celilesi de "lâ edri" kelamının takviyesini ira'e buyurduğundan rivâyet hadisde Allah ve Resul'e a'lim demek daha münasiptir.

Taberanî, Amr ve b. Dinar'dan rivâyet etmiştir ki Nebî sahib sahabe* dediler ki "Ey bizim babamız, ashab-ı Nebî babalarından .. ederler." Cevaben onlara dedi ki "Nebî sahib-i şer'iat (sav) olan Nebî Zışandan işittim ki "..." derdi." .. b. Meymun .. Ahmed ve Hâris b. Ebu Usâme ve .. ve Taberanî ve Hâkim medhalinde rivâyet ettiler ki Ebu Musa el-Kafa'i* .. b. Âmir el-Cehni'yi* kabr üzere Resulullah (sav)'den ehadis .. ettiğini işittikde "Ebu Musa bu sizin sahibiniz elbette ya hâfız ya hâlıkdır" dedi. Zira bize ahd ettiği mesanın* ahiri aleyhisselâtu ve's-selâm buyurdu ki "..." beka'yin* zümresinden olan Uryan b. Sâre'ye ki ehli suffadandır, Sünen-i Ebu Davud'un ehadis-i sahiheden olarak mervidir ki "... // 301 // ..." ma'nayı .. Hz. Uryan (ra) buyurur ki Resul-ü .. (sav) Efendimiz Hazretleri .. birgün bize imam olarak namazı edadan sonra veçh-i mübarekleriyle teveccüh buyurdular da öyle bir .. nâsiha-ı bâliğa buyurdular ki onun te'sir-i belağat ve .. cümlemiz gözlerinden âb-ı nedâmet bir havf-ı haşyet üzere rizân oldu. Bunun üzerine bir zat dedi ki "Ya Resulullah! Şu .. âliyeniz ihvan ve ashabını tevdi' sadedinde bulunan

nâsıh-ı müşfikin .. müsalihi-i amizi kabilinden olduğu cihetle bizlere esâl-i esâs* olacak evâmir ve vesâya-yı celile-i risaletpenahilerinizi eş'ar ve emir buyurmanız münasip oluyor.

Hâdiye'l-ümmetih ve Nebiyyü'r-rahme (sav) Efendimiz Hazretleri tekrar söze âğâz ile cümle ashaba hitaben, "Ben size .. ile yani ezher cihet rıza-yı ilahiyeye muğayir olan hareketten tevakki ve içtinab ile ve sâniyen veliyü'l-emir tarafından bir hususa me'mur buyurulan zat bir abd-i habîs* olsa da ona i'taat ve inkıyadla emir ve tavsiye ederim. Zira sizden hayli zaman berhayat kalanlar pekçok ihtilaflar zuhurun göreceklerdir. Siz her zaman benim sünnetimi ve hülefa-yı râşidin ve mehdiyin*hazeratının meslek ve .. iltizam ediniz. Nevaciz ta'bir olunan âzı dişlerinizle onu muhkem tutunuz. Muhdesât-ı umurdan uzak olunuz. Çünkü her muhdes bid'at, her bid'at dalalet, her dalalet sahibi de dâhil-i nâr ettirir" buyurdu. Hadis-i Nebevî'de bî hesap hüküm ve mu'cizat vardır ki hülefa-yı râşidinin siretleri sünnet-i Ahmediyye'yi ihyadan i'bare olmakla ".." kavli-i şerifinde .. mukarrer irad buyurulmuştur. "fesbiri ihtilafen kesiran*" kavli-i şerifinde mu'ahhiren usûl ve fûru'unda beyne'l-e'imme ihtilafat vuku' bulacağı ve sünnet-i Resul'e ve meslek-i ashab-ı kirama muhalif ve muğayir bid'atler zuhur edeceği ihbar buyurulmakla bundan sonra olacak şey'i ihbar, ihbar-ı gara'l-gayb* mu'cize-i bâhiresi tahakkuk etmiştir.

Kur'an-ı Âzîmüş-şanı ve ehadis-i şerife-i beyanı tettebbu' eden zevat ve taharri ve tedkik eden mutahhir-i necât delil-i kat'i akliyyeye zahiren muhalif ve gayrı muvaffık ne bir âyet-i kerime ve ne bir ehadis sâbitü'l-revâyeeye tesadüf olamayacakları emr-i meczum ve inkârı gayrı kâbil bir hakikattır. Sebbatullah ve iyyaküm âlâ tarik-i müstakim. // 302 //

Fasl-ı Sâni

Sünnet Olan Ehadis-i Şerifenin Nezd-i Müçtehidinde Derecatıyla 'Ameli Beyanındadır

Ma'lumdur ki müçtehidin-i âzâm hazeratının 'amel edeceği ehadis-i şerife hadis-i sahih ve nihâyet hadis-i hasen ve bazen za'yıf gayrı metrukla da âmel etmişlerdir. Bir hadise vuku'unda ya zâhir âyetin veya hadis-i ahirin veya kıyasın mucibiyle 'amel eder idiler. Hâlbuki bazen

müçtehidde hadis-i şerif bâliğ olmaz veya bâliğ olup fakat indinde sâbit olmaz idi. Bilakis diğer müçtehidde hadis-i Nebî bâliğ olur idi. Veya tarik-i sahih ile vâsıl olur idi. Veya sahibü'l-içtihad onu za'yıf bulduğundan indinde sâbit olur idi. Bazı kere hadis-i Nebevî kendisine bâliğ olur ve indinde sâbit olur idi. Fakat bilahare o hadiste sehv ve nisyân eder idi. Bazı müçtehid haber-i vâhid için bazı şera'it der-meyan eder idi. Diğer müçtehid o gibi şera'iti kabul etmez idi. Müçtehide hadsi-i Nebî bâliğ olmazsa veya bâliğ olup indinde sâbit olmazsa veya müçtehid sehv ve nisyânda bulunursa o hadisin mucibiyle âmil olmakla mükellef değil idi. İşte bazı ehadise muhalif bulunan akv'al-ı selevin ekserisi bu sebebe mebnidir ki bu sebep gâlibdir. Bir de ehadis fi'iliyyede ve bazı ehadis kavliyyede rükün ve edeb beyan olunmaz idi. Bu vecihle serd olan ehadisi bazıları bi-hasebi'l-içtihad-ı edâbe ve bazıları rükne haml ederler idi. Ber-veçhe ma'ruzu şu nazariyyeyi birer birer izah edelim:

Evvelen, bazı ehadis-i şerife müçtehide bâliğ olmaz idi. Zira ehadis-i Nebî her sahabenin mazbutu değil idi. Nebî Zişan Efendimizin bir meclisde bir hadise hakkındaki 'amel veya ifnâ veya kazalarını yalnız o meclisde hazır bulunanlar görürler veya işitirler idi. Bunun gibi Nebî Zişan Efendimizin ikinci bir meclisde bir hadise hakkındaki 'amel veya ifnâ veya kazaların yalnız o meclisde hazır olanlar görür veya işitirler idi. Birinci meclisde hazır bulunup da ikinci meclisde hazır bulunanlar ikinci meclisdeki ahkâm-ı şer'iyyeden .. ikinci meclisde hazır bulunup da birinci meclisde hazır bulunanlar birinci meclisdeki ahkâm-ı şer'iyyeden bî haber bulunur idi. Şu kadar ki hazır-ı bi'l-meclis olanlar hazır-ı bi'l-meclis olmayanlara tebliğ eder idi. İşte buna mebni sahabe ve daha sonra gelen // 303 // ulemanın .. kesret-i vücudat* ilim iledir. Yoksa kesret-i ihbar ile değildir. Bir müçtehidin cemi' ehadis-i Resul'ü ihata etmesi mümkün değildir. Emr-i Resul'de ve sünnet-i Resul'de i'lam-ı ümmet olan hülefa-yı râşidin bile kâffe-i ehadisi ihata etmemişler idi. .. ve a'lam ve akza ve efdal-ı ümmet olan ashab-ı güzîn rıdvanullah-ı aleyhim ecma'in hazeratına bazı ahbar-ı bâliğ olmayınca daha sonra gelenler daha nâkas* olduklarından bazı sünnet-i seniyyenin onlara hafi kalacağı bit-tarikü'l-evveli sâbit olur.

Hadis kendisine bâliğ olan müçtehid ya hadis-i şerifi ahz edecek veya cevap verecek veya mensuh ad ettiğini veya indinde ona mu'arız diğer bir haber sâbit olduğunu zikir edecek idi. Bir hadis hakkında

bunların hiçbirisi söylenmezse ehadis-i şerifenin müçtehide bâliğ olmadığı anlaşılır idi. Her kim ki ehadis-i sahihenin kâffesi e'imme-i müçtehidinden her birine veya mu'ayyen ve ma'lum bir müçtehide bâliğ olmuş i'tikadında bulunursa hata ve fâhiş ve ilm-i celil-i hadisden gâfil olduğunu haber vermiş olur. Ve bilinsin ki ehadis-i şerife tedvin ve cem' olunmuştur. Artık müçtehitlere hafi kalmak ihtimali ba'iddir. Zira devavin-i meşhure-i sünnet-i seni'e* e'imme-i .. ve müçtehidin-i i'zamın irtihal ve inkırazından sonra toplanmıştır. Ma'mafih ehadis-i şerifenin devavin-i ma'niyeye* inhisarını iddia etmek de doğru değildir. Haydi, farz-ı mahal edelim ki ehadis-i Resulullah tamamen ve kâffe-i devavin-i ma'niyyeye münhasırdır. Ama kitaplarda muharrer olan şey'in kâffesini hangi âlim bilir? Bir ferd için bu ihata hâsıl mıdır? Nice kimseler pekçok devavin ve keteb-i sünnete mâlik bulundukları halde muhteviyatını ihata etmemişlerdir.

Şurasını i'tiraf edelim ki divanların cemi'inden evvel gelenler daha sonra gelenlerden ziyade sünneti bilirler. Çünkü mütekaddimine bâliğ olup indlerinde sahih olan ehadisın birçoğu bizlere ya isnad-ı münkat'i veya meçhul vasıtasıyla bâliğ olmuştur. Veya asla bâliğ olmamıştır. Zira onların vaktinde ehadis-i Nebvî hafaza hıfz ve zabt edip nakil buyurdıklarından mütekaddiminin devavini tahrir olan kitapların kat katını muhtevi olan sudur-ı ahrarlarıdır. Bundan asla ve kat'a şekk ve şüphe edilmez ve edilemez. Ve bilinsin ki ehadis-i Nebvî'nin kâffesini bilmeyen insan müçtehid olamaz. Zira müçtehide ahkâma ta'alluk eden kâffe-i ef'al ve akvâl-ı Nebî sallallâhu Teâlâ aleyhi ve's-sellem Hazretlerini bilmek meşrut olsa ümmet-i merhumede hiçbir müçtehid bulunamaz idi. // 304 // Müçtehid ehadis-i ahkâmın .. ve cumhurunu bilir ve yalnız tefasilden biraz kendisine hafi kalır idi. A'lam müçtehidin-i 'azam ve ..yı fiham olan ashab-ı güzîn (ra) ecma'in kesret-i fütuhât ve .. muhalin* islâm'a münasebetiyle etraf-ı âleme teşrif ve neşr-i din ve ilm-i yakini telkin ile herbiri muktedayı enâm olmuşlar ve birçok vekâyi' ve mesa'il-i mühimme karşısında bulunmuşlardır idi. Herbiri kendi hıfz ve istinbatı üzere cevap ve fetva verir idi.

Hıfz ve istinbatında cevaba salih bir şey bulamaz ise kendi re'yi ile içtihad eder idi. Binaenaleyh bazı hadis muvafık ve bazen gayrı muvafık olur idi. Ehadis-i şerife kendilerine bâliğ olunca re'ylerinde rücu' edip

onunla amel ederler idi. Ba'de'l-sahabe muktedayı enâm olan tabi'in-i kiram hazeratına da rahimehullah bazı ehadis-i sahihe bâliğ olmaz idi. Bit-tabî' muktedaları sahabe-i kiram gibi re'yleriyle içtihad etmek hakkını kazanmışlar idi ki ya ahumat-ı* Kur'aniyyeye ittiba' ederler veya selefleri olan sahabe-i i'zâma iktida ederler veya bunlarda bulunmayan vekâya tesadüflerinde içtihad ederler idi. Bu tabi'in-i kiram hazeratına bâliğ olmayan bazı ehadis tabaka-yı sâlesede zâhir olur idi ki tebe'it-tabî'indir. Böyle tabaka-yı sâlesede zâhir olan hadisi ehli beldelerinin 'amelleri zann ederler idi ve onunla bit-tabî' 'amel etmezler idi. Bu hâli hadisin esbab-ı cerhinden* ad ederler idi. Tabaka-yı sâleseden sonra gelen müçtehid ise bununla 'amel eder idi.

Bunu birkaç misal ile tevzih-i makal ve te'yid-i makam idelim: Mesela .. ki fûru'-ı fıkıh-ı Şâfiyede tafsil-i mekadır* ta'yin olunan havz-ı sağırın* suyu hakkında varid olan hadis sahihdir. Zira Ebu Velid b. .. 'an Muhammed b. Ca'fer İbnü'l-Zübeyr 'an Abdullah 'an İbn Amr Abdullah b. Abdullah vasıtasıyla İbn Ömer'den rivâyet olunmuştur ve bunlar .. iseler de lakin bunlar fetava verenler olmadıklarından ve bu hadis kavlinin Sa'd* b. ... ve Zührî asrında zâhir olmadığından e'imme-i Hanifiyye ve Mâlikiyye bu hadisle 'amel etmemişler ve sonra gelen İmam Şâfi (r) hazretleri 'amel etmiştir. Bir misal daha Ebu Hureyre bir adam sahabe cünüb* olarak duhulünde orucunu dediğinde mezhebinin hilafını bazı ezvâc-ı tahirat haber verince mezhebinden rücu' etmiştir. Bahsi mürur kılındığı vecihle Ömer İbn Abdulaziz .. emri birinci sebep olup // 305 // sâniyen bazı ehadis-i şerife müçtehid indinde sâbit olmaz idi.

Zira ehadis-i şerif kendisine bit-tarik-i za'yife ile bâliğ olur idi. Yani râvi ya meçhul olur, veya .. veya mübhem, veya sahib-i bid'at olur, veya kız ile, veya kılet-i .. ile müttehem olur, veya .. ve gaflet ile meşhur olur, veya bazı ashab ve e'imme için muta'assıb olur idi. Veya kendisine hadis-i şerif müsned olarak bâliğ olmayıp münkat'ı olarak bâliğ olur idi. Ehadis-i şerifenin sübutu için taraf-ı sahihe ile vâsıl olması veya mensuh olmaması veya daha kuvvetli bir haber mu'arız olmaması lazım idi. Buna bina'en birçok e'imme "Şu meselede benim kavlim budur, ma'mafih bu mesele hakkında şöyle bir hadis-i şerif rivâyet olunmuştur, eğer o hadis-i şerif sahih ise işte o hadis-i şerif benim kavlimdir" derler idi.

Hülâsa-yı kelim, ulûm-ı sa'irede olduğu gibi ilm-i ahval-ı ricalde de ittîfak ve ihtilaf vardır. Bazılarının zayıf ad ettiğini diğeri .. ad eder idi. Eğer Hicaziyyun eğer Hicaz'dan bir asıl bulmazlar ise Irakiyyun ve Şâmiyyunun rivâyet ettikleri hadis ile ihticac etmezler idi. Çünkü ehli Hicaz'ın i'tikadınca sünnet-i seniyyeyi ehli Hicaz zabt etmişler ve hiçbirini terk etmemişlerdir. Irakiyyun ehadisinde tevfiği icab eden bir ıztırab vardır. Bazı Irakiyyun da Şâmiyyunun rivâyet ettikleri hadis ile ihticac etmezler idi. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 889) kitaben ehli'l-emsarani hakkında kitap tasnif etmiştir ve demiştir ki hadis-i Hicazî ve Irakî ve Şâmî ve gayrı olsun isnad ceyd* oldukda hadis hüccet olur. Şeyh Takîyüddin İbn Teymiyye el-Harranî (ö. 1328) bu bâbda esbab-ı ahir beyan etmiştir ki Medine, Ta'if, Dimeşk, Hummus, Kûfe, Basra ve gayrıları gibi şeylerdir. Bazen râvi için iki hâl bulunur idi. Biri hâl-i istikamet diğeri hâl-i ıztırab idi. Râvinin hâl-i istikametinde rivâyet ettiği hadis sahih, hâl-i ıztırabda rivâyet ettiği hadis metruk idi.

Sâlisen vâhid-i 'adil hafızın haberinde bazı müçtehid bir takım şera'it dermeyan etmiş idi. Hâlbuki diğerleri bu misilli şera'iti kabul etmiyorlar idi. Bazısı da haber-i vâhidi // 306 // kitap ve sünnete arz etmeyi şart etmiş idi. Nitekim Hz. İmam A'zam Ebu Hanife umumat-ı Kur'aniyyenin zâhirine ve sünnet-i meşhureye muhalif olan haber-i vâhid ile 'amel etmez idi. "... " hadis-i şerifi "... " âyet-i kerimesinin umumuna "... " hadis-i şerifi de "... " hadis-i meşhurunun umumuna muhalif olduğundan ve âyet-i şehadette iki erkek veya bir erkekle iki kadın tasrih olunmakla şahid ile bahseyn* hadis bunlar üzerine za'id bulunduğu mebni İmam A'zam bu hadislerle 'amel etmemiştir. Bazılar umum .. ta'alluk eden hususda hadisin zuhur ve intişarını şart ediyor idi. Zira herkesin bilmesi zaruri idi. Buna mebni hiss-i zikr* ile abdest bozulması rivâyeti ahz olunmamıştır. Hâlbuki bilinmesine hacet umumidir. Râvi mütekarrin* hata etmek ihtimali bir .. olduğundan .. ile hudud ve kefarete sâkıt olacağından İmam A'zam Ebu Hanife rahimehullah-ı Teâlâ kefarete ve haddi beyan eden haber-i vâhidi ahz etmemiştir.

Rabi'en ehadisden râvi sehv ve nisyan eder idi. Bu hâl kitabında bile vâki' olur idi. Hadis-i meşhur gibi ki "Seferde cünüp olan recul su bulmazsa ne eder?" diye Hz. müçtehid sahâbi emire'l-mü'minin Ömer b. el-Hattab'dan sual olundukda "Su buluncaya kadar namazı kılmasın"

dedi. Hz. Ammar (ra) ona “Ya emire'l-mü'minin! Der-hatır etmiyor musun ki ben seninle bir deveye binmiş idik, su lazım geldi. Ben vâyenin toprakta yuvarlandığı gibi yuvarlandım sen de vekilimdin. Aleyhisselâm Hazretlerine bunu söylediğimde ellerini yere vurup ikisiyle yüzüne ve kollarına mesh ederek ‘Sana bu kâfidir’ dedi.” Hz. Ömer “Allah’tan kork ya Ammar!” dedi. Hz. Ammar “Dilersen bunu tahdis etmeyeyim” dediğinde “Senin tevella ettiğine veli* ederim” dedi. İmdi, bu bir senettir ki Ömer hazır olmuş sonra unuttuğundan hilafıyla emir vermiş ve Ammar hatırına getirdikçe der-hatır edememiş ve Ammar’ı da tekzib-i tahdis eylemesiyle emir etmiştir. Bundan daha belîğ ve izharı Hz. Ömer nâsa hutbe ederek “Ezvâcü'n-Nebî ve .. sadakı* üzere her kim ziyade eder ise // 307 // red ederim” dediğinde kadının biri “Allah’ın bize verdiği şeyi ya emire'l-mü'min nasıl haram edersin?” diyerek “..” .. demektir. Hz. Faruk A'zam âyeti hıfz etmiş iken nisyan etmiş ve kadının kavline rücu'yla onu tasdik buyurmuştur.

Yine bunun gibi Hz. Ali (kv) yevm-i Cemel'de kendiyile Hz. Zübeyr (ra) Eşfaku'l-enbiya Efendimizin ahd buyurduğunu dediğinde Hz. Zübeyr der-hatır ederek kattaldan* inhıraf* etmiştir. Bu nisyan selef ve halefde kesirdir. İbn Teymiyye el-Harranî (ö. 1328) der ki, ehadis-i şerife her vakit aynıyla nakil olunmayıp nakil bi'l-ma'na müstehir olmakla lafız tebeddül eder idi. Râvi-i fikh olmazsa lafzın tebeddülü ma'nayı da tebeddül eder idi. Binaenaleyh, pek ziyade galat vâki' olur idi. İnsak'da* der ki, ekser muhaddisin aleyhisselâtu ve's-selâmın natık buyurduğu elfaza müra'at etmeyip elfaza ahiri ile ma'na murad buyurduğu mâyı* kendilerinden sonrakilere nakil ederler idi. Bundan için ma'nayı vahidde olan hadisi elfaz .. ile buluruz. Bir kelim iki, üç ma'naya ihtimali olduğu gibi zıddına elfaz-ı müştereki de olur.

Hamisen, ehadis-i fi'iliyye ve bazen ehadis-i kavliyyede rükün ve edeb beyan olunmaz idi. Ashab-ı kiram ibadat ve muamelat hususlarında hat-tı* hareketlerini e'fal-i seniyyeye mutabık olarak ta'yin ederler idi. Ehadis-i şerifede tafsil buyurulmayan umuru istizah ve istiknah etmezler idi. Bir fi'il taraf-ı risalette medh olunduğu surette onun medh, bil-akis kadh olduğu surette makduh olduğunu anlarlar idi. Sünnet-i seniyyede rükün ve edeb beyan olunmadığından ve hatalarına senedin

getirmediklerinden erkânın neden ibaret olduğunu sormaya lüzum görmezler idi. Ashabın Nebî zi-şanımız Hazretlerinden sualleri pek az idi.

Binaenaleyh kâfi ad ettikleri imârat ve kara'in ile bazıları ef'al-i seniyyeyi fazl ve edebe ve bazıları rûkûn ve vücûba haml ederler idi. Bu bâbda ammede* taraf istidlale iltifat etmeksizin mücerred itma'inen*kalb hâsıl olmak idi. // 308 // İbn Abbas "Ashab-ı Resulullah'dan hayırlı kavim görmedim" derdi. Sahib-i şeri'at kabz oluncaya kadar ancak 13 mes'eleden sual eylediler. Bunların küllisi Furka'n-ı 'azimüş-şandadır. Ancak kendilerine menfa'at olur şeyden sual eylerlerdi. İbn Ömer "Ey nâs olmadığı şeyden sual etmeyin" derdi. Kasım "Biz sual etmediğimiz eşyadan siz sual edersiniz" derdi. "Siz eşyada tenkid edersiniz biz etmez idik. Tenkid teftiş ve bahsinde* istiksa ve mübalağa demektir. Bizim bilmediğimiz eşyadan sual edersiniz. Eğer bilmiş olsak onu ketm etmek bize helal olmaz" derdi. 13 mesele bunlar olmak ümid olunur:**** ... bunda dâhil değildir.

İbn Ömer Aleyhisselâm'dan rivâyet etmiştir ki, meyyit ehlinin bana .. mu'azzeb olur, hadisi veçhi üzere almadığı A'îşe (ra) .. etti. Resul (a) ehli üzerine .. eden Yahudiye uğradı. Buyurdu ki "Bunlar Yahudiye üzerine ağlarlar hâlbuki kabrinde Yahudiye gadab oluyor" dedi. Gadab .. ile ma'lum zann etti. Ve bazı kelam mü'ekked olarak irad olunur idi. Râvi onu vücûba veya hürmete haml eder idi. Eğer râvi fakih olur ise Kur'an vasiyasıyla hakikat-ı hâli istinbat eder idi. Bazen illet-i hükümde ihtilaf ederler idi. Mesela cenazeye kıyam mela'ikeye ta'zimden için kâfir // 309 // ve mü'mine âmmdır diyen var. ... için ka'il olan var. Hasan b. Ali (ra) dedi ki, Resul aleyhisselâtu ve's-selâm başı üzerinden âli olmasın için keraheten Yahudi cenazesi uğradığından aleyhisselâtu ve's-selâm kıyam etti. İmdi, bu kıyam kâfire tahsis demektir.

Yine böylece Resul aleyhisselâm âmm-ı hayırda müta'aya ruhsat, sonra âmm olması da ruhsat, sonra müta'adan nehy buyurulmuştur. İbn Abbas "Ruhsat zarurete mebni olup nehy ittifaken* zaruret olduğundan hüküm bunun üzerine bakidir" demiş; cumhur "Ruhsat ibah için olup nehy müta'ayı nesh oldu" derler. Yine bir misal daha, Resul aleyhisselâtu ve's-selâm istincada istikbal-i kıbleden nehy buyurulmuştur. Kavim bu hükmün umumu olup gayr-ı mensuh olduğuna ka'il olmuştur. Câbir (ra), aleyhisselâtu ve's-selâm ahirete irtihalinden bir sene evvel müstakbeli'l-

kible bol eder olduğunu görünce nehy-i mütekaddimi nesh ettiğine zâheb olmuştur. İbn Ömer müstedbire'l-kible müstakbelü's-Şam kaza-yı hâcet ettiğini görünce onların kavillerini bununla red etmiştir. Bir kavim rivâyetlerin beynini cem' etmiştir. Şi'a ve gayrıları nehyi sahraya muhtas* kılıp mevzu' kaza-yı hâcet olan kenif*de istikbal ve istidbarda bahs yoktur demişlerdir. Bir kavim kulluk âmm ve muhkem olup fi'il-i havâs-ı Nebî'ye ihtimali olduğundan nâsîh ve mütahassas* oluna demişlerdir.

Tahfilatı sâbıkadan anlaşıldığı üzere içtihad cemi' ahvâlda .. olamıyor idi. Zira ya müçtehide hadis-i Nebî bâliğ olmuyor veya za'yıfe ile bâliğ oluyor idi. Veyahud içtihadınca hadis-i Nebî'yi za'yıf buluyor veya sehv ve nisyanı duçar oluyor idi. İşte bu gibi ahvâlda re'y-i mahsus ile 'amel ediyor idi. Hüccetullahu'l-belağa'da der ki, bu günde revâyat-ı ehadis-i şerife ancak keteb-i ...yi tetebbu' ile telakki olunur. Usul-ı ahkâma da'ir 500 ve tefâsil-i ahkâma da'ir 4000 kadar ehadis-i şerife tahrir olunmuştur. // 310 //

Fasl-ı Sâlis

Ehadis-i Nebevî Râvî Esâtirinin* Tabakât ve İzahı Beyanındadır

Keteb-i hadis tabakat-ı muhtelif ve menâzil .. olduğundan hadis kitapları tabakatının bilinmesine i'tina olunmuştur ki vaciptir. Ashab-ı kiram aleyhimü'r-rıdvân hazeratından bir hadis-i şerif rivâyet eden bulunduğu gibi asla hadis rivâyet etmeyen de vardır. Rivâyet ile dirâyet başka başka ma'naya geldiğinden revât-ı ashabın hepsi ulema ve fukahadan değildi. Bir hadis rivâyet eden İmam Tirmizi Şema'il-i Şerif'inde Câbir İbn Târik'dır diyor. Fukaha-yı ashâb rivâyet ve dirâyeti cem' edenlerdir. Revât-ı ashâb-ı kiram fukaha-yı ashâba nisbetle daha çok idi. En çok fetva verenler yedi zattır ki her birerlerinin fetvaları büyük büyük cildler teşkil eder. Nâm-ı şeriflerine mükebbirin* denir. Ekâbiri Hz. Ömer, Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas ile İbn Amr ve ümmü'l-mü'minin Hz. A'îşe Hadika ve Zeyd b. Sâbit'dir ve bu zatlar fukaha-yı seb'a-yı ashâb ile yâd olunurlar. Bunlardan en fetva veren İbn Abbas olup fetvaları toplanarak 20 cilde bâliğ olmuştur. Bunlardan sonra mütevasıtın* ki fetvaları ufak bir cild teşkil eden 20 zattır. Ebubekir es-Sıddık, Osman Zî'n-nureyn, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Afv, Sa'id b. Vakkâs, ümmü'l-mü'minin Ümmü Selma, Mu'az b. Cebel, Ebu Musa el- Eş'ari, Enes İbn Mâlik, Abdullah b. Ammar, Abdullah b. Zübeyr, Ümran b. el-., Câbir b.

Abdullah, Ebu Hureyre, Ebu Sa'id el-Hudrî* Selman, Ebubekre* b. el-Haris el-Şikaki*, Übade b. Sâmet, Mu'aviye b. Ebu Süfyan (20).

Üçüncü derecede de 120'den ziyade ashab zikir olunmuş, bunlardan ayrı ayrı mesa'il nakil olunmuş mecmu'u ancak ufak bir cild teşkil etmiştir. Bunlara münkalibin* tesmiye edilmiştir. Kibar-ı tabi'inden Ebu Amr // 311 // eş-Şi'a* der ki, ümmetin kadıları dörttür: Ömer, Ali, Zeyd b. Sâbit, Ebu Musa el-Eş'ari asr-ı risalette Mu'az b. Cebel de yine* kadı nasb olmuştur. Hafız Zehebi (ö. 1348) Safvan b. Selim'den* naklen der ki, zaman-ı Nebî aleyhisselâmda Ömer, Ali, Ebu Musa, Mu'az'dan gayrı ve bazıları Osman ve Zeyd b. Sâbit ve Ebi b. Ka'b da ilave ile bunlardan başka fetva veren olmamıştır. Ashab-ı kiramın kesret-i ilim i'tibarıyla halka-yı râbi' ve İbn Mes'ud, Mu'az, Zeyd b. Sâbit, Ebi b. Ka'b, A'badile-i Râbi' nâm aver olan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ammar, Abdullah b. Zübeyr, Selman Farisi, Ebu Zer, Ebu Musa el-Eş'ari, Hadika b. ..., Abdullah b. Selâm, Talha, Zübeyr, Sa'id b. Zeyd, Sa'd b. Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Ebu Ubeyd b. el-Cerrah ve A'îşe Hadika birinci tabakadadırlar. İlimde ve fera'izde, ahkâmda, helal ve haramda sahabeyanın hiçbirisi kendilerine erişemediği gibi ashab-ı kiramdan fukahalarının pek çoğunu geride bırakmıştır. En meşhur ashabı biraderzade Kasım b. Muhammed b. Ebubekir ile hemşirezadesi Ürve b. Zübeyr'dir. Ashab-ı kiram içinde helal ve haramı en ziyade bilen Mu'az, fera'izi en ziyade bilen Zeyd b. Sâbit ve .. ashab Ebi b. Ka'b'dır. El-hâsıl, Ömerü'l-Faruk, Aliyü'l-Murtaza, İbn Mes'ud ilmen en yüksek tabakadadır. Ebubekir es-Sıddık ile Osman zi'n-nureyn de bu tabakadadır. Şu kadar ki bu ikisinin fetva ve mezahib ve ahkâmı tebliğ edenler azdır. İlimleri evvelkilere nisbeten şâyi' olmamıştır, radiyallahu Teâlâ aleyhim ecma'in.

Tabakat-ı ehadis sıhhat ve şöhret i'tibarıyla dört tabaka üzeredir: birinci tabakanın haddi hadis-i tevatüre ya sıhhat-i kat'ıyyeye ve istifazeye vâsıl olmaktır. Bu tabaka istikra' ile üç kitapta münhasaradır: Sahih-i Buhari, Sahih-i Müslim ve Muvatta'i Mâlik. İkinci tabakanın haddi istifazaya ya sıhhat-i kat'ıyyeye ya sıhhat-i zabiye* vâsıl olmaktır. Sahihin ve Muvatta'i meblağına bâliğ olmayan kitaptır. Sünen-i Davud ve Câmi'-i Tirmizi ve .. ve Kitab-ı b. Mâce ve Müsned-i Ahmed gibi. Üçüncü tabaka sahih ve hasen ve za'yıf ve ma'ruf ve garib ve şâz ve münker beyninde cem' olunan mesânid // 312 // ve cevâmi' ve mezafatdır* ki şu iştihar gibi

ulemada meşhur olmayıp kesir-i .. ile sıhat ve .. muhaddisun* .. etmemişlerdir. Ebi Ali'nin Müsned'i ve Abdu'r-Rezzak'ın .. ve İbn Ebi Şaybe'nin* .. ve Ubeyd b. Hamid'in Müsned'i ve .. Müsned'i ve Beyhaki ve .. gibi. Dördünü tabaka mecâmi' ve ..de muhtefi olup evvelki tabakalarda cemî'i* bulunmayan kurun-u mütedaveleden** sonra ..lerin kasd ettiği kitaplardır ki Hatib (ö. 650) ve Ebi Na'im ve İbn Asâkir (ö. 1176) ve İbnü'l-Neccar (ö. 1245) ve .. kitapları ve İbn Habban (ö. 965)'ın Kitabü'l-.. ve İbn 'Adî'nin Kâmil'i ve .. nin Müsned'i gibi bu tabakaların .. ve za'yıf ve muhtemel olanıdır. Ve .. mevzu'u ve şedid.. ile mukallab/maklub* olandır. Ama birinci tabaka muhaddisinin i'timadı onlarıdır ve ikinci de birinci gibi olup üçüncü tabaka 'amale mübaşeret etmemiştir ve söylememiştir. Ancak 'ilel-i ehadisini ve esma'i ricâli hıfz eden .. bende-i nehâr bir hüküm etmişler. Evet, münâba'at ve şevâhid bazı kere ahz olunur. Dördüncü müteahhirunun .. ettiği bir nev'i bunların cem'ine iştiğal etmesidir*.

İmdi, Kitab-ı Sünne, İmam Buhari (ö. 870), İmam Müslim (ö. 875), Ebu Davud (ö. 889), Tirmizi (ö. 892), İbn Ma'ce (ö. 887), Nesa'i (ö. 915) taraflarından yazılan kitab-ı celiledir.

İmam Buhari din ve .. câmi' el-hafız el-fazıl el-ekmel Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhari olup 194 tarihinde tevellüd, ba'de'l-Kur'an efdal-ı kitap olan Sahihin 600 bin hadisten mütteki* mâ-i zemzem-i şerif ile ba'de'l-gasl makam-ı İbrahim'de iki rekât namaz kıldıktan sonra bir hadis-i Nebevî kitabında vaz'* ederek 16 senede tazyif* buyurmuştur. Meşakkat, kerbi, âhân, masıyyet, kaht*, tâun ve rudende* kitabı kıra'atle* def' ve ref' olunur. Buhara şahı evladına ayırcasına tedris hevâheş* ve sözünü âdem-i kabul ile sa'ir talab-ı* ma'siyan* olmaları şâha ağır geldiğinden .. nefy etmiştir. 256 senesinde iyd-i fitr günü salât-ı i'şâ vaktinde irtihal buyurmuştur, radiyallahu aleyh.

İmam Müslim Hüseyin İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî olup 206'da tevellüd buyurmuş sahihin 300 bin hadisten cem' buyurmuştur. Muhaddisin beyninde bu hadis-i sahihinde mezkûrdur denildikde Buhari Müslim demektir. 261'de irtihal buyurmuştur, // 313 // Radiyallahu aleyh.

Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî olup 202'de tevellüd edip 500 bin hadis tahrir edip 4080 hadis imamu'l-ahkâm olarak ittihad

edilmiştir. Ve Tirmizî'nin üstadı olarak Basra'da 275'de irtihal etmiştir, rahimehullah.

Tirmizî ismi Muhammed künyesi Ebu İsa, pederlerinin ismi İsa olup büyük pederleri Sevre'dir. Tirmiz, Ceyhun kenarında bir karyenin ismidir. Medinetü'r-Rical derler. 209'da tevellüd, 279'da irtihal buyurmuştur, rahimehullah Teâlâ.

İbn Ma'ce el-Hafizü'l-kebir Muhammed b. Yezid er-Rabi' olup 202'de tevellüd ve 273'de irtihal buyurmuştur, rahimehullah Teâlâ.

Nesânî (Nesâ'i) İmam Ahmed b. Necib el-Horasanî olup 214'de tevellüd ve 303'de irtihal buyurmuştur.

Sahihinden gayrı bu dört Sünende sahih ve hasen ve za'yıf bulunur. Kâffesi sahib-i mesâbihin taksimi gibi sahih ve hasen değildir. "Mesânidü'l-rabi'" Ahmed b. Hanbel vefatı (ö. 241), Ebu .. (ö. 305), Abdullah ed-Darî (ö. 255), Ebubekir el-Bizaz* (ö. 292) taraflarından yazılan kitab-ı celiledir.

Mu'acem-i selâse Taberanî (ö. 971)'nin Mu'cem-i Kebir ve Mu'cem-i Evsat ve Mu'cem-i Sa'ğir nâmdaki üç kitaptır.

Hafaz-ı seb'a Daraktanî* (315), Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 321), Abdulaziz el-Ezdî (322), Beyhaki (384), Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 334), İbn Abdu'l-berr (ö. 358), Ebû Bekr el-Bağdâdî* (ö. 392)dir.

Asah-ı esânid ve 'ulu derecat, asah-ı esânid-i hadik.* İsmâil b. Ebi Hâlid (149), 'an Kays b. Ebi Hâzm* (98), 'an Ebi Bekir Uhi** Esânid-i Hadik Sıddıku'l-dakik, 'an .. b. Ya'kub el-Basrî 'an Miratu'l-tıb (76*), 'an Ebi Bekir Esânid-i Fâruk Zührî (122), 'an Sâlim b. Abdullah (109), 'an .. Abdullah İbn Ömer (74), .. Ömer b. el-Hattab, asah-ı esânid-i Ali b. Ebi Talib Ca'fer (148), 'an .. Muhammed .. (114), 'an .. Ali Zeynelabidin (92), 'an .. el-Hüseyin (31), 'an .. Ali b. Ebi Talib // 314 // yine asah-ı esânid Ali Muhammed b. .. (110), 'an Ubeyd b. Amr es-Sülenî* (83), 'an Ali b. Ebi Talib diğeri Zührî (112), 'an Ali Zeynelabidin (92), 'an .. el-Hüseyin (61), 'an .. Ali b. Ebi Talib Uhi* esânid Aliyü'l-Murtaza, Amr b. .. 'an Câbbarü'l-Ca'fer* (138), 'an el-Hâres* el-Avar* (65), 'an Ali b. Ebi Talib. Asah-ı esânid İbn Mes'ud İbrahim en- .. (96), 'an Alkame b. Kays el-Kûfî (83), 'an İbn Mes'ud (32), Uhi esânid-i İbn Mes'ud şerik 'an ... 'an Ebi Zeyd 'an İbn Mes'ud. Asah-ı esânid-i Ebi

Hureyre Zührî (133), 'an Sa'id b. el-Müseyyeb (94), 'an Ebi Hureyre (59), Uhi esânid-i Ebi Hureyre Esedi b. İsmâil, 'an Davud İbn Yezid el-Evdi* (151), 'an Ebi Yezid 'an Ebi Hureyre. Asah-ı esânid-i İbn Ömer Mâlik (179), 'an Nâki' (117), 'an İbn Ömer (74), asah-ı esânid-i A'îşe Abdullah b. Ömer Hafsa (144), 'an Kâsım b. Muhammed b. Ebubekir (103), 'an A'îşe (ra), uhi esânid-i A'îşe Haris b. Şeyl* 'an ümmü'l-Nu'man 'an A'îşe. Uhi esânid-i Enes b. Mâlik Davud b. .. 'an .. 'an Ayan* b. Ebi Abbas 'an Enes. İbn Abbas'dan uhi el-esânid esedi* Muhammed b. Mervan 'an el-Kelbî (146) 'an Ebi Sâlih 'an İbn Abbas ve Hafsa b. Ömer 'an Hâkim b. Ayân* (154) 'an Askerim* (107) 'an İbn Abbas Abdurrahman el-Hârbî 'an Nehsel* b. Sa'id 'an Zahâk* (105) 'an İbn Abbas.

Meşâhir-i Kezzabin ve Vazzain bunlardır: Ahmed b. Abdullah el-Cuybârî, Muhammed b. Akaşane* el-Kirmanî, Muhammed b. Tecim* el-Kurbânî, Müyessere* b. Abd.. Veheb b. Veheb ... Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, Muhammed b. Sa'id eş-Şâmî, Ebu Davud en-Nehâî, İshâk b. Necih* el-Malatî, Ğubat* b. İbrahim en-Nehâî, Me'mun b. Ahmed el-Hervî*, Muhammed b. Ziyâd el-Bişkerî*, İbrahim b. Muhammed b. Ebi Behiyî* (184), Mika'il b. Süleyman (150), Ebu Ali el-Ehvazî* Muhammed el-Vâkidî'yi bazı e'imme-i hadis kezayinden* ad etmişlerdir (307). Bu bâbda ziyade ma'lumat isteyen Kitabü'l-Za'yife'ye* // 315 // ve kitab-ı ricale müraca'at buyurmaları ve onda bulunan vezzabin ve kezzabin yani iftira ile hadis vaz' eden ve o mübarek fem-i dürer-i sa'adetten şeref-riz olmayan kelimâ yalancı adamların teşhir eylediği kitaplardır. Ashab-ı kiram (ra) hazeratı içinde hadis-i şerif rivâyet edenler pekçoktur. En çok hadis rivâyet eden yedi zat senude* sıfattır. Ebu Hureyre ed-Devsî (ö. 678) 5374, Abdullah b. Ömer (ö. 693) 2630, Enes b. Mâlik (ö. 711-12) 2210/2286 Hazrec kabilesinden olup 10 yaşında iken hidmet-i Nebevî'yle müşerref ve 10 sene hidmet-i seniyyede müdavim, sini 100'e vardıkda 91 senesinde Basra'da irtihal. 100 adet evladından 78'i mezkûrdur. A'îşe zevcetü'n-Nebî (ö. 678) 2210, Abdullah b. Abbas (ö. 687-88) 1660, Câbir b. Abdullah el-Ensârî (ö. 697) 1540, Ebu Sa'id el-Hudrî (ö. 693-94) 1170.

100'den 1000'e kadar rivâyet eden sahabe-i güzîn: İbn Mes'ud (ö. 652-53) 848, Ömerü'l-Faruk (ö. 644) 537, Aliyü'l-Murtaza (ö. 661) 537, ümmü'l-mü'minin Ümmü Seleme (ö. 681) 378, Hind Bint Ebi Ümeyye (ö.

635) sini 84'e vardıkda 59'da ahirete irtihal buyurmuştur. Ebu Musa el-Eş'arî (ö. 662-63) 360, Berâ' b. Âzib (ö. 690) 315, Ebu Zer el-Gıfarî (ö. 653) 281, Sa'd b. Ebi Vakkâs (ö. 675) 271, Sehl bin Sa'd es-Sa'adî (ö. 712) 188, Mikdat b. Esvî (?) 240, Ubâde b. es-Sâmit (ö. 654) 181, İmrân b. el-Husayn (ö. 672) 180, Ebu'l-Dar Da'i (?) 174, Ebû Katâde (ö. 674) 170, .. b. el-Hasıb (?) 167, Ebi (Übey) b. Ka'b (ö. 654) 164, Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 680) 163, Muâz b. Cebel (ö. 638) 157, Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (ö. 669) 155, Osman Zi'n-nûreyn (ö. 656) 146, Câbir b. Semüre (ö. 680) 146, Ebubekir es-Sıddık (ö. 634) 143, Mugîre b. Şu'be (ö. 670) 136, Ebû Bekre (ö. 671) 131, Sevbân (ö. 674) 128, Üsâme b. Zeyd (ö. 674) 128, Semüre b. Cündeb (ö. 680) 123, Ebu Esir* es-Sa'adî (?) 120, Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî (ö. 684) 114, Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî (ö. 662) 100, Cerîr b. Abdullâh el-Becelî (ö. 671) 100, Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 705) ile ... de 100'den ziyade rivâyet edenlerdendir.

Üçüncü derecede olup 10'dan ziyade ve 100'e kadar hadis-i şerif rivâyet eden ashab-ı kiramdan mazbut olanlar: Abdullah İbn Uff* (?) 95 // 316 // Zeyd b. Sâbit (ö. 665) 92, Yezid Mevla el-Mebğes* (?) 81, ... 90, Kâ'b b. Mâlik (ö. 670) 80, Avf b. Mâlik (ö. 692) 77, Râfi' b. Hadîc (ö. 692) 78, ümmü'l-mü'minin Meymûne (ö. 671) 73, Ammâr b. Yâsir (ö. 657) 72, Vâil b. Hucr (ö. 671) 71, Zeyd b. Erkam (ö. 688) 70, Ebû Râfi' (ö. 660) 68, Adî b. Hâtım (ö. 686) 66, ümmü'l-mü'minin Hafsa (ö. 665) 60, Selmân el-Fârisî (ö. 656) 60, Esmâ bint Ebî Bekr (ö. 692) 58, Vâsile b. el-Eska' (ö. 704) 56, Ukbe b. Âmir (ö. 678) 55, Şeddâd b. Evs (ö. 678) 50, Abdullâh b. Zeyd el-Ensârî (ö. 653) 48, Ümmü Hânî' bint Ebî Tâlib (ö. 670'ten sonra) 47, Kâ'b b. Ucre (ö. 672) 47, Mikdâm b. Ma'dikerib (?) 47, Ebû Berze (ö. 685) 46, Ümmü Kays Bint Mihsan (?) 44, Abdullah b. Meğfel* (?) 43, Cündeb b. Abdullah (?) 43, Ümmü Atıyye bint Ka'b (ö. 689-90) 40, Sehl b. Zayf* (ö. 1251) 40, Hakîm b. Hizâm (ö. 674) 40, Ebû Sa'lebe (ö. 694-95) 40, Amr b. el-Âs (ö. 664) 39, Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 656) 38, Talha b. Abdullah (?) 38, Amr b. Ube* 38, ümmü'l-mü'minin Ümmü Habîbe (ö. 664) 35, Abbas ammi'l-Nebî (ö. 653) 35, Fâtıma bint Kays (ö. 674) 34, .. b. Beşâr (?) 34, Abdullâh b. ez-Zübeyr (ö. 692) 33, Habbâb b. el-Eret (ö. 657-58) 32, Ümmü'l-Fazl (?) 30, Suheyb b. Sinân (ö. 659) 30, İyâz b. Hımâr (?) 30, Zübeyr b. halid el-cehan* (?) 30, Ya'lâ b. Ümeyye (ö. 679-80 [?]) 28, Ebû Mâlik el-Eş'arî (?) 27, Abdullah b. Zeyd el-Ensârî (?) 27, Ebu Hamid es-Seadî* 26, Abdullâh b. Ca'fer (ö. 699-700) 25, Abdullah b. ... 25, Şerîd

b. Süveyd (ö. 680-683) 24, Ebû Vâkıd el-Leysî (ö. 687-88) 24, el-Rebî bint .. (?) 21, Ebû Talha el-Ensârî (ö. 654-55) 20, Amr b. Ümeyye (ö. 679-80'den önce) 20, Ebu Şerih* el-Haza'î* (?) 20, ... 19, Fatma bint .. 18, A'iz* b. Ömer (?) 18, Abdullah b. Serces* (?) 17, Nevvâs b. Sem'an (?) 17, Sa'b b. Cessâme (ö. 646) 16, Havle bint Hakîm (?) 15, Süleymân b. Surad* (ö. 685) 15, Malik b. Hureyris (?) 15, Sâbit b. Dahhak (?) 14, Abdurrahmân b. Semüre (ö. 670) 14, Tarık b. ... (?) 14, Huzeyfe ibni Esîd (?) 13, Muaviye bin el-Hakem (?) 13, Âmir b. Rebîa (ö. 656) 12, Ömer b. Ebî Seleme (ö. 702) 12, Zeyneb bint Cahş (ö. 641) 11, ... 11, Fedâle b. Ubeyd (ö. 673) 11, Adî b. ... 11, Cübeyr b. Mut'im (ö. 678-79) 10.

10'a kadar hadis rivâyet edenlerin meşhurları şunlardır: Abdurrahmân b. Ebî Bekr (ö. 673) 8, ümmü'l-mü'minin Cüveyriye (ö. 676) 7, 7, Süveyd b. el-Numan* 7, Nu'mân b. Mukarrin (ö. 642) 6, Hişâm b. Hakîm (ö. 636'dan sonra) 6, Muammer b. Abdullah 5, Süfyan b. Ebi .. 6, ümmü'l-mü'minin Sevde (ö. 644) 5, // 317 // Saîd b. Zeyd (ö. 671) 4, Ebû Ubeyde el-Cerrâh (ö. 639) ve Abdurrahmân b. Avf (ö. 652), Bilâl (ö. 641), ümmü'l-mü'minin Safiyye (ö. 670), Esid b. .. , Hâlid b. el-Velîd (ö. 642), Kays b. Sa'd (ö. 680), Muhammed b. Mesleme (ö. 663), Misver b. Mahreme (ö. 683), Temîm ed-Dârî (ö. 661), Abdullâh b. Selâm (ö. 663-64), Abdullah b. Yessir el- Hazenî*, Mâlik b. el-Huveyris, Rebîa b. Ka'b, Osmân b. Ebi'l-Âs (ö. 671), Ya'la b. Mürre, Abdurrahman b. İzzî*, ... , .. Hasan (ö. 670) ve Hüseyin (ö. 680) ve Fadl b. Abbas (ö. 639) vesa'ir ashab-ı kiram rıdvanullah aleyhim ecma'in hazeratı da ehadis-i şerife rivâyet etmişlerdir. Burada tafsilatı münasip olmadığından ma'lumat-ı tam ve tedkikat-ı .. talep ve arzu edenler kitab-ı müsanid* ve şüruh-ı kitab-ı seniyye müraca'at buyurmaları ile .. mekâl ve ikâd-ı menar olunur. ...Tevfik.

Ehadis-i mevzu'yu ulemamız tedvin buyurmuşlardır ve tefasire derç olunanları tenkiz edilmiştir. İki büyük cildi hâvi İbn Kayyım Cezvî (ö. 1350) mevzu'atı ve Mizan-ı Vehbi** Tehzinü'l-esma'i ve'l-Lügat** Nevevî (ö. 1277), Mevzû'at-ı İbn Cezvî'nin muhtasar ve .. ukbât*.. Süyûtî (ö. 1505), Mevzû'at-ı Zerkeşî (ö. 1392), Sehâvî (ö. 1497)'nin şeyhimiz* İbn Hacer Askalânî (ö. 1449), Sehâvî'nin Makâsıdu'l-Hasene'si, İbn Kayyım'ın Şeyhimiz* İbn Teymiyye (ö. 1328) ve muhtasar mevzû'at-ı Sultan Ali el-Kârî el-Mekkî (ö.1605) ve daha bunlar emsâli ulema-yı enâm tarafından

ehadis-i mevzu'yu taht-ı inzibata almışlardır. Keşşaf' ın ehadisini İmam .. ve Askalânî (ö. 1449), Beyzâvî'yi (ö. 1286) İbn ..., İhyâü Ulûm'u Irâkî (ö. 1404), Kadı İyâz (ö. 1149)'ın Şifa'sını Süyûtî, muhtasar İbn Sâcî (ö. 920)'nin** Hafız İmâdüddîn İbn Kesir (ö. 1373) temzic* edip hadis-i mevzu'ları tefrik ve tetbih* buyurmuşlardır, rahimullah* Teâlâ bi lütfi'l-hafi*. Ahmed b. Hanbel (ö. 855)'den rivâyet olunmuştur ki .. ehadis megazi, melahim ve tefsir bu kitaplarda mezkûr olanların usulü yoktur. Bu kelimâ Hatib Câmi'inde dedi ki İmam Hemmâm (ö. 750)'ın* maksadı* nâkilleri âdem-i mübâlât edip kasas irad eden kitab-ı mahsusaya mahlûldür.

Kitab-ı tefsirin eşheri kitabü'l-küllî ve Mukâtil b. Süleymân (ö. 767)'dir. Hatta Ahmet b. Hanbel'den Tefsirü'l-Küllîye'ye bakmak helal olmadığı ve Zirkeş de "Kitab-ı Mukâtil bu kâfirdir" dedi. İmam Süyûtî Kitabu'l-İtkân fi Ulûmu'l-Kur'an'da beyan ettiği vecihle "Kitab-ı sahihe ve nesh-i mu'tebere* ad olanlardan mevzu'at vardır. Kitab-ı melahim cemi'isi hemen mevzu'dur diyecek kadar" der. Ancak az ve ... olunabilir.

Megazinin eşheri Kitab-ı Muhammed b. İshâk (ö. 768)'dir ki mevzu'dur ve ehl-i kitapdan ahz etmiştir. İmam .. kitab-ı Vâkîdî (ö. 823) kizb olduğunu buyurmuştur. Ve ehadisde kizb ve eşerr olanlar İbrâhîm b. Edhem (ö. 778)'e nisbet edenler Ahmed b. Ubeydullah el-Cuybarî* .. 'an İbrahim b. Edhem, Süleyman b. İsa 'an es-Sûrî, 'an İbrahim b. Edhem, Abbâs İbn el-Zehak* el-Belhî (ö. 931), Ömer b. el-Zehak* ... el-Kindî, 'an Ve daha bunlar emsâli deccallar vardır ki haba'islerini her tarafı ihata etmiştir.

Feza'il ve sevabı hakkında .. ve .. küll sure evvelinde Keşşaf, Beyzavî, Ebu Su'ud süver ahirinde ehadisleri mevzu'dur. // 318 // .. esamileri tahrir olunmuş idi. Bu mevzu' ehadise alâmat-ı ma'dude allâme-i ümmet tarafından ta'yin edilmiş ve sahihi za'ifinden ve .. fasidinden temeyyüz ve tefrik edilmiştir, rahimallahu Teâlâ. İbn Cezvî (ö. 1201)'den İmam Süyûtî (ö. 1505) hikâye ettiği hadisde vaki' olan kalb ve kizb ve mevzu' birkaç nev'dir. Bunların esbab-ı kesiresi vardır. Bazıları zühdi gâlib olup hıfzından gaflet eder. Ya kitabı* zayı' edip hıfzından .. eder de naklinde galat eder. Bazıları sikâtan olup lakin o ahir ömürlerinde akılları .. olur. Bazıları sehven hata eder de sevabı görüp .. ettikde onu galata nisbet etmesinler diye enfesine rücu' etmez. Bazıları zenadıkadan

olduğuna mebni şân-ı risâleti .. ve umur-ı şer'iatı istihfâf ettirmek ve din ile .. ve ifsad-ı şer'iat ve ifa'-ı şekk etmek sebebine mebni vaz'-ı hadis ederler ki zenadika bu maksad-ı mela'ne* ile meşhurdur. Bazıları mezheb-i ataletе nusrete* mebnidir. Bazıları .. ve .. için hasise* vaz' eder. Bazıları kelim-ı hasen için vaz' isabette icazet verir. Bazıları sultana takrib kasdına mebni der. Ve bazılarının ehadis murad ederek terfik ve tenfik* için hikâye ve kasasdan için vaz'-ı ehadis eder. Ve bu hadis-i mevzu'ların bazısı vaz'ın kendi keliması ve bazen de isra'iyattan veya hükema ve zühad kelimasından ve bazen de sahabe-i kiram ve müçtehidin-i 'azam ve mensufe-i* fiham ve etba-yı hümam keliması olur da sahabenin keliması .. ve müçtehidin ve mensufe* ve etba keliması hadis zabtıyla vâki' olur ki ekser meva'z kitaplarında zikir olunan ehadis şu illetlerin biriyle sabittir: İbn Cevzî (ö. 1201) ka'ide tahta alarak demiştir ki, "Ulema-yı hadisin bu bâbda desturu'l-âmel tutulacak kelimaları şundan ibarettir ki, bir hadisin ma'kule meyan veya menkule muhalif ya ahvale münakız bulunca müdevvinat-ı İslâmiyyeden hariç olup mevzu'nuyla hüküm olunur." Meşhur veza'lardan* Zeyd b. Rufa'a ki hadisde aklı kizbe ziyade ... fazıl ulema hakkında şeref bilmez** eş-şeyh el-ma'ruf İbn Nastur er-Rumi Müsned-i Enes el-Basrî* namında kitap ki 300 hadis mikdarı Sem'an b. Mehdi rivâyetle Enes (ö. 711-12) radiyallahu anha nisbet ederler. Lisanü'l-hayran* Muhammed b. Mukatil* er-Razî Ca'fer b. Harun'dan o da merkur Sem'an'dan 300 hadisten ziyade rivâyet etmişlerdir. Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ (ö. 772) 4000 hadis vaz' etmiş Bağdatlı Müyesser b. ..'nin yalnız Hz. Ali hakkında hadis bî hesap vaz' etmiştir. Bazı mesa'ili huruf-ı Hicazîn üzerine tahriri bu makama münasip olduğundan beda'* ederiz. // 319 // Hurûf el-Hamra* Ebu Hanife Serrac* ümmeti mevzu' ..ü'l-muhaddisin bu Hz. Ömer'in kelimasının ma'nasıdır. bazı selevin kelimasıdır. İbn Mes'ud (ö. 32/652-53) üzere vukufdur. hükema kelimasıdır. ma'na-yı sahih olmayıp Sahihinde vaki' hadise binaen mana-yı sahih olur. Tirmizi (ö. 892) rivâyetinde aslı budur. Ekser ehli'l-cennet eliyle* bizaz-ı za'af ve Kurtubî (ö. 1273) .. zahebelerdir. Irakî münker olduğuna ka'ildir. Sufiyyundan muhakkikin dediler ki, cennet ile kana'at edip hur ve kusur ve enva'-ı sürur .. kani' makam-ı müşahedede huzur.. alamayanlardır. Nihâye 'de dedi ki, haber üzerine tab' olan şerden gafil olanlardır. Şarkî kelimadır. ... kıyas olup ma'nası sahihdir. kıyas olup ma'nası sahihdir.

..... hadisen olup müttefekun aleyh olup lakin ... kelimâ bazı sufiyyenin kelimândan indirac olunmuştur. Ebu Hanife (ö. 767) ve Şâfi (ö. 820) kelimâdır.

Hurûf-ı bâ ... bâtıldır. ... aslı yoktur. aslı yoktur. hakkında bâtıldır. Amr b. el-Âs (ö. 664) vesa'irin kelimâdır. Beytü'l-Makdes Tevrat'a nisbet olunan şeydendir.

Hurûfu'n-nâ Hz. Ömer kavlidir. Yani Ne güzel sözdür. Serî es-Sakatî (ö. 865) kelimâdır. Aslı sarîh olmayıp kelimâ sahihdir. mebnen bir şey olmayıp ma'nada sahihdir.

Hurûfu't-tâ ma'na sahih olup mebnen hadis değildir.

Hurûf-ı cim Hasen el-Basrî (ö. 728) kavlidir.

Hurûf-ı hâ Cüneyd (ö. 909) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 778) inde'l-İsa (as) ve Mâlik b. Dînâr (ö. 1748'den önce) kelimâdır. Hubbü'l-vatan mine'l-îmân bazı selef kelimâdır. Kıyas sahih olduğu takdirde vatandan maksad cennettir. Zira babamız Âdem için mesken-i evvel olup orada hâlk oldu. Yahut // 320 // etemm ve ekmel olduktan sonra dâhil oldu ki Ebû Saîd el-Harrâz' (ö. 890)ın kelimâdır. .. mevzu'dur. El hasud lâ yesud bazı selefin kelimâdır.

Hurûf-ı hâila yevmi'l-kıyame ma'naen sahihdir.

Hurûf'ıd-dâl Ma'nası sahihdir. ... ma'nası sahihdir.

Hurûf'ır-râ bazı hükema kelimâdır. Aklınca* merku' değildir. İbn Halid'in kelimâdır. ... hadis olmayıp kelimâ-ı merğubdur. Hadis değildir. Cüneyd (ö. 909)'e dediler ki, bidayette vecdi irtikâb etmiş iken nihâyette neden bıraktın? ... âyeti okudu. Hz. Sıddık-ı Ekber, bir mü'mini ağlar görende biz eva'il halde böyle idik .. yani kavi ve iştidad etti kalplerimiz. Binaenaleyh ekabir-i sufiyyeye zahirde sema' te'sir etmeyip bâtınında te'sirden hâli olmazlar.

Hurûf-ı sin ve yine böylece “sudurul ahrar, kuburul esrar (Hürriyete sahip olmak istiyorsan sırlarını kabire sakla)” meşâyih-i kibâr ve kelimâ bazı ebrârdır. kelimâ-ı sahih olup hadis-i sarîh değildir.

Hurûf-ı şın kelimâları güzeldir. Sahib-i şer'iat (sav) birgün A'îşe Sıddık indinde bir kadın gördü. Kim olduğunu sual

buyurdukda “Mekke’nin müzmekesidir” dedi. “Size .. etmiştir?” diye sual buyurdukda “Medine müzmekesine etmiştir” dedikde “....” buyurmuştur. “....” âyetinde bu mezkurane ima da vardır.

Hurûf-ı şın Kelam-ı bazı meşayihdir ki vaki’ olmuştur. İbn Dînâr (ö. 828)’ın kelimidir. “.....” Âyete de yüz-ı Nebî gördüğü vakitte Ebû Yezîd Bestâmî (ö. 848)’nin dediğidir.

Hurûf-ı sâd ma’ruf değildir. Mana’en sahihdir. bâtıldır. buyurulmuştur. Hadis-i za’yıfıdır.

Hurûf-ı dâd hadis değildir ve doğru bir kelimadır.

Hurûf-ı tâ Mâlik (ö. 795)’in kelimidir.

Hurûf-ı ‘ayn, “El-ar, hayrûn mine’n-nar! (utanmak, ateşten daha hayırlıdır!)” Hasan b. Ali (ö. 669) kelimidir. Beşir b. el-Haris (ö.) kelimidir. Süfyâb İbn Uyeyne (ö. 814)’nin kelimidir ki Mekke’ye geldikde Âl-i ..den biri fetva verir idi. Süfyân fetva verince .. “Bizim biladımıza gelip fetva veren kimdir?” dediğinde Süfyan ona ketb etti ki .. Muhammed b. Dînâr (ö. 828) ‘an İbn Abbas (ö. 687-88) kâl* // 321 // mektup “Ulemâü ümmetî ke-enbiyâi benî İsrâil” (Ümmetimin alimleri Benî İsrail’in peygamberleri gibidir) aslı olmadığı rivâyet olunmuş ise de Süyûtî (ö. 1505) .. etmiştir. “el-ulema’ü veresetü’l-enbiya” (Âlimler peygamberlerin varisleridir) hadis-i sahihtir. “....” İmam Malik (ö. 795)’in Mehdi’ye kavlidir ya Harun’a kavlidir. “el-ilmu, ilmân: İlmu’l-ebdân ve ilmu’l-edyân” (İlim ikidir: Beden ilmi ve dîn ilmi) mevzu’dur. “.....” aslı yoktur. “İnde zikri’s-sâlihîn tenzîlü’r-rahme” (Sâlihlerin anıldığı yere rahmet yağar) Süfyâb İbn Uyeyne (ö. 814) kavlidir derler.

Hurûf-ı ğayn “...”Fudayl b. İyâz (ö. 803)’ındır.

Hurûf-ı fa* “....” mevzu’dur, küfründen korkulur. “...” mevzu’dur. “Fi’l-hareke, bereke” (Harekette bereket vardır) ... bazı selef kelimidir.

Hurûf-ı kâf* “...” bâtıldır. “...” aslı yoktur.

Hurûf-ı kâf* “kanallahu velâ şey’..” bir rivâyette “velâ şey’ gayre” ve fi rivâyete “ve lem yekün şey’ kable*” hadis olup “ve hu...” bu ziyade sûfiyye kelimidir. “...” mesel-i meşhurdur. “...” İbn Edhem’ (ö. 778)indir.

Hurûf-ı İslâm “.....” aslı yoktur. Zira ehli hadis indinde Hasan Basrî (ö. 728)’nin Hz. Ali’den semâ-ı* sâbit olmayınca hırka giydirmesi bi’t-tariku’l-evveliyeye* aslı olmaz. Yine bunun gibi Ömer ve Ali (ra) hırka-yı şerifeyi Veysel Karanî (ö. 657)’ye götürüp teslim ettikleri gayr-ı sabittir. “.....” isa’ (a)ın kelimasıdır. “lisan-ı ehli cennet el-Arabiyine ve el Farisine...**” “.....” mevzu’lardır. “.....” hadis-i kudsî olup meşayih kelimasıdır. “....” Aslı yoktur. “....” “...” “...” kelimaları selef-i salihin kavlidir. “.....” Hz. Ali’ (ra)a nisbet olunarak Aslı yoktur. Nitekim Şi’a-ı şeni’e derler ki Hz. Ali Peygamber-i Zîşan efendimizi gaslindede cem’ olan suyu içtiğinden bıyıklarını kesmedi. Ona iktidaen biz de ... etmeyiz derler. “Levlâke levlâke Lema halaktül-eflâk” (Sen olmasaydın, sen olmasaydın, Ben âlemi yaratmazdım) mevzu’dur. Ma’na-yı hatmı* ise “Ya Muhammed! Levlâke mâ halaktül-cin ve levlâke mâ halaktül-nâr*” Deylemî (ö. 1115) rivâyetinde İbn Abbas (ö. 687-88)’tan merfu’ olarak Cibril’in kelimasıdır. İbn Asâkir (ö. 1176) rivâyetinde “Levlâke mâ halaktü-dünya” varid olmuştur.

Hurufû’l-cim “...” .. İbn Uyeyne (ö. 814) kelimalarıdır. “.....” // 322 // Bekir b. ... kelimasıdır. “.....” isrâiliyyattandır. Zerkeşî (ö. 1392) mülâhede* vaz’ etmiştir diyor. Hadis olduğu ... tefsirinde ma’nası yani Mü’minin kalbi bana muhabbeti ve imanı sebebiyle vâsî’dır. Zira hulule kâil küfürdür. “.....”Hasan Basrî (ö. 728) kelimasıdır. Ama “....” manaen sahihtir. “....” Aslı yoktur. “...” leta’ifdendir. “....” Arap tabibi Hâris. b. Kelede (ö. 634) kelimasıdır. “...” ehli kavlidir. “....” Hasan Basrî kelimasıdır. “.....” aslı yoktur. Sehâvî (ö. 1497) dedi ki Serrâc (ö. 929) indinde olmayıp hurûc-ı asırdan sonra olmak ma’nasına muhtemeldir, ittiba* kelimasıdır. “....” Aslı yoktur. “.....” ...’den rivâyet olunmuştur. “....” Fazıla* kelimasıdır. “....” Hasan Basrî kelimasıdır. “Men arefe nefsehû fekad arefe rabbehû” (Kendini bilen/tanıyan Rabbini bilir) Yahyâ b. Muâz (ö. 872)’dan hikâye olunmuştur. “Men arefe nefsehû bi’l-cehl fekad arefe rabbehû bi’l-ilm ve men arefe nefsehû bi’l-fena’i fekad arefe rabbehû bi’l-beka’i ve men arefe rabbehû ve men arefe nefsehû ... fekad arefe rabbehû bi’l-kudret ve’l-kuvvet” denilmiştir. “....” Şi’a şen’iyye ..battandır. “....” bazı selef kelimasıdır. “...” bazı selefın kavlidir. “.....” Sûfiyye kelimasıdır.

Hurûfu'n-nun “...” kâle Ali (ra) “...” evvel kıyamet kopacağına delil getirmişlerdir ki bâtıldır. Bunun gibi tehdid-i yevm-i kıyamete da'ir kelam 'alet-ta'yin ehli kitap ulemasından nakil olunmuştur. “...” ..nin kavlidir. “.....” Hz. Ömer'e nisbet olunur. .. sahib ancak Allah'a muhabbetine binaen ibadet edip .. etmez demektir. Fahreddin er-Râzî (ö. 1210) der ki “.....” ulema dâhi Allah'a ibadet ve zatını sevmek cennet ve nârı için vacip olmayıp belki zatına muhabbet için ibadet ederiz, demişlerdir. “...” aslı yoktur. // 323 // Hurûf-ı vâv “.. Ali İbn Ebi Talib” müftereyat-ı Şi'a-yı şen'idendir. “...” ve Hz. Ali' (ra) dan “leyle-i israya* urukumdan* yere düşdükte ondan gül* sâbit oldu. Benim râyihamı istişmam murad eden gülü koklasın” kelamı mevzu'lardır. “...” bâtıldır. “....” Yani nev Şirvan* zamanıdır, bazı cühelâ sözüdür. “... ism-i şeytan” Ömer ve tabi'in-i Kûfe'den İbrahim .. kavlidir.

Hurûfu'l-lâm “..” İbn Vehb (ö. 813) kavlidir. “...” emsal-i Arapdandır. “...” Hz. Ali kelimidir. “...” yevm-i Bedir'de semadan melek böyle dediğini rivâyet ederlerse de sahabe-i kiramin müçtemi* olduğu bir orduda sahabenin işitip rivâyet etmedikleri delil-i Şi'a-yı şen'i müftereyatından ad olunur ki “...” derler. Bazı el muhakkikin dediler ki “Ya Ali! Ente...” (Ya Ali! Sen bana Harun'un Musa'ya olduğu gibisin. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir.) hadis-i Nebeviyye senden gayrı tekrar* bâ* Ali ile bed' olunur ehadis varid olur ise cümlesi mevzu'dur ki vesâyâ-yı Ali'denir. Bu vesâyâ-yı Ali'nin evveli “.....” âlâmat ve ahirinde evkât-ı mahsusada ki ve ahirinden ile hıtam bulmuştur. Hammad b. Ömer en-Nâsî* vaz' etmiştir. yine böylece Abdullah b. Ziyâd b. Sem'an* veya şeyhi vaz' ettiği “...” ki evveli ve ahiridir. Bu esânidde bu .. üzerine hadis-i sahih yoktur. Ancak bundan elfâz-ı yesire sahih olur. Her ne kadar kelamı hasen ve muğata* ise de bunu Res'il-i İhvan es-Safa'yı vaz' eden Zeyd b. Rufaa* habisten sirkat etmiştir diye İmam Süyûtî (ö. 1505) Zeyl'de demiştir.

Feza'il-i 'amale müteallik gâyet mübalağalı ehadis ve hafta günleriyle gecelerinin mahsus-ı salâte da'ir hadisler ve ... feza'ile ve İskenderiye* ve Mısır ve Bağdad gibi biladların zikrine da'ir ve salât-ı .. ve Cuma günü .. da'ir ve ismi Ahmed ve Muhammed olanların asla nâra dâhil olmayacağına da'ir ve bazı âmalı işleyenlerin mutlaka ehli cennet olmalarına ve sene şöyle böyle olursa şöyle böyle olur, pirinç, mercimek,

pırasa, hindiba vesa'ir nebatat hakkında varid olan ve şu 'ameli işleyen ve bu du'ayı okuyan ve Veysel Karanî duası ve yevm-i aşurede sâim olana, bu kadar ibadet yazılması ve mahzar-ı sahabenin küllisinde sahib-i şer'iat emr-i zâhir işleyip, sahabe-i kiram ise künhanına* ittifak edip işlememişler ve tağayyür etmişlerdir ki Hz. Ali' (ra) ın haccetü'l-veda'da // 324 // elini tutup cem'isi huzurunda ikame edip cümlesi bildikten sonra "..." buyurmuş olduğu kelimeleri kâffesi aslı olmayıp deccaller ki hakkı bâtila telbis arzıyla vaz'-ı ehadis i'yad* eden ve isimleri ma'lum olan şeyâtindir.

Vâkıf-ı rumuz-ı hakâik sultanu'l-enbiya efendimize .. ve isnada .. eyleyen kimselerin faz* etmiş oldukları la'net bî had ve bî nihayedir. Bazıları Şi'a-yı şen'inin ve ekserisi de Hüseyin b. İbrahim (ö. 1793) nâmında bir kezzabın ve aka'id-i ... fırkasından bulunan meşhur Muhammed b. Kerrâm (ö. 869)'ın vaz' ettikleri kelimelerdir. Ve bazı kesanda zahirine bakarak zühd ve salaha mensup iken bu cenâyette bulunup ecir ve sevap talep etmişler, feza'il-i sure be sureye da'ir İbn Abbas (ö. 687-88) ve Ubey b. Ka'b (ö. 654) hazeratına nisbet olunan ehadis bu kailden olup vaz'ı olan şahsa "Neden iftira ediyorsun?" diye sual edildikde nâs kıraat-ı Kur'an'dan a'raz ederek fikh-ı Ebu Hanife (ö. 767) vesa'ir ile iştiğal eylediler. Ben de .. şu hadisi vaz' ve ihtira' eyledim, diye cevap vermiştir. Evet, bazı süver-i Kur'an feza'iline da'ir ehadis-i sahihe ve hasene varid olmamış değildir lakin onlarda öyle nâ ma'kul mübalağalar bulunmaz. "..." Risalesinde Celâleddin Süyûtî (ö. 1505) tasrih etmiştir. Bu mevzu' bulunan ehadis ulema-yı a'lam birer alamet vaz' etmişlerdir.

İbn Cevzî (ö. 1201) demişti ki "Ulema-yı hadisin bu bâbda desturu'l-âmel tutulacak kelimeleri bir hadis ma'kule-i mübayin veya menkulüne muhalif veya ahvale münakız bulununca mevzu'nuyla hüküm olur." Ali el Kârî (ö. 1605) Mevzu'at'ında hadisin mevzu' olmasında umur-ı külliyye .. etmiştir ve tafsil kılmıştır ki sünnet-i sarihiyyeye münakız bulundukda mevzu'nuyla hüküm olunur. Külli hadis ki fesada ve zülm-ı ba'as* ya medh ya bâtil veya zemm-ı Hakk veya bu misil şeylere şâmil olursa hâkimü'l-enbiya efendimiz ondan beridir. Mesela ismi Ahmed ve Mahmud olanlar nâra dâhil olmaz. Bu nârdan necât ancak iman ve 'amel-i salihle olduğu kelim-ı Hakk'a münafizdir**.

Kelam-ı enbiya belki kelam-ı sahabeye müşabih olmaz. gibi .. olup kendi ile .. olunur. Piriñ recül olsa halim olmuş olurdu. Kim yerse tok olur. Hadis ki vâsf-ı etbâya* .. olursa her kuvvetlendirir. götürür gibi. Hadis ki şevahid-i sahihe-i butlana kâim ola. fesa'i* meşhuresi gibi ki 3333 arşın boyu olup ve tufan-ı Nuh .. yetişip ve denizde firarından bâliğ olup Güneş'in aynında* yeşerir ve büyük bir taş koparıp Hz. Musa (as) üzerine ve asâkirine bırakmamak murad ettiğinde delinip* tok* gibi boğazına geçti ve helâk edildi. ... demek ki Nuh'dan evvel olup onun .. olmadığı hâlbuki yeryüzünden tufandan sonra zaman* // 325 // kalan vaziyet* Nuh'dan olduğu “وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ”/Vece'alnâ zürriyyetehu humu'l-bâkîn” âyet-i sarihîyyesi butlanına şahittir ve Hz. Âdem semada iken 60 arşın olup günden güne benî Âdem noksan olarak şimdiki hale gelmiştir ve yer ile göğün arası 500 senelik mesafe ve her iki sema arası yine bu mikdar takdir olunmuş ve Şems dördüncü semada olursa bu kadar mesafeye 3000 bu kadar zera'* boyu olan Âdem nasıl Güneş'in aynında* bâliğ .. ediyor? Bu misal aracıf** ehli kitap zındıklarının dini sihiyye* ve istihza ve ittiba'ını tezvil* kasdıyla kezzabların kelimidir.

A'cibi burasıdır ki bilip bilmeyerek bazı mufassal tefsirler ile gayrılarından mezkûrdur. Ulema-yı muhakkikinden İmam Fahreddin Râzî (ö. 1210) ve Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 1565) ve Şeyh Ali Horazmî (ö. ?) İbn Haldûn (ö. 1406) gibi sa'ir ulema-yı a'zam ve fuhûl-ı kirâm tahkikatı üzere bazı mufassal tefsir ve tarihlerde hiçbir ferdin ve sahib-i idğanın* sıhhat ve sübutuna ka'il ve razı olmadığı şeylerin cem'isi hikâyat ve isra'iyyat ma'kulesi menkıbedir. Davud' (as)ın urba* kıssası ve Süleyman' (as)ın mürted olup ve .. edilip saltanata hâle iras* olması ve Eyyûb' (as)ın cesed-i şerifine kurtlar düşmesi ve mela'ike-i kiram hakkında Harut ve Marut kıssasında zina ve katl etmeleri ve yer altında öküz bulunması ve kavamatin* arası şu kadar olması, dahhakın omuzunda doğrudan yılan bitmesi, Evc b. aşk kıssası, hümeze nâme*, Seyyid Battal Gazî, Rüstem-i Zâl ve zıman* ve Sâm ve Ebu Ali Sinâ ve kahraman katl* ve ..şah ve İsfendiyâr menkıbeleri bazılarının ebeden hiç aslı olmadığı ve bazılarının da ziyade mübalağa ve bî had tebeddül olunmuştur. .. Tefsir-i Muallim*'inde dedi ki, ulemanın ittifakıyla esahh-ı akavil Evc* b. aşkı* Hz. Musa (as) katl etmiştir. İbn Abbas (ö. 687-88)'dan “...” âyet tefsirinde .. denilen ve Âd kavminden bâki kalan Cebabirin

karyesinden olan ...dır ki isimleri* Evc b. aşk* idi. Bundan ziyade Evc b. aşk* hakkında tafsilat .. yoktur.

İlm-i hadisde mâhir olanlar hadisin elfâz-ı rakikinden* ve ta'bın def' edeceğiyle bâtil oldukları Kur'an'dan ma'lum olur. Yine hadis-i mevzu'dandır. Hz. Habib-i Ekrem (sav) sema'a hazır olup da raks etti, tâ ki oldu .. va'za' bu va'za'ların gayesi budur ki, ru'yada bu vecihle görülmüş ve Sahib-i Şer'iat bunlara tenbih etmiş ve ifşasıyla ve a'leme neşriyle me'mur oldukları bildirilmiş şeylerdir ki ekserisi esâmisi* ma'ruf ve ma'lum-ı mü'minlerdir. Hâlbuki ru'yalarla asla hadis ısbat olamaz ve ibret ve i'tibarı yoktur. Zira "فَاللَّهُمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا" / Fe elhemeha fucureha ve takvaha" âyet-i Furkaniyyesinde olduğu üzere fücür ve .. ilham olduğuna binaen makbulin* sâkıttır. En mazarrat* ve a'mmeyi helâke düşüren meclislerde okunan siyret ve cenk ve hikâye kitaplarıyla mevâz* kitaplarında her meclise muvafık bilir bilmez münasebet aldıkça ve i'azların* söyledikleri // 326 // kelimeler mevzu' olup tahrir edenler ve tab'ına ruhsat verenler ve onunla 'amel edenler bit-tabî' ma'asinde müştereklerdir. Ve bu nurdan* aka'id-i İslâmiyyeyi ihlâl ve vâcibât-ı şerâiyyeyi tahkir ve ifsâd ve inhilal etmeleri ne kadar tevsî'i da'ire etmiştir.

Ve tefsirin bazısında .. hikâyat-ı garibe ve ehadis-i 'acibe rivâyetlerini sened ederek, "İşte tefsirde şöyle demiştir ve böyle yazmıştır, elbette doğrudur, eğer helâk olmuş olsa neden tefsir kitaplarına yazıldığı görüldükde ma'arif nazârını ve ... ve tedkikât-ı te'lif* komisyonu men' etmemişler?" diye kendisince bir sened ira'e ederek o .. ve mevzu' olan ehadisi ve hikâyat ve müdevvinat mecmu'alarını ve hatta bazı kendini mensufiyye nisbet ederek "Şeyhimiz böyle dedi" ve "Falandan böyle işittim" veya ".. falan meclisde böyle kitap okunurken işittiştir ve onlar da büyük büyük .. hevaceler idi" diyerek bildiğinden ve işittiğinden ayrılmayan nice nice koca ve ham sofular da bunlarla ma'enişe karıştıktan sonra karyelerde köy ağalarıyla muhtarlar ve beldelerde belediye heyetiyle meclis idare azaları da müdahaleden geri durmayarak ve hatta deva'irde yeni efendiler de üzerine söz sürerek ..cileriyle âyet ve hadis okumadan kendilerini almazlar. Bu ise bir fitne-i âzime ve âfât-ı ..dır ki açtığı hendek gayr-ı ka'bil-i imla'dır.

Ehlince ma'lumdur ki mufassal tefsirlerde isra'iyyanî hikâyeleri mevcut ve hadis-i mevzu'lar ise her bir kitapta mezkûrdur. Binaenaleyh sahih-i şer'iatın me'huz ve müsnedi ve merci'i ancak kitabullah olup, peygamber-i Zîşan sünneti ve müçtehid şeri'atını ve veli fütühatını bizzat veya bil-vâsita o aftar-ı hidâyetten iktibas etmeleri asla şekk ve şüphe kabul etmez bir hakâyıktır. Lakin müfessirin-i 'azam olan zevat 17 ilmi bilmesi lazım ve vacip ve sözüne o vakit i'timad olacağı şart kılınmıştır. Yoksa mücerred Arabiyyat lisânı muktezası üzere vücut-ı lügatı bilmesiyle tefsir ederler ise ve hadis-i Nebevî zikir ve tefsirde bulunurlar ise re'y-i bit-tefsir** olup hakkında şeri'atın ta'yin buyurduğu mücâzat terettüb eder ve kizb-i ala'Allah ve kizb-i ala'r-resul olup iftiraları cihetle mu'azzeb olacakları muhakkaktır. Ve umur-ı diniyyeden olup iman etmek lazımdır.

Ehadis-i sahihe-i Nebevî kitabullahda medfun olan elbette gevher-i rumuzât ve işârâtı mübeyyindir. Zira Furkân-ı azimüş-şanda beyan edilmeyen helal ve haram ve ahkâm ve ahvalat yok ise de medlulat-ı Kur'aniyyenin cümlesi ulema-yı ümmetine mütecellî olamamıştır. Ve Hz. Sahib-i Şer'iat vahiy ve nübüvvet cihetiyle Kur'an-ı kerimden iktibas buyurdıkları envâr-ı ulûm ve ma'arif efrad-ı ümmete tamamen münkâşif olamayacağı emr-i müberhendir. Ashab-ı 'azam ve ulema-yı benâm* ve müçtehidin-i kirâm hazeratının her biri ancak dikkat-i nazarı ve ..-i fehmi nisbetinde ...-ı ahkâm // 327 // edebilmiştir. Hatta imam ve muktedamız İmam Azam (ö. 767) ve hümâm-ı iftiham Kur'an'dan istinbât-ı mesa'il hususunda nazar ve dikkatleri sa'ir müçtehidin-i kirâmın vâsıl olmadıkları noktaya vâsıl olduğundan müşarünileyh bazı kâsırın* kavli-i bil-re'y* isnadına cür'et etmiştir. Hâlbuki beyne'l-müçtehidin kavâid-i mukarraradan olduğu üzere onlar hükm-ü matlubu Kur'an'dan bulunca sünnete 'adul* etmezler ama irad .. orada bulamayan elbette sünnete müraca'ata mecbur olurdu. Zira sünnet âyeti müfesser ve mufassal* olduğunu bilirdi.

Müfessirinin tefsirine i'timad olunmasının şera'iti olan 17 ilim şunlardır: birinci lügat, ikinci sarf, üçüncü isticlak, dördüncü nahiv, beşinci meani, altıncı beyan, yedinci bedi', sekizinci ilm-i kira'at, dokuzuncu usûl-ı din, onuncu usul-ı fıkıh, on birinci esbâb-ı nüzul, on ikinci nasih ve mensuh, on üçüncü ilmi'l-ehadis, on dördüncü mevâz-ı

icma', on beşinci füru'-u fıkıh, on altıncı aka'id-i ehlişünnet, on yedinci ilm-i mevhibe-i ilahiyyedir. İşte görülüyor ki ehadis-in aksamını tamamen zabt edip mevzu'larını tefrik etmeyen müfessirinden ma'dud değildir. Binaenaleyh öyle tefsirlerde vaz' olan hikâye ve ehadise sahih nazarıyla bakılamaz. Ehadis-i Nebvî'nin şânı 'azim olduğundan peygamber-i zîşana vusulüne mevzu', sahabeye vusulüne mevkuf, tabî'ine vusulüne maktu' nam verilip beyinlerinde fark-ı 'azim vardır. Ekser müfessirler her üçünü bir siyakda zann ederek tabî'in ve sahabenin kelimelerini usullerine derç ile ehadis-i sahihe selkine düzmüşlerdir.

.. edenlerin mazarratını* beyanında İmam Ahmed (ö. 855) sened-i sahihle Hâris b. Muaviye (ö. 624)'den rivâyet etmiştir ki Hâris, Ömer b. el-Hattab (ö. 644)'a gidip kisasdan soru etti. "Ne edeceksin?" denildikde "Senin kavline .. olmasını ben murad ederim" dediğinde Hz. Ömer dedi ki "Sen kısas edip tefsirinde irtika' sonra yine böyle ettiğinde yine öyle olursun, tâ ki serbâ* menzilesinde onların fevkinde sana .. olunur da Allah seni yevm-i kıyamette o mikdar onların ayağı altına seni koymaktan ben korkarım" dedi.

Taberanî (ö. 971) Mücâhid (ö. 721) tarikiyle ibadele* ki Abdullah b. Ömer (ö. 693) ve Abdullah b. Zeyd (ö. 653) ve Abdullah b. Abbas (ö. 687-88) ve Abdullah b. Amr (ö. 684-85) dediler ki kasas zaman-ı Resul (as) ve zaman-ı Ebubekir (ö. 634) ve zaman-ı Ömer'de yok idi ve Resul (as) buyurdu ki "..." bu ise mu'cizat ve huruf-u âdât ve ahbar-ı ...dır. Ahmed dedi ki "Kasas üç şeyin biriyle hata eder: ya ..tabaka ile veya tefsirinde ta'accüb ile veya işlemediği şeyi emir ile." Binaenaleyh Aleyhisselâm "..." buyurmuştur. Hasan-ı Basrî (ö. 728)'den kasas bid'at olduğu rivâyet olunmuştur. "Dua ile ref' ..bid'attır" demiştir. Sünen-i İbn Ma'ce'de "...." varid olmuştur ki nâsa meva'za .. eyleyen kimse ...nın tarafından me'mur değil ise mutlaka mürai, muhtal ve mütekellif olup a'ğraz ve münafiğa hadimdir. Bu bâbda destvaru'l-amel ve re's-i hikmet tutulmuş vacibat-ı kat'iyye-i // 328 // İslâmiyyeden olup gayr-ı sahih olanların ve zâhire mehmulu olmayanların madden ve ma'nen musahharat* ve te'sirat-ı seniyyesi bir vecihle temdid edilemez. Aleyhisselâtu ve's-sellim üzerine zenadika 12 bin hadis vaz' etmişler diyor. Abâveti* Şâm'da cvelan eden dört yüz hadisi zenadikadan biri vaz' ettiğini, Mehdi indinde tekrar ettiğini İbn Adî (ö. 976) Ca'fer b. Süleyman senediyle demiştir. ...

b. Abdurrahman Vâsıt'dan rivâyet etmiştir ki Abdurrahman mevti halinde Hz. Ali (ö. 661) hakkında ve faziletinin beyanında 70 hadis vaz' ettim, demiştir.

İbn Asâkir (ö. 1176) Reşid'den teczih* ederek demiştir ki Reşid'de bir zındık zındıkasından dolayı getirildikde katline emir edince kemal-i iftiharla "Helali haram ve haramı helal etmek 'azimetle* dört bin hadis sizin içerinize vaz' ettim ki Aleyhisselâtu ondan bir harf dememiştir" deyince Reşid ona dedi ki "Ya zındık! Sen cezayı sezâne* kavuş* benim gam ve sana sürur verecek bir şey değil. Zira ulema-yı ehli'sünnet Abdullah b. Mübârek (ö. 797) ve Ebu İshak el-Ferâzî (ö. 804) onları alıp ve tenkid ederek pâk ve .. ve harf be harf .. çıkarırlar" cevab-ı .. verip salb etmişlerdir.

İşte görülüyor ki, veza'alar* kesir ise de nekadlar* fevkaladedir ve kitabullah Kur'an-ı azimüş-şandan Sahib-i Şer'iat Efendimiz hazretleri vahiy ve nübüvvet cihetiyle iktibas buyurduğu nekât* ve mezayatın* tafsilatı ehadis-i Nebevî iledir. Bunu mübeyyin Sünen-i Ebu Davud'da Uryân b. ... (ra) dan rivâyet edilmiş ki, Resul-ü Ekrem Efendimiz "Cümlesi namaz için içtima' eylesinler!" emir buyurduğunda ashab-ı kiramın içtima'ı üzerine teşriflerinde badehu eda-yı salavât makam-ı hitaba kıyam ile "....." ma'na-yı ... "Ey ashab ve ümmetim! Sizden biriniz i'timad ile zann eder mi ki Allah Teâlâ yalnız Kur'an-ı kerimden herkese zâhir ve münkeşif bulunan mahrematı tahrim buyurmuştur? Onlardan başka haram yoktur? Böyle değildir. Bil ki, ben sa'irlerin fehm ve istinbâtına kâdir olamadıkları pek çok evamir-i ilahiyyeyi tebliğ eyledim ve kitabullahdan ahz ile size va'z ettim.

Yani terğib, ta'at ve terhib, isyan ve inzâr-ı cehim ve tebşir-i cennette bulundum ve çok şeylerden nehiy ve zecr eyledim ki onlar Furkân-ı azimüş-şanda zâhir ve münkeşif olan menâhi kadar veya daha ziyadedir. Bilmiş olunuz ki Cenab-ı Hakk celle şa'nuhu ve amme nevalehu ve lâ ilâhe gayrihu Yehud ve Nasara'dan ibaret olan ehli kitabın hanelerine izinleri olmayarak girmenize ve i'yal ve evladlarına eza etmenize hukuk-u vâcibelerini ifa eyledikleri halde mallarına ta'arruz ve hatta meyvelerini ekl etmenize müsaade etmiyor." Yani Hz. Resulü's-sakaleyn Efendimiz // 329 // hazretleri "Ben de emir ve nehiy eyledim ve va'az ve tezkirde bulundum" buyurmaları, "Ben müçtehitlerden hiçbir

ferdin tarik-i istinbâtına ihtida edemeyecekleri bir tarik ile yine kelimullah olan Kur'an'dan fehm ederek pekçok a'mal ve akvâl ve i'tikâdat ve ahvâlın hâl ve hareketi ve tefâsil-i keyfiyyetini beyan eyledim" demek olacaktır. Beyanat-ı Nebvî'ye vâsita-yı risâletiyle müçtehidlerin ilimleri evliya-yı kiramın mazhar buyuruldukları fütuhât ve füyuzat-ı ulûm Sahib-i Şer'iat sallallâhu Teâlâ aleyhi ve's-sellem cenaplarına müsneddîr.

Ve Şeyheyn hadisinde "...." Ve hadis-i Müslim'de "....." Buharî (ö. 870), Nesâî (ö. 915), Ahmed (ö. 855) rivâyetinde "....." İbn Mes'ud (ö. 652-53) bunun mislini rivââyetinden sonra "....." Buharî, Enes' (ö. 711-12)den merfu'an rivâyetinde "...." Ahmed ve Ebu Davud (ö. 889) ve İbn Ma'ce (ö. 887) merfu'an "...." Ebu Zer'(ö. 653)den Müslim rivâyetinde "....." Taberânî (ö. 971) Enes'den rivâyette "....." "أَوَّلَمَ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ" "....." "تَنْفُصُهَا مَنْ أَطْرَافُهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ/eve lem yerav ennâtî'l-arda nenkusuhâ min etrâfihâ" Âyet-i celilesi tefsirinde İbn Abbas (ö. 687-88) "fevt ulema'îha ve fukaha'îha" buyurmuştur. Kâle'n-Nebî aleyhisselâtu ve's-selâm "....." .. "...." Müslim ve gayrıları rivâyetinde Esmâ bint Ebubekir (ö. 692)... .. dedi ki "....." // 330 // ... Raviye'l-Beyhâkî (ö. 1066) "....." revâ Beyhâkî "....." Huzeyfe el-Yemânî (ö. 656) Hz. Ömer'e haber verdiği* Ömer bâbu'l-....dir. "....." ..Tirmizî (ö. 892) min hadis-i tevil 'an Ebu Hureyre (ö. 678) (ra) "....." Raviye'l-Ahmed "....." Ravi İbn Râhûye (ö. 853) ve İbn Ebi .. ve'l-Beyhâkî "....." Şeyhan rivâyetinde ve lafz-ı Müslim "Kâle'n-Nebî (sav)....." ashab-ı Muaviye tarafından Sıffin muharebesinde katl olundu. // 331 // mevzu'dur. "..." bazı selef kelimâdır. "....." "...." İbn Ömer (ö. 693)'den rivâyet olunmuştur. "...." Ömer'den mevkufdur. "...." Mevzu'dur. "....." Mevzu'dur. "...." Hadis-i şerîfidir. "...." Bâtıldır. Sünen-i Ebu Davud'da vâkî' olup bu lafz ile vârid olmuştur. "....." Hadisdir. "...." Mevzu' olup **cemî' muradatın husulü için ... hadisdir.**

Fasl-ı Râbi'

Ehadis-i Nebevîyyenin Bazılarına Vüsul ve Âdem-i Vüsuluyla Muhtelif 'Amalların Emsile İle İzahı Beyanındadır

Misal-i Erba'a İle Muhtelif Fiha Esbabın Beyanı

Birinci Misal

Üç talak ile mutallaka olan Fâtıma bint Kays el-Fahriyye* (ö. 674) hakkında Buharî (ö. 870) ve Müslim (ö. 875) ve Tahâvî (ö. 933) rivâyetlerinde “...” şeref vârid olan ehadis-i sahihede olduğu gibi bu hadis-i şerifi biz-zat Fâtıma bint Kays Hz. Halife Ömerü'l-Faruk cenaplarına haber vermiş ise de müşarünileyh mahz-ı ashab (ra) da “Biz bir kadının sözüyle kitabullah ve sünnet-i Resulullah'ı terk edici değiliz” diyerek hadis-i mezkûru inkâr buyurmuş idi. Hz. Ömer (ö. 644) (ra)'dan gayrı Hz. Âişe es-Sıddîka (ö. 678) ve Üsâme (ö. 674) ve Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 713) de inkâr etmişler idi. Fakat hadis-i şerifi İbn Abbâs (ö. 687-88) kabul ettiğinden bu bâbda fukaha üç talak ile mutallaka olan kadının nafaka ve sekenisi hakkında ihtilaf etmişler idi. Hammâd (ö. 738), İbrâhîm Nehâf (ö. 714), Esved (ö. 694), Şerih*, Süfyân es-Sevrî (ö. 778), İbn Ebî Leylâ (ö. 702), İbn Şeyirme*, Hasan İbn Salih (ö. 784-85), Ebu Hanife (ö. 767), Ebû Ya'kûb (ö. 941), Muhammed b. Hasen (ö. 805), Ömer b. el-Hattâb (ö. 644) ile İbn Mes'ud' (ö. 652-53) un mezhepleri olan üç talak ile mutallaka olan kadına hâmil olsun olmasın her halde nafaka ve sekeni verilir. ... rivâyetinde “... nafaka ve la sekeni” İmam Müslim rivâyetinde “...” vârid olmuştur. İmam Buharî ve Ebu Davud ve Tahâvî bu hadisin esbab-ı vürudu bu vecihledir ki Yahya* b. Sa'd b. el-Âs* Abdurrahman b. el-Hakem'in kızını tatlik etti de zevcinin beytinden naklini Abdurrahman talep etti. ümmü'l-Mü'minin Hz. A'îşe Sıddık'(ra) ve .. Medine'de emir olan Mervan'a “Allah'tan kork! Kadını beytine red et” dedi. Mervan cevabında “Selman hadisinde Abddurrahman bana .. vururdu” dedi. Ve “Kasım hadisinde Fâtıma bint Kays // 332 // hadisi sana bâliğ olmadı mı?” Dedi. Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 813-14), İmam Mâlik (ö. 795), İmam ..., Ebû Ubeyde (ö. 639) hazeratına göre üç talak ile mutallaka olan kadının her halde sekeni lazım olup ancak hâmil oldukda nafakasının lüzumuna ka'ildirler. Hasan Basrî (ö. 728), .. b. Dinar, Tâvûs (ö. 725), Atâ' (ö. 922), İbn Rabâh*, İkrime (ö. 634), Şa'bî (ö. 722), Ahmed (ö. 855), İshâk b. Râhûye (ö. 853), ehli zâhir üç talak ile mutallaka olan

kadına hâmil olmadıkda nafaka ve sekeninin âdem-i lüzumunu demişlerdir ki İbn Abbas (ö. 687-88) mezhebidir.

Akvâl-ı selasenin kader-i müstereklerine gelince, Kur'an-ı azimüş-şanın “وَإِنْ كُنْ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ”/ve-in kunne ulâti hamlin fe-enfikû ‘aleyhinne hattâ yeda’ne hamlehunne” Nazm-ı celili mucibince hâmil olan kadına nafaka vermektir. 221 tarihi Hicri’sinde rihlet eden Irak’ın en büyük fukaha ve muhaddisi e’imme-i Hanife’dan Îsâ b. Ebân el-Kâzî* (ö. 836) İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’ (ö. 805) nin .. idi. İmam Ebu Yusuf (ö. 798) ile İmam ..’dan tahsil eden ve 245 tarihinde rihlet eden meşhur Hilâl b. Yahyâ (ö. 860) der ki, “İslâm’da Îsâ b. Ebân’dan daha fukaha bir kadı yoktur.” 321’de fevat eden, Şerhu Me’âni’l-Âsâr sahibi Ebû Ca’fer et-Tahâvî (ö. 933)’nin üstazı 292 tarihinde irtihal eden Ebû Hâzim el-Kâdî (ö. 905) Îsâ b. Ebân’ın .. idi. Müşarünileyh Îsâ b. Ebân der ki, Hz. Ömer’(ra)in kitap ve sünnetten maksadı* ve bunların “Bir kadının kelamıyla terk etmeyiz” buyurduğu kıyas olacaktır. Zira kıyas hem ... Nazm-ı celili ile ve hem hadis-i sa’ire ile sabittir. “..es-sekeni ve’l-nafaka”dır. Bazı ehli ilme göre kitapdan maksad “أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ / Eskinu hunne min haysu sekentum min vucdikum” .. âyet-i kerimesidir.

İkinci Misâl

“...” hadis-i şerifidir. Yed-i parmaklarından hansar ile ibhamı kasd buyurarak .. hususunda müsavi olduğunu beyan buyurmuş olduğunu ve bu hadis-i Nebevî’yi Buhârî (ö. 870) ve Ebu Davud (ö. 889) ve Tirmizî (ö. 892) ve Nesâî (ö. 915) ve İbn Ma’ce (ö. 887) rivâyet etmişlerdir. Bu hadis-i Nebevî Hz. Müçtehid-i a’zam cenab-ı Ömerü’l-Faruk’a bâliğ olduğundan halife-i müşarünileyh diyet-i* esâbi’de müttefikleri i’tibarıyla hüküm etmiş idi. Sevrî (ö. 778), Hammâd b. Zeyd (ö. 795), Yahyâ (ö. 860), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 713)’den rivâyet etmiştir ki Ömer ibhamda 15 ..da dokuz hansarada altı ve sata* ve sebabede* aşr aşr kaldı* ve mefasıl-ı asâba* .. gelince Hz. Ömer’(ra)dan rivâyet olunan ... her bir .. hüküm kazı* eylediği tahakkuk etmiştir. Mu’ahheren, “.....” hadisi Mu’aviye b. Süfyan’a bâliğ olduğundan zaman-ı imaretinde // 333 // diyet-i esâbi’de müsâvat ile hüküm eylemiş idi. İmam Âzam Ebu Hanife (ö. 767) hadis-i şerif mucibince ‘amel ediyor. Diyet-i hayatı/canı için bir cüz’i malıdır. Diyet ..de ihtilaf vardır. E’imme-i Hanifiyyeye göre umden* ve hataen* fark

olmayarak diyet-i zemi* Müslim gibidir. Umden ve hataen İmam Malik (ö. 795) nısf-ı diyet-i Müslim'e ka'ildir. İmam Şaî (ö. 820) üçte birine ka'ildir. İmam Ahmed (ö. 855) Nasrânî ve Yahudî için ahd olup kasden bir müslim onu katl ettiğinde diyet-i müslim eğer hataen vaki' olursa bir rivâyette müslimin nısf-ı diyeti rivâyat-i sâlide müslimin .. ve diyetiyle ka'ildir.

Mecûsî, Ebu Hanife indinde umden ve hataen fark olmaksızın müslim diyeti gibidir. Malik ile Şaî hata ve umdede 800 dirhemdir derler. Ahmed hatada 800 dirhem deyip umde 1600 dirhemdir demiştir. Kitabıyyat ve Mecusiyyat diyetlerinde ihtilaf olunmuş, Ebu Hanife ve Malik ve Şaî umd ve hata beyninde fark etmeyerek ricallerinin nısf-ı diyetidir derler. İmam Ahmed hatada nısf olup umdede onlardan recül gibidir dedi. E'imme müttefik-i aleyh olarak müzekker ve her müslimin diyeti diyete* 'adul* ettiğinde ... malından 100 devedir. Mu'accel veya mü'ecel olmasında ihtilaf vâki'dir. Hal ve peşin olmasına e'imme-i selâse ka'il olup Ebu Hanife üç senede mü'ecel olmasına ka'ildir. Diyet-i cinâyet-i fi'n-nefsde maktulün nefesine ve cânib-i mâdun* en-nefsde mecruhun cerh edilen uzvuna bedel cânî üzerine lazım gelen maldır. Nefsin diyetine diyet-i kâmile, uzvun diyetine erş derler. Diyet altundan ve gümüşten ve deveden olur. Erkek diyeti gümüşten 10 bin dirhem şeraydır* ki 26.663 .. 20 pareden ibarettir. Vakt-i hükmünde i'tibaren birinci senenin nihâyetinde bir selesi* ve ikinci senenin nihâyetinde diğ er selesi* ve üçüncü senenin nihâyetinde öbür seles* eda olunur. Beden-i insanda çift olan azanın her çiftinin erşi diyet-i kâmile. Yalnız bir tekinin erşi diyet-i kâmilenin nısfıdır. Her parmağın erşi diyet-i kâmilenin aşırıdır*. Binaenaleyh erkeğin her parmağı için 1000 ve kadının her bir parmağı için 500 dirhem gümüş verilir. Lisan ve aklın erşi diyet-i kâmile. İskat-ı ceninde "garre*" yani diyet-i kâmileden yirmide biri verilir. Ba'del ra'i* kendinde aynı mucib-i eser kalan mecruh memlûkû farz ve tedkik olunarak bir kere o eserin sâlim olduğu halde // 334 // ve bir kere o eser ile olduğu halde kıymet takdir olunup aradaki nefavet her kaç kuruş ise mecmu'u diyetten o mikdarı almaya hükümet-i 'adil derler.

Üçüncü Misal

Ma'kıl b. Sinân el-Eşcaî (ö. 683) hakkında rivâyet ettiği hadis-i şerif Zeyd b. Sâbit (ö. 665) ile İbn Ömer' (ö. 73/693)e bâliğ olduğundan müşarünileyh mehir ta'yin edilmediği halde zevci vefât kadın hakkında

‘adem-i mehir ile ifnâ etmişler idi. Hadis-i mezkûr Ali b. Ebi Tâlib (ra)’a (ö. 661) bâliğ olmuş ise de Hz. İmam “....” diyerek hadis-işerifi kabul etmemiştir. Şemsü’l-e’imme el-Kerderî (ö. 1244) dedi ki, “Âdet-i Arapdandır ki .. oturmak yol ettiğinde yolu ukba üzerine vâki’ olur.” Seyyidinâ Ali (ra)’dan ta’ndır ki .. yoldan istinzâh* etmediğinden ihtiyatı kalil olur. Ali el-Murtaza’ya göre kıyasa muhalif olup meçhul olduğuna mebni rivâyeti red olunur. Zira ashaba mücahilik* ahbarını red eder idi. Tahkik-i Ömer, Fatma bint Kays’ın ve Ali, haber-i Ma’kıl red etmişlerdir. Bu kazıyede İbn Mes’ud (ö. 652-53) hadisi kıyasına muvafık bulunduğu kabul ederek böyle bir kadın hakkında mehir, âdet, mirası hüküm eylemiştir. .., Mesrûk (ö. 683?), Nâfi b. Cübeyr (ö. 717), Hasan Basrî (ö. 728), Şa’bî (ö. 722) gibi e’imme-i sefanın* Ma’kıl b. Sinan’dan rivâyet ettikleri Ebu Hanife (ö. 767) rahimehullah nazar-ı i’tibara alarak kıyasına muvafık bulmakla hadis-i şerifle ‘amel eylemiştir.

Ebû Mûsâ (ö. 662-63) ve Ebû Nuaym (ö. 1038) Berva’ bint Vâşık kıssası Ma’kıl b. Sinan’dan .. hadisinde rivâyet olunmuştur ki Berva’ bint Vâşık el-Eşca’iyye zevci helal .. bir recül onu nikâh etti ve ona tefviz etti de mücam’a* etmezden evvel vefat ettiğinde Resulullah (sav) nisalarının sadıkıyla* kaza etti diye ihraç etmişlerdir. İbn Mes’ud’dan bir adam bir kadını tezvic edip ve ona mehir tesmiyeden evvel ölürse diye sual ettiğinde bir ay cevap vermeyip sâilde onu tekrar ettiğinde bir aydan sonra re’yi ile içtihad etti. Eğer sevap ise Allah’tan, eğer hata ise benden ve şeytandan, Allah ve Resulü berilerdir diyerek noksan ve ziyade olmayarak nisalarının mehir-i mislini red ederim dediğinde Ma’kıl b. Sinan ve Ebu el-Cerrah (ö. 639) kalkarak bir duada senin kazan* misli Resulullah sallâlahu Teâlâ aleyhi ve’s-sellem kaza ettiğini şahadet ederiz dediler. Resulullah kazasına // 335 // kazası muvafık olduğundan Ömer’in de sürurunun fevkinde mesrur olduğu kemal-i iftiharla söylemiştir. Mevt ile dühulun her ikisinde iddet vacip olduğundan mevt dühul gibidir. Mehr-i nefis, akd ile vacip oluyor ve veta* ile te’kid ettiği gibi mevt ile de te’kid eder. Zira mevt ile nikâh nihâyet bulunduğu güya ma’kud-ı aleyh teslim edilmiş hükmünde oluyor da iddet vacip oluyor. Burada ma’kud-ı aleyh ve ta’idir*. Mezheb-i Ebu Hanife mezheb-i Mes’ud da muvafıktır. Şafi ise mezheb-i Murtaza’ya muvafakatla hadis-i şerifi kıyasına muhalif bulmakla mehrin âdem-i lüzumuna ka’ildir. Zira mehir ya rıza veya kaza ile veyahut ma’kud-ı aleyhi istifa ile farz ve takdir

edilmek suretiyle vacip olur. Ma'kud-ı aleyh salimen kadına i'ade olunursa onun mukabilinde bir ivaz icap etmez. Nitekim kable'd-duhul-ı talâk vâki' olursa veya kable'l-kabz-ı* mal helal olursa ivazı vacip olmaz.

Dördüncü Misal

Fahr'ü-l Mürselîn Efendimiz hazretlerinin zevcesinin vefatıyla hâmil kalan sahabeyattan Sübey'a bint el-Hâris el-Eslemî'nin iddeti hakkında vaz'ı* haml ile hüküm buyurmuşlar idi. Sübey'a .. ashab-ı Bedir'den Sa'd bin Havlete'l-Amir'in* zevcesi idi. Müşarünileyh Mekke'de hacetü'l-vedada vefat etmiş. Sübey'a bir müddet sonra vaz'ı* haml eylemiş. Bu sırada biri delikanlı diğeri yaşlı olmak üzere iki zat talip oldu. Delikanlı Abdi'd-dâr oğullarından Ebu'l-beşer b. el-Hâris, yaşlı da yine Abdi'd-dâr oğullarından Ebu's-Senâbil İbn Ba'kik idi. Sübey'a gence meyl etti. Fakat Ebu's-Senâbil ona henüz iddet içinde sen kocaya varamazsın dediğinde müşarünileyh Sahib-i şer'iata müracaat etmiş idi. Ebu'l-Kasım el-...'nin rivâyetine göre hadis-i şerifde za'id olarak ".... Ey Senâbil!" buyrulmuştur. Ebu Senâbil müselleme ..dir, Mekke'de vefat etmiştir. İbn Mes'ud bu mes'eleda sure-i Nisâ'da iddet-i hamili beyan " وَأُولَٰثِ الْأَحْمَالِ / أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا .. / Vellezîne yuteveffevne minkum veyezerûne ezvâcen.." âyet-i kerimesinden // 336 // muahhar nâzil olduğunu bildiğinden onunla 'amel etmiş idi. İmam A'zam Ebu Hanife, İbn Mes'ud'un içtihadını muvaffık bulmuştur. Vaz'ı* haml ile hüküm Nebî Zîşan Efendimizin ahir hükümleridir. Zira hacetü'l-vedadan sonradır. Ali b. Ebu Talib (ra)'dan iddet-i haml âyetinin muahharan nâzil olduğu müteayyin olduğundan nusus müteazriz idi. İddet-i haml ihtiyat olduğuna mebni elba'd ecleyin* ile hüküm etmiştir. Fahr-i âlem Efendimiz hazretlerinin Sübey'a hadisi mehri'n-Nebî Ali el-Murtaza'ya bâliğ olduğundan, zevci vefat eden hâmil kadının iddeti elba'd ecleyin* iledir, buyurmasını ashabdan bazısına fetva vermiştir. Bu mes'eleda cumhur ulemanın icma'ı olup yalnız emirü'l-Mü'minin Hz. Ali muhaliftir. Ebu Hureyre (ö. 678) ve Ebu Seleme (ö. 702) bu bâbda vaz'ı* haml ile fetva ve cevap vermişlerdir. İbtida İbn Abbas (ö. 687-88) Hz. Ali gibi söylemiş ise de ashabdan Atâ (ö. 922) ve İkrime (ö. 634), Câbir b. Zeyd (ö. 711-12) cumhur ulema' ile olması İbn Abbas hadis-i şerifi işittikten sonra evvelki hükmünden rücu' ettiğini te'yid ediyor. Elba'd ecleyin* veya ahirü'l-ecleyin* vaz'-ı hamillik bakiye-i mevti ile

iddet vefat olan dört ay 10 günden hangisi ziyade ise o ziyade olan müddete derler.

İddetin meşru'atını* rahmin dölden hâli olduğunu bilinmek ve ezvacın i'tibar ve ihtiramını gözetilmek hususiyetine* mebnidir. Ta'yin-i neseb için ensabın ihtilat etmemesi lazımdır. Buna iddetten başka çare yoktur. Hüccetü'l-Baliğ'a da der ki, iddet cahiliyyet zamanında var idi. İddet kadının zevcinden müfarakat ettikten sonra başka ere varamayıp muayyen bir müddet intizar üzere bulunmalıdır. Böyle kadına muazze* ve intizarına i'tidad* derler. İmam Buharî (ö. 870) Hz. A'îşe (ö. 678) rivâyetiyle kitabı'n-nikâhda teczih* ettiğine göre enkihe-i cahiliyye dört nev'dir:

1- Din-i Mübin-i İslâm'da teferrüd eden nikâh ma'lumdur.

2- Nikâh istiza'dır. Sureti şöyle idi ki, erkek haremine hayızdan pâk olduğun zaman falan zata git, ondan mecâmî'* talep et, der idi. Artık haremi o zattan .. oluncaya kadar erkek haremine takarrüb etmez idi. Kadının hamili tebeyyün ettikten sonra zevci muhabbet ederse hamileye mücama'a* ederdi. Bundan maksad ehil ve .. bir dul kazanmak idi. Bundan dolayı dullar işrak ve reva'sâdan* talep olunur idi. Bugün de o rûba kadınlarının ekserisi bu sınıfdadırlar.*

3- 10 kişiden az olmak üzere birtakım halk uyuşarak bir kadın mücama'a* ederler idi. Kadın kendini // 337 // mücama'a* edenlere vaz'ı* hamilinden birkaç gece geçtikten sonra talep eder idi. Bunlar her halde kadının toplanırlar idi. Kadın bunlara, yaptığınız işi bilirsiniz, işte bir çocuk doğdu, dediğinden sonra her kimi sorsa ona hitaben, bu çocuk senindir derdi. Artık çocuk onun olurdu. O da çocuğu kabul edecek idi ve red edemez idi. Bugün de ecnebi madamlarının ma'al-iftihar perverleridir.

Dördüncü, birtakım zaniyeler var idi. Bu ise zaman-ı cahiliyyette yalnız cariyeler arasında câri olup hürreler etmez idi. Nitekim feth-i Mekke günü Ebu Süfyan'ın zevcesi ve Muaviye'nin validesi .. olmuşken kadınların arasında gizli olarak bi'at edenler ile beraber huzur-ı Risâlete geldikde Fahr-i Risâlet Efendimiz ta'dad buyurduğu ahkâmda "Zina etmeyiniz!" buyurduğunda Hind bint Utbe (ö. 635) "Hürre zina eder mi?" demiş idi. Ve işte bu câriye-i zâniyeler kapılarına bayrak

'alameti asarlar idi. Arzu edenler giderler idi. Vaz'ı hamil edince ona varan erkekler toplanıp bir de ka'if* götürüp kime ilhak ederse o veled onun olur idi. Bazı ehli hadis fiyaka* ile ısbat-ı nesebe hüküm etmişlerdir. Zira ashab-ı kiramdan Üsâme b. Zeyd (ö. 674)'in rengi esved ve pederi Zeyd ise .. olmasından nâşi Üsâme'nin nesebine ziyan-ı ta'n uzanmış idi. Birgün her ikisi bir mevzi'de yanlar örtülü olarak uyumuşlar ve yalnız ayakları meydanda kalmış idi. ... meşhur ... bunları görünce "...." diyerek Üsâme'nin nesebini Zeyd'in olduğu bildirmiş, buna binaen Fahr-i âlem-i Resul Efendimiz mesrur ve ferhân olmuştur.

Bu enkime-i* erba'adan gayrı üç türlü nikâ-ı cehaleti şârih-i Buharî Bedrüddîn Aynî (ö. 1451) Davudî'den naklen Nesâî (ö. 915) ve Süyûtî (ö. 1505) üç türlüşünü beyanen; birinci, "...." âyet-i Kur'aniyyenin men' buyurduğudur ki kadın kendisine bir dost ittihaz edip ancak onunla cima' etmedi ki gizli zina tecviz ve illetini tahrim ederler idi. "...." derler idi. İlletini zina edenler "... gizliye ..." dediklerinden tecz-i salahat* kadınlar haklarında "مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخَذَاتٍ أَخْدَانٍ / muhsanatın gayra musafihatın ve la muttehizatı ahdan" âyet-i kerimesi medh buyurmuştur. İkinci, nikâh-ı bedel idi. Bir adam gayrı kimseye "Ben senin kadının yanına varayım, ona bedel sen de benim kadınıma git" derler idi. Bugün de böyle eden ecin çok olmuştur. Üçüncü, nikâh-ı muta'dır. Bu nikâh muvakkatın gayrıdır. Muta' bir gece ya birkaç gece bir vakit ta'yin ederek bir şey mukabilinde istima'adır. Bu da enkime-i* cahiliyedendir. Bununla yedi türlü olmuş olur. Bu muta' lügatı fasih ve belîğ olan lisan-ı Arapdan olmakla iki ma'naya şümulü olduğuna mebni "فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ" / Fe mastemta'tum bihi minhunne fe atuhunne ucurehunne" Nazm-ı celilinde "اسْتَمْتَعْتُمْ" fi'ilinin mâhz* iştikakı olduğundan iki manaya şamildir ki biri mehir, diğeri nikâhda isti'mal olunur. Zira lügat-ı Arapda muta' temettu* ve intifa' eden her şeyi itlak olunur. Bu ma'na ma'na-yı umumidir ki bir şeye mahsus değildir. "وَمَنْعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ" / ve mettiuhunne al el musii kaderuhu ve al el muktiri kaderuh" Nazm-ı celilinde ise kadının mihrinde temettu* ve intifa' ettiği şeydir. Bu ise mikdar ve mahdud olmayıp meblağı meçhuldür.

Nev'

Bu Muta'nın Müçtehidin Beyninde İhtilafat Beyanındadır

Birinci kısmı olan mehri ta'yinde ne mikdar verileceğın tesbid* olunduğı takdirde ne mikdar lazım geleceğı mesele'i şera'yisi bit-tabî ihtilaf meydan tevsî' etmiştir. Ve sahabe-i kirâm ve tabî'in-i âzam âyât-ı Kur'aniyyenin ve ahkâm-ı ehadis-i Nebevîyyenin işârat ve rumuzuna bihakk* aşına olduklarından dela'il ve karine ile bir letafetin .. gayrılarında da isti'malini bilir idiler. Abdullâh b. Ömer (ö. 693) ve İbn Abbâs (ö. 687-88) medhûlün-bihâ olmayan mehri tesmiye olunmayan mutallaka kadın için muta' vaciptir dediler ki İbn Atâ' (ö. 922) ve Şa'bî (ö. 722) ve Nehaî (ö. 714) ve Zührî (ö. 742) mezhepleridir ki ulema ve fukaha-yı .. bunu kabul ile İmamu'l-Âzam Ebu Hanife (ö. 767) ve İmam Şafi (ö. 820) ve essah* rivâyette İmam Ahmed Hanbelî (ö. 855) kabul etmişlerdir. Bazı fukahaya göre medhûlün-bihâ olsun olmasın her mutallaka için muta' vardır. Hz. Ali (ö. 661) (ra) ve Hasan Basrî (ö. 728) ve .. ve Saîd b. Cübeyr (ö. 713) ve Ebû Kılâbe (ö. 722)'den mervi olan budur. Bazı fukaha ise muta'nın hiçbir mevzu'da vacip olmadığına ka'illerdir. İbn Ebî Leylâ (ö. 702) ve .. ve İmam Malik (ö. 795) ve Leys b. Sa'd (ö. 791) ve İbn Ebî Seleme (ö. 702)'nin mezhepleridir. Bir kavilde İmam Malik müstehi* demiştir. // 338 // İbn Sîrîn* (ö. 729) muta' olarak bir hizmetçi veya nafaka veya kisve verilmesini içtihad etmiştir. Sahabeden Abdurrahman b. Avf (ö. 652) bir câriye verilmesi tercih eder idi. ..Nebî Hz. Hasan (ö. 669) (ra) "...” diyerek 10 bin dirhem verir idi. Kâdî Şüreyh (ö. 699 ?) ki Hz. Ömer'in hakimlerindendir, 500 dirhem verilmesini emir eder idi. İbn Ömer (ö. 693) 30 dirhem gümüş verir ve ibtida bir velide yani bir câriye verir idi. Katâde (ö. 735) muta'nın vücubuna zaheb olduğuna ve İmam Âzam Ebu Hanife (ö. 767) de bunun mezhebini tevafuk tutmuştur.

Nikâhın ikinci kısmı muta'nın ma'nasına olduğu kasda-mülk** ma'nayı nikâh ifade eden bir akd olmakla ma'na nikâh-ı şera'yide müste'hil olup ve bununla beraber ma'nada da isti'mal olunur idi. Fukahadan bir .. gafir âyet-i celiledeki ... nikâh-ı şer'îyle kadından telezzüz ve intifa' ve ecr-i mehîre hamil ediyorlar. Binaenaleyh Nazm-ı celil nikâh-ı sahîh şer'î hakkında inzâl ve varid olup zevç velevki bir kere olsun her ne vakit ve zaman ve mekânda zevcesini ne suretle .. ederse zevç üzerine mehr-i müsemma veya mehr-i misil vacip olur. Şu kadar ki bu beyan “..”

âyet-i sabıkasından istinbat olunan hükmü tekrar etmiş olur. İbn Zeyd (ö. 996) (ra) ve Hasan (ö. 728) ve Mücahid (ö. 721) ve ekser ulemayü'l-ümmet ve gayrılarının kavilleridir. Ve muhtar olanda budur. Binaenaleyh nikâh-ı mut'a cahiliyetin yani bir şey mukabilinde birkaç gece istima'ın* bilahere mensuh olduğuna ka'il oluyorlar. "... âyet-i kerimesiyle mensuhîyetine i'taü'l-.. zaheb olmuştur. Cumhur-ı fukaha muta'nın hürmetini kitap ve sünnet ve icma' ile ısbat etmişlerdir. "وَالَّذِينَ هُمْ لِأَفْوَاجِهِمْ إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ" "Velleżîne hum lifurûcihim hâfizûn" /حَافِظُونَ "فَاللَّاءُ 'alâ evzâcihim ev mâ meleket eymanuhum fe-innehum gayru melûmîn" /فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ" Femeni-btegâ verâe zâlîke feulâ-ike humu-l'âdûn" Nazm-ı celili mucibince zevce veya memluke olmayan kadından istihna'* ve intifa' helal değildir. Demek mütemenna-biha olan kadın ise ne zevcedir ne memluktur. Zira eğer bu kadın zevce olsaydı "وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَرْوَاجُكُمْ" /Velekum nisfu mâ terake evzâcukum..." nazm-ı celili mucibince beyinlerinde tevarüs câri olacak, "..." hadis-i şerifi mucibince neseb sâbit olacak, "وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَرْوَاجًا" "يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ" /Velleżîne yuteveffevne minkum veyezerûne evzâcen yeterabbasne bi-enfusihinne erbe'ate eşhurin" nazm-ı celili mucibince kadın üzerine iddet vacip olacak idi. Hâlbuki bil-ittifak muta' ile tevarüs câri olmaz ve neseb sâbit olmaz ve kadına iddet vacip olmaz. Muta' hakkında şeref-varid olan ehadis-i şerife ve âsâr-ı mervîyye pek çoktur. Şeyhan ve gayrılarının rivâyetinde Ali b. Ebi Talib (ra)'dan nikâh-ı muta'yı Nebî aleyhisselâtu ve's-selâm nehy buyurduğunu rivâyet etmişlerdir.

İmam Buhârî (ö. 870), Ali b. Ebi Talib (ra) rivâyetiyle Peygamber-i Zîşan (sav) muta'nın mensuhîyetini beyan buyurmuştur. Saîd b. Cübeyr (ö. 713 ?) ekâbir-i tabi'in ve ulemayı âmeleyin* ve müstecabü'd-da'vet olup 49 yaşında 95 tarihinde, Haccac (ö. 714) bî iman zâlim-i gaddar huzuruna ihzâr, birçok tahkir ve tekdir ve bî muhâbe* cevab-ı kâfi verdikten sonra şehit ettirmiş ve duası berekiyle Haccac ondan sonra "kimseye daha muvafık olmayasın"* ile helak olmuştur. Bu Saîd b. Cübeyr muta'nın âyet-i miras ile nesh olduğunu ümmü'l-Mü'minin A'îşe (ö. 678) ve Kâsım muta'nın tahrim ve Kur'an'da teşbihe ka'ildir. İmam Ahmed, Câbir'den ve İmam Ebi Hanife, İbn Ömer'den Resulullah (sav) nehy buyurduğunu söylediler. Şerh-i Müslim'de dedi ki muhtar olan tahrim ve ibaha iki defa olmuştur. Hayber'den evvel helal olup yevm-i Hayber'de

haram olmuştur. Sonra feth-i Mekke’de mübah olup üç günden sonra .. haram olmuştur.

İbn Mâce (ö. 887) ve’l-Beyhakî (ö. 1066) ve’l-.. rivâyetlerinde Ömer İbn Hattab mecmu’ sahabede muta’nın menhi* olduğunu haber verdiğinde hayramet* olan sahabe sükûn edip icma’-ı ümmet vaki’ .. ve muta’nın nesh olduğu icma’-ı sahabe ile olmuştur. İbnü’l-Hatib er-Râzî (ö. 1210) ve gayrılarında mestur olduğu vecihle tahrim-i muta’yı Sahib-i Şer’iat (sav)’a .. etmiştir. Nikâh muvakkat olduğundan tafsilat-ı mesrude tahririne sebep olmuştur. Nikâh-ı muvakkat mahzar-ı şühudda tezvic veya nikâh lafızlarıyla zikir edilerek muayyen bir müddet için izdivaç demektir. Nikâh-ı muta’ ise bir şey mukabilinde kadını alıp // 339 // istihna* ve intifa’ ettiğinden sonra salıvermektir. Ta’ife-i Şi’a el-yevm bunu mer’i tutarlar. Nikâ-ı muvakkat nikâh-ı mut’a hükmünde ise de farkları vardır. Hz. Ali, İbn Abbas’a ve uğradığı muta’nın cevazıyla fetva vermekte idi. Hz. Ali (kv) Sallallahu aleyhi ve’s-selleme hazretlerinden muta’dan ve ... Hayber zamanında nehy buyurmuştur, dedi. Esedullahu’l-gâlib keremu’l-veche hazretlerinden .. âlileri Muammedu’l-.. peder-i âlilerinden muta’nın haram olduğunu rivâyetini Şeyhan ve gayrılar rivâyet etmiştir. Ve Müslim’in Câbir rivâyeti ki “Ahd-ı Resulullah (sav) ve Ebubekir ve Ömer ahdlerinde biz istihna* ettik” sözüne şârih-i Müslim der ki “Nesih bâliğ olmadan evvel idi.” Hatta nesih bâliğ oldukda nesuh olmuştur. Kıra’at-ı şâze hükm-ı Kur’an verilemediği ve tarik-i ahâd ile sâbit olan ile ‘amel ca’iz olmadığı Ebi b. Kâ’b (ö. 654), Saîd b. Cübeyr (ö. 713) ve İbn Abbas (ö. 687-88)’dan rivâyet olunan “...” kıra’atı ise musâhafu’l-Müsliminde olana muhaliftir. Ca’iz görenler bir surede hükm-ı nikâhı tekrar beyan etmek hükm-ı sâbıkı te’kid edeceğinden, bundan ise âyet-i cedideyi hükm-ı cedideye yani mut’nın helal olduğuna haml etmeyi evvelidir, diyorlar. Cevabında te’sisi te’kidden evveli olmakla âyet-i cedideyi hükm-ı cedide haml etmek nazire’i evveli de evvelkidir bilir ise de kitabullaha em’an-ı nazar ile bakdığı surette ceditin ahkâm-ı Kur’aniyyeye münâfi olduğu tezahür eder. “إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ” /إِلَّا ‘alâ ezvâcihim ev mâ meleket eymanuhum fe-innehum gayru melûmîn” mesruhdur.

Beşinci Misal

“...” veled sahib-i faraşındır*, zâni mahrumdur. Bu hadis-i şerifi Kütüb-ü Sitte ve Ahmed rivâye etmiştir. Mecmu’ aleyh olan kaza’i peygamberi Muaviye b. Süfyân’a (ö. 680) bâliğ olmamak gerektir ki pederi Ebu Süfyân b. Harb b. Ümeyye’nin (ö. 651) .. Arapdan Ziyâd İbn Ebîh’in (ö. 673) validesi Sümeyye’yi ihbal etmiş zannında bulunarak “...” i’tikadına mebni başka birini kendi nesebine ilhak etmek olan “istilhakı” zaman-ı imaretinde tecviz etmiştir. Bu istilhak meselesinde ibret alacak mesa’il bulunduğuna mebni tafsili münasip görülmüştür. Çocuğun “ebu bin” cihetinden olan iştirake // 340 // neseb çocuğun nesebi onu doğuran anadan bilâ şüphe sabittir. Babadan sâbit olmayabilir. Buna mebni ziyade “ibn ebîh” denilmiştir. Muaviye’nin istilhakı tecviz etmesine sebep asr-ı âdil-i Faruk’da Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye’nin ağzından kaçan bir söz idi. Hakâyık’da der ki, Ziyad fütuh-u İran’dan birini tebşir maksadıyla Medine’ye gelmiş idi. Mahzar-ı halifede ahvâl-ı İran ve galabât-ı ehl-i imânı bir nutk-u belîğ ile beyan eylemiş ve Hz. Faruk ile hâzurun takdirlerine na’ıl olmuş idi. Hâzurunun Amr b. el-Âs (ö. 664) “Eğer bu genç Kureyş olsa idi ‘asâsıyla bütün kavm-i Arabı önüne katar idi” demiş olmakla Ebu Süfyân b. Harb, Hz. Ali b. Ebi Talib’e “Vallahi ben bunu anasının rahmine kim vaz’ ettiğini biliyorum” diye gizlice kendisini anlatmış ve Ziyad’ın veled-i sulbî olduğunu ve Kureyş’e yabancı olmadığını bildirmek istemiştir. Hz. Ali “Öyle ise onu niçin nesebine ilhak etmiyorsun?” diyerek bir sual irad etmiş ve Ebu Süfyân b. Harb buna cevaben “ .. Hz. Ömer kamçısından korkuyorum ki derilerimi parça parça eder” demiş idi.

Tarihü'l-Kâmil’de beyan eder ki “Sümeyye bir köylünün câriyesi idi. Köylü hastalığı esnasında ittiba-yı Arapdan Hâris b. Kelede es-Sekaffî (ö. 634)’yi da’vet edip köylü Hâris’in tedavisiyle ifakat bulduğundan câriyeyi tabib-i müdavisine hibe etti. Hâris’in karısından Nâfi’ ile Nâki’ tevellüd etmişler idi. Fakat Hâris bu iki çocuğu nesebine idhal etmemiş idi. Vakta ki Nâfi’ es-Sekaffî Tâif muhasarasında bir bekre* yani genç bir dişi deve üzerinde olarak teslim-i nefes edip şeref-i İslâm ile müşerref olunca pederi Hâris Nâfi’ ikrar etti. Hâris “Sümeyye’yi” Ubeyd namında bir Rumî’ye tezvic etmiş idi. Ziyad ondan doğdu. Nâfi’ Hâris intisabı terk ederek Resul-ü Ekrem efendimizin müvellası oldu. Ve Ebu Bekre künyesiyle künyelendi. Ebu Bekre “Tâki” Ziyad Sümeyye’den doğmuşlar

idi. Ebu Süfyân zaman-ı cahiliyetindeTâîfe gitmiş ve Ebu Mübrim namında bir meyhanecinin menziline* inmiş idi. Beyinlerinde şöyle bir muhavere cere yan oldu. Ebu Süfyân .. // 341 // Ebu Mübrim ... Ebu Süfyân Hergün olduğundan kinayedir. Bu muhavere üzerine Ebu Süfyân Sümeyye'ye zina etmiş oldu. Sümeyye bundan gebe oldu denildi. Hicret-i Nebevîye senesinde Sümeyye Ziyad'ı doğurdu. Kable'l-istihak* Ziyad b. Ubeyd diye tanınmış idi. Ba'del istihak* Ziyad b. Ebîh, Ziyad b. Ebi Süfyân denir idi. Pederi Ubeyd'i 1000 dirhem gümüşe .. edip âzad etmiş idi. Dahat-ı* Arapdandır ki .. ve zeki demektir. Bunlar dört kimsedirler: Muaviye b. Ebi Süfyân (ö. 680), Ziyad İbn Ebîh (ö. 673), Amr b. el-Âs (ö. 664), Mugîre b. Şu'be'dir (ö. 670). Bu Ebu İbn Şu'be'nin bir kıssası vardır ki zaman-ı Faruk'da Basra valisi iken 17. sâl-ı Hicri'de Ümmü Cemil isminde bir kadın ile zina ettikleri Ziyad Nâkî' Ebubekre ile .. b. Mes'ud tarafından müşahade olunmuş idi. Bu dördü şahadet-i hassiye* "hem şahid ve hem .." ile hâli Hz. Halifeye arz etmişler idi. Hz. Halife Mugîre'yi azl ile şahitler ile ma'an kâffesini Medine'ye celb etti. Mugîre'nin huzurunda şühudu birer birer istima' edip başka mahalden ihraç eder idi. Şahidin üçü suret-i kat'iyede şahadet ettiler. Yalnız Ziyad şahadet-i zinayı efsâh etmeyerek re'yine istinaden dediğinde zina sâbit olmadı. Hz. Halife şühud-ı selâseye hadd-ı kazef ikâme etti. Bundan dolayı Ebubekre .. karındaşı olan Ziyad ile bir daha görüşmedi. Ziyad yalnız me'muriyetinden azl ile ceza-dide* oldu. Hz. Ali zamanında Fars valiliğinde hasen-i hizmet v sadakati görülmüş idi. Hatta Muaviye'den gelen bir tehditnameyi Hz. Ali'ye (ra) gönderip nâsa şöyle bir nutuk irad eylemiş idi: "....." Hz. Ali (ra) de şöyle bir cevap o tehditnameye vermiş idi: "..... // 342 // .." Ziyad bu mektubu alınca "...." diyerek mahzuz olmuş idi. Hz. Emir'in irtihaline kadar Ziyad Fars valiliğinde kalmış ve Hz. Hasan'a (ra) tamamıyla sadık olup, hatta terk-i hilafetlerinden sonra yine Muaviye'nin ta'atına girmemiş idi. Ziyad'ın bu imtina'ı Muaviye'ye pek ziyade endişe veriyor idi. 42 tarihinde Muaviye Ziyad'ın imtina'ı hakkında Kûfe valisi Mugîre b. Şu'be' ile hasbihâl etti. Mugire ceza-yı recmden Ziyad'ın kasden* şahadet etmemesiyle kurtulmuş olduğundan Ziyad'ın minnettari idi. Onu Muaviye'ye imâle ettirmek üzere emaneten*me* ile beraber Ziyad'ın tezvicine kendi aralarındaki müvadete binaen Mugire Ziyad'ı Muaviye tarafına meyil ettirdi ve alıp götürdü. Muaviye'ye bi'at ettirdi. Buna mükâfat olmak üzere 44 tarihinde onu kendisine ilhak

ederek karındaş ettirdi. Fakat bu mes'ele gâyet i'zam olundu. "... kesret fi İslâm" İslâm'da kırılan ilk şub'e yani şer'i şerife aleniyyen ilk muhalefet budur denilmiştir. Ziyad Hz. A'îşe'ye "Min Ziyad İbn Ebi Süfyân" sır levhalı* bir mektup göndermiş idi. Eğer bu yolda Hz. A'îşe'den bir mektup gelmiş olsaydı bununla ihticaca kıyam edecek idi. Fakat Hz. A'îşe Sıddık şöyle bir cevap verdi: Min A'îşe ümmü'l-Mü'minin ilâ .. Ziyad. ... meşhur Ebü'l-Fidâ' İsmâîl İmâdüddîn (ö. 1331) ki el-Muhtaşar fî Ahbâri'l-Beşer namıyla dört cild tarih-i mu'teberi vardır, 732 tarihinde irtihal etmiştir, bu Ebü'l-Fidâ'nın İbn Cevzî'den (ö. 1201) nakline göre Hasan Basrî (ö. 728) Muaviye'nin bu istihlak mes'elesi ile istihlak Yezid* ve seyf ile ahz-ı hilafet ve katl-i Hucr b. Adî mes'elelerini pek ziyade i'zam eder idi. İbnü'l Esîr (ö. 1233) der ki Hasan Basrî ... min Hucr ve ashab-ı Hucr, der idi. der idi.

Bunların // 343 // tafsilat-ı dilsuzunu tahrirden kalemi geri tutamadığımdan 'atf-ı* ayan ile ağlayarak der ki Hucr el-Hayr* b. Âdî .. el-Kindî'dir (ö. 671). Fazıla* ve zehhad-ı* ashabdan ve hz. Kerrar'ın yârânından idi. Hutbelerde hz. Osman'a ve hz. Ali'ye seyyie* da'ir .. Emeviyyenin âdeti iken Hucr sükût etmeyip mukabele eder idi. Fakat Ziyad valiliği esnasında şiddetini artırmıştı. Ziyad birgün te'hîr-i salât ettiğinden dolayı Hucr ve etba'ı Ziyad'ı taşlamışlar idi. Ziyad bunları halife olan Muaviye'ye yazdı. Muaviye de Hucr'i etba'ıyla beraber Şam'a celb edip Şam karyesinde "Ğadra*" denilen mahalde cümlesini i'dam eylemiş idi.

Ümmü'l-Mü'minin hz. A'îşe şefaati için Şam'a Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm'ı (ö. 663) göndermiş idi. Abdurrahmân Şam'a geldiğinde Hucr katl olunmuş idi. Hucr'i maktul bulan Abdurrahmân Muaviye'ye "Hucr'i hapis etmek kâfi değil mi idi? İ'damına kadar kendin/gittik* Ebu Süfyân'ın .. nerede kaldı?" diyerek serzeniş etti. Muaviye'nin Medine'ye vürudunda hz. A'îşe ona "Evvela Hucr'i niçin katl ettin?" demiş idi. Ümmette bakiye-i* sahabe bulunduğu halde seyf ile hilafeti deruhde edişi ve oğlu Yezid şarap içer, herbir* libas giyer, tanbur çalar, fasık iken veliahd ve istihlakı ne kadar ağır görülmüştür. Bu Yezid zaman-ı hükümetinde üç defa dil-suz can-güzar olmuştur.

Vaka-yı dil-suz; tahrik-i Ka'be-i muazzama, vaka-yı Kerbala, vaka-yı Harre'dir. Ehli Medine'den Ma'kıl b. Sinân el-Eşcaî (ö. 683) feth-i

Mekke’de hazır olup sonra Medine’ye gelip orada ikame etmiş fazıl ve .. idi. Ehli Medine ile beraber Yezid’in ahvalini beğenmediklerinden Yezid’in ...ne gitmişler idi. Yevm-i Harre’de ki 63 tarihinde ehli Medine’ye Müslim b. Ukbe (ö. 683) zafer buldukda Ma’kıl ve yaranını katl ettirmiştir. Ve bu nev’den bir kaziye daha // 344 // Kadı Cemaleddin’dır ki Hâris b. Abdilmuttalib (ö. 570’ten sonra) kızı Ervâ (ö. 636) Muaviye’nin yanına geldiğinde Muaviye ona hitaben: “Ya Hâle! Nasılsın ...” dedi. Cevabında “Hayır ileyim ya bacım oğlu!” dedi. Tahkik “küfran-ı ni’met ve sahih İbn ... esâit* ettin! İsmi gayriyle tesmiyye ettin ve gayrın hakkını aldın! Biz ehli beyt bu dinde bela cihetinden nâsın a’zamıyız. Hakk Teâlâ hazretleri sa’y-ı meşkûr ve menzili merfu’ olarak nebisini* kabz etti. Ondan sonra bizim üzerimize ve A’di v Ümeyye’yi sıçrattın. Bizim hakkımızı ibtiza* ettiler ve bizim üzerimize vali kıldın. Biz sizin içerisinde âl-i Firavun’dan benî İsrâ’îl menzilesindeyiz. Ve Ali b. Ebi Talib nebimizden sonra Musa’dan Harun menzilesinde idi” dedi. Amr b. el-Âs (ö. 664) hazır olduğundan Ervâ’ya hitaben: “Ey Hâle* olan ‘acûzeyiz” dediğinde Amr b. el-Âs’a hitaben: “Ey bağbanın oğlu! Sen mi söylüyorsun?* İçerinde* en aşağı ve Mekke’nin bağı* edenlerinden en eşheri senin anan idi. Sana Kureys’ten beş kişi iddia etti. Senin anandan seni sual olundukda ve yük veledin kimdendir, denildikde bunların küllisi bana geldi” dedi. “Hangisine ziyade aşîya* olduğuna baktılar. El-Âs Vâil’e benzemekde galip ve müşabihatın olduğundan ona seni ilhak ettiler” dedi. “Ona Muaviye ... diyerek ne istiyorsun? Hacetin söyle” dedi. Ve bu vecihle ancak iskânına muvaffak olmuştur.

Haber-i vahidin içtihad bahsinde tafsili geleceği vecihle i’tikadat haber-i ahâd ile sâbit olmayıp fûru’-ı a’mâl sübutu ancak bir hadise ki onun hakkında haber vaki’ ola, murad haber-i vahiddir. Mahal-i haber ikiye ayrılır: biri hukukullah, diğeri hukuk-ı ibâddır. Hukukullah olan ibâdında şera’itin câmi’ ve i’tibar olundukda haber-i vahid ile sâbit olup .. inzimamıyla diyanatda kabul ise de ibâdında mesturu’l-hal ve fâsıkın haberi kabul olunmaz. Âdem-i zaruret ile ehliyyet müntefi olduğundan diyanat ve ehadis-i şerifede mutlaka sabi ve .. ve kâfirin haberi makbul değildir.

Ukubatta haber-i vahidin kabulü muhtelif fihadır. Ama hukuk-ı ibâd şera’it mezkurle ma’en // 345 // haber-i vahidle sâbit olup üç kısma

ayrılmıştır. Biri şera'it rivâyetle iltizam-ı mahz olandır ki .. ve .. gibi inde'l-mekân 'ard* ve lafz-ı şehadet ve velâyet onda meşruttur. İkinci asla iltizam olmayandır ki vekâlet ve deb' .. risalet gibi haberü'l-fâsık ve's-sabi ve'l-abd ve'l-kâfir haber-i vahidle sâbit olur. Üçüncü bir cihetten iltizam veçh-i ahirden âdem-i iltizam olandır. Şirket ve müzareveyi** fesh ve hicret etmeyen müslim üzerine şerâyi'in vücubu gibi. İşte muhtelif fiha bir mes'ele Ebû Hanîfe (ö. 767) rahmetullahı aleyh indinde muhbir fuzulî olduğu takdirde 'ard* ve adalet şart olup vekil ve resul olup fuzulî olduğu takdirde sa'ir şera'itin vücudundan sonra haber-i vahid makbuldür. İmameyn indinde ise kısm-ı sâlis ikinci gibidir.

Bir tafsilat daha, nefsi haber dört türlüdür: biri sıdkı bilinen haberdur, haber-i Resul gibi. Hükmü sıdkına i'timad etmektir. İkinci kizbi ma'lum olandır, Firavun'un rububiyet iddiası gibi. Hükmü butlanına i'tikad lisan ile reddine iştiğal etmektir. Üçüncü bilâ rüçhan sıdk ve kizbe ihtimali olandır, haber-i fâsık gibi. Hükmü tevaffuk etmektir. Dördüncü sıdkı kizbi üzerine tercih olandır, rivâyette mezkûr olan şera'iti .. olan adlin haberi gibi. Hükmü kat'an hakikatını i'tikad etmeyerek onunla 'amel etmektir.

İşte bu nev' için üç tarafı olup her tarafın 'azimet ve ruhsatı vardır: taraf-ı evvel sema'dır. Âzimetini senin muhaddis üzerine haberi okuyup "okuduğum gibi midir?" dediğinde o dahi "evet ve ni'am"* demesidir. Ya muhaddis senin üzerine okumasıdır. Evvelki kısım fukaha indinde evla ise de muhaddisin indinde diğeri yoktur. Gâibden kitabet ve risalet hazırdan şer'an ve örfen müşafahatan hitap gibidir. Hadis-i sema'nın ruhsatı icazettir ve mütedaveledir. Bu ise yediyle* şeyh kitap sema'tı müstefide verip bu şeyhim falandan kitap ve sema'amdır ki bunu benden rivâyet etmeye sana icazet verdim, der. Kendisine icazet verilen kitapda olanı bilir ise icazet sahih bilmediği takdirde sahih değildir. Kitap hükmide* hilaf olduğu gibi Ebu Yusuf rahimehullah bundan muhalifdir. // 346 // Taraf-ı sâni zabt-ı hadisdir. Âzimetini eda'ı vakte kadar mesmu'u hıfzdır. Ahbar ve şehadetten* Ebi Hanife (ö. 767) rahimehullah hazretlerinin mezhebi bu olduğundan rivâyeti kalildir. Ruhsatı kitaptır. Kitabe nazarında hâdiseyi tahattur ederse hüccettir. Bu kısım o zamanda ruhsat eder ise de elân âzimetidir. Tahattur etmez ise inde'l Ebi Hanife asla hüccet değildir.

İmam Ebu Yusuf (ö. 798) kitabeti hadisde ve kazının yedinde bulunan sicilde makbul görmüştür. Yedinde bulunmadığı takdirde sicilde hasmın* yedinde bulunan hakkında* âdem-i kabul ve hadis de kabul etmiştir. İmam Muhammed Ebu Yusuf gibi olup ancak hakkın* ma'lumdakini* kabul etmiştir. Taraf-ı sâlis taraf-ı eda olup 'azimeti lafızda tağayyür olmaksızın mesmu'un naklidir. Ruhsatı ma'na* ile nakildir ve bazıları müte'ane* zahebdir. Ma'na ile hadis nakil de birkaç türlüdür. Zâhirin fevkinde yani nas ve müfesser ve muhkem olan hadisde lügatı bilen âlim için ma'nasında iştibah olmadığından nakil bil-ma'na câizdir. Zahirde hususa muhtemel olan âm ve mücaza muhtemel olan hakikat gibi müçtehid için ma'na-ı nakil câizdir. Mutlaka aksam hakkında ve cevâmi' .. ma'na hadis nakil ca'iz değildir.

Sahib-i şer'iat (sav) hazretlerinin fiil-i kasdisinin hükmü zelleden* ve fiil-i tabi'iden* ve beyan-ı mücmelden ve'l-mahsus ..den gayrı hak Nebî aleyhisselâtu ve's-selâmda delil hususu kâim olmadıkça ibâdat ve gayrısında .. ümmeti gibidir. Aleyhisselâtu ve's-selâm hakkında fiilin sıfatı* bulunmadıkda ona mübah olup bize ona ittiba' etmek ca'izdir. Ama takrir, aleyhisselâm huzur-ı Nebevî'de ya asrından bir fiil işlenip inkârına kadir iken inkâr etmediği o fiil üzerine takrirdir. Bunun hükmü inkârı ma'lum olan şeylerden ise kâfirin kiliseye* gitmesi gibi sükûtu için bir eser olmadığından ittifaken cevazı üzerine delalet yoktur. Eğer inkârı bilinmesine fâilden ve gayrısından sükût er-Resul o fiilin cevazına delildir. Bizden evvel olanların şera'yi mucibiyle 'amel etmek .. zâhir olmadıkça eğer Allah ve Resul'ü inkâr etmeksizin .. eder ise bizim Resul'ümüzün şeri'atı olduğundan lazım ve vaciptir. Zira eğer şeri'atı olmamış olsa ondan evvel gelen resulün sefiri olarak ümmeti ile resulü beyninde bizim asrımızda ulemamızdan biri olmağı muktezidir ki zâhirü'l-bâtılattır. // 347 // Tahkik aleyhisselâtu ve's-selâm hz. Ömer yedinde Tevrat'tan bir sahife gördüğünde “....” buyurmuştur. Zaten kavli-i Resul-i Zışan'ın ale'l-ıtlak vahiy ve sevap ve vacibü'l-ittiba' olmasını müşir “إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيِي يُوحَى / İn huve illa vahyun yuha” âyet-i Furkaniyyesi emr-i Resul'e muhalefetin .. hicab ve .. helak ve .. olmasını icap eden âyet-i Furkaniyye de vardır ki “فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ / felyahzeri'l-lezîne yuhâlifûne 'an emrihi en tusîbehum fitnetun ev yusîbehum 'azâbun elîm” âyet-i celile bu cümledendir. Emr-i Resul'e muhalefet ve ondan i'raz edenler dünyada fitne ve bela ve ahirette

'azâbun elîm isabetten hazer eylesinler yani muhalefetten vazgeçsinler mefadındadır*. Dünyada sünnet-i Muhammediyyeye muhalefeti i'tiyad edenlere isabet edeceği ihbar buyurulan bela ve ukubeti ulema-yı tefsir ber-vech-i âti ta'dad ediyorlar: mal ve nefis ve evladça mihnet ve afet ve iftinan .. ehval ve zelazil taslit-i zulme* fesad kılıp ma'ruf ile münker beyninde tecezzüze âdem-i i'tina ve bazen de istidrac nev'inden "سَتَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ" / senestedricuhum min hayşu lâ ya'lemûn" gibi nüsus-ı Kur'aniyyede esbağ-ı na'am* ve izale'i esbab-ı elem* ile de ibtila vuku'u beyan buyurulmuştur ki biz onları edame'i* sıhhat ve izdiyad-ı ni'met ile azaba istinzal ederiz ki onlar bunu fark ve tecezzüz edemezler. Belki şu meker-i* ilahiye tafdil ve işbar* zann ederler. Onlar günah ettikçe ni'met ve ikballerin tecdid ve ikballerin tezyid eder ve tevbe ve istiğfarı hatırından ihraç eyleriz. "...." ..

Ali el-Kârî (ö. 1605) de der ki, hadis... ancak bazen mevzu' ise de .. ma'na kitap ve sünnete mutabık olur. Muhaddisinin nazarı isnadadır. .. hadis-i mütevatırdan gayrı hadis nefsü'l-emirde sahih olan zayıf ve mevzu' olması ve mevzu' olan hadis sahih ve mevzu' olmasını akıl cevazına hüküm eder. Bunun için "bu hadis sahih değildir ve mevzu'dur" sözü beyninde çok fark vardır. Zira vaz'ı kizbi ısbâtıdır. Ama lem... sözü ancak âdem-i sübutunu ihbardır. Bundan ise ısbât-ı âdem lazım gelmez. Hatta .. hadisin sıhhat ve hasen ve za'if olması ancak min haysu'l-zâhirdir derler. Ma'azalik .. mevzu' ve akside olması muhtemeldir hüküm etmişlerdir. // 348 //

Bab-ı Sâlis

Dela'il-i Şer'iyyenin Üçüncüsü Olan İcma'-ı Ümmet Beyanındadır

Erbabınca ma'lum ve meşhurdur ki ahkâm-ı şer'iyye ancak fukaha-yı ashabdab ahz ve telakki olunur idi ki o vakit onlara kurra denirdi. Mesa'il-i fikhiyye gâyetü'l-gaye tevsî' ettikten sonra mesa'il-i şer'iyyeyi bilen kibar-ı ümmete kurra yerine fukaha denildi. Ashab-ı güzîn kesret-i fütuh müsabetiyle etrafa dağıldıklarından herbiri bildiği ve işittiği üzere neşr-i ulûm ve ifnaya mecbur idiler. Mahal mezkûre ehalisi bil-zarure o vecihle 'amel ve rivâyet ederlerdi. Ehli İslâm arasında din, fıkıh, ilim en ziyade İbn Mes'ud (ö. 652), Zeyd b. Sâbit (ö. 665), İbn Abbas (ö. 687), İbn Ömer (ö. 693) hazeratının ashabından münteşir oldu. Ehli

Medine'nin ilmi Zeyd b. Sâbit ile İbn Ömer ashabından, ehli Mekke'nin ilmi İbn Abbas'ın ashabından âleme münteşir oldu. Cenab-ı Ali Ebi Talib'in ahkâmı ve fetavası pekçok münteşir olmuş ise de ve esfa* ki ehli Şi'a denilen fırka çoğuna kızb ve iftira karıştırmış idi. Bundan dolayıdır ki hz. Ali el-Murtaza (ra) hazretlerinden ancak ehlibeyt veya Ubeyde b. Ömer ... (92) veya ... veya Ebû Vâil (82) (ö. 701) gibi ashab İbn Mes'ud tarikiyle gelen rivâyet makbuldür. Mamafih hz. Ali (kv) hazretlerinin ilmi en ziyade Irak'da münteşir idi. Ömerü'l-Faruk ile A'îşe'nin ilimleri de Medine'de münteşir idi. Irakiyyun hz. Haydar-ı Kerrar ile İbn Mes'ud'un mezhebin; Hicaziyyun Zeyd b. Sâbit, Ömerü'l-Faruk ve A'îşe ile İbn Ömer mezheblerini tercih ederler idi. Bundan ma'ada Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 662-63) ile İmrân b. Husayn (ö. 672), Ebû Bekre (ö. 51/671), Abdurrahman b. ..., Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)'in ilimleri, Şam'da Ebû'd-Derdâ' (ö. 652), Bilâl (ö. 641), Muâz b. Cebel (ö. 638), Ubâde b. es-Sâmit (ö. 654), Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 680)'ın ilimleri, Mısır'da İbn Amr'ın ilmi münteşir idi. Bilad-ı mezkure ehalisi sa'ir fukaha-yı ashabında ahz-ı ulûm etmişler idi. İşte ashab-ı kiram böylece ahkâm-ı şer'iyyeyi ve mukteza-yı ahvali ahyar-ı tabi'ine tebliğ etmişlerdir. Sahabeden en sonra vefat eden Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile (ö. 718) Mekke'dedir. // 349 // Basra'da en sonra vefat eden Enes b. Mâlik (ö. 93), Medine'de en sonra vefat eden Sehl b. Sa'd el-Ensarî (ö. 712) veya Sâib b. Yezîd (ö. 91), Kûfe'de en sonra vefat eden Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö. 705), Humus'da Abdullah b. ... el-Mazenî (ö. 88), Şam'da Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 705), Mısır'da Abdullah b. ... (ö. 86), Ta'if'de İbn Abbas (ö. 68), Semerkand'da Fadl b. Abbas, Isfahan'da Nâbîga el-Ca'dî (ö. 685), Horasan'da Hermas* b. Ziyâd, Sicistan'da Adâd* b. Halid, el-Cezire'de .. b. Ucre'dir. Ehli biat* er-Razvan'dan en sonra vefat eden İbn Ebi ..'dır, rıdvanullahu Teâlâ aleyhim ecma'in.

İmdi icma' lügatta azm ve ittifak ma'nasına gelir. Istilah-ı fukahada bir hükm-i şer'i üzerine bir asırda ümmet-i kâmile* yani müçtehidinin ittifak etmelerine denir. Zira 'avamın ittifakına ibret yoktur. Bu dini hayatından* için Allah Teâlâ hazretlerinden bir ikram olduğuna hüküm etmek vaciptir. "اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوْا" / in câekum fâsikun binebe-in fetebeyyenû..." nazm-ı celili ve âyet-i .. mucibince fâsik ve mübtedi' icma' ehli değildir ve kavlinde tevaffuk vaciptir. Mübtedi' ise kabih* olduğunu bilerek .. ya âdem-i mübalatında ya noksan aklından mı

olduğuna sözleri ca'izü'l-i'tibar değildir. Birinci delilin zuhuruyla beraber bâtıla meyil ma'nasına .. hakkı kabul etmeyendir. İkinci adaleti ıskata sebep-i hacettir. Üçüncü sefihtir. Bu sıfatlar ise icma'a ... İmam Şâfiî (ö. 820)'den icma'ın hüccet olmasına delalet eder âyet-i kur'aniyyeden sual olundukda kelim-i kadimi üç kere okuduktan sonra “ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا /Vemen yuşâkiki'r-rasûle min ba'di mâ tebeyyene lehu'l-hudâ veyettebi' ğayra sebîli'l-muminîne nuvellihi mâ tevellâ venuslihi cehenneme's-vesâet masîrâ” Âyet-i Furkaniyyesi icma'a muhalefetin hürmetine (haramlık) delalet eder, demiştir.

İcma' kitap ve sünnetten müteferri'dir. Kitap ve sünnete muhalif olamaz. İcma' bir sened-i şer'iye müstened olur. Zira mes'eledede ittifak âdeten muhaldir. Sebebi aklı üzerine ittifak etmekde bir hükm-i şer'iyi müfîd değildir. icma'ın müstened olduğu delil-i şer'i eğer kitap ve haber-i mütevatır gibi delil-i kat'i olursa icma' hüccet-i müstakile olmayıp yalnız ahkâmı mu'id olur. Bil-akis müstened olduğu delil-i şer'i // 350 // kıyas ve haber-i vahid gibi delil zann olursa icma' hüccet-i müstakile olur ve zanniyyet delil-i kat'iyyetine tahavvül eder. İcma'ın delil-i şer'i olması “كُنْتُمْ حَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ /Kuntum hayra ummetin uhricet linnâsi te/murûne bilma'rûfi vetenhevne 'animunkeri..” “وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ” /Vekezâlike ce'alnâkum ummeten vesetan litekûnû şuhedâe 'alâ-nnâsi..” âyetleriyle İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 855)'in Kitabü's-Sünne'sinde İbn Abbas (ö. 687)'dan nakil ettiği “Mâ raâhü'l-mü'minûne hasenen fehüve 'indallâhi hasenün. / Müminlerin güzel gördüğü, Allah katında da güzeldir.” hadis-i şerifi ve ittifak-ı ashab-ı kiram ile sabittir. Birinci âyet-i kerimede ümmet-i Muhammediyyenin “hayrun ümmetin” olduğu bu ise Hakk üzere ittifaklarına emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker ile tavsiflenmede artık ümmet-i merhumenin Hakk üzere olması sâbit olur. İkinci âyette ümmet-i Muhammediyyeye adalet ısbât olunur. Adalet, hak ve tarik-i müstakim üzere sebâtı iktiza eder. Bu âyet-i kerimede ısbât olunan adalet ümmet-i Muhammediyyenin her ferdi için sâbit değildir. Belki mecmu'u için sabittir ve ittifaklar Hakk üzeredir. Böyle olmamış olsa Hâkim-i Müteal hazretleri onları nâs üzerine şehadet için ihtiyar etmez idi. “La tectemiu ümmeti ale'd-dalale/Ümmetin dalalette birleşmeyecekler. ” hadis-i ... ihtilafına mebni ızdırab* olduğundan onunla icma'ın ihticacı

kavi değildir. İcma'ın hüccet-i kat'iyeye olması ashab-ı güzinin icma'ı kitap ve sünnete takdim ettikleri gibi e'imme-i müçtehidin de kat'i olmayan delili kat'i olan delile takdim etmemeye ittifak etmişlerdir. Hâkim (ö. 1014) Müstedrek'inde ehadis-i sahihe "Lâ tezâlû tâifetün min ümmetî zahirîne ale'l-hakkı hattâ takdimü's-saat / Ümmetimden bir taife Allah'ın emri gelinceye kadar (yani kıyâmetin kopmasına kadar) hak üzerinde galip olacaktır." Bu delalet eder ki şer'iat-ı mutaharra-yı Ahmediyye ilâ-ahirü'l-dehr bâkidir. Eğer müçtehidinin icma'ına hata ca'iz olsa idi inkıta'-ı vahye binaen tashimi** kâil olamayacağından bâki olamayacak idi.

İcma'ın hükmü 'avarızdan kat'ı nazar kitap ve sünnet gibi yakîn ifade eder. 'Avarızı hasebiyle zann ifade etmesi haber-i vahid ve âyet-i mu'vele gibidir. Zaruriyyet-i diniyyeden olan ibadat-ı hamse gibi münkeri kâfir olur. Nakli ya tevatür ya şöhet ya ahad iledir. Mütevatırın akvası inkıraz oluncaya kadar sahabenin icma'ıdır. Namazın farzını, Kur'an'ın kitabullah olması icma'ları gibi. Âyet ve haber-i mütevatır gibi olup kat'iyet ifade ettiğinden münkeri kâfir olur. Sonra sahabe-i kiramın ba'dında* olanların icma'ıdır. Bir mes'elede hilafı görölmedikde haber-i meşhur gibi olup // 351 // küfrüyle hüküm olunmazsa da izlale nisbet olunur. Ba'dehu icma'ı muhtelif olandır. Ahbar-ı ahad-ı sahih gibidir. Münkeri nisbet izlal olunmaz denilmiştir. İcma'ın şartı gelinen ittifaktır. Zira mu'teber olan icma'-ı ümmettir. Hatta içtihadı salih olan bir zat kalmış olsa onunla hak olmak ihtimaline mebni icma' olamaz. Zira müçtehid hata ve isabet eder. Kâffesinin ittifakı şart olunca mücerred Ebubekir ve Ömer (ra) ve ehlibeyt er-Resul aleyhisselâtu ve's-selâm ve e'imme-i erba'a ve ehli Medine ile icma' müte'akıd olmaz.

Şi'a'dan İmamiyye ile Zeydiyye fırkası beyt-i Resul'de ve Ebubekir ile Ömer'de ve bazıları da e'imme-i erba'ada ki Ahmed ve Kazı Ebi Hâzm zahibdir** ve ehli Medine'de müte'akıd olmasına zaheb olmuşlardır, vardır*** ittifak külli şart-ı icma' olduğuna mebni küllisi sahabi olmak şart olmayıp sahabenin içtima'ından tabi'inin içtihadını kendileriyle ma'en ca'iz görüp iltifat ettiklerinden ve ümmet-i kâmile'i mu'teberede tabi'in dâhil olduğuna mebni mu'teberdir. İcma' küllin ad* ve tevatüre bülûğu ve asr-ı müçtemi'yetin inkırazı ve icma' lâ hak sâbika âdem-i ihtilafı şart değildir. Hilaf-ı sâbık icma' lâ hakkı men' etmediğinden asr-ı evvel kavleyn üzerine ihtilaf edip beyinlerinde ihtilaf tekrarından sonra

ba'de gelenler bunların birinin kavli üzere icma' etmek ca'iz olmasına bizim meşayihimiz zahibdir. Hilaf-ı sâbık lâ hakka mani' olması asr-ı evvel kavleyn üzerine ihtilafları kavli-i sâlisin nefyine icma' mukteza olur. Asr-ı celil-i risalette delil-i şer'isi kitap, sünnet, kıyas idi. Ahkâm-ı şer'iyye mişkat-ı nübüvvetten iktibas olunduğundan icma'a lüzum görülmüyor idi.

İlk icma'-ı ümmet hz. Ebubekir (ra) makam-ı hilafetine ittihabı hususunda vaki' oldu. Birkaç kere asr-ı sadıkda icma' müte'akıd oldu. Faruk-ı a'zam umur-ı müşkileyi icma'-ı ümmetle hâl eder idi. Kurun-ı selâse icma'a müracaat olunur idi. Asr-ı nebevîde icma' vaki' olduğunu da diyenler var. Bu icma' üç türlü mün'akıd olur: birinci kâffe-i müçtehidinin bir hükümde kavlen ittifak etmeleriyle mün'akıd olur. Buna kavli denir. İkincisi kâffe-i müçtehidinin bir hükümde fiilen ittifaklarıyla mün'akıd olur. Buna icma'-ı âmeli denir. İstihmam, şirket, müzareye*, müzaraada* olduğu gibi. // 352 // Üçüncüsü bazı müçtehidinin beyanı üzere sa'irlerinin ona karşı inkâr ve ikrar etmeyip sükût etmeleriyle mün'akıd olur. Buna icma'-ı sükûti denir. İcma'-ı sükûti İmam Şafi'ye göre ne icma'dır, ne hüccettir. İcma' lâ hak yani evvelce ihtilaf sebk eden bir mes'ele-i içtihadıyede akval-ı muhtelifeden birisi üzerine muahharen vaki' olan icma'-ı ümmet hüccet olduğu gibi ilm-i fıkha kıyasen mesa'il-i sa'irede dahi erbabının ittihad ve ittifaklarıyla icma' vaki' olabilir. Mesela nahviyyunun bir mes'ele-i nahviyye ve edebânın bir mes'ele-i edebiyye ve etbânın* bir mes'ele-i tabibe* ve ulema-yı hukukun bir mes'ele-i hukukiyye hakkında ittihad ve ittifak etmeleriyle icma' vaki' olur. E'imme-i Hanifiyyeden Îsâ b. Ebân (ö. 836) ki İmam Muhammed'in ashabından idi, icma'-ı sükûtiyyenin hüccetini inkâr eder.

İcma'ın rüknü ise müçtehidinden küllisinin tekellümü veya ilm-i ittifak ve onda 'azimet etmektir. İttifakda ruhsat ise müçtehidinin .. müddeti bulunan meclis-i ilim ya üç gün sonra ba'zısın* tekellümü veya 'ameli bülüğunda bakılarak ... bu kısmın icma' olmasının veçhi her asırda hâdisenin vuku'unda fetvayı kibarlar veli edip sa'irleri teslimi mu'tad olduğudur. İcma' umur-ı diniyyede bil-ittifak hüccettir fakat tecziyat-ı* askeriyye ve tedabir-i harbiyye* ve umur-ı za'iyye* gibi ahval-ı diniyyede hüccet olması hakkında ihtilaf vardır. Bazılarına göre icma' umur-ı dünyeviyyeden hüccettir. Ahval tağayyür etmedikçe asr-ı sâlide ona

muhalefet etmek ca'iz değildir. Fakat ahval tağayyür ederse icma'a muhalefet ca'iz olur. Zira umur-ı dünya musalih-i âcile üzerine ..dir. Bazı fukahaya göre icma' umur-ı dünyeviyyede hüccet olamaz. Zira kavli-i Resul icma'dan daha âli olduğu halde musalih dünyada hüccet olmayıp da yalnız ahkâm-ı şer'ide hüccet olur. Umur-ı dinden olduğu bil-zarure ma'lum olan hususda vaki' olan icma'ı inkâr eden ikfar olunur.

Zâhiriyyeye göre yalnız icma'-ı ashab mu'teberdir. Ehli ...dan İbrahim el-Nizam (631*) ve havaric icma'ı inkâr ederler. Fâşanî'nin*de icma'ı inkâr edildiği menkuldür. Münkerin kıyasa göre icma' ancak delil-i kat'iyyeye müsteneddir. Tafsilen mürur ettiği vecihle icma'ın şarta in'ikadı, şera'ite içtihadı ca'iz olan zevat-ı kâmileden bir teki bile muhalif olmamak üzere kâffesinin ittifakıdır. Zira o birinin muhalifin hak üzere olması muhtemeldir. // 353 // İcma'ı izzet yani ehlibeytin icma'ı kâfi değildir. Bu bâbda İmamiyye ve Zeydiyye muhalifdir. Yalnız şeyhin* veya hulefa-yı raşidinin icma'ı da kâfi değildir. Ancak Ahmed b. Hanbel (ö. 855), Kazı Ebu Hâzım el-Hanife (ö. 905)'ye göre hulefa-yı raşidinin ittifakıyla icma' mün'akıd olur. Yalnız icma'-ı ehli'l-Medine de kâfi değildir. Bu bâbda İmam Mâlik (ö. 795) muhalifdir. Mezheb-i sahabi, imam, hâkim, müftî olsun sahabi'i ahir üzerine hüccet olmayıp gayrı üzerine hüccettir. Sahabinin gayrısı beyne's-sahabe .. bulan ve teslim olan mes'elede sahabeye taklidi icma'en vaciptir. İhtilaf olan mes'elede gayra hüccet olmayıp muhalefet ca'izdir. İttifak ve ihtilafları meçhul olan mesa'ilde muhtelif fiha olup bazıları mutlaka vücubuna ve bazıları kıyas ile idrak olunmayan maddeden onları taklidi vacip ve bazıları ca'izdir. Tabi'inin kavli kabulünde fetvası sahabe-i kiram zamanında zâhir olursa Hasan Basrî (ö. 728) ve Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 713) ve .. ve .. ve Mesrûk (ö. 683) gibiler fetvada sahabe-i kirama müzaheme* ettiklerinden ve sahabe-i kiram onlara onlara içtihadı ca'iz gördüklerinden kavlinin kabulü vücubunda muhtelif fiha olup zâhir rivâyetinde kavlinin vücubunda tabi'i* sahabi gibi değildir. Gayrıları kavlinin kabulü vücubunda sahabi gibidir buyurmuşlardır.

Hülasa'i kelim, icma' aklen ve naklen hüccet-i kat'iyye gibidir. Nefs-i icma'ı bilmek ve icma'ı bilenden .. nakl etmek mümkündür. Ama aklen icma' hüccet-i kat'iyye olmamış olsa delil-i kat'i üzerine icma'ın takdimine içtima' olunmazdı. Hâlbuki mürur olunduğu bahs-i vecihle

delil-i kat'i olan kitap ve sünnete takdim edilmiştir. Ama naklen hüccet olması ahir-i dehre kadar nebiyyina ve habibina (sav) hazretlerinin şeri'atı üzerine tahkik-i ehadis-i şerife bekasına delalet ediyor. Hata üzerine ittifak ederek icma'ları ca'iz olsa ya ihtilaf etseler hak kavillerinden çıkmış olur. Bu ise zahirü'l-butlandır. Efdal-i ashab hz. Ebubekir es-Sıddık (ö. 634). Hatabiyye'ye göre hz. Ömerü'l-Faruk (ö. 644) Şi'a'ya göre hz Ali b. Ebi Talib (656-661)'dir. Seyyideh* sahabiyan Fatma bint seyyide'l-kâinattır (ö. 632). Sâbikin-i İslâm olanlar sekiz zattır: Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe, Ali b. Ebi Talib (40), // 354 // Zeyd b. Hârise (ö. 8) , Osman b. Affan (ö. 35), Abdurrahman b. Avf (ö. 31), S'ad b. Ebi Vakkas (ö. 55), Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36). Ashab-ı güzîn şeref ve meziyet ve faziletçe muhtelif tabakalara ayrılır. En yüksek tabakada çâr-ı yâr-ı güzîn, sonra bakiye-i aşere-i mübeşşere, sonra bakiye-i ehli Bedir, ba'dehu bakiye-i Uhud, sonra bakiye-i ehli bi'at-ı Rıdvan, sonra feth-i Mekke'den evvel şeref-i İslâm ile müşerref olanlar, ba'dehu müselleme-i fethdir, rıdvanullah aleyhim ecma'in.

Sıdk ve adlin galip olduğu üç zamana kurun-ı selâse denir. Bu ise karn-ı ashab ve karn-ı tabi'in ve karn-ı tebei't-tabi'inden ibarettir. Karn-ı ashab-ı kiram aleyhimu'r-rıdvan bi'set-i seniyyeden i'tibaren takriben Hicret'in 100. senesine kadar imtidad eder. Yani bu tarihe kadar yeryüzünde lâ akıl bir sahabi bulunmuştur. Sahabi Nebî Zîşan efendimizde müslim olarak mülakki olan ve İslâm üzere vefat eden zata ıtlak olunur ki mülakat-ı Nebî Zîşan'ımızı ru'yet etmek veya Nebî Zîşan'ımız onu görmektir. Kavl-i sahihe göre bülüğ şart değildir. hüsneyn* ihsaneyn* ile İbn Zübeyr sahabide dâhil oldukları müttefik-i aleyhtir. Şeref-i sohbet ya tevatür ile ya şöhrat ile veya kavl-i sahabi ile veya adil olduğu surette kendi kavilleri ma'lum olur. Aşere-i mübeşşerenin sohbeti tevatür ile Ukkâşe b. Mihsan (ö. 632)'ın suhbeti şöhrat ile .. b. Ebi .. ed-Devsî'nin sohbeti Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 662)'nin kavliyle ma'lum olmuş idi. Ashab-ı kiramın kâffesi ehl-i adildir. Ashab-ı fihamın 'adedi kavl-i meşhura göre 100 binden ziyadedir. ..'nin ...'den rivâyete göre 60 bindir. Mamafih sahabe hakkında tezyif* olan kitapların hiçbirisinde sahabenin 'adedi 10 bini tecavüz etmemiştir. Karn-ı sâni karn-ı .. karn-ı tabi'in-i aleyhim erhameh* takriben 180 sene-i Hicriyyesine kadar imtidad eder. Yani bu tarihe kadar yeryüzünde lâ akıl bir tabi'i bulunur, tabi'i müslim olarak sahabeye mülakki olan ve İslâm üzere vefat eden zata denir.

Bazıları tul-ı mülazemeti, bazıları da sema' hadisi ve bazılar ise sin-i tecyizi* şart kılmışlar idi. Tabaka-yı tabî'inde ihtilaf vaki' olmuş ise de başlıca iki kısma münkasımdır. Biri tâbî' kebir diğeri tâbî'n-i // 355 // sağırdır.

Kibar-ı tâbî'in, ashab-ı kiramın çoğuna mülakki olandır ki ekser rivâyetleri sahabiden olur. Birinci tabakası Resulullah sallallahu Teâlâ aleyhi ve's-sellemin hâl-i hayatında doğup şeref-i semâ'a na'il olmayan ve evlad-ı sahabe ile ve aşere-i mübeşşere ve muhadramuna mülakki olanlardır. Kays b. Ebî Hâzim (ö. 87), Ebû Osmân en-Nehdî (ö. 100), Alkame (ö. 62) ve Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94), İbrâhîm en-Nehaî (ö. 95), Hasan el-Basrî (ö. 110) birinci tabakadandırlar. Zaman-ı câhiliyyet bi'setten veya feth-i Mekke-i Mükerrreme'den evvelki zamana denir ki bu zamanla zaman-ı İslâm'a erişip İslâm'la müşerref olduğu halde ru'yet-i Nebvî şerefine na'il olmayanlara muhadramun denir. İmam Müslim (ö. 261) 20 kadar muhadramundan saymıştır. İbn Hacer (ö. 852) Kitabu'l-Ahbas*ında muhadramunun 'adedini ziyade etmiştir. Ebû Ümâme Es'ad (ö. 705) ile Muhammed b. Ebî Bekr es-Siddîk (ö. 658) şeref-i semâ'a na'il olmayan evlad-ı sahabedendir. Üveys el-Karanî (ö. 37/657), Ahnef b. Kays (ö. 686), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/681-82), Esved b. Yezîd en-Nehaî (ö. 75/694), Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 682), Şerih el-Kazi**, Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 683), muhadramundan Kays b. Ebî Hâzim (ö. 715) aşere-i mübeşşereye mülakki olanlardan olmakla kibar-ı tâbî'inin birinci tabakasından ma'duddurlar. İmam Müslim'in saydığı muhadramun Ebu Ömer, Saîd b. Abbas, Süveyd b. Gafele (ö. 699), Şerih* b. Hânî, Beşir b. Amr, Amr b. Meymûn el-Evdî (ö. 693), Esved b. Yezîd en-Nehaî (ö. 694), Esved b. Hilâl el-Muhâribî (ö. 703), Marur b. Suveyd, Abd-i Hayr b. Yezid el-..., .. b. Avf el-Ahmes*, Mes'ud b. Horasanî, Malik b. Umeyr, Ebû Osmân en-Nehdî (ö. 718), Ebu er-Reca'i el-Atardi*, .. b. Kays, Ebu Râfi' es-Sa'îğ*.

E'imme-i hadisden Irak'ın muhadramun ad ettiği Üveys el-Karanî (ö. 657), Cübeyr b. el-Hâris, Cabir el-Yemânî, Şerih* b. el-Hâris el-Kazi, Ebû Vâil Şakîk b. Müslim (ö. 701), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 681), Ahnef b. Kays (ö. 686), Alkame b. Kays (ö. 681), Ka'b el-Ahbâr (ö. 652), Mürre b. Şeracil*(ö. 734) hazeratıdır, rahmetullahı aleyhim ecma'in.

Saffâr tabî'in ashba-ı kiramın azına mülakki olanlardır ki ekser rivâyetleri tabî'inden olur. İbn Şihâb ez-Zührî (122) (ö. 742), Yahyâ b. Saîd

el-Ensârî (ö. 760), Musa b. Ukbe (ö. 758), ... (ö. 148) gibi tabi'in-i sâffarın tabaka-yı ahiresi en sonra vefat eden Halef b. Halef (ö. 180) olup İmam A'zam Ebu Hanife (ö. 150), Muhammed b. İshak (ö. 151), // 356 // Mübârek b. Fedâle (ö. 164) ve Cübeyr b. Hazim gibiler sahabe-i kiram hazeratının tabaka-yı ahiresine mülakki olmuşlardır.

Efdal-i tabi'in; ehli Basra, Hasan Basrî (ö. 110); ehli Kûfe, Üveys el-Karanî (ö. 657); ehli Medine, Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 713) hazeratıdır demişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 855), Saîd b. el-Müseyyeb, Alkame, Esved, Ebu Osman en-Nehdî, Kays b. Ebi Hazim, Mesruk efdal-i tabi'in olmasını ittihaz etmiştir.

Seyide't-tabi'an* Hafsa Bint Sirin (ö. 720) ile Amre bint Abdurrahmân (ö. 724) ve Ümmü'd-Derdâ (ö. 701)'dir. Tabi'in hazeratının ilm-i kıraatta büyükleri; Ebu'l Aba* (ö. 93) ve Said b. Cübeyr (ö. 95)'dir. İlm-i tefsirde en büyükleri; Medine-i Münevvere'de Zeyd b. Eslem (ö. 754), Mekke-i Mükerreme'de Mücahid, Atâ, İkrime, Said b. Cübeyr, Tâves gibi ashab-ı İbn Abbas olanlardır. Kûfe'de İbn Mes'ud'un ashabıdır. İlm-i hadisde .. Urve (ö. 94), sonra Zührî (ö.133), Katâde (138?) (ö. 735), Ebû İshâk es-Sebîî (ö. 745), A'meş (ö. 765)'dir. En çok fetva verenler; Hasen el-Basrî (ö. 728) ile Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 732)'dir.

Fukaha-yı ashabın mu'asırları olan sâdât-ı fukaha-yı tabi'in şunlardır ki muhadramundandırılar; Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 682), el-Esved b. Yezîd en-Nehaî (ö. 694), Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 683), Şerih el-Kazî*, Ubeyde b. Amre el... hazeratıdır. Ashab-ı kiram vefatından sonra nâsın âlimlerine muhtaç olduğu en büyük fukaha, fakih-i ehli Medine Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 713), fakih-i ehli Kûfe İbrâhîm en-Nehaî (95) (ö. 714), fakih-i ehli Basra Hasan Basrî, fakih-i ehli Mekke-i Mükerreme Abdullah b. Ebi Rebâh, fakih-i ehli Şam Mekhûl (ö. 114), fakih-i ehli Yemen Tâvûs b. Keysân (ö. 725), fakih-i ehli Horasan A'ta el-Horasanî (ö. 135), fakih-i ehli Yemame Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 747) hazeratıdır. Bunlardan Saîd b. el-Müseyyeb fukaha-yı Medine'nin ve İbrâhîm en-Nehaî fukaha-yı Irak'ın .. idiler. Hz. Said Faruk-u a'zâmın kazasıyla Ebi Hureyre'nin rivâyetini en ziyade hıfz edenlerden idi. İbrahim de sâdât-ı mütekaddiminden .. edip başkasına isnad etmeksizin beyan ettiği mesa'ilin çoğu sarihen veya e'imme-i* seleflerden me'huz idi ve zamanında ifka* ehli .. ve imam e'imme-i'l-fukaha idi, rahimehullahı Teâlâ. Medine-i Münevvere'de en çok

fetva verenler yedi zat idi ki fukaha-yı seb'a denir. // 357 // Saîd b. el-Müseyyeb el-Kureşî, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk (ö. 725), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 713), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (99) (ö. 718-19), Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. Avf (99) (ö. 712), Abdullâh b. Utbe b. Mes'ûd (ö. 98), Süleymân b. Yesâr (ö. 725). Bazıları Selme'ye bedel Sâlim b. Abdullâh (ö. 725), bazıları da her ikisine bedel Ebû Bekr b. Abdurrahmân (ö. 713)'ı saymıştır.

Katade'nin beyanına göre .. tabi'in dördttür: tefsirde Saîd b. Cübeyr (ö. 713), helal ve haramda Hasan Basrî, siyer-i Nebî'de İkrime, ...de Atâ b. Ebî Rebâh'dır. Zührî der ki ulema dördttür: Saîd b. el-Müseyyeb, Hasan Basrî, Mekhûl, Ebu Âmir Eş'arî'dir. Ama e'imme-i fukaha: İbrâhîm en-Nehaî'nin .. ve İmam A'zam Ebu Hanife'nin üstazı olan Hammâd b. Ebî Süleymân el-Eş'arî (ö. 738) ile İmam Malik'in üstazı ... (ö. 126) zamanlarında fukaha-yı tabi'inin a'zamından idiler. İmma A'zam ve hümam-ı efhem* Ebu Hanife hazretleri zamanında pek ziyade şöhret bulmuş .. ehli arz idi. Zevât-ı müşarünileyden maada Dahhâk (ö. 723), Atiye*, ibn Kesîr (ö. 1373), meşahir-i kurradan Ebû Saîd el-Hudrî (135*) (ö. 693), Vehb b. Münebbih (ö. 732), Sâbit el-Bünânî (ö. 744), Hişâm b. Urve (ö. 763). Meşahir-i rivâyet-i hadisden Ömer b. Abdilazîz (ö. 720), Muhammed b. Sîrîn (ö. 729), Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 702), Ali Zeynelabidin b. el-Hüseyn b. Ali el-Hâşimî (ö. 712). Fakih-i ehlibeyt Ebû Ca'fer Muhammed el-Bakır b. Zeynelabidin (124*) (ö. 733), Ebû Bürde b. Mûsâ el-Eş'arî (104*) (ö. 757), Ca'fer es-Sâdık b. el-Bakır (ö. 765) ve daha gayrı zatlar meşahir-i fukaha ve muhaddisinden idiler. Tafsilatı matulatta mesturdur.

Üçüncü karn ittiba'ı tabi'indir. Müslim olarak tabi'ine mülakki ve İslâm üzere vefat eden zata tebe-i tabi'in denir. Bunlar 230 senesi hududuna kadar devam eder. Bu kurunda ulema-yı din pekçok idi. Süfyân-ı Sevrî (ö. 778), Ebu Amr Asım (ö. 127), Hamza (ö. 773) ilm-i kiraat ulemasındandır. Müfessirin-i a'zamdan Mukâtil b. Süleymân (ö. 767), Süfyân b. Uyeyne (ö. 814) gibilerdir. Süfyan-ı Servî (ö. 161), Malik b. Enes el-Asbahî Abdurrahman (ö. 157), Evzâî (ö. 774), bu üçü mezahib-i .. ashabından idiler. İbn Ebi Leyla (ö. 148), bu dördü ilm-i hadis âlimidir. // 358 // Ve ashab-ı Hanife'den Ebu Yusuf el-Kazî (ö. 183), Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (ö. 189), İbnü'l-Mübarek (ö. 181), Tirmizi* (ö. 158),

Hamid el-Kazî (ö. 168) ve daha gayrıları ecille'i fukaha ve muhaddisinden idiler. Ashab-ı Ebu Hanife'den el-imam İbnü'l-imam Hammad b. Ebi Hanife (ö. 174), .. b. Amr .. el-Kazî (ö. 188), Hasan b. Ziyad (ö. 303), Habbab b. Ali el-Ğazî* (ö. 167), ... (ö. 167), Ebu .. el-Belhî (ö. 198), Nuh b. Derrâc zamanlarının en büyük fukahasından idiler.

İttiba'ı tabi'inne mülakki olup İslâm üzere vefat eden zevata kurn-ı rabi'-i ricâli ve .. kurn-ı rabi' ricâle mülakki olanlara kurn-ı hamse ricâli denir. Bunun üzerine kıyas olunarak ilâ ahire. Kurn-ı rabi'de müçtehidin ve ulema-yı din hesapsız yetişmiştir. İmam Şafî (ö. 204), İmam Ahmed (ö. 244), İshak b. Rahuye (ö. 238) gibi e'imme-i müçtehidin ve muhaddisinden Yahya b. Muayyen* (ö. 233), Ali b. Medenî ve Ebubekir b. Ebi Şeybe (ö. 235) gibiler kurn-ı rabi' ricâlindendirler.

Edille-i erba'adan birine râci' olan asâr-ı sahabe-i güzin ve asâr-ı kibar-ı tabi'in tesmiye kılınan iki kısımdan müsteban oluyor ki ashâb-ı kiram beyninde şayi' olup bil-ittifak kabul ettikleri şeyi sahabî olmayan müçtehidinin ittiba'ı vaciptir. Ashab-ı kiramın ittifak ve ihtilafları ma'lum olmayan bir mes'elede akval-ı muhtelifedir. Beyne'l-ashab şayi' olup kabul olunan bir fi'il icma' hükmündedir. Herbir sahâbi müçtehidin gibi hata edebilir. Fakat müçtehidin-i ashâbın ittifak ettikleri şeyi hiç şüphesiz vacibü'l-ittiba' olur.

As'ar-ı tabi'ine gelince, zaman-ı ashâbda fetvası zâhir olan kibar-ı tabi'inin ittifak ettikleri şey bir rivâyete göre kavli sahâbi gibi vacibü'l-ittiba'dır. Zaman-ı sahâbeye yetişen tabi'i sahâbi gibi olur. Hatta sahâbeye muhalefet eden bile bulunur. Alkame ve Şerih* ve Esved, Mesruk Nehâî, Saîd b. el-Müseyyeb, .. , Hasan Basrî gibi ecille'i tabi'in zaman-ı ashâbda ifna etmişlerdi. Kazî Şerim'in* Ali b. Ebi Talib (ra)'e, Mesrûk'un hz. İbn Abbas'a muhalefet ettikleri kat'idir*. Hz. Ali (ra) mezhebinde oğlunun babası lehine şehadeti ca'iz olduğu halde Kazî Şerih* buna muhalefet // 359 // ederek hz. Hasan'ın şehadetini red etmiş idi. İbn Abbas'ın mezhebinde ... veledi .. eden kimse üzerine .. olan yüz deve vacip olduğu halde Mesrûk buna muhalefet ederek yalnız bir koyunun .. vaciptir demiş ve İbn Abbas'ı Mesrûk'un fetvasına rücu' etmiştir. İmam-ı a'zam Ebu Hanife kavli sahâbiyi bulamayınca akval-i* tabi'ini taharri etmeyip içtihad eder idi. Sahib-i şer'iat (sav) Hadis-i şerifinde medh buyurduğu ehl-i ilim ve içtihadı murad buyurmuştur. Filhakika kurun-ı selâse-i

mezkûre ricâli sonra gelenlerin kendilerine* mevazı' ve maha'il olamayacakları bir faziletle ihtisas ve imtiyaz etmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ hazretleri ikâme-i erkân-ı din ve i'layı kelimetullah bâbında onları ihtiyar ve .. buyurmuş ve kararların* hizmetleri nisbetinde âli ve mürtefi' kılmıştır. Karn-ı evvel ricâlinin ilim ve ma'rifetçe ka'bına* yetişmek kimseye müyesser* olamaz. O .. meydan-ı feza'ilin ğabar-ı* rahına erilmez. Cenab-ı Teâlâ ve Tekaddes hazretleri onları Nebî ve Zîşan'ı müşahede ve ru'yet ve hin-i* nüzul-ı vahyi ilahide ... ve her sûre ve âyet-i celileyi hemen nazil olduğu anada hofz ve tilavet-i şeref saadetiyle .. ve mübahı* kılınmış ve hiçbir harfi zayı' olmayarak muhafaza-yı Kur'an'ı azimüş-şan onlarla te'min buyurulmuştur. Ashab-ı kiram şu vazife-i âliyeyi hakkıyla ifa ederek Kur'an'ı kerimi cem' ve ifade ve sonra gelenlere teshilat-ı mükemmele iraz eyledikleri gibi ehadis-i Nebevî'yyeyi de sudur-ı safiyelerinde sehiv ve gafletten masun olarak zabt ve lahn ve ğalattan âri surette tebliğ ve eda buyurmuşlardır.

İmam Malik (ö. 795) hazretleri karn-ı sâni ricâlinden iken ehadis-i Nebevî'yyenin birinde şekk ve tereddüd edince onu terk edip tahdis ve rivâyet etmezdi. Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 652) (ra) buyururlar idi ki imtizaya* şayan ancak ashab-ı kiram cenab-ı risalet penahımızdır. Ümmet içinde onların imtiyazı bil-vücut* müsbettir. Onlardaki selâmet-i sadr, taharet-i kalp, ihata-yı ilim, kesret-i fehim, killet-i teklif, istikamet-i siret, iltizam-ı hakikat, uluhiyyet, hal ve hareket sa'irlerde bulunmaz. Cenab-ı fâtır-ı hâkim hazretleri onları habib-i ekremine ashab ve yârân etmiş ve ikame-i din husus-ı mühimmesine içtiba ve ıstıfa buyurmuştur.

Onlardan sonra tabi'in hazeratı kendilerine hayır halef olarak ehadis-i müteferrikayı cem' ve ihataya ihtimam eylediler. Buna bürhan ise bir hadis veya bir mes'ele için bir-iki aylık yerlere kadar sefer ve seyahat ederler idi. İşte bu sayede ahkâm-ı şer'iat etemm ve ekmel surette zabt olundu. Ve ilm-i hadis ve tefsir mertebe-i âliyeye isâl edildi. Tabi'in-i kiram hazeratının ulûm-ı diniyyeyi ki başlıca tefsir-i Kur'an ve ahkâma da'irdir. Hz. Ali (ra) ve 'ibadile-i* erba'a ve fazl-ı fukahatla tevsif-i risaletpenahiye mazhar buyurulan sa'ir ashab-ı kiramdan telakki etmişler, buna binaen ezher-i cihet*... .. sabittir. Tebe-i tabi'in unvan-ı celilesiyle yâd olunur. Ashab-ı fiham hazeratından ahz-ı ulûm ve iktisab-ı âdab eyleyen tabi'in-i kiramın na'il-i sohbeti ve ha'iz-i şeref-i mütaba'atı

olan bu kavm-i celil arasında müşkülât-ı hadiseyi hal ve keşf eden ve tahkik-i mesa'ilde .. ihraz eyleyen fukaha-yı âzam zuhur etmiş ve usûl ve fûrû'a müteallik ahkâm-ı diniyye âlâ vechü'l-kemal tedvin olunmuştur. Zira bu asır ricâli Kur'an'ı mecmu' ve müretteb buldukları gibi ehadis-i şerifeyi de bir derece kadar tedkik edilmiş buldular. Biraz himmet de kendileri sarf ederek ehadis-i müteferrika kâmilten cem' ve ihata edilebildi.

Ba'dehu kava'id-i şer'iyye ve usûl-ı mukarrere üzere kitap ve sünnetde .. ve istihraç kava'id ve istinbat-ı ahkâm hususuna bezl ve sa' ve ihtimam ederek menkul ve ma'kule mutabık mesa'il-i şer'iyyeyi hâvi kitaplar yazdılar, teshilat ibraz ettiler ve nice müşkülât hal eylediler. İşte bu zatların fûrû'u usulden istihracıyla her fûru' aslına red ve irca' ve havâsı ve avâmı dela'il-i bâhire ile ikna' hususuna muvaffık olmalarına binaen ahal-i ümmet kesb intizam etti ve sayelerinde ahkâm-ı diniyye istikrar-ı tam peyda eyledi. Bu ise sahib-i şer'iat efendimizin ashabına refakat eden ve .. dâr-ı ulûm-ı şer'i ve hakikat olan tabi'in hazeratına mülakatları bereketiyledir. kavl-i şerifiyle bu hakikata ima buyurulmuştur. Bu cihetle karn-ı sâni ricâli sonra gelenlere ve nice te'sis ve temhid edecek bir husus bırakmadılar. Binaen alî zalik artık kurun-ı sa'ire kendilerine taklid ve mütebe'at edip onların fıkına muğayir ve kava'id-i mukarrelere muhalif kava'id kimden sudur eder ise merduddur. Müçtehidin-i kiram içtihad ile emir edildiği gibi sa'ir Mü'minlere de behemehâl bir müçtehide ittiba'yla emir buyurulmuştur.

Ulema-yı a'zam ihtilafat-ı fukahayı beyan eden ... mu'teberede tasrih buyurdukları vecihle .. mu'teberede tasrih buyurdukları vecihle kitabullah-ı mahfuz ve sünnet-i Resulullah esânid-i mu'teğesiyle* ma'an mazbut ve icma' mevki'leri denilen mevadd ve icma' ma'lum olduğundan // 360 // ihtilaf ancak keyfiyet-i istinbat ve taraf-ı istidlalde vâki' olur. Asr-ı celil-i risalette cümleye alenen beyan olunan umur-ı mühimme ferâz-i kat'iyye, ukud ve ahkâm-ı şer'iyye, nusus ve ezimme* ve icma'-ı kat'i gibi edilleye müstenid ve zaruriyyet-i diniyye bit-tevatür* ve bilzaruret sâbit olduğundan bunlarda asla ihtilaf yoktur. İhtilaf bunların fûru'at ve tefasilinde vaki'dir.

Bab-ı Rabi'

Dela'il-i Şer'iyyenin Dördüncüsü Olan Kıyas-ı Fukaha Beyanındadır

Kıyas lûgat-ı Arap'ta "takdir" ma'nasınadır. İstilah-ı fukahada fûru'da aslın illeti gibi bir illet bulunması sebebiyle aslın hükmü gibi fûru'da da bir hüküm izhar etmektir. Kıyasın rûknü dörttür: asıl ve fer' ve hüküm ve illettir. Asıl mukisiyle fer'i mukis olup mukis aleyhin hükmü kitap veya sünnet ile mansus olur. mukisin hükmü mansus olmaz, belki müçtehidinin izharıyla ma'lum olur. Kıyas ahkâmı müsbet* olmayıp mazhardır. Delili kitap ve sünnet ve icma'-ı ümmet ile sabittir. Mesela kazf-ı muhsanât hakkında varid olan hükm-ı şer'iyi illet-i müşterek olan iftira sebebiyle meşreb-i hamr hakkında izhar etmek bir kıyastır. Burada asıl ve mukisiyle kazf ve hüküm seksen cilde* fer' şurb-ı hamr illet iftiradır. Kitap ... nazm-ı celilidir. İ'tibar bir şeyi nazarına red etmek ve bir şeyden diğer şeye intikal etmek ma'nalarına gelir. Bu ma'nalar kıyasda mütehakkıktır. Kıyasda bir i'tibardır, me'mur-ı bihdir. Sünnet-i asr-ı risalette ecille-i ashab mensumu* olmayan mesa'ilde kıyas ile 'amel ederler idi.

İcma'-ı ümmet, Ömerü'l-Faruk ve Ali el-Murtaza ve İbn Mes'ud ve Zeyd b. Sâbit, İbn Abbas hazeratı kıyas ile 'amel etmişler ve sa'ir sahabe-i kibardan âsâr rivâyet olunup inkâr olunmadığından icma' müte'akkıd olmuştur ve asıl mertebe-i içtihad olan ihbar-ı tabi'in kıyas ile 'amel tecviz buyurmaları bit-tevatür sabittir. Fahr-i risalet Efendimiz Kur'an-ı kerime ve ehadis-i şerifeye temessük lüzumunu beyan buyurdıkları "Bir hadis ..in ahirinde eğer aradığınız bir mes'eleye da'ir benim kavlime muttali' olamazsanız ise ashab-ı kiramın akvaline tâbi' olunuz. Zira ashabım semadaki nücum-ı hidâyet gibilerdir. Binaenaleyh herhangisinin kavliyle âmil olsanız, na'il-i hidâyet olursunuz. Ashabımdan vuku' bulacak ihtilaf ise ümmetim hakkında ayn-ı rahmettir" buyurmuştur.

İşte şu hadis-i şerif hayre'l-kurun olan zaman-ı sahabiden i'tibaren fûru'u mesa'ilde beyne'l-ulema ihtilaf bulacağına delalet ediyor. Zira bazı mesa'ilde ihtilaf ileyin* ashab-ı kiram hazeratının herbiri fıkıh ve rivâyetle meşhur olduğundan her kavli-i sahabiye tabi'inden bir cemaat ahz edince tabi'in-i kiram vesa'ir ulema-yı a'lam beyninde ihtilaf herban* lazım gelir. Sahib-i şer'iat (sav) hazretleri ise böyle bir ihtilafın vuku'u ve

istimrarına izin vermiş ve razı olmuş ve belki medh ve senâ ederek bu husus ümmet-i nâciye hakkında ayn-ı rahmet ad olunmuştur. Hatta ümmet diledikleri sahabenin kavliyle ‘amel bâbında tahayyür buyurmuştur. Sahabe-i kiramin mes’alike sâlik ve onların minval-ı içtihadları üzere câri olan e’imme-i müçtehidinin âra ve mezhebiyle ‘amel hususunda dahi tahayyür buyurmuş olduğu sâbit olur. “Hükm-ü âle’l vahid hükm-ü ale’l cemaat*” Irakî* mevzu’atına ... ve zehebi* ve zerkeş meçhuliyetine zahib olduklarından Muâz b. Cebel (ö. 638) hadisini hüccet ad olduğuna delalet etmemişlerdir.

Yani İmam Gazalî’den naklen mülâhsr** ve mir’at usulünde hadis-i Muazî kıyasın senedi mevki’inde irad etmiş ise de hadisin râvilerinde bulunan za’afa binaen ‘adem-i makbuliyetine gidilmiştir. Resul aleyhisselâtu ve’s-selâm Efendimiz Muaz b. Cebel’i .. ta’lim-i din ve telkin-i ayât mübeyyin hususunda irsal buyurur idi. Gideceği hayatta* “Ya Muaz! Ne ile hüküm edersin?” sual buyurdukda “Kitabullah ile hüküm ederim” demiştir. “Eğer onda bulmaz isen ne ile ‘amel edersin?” “Sünnet-i Resul ile.” “Eğer sünnet-i Resul’de bulmaz isen?” “Re’yim ile içtihad ederim” dediğinde Şifa’i kulûb peygamber Zışan (sav) Efendimiz hazretleri “Elhamdulillahillezi ...” buyurmuştur. Mürsel ve ahad hadisdir diyorlar.

Resul-ü Ekrem asr-ı saadetlerinde cereyan eden ahval ve .. ashabın yekdiğerine muhalif olan ira’i* // 361 // ve akvalini takrir edip husus-u mezburdan dolayı hiçbir şeyi .. buyurmaz idi. Buna da’ir çok vaka-yı meşhure vardır. ..cümle Medine civarında bir kalede .. eden benî Ferište* kabilesiyle gaza etmek murad buyuruldukda yani ihrab rücu’undaki Medine-i Münevvere’yi muhasaraya gelen cemi’ küffar ile ittifak eden ve evvelce iman* ve müşfik İslâm iken ve düşmanın Medine-i Münevvere’ye hücumlarında iştiraklerinde ve düşman rücu’unda hz. Cebraîl gelip “Silahı bıraktınız mı? Biz mela’ike uhrayı ta’kibden yeni geldik. Sana benî Ferište’ye gitmenizi emir ediyor” Peygamber-i Zışan münadi* ettirerek buyurdu ki “Bugün sizden biriniz öğle namazını kılmasın ancak benî Ferište civarında kılsın!” diye .. hitab buyurdukda şu emre imtisal bâbında muhatabeyn ihtilaf etmişlerdir. “...” kavli-i şerifindeki hasr hafî* diyerek tâ duhul-ı asırdan sonra benî Ferište diyarına varmadan salât-ı zuhuru kıldılar ve kavli-i mezkûredeki hasr-ı

ıtlak* üzere varid olmasıyla zâhiri murad edilmesine ihtiyaç edip diğer kısmı gereği gibi öğle namazının vakti daraldığı halde vakti huruç etmeden esna-yı tarikde eda-yı salât ve eda-yı salâtda maksad-ı âli-yi Nebvî hemen isti'cal sefere tehriz* olup namazı vaktinde çıkarmak olmadığına zaheb olarak nasdan istinbat ettikleri hasr-ı hakiki olmayıp izafi olduğuna yani 'namazı kılmadan yola çıkınız' demektir, dediler.

İşte bu suretle cereyan eden ihtilaf ve ona terettüb eden eda ve kaza fi'illeri ma'ruz-ı huzur-ı risaletpenahî oldukda farziyyetin* hiçbirini .. ve fi'ilini inkâr etmediler. Belki herbirini kendi fehim-i istinbatı üzere takrir buyurmakla cümlesinin makam-ı içtihadı sa'y-ı meşkûr ve ifayı ve zayıfe* ile ecir... ve azade-i ihlal kusur olmaya işaret buyurdular. Belki ümmet-i Muhammediyyenin fer' bâbındaki ihtilafat-ı muhsenat-ı 'adideyi munzamin* olduğu vecihle mucib-i teşekkürdür. Binaenaleyh İbn Sa'd (ö. 845) ve Beyhakî (ö. 1066) rivâyetlerine göre Ebu Bekir es-Sıddık, Nebî Zışan Efendimizin ashabından sudur eden ihtilaf-ı sa'ir nâsın hakkında ayn-ı rahmet ve mucib-i suhulettir, buyurmuştur. Ashab-ı güzîn nazır-ı* hakkın hak olduğuna ve nazır-ı* bâtılın bâtıl olduğuna karar vermişler idi. Emsali emsal ile eşyayı eşya ile mukayese ederler ve .. tarikiyle istinbat-ı ahkâm ederler idi. Mesela "elleziyne ... ilâ ahiri'l-aye" nazm-ı celilindeki muhsenat ... ve medaniye* âyetindeki şehadete mevaris* ve ğasub* ve .. vesa'ir ahvaldaki şehadetleri kıyasen ilhak ettiler. E'imme-i diniyyede nas ile sâbit olmayan ahkâmı müşabihat ve muhatelete* binaen nas ile sâbit olan ahkâma kıyas ettiler. Ancak şeyheyn beyninde müsavat bulunupda ikisinde de hükm-ü şer'i bir olduğuna zann gâlip hâmil olmak için bazı kapuda* riâyet etmişlerdir. E'imme-i dinin müttefiken kıyas ile 'amelleri icma' olmuştur, rahimehullah Teâlâ ve radiyallahuanh.

Fasl-ı Evvel

Kıyasa İhtiyacın Lüzumu ve Şartı ve Rüknu ve Hükmi ve Ref'i Beyanındadır

Nebî Zışan (sav) Efendimiz hazretlerinin ityan ettiği kelime-i câmi'e kava'id-i âmuve* ve kaziye'i külliye .. enva'ı ve efradı câmi' ve yekdiğerine muha'il* olan iki şey beynini toplamak* ve muhtelif olan iki şeyi yekdiğerinden tefrik etmek ile hükm-ü şer'ie delalet ediyor. Mesela Taberânî (ö. 971) hadisinde Cami'i Sağır'de Müsned-i Ahmed'de Ebu Davud (ö. 889) ve İbn Mâce (ö. 887) hadisinde // 362 // Alî

el-Kârî (ö. 1605) iki kelimeye şâmil olan 40 hadis-i şerif cem' etmiştir. Mesela gibi müte'addid ahkâma câmi' havadisi muhittir. Ancak memalik-i İslâmiyyenin tevsi' ve mu'amelat-ı nâsın teksirine* mebni nusus-ı şer'iyede serahaten münderiç olmayan ahkâm da o nisbette çoğaldığından her halde içtihad ve kıyasa lüzum görülecek. Zira nas her vakit celî olamaz. Hafi oldukda müçtehid onu anlamadığından kıyasa müracaata mecbur olur. Nusus-ı şer'iyye gerek ahkâm-ı havadisi muhit olsun gerek olmasın her halde kıyasa ihtiyaç zaruridir. Eğer re'y ve kıyas nasa* muvafık olarak zahir olur. Yani .. beyninin cem' ve muhtelifin beynini tefrik eder ise kıyas sahih olur ve makbuldür. Bilakis re'y ve kıyas nasa* muhalif zuhur ederse yani .. beynini cem' ve muhtelifin beynini tefrik etmezse kıyas fâsiddir ve merdud olur. Kıyasa tân eden delalettedir. Kıyas umur-ı diniyyede câridir ve bil-ittifak hüccettir. Bâb-ı tevhidde ise hüccet değildir. Zira re'ye müstenid olduğundan delil zannîdir ki hükmü asılda sâbit olan fer'de izhar etmektir. Ebu'l-Hasan Eş'arî (ö. 936) ve ittiba'ı kıyas kabul etmekle beraber hikmet ve ta'lili görmezler idi ki ta'lil hükm-ü şer'iyi bir illete nisbet etmektir.

Kıyasın şartı mukisiyle ihtisasa dâl olan nas-ı* ahir sebebiyle müteferrid olmamaktır. Mesela yalnız beyne'n-nas Huzeyme el-Ensarî (ö. 657) şehadeti kabul olması gibi. "... bu hadis-i şerif " *وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ* ..vesteşhidû şehîdeyni min ricâlikum..." âyet-i Kur'aniyyesiyle muhtas* olunduğu bilindi. Huzeyme'nin fevkinde Hulefa-i Raşidin olsa bile şehadeti iki recül şehadetine kabul olunamaz. 'Adede mûraat cem' üzere kelimullah icap ettiğinden şehadetü'l-ferdin nefyi lazım gelir. Bir mevzuda delil ile sebatında oraya muhtas* olur. Şifa da kaziye-i Huzeyme'yi tafsil ediyor. Sevad b. Kays isminde bir Arabîden peygamber-i Zışan Efendimiz beyaz renginde .. isminde bir Fars olup tamamen şahsı* ödedikten sonra Arabı tekrar şahsı* talep ettiğinde verdiği şahadet eder misin* hz. Huzeyfe "Ya Resulullah! Tamamen Farsın parasını verdiği ben şahidim" dediğinde "Hazır olmadığın şeyde nasıl şahit olursun?" sualine cevaben "Semadan getirdiğin şeyde biz seni tasdik ederken Arabîye Farsının* parasını tamamen edasını haber verdiği elbette seni tasdik ederiz" dedi. "men şehidle Huzeyme*" hadis-i Nebvî'si şeref sudur oldu. Zira Nebî aleyhisselâtu ve's-selâm hazretlerinin haberi ayan-ı menzilesinde âlem ifade ettiğini Huzeyme fehm ederek hazır olmadığı yerde şahadet etmiştir. Buharî şerif ehadisindendir ve makûsîn

aleyh asıl ile kıyas tarikinden ‘adul* etmemektir. Bu ya ma’na ve illeti nakil** olmamakla olur, ibadat ve ukubat ve hususiyat-ı kefarettten olan ... şer’iyye gibi yahut kıyas senedden .. olur, savmı unutan kimsenin ekli gibi. “...” buyurulmuş. Bu ise “...” kavlı şerifiyle ihraç ve .. edilmiştir. Veyahut ibtida şer’i olup şer’ide nazırı müntaki olandır. Bu ise ma’nayı zâhiri olan olsun .. ma’nasından seferin ruhsatları gibi. Ya olmasın cinâyetleri yok iken .. üzerine dinin harbi gibi. Makûsîn aleyh edille-i selâse olan kitap ve sünnet ve icma’-ı ümmetten biriyle mu’adı hükm-ü şer’i sâbit olmamaktır.

Kıyasın rünü ise dörttür: birinci asıl, ikinci fer’, üçüncü hükm-ü asıl, dördüncü cama’dır*. Asıl müşebbihiyyedir* .. gibi. Fer’ müşebbihtir arz* ile kerih gibi. Hükm-ü asıl nassın ya icma’ın ya istimanın ifade ettiğidir. İllet müsemma olan câmi’ hüküm nass üzerine ‘alamet ve emare kılınan şeydir. Kıyasın hükmü .. ta’lil gibi te’diyesidir.* kıyasın def’i illeti def’iledir. Birkaç vücut ile olur. illetin mucibiyle .. bu vücutun tafsilatı ilm-i adâbda olan muarehelerde* ve adem* teslimde* bulunan ka’ideler gibidir.

Fasl-ı Sâni

Re’yin Usulü Beyanındadır

Tarik-i sevabı bilmeyi kasd ederek i’mal-i fikirden sonra kalbin gördüğü şeye re’y denir. Ru’yet ve re’y ve ru’ya bir maddedendir ve her üçü görmek ma’nasıdır. Re’y-i sahih ‘ale’d-derecat kitap ve sünnet ve kaza ve kavlı hülefa-yı raşidin kaza ve kavlı sahabe-i güzinde bulamadığı halde bunların akrebine nazar edilmek tarikiyle isti’mal olunan re’ye denir. Ümmet-i Muhammediyyenin telakki-i bil-kabul eylediği re’yi nusudan istinbat olunup nusus tefsir ve tarik-i istinbatı teshil eden re’y en memduh olan re’ydir. Re’yi // 363 // sahihe karşı söz söylemek eser-i taassub ve cehalettir. Aklen ve naklen, şer’an ve hikmeten merduddur. Çâr-ı yar-ı güzın, İbn Mes’ud, İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit, Muaz b. Cebel gibi ashab-ı kiramdan Mücahid (ö. 102), Ata (ö. 114), Ş. (ö. 106) gibi ahya-ı tabi’inden ve e’imme-i erba’adan nakil olunan zam re’y-i bâtil hakkındadır. Zira kendileri de re’y ile içtihad etmişlerdir. Bu re’y-i bâtil kitap ve sünnet ve asâra* müsned olmayan re’y-i hâlisa denir. Nassa muhalif olan re’y, .. bâtila ile esma ve sıfat ve ef’al-i ilahiiyyeyi ta’tili .. olan re’y, tağyir-i sünnet-i seniyye ve ihdas-ı bid’at-ı seyyi’eyi mucip olan re’y,

ma'rifet-i nususta ve istinbat-ı ahkâmda tefsir ile beraber zann ve tahmin tarikiyle umur-ı diniyyeden bahseden ehli hevanın dermeyan ettiği re'y en mezmum olan re'ydir. Re'y-i mezmumun en kötüsü ve fenası mürur-ı nassda isti'mal olunan re'ydir. Çünkü mürur-ı nassda içtihad mahal yoktur. Ulema-yı selef re'y-i bâtil ile 'amel etmeyi, fetva vermeyi, kazâ eylemeyi men' etmişlerdir. Herhangi re'y ki zımnen nususa muhaliftir onunla ifna etmek haramdır. Re'y-i müştebih* hal-i ıztıarda laşe ekl etmeyi müsaade etmek gibi zaruret vaktinde isti'mal olunur. Tedbir-i şer'i, hakka erişmek veya mazarrattan korunulmak için tedbir-i şer'i ca'izdir ki hile-i şer'iyye denir ki "hile" tedbir ma'nasınadır. Fakat hakka vusul için olmayıp belki bâtila erişmek veya ba'del-sübut bir hakkı iptal etmek için re'y-i isti'mal haramdır. Mendup ve müstahsen olan bir şeyden i'raza vesile hile etmek mekruhtur.

Fasl-ı Sâlis

İhtilaf-ı Fukaha Beyanındadır

İhtilaf, istibah ve .. hakdan neş'et eder. İhtilaf ile bahs ve münazara kapıları açılmıştır. İhtilafın .. mes'eleye yardımı pek çoktur. İhtilaf semeri haikat için ulemanın ne derecelerde it'ab-ı zihin ettiklerini pek güzel gösterir. İhtilafat-ı fıkhiyye sayesinde vücut-ı ibadat ve tarik-i muamelat gereği gibi tevsî' etmiştir. İhtilafat-ı fıkhiyye, ihtilafat-ı i'tikadiyye gibi bid'at ve dalaleti mucib değildir. // 364 // İhtilaf-ı ümmet rahmettir. İhtilaf-ı fıkhiyye fark-ı mübde'di* mezahibi gibi muhdes değildir. Belki gazve-i Bedir, sefer-i benî Kurayza musalaha-i Hudeybiye'de vuku' bulan ihtilafata göre asr-ı celil-i risalette bile vaki' olmuştur. Gazve-i Bedir'de esra-yı harbin fidye ile necâtı veya katl ile mücazâtı hakkında beyne'l-ashab ihtilaf vaki' olmuş ve erhamü'l-enbiya Efendimiz tarafından kadiye* almak ciheti bil-ıçtihad tercih buyurulmuş idi. Fakat katl fidyeden evveli olduğundan "مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى / Ma kane li nebiyyin en yekune lehu esra" ilâ ahiri'l-âyet, nazm-ı celili ile bir tenbih-i Sübhanî vaki' olduğu gibi "عَفَا اللَّهُ عَنْكَ / Afallahu ank" nazm-ı celili mucibince Gazve-i Tebük'deki .. hakkında ikinci tenbih-i Sübhanî vuku' bulmuştur.

Benî Kurayza seferinde salât-ı asrı yolda veya benî Kurayza yurdunda eda edilmesi hakkında beyne'l-ashab bir ihtilaf vuku' bulmuş ve eşfakü'l-enbiya Efendimiz tafsilatı kıyas-ı fıkıh bahsinde beyan kılındığı vecihle her iki tarafın içtihadın kabul etmiştir. Hudeybiye

musalahasında bazı mevad-ı salih* hakkında ihtilaf-ı şedid vaki' olmuş iken hakimü'l-enbiya Efendimiz için müşrikin tarafından dermeyan olunan bazı tekalif-i şafeyi* kabul etmiş idi. Bu ihtilaf-ı fukaha sahabe-i güzîn hazeratının eva'il-i eyyamından i'tibaren cereyan edegelmiştir ki asr-ı Sadık-ı a'zamda bir hükm-ü diniyyede ihtilaf karar bulmamıştır. Asr-ı Faruk-i ekber'de bir hükm-ü diniyyede ihtilaf karar bulmuş ise de ihtilaf efkârdan nâşi zem ve lev'm vaki' olmamıştır. Asr-ı Zinnureyn'de ihtilaf efkârdan nâşi zem ve lev'm vaki' olmuş ise de beyne'l-Müslimin vuku' bulmamıştır. Nitekim Hz. Ali b. Ebi Talib emr-i men'a vesa'ir mesa'ilde ve Hz. Aişe ve Ammar kısmet* emval ve velâyet taalluk eden bazı mesa'ilde Hz. Osman b. Affan'ı lev'm etmişler idi. Asr-ı Haydar-ı Kerrar'da ihtilaf efkâr seyfe* mütehayyir olmuştur. Tahrir ve .. , imaret, Nebî (sav)'den sübut ars*, zekâtтан imtina' edenler hakkında isti'mal-i seyf, avl*, kelâle*, ..asâbi* // 365 // kenz, avdet mes'eleleri beyne'l-ashab zuhura gelen ihtilafat-ı fukahanın meşhurlarındandır. Bu bâbda maksadı tamamıyla izah etmek için 15 mes'ele Rahmetü'l-ümme't fi İhtilaf-ı E'imme kitabından irad edilecektir.

Birinci mesele taharet-i salâtın su ile sahih olması müttelik-i aleyh vesa'ir mâiyyat ile de cevazı muhtelif-i fihdir. İbn Ebî Leylâ (ö. 702) ve el Esmâ* göre taharet-i salât mâiyyat-ı sa'ire ile de ca'izdir. Fukaha-yı sa'ireye göre mâiyyat-ı sa'ire ile taharet ca'iz değildir.

İkinci mesele hamrın hurrimetini müçtemi' aleyh ve necâseti ise muhtelif-i fihdir. Ebû Dâvûd'a (ö. 889) göre hamr haram olmakla maen tâhirdir. Bundan ma'ada kâffe-i e'immeye göre hamr hem haram ve hem necistir.

Üçüncü mesele mesh-i re'sin erkân-ı vuzu'dan olduğu mecmu' aleyh ve mikdar-ı mesh muhtelif-i fihdir. Ebû Hanîfe'ye (ö. 767) göre rub' re's, Malik ile İzhar* rivâyetine göre Ahmed b. Hanbel (ö. 855) indinde cem'i re's mesh etmek farzdır. Şâfiî'ye (ö. 820) göre bunların biri şart olmayıp her nasıl olursa olsun velevki bir parmak ile mesh bulmak şarttır.

Dördüncü mesele salât-ı Cuma'a ancak ezen-i* sultan ile sahih olur. İmam Malik, Şâfiî, Ahmed'e göre ezen-i* sultan olmaksızın kılınan salât-ı Cuma sahihtir. Şu kadar ki ezen-i* sultan müstecidir*.

Beşinci mesele salât-ı iydinin meşruıyyeti müttetik-i aleyh, vücbu muhtelif-i fihtir. Ebu Hanife'ye göre salât-ı iyd .. vacip ve Malik ve Şâfi'ye ve Ebu Hanife'den mervi olan bir kavle göre sünnet ve Ahmed b. Hanbel'e göre farz-ı kifayedir.

Altıncı mesele bey'-i mutlakın sahih olması müttetik-i aleyh, bey'-i sabinin ve bey'-i mükrehin* sahih olması muhtelif-i fihtir. Ebu Hanife ve Ahmed'e göre sabi ..in bey'i sahihdir. Malik ve Şâfi'ye göre bey'-i sabi sahih değildir. Keza bey'-i mükreh Ebu Hanife'ye göre sahihtir. Malik ve Şâfi' ve Ahmed'e göre sahih değildir.

Yedinci mesele ribanın hurrimeti mecmu' aleyh ve ribanın fazlın hurrimeti muhtelif-i fihtir. İbn Abbas (ö. 687) // 366 // ve ashabına göre fazl haram değildir. Bunlardan maada kâffe-i e'immeye göre riba-i fazl haramdır.

Sekizinci mesele eşya-yı rububede* ki altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmadır, ribanın hurrimeti mecmu' aleyh ve maadada ribanın hurrimeti muhtelif-i fihtir. E'imme-i erba'aya göre eşya-yı rububenin maadasında da riba vardır. Mezheb-i Zahire'ye göre eşya-yı rububenin maadasında riba yoktur.

Dokuzuncu mesele tâhir olan bir ayının** bey'i bil-icma' sahihtir. Fakat kelb ve hamr ve fışkı gibi nefesinde necis olan bir ayının bey'inde ihtilaf vardır. Ebu Hanife'ye göre kelb ve fışkayı bey' etmek ve hamserin* bey' ve sırasına* zemmiyi* tevekkil* eylemek sahihtir. Şâfi' ve Ahmed'e göre bunların hiçbirini bey'etmek ca'iz değildir. Hatta katl ve telef edilen kelbin kıymeti yoktur. Ashab-ı Malik bey'-i kelbde ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre ale'l-ıtlak ca'iz ve bazılarına göre mekruhtur.

Onuncu mesele Mushaf-ı şerifi ıştıra etmek bil-ittifak ca'izdir ve satması muhtelif-i fihtir. Ebu Hanife ve Malik, Şâfi'ye göre satmak bila keraheten mübah ve Ahmed'e göre mekruhtur. Hatta Hanbeli'den İbnü'l-Kayyim (ö. 1350) hurrimetini tasrih etmiştir.

Onbirinci mesele selem ki peşin para ile veresiye mal almaktır, cevazı müttetik-i aleyhtir. Aduyat*-ı mütekarribe* ki ahad ve efradı beyninde kıymetçe tefavütü olmayan ma'dudattır yumurta ve ceviz gibi. Aduyat*-ı mütekavene* ki kıymetçe tefavüt bulunan ma'dudattır, kavun ve karpuz gibi. Ve hayvanda cereyanı muhtelif-i fihtir. İmam Ahmed'e

göre aduyat*-ı mütekarribede selem câri olmaz. E'imme-i selâseye göre aduyat*-ı mütekarribede selem ca'iz olur. Ebu Hanife'ye göre aduyat*-ı mütekavene* ve hayvanda selem ca'iz değildir. E'imme-i selâseye göre bunlardan selem câridir.

Onikinci mesele zaman-ı mağsubun vücubu mecmu'-ı aleyhtir. Fakat menafi' mağsub'i tazminde iftilaf vardır. Ebu Hanife'ye göre menafi' mağsub mazmundur. Malikden zaman ve 'adem-i zamanın her ikisi de mervidir.

// 367 // Onüçüncü mesele sihrin hurrimetini mecmu'-ı aleyhtir. Te'sir ve hakikat-ı sihir, muhtelif-i fihtir. İmam-ı âzam Ebu Hanife'ye göre sihrin hakikatı da cisimde te'siri de yoktur. E'imme-i selâseye göre sihrin hakikatı vardır.

Ondördüncü mesele nikâhın meşruatını mecmu'-ı aleyh ve hin-i akidde şahitlerin bulunması muhtelif-i fihtir. İmam Malik'e göre işaa etmek ve ketm etmemek üzere şahitsiz nikâh sahih olur. E'imme-i selâseye göre şahitsiz nikâh sahih olmaz. Ebu Hanife'ye göre zemiye'nin* nikâhında iki zemiye'nin* ve müslimenin nikâhında iki müslim fâsıkın şehadetleriyle akd sahih olur.

Onbeşinci mesele şehadet-i harrın* makbuliyyeti müttefik-i aleyh, şehadet-i abdin makbuliyyeti muhtelif-i fihtir. Ebu Hanife, Malik, Şâfi'ye göre ale'l-ıtlak kölelerin şehadeti makbul değildir. keza İmam Ahmed'in mezheb-i meşhûrına göre hudud ve kısasın maadasında kölelerin şehadeti makbuldür. Keza sıbyan ile mahdud-ı fil-kazfın ve a'ma ve dilsizin şehadetlerinde ihtilaf vardır. Kazf ki namuslu bir erkek veya namuslu bir kadına zina ile iftira ettiğinden dolayı hadd-ı kazf olan "seksen" celde ile mahdud olan kimseye denir. Ebu Hanife, Şâfi' ve Ahmed'den bir rivâyete göre sıbyanın şehadeti kabul olunmaz. İmam Malik'e göre bazı hususta ve Ahmed'den diğer rivâyete göre her hususta çocukların şehadeti kabul olunmaz. Mahdud-ı fil-kazf tövbe etse bile Ebu Hanife'ye göre asla makbul-ı şehade olamaz. E'imme-i selâseye göre kable'l-had vey ba'de'l-had tövbe ederse makbul-ı şehade olur. A'ma, Ebu Hanife'ye göre asla makbul-ı şehade olamaz. Malik ve Ahmed'e göre .. , ölüm, mülk-ü mutlak, vakf, aşk, nikâh, bey', salh*, icâre, ikrar vesa'ire gibi yalnız tarik-i sema' ile bilinen hususta makbul-ı şehade olur. Şâfi'ye göre a'ma bazı hususatta makbul-ı şehadedir. Dilsiz, Ebu Hanife ve Ahmed'e

göre işareti anlaşılrsa bile makbul-ı şehade olamaz. Malik'e göre anlaşılabilir // 368 // işareti olursa makbul-ı şehade olur. Ashab-ı Şâfiî arasında ihtilaf vardır. Bazıların kavli Ebu Hanife ve Ahmed'in kavillerine ve bazıların kavli İmam Malik kavline tevafuk eder. Kavli-i sahihe göre Şâfiî'de de* dilsiz ale'l-ıtlak makbul-ı şehade olamaz.

Esbabı-ı ihtilaf yani ihtilafat-ı fıkhiyye esbab-ı zaruriyyeden neş'et etmiştir. Bu bâbda fukaha-yı dinin önderleri* makbuldür. E'imme-i din ve re'is-i enbiyadır. Ahyar-ı ümmet ve nâsır-ı sünnettir ve nâtıku'l-kitaptır ve nücum gibi zulumatta delil-i hidâyettir. Kabul-ü âmmeye zahir olan fukaha-yı din ve e'imme-i müçtehidin ittiba'-ı resule mecburlardır. Hiçbir suretle taammüden muhalefet-i resule kâdir olamazlar. “وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ / ve ma atakumur resulu fe huzuhu” nazm-ı celili mucibince kavli-i Resul da'ima ahz olunur, asla terk olunmaz. Fakat Resul-ü ekremden maadasının kavilleri hem ahz olunur hem terk olunur. Buraları beyne'l-müçtehidin müttetik-i aleyhtir. Eğer müçtehidinin birinde âyât-ı kerime veya ehadis-i sahiheye muhalif bir kavil sudur olursa o zatın âyât-ı kerime veya ehadis-i sahihe ile 'amel etmemesinde her halde bir hücceti ve bir önderi* vardır. Çünkü ..ın ilmi gâyet vâsidir ve e'immenin cemi'i* makasidına muttali' olmak mümkün değildir. müçtehid bazen hüccetini izhar eder ve bazen etmez. Hüccetini izhar ettiği surette hüccet-i müçtehid bazen bize bâliğ olur ve bazen bize bâliğ olmaz. Bu vecihle sâbit yani bize bâliğ olan hüccetin mevzu' ihticacının bazen idrak ederiz. Ve bazen idrak edemeyiz. Deliline vâkıf olmadığımızdan veya delilin mevzu' ihticacını anlayamadığımızdan nâşi kabul-ü âmmeye mazhar olan ümmet-i kâmilede bulunanlar muktedâ-bihtirler. Delil-i şer'i cemi'i ibad için bir hüccet-i ilahiyedir. Diğer bir delile muarız olmadığı surette hata olabilmesi mümkün haricindedir. Re'y-i âlim böyle değildir. Cemi'i ibad için hüccet değildir. Delil-i ahire muarız olmadığı surette böyle hata olması mümkündür. E'imme-i müçtehidinin bu bâbdaki i'zarı* üç nev'idenden hâli olmaz: evvelen, müçtehid cenab-ı ahkâmü'l-hâkimin hazretlerinin bu âyet-i kerime ile veya resul-ü rabbi'l-âlemin hazretlerinin bu hadis-i şerif ile o mes'eleyi kasd ve irade buyurdıklarına i'tikad etmez.

// 369 // Sâniyen, müçtehid resul-ü Zışan Efendimizden bu hadis-i şerif sâdır olduğuna i'tikad etmez. Sâlisen, müçtehidin şu hükmün

mensuh olduğuna i'tikad eder. Bu i'zar-ı* sâlise şer'an makbuldür. Bunda şek ve şüphe yoktur. Bu i'zar-ı saliseden esbâb-ı 'adide teferru' etmiştir. Kariben esbâb-ı ihtilaf-ı müçtehidin faslında tafsil olunacaktır.

Fasl-ı Rabi'

Aslen Edille-i Erba'aya Râci' Olup Fer'en Bir İsim İle Mümtaz Edille-i Sa'ire Beyanındadır

Tafsilat-ı meşruhadan müsteban olduğu vecihle ahkâm-ı şer'iyyenin me'huzu* ancak edille-i erba'a veya bunlardan birine râci' olan edille-i sa'iredir. Ahkâm-ı şer'iyyenin hiçbir mes'elesi kavanin ve hukuk-u sa'ireden me'huz değildir. Çünkü tarih şehadet eder ki asr-ı ashabda âdât-ı 'adiden maada hiçbir kanun ma'lum değil idi. Fahri'l-mürselin Efendimiz ve ashab-ı güzîn Roma'da ve Mısır'da, Hind'de ve İran'da asla tahsilde bulunmamıştır. Ashab-ı güzîn fütuhât-ı İslâmiyye münasebetiyle hemcivar olan akvamın ahlâk ve âdatın öğretmişler idi. Akvam-ı sa'irenin kavanin ma'lum olsa bile kitabullah ve sünnet-i resulullah var iken "şeriatü'l-küfr" ad ettikleri kanuna mı tenezzül edeceklerdi? E'imme-i din ilm-i celil-i fıkıhtan maada kanun bilmezler ve kitap sünnetten maada merci' tanımazlar idi. Ahkâm-ı fıkhiyyede yalnız âdat-ı beldenin te'siri görüldü. Örf ve âdat üzerine ahkâm-ı şer'iyye bina kılındı. Fakat kavaid-i fıkhiyye ve zevâbıt-ı şer'iyye asla tebeddül etmedi. Belki tebeddül ahval-ı zaman ile kavaid-i fıkhiyyenin havadise emr-i tatbiki tebeddül etti. İhtilaf zamanı başka ve ihtilaf bürhanı yine başkadır. Ulûm dahil* lisan-ı Arabiye nakil olunmuş iken fukaha-yı azam tarafından kitab-ı fıkhiyyeye idhal olunmadı.

Yunan felsefiyatı, Hind hasabatı, İran edebiyatı kitab-ı kelamiyye ve kitab-ı tefasire dâhil olduğu halde kitab-ı ehadis ve kitab-ı fıkhiyyeye ferce bulamadı. Ulûm-ı dahile* ehli İslâm'a geçtiği zaman imam-ı hümam Ebu Hanife // 370 // rahimehullah tarafından ıstılahat-ı fıkhiyye vaz' olunmuş ve ilm-i fıkıh el-yevm bulunduğu tertip üzere tedvin ve tahrir edilmiş ve vekâyi' câriye ve melhuzaya a'id ahkâm-ı şer'iyye suret-i sahihe ve mazbutada* takrir kılınmış ve mezheb-i Ebu Hanife (150-80) ve mezheb-i Malik (179-95) ve mezheb-i Şâfiî (204-150) te'mim* etmiş ve memalik-i İslâmiyye e'imme-i müçtehidin ve fukaha-yı din ile meşhun olmuş idi rahimehullah Teâlâ rahimeh ... Ama bu edilleden maada ilham hüccet değildir ve ilham-ı evliya hiçbir suretle ahkâm-ı şer'iyyeye me'haz

olamaz. İlham kılıp* taraf-ı Bâri'den bir ma'na ilka' olunmaktır. “فَالْهَمَّهَا / فَجُورَهَا وَتَقْوِيهَا” / Fe-elhemehâ fucûrahâ ve takvâhâ” nazm-ı celili mucibince ilham olunan ma'nanın fücür olması muhtemeldir. İhtimal ile istidlal asla tecviz edilmemiştir. “lâ istidlal me'al ihtimal” kavli beyne'l-ulema pek ziyade zebanzeddir. İlham sahih-i* İslâmiyyeden olmayınca âlem-i menamdaki rü'yanın asla i'tibarı olmayacağı evleviyyetle anlaşılır.

Bundan sonra ismiyle mümtaz olan edilleden biri istihsandır. Lügatta “bir şeyi güzel ad ve i'tikad etmek” ma'nasınadır. Istılahta olmayıp veçhi dakik olan kıyasa ıtlak olunur. İstihsana kıyas hakkı da denir. Vech-i kıyas olursa ona kıyas-ı celi sadece kıyas ve kıyas-ı hakikiye “istihsan” ıtlak etmişlerdir. Kitab-ı usulde bu ma'na şayi'dir. İstihsan kıyas-ı celiye mukabil bir delile de ıtlak olunur. Bu ma'naya göre istihsan kıyas-ı hafiden a'mdır*. Ma'na-yı sâni ekseriya fûru' fıkıhta isti'mal olunur. Kıyas-ı celiye mukabil olan delil dört türlü olur: evvela eser* olur, bir misal ile izah edelim; selem ve icarede olduğu gibi. Selem peşin pare ile veresiye mal almaktır. İcara bedel mukabilinde menfeati temlik etmektir. Selem ile icaradan ma' kud-ı aleyh ma'dumdur. Akd ise ancak mevcud üzerine vârid olacaktır. Binaenaleyh selem ile icarenin kıyasa ca'iz olmaması iktiza eder. Lakin bu bâbda vârid olan eser ile tecviz edilmiştir. Bu esere istihsan denir. Kitabü's-Sünne'de // 371 // Küllisi za'if ise de takviye* inzimam ile hâsıl olur. Sâniyen icma' olur. muhabe* ve istiza'ada* olduğu gibi. Muhabe* münavebe ile sâkin olmak ve menfaatin taksimine denir ki menfaati bir cinsden bulunan menfaatle mübadele demektir. Menfaat ma'dumdur. İstiza'ada da makud-ı aleyh ma'dumdur. Kıyasen muhabe* ile istiza'a ca'iz değildir. Fakat na'amel-i* nâsa binaen icma' ile tecviz edilmiştir. Bu icma'a istihsan denir. Sâlisen zaruret olur. Kuyumuzun ve havzımızın taharetinde olduğu gibi. Kuyular ve havuzlar müteneccis olduğu vakit su ile temizlemek kâbil değildir. Kıyasa .. olan kuyularla havuzların asla tahir olmaması lazım gelir. Lakin zarurete binaen suların ihracıyla taharet kabul olunmuştur. Zaruret muhtevi* olan şeyin işlenmesini tecvize sebep olan 'izardır*. Zaruretler muhtevi' olan şey'i mübah kılar diye mecelle-i ahkâm-ı adliyenin 21. Maddesinde muharrerdir. Bu zarurete istihsan denir. Rabi'an, kıyas hafi olur. Yırtıcı kuşların artığının taharetinde olduğu gibi. Doğan ve şahin, atmaca gibi yırtıcı kuşların eti haramdır. Yırtıcı hayvanlarında eti haramdır. Yırtıcı hayvanların artığı nasıl necis ise etlerinin necis olması

la'blarının lahm necisden mütevellid bulunması gibi illet-i müşterekeye mebni yırtıcı kuşların da artığı kıyasen necis olmak iktiza eder. Fakat yırtıcı kuşların suları gagalarıyla içerler. Gaga ise kemiktir. Kemik necis değildir, tahirdir. Zira onda rutubet yoktur. İlet-i müştereke lahmının necis olması değildir. Belki elan şaribede bulunan rutubet necisdir. Bu ise kemikte yoktur. Yırtıcı kuşun kemik ile içtiği suyun bakiyyesi tahir olur. Yırtıcı hayvan lâ şeyi* lisanıyla ekl eder. Lisanında rutubet bulunur. La'bi* mütenecis* olur. İçtiği suyun bakiyyesinde karışır, o da teneccis* eder. İşte bu bir kıyas-ı hafidir. Vech-i kıyas dakikdir. Bu kıyas-ı hafiye istihsan denir. Bu istihsana ka'il olan e'imme-i Hanife'dir. İbn Hacıb'e (ö. 1249) göre ... de ka'il olmuşlardır. Usuliyun istihsan hakkında yekdiğerinin makasidini tahkik etmeksizin pekçok ihtilaf vardır.

Mümtaz olan edilleden biri de örf ve teamüldür. Nâsın ahz ve i'tada vesa'ir muamelede beyinlerindeki // 372 // isti'male örf ve muamele denir. Örf ve teamül tabayi' selimenin telakki bil-kabul etmesi şarttır. Örf ve teamül iki türlüdür: biri teamül-i külli ve örf-i âm diğeri teamül-i hâsi ve örf-i hâsıdır. Teamül-i külli müçtehidin zamanında vâki' olup onlar tarafından ikrar olunmuş ise hakkında nass vardır, olmayan yerlerde hüccettir, müzaraada olduğu gibi. Müzaraa ise bir taraftan arazi diğeri taraftan 'amel yani ziraat olarak hâsılat beyinlerinde taksim olunmak üzere bir nev'i şirkete denir. Müçtehidin zamanında bulunmayan teamül-i külli de o zamanda bulunan teamül-i külli gibi hakkında nass bulunmayan vekâyi'de mu'teberdir. İşte buna binaen fukaha nâsın isti'mali bir hüccettir. Ve örfen ma'ruf olan şey' meşrut kılınmış gibidir. Örf ile ta'yin, nass ile ta'yin gibidir demişlerdir. Örf-i âm ile hükm-i âm sâbit olur. hükm-i şer'i cemi'i bilada şâmil olur. Eğer nâsın isti'mali bir kavim veya bir belde veya bazı izâfe mahsus olursa ona teamül-i hâs ve örf-i hâs denir. Teamül-i hâsda hakkında nass vâki' olmayan yerlerde mu'teber olur. Teamül-i hâs ile hükm-i hâs sâbit olur. Hükm-i şer'i yalnız teamül câri olan mahal ve kavme mahsus hakkında olur. Mesela eçire (çalışan*) yemek vermek ancak yemek vermek ma'ruf ve mu'tad olan beldeye lazım olur. Örf ve teamül mansus-ı aleyh olmayan maddelerde hükm-i şer'iyi isbat için hüküm kılınarak muktezasıyla 'amel olunur. Mansus-ı aleyh olan maddelerde teamül nassın hilafında olursa tarafeyn ve Ebu Yusuf'tan mervi olan bir rivâyete nazaran teamüle i'tibar olunmak nassın mucibiyle 'amel olunur. Teamül-i icma' 'amele râcidir.

Mamafih sünnete de râci' olur. "...." Eser-i şerifi mucibince ümmetin hoş gördüğü serhuş* olur. Bu örf âdetten bir kısmına da istiza' denilmiştir ki bir şey yapmak üzere ehl-i .. akd-i mukavele etmektir. Bunda cemi' nâsın isti'mali bu kabildendir.

Mümtaz olan edilleden biri de istishabdır. "İfa-yı mâkan 'ala mâkan*" denir. "Tahkimü'l-hâl" // 373 // yani hâl-i hazırı hâkim kılmak istishab kabilindendir. Edille-i mevcudenin zâhiriyle 'amel etmek ma'nasına olan "'amel-i biz-zâhir" ile edille-i mevcudenin izharıyla 'amel etmek ma'nasına olan "'amel-i biz-zâhir" de istishaba mülhaktır. Bazıları 'amel-i biz-zâhir ile 'amel-i bil-izhârı ayrıca göstermişlerdir. İstishab mezkûr lügatta bir kimsenin kendisiyle musahib olmasın istemek ma'nasınadır. Istilahta bir şey'i hâli üzere bırakmaktır. İstishab Semerkand meşayih-i Hanifiyesiyle ekser Şâfiî'yeye göre hem def'de ve hem ısbatta hüccettir. Ekser Hanife ile bazı Şâfiî'yeye göre asla hüccet değildir. Ebu Zeyd ed-Deyyus, Şemsü'l-eimme (ö. 1090), Fahrü'l-İslâm'a (ö. 1089) göre ısbatta hüccet olmayıp def'de hüccettir. Râci olanda budur. Bu mezhebe göre istishab hüccet-i müsbete ve malzeme olduğundan sâbit olmayan bir şey'i ısbatta hüccet olamaz. Fakat hüccet dafi' olduğundan sâbit olan bir şey'in hilafına delil olmadıkça bekası için hüccet olur. Mesela bize ne olduğu ve hayat ve mematı ma'lum olmayan bir kimse istilah-ı şer'ide buna mefkud denir. İstishabı ile kendi hakkında ber-hayat i'tibar olunur. Veresenin talep ve iddialarını def' eder. Hakikaten veya 90 yaşını ekmel ile hükmen mevti sâbit olmadıkça veresesi malını taksim edemezler ve ibda' ettiği malını vedi'den alamazlar. Zevcesi zevc-i ahire varamaz. İmam Malik'e ve Şâfiî'nin mezheb-i kadimine ve Ahmed b. Hanbel'den bir rivâyete nazaran mefkudun zevcesi ekser müddet hamil olan dört sene ve iddet vefat olan dört ay on gün bekler. Sonra zevc-i ahire varır. Müteahhirîn-i Şâfiî'den bir cemaat bu rivâyeti tercih etmiştir. Mısır müftüsü imamü'l-eimme Muhammed Abdullah 1323 senesinde lüzum ve ihtiyaç üzerine bu rivâyet üzere ifta etmiş idi. Bu rivâyet rivâyât-ı za'ifeden değildir. Belki rivâyât-ı kaviyyedendir. // 374 // Faruk-ı ekber, müçtehid-i i'zam hz. Ömer bu rivâyetle 'amel etmiş ve ashab-ı güzîn tarafından inkâr vâki' olmamış idi. Mefkud gayra nisbetle meyyit ad olunur. Başkasına vâris olamaz. Yani mirasa istihkakta vârisin vefatında ber-hayat bulunması meşruttur. Mefkudun istishab ile sâbit olan hayatı bu gibi makam-ı istihkakda hüccet olamaz. Şu kadar ki istishab tarikiyle

sâbit olan hayatı diğer vereselerin mefkuda isabet edecek olan hasabı* beyinlerinde taksim etmek üzere vuku' bulacak iddialarını def'de hüccettir. Benaberin* hakikat-ı hâlin zuhuruna kadar mefkudun hasa'i* masıyyesi* tevkif olunur.

Mümtaz olan edilleden biri de ahz-ı bil-ihtiyattır ki ihtiyata riâyet demektir. Bu ise delilin ekvasıyla 'amel etmektir. Bu da Müsned-i Ahmed ve Tirmizi hadis-i şerifi mucibince sünnete râci'dir.

Edilleden biri de taharridir. Taatten maksud olan ma'naya na'il olmak için taatını sarf etmektir. Asr-ı celil-i risalette ashab-ı güzîn kabile* ta'yininde şüphe ederek bil-tecrübi** kabileyi ta'yin ettiler. Bu 'amellerini fahr-i âlem Efendimize haber verdiler. Nebî muhterem Efendimiz ashab-ı kirâmın bu fi'ilini inkâr buyurmuşlardır. Bu bâb da icma'da mün'akiddir. Taharri salât ve zekât ve elbise ve evaniye taalluk eden mesa'ilde hüccettir.

Edilleden biri de fer'dir. "وَلَا تَنَازَعُوا / velâ tenâze'û" Nazm-ı celilinin mefhumuyla veya fer' hakkında şeref-varid olan sünnet veya icma' ile 'amel etmektir ve tatyib-i hatır için meşru' kılınmış kitap veya sünnet veya icma'ya râcidir.

Edilleden biri de şehadet-i bil-kalp olan şehadet-i vicdandır ki nefsin şehadetidir. Delil hariç bulunmadığı surette nefsin şehadetiyle 'amel olunur. Müsned-i Ahmed ve Buharî fi Tarih'e hadis-i şerifi mucibince sünnete râci'dir.

Edilleden biri de asıl ile 'ameldir ki delil-i râcih ile 'amel eylemektir. Bazılarına göre kıyasa ve bazılarına göre icma'ya râci'dir. Zira asıl mecmu' aleyhtir.

Edilleden biri de umum belvi*dir ki zaruretin cümlesine şümulü demektir. Mesela sokak çamurlarının ve müteneccis kuyuların ve havuzların // 375 // tahareti umum belvi*den na'sidir. Zaruret yani ihtiyaç ve ızdırar .. ve teshili mucibtir. Meşakkat görülünce vüs'at ve ruhsat gösterilir. Dinde herc güçlük yoktur. Buharî, Müslim ve Müsned-i Ahmed hadis-i şerifleriyle "وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ / vemâ ce'ale 'aleykum fi'd-dîni min harac" nazm-ı celili mantuk-ı münifince umum belvi* kitap ve sünnete râci' olur.

Bizden evvel olan şera'yi yani şera'yi sâlîfe* müstakil delil değildir. Belki bazısı kitaba ve bazısı sünnete râci'dir. Zira İmam Yusuf (ö. 798) erkek ile kadın arasında kısasın cereyan edeceği ve imam el-Kerhî (ö. 952) hür ile abdin ve müslim ile .. beyninde kısas cereyan edeceğini şer'iat-ı sâlîfeyi beyan eden “وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ” /Veketebnâ ‘aleyhim fihâ enne-nnefse bi-nnefsi” .. nazm-ı celilinde, İmam Muhammed (ö. 805) muhasebe’i* şer'iat-ı sâlîfeyi beyan eden “لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ” / leha şirbun ve lekum şirbu yevmin ma'lum” nazm-ı celilinden istidlal etmişler idi. Bundan anlaşıldığı vecihle “muhasebe*” ve bazı ahkâm kısas-ı şer'ayi sâlîfeden me'huzdur. Enbiya-yı sâlîfenin şer'iatları “ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا” /Summe evrasnâ-lkitâbe-llezhîne-stafeynâ min ‘ibâdinâ” .. nazm-ı celili mucibince min haysu’l-âmel* Resul-i ekrem Efendimizin de şer'iatları âyât ve ehadisden bilâ inkâr şer'iat olmak üzere hikâye olunmuş ve mensuhine delil ikâme olmamış ise Nebî Zîşan Efendimizin şer'iatıdır.

Mümtez olan edilleden biri de kavâid-i külliye ki birtakım kazaya-yı külliye ver herbiri pekçok mesa'il-i fıkhiyyeyi müştemildir. Kavâid-i külliye müslimattandır. Medlulü bilâ tereddüd tasdik ve kabul olunur. Kavâid-i külliye'nin mevzu'ları e'âl-i mükellefin mahmulları ahkâm-ı şer'iyyedir. Kavâid-i külliye mesa'il-i fıkhiyyenin zabtını teshil için bazı muhakkikin-i fukaha tarafından vaz' olunmuştur. Bunun sayesinde erbab-ı müteala mesa'il-i fıkhiyyeyi dela'il-i fıkhiyye ile beraber zabt etmiş olur. maha'le-i* ahkâm-ı adliyye mazbutasında kavâid-i külliye'nin cem'i İbn Necm (Nüceym*) Mısırî'ye (ö. 1563) nisbet olunur ve güzel bir çığır açtığı dermeyer olunur. Meclis şerhlerinde “Kavâid-i külliye ibtidadan İbn Necm tarafından cem' ve tertip olunmuştur. Mu'ahhiren Ebu Said // 376 // Hâdımî (ö. 1762) gibi bazı muhakkikin bu yolda kâideler tertip etmiştir” deniliyor. Hâlbuki bu doğru değildir. Zira 970 tarihinde vefat eden İbn Necm'den çok zaman evvel (ö. 340) tarihinde vefat eden Ebu'l Hasan el-Kerhî ile (432) 32 tarihinde vefat eden Ebu Zeyd ed-Debusî ve Kerhî'nin akran ve muasırından imam-ı ehl-i Rây* Ebu Tahir Muhammed b. Muhammed b. Süfyan ed-Debusî kavâid-i külliye cem' etmişler idi. Sonra 537 tarihinde vefat eden Ebû'l Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî Kavâd-i Kerhî'ye'yi şevahit ve neza'ir ile tevsî' etmiş idi. El-yevm kavâid-i Kerhî ve kavâid-i Debusî ve şevahid-i Nesefî Mısır'da üçü birlikte olarak tab' olunmuştur. Ebu Tahir ed-Debusî'nin 17

kâide vaz' ettiğini de İbnü't-Temim* eşbahda beyan ediyor. Cümle .. İbnü'n-Necm Mısıf'ye isnad ettiği kavâidden bir kısmını müşarünileyh tarafından cem' olunmuştur. Şam müftüsü merhum Şeyh Hamza (ö. 1304) hazretlerinin kavâid-i fıkhiyyeden bahis* olan el-Fevâidü'l-Behiyye namındaki kitabı el-hak şayan-ı mütalaadır. Kavâid-i külliye edille-i erba'anın birine râci'dir. İmdi meşruhat-ı sabıkadan müntebih olduğu üzere istihsan, örf ve na'mel*, istiza', istishab, ahz-ı bil-ihtiyat, taharri, fer', şehadet-i bil-kalp, asıl ile 'amel, umum-ı belvi*, bizden evvel olan şera'yi, kavaid-i külliye bunlara mâhaz-ı fer'i* nam verilip müstakil-i mâhaz ve delil olmadıklarından me'haz-ı esas olan kitap, sünnet, kıyas-ı fukaha, icma'-yı ümmet bulunan edille-i esasa ve ahkâm-ı diniye râci'dirler. Bazı usuliden mâhaz-ı fer'ileri daha ziyade iblağ etmişlerse de ziyade edilen me'hazlar o kadar şayan-ı ehemmiyet değildir.

Fasl-ı Hâmis

İlm-i Fıkhu'n Taksim ve Ta'rifî Beyanındadır

El-imamu'l hümam Ebu Hanife Nu'man b. Sâbit (ö. 767) rahmetullahı aleyhi rahmeten vâsia hazretleri ilm-i fikhı beyanda fikh-ı 'ameliyye ilm-i şera'yi ve ahkâm ve ilm-i fıkhiyye ekseriya fikh-ı 'ameli ma'nasında kullanmıştır. El-Fıkhu'l-Ekber ile el-Âlim ve'l-Müteallim muzafat-ı* evveliyesindendir.

İlm-i fikh başlıca iki kısma ayrılır: birine usul-ü fikh diğere füru'-ı fikh denir. Usul-ü fikh ahkâm-ı şer'iyyeyi edille-i mu'atebesinden* istinbat etmek tarikinden // 377 // ve edillenin ahvalinden bahs eder. Usul-ü fikh vaz' eden yine ashab-ı Ebu Hanife'den İmam Ebû Yûsuf Ya'kûb el-Ensârî (ö. 798)'dir. En evvel yedimize ve asıl olan kitap ashab-ı Ebu Hanife'den İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 187)'nin kitaplarından istifade eyleyen İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi (ö. 201)'nin er-Risâle'sidir ki emir ve nehy, nâsuh ve mensuh ve illet-i mensuhanın hükmünden bahs olunmuştur. Usul-ü fikhı tevsî' eden yine e'imme-i Hanife'dir. Şöyle ki Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs (ö. 981) bu fende bir kitap te'lif etmiş idi. Sonra Ebû Zeyd Abdullâh ed-Debûsî (ö. 1039) kıyas bahsini cümleden ziyade vâsi' yazdı. Bununla ilm-i ahvâi fikh kemal bulmuş idi. Bundan sonra fahru'l-İslâm Pezdevî (ö. 1089) ile şemsü'l-e'imme Ebubekir Muhammed Serâhsî (ö. 469) te'lifat-ı ..de bulundular. Bir aralık usul-ü fıkhiyye mütederris olmaya başlamış ise

de şemsü'l-e'imme Muhammed el-Kerverî (ö. 642) onu tekrar ihya etmiştir.

Usul-ü fıkhta iki meslek vardır: biri mütekellimin diğeri meslek-i fıkhtır. Mütekellimin, mesâilin .. füru'-ı fıkhtan tecrid ile mümkün mertebe istidlal aklı tarafına meyl etmek tarikine denir. Meslek-i fıkıh da şevahid ve emsile-i fıkhiyye ile memlu etmek tarikine ıtlak olunur. Mesâili nekt-i* fıkhiyye üzerine bina kıldığından fukahanın yazdıkları usul-ü fıkıh kitapları evfak ve füru'a elyaktır. Ehli re'y ve kıyas olan fukaha-yı Hanife'ye nekt-i* fıkhiyyeye daldıklarından onların bu fende bed tulaları* vardır. Meslek-i mütekellimin üzere yazılan kitapların en iyisi Ebu'l-Meâlî imamu'l-hameyn (ö. 478) Bürhan'ı, Ebu Hamid Muhammed Gazalî'nin (ö. 1111) Müstasfa'sı, Abdilcebbar Mu'tezilî'nin Umde'si (ö. 606), Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 1044) Umde şerhi Erkân-ı fen olan bu kitab-ı erba'ayı Fahreddin er-Razî (ö. 1210) ile Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631) telhis ettiler. Razî edilleyi çoğaltmış ve kitabına Mahsul namı vermiş idi. Razî'nin telcizi* Siraceddin Urmevî (ö. 1283) // 378 // Mahsul'ü ihtisar ile tehsili ve Taceddin Urmevî (ö. 1255) de bu suretle Hasıl'ı te'lif ettiler. Siraceddin Firakî bunlardan mukaddemat ahz ederek Tenkihat'ını te'lif etti. Nâsirüddîn el-Beyzâvî (ö. 1286) de böylece Minhac'ı tertib etti. Seyfeddin Âmidî mezahibi tahkike ve mesâili teferruya râğbet etti ve kitabına Ahkâm ismin vermiş idi. Cemâlüddîn Osmân b. Hâcib (ö. 1249) ahkâmı telhis ederek evvela Münthe'ssûl (su'âl) ve'l-Amel fi 'İlmeyi'l-Uşûl ve'l-Cedel nam kitabı te'lif sonra onu da bil-ihtisar Muhtaşarü'l-Müntehâ namıyla ikinci bir kitap tezyif etti. Şark ve garb uleması mütalaasına pekçok râğbet etmişlerdir.

Meslek-i fıkıh üzere yazılan kitaplar pekçoktur. E'imme-i Hanife'den İbn .. (ö. 682), fahru'l-İslâm Pezdevî'nin meslek-i fukaha üzere yazdığı Usul'üyle Ahkâm-ı Âmidî'yi bir cem' ederek Âmidî'den kavâid ve Pezdevî'den şevahid ahz eyledi ve her iki meslek üzere yazdığı kitaba Bedi' tesmiye eyledi ki el-hak te'lifat-ı bedi'den bir eserdir. Beyne'l-ulema-yı merguptur. Te'lifat i'tibarıyla Hanifiyye ve Şâfiyye'nin âsârı Malikiyye'nin âsârından çoktur. Çünkü Malikiyye bahs ve re'y ve nazar ehli değildir. Malikiyye'nin çoğu mağrîb ehlidir.

En meşhur usul-ü fıkıh uleması ber-veçhi âti beyan olunur.

E'imme-i Hanife: Ahmed b. Ali Ebubekir er-Razî el-Cessas (ö. 981), Debûsî (ö. 1039), fahru'l-İslâm Pezdevî (ö. 1100), Ebu Yüsr Muhammed Pezdevî (ö. 1100), Şemsü'l-eimme Muhammed es-Serahsî (ö. 1090), Ebu'l Abbas Ahmed b. es- Saatî (ö. 682), Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn en-Neseffî (ö. 1310), Şemsüleimme el-Kerderî (ö. 1244), Celâleddîn el-Habbâzî (ö. 1292), Muhammed Husameddin el-Ahıskanî (ö. 644), Sadr eş-Şeri'a* (ö. 747), Şemseddin el-Fenârî (ö. 1431), Molla Hüsrev Muhammed b. Ferâmuz (ö. 886), Ekmelüddîn el-Bâbertî (ö. 1384), Abdullatif b. Melik (ö. 885), İbnü'l-Hümmam (ö. 861), İbn Kemal Paşa (ö. 940), Abdulaziz en-Neccârî (ö. 730), Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 873), // 379 // Rüknuddîn el-Amîdî (ö. 1218), Terkemânî* (ö. 750), İbn Temim el-Mısrî, Sadeddin et-Teftazanî* âla el-ihtilaf* (ö. 791)

E'imme-i Şâfiîye: Ebubekir Sırakî** (ö. 330), Muhammed ... (ö. 366), Ebu'l-Meâlî (ö. 478), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 1111), Kazı ... (ö. 752*), İmam er-Razî (ö. 606), Âmidî (ö. 631), Sirâcüddîn el-Urmevî (ö. 1283), Beyzavî (ö. 685), Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 1370), Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 1392), Şemsüddin Isfahanî (ö. 688), Muhammed b. Hüseyin ... (ö. 406), Celaledin Suyutî (ö. 911).

E'imme-i Malikiyye: İbn Hâcib (ö. 646), Ebu'l-Velîd Süleyman (ö. 484), Ebubekir b. el-Arabî (ö. 543), İbrahim Şâtıbî (ö. 790).

E'imme-i Hanabile (Hanbeli*): Cemâleddin Cezvî (ö. 597), Necmeddin el-Tukî** (ö. 716), Kazı Ebu ya'li* İbn Teymiyye (ö. 828), İbnu'l-Kayyim (ö. 751).

E'imme-i Zâhiriyye: Ebu Davud b. Ali (270-200). Tarik-i nazarî ve istidlal-i âliyhine diğer bir mezheb-i içtihad ve nusus ve mütevenin* ma'na-yı zâhirine nazar ettiğinden Zâhiriyye denilmiştir. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed (ö. 1064) evvela Şâfiî olup müçtehid-i zâhiri olarak .. kesiresi olup Nakşü'l-Arûs namında nevadirü'l-ahyar* kitabı vardır. İbnü'l-Hazm el-Endülüs (ö. 457), Muhyiddin Arabî (ö. 638).

E'imme-i ehlü'l-bid'a: Şeyhü's-şi'a İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (ö. 1325), Şeyhü'l-Mu'tezile Zemahşerî (ö. 1144), ... Ebu'l Hüseyin el-Basrî el-Mu'tezilî'dir (ö. 1044).

İlm-i fıkhdâ da .. edilmiştir. Mesâlik ve mezahib i'tibarıyla evvelce ikiye ayrılır: fikh-ı ehli'sünnet, diğeri fikh-ı ehli bid'a denir.

Fıkh-ı ehlişünnet fırka-yı nâciye-i cemaatin kabul ettiği fıkhıdır ki Hicazî ve Irakî ve Zâhir Irakî nam verilerek üçe ayrılmıştır:

1-Fıkh-ı Hicazî: Ulema-yı Hicaz'ın mesleği üzere fıkh-ı hadis ve asâr nam verilen Şam fıkhıdır. Hicaz'da tashih-i esânid şurut-ı kesire ile meşrut olmadığından Irak'a nisbetle Hicaz'da hadis-i şerif ziyade olduğundan bit-tabî' indlerinde sâbit olan ehadis ve asâr ile 'amel ederler idi. İşte ehl-i hadis denilmesinin veçhi budur. Re'is ve muktedabihleri imam-ı d'aru'l-.. Malik b. Enes el-Asbahî'dir (ö. 795).

2-Fıkh-ı Irakî: Irak'da tashih-i esânid yani ehadis-i merviyenin sıhhat-i sübutuna hüküm etmek şurut-ı kesire ile meşrut olduğuna mebni ahkâm-ı şer'iyyeyi ısbata ehadis-i merviyeye kâfi olmadığından re'y ve kıyas-ı ehadis-i şerifeye terccih etmeyerek re'y ve kıyas ile de 'amel ettiklerinden ashab-ı re'y de denir. Re'isi ve muktedabihleri imam-ı âzam Ebu Hanife Nu'man b. Sabit'tir (ö. 767). Ser mezheblik imam-ı müşârünileyh ile ashabında karar kılmıştır.

3-Fıkh-ı Zâhirî: Edille-i şer'ayiyi nusus ile icma'a hasr eden ve kıyasla 'ameli münker olan ulemanın fıkhıdır. Fıkh-ı Zâhiriyye, bir hükmün illetini tasrih etmek, her yerde o hükmü tasrih etmektir diyerek illeti mensus olan kıyas-ı celîyi nasa ircâ' ederler ve icma'-ı ashabdan ma'ada ma'adasını kabul etmezler. Fıkh-ı Zâhiriyye, fıkh-ı Hicaz bundan, ehli hadis ve eserden ta'dad olunurlar. Re'is ve muktedabihleri Dâvûd b. Alî el-İsfahânî' (ö. 884) dir. İmam Şâfiî'yeyi fıkh-ı Hicazî'de ta'dad edildiğinden müstakil ad etmemişlerdir. Muhaddisini Şâfiîye'den Beyhakî' (ö. 458) nin nakline göre ashab-ı hadis ve eser beştir: Malikiyye ve Şâfiîyye ve Hanbeliyye ve Rahûyye ve Hazime'dir*. El-yevm Hind'in bazı mahallinde Zâhiriyye uleması vardır.

Ehlişünnet ve'l-cema'ata muhalif olan ehli bid'a fırkası başlıca altı fırkaya sonra .. 742 olmuştur: 1-Şi'a. 2-Havaric. 3-Mu'tezile. 4-Mürciyye. 5-Cebriyye. 6-Müşebbihe fırkalarının fıkhı da vardır.

Fırka-yı Şi'a şu'abat-ı 'adideye munkasımdır. Garaibe şî'asının ahkâm-ı fıkhıyyesi .. ve mufassal bulunamaz. Bâtıniyye şî'ası ise Fâtımî devletinin zuhurundan evvel ekser mesâilinde İmamiyye fırkasına muvafık idiler. Sonra birtakım ahkâm ihtida'* etmişlerdir. El-yevm Suriye'nin bazı mahallinde fırka-yı garaibe vardır. Şi'a-yı İmamiyye fıkhı

beş esâs üzeredir ve ketb-i müdevveneleri çoktur. Zeydiyye fırkası ekser yerde İmam Ebu Hanife ve bazen Şâfiî mezhebine meyl ederlerse de ahkâma muhalif şeyler ihdas etmişlerdir. Kıyas ve içtihadı kabul ederler. El-yevm Yemen'in ekser biladında uleması ve ketb-i müdevvenesi vardır. İbaziyye fırkası icma' ve kıyası inkâr, mezheb-i Şâfiyye'ye muvafakatları vardır. Ehli iğtidaldan* İbrahim .. (ö. 221) ..münkerdir. Ekser ehli iğtidal* fırkası kıyas-ı münkerlerdir. Kısım-ı âzamı Zâhiriyye ve bir kısmı Hanifi ve bir kısmı Şâfiî vesa'ir mezheplerde // 380 // bulunanları vardır. Mürciyye ev Cebriyye fırkalar Şâfiî olup mezheb-i sa'ireyi de kabul edenler vardır. Müşebbihe fırkasından Kerramiyye şî'ası İmam Ebu Hanife'ye ve .. şî'ası Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241) ta'bidir. Zengibar hükümetin mezheb-i resmiyesi İbaziyye mezhebidir. Trablusgarb ve Cezayir ve Umman taraflarında bulunur. Vehhabiler habiledendir**. Âmme-i ehlisünnet ve'l-cema'at bu mezahib-i ehli bid'anın mezhep ve mesleklerine i'tibar etmemişlerdir. Ehlisünnet ve'l-cema'adan İmam Eş'arî (ö. 935) ye ta'bilerin mesleği ve Şâfiî olup Hanbeli olanlar da vardır. Yalnız Kazı Ebu'l Hüseyin es-Sinani** (ö. 444) fûru'da Hanifi el-mezheptir. İmam Matûridî (ö. 944) ye ta'bilerin kâffesi Hanifi'dir. Mezheb-i Hanifi olanların kâffesi Matûridî değildir. İçlerinde Mu'tezile ve Mürciyye, Kerramiyye de vardır. Malikî el-mezheb olanların hemen kâffesi Eş'arî'dir. Ehli bid'at olanlar da vardır. Şâfiî el-mezheb olanların kâffesi Eş'arî değildir. İçlerinde Mu'tezile ve Cebriyye ve Mecuse** ve Şî'a olanlar da vardır. Hanbelî el-mezheb olanların içinde ... daha ziyadedir.

İşte fırkaların fıkıhları tafsilat-ı sâbika vecihle olup usul-ı fıkıhta başka bir ilm-i mahsus olup ilm-i hilaf ile ilm-i cedeldir. İlm-i hilaf istinbat olunan bir hükm-i şer'iyi muhalifin hidmetten* muhafaza için edillenin usulünü bildirir. İlm-i hilaf, istinbat olunan bir hükm-i şer'iyi bildirmeyip e'immenin ma'hezlerini bilmek ve bahs ve istidlalde kesb-i maharet için gâyet mufid ecel-i ulûmun ise de buna ensab-ı* e'imme zâhire mezhebini bilmeye menut olduğundan bizim diyarımızda bu ilm-i celilin ismi bile unutulmuştur. Mezheb-i erba'a takarrurdan sonra bahs ve ihtilaf yalnız mezahib-i erba'a uleması arasında câridir. Herbiri taklid ettiği imamın usul ve mesaliki sahih ve müstakim olduğunu ısbata koyuldu ve ihtilafları usul-ı fıkhiyye ve nusus-ı şer'iyyedeki ihtilafı yerine geçti. Bundan dolayı aralarında pekçok münazaralar câri oldu. Bazen Hanifi ile Malikî arasında câri oldu. Şâfiî ve Hanbelî yerine muvafık olur ve bazen Hanifi ile Şâfiî

arasında câri olur, Malikî ve Hanbelî yerine muvafık olur ve kays..* esnayı münazarada e'imme-i erba'anın ma'hezleri menşe'i* ihtilafları mevki' içtihadları beyan olunur. Usul-ı fıkıha istinbat-ı ahkâm için ihtiyaç* mes* ettiği gibi ilm-i hilaf da mesa'il-i .. muhalifin tarafından hedem* olunmasından muhanaza* etmek için ihtiyaç vardır. Vâz'ı e'imme-i Hanife'den Ebu Zeyd ..dır (ö. 432*). İbnü's-Saati (ö. 1295)'nin Muhtasar'ı ve Ömer Neseff'nin Menzume'si (ö. 537). E'imme-i Malikiyye'den İbn Kassâr (ö. 1007)'ın 'Uyûnü'l-Edille'si, Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 1111)'nin ... bu bâbda en güzel âsâr-ı meşhuredendir. İlm-i cedel, mezahib-i fıkhiyye veya mezahib-i sa'ire beyninde cereyan eden mübahesede iltizam-ı hasm için mübahenin ahvalinin bildirir. İlm-i cedelin ilm-i hilaf ile münasebat nâmesi* vardır. İlm-i cedel sâde ilm-i hilaf suret-i menzilesindedir. İlm-i cedelin vâz'ı yine e'imme-i Hanife'den fahrü'l-İslâm Pezdevî (ö. 1089)'dir. Müşarü'n-ileyh yalnız usul-ı cedeliyyat-ı fıkhiyyeyi zabt etmiş yine e'imme-i Hanife'den Rüknuddîn Ebû Hâmid el-Amîdî (ö. 1218) irşadını her fenne müteallik münazaranın usulünü derç etmiştir.

Usul-ı fıkıh bunlardan gayrı daha kavâidi vardır. Furu'u fıkıhın mesa'il-i şera'yi 'ameliyyeden bahs eden ilimdir ki en mühim şu'beleri ilm-i teşrihtir. Ahkâm-ı fıkhiyyenin hikmet ve maslahatından* bahs bir ilimdir. Ahkâm-ı fıkhiyyedeki hikmet ve maslahat, def'i müfsidat ve celb-i menfaat fırka-yı münkerine muhalefet, vucud-ı cerh seryâb*-ı tahrik ve ser* zerâyi** gibi şeylerdir. İlmu's-şurut ve's-sicilat* ve ilmu'l-feza* şu'be-i fikh-ı fûrû'dandır. Ef'al-i mükellefinin bir kısmında hikmet-i teklif ma'lumdur ki .. anlaşılır. Ma'lumat ve münakâhat* beyne'n-nas ikâme-i adl içindir. Ve hudud ve kefârat maasîden men' içindir. Ve 'ale'l-ıtlak ukubat-ı kavânin-i mübde-i şer'iyyeyi muhafaza içindir. Ve salât mahzâ tevazu' ve habab-ı Hakk'a tazarru' içindir. Ve savm nefsi-i maasîden men' içindir. Ve zekât ihtiyacat-ı fukarayı def' içindir. Hac te'yid-i .. İslâmiyye içindir. Âyât-ı kerime ve ehadis-i şerife bu gibi hüküm // 381 // ve mesâtî* nâtıktır. Ef'al-i mükellefinin diğer kısmında hükümet* teklifin ne olduğu .. ma'lum olamıyor, menasın .. gibi.

Birinci kısmı fi'il ile mükellef olmak müstahsen olduğu müstağni-i izahtır. İkinci kısmı fi'il ile mükellef olmak daha ziyade ubudiyyeti ira'e ve ısbat eder ki bir me'mur âmirinden aldığı emrin hikmet ve mantığını bilmediği halde kemal-i inkiyad ve teslime, hikmet ve mantığını bilerek

mücerred sevk-i akıl ile ihtimalinden vâreste olmakla daha ziyade kemal-i ubudiyyete delalet eder. Ef'alde böyle olduğu gibi akvâlde de böyledir. İlm-i teşrih ile ilm-i usul fıkıh-ı şerâyi'-i İslâmiyyenin felsefesidir. Bu ilimler bize semere-i hakikat yolun gösterir. İlm-i hâkim* et-teşri'ye* da'ir en nafi' kitap Ebi Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî (ö. 546) Muhassin eş-Şera'yi' ve'l-İslâm* namındaki te'lif-i câmi'leridir. Et-Turuku'l-Hükmiyye, Cevâmi', İlamu'l-Mûkînin, Hücetü'l-Bâliğa ve Mizanu'l-Şa'ranî bu fende yazılan kitapların en meşhurlarıdır. Bu fennin kavâid-i celilesi mu'cizat-ı Nebî'yi izahtır. Zira ekmel-i şera'yi musalih ve münafi' munzamın olur ki beşer onu ısbattan âciz olur. Bununla iman üzere za'id olarak itminan ve teneşşiyat-ı ezman hâsıl olur. Çünkü dela'ilin tezahhürü ıztırab-ı kalbi izale eder.

İlm-i hikmet teşri'* sayesinde erbab-ı tâat vech-i meşru'iyyetle bilerek basiret üzere 'amel eder. Ve münkerin iskât ve müstersidîn irşad olunur. Peygamber-i Zışan Efendimiz temhid-i usul ve tefri'-i fûru' etmişler, hz. müçtehidin Faruk-u âzam (ö. 644) ve Ali (ö. 661) ve Zeyd b. Sâbit (ö. 665) ve İbn Abbas (ö. 687) ve İbn Ömer (ö. 693) ve A'îşe (ö. 678) vesa'ir fukaha-yı ashab eser-i celil-i Nebevî'ye iktiza etmişlerdir. Ahyâr-ı tâbi'in ve e'imme-i müçtehidin ve ulema-yı din ahkâm-ı şer'iyeyi münâfi' ve musâlih ile ta'lil ederler ve da'ima hüküm-ü teşri'den bahs buyururlar ve nekt-i latife ve tahkikat-ı münifede bulunurlar idi. İlm-i şurut ve'l-sicilat muâmelata müte'allik olan ahkâm-ı şer'iyeyi defatere sevk etmesinin keyfiyetinden bahs eder. İnde'l ihtiyaç senettir. İlm-i şurut mezahib-i ulemayı .. bilmeye ve âlemde müncer olmaya müteveffiktir. Vâz'ı imam-ı âzam Ebu Hanife'dir, rahimehumullah.

İlm-i kaza âdab-ı kazadan bahsdir. Bu fennde eşher-i tesânif e'imme-i Hanife'den Ahmed b. Husan* (ö. 261) ile Muhammed b. Semaâ (ö. 233) ve Ebubekir er-Razî el-Cassas (ö. 270) hazeratının adabu'l-kazalarıdır. Zemahşerî Keşşâf (ö. 1144) dedi ki İbn Abbas (ra) hz. Muaviye'den gece Kur'an-ı azimü's-şanın emvacı beni darb edip ona gark olduğumda ancak seninle halasım çaresini buldum. İbn Abbas "Ya Muaviye! O nedir?" dedi. Muaviye dedi ki "Nebiyullah zann eder mi ki Allah ona kâdir olmaya?" deyince İbn Abbas dedi ki "Bu elfaz kudretten değildir kaderdendir" buyurdu. İbn Arefe (ö. 1401) dedi ki "İradedendir."

... ..

Fasl-ı Sâdis

İhtilaf-ı Müçtehidinin Esbabı Beyanındadır

Muhakkikin-i fukaha 20 kadar esbab-ı ihtilaf beyan ediyorlar. Esbabın hakikisi a'zar-ı selâseye râci'dir. Müçtehidin-i habâb ahkâmü'l-hâkimin bu âyet-i kerime ile veya resul-ü rabbi'l-âlemin bu hadis-i şerife ile o mes'eleyi kasd ve irade buyurdıklarına i'tikad etmez. İkinci müçtehid Resul-ü Zîşan Efendimizden bu hadis-işerif sâdır olduğuna i'tikad etmez. Üçüncü müçtehid şu hükmün mensuh olduğuna i'tikad eder. İşte bu üç a'zarlara râci olursa da ondan teferru' eden esbab-ı muhtelif herbiri müstakil olduğundan ayrı ayrı beyana lüzum görüldü.

Birinci sebep: kitap ve sünnetin lisan-ı Arap üzere vürududur. Lisan-ı Arapdaki iştirak, elfaz-ı hakikat, mecaz, ifrad, terkib, 'umum ve husus gibi hasâis-i lisaniyyeden nâşi elfaz-ı Arabiyyenin ma'na-yı maksudeyi ifade etmesi hususunda ihtilaf bulacağı tabi'idir. Lisan-ı Arap üzere vârid olan kitap ve sünnette elfaz-ı hakikat ve mecaz ve müfredat ve mürekkebat ve âm ve hâs bulunduğu gibi lügata nisbetle diğer bir ma'nayı ifade eden elfaz-ı şera'yi de vardır. Bundan dolayı şâra'n* kasdettiği ma'nayı istihraç hususunda beyne'l-eslâf bit-tabî ihtilaf zuhur etmiş idi. Ma'na-yı müteaddide beyninde müşterek olan elfazı bazı fukaha bir ma'nada, diğer müçtehid öbür ma'nada isti'mal eder idi. Bazı fukaha bir lafzı hakikatta ve diğeri de yine o lafzı mecaza haml eder idi. Nusus-ı şer'iyyenin bazı elfaz ve hamli .. maksadı ifade eder ve bazı elfaz ve hamli maksadı tamamıyla ifade etmez idi. Nitekim "etba'ullah ve resulüh*" âyet-i kerimesi "lâ darara ve lâ zarar fi'l-İslâm*" // 382 // gibi ehadis-i şerife maksad-ı şâri'i .. ifade ettiği halde salât ve zekât ve siyam ve hac ve riba haklarında vârid olan âyât-ı celile maksad-ı şâri'i .. ifade edemiyor idi. Her halde bir beyana ihtiyaç mess ediyor idi. Elfaz-ı Arabiyyeden bazı icazına göre bazı mahalde âm ve bazı mahalde hâs olarak isti'mal olunur idi. Nitekim "يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ" / Ya eyyuhân nasutteku rabbekum" âyet-i kerimesindeki nâs âm, "الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ" / Ellezine kale lehumun nasu.. /" İla ahiri'l-âyetih, âyet-i celilesindeki nâs hâs idi. Fukahadan bazıları bir cümleyi veya bir lafzı umuma haml eder ve diğeri yine aynı cümleyi ve aynı lafzı hususa haml eder idi. Bir lafzın lügat ma'nası âm olduğu halde şer'iat onun ma'nasını tahsis ederek diğer ma'nalarda kullanır idi. Bu ma'nalar bazen müteaddid olduğundan fukahadan birinin kabul ettiği

ma'na diğer fukaha tarafından kabul olunmaz idi. Elfaz-ı şer'iyye elfaz-ı lügaviyyeye nisbetle muğlak idi ve garip idi ve ma'nası me'nus değil idi. Böyle bir lügata herkesin kendi beldesindeki örfe ve içtihad-ı mahsusa göre tefsir olunur idi. Bazen ma'nası karibe ve bazen ma'nası ba'ide haml olunur idi.

Hanefî ile Şâfiîyye beyinde olan ihtilaf, orucun farzı Hanefî indinde üçtür: niyyet etmek, ikinci evvela daher* vaktini bilmek, üçüncü imsak zamanında bil-i'tibar* tâ Güneş batıncaya değin yemek ve içmek gibi orucu bozan şeylerden sakınmaktır. Şâfiî indinde hergün ayrı ayrı niyyet etmektir ve orucun farzı dördtür. Hanefî indinde Ramazan-ı şerifte kasden orucu bozana kefarete lazım gelir. Şâfiî indinde güne gün lazım gelir ancak kasden cima' ederse kefarete lazım gelir. Gusulün* farzları Hanefî indinde üçtür: mazmaza, ağzını üç kere çalkamaktır. İkinci istinşak, burnunu üç kere şiddetli dâhilen yıkamak, üçüncü cümle vücudunu yıkamaktır. Şâfiîyye indinde üçtür: birinci niyyet etmek, ikinci vücudundaki necaseti gidermek, üçüncü bütün vücudu yıkamaktır. Abdestin farzları Hanefî indinde dördtür: yüzünü birinci, kollarını dirsekleriyle beraber yıkamak ikinci, üçüncü başının dörtte birini suyla mesh etmektir. Şâfiî indinde altıdır: niyyet etmek, ikinci yüzünü yıkamak, üçüncü ellerini dirsekleriyle beraber yıkamak, dördüncü başının bir kısmını mesh etmek, beşinci topuklarıyla beraber ayaklarını yıkamak, altıncı tertip üzere abdest almak. Evvela ellerini sonra yüzünü, sonra kollarını, sonra başını ve en sonra ayaklarını yıkamaktır. Hanefî indinde imam-ı iktida ile namaz kılan namazda Fatiha ve zamm-ı sure okur mu? Okumaz. İmamın okuması ona kâfidir. Şâfiî indinde imamın okuması kâfi olmayıp cemaatin de okuması lazımdır.

Cenaze namazında Hanefî ellerini kaldırıp Allahuekber ve Sübahaneke okur. Tekrar el kaldırmamak suretiyle tekbir alıp Allahummesalli okur, bir daha tekbir alarak cenaze duasını okur, tekrar bir daha tekbir alarak selâm verilir. Şâfiî indinde ellerini kaldırarak Allahuekber der ... okumaksızın eüzübesmele ile Fatiha okur. Tekrar allahuekber diyerek ellerini kaldırır, allahummesalli okur, allahuekber diyerek ellerini kaldırıp cenaze duasını okur. Sonra allahuekber diyerek ellerini kaldırır ve el bağlar. Her iki tarafına selâm verir, sağ tarafına selâm verirken sağ elini, sol tarafına selâm verirken sol elini salarlar.

Abdesti bozan şeyler Hanefîyye indinde bir yerinden kan ve irin akmak, sebilinden* bir şey çıkmak, bir yere dayanmak üzere uyumak, namazda kahkaha ile gülmektir. Şâfiî indinde sebilinden* bir şey çıkmak, bir yere dayanmak üzere uyumak, bir müddetçik olsun akli za'îl olmak, nikâh sahih olan açık bir kadına el vurmak ve umum el içi ile avret mahallini mesh etmek gibi şeylerdir.

Bayram namazı Hanefî indinde iki rekât vaciptir. İmam-ı iktidadan sonra el bağlanır, subahaneke okunur, sonra eller başa kaldırarak üç kere tekbir alınır. İmam eüzü besmeleden sonra aşikâre olarak Fatiha ve zamm-ı sure okur. Rükû ve sücûd yapılır. Ayağa kalktıktan sonra tekrar Fatiha // 383 // ve zamm-ı sure okur. Yine eller başa kaldırmak üzere üç kere tekbir alınır, rükû ve sücûd yapıp selâm verilir. Şâfiî indinde ibtida tekbir-i iftitahtan sonra ... okunur. Sonra yedi defa allahuekber diyerek eller kaldırılır. Bağlamak şartıyla aralarında subahanallah, velhamdulillah, vela ilahe illallah vallahu ekber okunur. Sonra imam eüzü besmeleden sonra Fatiha ve zamm-ı sure okur. Rükû ve sücûd yapılır. Ayağa kalktıktan sonra yine beş defa allahuekber diyerek eller kaldırılıp bağlamak şartıyla aralarında subahanallah, velhamdulillah, vela ilahe illallah vallahu ekber okunur. Fatiha ve zamm-ı sure okunduktan sonra eller kaldırılmak üzere tekbir alınarak kunut duaları okunur. Şâfiî indinde iki rekât kılınıp selâm verildikten sonra tekrar ayağa kalkıp tekbir-i tahrime ile bir rekât daha kılıp selâm verilir.

Ramazan'ın 15'inden sonra vitir namazının son rekâtında rükûdan kalktıktan sonra kunut duaları okunur. Hanefî indinde yatsının dört rekât farzından evvel dört rekât sünnet-i gayr-ı müekkeke kılınıp, Şâfiî indinde bu farzdan evvel dört rekât sünnet-i gayr-ı müekkeke kılmazlar. E'imme-i Hanife indinde farzın ve vacip ta'riflerinde şüphesiz delil ile sabit olan emr-i ilahi farz, zayıf delil ile sabit olan emr-i ilahiye vacip denir. Şâfiî indinde vacip lafzı farzda isti'mal olduğundan vacip zikrinde mutlaka farz demektir. Namazın vesa'ir erkân-ı İslâm'ın vacipleri yoktur ... Hanefî* indinde sabah namazında kunut yoktur. Şâfiî indinde sabah namazının farzın ikinci rekâtında rükûdan sonra kıyamından "semi'allahu limen hamideh" dediğinden sonra kunut duasını okurlar.

Cuma namazının sıhhatinde Hanefî indinde imam olan zattan başka üç cemaat bulunmak şarttır. Şâfiî indinde mukim ve âkîl lâ akıl 40 cemaat bulunmak şarttır. Ancak 12 cemaatla kılınmasına da cevaz-ı şer'i bulunmuştur. Müçtehidin-i âzamın vâkıf olduğu esrar bilinir ise de ve kavâid-i külliye tahtında mûnderiç bulunduğu ma'lumdur. Lakin bizlere vusulü ve âdem-i vusulü edille bildiğinden behemehâl ittiba'ı müçtehidin lazımdır. Zira biz sahib-i şer'iata iktidâ ile emr olunmuşuzdur. “وَمَا آتَاكُمُ / الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا / ve ma atakumur resulu fe huzuhu ve ma nehakum anhu fentehu” e'f'al ve akval ve ahval ve kazayada ittiba'-ı resul-i ekrem lazımdır. Çünkü “وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ / ve ma yentiku anil heva” “إِنْ / لَّمْ يَكُنْ شَهِيدُ الْقَوَىٰ” / Allemehe şedidul kuva” Methiyesiyle senâ buyrulmuş ve fevk.. şer'iat-ı İslâmiyyeyi beyan buyurmuş ancak her mekân ve zamana nisbetle tefrik olan evamirin bir müçtehid sahabe-i kiramdan ahz ile içtihad etmişlerdir.

Birkaç misal ve ihraç ve intiyat-ı müçtehidin beyan edelim. “...” nazm-ı celilindeki .. lafzı elfaz-ı müştarekedendir ve ..dendir. Tahir ile hayız ma'nasında müştarektir. Irakiyyun karnı* hayıza, Hicaziyyun tahirde isti'mal ettiklerinden fukaha-yı Irakiyyuna göre hayız gören bir kadın kocasından tatlikinde üç hayız beklemeye mecburdur. Onun iddeti üç hayızdır. Ebu Hanife'nin muhtarı budur. Nebî Zîşan Efendimizin müstehaza hakkında buyurmuş oldukları “...” hadis-i şerifinden istidlal buyurmuşlardır. Fukaha-yı Hicaziyyuna göre böyle bir kadın üç tahirbeklemeye mecburdur. Onun iddeti üç tahirdir. “...” hadis-i şerifinden istidlal buyurmuşlardır.

Bir Şey'in Hasen ve Kıymet-i Hükmü**

Eş'ariye indinde hasen ve hükm-ü şer'i, Matüridiyye indinde hasen aklı ve hükm-ü şer'idir. Fırka-yı dâlle hasen ve hükmün aklı olmasına zaheb olarak akla hududundan ziyade hüküm ve onun tahtında mecbur olduklarından akl-ı kâsır ve fikr-i fâsid ve tesvilat-ı noksaniyye ve şehvane* hülyalarına* i'timada uhreviyyat kısmının* ekserisini münker ..rıyla te'vil ve akliyyun kelimelerinden kendi i'tikadlarına mezc edilmiş bir hülyayı* vahimeden* i'barett olduğundan hükm-ü şer'iyyenin tedkikatından bî behredirler. Mesela cennet ve nâr ehillerinin da'imen huludunun sarahaten âyât-ı beyyinat-ı müş'irdir. Kitap ve sünnet ve icma'-yı ümmet bunu mübeyyindir. Mu'tezile'den ekserisi şimdilik

bunların mahlûk olmasında bir fa'ide-i akıl görmediğinden // 384 // şimdi mevcut olmayıp yevm-i cezâda cennet ile nârın halk olunacağına zaheblerdir.

Cehmiyye fırkası da cennet ve nâr ve ehillerinin de fena bulacaklarına ve âdem-i ebediyyete zaheb olmuşlardır. Zira akıl bunların idi ve elan vücuduna ka'il değildir derler. Hükemada Dünya'nın fena bulacağını bir türlü akıllarına sığdıramayarak ebediyetine ka'ildirler. Hâlbuki " İzâ's- semaunşakkat. Ve ezinet li rabbiha ve hukkat " (۱) / وَأَذِنْتُ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ (۲) " Ve izel ardu muddet. Ve elkat ma fiha ve tehallet " (۳) / وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ (۴) " Ve ezinet li rabbiha ve hukkat. " (۵) / وَأَذِنْتُ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ (۶) " İzâ's-semâu-n fetarat. Ve izâl kevâkibun teşerat. Ve izâ'l-bihâru fuccirat. Ve izâ'l-kubûru bu'sirat. 'Alimet nefsun mâ kaddemet ve ahharat " (۱) / إِذِ الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (۲) / وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (۳) / وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ (۴) / وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ (۵) / وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (۶) / وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (۷) / وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ (۸) / وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ (۹) / وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (۱۰) / وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ (۱۱) / وَإِذَا الْكُوكِبُ انْتَثَرَتْ (۱۲) / وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (۱۳) / عَلِمْتَ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ (۱۴) " Ve-izâ-nnucûmu-nkederat. Ve-izâ-lcibâlu suyyirat. Ve-izâ'l-işâru 'uttilet. Ve-izâ-lvuhûşu huşirat. Ve-izâ-lbihâru succirat. Ve-izâ-nnufûsu zuvvicet" Türkçe bunların mefhumu; gök Rabbin emrini işitip layık ve hak olduğu vecihle inkıyad ederek yarıldıkda yer dâhi Rabbin emrini dinleyerek hak ve layığı vecihle itaatle genişleyip içinde olanı dışarı çıkararak boşaldıkda insan mükâfatını ve cezasını görür. Sema yarıldığı, yıldızlar dökülüp dağıldığı, deryalar birbirine karıştığı ve mezarlar alt ve üst olup mevtalar hârice atıldığı zamanda her nefis önünde gönderdiği ve arkasında bıraktığı şeyi bilir. Güneş'in karardığı, yıldızların döküldüğü, dağların havada yürütüldüğü, makbul develer başıboş bırakıldığı ve vuhuş toplandığı, denizler kaynadığı, nefisler kendi makaratlarıyla** birleştiği, " وَإِذَا الْمُؤَدَّةُ سُيِّلَتْ (۸) / بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (۹) / وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ (۱۰) / وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ (۱۱) / وَإِذَا الْجَبِيمُ سُعِرَتْ (۱۲) / وَإِذَا الْجَنَّةُ أُنْفِلَتْ (۱۳) / عَلِمْتَ نَفْسٌ مَا أَحْضَرْتَ (۱۴) " Ve-izâ-lmev-ûdetu su-ilet. Bi-eyyi zenbin kutilet. Ve-izâ-ssuhufu nuşirat. Ve-izâ-ssemâu kuşitat. Ve-izâ-lcahîmu su'irat. Ve-izâ-lcennetu uzlifet. 'Alimet nefsun mâ ahdarat" Diri gömülen kızların ne günahla katl edildiğinin sorulduğu zaman, âmalın açılıp neşr olunduğu, göklerin yerlerinden oynadığı, cehennemin kızdırıldığı, cennetin yaklaştırıldığı günde herkes hayır ve şerden ne hazırladığını bilir, mealindedir.

İşte görülüyor ki isimleri .. eden ve akl-ı kasırlarına i'timad edenlerin ve ebediyyet-i Dünya'ya ka'il olanların kâzib olduklarını mübeyyin bî hesap kelim-i ilahi beyan buyuruyor. Binaenaleyh Kur'an-ı kelimullahtan müçtehidin ve müfessirin-i i'zam ve ehlişünnet ve'l-cemaat tedkikatı üzere herkes kendi içtihadını demiştir. Mesela sure-i Nisâ'da âyet-i tahrir "وَبَنَاتُ الْأَخِ" حَرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّن الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَّائِكُمُ اللَّائِي فِي هُجْرَتِكُمْ مِنْ نِّسَائِكُمُ اللَّائِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ /hurrimet 'aleykum ummehâtukum ve benâtukum ve ehavâtukum ve 'ammâtukum ve hâlâtukum ve benâtu-l-ehi ve benâtu-l-uhti ve ummehâtukumu-llâtî erda'nekum ve ehavâtukum mine-rradâ'ati ve ummehâtu nisâ-ikum ve rabâ-ibukumu-llâtî fi hucûrikum min nisâ-ikumu-llâtî dehâltum bihinne fe-in lem tekûnû dehâltum bihinne felâ cunâha 'aleykum"

Ali İbn Ebi Talip (ö. 661) ve İbn Mes'ud (ö. 652) ve İmran Husayn (ö. 672) ve Mesruk (ö. 642 yılı civarı) ve Tâvûs (ö. 725) ve İkrime (ö. 634) ve Âta (ö. 721) ve Hasan Basrî (ö. 728) ve Mekhûl (ö. 730) ve İbn Sîrîn (ö. 729) ve Katâde (ö. 735) ve gayr-ı zalik ve fukaha-yı seb'a ve e'imme-i erba'a ve kadîmen ve hadisen cumhur-ı fukaha mezhebi "مِنْ نِّسَائِكُمُ اللَّائِي دَخَلْتُمْ" / min nisâ-ikumu-llâtî dehâltum" cümlesini "فِي هُجْرَتِكُمْ مِنْ نِّسَائِكُمُ" / fi hucûrikum min nisâ-ikum" nazm-ı celilindeki "نِسَائِكُمْ / nisâ-ikum" kavli-i şerifine sıfat kıldılar da .. validelerin mücerred akd-i nikâh ile yani .. ancak ba'del duhul ... içtihad etmişlerdir. Zeyd b. Sabit (ö. 665) ve Abdullah b. Zübeyr (ö. 692) ve Mücahid (ö. 721) ve Sa'id b. Cübeyr (ö. 713) ve İbn Abbas (ö. 687) ve Şâfiîyyeden Ebu'l Hasan es-Sabunî cümle'i mezkûreyi hem "وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ" / ve ummehâtu nisâ-ikum" nazm-ı celilindeki şu "نِسَائِكُمْ وَرَبَّائِكُمُ اللَّائِي فِي هُجْرَتِكُمْ" / nisâ-ikum ve rabâ-ibukumu-llâtî fi hucûrikum" nazm-ı celilesinde "نِسَائِكُمْ / nisâ-ikum" kavli-i şerife sıfat kılar da gerek ..validelerin ve gerek o gibi kerimelerin ancak duhulundan sonra haram olacaklarını içtihad ediyorlar. Yani "اللَّائِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ" / illâtî dehâltum bihinne" nazm-ı celili "وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ" / ve ummehâtu nisâ-ikum" âyet-i kerimesinden sonra zikir olunuyor. "وَرَبَّائِكُمُ اللَّائِي فِي هُجْرَتِكُمْ" / ve rabâ-ibukumu-llâtî fi hucûrikum" âyet-i kerimesinde veli ediyor. Bundan dolayı her iki âyet-i kerimedeki "نِسَائِكُمْ / nisâ-ikum" kavli-i şerifi sıfat vâki' olabildiğinden ihtilafın semerâtı meydan almıştır.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ / velâ tenkihu-lmuşrikâti hattâ yuminne” de hem ma’nayı // 385 // umuma ve hem ma’nayı hususa delalet etmek ihtimali vardır. Bunun sebep nüzulü nakil olunmuştur ki Mekke’de Müsliminden kalan kavmi küffardan gizlice çıkarmak için ..den olan Mürşid el-Ğanevi’yi** Resul-i efhem hazretleri Mekke’ye gönderdi. Mürşid* Mekke’ye vusulünde sâhebe-i cemel ve kesiri’l-hal** ve cahiliyette Mürşid’e* munise olan Annafe* isminde müşrike Mürşid’e* nefesini arz etti. Hz. Mürşid Allah’tan korktuğundan ondan a’raz etti. Sonra Annafe* nikâh ile ikbal ettiğinde Mürşid icâze-i Nebî üzere muvaffakat eyledi. Mürşid Medine’ye avdet ettiğinde geçen macerayı sahib-i şer’iat (sav) hazretlerine arz edip hakkında icâzet talep ettiğinde bu âyet-i Furkaniyye nâzil olmuştur. İbn Ömer nazm-ı celilin umumunu alarak nisâ-yı ehli kitabın nikâhını câiz görmemiş ve Ali rivâyete mekruh kılmıştır. İbn Abbas nazm-ı celili umuma haml ederek âyet-i Mâide ile tahsisine ve Ali rivâyete mensuhiyyetine ka’il olmuş ve nisâ-yı ehli kitabın nikâhını câiz görmemiştir.

İşte görülüyor ki bazı e’imme bu nazm-ı celilin umumunu alarak bilumum gayr-ı Müslimelerin nikâhını tecviz etmiyor. Bazı fukaha bu âyet-i celileyi umuma haml etmekle beraber âyet-i Mâide ile yani “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ” / ve’l-muhsanâtü minellezîne ûtû’l-kitâbe min kablikum..” nazm-ı celili ile tahsis ediyor da gayr-ı müslim olan kitabiyelerin nikâhını tecviz ediyor. “Muhsanat” zinadan pâk olan kadın demektir. Bazı fukaha nazm-ı celili hususa haml ile yalnız vestiyanın* ve mecusiye ve ..nin nikâhını tecviz etmiyorlar. .. putperest, mecusiye ateşperest, .. iki ilah i’tikad eden kâfirlerdir. Bazı fukaha nazm-ı celili yine umuma haml ediyor. Fakat âyet-i Mâide ile mensuhiyyetine hüküm ediyor. Bazı fukaha da âyet-i Mâide’nin mensuhiyyetine ka’il oluyor. “وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ” / velâ tenkihu’l-muşrikâti” Âyet-i kerimesinin umumuna binaen kitabiyye ve ..nin nikâhını tecviz etmiyorlar. Şâfiî’den menkul olan bir kavil de budur. sahabe ve tabi’in ve onlardan sonra ehli ilim kitabiyelerin nikâhlarını helal kılmışlardır. Irakiyyun ve âimme-i ulema-yı evzâ-yı* ve Malik ve Şâfiî’den bir kavil de budur. İmam Ebu Hanife’ye göre iki gayr-ı müslim kitabînin şهادetleriyle gayr-ı müslime kitabiyyeyi nikâh etmek sahih olur. Hatta kitabiyyenin ehli milletten olması sebebiyle yine nikâhı sahihtir. İmam Malik ve Şâfiî ve Ahmed’e

göre gayr-ı müslime-i kitabiyenin akd-i nikâhı ancak şehadet-i müslimin ile sahih olur. Yine umuma ve hususa ihtimali olan nev'idendir.

“عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ” / ‘Alleme-l-insâne mâ lem ya’lem” Umum ma’na alarak cemi’ nâs olduğuna // 386 // ka’ildirler. Bazıları ise hususuna zaheb ve hakikatinde ihtilaf etmişlerdir. “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” / Ve’alleme âdeme-l-esmâe kullehâ” âyetle içtihad ederek Âdem (as) muraddır dedi. Ve bazılar “وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ” / ve’allemeke mâ lem tekun ta’lem” ile içtihad ederek murad Muhammed aleyhisselâtu ve’s-selâmdır dediler. Yine bu kabildendir “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ” / Lâ ikrahê fi’d-dîn” Fukahadan bazıları âyetin umumuna ka’il fakat “cahde’l-küffar ve’l-münafikin*” âyetiyle mensuhtur dediler. Bazıları cizye verdikleri müddetçe ehli kitaba İslâm’a ikrah olunmayacağına hususiyetine ka’ildir ki Şi’a’nın kavli de budur. İbn Abbas da âyeti hâsı görerek tefsirinde demiştir ki ma’nası, Ensar’dan bir kadın veledi yaşamadığından eğer veledi yaşar ise kendi nefesine evvela veledi tehevüd etsin diye nezer* eyledi. Benî Nadır* iclâsında Ensar “Ya Resulullah! Onların içinde bizim evladımız var” dediklerinde bu âyet nâzil oldu.

Dördüncü misal: “la talak vela annak* fi iğlak*” Ebu Davud (ö. 889), İbn Mâce (ö. 887), Ahmed (ö. 855) Müsned’inde rivâyet etmişlerdir. İmdi şu hadis-i şerifde ityan olunan “iğlak” lügat-ı Arap’da “kapıyı kapamak” ma’nasına gelir. Hadis-i şerifdeki “iğlak” ma’na-yı lügavîden başka bir ma’na da “müte’ammil*”dir. E’imme-i din tarafından türlü türlü tefsir olunmuştur. Bir kısmı “ikrah” ve diğeri “gadab” ile tefsir ediyor idi. Üçüncü kısmı da kasd ve tasavvuru kapayan her şeye teşmil ediyor idi. Fukahadan bir cemaat ise bu ma’na-yı muhtelifeyi ve sened-i hadise vâki’ olan ta’n-ı nazar-ı dikkate alarak hadis-i mezkûru şayan-ı ihtiyaç bulmuyor idi. “iğlak”ı “ikrah” ile tefsir edenlere göre talak mekre* vâki’ olmuyor idi. İkrâh ile talakı tecviz etmeyenler “.....” ehadis-i şerifleriyle de ihtiyaç ediyorlar ve delil aklî olarak ikrah tasarrufat-ı şer’iyyenin mu’teber olması için lazım olan “ihtiyara” münafidir diyorlar. Hz. Ömer ve Ali el-Murtaza, İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Âta, Abdullah b. Abdullah, Hasan, Cihan, Tâvus, Câbir b. Zeyd, Malik, Evzâî (ö. 774), Şâfiî, Ahmed, Ömer b. Abdulaziz (ö. 720) ikrah ile talakı tecviz etmezler idi. “İğlak”ı “gadab” ile veya tarik kasdı tasavvuru kapayan ma’na ile tefsir edenlere göre yalnız gadab halinde veya sekr ve cinnet, ikrah birsâm gibi

hallerde talak vâki' olmuyor idi. Muhakkikin-i Hanabelî'de İbn Teymiyye (ö. 1328) ve İbn Kayyım (ö. 1350) // 387 // ve İbn Kudâme (ö. 1223) vesa'irleri bu iki kavli kabul etmişlerdir. Ama sened-i hadise vâki' olan tân-ı nazar-ı dikkate alanlar talak-ı mekreheyi* kabul etmişler. Zikir olunan ehadis-i şerifeyi ve delil-i aklî ile ihtiyacı tam bulmuyorlar. Belki Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mâce ve Tahâviyye'nin .. ettikleri "...” hadis-i şerifi ve âsâr-ı sa'ire ile ihtiyaç ediyorlar. ... , Şa'bî (ö. 722) , Nehaî (ö. 714), Ebû Kılâbe (ö. 722), Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) (ö. 713), Zührî (ö. 742), Katâde (ö. 735), İmam Ebu Hanife (ö. 767) ve ashabı ve Sevrî (ö. 778) bu mezhebi kabul etmişlerdir. Müçtehid-i âzam hz. Ömer el-Faruk ile Ömer b. Abdulaziz'den de mervidir.

E'imme-i Hanife indinde ikrah ile sahih olan umur 16 kadardır. Nikâh, talak, ric'at, iyla'ı vefî* ki iyla'dan rucu'dur, zihar, itak, kıyasdan afv, yemin, nezr, İslâm, tedbir, istilâd, rada', kabul-i vedi'a, sulh ani'l-kısaşı kabul olanlardır. İkrâh-ı mu'teber ile sahih olmayan haber ve ikrah ile vâki' olan ikrar ve bey' ve şira', icar, hibe, ferağ, maldan sulh, ibra', te'eccülden iskât, şefa'a gibi şeylerdir.

Yine böylecene sarhoşun talakında da ihtilaf olunmuştur. Saîd b. el-Müseyyeb, .. , Hasan Basrî, Nehaî, Zührî, Şa'bî, Sâlim b. Abdillâh (ö. 725), Süleymân b. Yesâr (ö. 725), İbn Sîrîn (ö. 729), Mücahid, Malik, Servî, Evzâî (ö. 774), Ali el-Essah* Şâfiî bir rivâyete göre Ahmed indlerinde sarhoşun talakı vâki'dir ... bahusus imam Ebu Hanife'nin mezhebi de budur. Fahr-i âlem Efendimiz hazretlerinin hâlet-i sekrinde âmm* mekremeleri* hz. Hamza'nın "...” dediğinde tecdid-i iman ve İslâm'ıyla emir etmemiş "...” kavli-i deliliyle hz. Osman ve İbn Abbas ve Cabir b. Zeyd (ö. 711), Kâsım b. Muhammed (ö. 725), İkrime, Ömer b. Abdulaziz, Âta, Tâvûs, .. , Leys (ö. 791), İshâk b. Rahûye (ö. 853), Ebu .. ile imam .. , Muhammed b. .. , Ebû Ca'fer Tahâvî (ö. 933) ve Kerhî (ö. 952)'ye göre sarhoşun talakı vâki' değildir. İmam Ahmed bu kavle rucu' ettiği rivâyet olunuyor. Şâfiî'nin bir kavli bu olup e'imme-i Şâfiîyyeden .. , İbn Şerih*, .. muhtarı budur. Ama dilsizin, hâzilin, muhtînin, .. ve nâsinin talakı vâki'dir. Sabi, mecnun, .. , nâim, .. yani kendi kendine söylenen kimsenin, ... veya ..le bî-hûş olanın veya .. talakları vâki' olmaz. Efendisi kölesinin zevcesini, velisi sabinin menkuhasını tatlik edemez.

// 388 // Beşinci misal: âyet-i taaddüd-ü zevcâtda “مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ” nazm-ı şerifleri harf-ı ‘atıfla zikir olunuyor. / mesna ve sulase ve rubaa” nazm-ı şerifleri harf-ı ‘atıfla zikir olunuyor. Bu elfaz-ı şerife ma’duledendir*. “isneyn isneyn ve selâsen ve selâsen ve erbaen erban*” kavlinden ‘adul etmiştir. Türkçesi ikişer, üçer, dörder demektir. Nazm-ı celil elfaz-ı ma’dule* .. câmia ile irad olunduğundan dörde kasra delalet ettiği gibi ale’l-ıtlak taaddüd-ü ezvaca da delaletle müsadedir. Fırka-yı İslâmiyyenin hiç biri taaddüd-ü zevcâtı inkâr etmeyip beyne’l müslimin asla ihtilaf yoktur. İhtilaf ancak dörde kasrdadır. Taaddüd-ü zevcât ne vaciptir ne mendubtur. Belki ihtiyaç zamanında ona mesaj var. Taaddüd-ü zevcât âyetini ta’kib eden “فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً” / fe-in hiftum ellâ ta’dilû fevâhideten..” nazm-ı celili ‘adaletin icra olmamasından havf ederseniz bir kadın alın, taaddüdden vazgeçin, ma’nasında olmakla evleviyyetin bire iktisar olacağını gösteriyor. Taaddüd-ü zevcât esbab-ı muhakkikeden olan beledi ahkâmındandır. Dörde kasr ..ler beyninde ‘adl ve müsavat icrsında güçlük olmamak içindir. Buna lisan-ı fıkıhta kasem* derler. Emr-i kasemde* kız oğlan kız, dul ve tâze, yaşlı, eski, yeni, hasta, zinde, müslime, kitabiyye, ha’id* ve nefsen müsavidir. Cemi’i ... müsavata riâyet etmek müsteciddir**. Muhabbet gibi elde olmayan şeyde kaseme* mûraat vacip değildir. Hadis-i Nebevî’de böyle vâkı’ olmuştur. Erkekler için izdivaç nâsıl tabîi ve .. ise sûtua* meyil de öylece tabîi ve ..dir.

Ehadis-i sahihe delaletinden anlaşıldığı üzere kable’l-İslâm taaddüd-ü zevcat ... tâbî’ değil idi. Şer’i celil-i Ahmedî dörde kasr etti. Hz. Davud ve Süleyman ile Nebî ahirü’z-zaman sallallahu aleyhim er-Rabbü’l-Menan* Efendilerimiz ezher cihet-i cevîr ve i’tisafdan ma’sum oldukları ve ezvâc-ı tâhirat her ne kadar çok olursa olsun beyinlerinde yine adle mûraat edecekleri meczum olduğundan müteaddid zevce edinmişler idi. Şeref-i nübüvvet ile mümtaz olmayanlar mertebe-i velâyete ve merteb-i .. içtihadı bâliğ olsalar bile yine hadd-i* kesrette bulunan zevcât beyninde adle mûraata kâdir olamayacakları // 389 // âdem-i ismetleriyle sâbit olduğundan ancak dörde kadar zevce edinmelerine mesâğ gösterilmiştir.

Tevzih edelim: cumhura göre âyet-i kerimede hitab-ı ilahî cemi’i ümmete vâkı’dır. Bu ise ayrı ayrı her ferde hitap gibidir. Âyet-i kerimede zikir olunan a’dadın* her biri efrad-ı milletin her birine mukabildir. Âyet-i celile “Her biriniz şu a’daddan dilediğini ihtiyar etsin, isteyen ikişer,

isteyen üçer, isteyen dörder kadın cem' etsin" ma'nasınadır. Nitekim bir cemaata "Şu 10 bin kuruşu taksim ediniz, ikişer yüz, üçer yüz, dörder yüz kuruş versin" dense "Bazıları ikişer yüz ve bazıları üçer yüz, bazıları da kuruş alsın" demek olur. Bu makam, makam-ı imtinan ve makam-ı ibahe* olduğundan eğer dörtten ziyadeyi cemi'de* câiz olsaydı bu makamda zikir olunur idi. Binaenaleyh bu âyet-i kerimede dörde kasr vardır ve sünnet-i Nebevî de bunu müeyyedir. İbn Ebî Şeybe (ö. 849), İbn Mâce (ö. 887), .. ve'l-Beyhakî (ö. 1066) ve'l-Tirmizî (ö. 892) ve's-Şâfiî (ö. 820) ve Ahmed (ö. 855) rivâyet ettiler ki ... es-Sekâfi İslâm oldu ve 10 nisa' taht-ı nikâhında idi. Sahib-i şer'iat Efendimiz "Dört 'adedini kendine ihtiyar et!" buyurdu.

Şâfiî Müsned'inde ihraç ettiği Nevfel b. Muaviye ed-Dilî dermiş ki "Ben İslâm oldum. İndimde beş kadın var idi. Bana Resul aleyhisselâtu ve's-selâm buyurdu ki 'diğer hangisini dilerse isen ise dördünü ihtiyar et, ahiriden müfarakat et' ben de 60 seneden beri benim olan .. acuz ve sıhhatçe en akdemini tatlik ettim." Tefsir-i Kebir sahibi der ki ümit edilir ki aleyhisselâtu ve's-selâm dördünü* imsak edip bu .. mufarakat emri erba'a ile bu .. beynini cem' câiz olmadığı neseb veya rıza' sebebiyle tefrik etmesi bu haberde muhtemeldir. İmran'ı ve İbnü's-Sabbâğ (ö. 1084) olan bazı Şia'ya göre a'dadın ve .. ile zikir olunması şu mecmu'un helal olmasını ifade eder ki mecmu'u a'dad dokuza daha doğrusu 18'e bâliğ olur ve dörde kasr olmayacağına // 390 // a'daddan evvel zikir olunan "مَا طَابَ لَكُمْ / ma tabe lekum" nazm-ı celilindeki "mâ" lafz-ı şerifi 'umum-ı a'dada delalet eder. "..." emr-i celili ile ittibâına me'mur olduğumuz fi'il-i Nebî bunu te'yid eder. Binaenaleyh sünnet-i seniyye imtisalen herkes dilediği kadar kadın alabilir demişlerdir. Lakin fukaha-yı emsâr dörtten ziyade nisâyı cem' etmenin hurrimeti kitap ve sünnet ve icma'-yı ümmet ile isbât etmişlerdir.

Nazm-ı celil ile istidlal âadem-i kifâyeti ve sünnet ile istidlal tarikde za'if âd olunsa imam Râzî (ö. 1210)'nin dediği gibi müteammid ancak icma' tarikidir ki bu müttefik-i aleytir. Bununla beraber kadınların hukuk-ı kâmilelerini ve mâlikiyetlerini bildiren ehadis-i Nebevî şeref sudur buyurulmuştur. "..." yani kadınlar erkeklerin misil ve nazırıdır. Hadis emir ediyor; "..." sadaka Resulullah fimakâl. Yani iki zevcesi olup da bil-cümle muamelatta her ikisine karşı aynı surette 'adalet ve müsavatla muamele

etmeyen koca bir tarafı sakat olarak haşır olunur ma'nasında olan hadis teksir ve birden ziyade zevcâtın ne kadar müşkül ve hatta çok kere mümteni' şerâite bağlandığını gösterir.

Demek şer'iat-ı garra-yı Muhammediyye âla's-sahiba et-tahiyyat evvel be evvel kudret-i infakı nazar-ı i'tinaya almış ve adl-i beyne'n-nisâyı şart-ı i'zam kılması hasebiyle muasiyyet* ve muaşerete kâdir olamayıp da ifayı cevri etmesi melhuz ve meznun bulunan şahıs hakkında dört değil iki zevce beynini bile cem' etmeyi câiz görmemiş hatta her ne vecihle olursa olsun havf ve cevri takdirinde bir zevce nikâhına bile müsaade etmez. Şer'iat-ı Ahmediyye kadınlara verilen mevki' hürmet ve ehemmiyetin büyüklüğünü hadd-i kazifetle sabittir. "المُحَصَّنَاتُ الْغَافِلَاتُ الْمُؤْمِنَاتُ" / el muhsanatu'l-mü'minat el-gafilet" yani gafil olduğu halde bir kadını zâniye lafzıyla tahkir etmeyi hadd-i şer'iyile cezalandırmıştır.

Taaddüd-ü zevcâta i'tiraz edenler yalnız kavlen i'tiraz ediyorlar. Fakat fi'iliyat ile i'tirazat-ı kavliyelerini ıskat ediyorlar. ... fi'ilen kabul ettikleri taaddüd-ü faraş* ehli İslâm'ca bir da'ire-i meşru'iyette kabul olunmuştur. Nesl-i zâyî' değildir. Veled veledü'r-reşiddir. Veled-i zina* yine değildir. Zânın kesriyle* haramzade piç demektir. Bilakis .. taaddüd-ü faraşıyla* nesl-i zâyî' olur. Veled veledür-reşid olmaz. Belki veled-i zina olur. Tabib ilacı // 391 // illete göre tertib edeceği 'amel-i iktizaya mebni olacağı cihetle ihtiyaç-ı sahih ile muhtaç olduğu bir şeye me'zun olmak herhalde memnu' olmaktan daha a'lâdır.

Taaddüd-ü zevcât emri müstahseneyi ise bî hesap menâfi' câmi'dir ki sınıf-ı ricâlin birçoğu muharebelerde ve bir miktarı da ticaret ve tahsil esbab-ı muasiyyet* yolunda zâyî' olarak ifradane noksan taryan* etmekte olmasıyla eğer birden ziyade tezvic etmelerine müsaade buyurulmazsa pekçok kadınların neslinden muattala kalmaları lazım gelir. Bit-tabî' kadınların erkeklerden daha çok bulunması icap eder. Artık bir erkek birden ziyade kadın almalıdır ki mütevara* insal dul tarlaları* demektir. Olan kadınlar evlerde kapanıp kalmaları. Bhusus kadınların hayz, nifas, habl, irza', iyas* gibi ahval-ı tabî'yeleri onların kuvvetlerini za'if kılar. Erkek sin-i bülüğundan i'tibaren 100 sene dâhi muammer olsa ahir ömrüne kadar zürriyeti kesilmez. 50 ve 55 yaşından sonra kendisinden madde'i tenasül münkat'i olarak doğurmadan kalır. Filvâki' bunlara cenab-ı Hakk'ın bir lütfudur. Zira haml ve veladet ve irza'

kuvvetlerin za'ifletir de artık istirahatlarına lüzum görülür demek olur ki bir kadın zürriyet çoğalınmaya kabiliyeti zamanı 30-35 seneden ibarettir. Zevcesi hayızdan kesilen veya kısır olan erkeğin zürriyete merak edeceği ve insan mahlûkat-ı sa'ire gibi nev'inin bekasına hizmet edeceği cihetle ikinci bir kadın almaya ihtiyaç-ı tabî'i ile muhtaç olur.

Taaddüd-ü zevcât meşru' kılınması ricâlin birçoğu nesilden muattal kalarak geçmesini* icap eder. İbâhe-i* taaddüd bu taaddüdüyle mahzuriyeti ref' eder. Tafsilat-ı ma'ruzadan anlaşılacağı üzere taaddüd-ü zevcât hem matbu' ve hem meşru'dur. Kavânin-i tabî'ata .. mutabıktır. Her hususda kanun-ı tabî'atı esas edinen .. kanun-ı tabî'ata .. oluyorlar. Güneş gibi meydanda bir tenakuz-ı 'aded-i meşru'un bilhassa dört olması da insanın erzak ve ehli iyaline infak edeceği enva'-ı mekâsibi dörde bâliğ olmasına mebni olabilir ki onlar ziraat ve sanaat ve ticaret ve imaretten i'barettir.

// 392 // Altıncı misal: Buharî (ö. 870) rivâyetle Seleme b. el-Ekva' (ö. 693)'dan Müslim (ö. 875) ve İbn Mâce (ö. 887) ihracıyla Hayber gününde ateşin yandığını, Resul-i ekrem (sav) ru'yetinde "Bu ateş ne üzere yanıyor?" buyurduğunun cevabında "Enesi olan merkepleri pişirmek için" dediler. "... buyurdu. Dediler ki "Töküp ve kaplarını yıkamıyalım mı?" "... buyurdu. "... hadis-i şerifi lahm-ı himar ehli güvecinin kırılmasını emir ediyor. Kırılmak ve tökülme ile emr-i tahrim hakkında mübalağayı gösterdiği halde hadis-i şerifte illet-i nehy beyan olduğundan illet-i nehy ve bin-netice lahm-ı himara hükmü hususunda beyne'l-e'imme birtakım ihtilaf zuhur etmiştir. Eşyada asıl olan haldir*.

Allah ve Resulullahın tahrim ettiği haram ve sükût ettiği ma'kuddur. Sahihin'de Ebu Hureyre (ö. 678) hadisinde ani'n-Nebî (sav) "... "Hemen ancak sizden evvel olan ümmetler enbiyalarına ihtilaf ve kesret-i sual sebebiyle helâk oldular. Birşeyden nehy ettiğinde ondan sakının! Bir şeyi amir eylediğinde kuvvetiniz yettikçe o şeyi işleyin de sizi terk ettiğim madde benden sual etmeyin!" mealindedir. Dârekutnî (ö. 995) tahririyle Ebi Sa'lebe (ö. 694) hadisinde ref' ederek dedi ki "... "Elbette cenab-ı Allah ferâiz farz buyurdu. Zâyi' etmeyiniz ve hudud-ı şerâyeyi temdid buyurdu, tecavüz etmeyiniz. Nisyan etmeyerek size merhameten eşyadan sükût buyurdu. Ondan bahs etmeyiniz!" mealindedir.

Lahm-ı himar hükmü hususunda Tahâvî (ö. 933) tahriciyle hadis Ebi Sa'lebe'de "..." Bu hadis nehy-i mutlak vârid olduğundan ale'l-ıtlak menhîdir. Zinâb*.. gibi menhîdir. Böyle hadis Enes b. Mâlik (ö. 711) vesa'irede .. olduğundan nâsını menhi olduğu gösteriliyor. Tahâvî tahricinde kâle Enes b. Mâlik Sadaka Resulullah fimâ kâl. Cemâhir-i // 393 // sahabe ve tabî'in ve sonra gelenler ehadis-i sarihe-i sahiheye mebni lahm-ı himarın tahrimine ka'il olmuşlardır. Nâfi' (ö. 735) ve İbn ... ve Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 702) ve bazı Mâlikîyyeye göre nehy tahrim için değildir. Belki ifa-yı ale't-tahir içindir ki rekub için neslini ifa etmek demektir.

Bu bâbdaki ehadis-i şerife buna delalet eder. İbn Abbas (ö. 687) der ki Resul-i ekrem Hayber'de himar ahaliye lehumu aklından* ancak zâhir olduğuna mebnidir. Tahâvî böyle rivâyet ediyor. Sahihin'de İbn Abbas'dan rivâyet Resul-i ekrem (a) yevm-i Hayber'de haram ettiğinde mi yahud nâsın hamulesi olup hamuleleri gitmesini* kerih* gördüğünden mi nehy buyurmuştur? İbn Abbas nehyi nehy-i tenzihiye haml ediyor ve her halde menhi olduğunu biliyor. "..." nazm-ı celilinden bil-istidlal ibahesine ka'il olduğu da mervîdir.

Sâid b. Cübeyr (ö. 713) ve bazı Mâlikîyyeye göre nehy-i himar ehlinin teşdid-i lam ile celâle olmasından nâşidir. Yani kazurat eklin i'tiyad ile pis kokan hayvandır. E'immeden bazıları da nehye olduğundan nâşi nehy olunmuştur re'yindedir. "Nehye*" .. ve .. menhub* olan şey demektir. Bazıları da ashabın ihtiyaçlarına mebni nehy olunmuştur re'yindedirler. Tahâvî Haneî ihracında İbn Abbas dedi ki ashab-ı himar ehliye muhtaç olduklarından aleyhisselâtu ve's-selâm himar ehliye eklinden nehy buyurdu. Bazılarına göre nehy kable't-taksim* ekl olunmamak maksadına mebnidir. Binaenaleyh lahm-ı himar me'kuldur. Bazılar zikir olunan illetlerin hiçbirini kabul etmeyip nehy ibadettir, bila illettir diyor. Bazıları nehye da'ir şeref vârid olan ehadis-i şerifeyi nazar-ı i'tibara alarak lahm-ı himarın menhi olduğuna ka'il oluyorlar. Hadis-i mezkûrede zikir olunan himar, himar-ı vahşidir. Eğer himar ehli olsa o da hâl-i zarurete mebnidir. Zaruret halinde meyyite bile helaldir. Bu Bâbda layık olan hadis ehadis-i nehy ile tevfiğ etmektir. Meâni'l-Asâr 'da dedi ki "...." // 394 //

Fasl-ı Râbi'

Müçtehidin-i Âzâmın Tabakatıyla İctihadında Sevab ve Hataya İhtimali Beyanındadır

Derece-i icthad yedi tabakaya ayrılır:

Birinci usûl ve fûru'da e'imme-i râbî'dir ki müçtehid denir. Asıl icthad budur. Bundan sonraki tabakalara mücaz icthad denir.

İkinci müçtehid fi'l-mezhebdir. Bizden imam Ebu Yusuf (ö. 798) ve Muhammed .. ve Hasan b. Ziyâd (ö. 819) vesa'ir ashab-ı Ebu Hanife'dir ki ancak fûru'da muhaliftir. Yine böylecesine Şâfiî ve Mâlikî ve Hanbelî mezhebi imamlarıdır.

Üçüncü müçtehid fi'l-mesâildir ki usûl ve fûru'da imam-ı hümam hazretine muhalefete kâdir olamayıp ancak usûl-ü Hanife üzere istinbat-ı ahkâm-ı şer'iyye ederler. Ebû Ca'fer Tahâvî (ö. 933) ve Husaf* ve şemsü'l-e'imme Serahsî (ö. 1090), Ebi'l-Hasn el-Kirzî ve şemsü'l-e'imme el-Halvânî (ö. 1060) ve fahrü'l-İslâm Pezdevî (ö. 1089), fahrü'l-İslâm Kazhan* ve emsalidir.

Dördüncü sahib-i mezhebden mervî olan kavî-i mücmeli tafsîl ederler ki sahib-i Hidâye 'nin güzâfî* tahrîc er-Razî* dediği bu kabildendir.

Beşinci e'imme-i müçtehidinden nakil olunan rivâyeti bazını bazına tercih ile ve haza essah* ve haza evvelî* diyen ashab tercihidir. Ebi Hasan el-Kudûrî (ö. 1037) ve sahib-i el-Hidâye emsalidir.

Altıncı kavî ve za'if ve zâhir er-rivâyet ve gayr-ı zâhir er-rivâyet .. kadar ve kitaplarında akvâl-i za'ife ve rivâyet-i merdudeyi zikir etmeyenlerdir. Sahib-i Kenz ve sahib-i Muhtar ve sahibü'l-Mecmu' ve emsali menun*-i muteberedir.

Yedinci ahvâl-i mezkûreye kudretler olmayıp hemen şanları seleflerine ittiba' etmektir. İbn Mâlik (ö. 1274) ve Molla Hüsrev (ö. 1480) ve sahib-i ... emsalidir. Molla Hüsrev Mirât'ında der ki icthad ve müçtehidin üzerine ziyade etmekten nefis-i âcizi hiss etmek cennetle* tâkının tamamını bezl etmektir.

Mutlak içtihadın şartı ma'rifet-i ahkâma müteallik olan ilm-i kıraatı ki kitabullahı şer'en ve lügaten me'anisi ile aksamını bilmektir ve zabtına ermektir. Ma'na-yı şer'iyye ister mefhumatü'l-elfaz olsun ister menutatu'l-ahkâm olsun beraberdir. Ma'na-yı lügat efraden ve terkiben demektir ki selika ile yahud ta'lim ile lügat ve harf ve nahiv ve meani ve beyan ulûmuyle bilinen ..bilmesine muhtaçtır. Aksamı* ise şu hâs ya âmm yahud mücmel ya mübeyyin ya nâsih ya mensuh daha gayrıları bilmektedir. Ve zabtı ise müçtehid-i inde'r-rücu' bikaderi'l*-vacip // 395 // ilimden temekki* etmeye denir ki ..nin tedkikatı zirde tahrir olacaktır ve şerâite esas tabir olunarak ber-tafsil beyan olunacaktır. İçtihad usulen ve fûru'en kat'ıyyatta cârî değildir. İçtihadın hükmü hataya ihtimal ile galiyatu'l-zannîdir*. Hataya mademki ihtimali olsa müçtehid hata ve isabet eder. Bizim indimizde hükm-i indullah birdir. Mu'tezile indinde müteaddiddir ve külli müçtehid ..dir. Zira müçtehidin küllisinin içtihadı mu'di* olan şeyi indullah-ı hüküm olunandır. Akide-i za'ifesindedirler.

Şerh-i Aka'id'inde allame-i Teftazanî (ö. 1390) buyurur ki ahkâm-ı şer'iyye ikiye ayrılır: birincisi 'amel-i keyfiyyete taalluk eder ki fûru'ye ve 'ameliyye denir. İkincisi i'tikad cihetine taalluk eder ki aslıyye ve i'tikadiyye denir. Evvelkine müteallik olan ilme ancak şer'idan müstefad olduğuna mebni ve ahkâm ıtlakında fehm ona sebk ettiğinden ilm-i şerâyi ve ahkâm denir. İkinciye eşref-i makasid ve eşher mübahis tevhid ve sıfat-ı Teâlâ ve Tekaddes olduğundan ilm-i tevhid ve sıfat denir. Sahabe-i kiram ve tabi'in-i âzam sohbet-i Nebî berakatı ve zamanın karibü'l-ahdı safâ'i aka'idlerine i'timaden vekâyi' ve ihtilaf killetine mebni ve .. müracaattan temekkünlerinden için şu iki ilmi tedvin ve ebvâb ve fasule tertip fûru' ve usule makasıdların takrirden müstağni idiler. Vaktaki beyne'l-müslimin fitneler hadis olup e'imme-i din üzerine bâğiler galip olduklarında ihtilaf-ı ârâ* ve bid'at ve hevaya meyil ve mühimmatta ulemaya rücu' ve vâkıât ve fetava kesir olduğundan ulema nazar ve istidlal ve içtihad ve istinbat usul ve kavâidi temhid, fusul ve ebvâbı tertip ve mesâili edillesiyle teksir ve şüpheyi* ecvibesıyla irâd-ı evzâh ve ıstılahatı ta'yin, mezahib ve ihtilafatı tebyin ederek edille-i tafsiliyyesinden ahkâm-ı 'ameliyye ma'rifetin ifa eden ilme fıkıh, ifade etmede mücemmelen edillenin ahvâl-ı ma'rifetine usul-i fıkıh, delillerinden akâidin ma'rifetine kelam tesmiye etmişlerdir, rahimullahu Teâlâ.

Telvihiinde içtihad bahsini tedkikinde Teftâzânî Sa'düddîn (ö. 1390) der ki // 396 // İctihadda dört mezheb vardır. Mu'tezile dedi ki kable'l-ictihad mes'elede hüküm olmayıp müçtehidin re'yi eda ettiği şeydir. Bunlarda ikiye ayrılarak bazıları hakikatta hüküm-ü istevî* olduğuna ve bazıları biri* ehakk olduğuna zahiblerdir. İkincisi, hükme delil olmaksızın hüküm-ü muayyen olup matla' olmak defineye* matla' olmak gibidir. İsabet edene iki ecir hata edene ecr .. vardır. Fukaha ve mütekelliminden bazıların mezhebidir. Üçüncüsü, hükme delil-i kat'i olarak hüküm muayyendir. Müçtehid o hükümü .. me'murdur. Mütekelliminden bir ta'ife zahibdir. Dördüncüsü, Şerh-i Akâid'indeki tahriridir ki tahkik-i mesâil-i içtihadiyye müçtehidin içtihadından evvel cenab-ı ahkâmü'l-Hâkim'in onda hükümü .. olur, bir cemaat zahibdir; ya olmaz bir cemaat zahibdir. Onda hüküm muayyen oldukta Allah Teâlâ hazretlerinden onun üzerine delil ya bulunmaz, bir fırka zahibdir; ya bulunur bir fırka zahibdir. Şu delil ya kat'i olur, bir fırka zahibdir; ya zann olur, bir fırka zahibdir.

İşte bu ihtimalatın her birine bir cemaat zahib olmuştur. Muhtar olan tahkik hüküm muayyen olup üzerine delil-i zann vardır. Eğer müçtehid delil bulursa isabet eder, eğer fakr ederse hata eder. Delilin gumuz ve hafasına mebni isabete müçtehid mükellef değildir. Binaenaleyh muhatın ma'zur belki mü'zevverdir*. İmdi, müçtehid içtihadında Şeyh Ebû Mansûr (ö. 944)'un muhtarı olan müçtehid iptida ve intiha yani delil ve hükümde muhatî olur. Bazılar delil isabet etse bile intiha yani hükme nazaran muhatî olur demişler ve bazıları ise iptida yani delile nazaran masıb* intiha yani hükme nazaran muhatî olur kavline zahiblerdir. Ama hak ve sevaba muvassal olan delil gâyet vâzıh olduğu halde müçtehid taksir eyler de içtihadı ihtimam lüzumu ifa etmezse muafiye olacağı aşikârdır. Selefde bazı müçtehidin tarafından diğerleri hakkında bazı mes'ele-i içtihadiyyede ta'n-ı* delil sevabın gâyet vâzıh olmak sözüne mahmuldür.

Enbiyaya gelince, bizim peygamberimiz hakkında vahiy ehil olup içtihad halef olduğu muhtar olandır // 397 // ve enbiyanın içtihadı mutlaka câizdir. Şu ..in tedkiki bu vecihledir ki şanu'l-vahiiyyete da'ir akâid-i sahihiye irşad ve hidâyet için nev'i beşere peygamberler göndermiştir. Çünkü ukûl-ı nâs ile zülcelâl hazretlerinin vücuduna ve

ulûhiyetin istilzam eylediği kemalat-ı ilahiyyeye delalet ve şehadet edersen ancak mürselin-i kiram vesaitiyle bilinecek sıfat âzime-i subahaneyede bulunduğundan ukûl-ı beşeriyyenin istikmal ma'rifet-i rabbaniyyede bu vecihle tevfiğ ve inâyet-i semadaniyyete ihtiyaç vardır. Hususan peygamberan-ı âzam nev'i beşerin mebd ve me'ad hasebiyle salah haline ve şuun ve havabih-i* insaniyyenin tanzim ve ikmaline muavenet buyurmuşlardır. Zaman-ı saadet-i Nebî zişanda i'tikad ve âmal-ı şerife müteallik her türlü ahkâmı resulu's-sakaleyn (sav) Efendimiz ashab-ı kirama ta'lim buyurur ve cemaat arasında zuhur eden davaları Kur'an-ı kerime ve vahy-i ilahiye ve içtihad-ı Nebevî'lerine göre hal ve fasl buyururlar idi. O vakit vakâyiin azlığı ve zuhur eden bazı davaları kolaycasına hal edilmesi mesa'il-i şer'iyeyinin kitap suretinin* neşrine ihtiyaç bırakmıyor idi. Resul-i Rabbi'l-âlemin hazeratının irtihalinden sonra ashab-ı kiram Kur'an-ı kerimden ve ehadis-i şerifelerden ahkâm istinbat ederek teshil-i umur etmişlerdir. Mürur-ı zamanla cemaat-ı İslâmiyye bereketlendi. Memalik-i İslâmiyye tevsî' etti. Vukuat çoğaldı. Ulemaya müracaat edenlerin miktarı arttı. Mesa'il-i ..nin iyiliğini ve fenalığını ta'yine medar olacak edille-i şer'iyeye tesadüf olamamasından vesa'ir sebeplerden dolayı icma'-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha ile davaların halli cihetine gidildi. Fakat müçtehidin-i kiramın fikirleri ve re'yleri başka başka olduğundan aralarında teferruat kabilinden bazı ihtilaflar var ise de me'haz ve asıl bir olmakla bu ihtilaf ümmet-i Muhammed hakkında ayn-ı rahmet olmuştur ki kâffesi hz. sahib-i şer'iadan sudur buyurulmuştur.

İhtilaf-ı fukaha olan fasl-ı sâlis ve ihtilaf-ı müçtehidin olan fasl-ı sâdisde tahrir ve tafsil kılındığı vecihle müçtehidin-i kiram pekçok haka'ike vâkif // 398 // ve bir kılı kırk yaracak derecede müdekkik olanlardır. Kitap ve sünnet ve icma'-ı ümmetten istinbat olunan ahkâm-ı şer'iyeye diğer bir fi'il-i mükellefi tatbik ederler. Çünkü e'fal ve a'mal hadd-i zatında çok ve bunların her birine hüküm ta'yin ve tasrih güç olduğundan hükm-ü musarrah olan e'falin delillerinden icabı halinde ahkâm istinbatıyla münasip olanların o hükme kıyas etmek için müçtehidin-i kiram hazeratı birtakım ka'ideler vaz' buyurmuşlardır. Zaten Furkan-ı Mecid dine ve dünyaya da'ir insanı kıyamete kadar idare edecek emirleri ve hükümleri hâvî olduğu gibi sahib-i şer'iattan işitilen sözler dâhi rivâyetle toplanıp hadis-i şeriflerde dinimizin bir esasını teşkil

buyurmuştur. Kur'an-ı kerimden ve ehadis-i Nebevîyyeden ahkâm-ı şer'iyye çıkarmak üzere din ve dünyaya müteallik umura da'ir olan şer'iat ka'idelerini bildiren ilm-i fıkhnı mevzu'u edille-i şer'iyye ve ahkâm-ı ilahıyyeyi bilip mucibince 'amel etmek gayesi olan ve Nebvî ve uhrevî saadete na'il olmak mesleğini ittihaz ettikleri melekeye içtihad denir. Ulema-yı şer'iat-ı Muhammediyye bir şahsın mertebe-i içtihad ererek nusus-ı ilahıyye ve Nebvîyyeden istinbat-ı ahkâm edebilmesi için icap eden şera'it ve evsaktan bahs onları bil-ittifak zikir edebilecek şeylere hasr etmişlerdir ki o da dört esastan ibarettir:

Birinci esas Kur'an-ı azimu's-şanın ma'na-yı lügaviyye ve şer'iyyesi bilmektir ki kitap ile sünnetin nâzil ve varid oldukları lügat-ı Arabiyyenin müfredat-ı lafzı vaz' olduğu me'ani kendisiyle bilinen ilmü'l-lügat ve müfredat-ı Arabiyyenin bina ve ...ların ahvalini bildiren ilmü'l-sarf ve hin-i terkipte müfredat-ı mezkûrenin ahvalini ve i'rab ve binaların ve terkipte sebebiyle hadis olan me'aniye keyfiyyet delaletlerini bildiren ilmü'l-nahv ve kelam-ı Arabînin muktezayı hâle mutabakatını icab eden ahval ve evsafın bildiren ilmü'l-me'ani ve me'ani vâhidi tarik ve esbab-ı mütenevvi ile te'diye ve ifadeyi bildiren ilmü'l-beyan vesa'ireyi zabt ve itkan etmekle husul pezir olur. Bu ulûm gerek ta'lim ve mümasere ve gerek selife ile bilsin nasıl ki müçtehidin-i sâbıkın yani ashab ve tabi'in ulûm-ı mezkûrenin vaz' ve tedvininden evvel selifeler ile onlara vâkıf idiler. Ulûm-ı .. aşere sonradan herbirini bir fâzıl te'lif ve tevzihi etmiş olduğu muhakkaktır. Kelam-ı Arabî'nin lafız ve kitabetine vâki' olan hallerden muhafaza için bu ulûm-ı edebiyyeyi // 399 // tahsil lazımdır.

1-İlm-i lügat 2-Sarf 3-İştikak 4-Nahv 5-Me'ani 6-Beyan 7-Aruz 8-Kâfiye 9-Hatt 10-Karz şiir* 11-İnşa' 12-Muhazarât'dır. Zira kelamın müfredat-ı vücuh ve mevad cihetinden bahsine lügat, müfredat-ı suver ve vahiyat* cihetinden sarf, müfredatın asalet ve fûru'yet hasebiyle bazısının bazısına intisabı cihetinden iştikak, mürekkebiyatın ta'yinat-ı terkipte i'tibarıyla me'ani-i asliyyesini eda cihetinden nahv, mürekkebiyatın me'an-i asliyeden gayrı bazı ifadenin me'ani-i ziyade kasdı cihetinden me'ani, meratib-i vuzuh ve ..da nekavet i'tibarıyla beyan, mürekkebiyyat-ı vezin cihetinden aruz, ahirine âraz olan keyfiyetten kâfiye, nukuş-ı kitabın keyfiyat ve suver ve .. cihetinden hatt, nukuş-ı kitabın manzumunun keyfiyat-ı vaz' hattı ve terkipte cihetinden karz* şiir,

mürekkebiyat-ı resâil ve hatib menşuru cihetinden inşa', mürekkebiyatın hiçbirine ihtisas olmayana muhazarât ve ilm-i tarih denir.

Bu ulûmu bildikten maada şer'iat cihetiyle ma'rifet-i me'ani dâhi ahkâm-ı şer'iyyede müessir bulunan me'ani ve esbâbı bilmek lazımdır ki mesela "أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنَ الْغَائِطِ / ev cae ehadun minkum minel gaiti.." nazm-ı celilesinde "gait" ile murad hadis olup illet-i hükümde insan .. bedeninden huruç-ı necis olduğunu bilmek ve ilm-i usul-i fıkıhta zikir edilen aksam nazm-ı Kur'an'ı bilmek de muktezadır ki onlar hâs, âmm, müşterek, mücemmil, müfesser, muhkem, mutlak, müfid, sarîh, kinaye, zâhir, .., hafî, müşkil, müteşabih, dâl bil-ibare, dâl bil-işare, dâl bil-iktiza, dâl bid-delale, mefhum-u mu'teber, muktezatı emr-i nehy vesa'ireden i'bare olup i'zam-ı ulum-ı din olan ilm-i usulde mahiyat ve ahkâmı tafsil ve tedkik olunmuştur.

Bu aksamın haka'ikini bilmek de kâfi olmayıp belki ta'yin-i mâ siddıkları dâhi lazımdır. Mesela şu lafzın hâsı ve şunun âmm veya müşterek olması hangisi nâsîh ve hangisi mensuh bulunduğunu bilmek ve bu minval üzere her âyet ve hadisin dâhil olduğu kısımları kestirerek hükümlerin tatbiki muktedir olmak şarttır. Nâsîh ile mensuhu ta'yin edebilmek için vürud-ı nususun tarihlerine ittılâ' iktiza eder ki sâbık ve mesbuk ta'yin edilebilsin. Bu cihetle vukuf şüphesiz ma'rifet-i me'aniye muğayir olduğundan // 400 // başka şarttır. Vâkâ* şart muteber bir hükmü talep zamanında müracaat kabul olacak derecede delâil-i şer'iyyenin mevki'lerin bilmekten i'bare olup her zaman onları hıfz etmek şart değildir. Kezalik Kur'an'dan ma'rifet-i ahkâm-ı ilahiyyeye da'ir olan âyâtı bilip ihata etmek kâfidir.

İkinci esas ahkâma taalluk eden ehadis-i Nebvî'yeyi bilmektir. Bu ise metin ehadisi zabt ile onların gerek lügat ve gerek şer'iat ma'nalarını bilip Ku'an-ı azimü's-şan nazmı bahsinde aksamın mukteza olan enva'ında ehadis-i şerifede dâhi fark etmek ve kezaik her hadisin müsnedi yani bize tarik-i vüsulu tevatür veya şöhret yahut nakil-i âhâd ile mi olduğunu ihata etmek ile husul bulur. Bu şart ihtiyar ile ehadis rivâyet eden zatın cerh veya taadıyla edilmelerine da'ir ahvalların ma'rifetine tevfiik ediyor. Şu cerh ve taadıyla ilmi gâyet vâsi' bir ilim olup Tevarih-i sahiheye ittılâ' sayesinde vücud bulmuştur. Ancak müçtehidin ile masdar-ı ehadis bulunan zat-ı risaletpenahî Efendimiz beynindeki zaman

uzaklanmış ve ma'rifet-i ahval revât-ı kesb-i usret etmiş olmakla ezmine-i ahireden ilm-i hadisde mevsuf olan e'imme-i hadisın kütüb-ü mu'tebereye derç edilen cerh ve taadilelerle iktifa olunmak sahihdir.

Üçüncü esas vücuh-ı kıyas-ı ma'rifet yani müçtehidin istinbat-ı ahkâma tevassul edeceği tarikleri bilmektir. Bu ise vücuh ve taraf-ı mezkûrenin şera'it ve ahkâmı ve aksamını ihata ile makbul ve merdud olanlar beynini tecz etmekle vücud bulabilir. Kütüb-ü usuliyyede bu cihetler tamamen tafsil edilmiştir. Fakat matlub olan melekeyi ihraz edebilmek için hayli müharese lazımdır. Dördüncü esas icma'ları mu'teber olan ulema-yı dinin icma' ve ittifakıyla kararyâb olan mesa'il ve mevâdı bilmelidir ki hin-i içtihadı böyle bir icma'a muhalif vuku' bulsun. Müçtehidin iman ve adalet ve .. şart kılınacağı bit-tabî' ma'lumdur. Vüzuh-ı keyfiyete binaen bu bâbda bast-ı kelama hacet yoktur.

İşte bu şerâit ve evsafi ve ulûm ve fetva câmi' ve esas-ı erbaayı hâiz olan zat Kur'an ile ehadisden istinbat-ı ahkâma kıyam etmek ve ehl-i içtihad olmayan zevatta böyle bir zat-ı mekârim-i sıfata taklid ve ittiba' ederek onun fehm ve istihraç eylemiş olduğu ahkâm ile âmil olmak câizdir. Ulema-yı ehli-sünnet beyninde her mes'eledede indillâh hak olan hüküm bir olup ta'dad etmiyorsa da delil-i hükm-i hafî olan suretlerde hata eyleyen müçtehid ma'zur ad olunur. Hatta .. icrasına na'il olacağı dâhi tebşir olunmuştur. Zira üzerine vacip olan şeyi bezl ve sa'y ve ihtimamdan ibaret olup âyette tamamen ifa etmiştir.

Bu bahs içtihad-ı enbiyaya şümüluyla onların // 401 // içtihadı mutlaka cevazına Mâlik ve Şâfiî ve .. ehl-i hadis ve bizden imam Yusuf hazeratı zaheb olmuşlardır ve dört cihetle beyan etmişlerdir. Birinci ... umumunda aleyhisselâtu ve's-selâm dâhil olduğundan içtihadı da vaciptir. İkinci gayr-ı Enbiyalardan da sudur buyrulmuştur. Üçüncü ilim nusus-ı âlim olduğuna binaen illet bulunan füru'da 'amel lazım gelir. Bu ise içtihad iledir. Dördüncü sahib-i şefa'at (sav) Efendimiz hazretleri hurub ve gayrıda sahabe ile meşvere buyurmuştur.

Süleyman ve Davud (as) hükümleri içtihad ile olduğu müsahattandır*. Kıssaları şu vecihledir ki bir kavim gece vaktinde koyunu bir .. ziraata düşerek ziraatı ifsad ettiklerinde Davud aleyhisselâm muhasame* ve şikâyet ettiklerinde Davud (as) koyunu sahib-i ziraa' verilmesine hüküm eyledi. 11 yaşında bulunan oğlu Süleyman (as) bu

hükmü bilince .. bu hükümden daha erfağını** gördüm diye pederine cevap verdiğinde içtihadın teveccühle der-beyan et dediğinde “Koyunları hars ehline verip evlad ve elban ve ahvakıyla intifa’ etsinler. Ekini de koyun sahibi verip fesad olduğu hey’ete gelinceye kadar onu muhafaza ederek yetiştirsinler. Sonra herkes malını alıp mübadele etsinler” dediğinde Hz. Davud (as) “Kaza senin kaza ettiğindir” diyerek hükmü bu vecihle imza ettirmiştir. Davud (as) hükmünün veçhi zarar* ğanem ile vâki’ olduğuna mebni .. aleyhi teslim eyledi. Nasıl ki .. câni bizim şer’iatımızda teslim olunur, Süleyman (as)’ın hükmünün veçhi ğanem ile intifa’ı harsın* intifa’ından .. olan şey’ mukabilinde kılıp ğanemden mâlikin mülkü za’îl olmayarak harsa* ‘amel etmeyi sahib-i ğanem üzerine zarar* za’îl oluncaya kadar vacip kılmıştır. Bu mes’elenin hükmü bizim şer’iatımızda Ebu Hanefi indinde sâik ve kâid beraber olmazsa hemen* lazım gelmez. Şâfiî indinde leylen olursa .. lazım, neharda olursa lazım gelmez. Bazılar peygamber-i Zîşan hazeratı içtihadını mutlaka men’ etmişlerdir. Nass ile sabittir ki ancak vahiy ile nâtıktır ve ona Allah Teâlâ hazretlerinin lisan-ı melek ve gayrıyla ilka buyurduğu vahiydir. Vahiy kat’i bulunduğundan içtihadı ihtiyaç yoktur. Mu’tezile ve bazı eş’ara* mezhebidir.

E’immeden ad olunan mezahib-i erbaa sahib-i müçtehidin-i i’zamın tercüme’i ahvalları şu vecihle tastir kılınmıştır: İmam-ı âzam ve hümam-ı efhem* rahimullah-ı Teâlâ // 402 // hazretleri yeryüzündeki Müslümanların yarısından ziyadesinin tâbi’ olduğu mezheb-i Hanefi müessisidir. Hicret-i Nebevîyyenin âmm-ı semaniyesinde tevellüd etmiş .. reisi olan Kûfe’de .. istifadeye vusulünde ashab-ı güzinden Enes b. Mâlik (ö. 711) ve Câbir b. Abdillâh (ö. 697) ve Abdullâh b. Ebî Evfâ (ö. 705) ve Ebû’t-Tufeyl Âmir b. Vâsile (ö. 718) ve Abdullah b. Enis ve Vâsile b. el-Eska’ (ö. 704) ve Abdullah b. .. gibi 21 zat keramet .. ashab risaletpenahiye yetmiş ve nazar-ı feyz-i envarlarıyla serfiraz ve onlardan nakl-i hadise mücaz ve beyne’t-tabî’in fezâil-i içtihad ile mümtaz olup aka’id ve a’mal cihetleriyle ma’rifetü’n-nefs-i mâleha* ve mâaleyhadan ibaret olan ulûm-i diniyyeyi tarik-i ehlişünnet edille-i şer’iyyeden istinbatla te’sis eylediği mezheb-i .. beyne’l ulema’i el-âllam şayan-ı kabul ve iltizam olup hususan İbrâhîm b. Edhem (ö. 778) ve Şakîk Belhî (ö. 810) ve Ma’rûf Kerhî (ö. 815) ve Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö. 848) ve Fudayl b. İyâz (ö. 803) ve Ebû Dâvûd et-Tâî (ö. /781) ve Ebu Hamid el-Kûfî (ö.) ve Halef b. Eyyub* (ö.) ve

Abdullâh b. Mübârek (ö. 797) ve Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 812) ve Ebû Bekr el-Verrâk (ö. 893) ve emsali evliya-yı kiram kaddesallahu esrarehüm hazeratı iktida eylemeleri beyne'l-mezahib-i âzam kadar yine delil-i kavidir. Pekçok ulema yetiştirmiş ve hatta içtihad derecesine varan 40 kadar müçtehidinin üstaz-ı âzamı olup evlad-ı Ali (ra)'dan "Muhammed"'in Medine'de halife-i Abbas Mensur'a karşı kıyamı üzerine imam-ı âzam Muhammed'e iraz-ı muhabbet ettiğinden kendisine kadıyu'l-kudat teklif bahanesiyle Ebu Cafer Mensur tarafından mahbus mübarek serr-i saadetlerine hergün birer fazla olarak kırbacın adedi 100'e çıktığı gün .. ahrete irtihal ve namazında 70 bin kişi hazır*.. şerifi .. vâsıl, 150 tarihinde Bağdat'da vefat, hâk-ı .. olmuştur, rahmetullah-ı aleyhi rahmete vâsien*.

İmam Mâlik (ö. 795) hazretleri sahabe-i kiramdan Enes b. Mâlik'in .. yakındandır*. 90 tarihinde Medine-i Münevvere'de doğmuş ve sâkin olmuş fukaha-yı Hicaz'ın re'isi ve mukteda-bihi olup 179 tarihinde irtihal buyurup baki' .. bulunan Medine-i Münevvere gülistanında hâvab istirahatdadır, rahmetullah-ı aleyh.

İmam Şâfiî Kureyş (ö. 820) hazretleri Abdumena'f da neseb-i pâk-i Rasullallah'a mülaki olur. 150 tarihinde Gazze'de ve bir rivâyette Askalân'da dünyaya gelmiş, hz. İmam muhammed validesini aldığı hasebiyle imam Muhammed'den ve kitaplarından bâlâ istifade mertebe-i içtihadıyla mümtaz ve imam Mâlik'in irtihalinden sonra evlad-ı Ali taraftarlığı ile siâyed edildiğinde Rakka'ya giderek Harun Reşid (ö. 809)'in huzurunda müdafa-yı nefse mecbur oldu. Ba'dehu Mısır'a giderek orada tevsi'i mezheb ederek // 403 // kıyas imam Muhammed'den ve hadis imam Mâlik'den alarak, mezc ederek şir u şeker ta'bir olunur. Leziz bir meva'id-i mezheb sahibi olmuştur. 204'de Mısır'da defin-i hâk-ı .. olmuştur, rahimehullah-ı Tâlâ rahmete vâsia.

İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 855) hazretleri 164'de Bağdat'da doğmuş, imam Şâfiî hazretlerinin ecille-i ashabından olup Kur'an-ı kerim hakkında mahlûktur deyince icbar olunmuş ve halife tarafından hapis edilerek darb ile imam-ı i'zam hazretlerine teessüfle darb olunduğu her an tezekkür ederken bizzat kendisi de ondan ağır isnadla 241'de şehit edilip Bağdat'da bâb-ı Harb* karyesinde medfundur, rahmetullah-ı aleyhü'r-rahmete vâsia.

E'imme-i Hanife'den içtihad derecesine varan 40'dan imam Ebû Yûsuf (ö. 798) ve imam Muhammed (ö. 805) ve imam Tirmizî* (ö. 892) ve Hasan b. Ziyad (ö. 819) daha ziyade fukahatlar* meydan almıştır. İmam Ebû Yûsuf (veladeti ...) hulefa-yı Abbasiyyeden Harun Reşid'in hilafetinde kadıyu'l-kudat olup ser maye'i ilim ve fazılı imam-ı hüman i'zamdan ahz ve telakki vesa'ir ... nüfuk* eyleyip usul-i Hanefi üzere bazı ahkâm-ı fûru'da zamanına nisbetle muhalifi vardır. Âmâle-i fıkhiyye vesa'ir tasnifât-ı kesiresi olup dirâyet ve sebtî* ve fazlı ve takaddümü hasebiyle "İ-mam-ı Sâni" ismi Yakub b. İbrahim el-Ensârî (ö. 866)'dir. 182 senesinde dâr-ı bekaya rihlet buyurmuştur, rahimehullah-ı Tâlâ.

İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 805) imam Yusuf ..mendinden olup imam Şâfiî'nin üstazı ve validesini aldığından pederi müşfiki ve kitapları sayesinde imam Şâfiî'nin müçtehid olması gibi fazıl ve rüçhanı izhar-ı mine's-şems olup 1000 adet tasnifâtı vardır. Câmiu's-Sağir, ve'l-Kebir, ez-Ziyâdât ve Siyerü's-Sağir ve Siyerü'l-Kebîr meşahir-i te'lifatındandır. Kitab-ı fıkhiyyede mesela "keza fi'l-asıl*" denilirse i'zam tasnifâtından "kitab-ı mesbut*" murad olunarak zâhirü'r-rivâyet ta'bir İbn Semâa (ö. 848) ve İbn Rüstem ve Hişam ve gayrılarını mesa'il-i nevadır, rivâyet ettiklerine gayr-ı zâhirü'r-rivâye itlak olunur. İmam Yusuf'dan sonra yerine kadıyu'l-kudat olup 189 senesinde irtihal-i ravza-yı Rıdvan olmuştur, rahmetullah-ı aleyh.

Müçtehidin-i âzam hazeratının nikâh, talak ve ikrah bahsinde ihtilaf-ı kesirü'l vuku' olmasına mebni // 404 // bu faslı bir cüzü* bunlardan beyan ile .. münasip görülmüştür. Tâ ki mesâilin tedkikinde sevap ve hataya ihtimali olan mesâil teşrih olsun. Mesela nikâha dair âyet-i Furkaniyyeden "حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" / hattâ tenkiha zevcen gayrahu" nazm-ı celilindeki "tenkih" lafz-ı şerifinin meşk .. olan nikâh lafzı lisan-ı Arap'da akd-i mahsusda ve vatıda* müsta'mildir. Bazı ulema-yı akidde hakikat vatide* mecaz ve bazıları vatide* hakikat akidde mecaz, diğerlerine göre zamm ve cemi' ma'nasında hakikat akd ve vati* ma'nalarında iştirka-ı ma'nevî ile müşterek, bazılarına göre iştiraktır. Kur'an-ı mübeyyinde ise nikâh lafzı hem akidde ve hem vata'da* isti'mal olunmuştur. Şu kadara kara'inden mücerred olarak vârid olursa vata* ma'nasında müsta'mildir.

"وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ" / velâ tenkihû mâ nekeha âbâukum" âyet-i kerimesinde vata* ma'nası kasd olunmuştur. Bu nazm-ı celil mucibince

pederin .. de oğluna haramdır. Fakat pederin menkuhasının akd ile haram olması bil-icma' sabittir. “وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ / velâ tenkihu-l müşrikâtî” Âyet-i kerimesinde nikâh akd ma'nasında müsta'mildir. Bu âyetteki “حَتَّى / hattâ tenkiha zevcen gayrahu” nikâh ma'na-yı hakikisinin müsta'milidir. “zevcen” kelimesinde akd iştiratına delalet eder. Ehadis-i şerife karinesiyle nikâhı vata* haml etmek evladır. Ehl-i ahvalin muhtarı budur. Derr muhtarın beyanına nazaran ehl-i lügat da bunu ihtiyar ediyor. Binaenaleyh nikâhın lügaten ve şer'an ma'nası vata* olmuş olur ve üç talak ile tatlik eden kimsenin zevcesi zevç-i ahire nikâh ile vata* olunduktan sonra zevç-i evvele helal olur. Bilâ vata* yalnız akd ile veyahut bilâ akd vata* ile zevç-i evvele helal olmaz. Mütekaddimin fukahanın kavli budur. Bu kavle göre zevç-i ahirin vatı* hem kitap ve hem hadis-i meşhur ile sabittir ki Hz. A'îşe (ra)'dan Şâfiî (ö. 820) ve Abdurrezzak (ö. 826) ve İbn Ebî Şeybe (ö. 849) ve Ahmed (ö. 855) ve Buhârî (ö. 870) ve Müslim (ö. 875) ve Tirmizî (ö. 892) ve Nesâî (ö. 915), İbn Mâce (ö. 887), Beyhakî (ö. 1066) ihraç etmişlerdir ki Refaa el ...'nin kadını Nebî aleyhisselâtu ve's-selâm hazretlerine geldi “Ben Refaa'nın yanında idim. Beni tatlik etti ve Abdurrahman b. Zübeyr beni tezvic ettiyse de onu ... gibi anha* buldum.” Eşfaku'l-enbiya Efendimiz // 405 // tebessüm buyurarak “Refa'ya rücu' mu murad ediyorsun? Olmaz. Tâ ki sen Abdurrahman'ın 'asilesini* o da senin 'asileni tatmadıkça” buyurmuştur. Asile* kalil cimadan mecazdır. İmdi tahlil edelim.

Nikâhı akde haml eden fukaha iki kısma ayrılıyor: birinci kısma göre âyet-i kerime asla vata* delalet etmiyor. Vata* isbat için sünnet-i meşhure isbatına ihtiyaç mess ediyor. Delilinin yani kitab-ı ğariz ve sünnet-i meşhure i'mali her halde bir delil yani kitab-ı ğariz ile 'amel edip diğer delili yani sünnet-i meşhure ihmal etmeden evveli olduğu nazar-ı i'tibara alınır. Cumhur-ı müteahhirinin muhtarı da budur. Bu kavle göre vata* âyet-i kerime ile sâbit olmayıp yalnız sünnet-i meşhure ile sabittir. İkinci kısma göre hülle için vata* şart değildir. Yalnız bir mucib-i âyet-i kerime akd-i kâfidir. Şi'a ve Havaric ve .. el-Mutezile ve Davud Zâhirî (ö. 884) bu kavli ihtiyar etmişlerdir. Bunlar âyet-i kerimenin zâhirini ahz ile zevç-i evvele helal kılmaktan maksud-ı ilahi mücerred zevç-i sâniye akd ile hâsıldır. Tehlil için akd kâfidir diyorlar. İşte bunlar sünnet-i meşhureye muhalif olduklarından kadı bu kaville 'amel ederse nâkz olmaz. Âyet-i kerimedeki nikâh şer'i tehlil için bir çare olmak üzere nikâh değildir.

Hûlâsa-yı kelimâ âyet-i kerîmedeki nikâh lafzı gerek akde ve gerek vata* haml olsun, ancak tehlîl için bil-icma' vata* ile akd şarttır. Şu kadar ki cumhur-ı selefe göre kitap ve sünnet-i meşhure ile ve cumhur-ı halefe göre yalnız sünnet-i meşhure ile sabittir. Tezvicden maksud olan devam-ı me'aşerini kasd etmek kadına râğbet eylemek zevç-i sâniye lazım olur. Yoksa hin-i akidde zevç-i sâni maksudunu yani zevç-i evvele red için olduğunu tasrih etse Mâlik ve Ebi Sevar, Evzâî (ö. 774), Ebû Ubeyd (ö. 838) gibi fukahaya göre nikâh bâtil olur. Ancak imam Ebu Hanefî indinde .. nikâh tahrimen mekruhtur. Ehadis-i şerifeden zikir olunan lanet .. şartında* yani lanet lügatta tard ma'nasına ve derece-i ebrardan ıskat ma'nasına olduğu gibi zemm ve hasanat* ma'nasına // 406 // olduğu erhamu'n-Nebî (sav) Efendimiz ahir ki üçüncü ma'nayı murad buyurup zevç-i evvel ve sâniyi zemm ve onlara hasaset izhar etmektir. Muhallile yani zevç-i evvel tab' insanının en ziyade istikrah ve .. ettiği şey'i kabulü ve muhallil yani zevç-i sâni nikâhtan meşruh olan tenasül ve beka-yı nev' gibi emr-i meşrûyu kasd etmiyor. Artık böyle kimselerin hasasetinden şüphe kalmayacağı bî ihtibattır.

İmam Mâlik vata* mübahı şart ediyor ki kadın mahreme ve salihe* ve mu'tekife hâiz ve .. iken veya zevç-i sâni sâim ve mu'tekif iken vata* vuku' bulsa bu vata* ile kadın zevç-i evvele helal olmaz diyor. Hasan Basrî ve Mâlik ve Şâfiîyede duhul ile beraber inzâl meşruttur. Hanefî'ye göre inzâl olmaksızın iblac* şarttır. Zira inzâl kemal-i duhuldadır. Bu kayd ise ancak delil ile sabit olur ve 'asile* hadisinde halavet cima' asâbından kinaye tasğir ciğası emr-i Nebevî olması âdem-i delile delalet eder. Zevç-i sâni talak-ı selâsi hadm eder. Artık madununu da hadm edeceği bit-tarîku'l-evveli olur ki İbn Mes'ud (ö. 652) ve İbn Ömer (ö. 693) ve İbn Abbas (ö. 687) ve İbrâhîm en-Nehaî (ö. 714) ve Ebu Hanîfe (ö. 767) ve Ebu Yusuf (ö. 798) mezhebidir ki zevç-i evvel yine üç talaka mâlik olur. Ashab-ı Ebu Hanîfe'den Züfer (ö. 775) ile Muhammed b. Hasen (ö. 805)'a göre zevç-i sâni talak-ı selâseden bâki* ile avdet eder. Ömer (ö. 644) ve Ali (ö. 661) ve Übey b. Kâ'b (ö. 654) ve İmrân b. Husayn (ö. 672) ve Ebû Hüreyre (ö. 678) ve eş-Şâfiî (ö. 820) mezhebidir ki zevç-i evvel üç talaka mâlik olamaz. Buna teferruen* netice olarak evvelen nikâh fâsid veya mevkuf ise hülle hacet kalmaz. Yani eğer nikâh-ı evvel sahîh olmazsa tehlîl lazım gelmez. Kitab-ı fıkhiyyede hülleden tahlis için bazı çareler

vardır. Bir kısmı mecmu' aleyh olup diğer kısmı da muhtelif fiha ve içlerinde .. olmayan da vardır.

İbn Kayyım el-Cevzî Hanbelî (ö. 1350) İ'lâmü'l-Muvakkîn 'an Rabbi'l-âlemin eser-i celilelerinde demiştir, birkaçını beyan edelim:

Birinci çare, zevç cünun ve inhima ve vesvese veya deva ile yani .. müsekkire içmekle zâil-i akıl eylese hülleden halas olur.

İkinci çare, “inşallah” ve bunun emsali talak-ı istisna ile vuku' bulmuş ise cumhur ulemaya göre istisnanın muttasıl olması ve akîb kelimada zikir olunması şarttır. E'imme-i erbaanın muhtarı budur. Hülleye hacet kalmaz.

Üçüncü çare, zevç hükm-ü talakı iltizam // 407 // etmiş ise talak vâki' olmaz. Mesela zevç şunu işlersem veya işlemezsem talak bana lazım olur veya lazımdır veya üzerime vaciptir dese sonra hanes* olsa talak olmaz.

Dördüncü çare, eğer nikâh mukaddemen bila veli yani kadının ibaresiyle vuku' bulmuş veya fasıkın mahzarında veya hibe lafzıyla müteakkıd olmuş ise üç talak ile tatlik eden zevç hâkim-i şâfiîye müracaat eder, hâkim-i şâfiî mezhebi mucibince nikâh-ı kâim ve nikâh-ı âtide nikâhın butlanıyla hüküm eder. Nikâh müttefikide* butlan ile hüküm etmeyeceğinden nikâh-ı evveldeki vata* haram olmaz ve veled haramzade olmaz. Binaenaleyh zevcin talakı nikâh-ı sahih ile menkuha olan zevce hakkında vâki' olmuş olur. Zevce hülleye yani zevç-i ahire muhtaç olmaz.

Beşinci çare, zevcin mehr-i müsemma ile mehr-i misilde ihtilaf edip nikâhın fesadına yine ikâme olunur ise mehr-i misil sâbit olur. Buna binaen hülle de sâkit olur. Bu muhallas* fukahyî Şâfiîyyeden şeyhü'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 1520) Şerh-i Menhecîd'de tasrih etmiştir. Bu Menhec imam Nevevî (ö. 1277)'nin te'lif ettiği Minhac isimindeki eserin ismi ve müsemma i'tibarıyla muhtasaradır. Şeyhü'l-İslâm Menhec'i hem te'lif ve hem şerh etmiştir. İmam Nevevî'ye gelince, fukaha-yı Şâfiîyyeden Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm er-Râfiî (ö. 1226)'nin muharrerâtındaki eserini tenkih ve akvâl-ı za'ifesini hazf ettikten sonra birçok alamatta* bulunarak Minhac namındaki eserini meydana getirmiştir. Minhac'ın iki şerhi meşhurdur: biri Remlî (ö. 1596) diğeri İbn Hacer Heytemî (927*) (ö.

1567)'ninkidir. Şerh-i Remlî bilad-ı Mısır'da, şerh-i Heytemî bilad-ı ..de mu'teberdir.

Altıncı çare, bir şeyi işlememeye talak ile yemin eden zevc-i muhatı ki e'f'al-i ma'nada senden birini işlememeye talak ile yemin ettikten sonra hataen işleyen kimse gibi veya cahil mahlûk-ı aleyhi mahlûk-ı aleyhe zann etmeyerek işleyen kimse gibi veya mekre veya .. ki Zeyd ile görüşmeyi yemin ettiği halde "mükâtebe*" tekellüm değildir diyerek onunla mükâtebe eden veya hamra* içmemeye yemin ettikten sonra .. içen kimse gibi veya zühul veya nisyan ederek yani kendisine zühul ve gaflet galebe ederek mahlûk-ı aleyhi işlemek gibi nisyan ise bil-külliye yemini unutup yalnız mahlûk-ı aleyhi nahz* ederek işlemek gibi veya âdem-ı hıns ile ifna eden müftiye* taklid edip âdem-ı hıns i'tikad ederek mesela zevç hürmete* // 408 // "Evimden çıkar isen boşsun" dese sonra müftiye bil-müraca'a müftiden bazı ashab-ı Şâfî ve bazı ashab-ı Zâhir'in kavline binaen talak-ı muallakın lağv olmasıyla fetva verse ve bu fetva üzerine mahlûk-ı aleyhi işlerse hâis* olmaz. Bu bâbda müftinin .. ve muhatı* olmasında fark yoktur. Veya aklına mağlub olarak veya evcesini mutallaka zann ederek mahlûk-ı aleyhi yani yemin edilen hususu işlerse hâlif yani yemin eden kimse bunların hiçbirinde hâis* olmaz. Hülleye muhtaç olmaz. Lakin bu altı çarede herbirisi müftiye* olmadığı gibi müfti'i* .. fetvasıyla 'amel olunmayıp böyle müftilerin yani fetva veren kendisini hevâce ve âlim zann ederek her mes'elede din-i Muhammedî çocuk oyuncağı eden adamların fetvaları red olunmak umur-ı diniyyedendir.

Müflis hakkında imameyne göre uzmanın* talebiyle hâkim tarafından hecr olunur ki mecelle-i ahkâm-ı adliye bunu kabul etmiş imam-ı âzama göre hâkim tarafından hecr olunmaz fakat hapis olunur dediği mesele-i fıkhiyyede mezheb-i Ebi Hanife re'sen insanın ehliyetini heder etmiyor. Zira heder de .. olunur. Dırar-ı has* def için muntabib-i câhili ve müfti-i mâciti mukari-i müflisi hecr câizdir. Zira dırar adeti ile dırar i'labı* .. buyurur. Fakat bu üçündeki hecr ma'na-yı şer'i olan nekaz tasarrufu men' demek değildir. Belki men' hissidir. Çünkü müfti ba'del men' fetvasında isabet etse câiz olur. Muntabib edviyeyi bey' etse bey'i nâkz olur. Müft-i maciti muntabib-i câhili ve mukari-i müflisi men' emr-i bil-mâruf ve nehy-i ani'l-münker bâbındandır. Yoksa yâb-ı* hecrden

değildir. Çünkü edyan-ı müslimin ve muntabib-i ebdan-ı müslimin ve mukari-i emval-i nâsi ifsad ediyor buyurmuşlardır.

Ahkâm-ı zevcinin kemal-ı intizam üzere olması ve talakın fil-asıl mazarrat-ı mütenevvi'e için olması meşruıyyeti ve erkek yedinde bulunması şer'iat-ı garra-yı Muhammediyyedendir ki gerek hin-i içtihatlarında ve gerek mufarakat murad eylediklerinde şer'iatın ta'yin eyledikleri ahkâmda zevç ile zevcesinin herbirinin menfaati gözetilmiştir. Emr-i talakın zevcin yedinde bulunmak ricâl ile nişanın ahval ve ahlakını tedkikde erkeklerde bulunan mekânet ve havsalaca ve sa't* kadınlarda olamaz. Haddi zatında matlub olmayan // 409 // iftirakın tahammül-ü iskale iktidarı ziyade olan erkek yedinde bulunması ise tefil-i vuku'a yardım eder ve kadına infakla mükellef bulunan zevç gâyet ıztırar ile muztar olmadıkça birçok fedakârlık ederek ve zayiata katlanarak fırakı göze aldırılmaz. Kadın ise böyle değildir. Nafaka zevç üzere farz kılınmış olmadaki hikmet bunu te'kid eder ki terkid-i benıyyesi* ve meşâkk ve müneabe* daha ziyade katlanmıştır. Birtakım ahkâm ve şerâitle mukayyed olarak şer'iat zevcinin iftirakını câiz görüyor. Zevc ile zevce beyninde müşahede etmekte bulunduğumuz birçok sebeplerden nâşi münakarât-ı şedide hâsile yahut birisi diğerinden nefret edip de irtikâb-ı zinaya kıyam eder .. zevcenin hâli bu yolda olarak zevcini veya .. hamile olursa veya birinin akmi ile diğerinin de nesilden mahrumiyeti lazım gelir ise terettüb eden dırar ve fesadın a'zimiyyeti hasebiyle onların bâğın çözmek kadar ni'met-i uzmâ bulunamaz. Mucib-i hakiki tahakkuk edip de zevcin imtina'ı vuku' bulursa hâkimlerin .. büyük ihsandır. Kadınların hanesi dahilindeki musâlih-i tesviye ve evladı terbiye ile iştigal tensib buyrulduğu ve musâlih-i hâriciye ile iştigal münhasıran erkekle kalmıştır.

Ebû Dâvûd (ö. 889) ve İbn Mâce (ö. 887) rivâyetleri üzere "...." Hadis-i .. üzere talakın ne kadar mebguz olduğu mukarrerdir. Mübah-ı mehaz* bile değildir. "فَإِنْ أَطَعْتُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِمْ سَبِيلًا" / fe in eta'nekum felâ tebgû 'aleyhinne sebîlâ" Size itaat ederlerse aleyhlerine yol aramayın, kelim-ı celili mantuk .. hacet görülmedikçe talak menhuadır* ve mehruhtur. Talaka ehemmiyet vermemekde mekasıd-ı 'adide vardır. Bilâ hacet tatlik eden erkeklerin .. nazarı telezzüz-ü nisâdan başka bir şey değildir. Muaşeret-i içtimaiyyeyi ve muhafaza-yı fûruc emr-i .. nazar-ı i'tibara

alanlar bilâ hacet emr-i talakı gayr-ı makbul bir harekette asla bulunamazlar.

Emr-i talak, kitab-ı ‘aziz ve sünnet-i mütevatire ve icma-yı ümmet ile sabittir ve kat’iyyat-ı şer’idendir. // 410 // Talakda mekâre-i diniyye ve dünyeviyyeden halâs vardır. Beyne’z-zevceyn nefret vâki’ bahusus zevce hakkında bir suizan hâsıl olursa nikâhdan maksud olan hasen-i muaşeret nâsıl devam eder? Hududullah nasıl ikame olunur? Zevcinin bekasında tahammülü nâ kabil bir meşakkat bulunursa buna talakdan başka bir çare bulunur? Zevç için ... nazm-ı celili mucibince zevcesini emr-i bil mâruf üzere tutmak mümkün olmazsa mesela zevç-i hasi yani hayâları çıkarılmış olan ve mecbub ki âlet-i tenasülü kesilmiş olan ‘anin* ki âleti münteşir olmayan şekkat* ki kable’l-hakarete* âleti münteşir olduğu halde hin-i makaretininde* aleti münteşir olmayan olursa artık talak vacip olmaz mı? “Meşakkat teysiri celb eder” kâide-i fihhiyyesince ta’dad-ı zevcat gibi umum belvi* ahkâmındandır. Me’zun-u fihtir, me’muriye değildir. Ancak beyne’z-zevceyn nefret vâki’ olursa hemen talaka gidilmeyip “وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا / Ve-in hiftum şikâka beynihimâ feb’âsû hakemen min ehlihi ve hakemen min ehlihâ in yurîdâ islâhan yueffikillâhu beynehumâ” Nazm-ı celili mucibince ıslah-ı zatu’l-beyn için “hakemen” usulüne müracaat olunmak gerektir.

Mamafih bâb-ı talakda sedd etmek muvafık-ı hikmet değildir. Zira suyi ahlâk, .. maişet ve suyi zann gibi halattan nâşi beyne’z-zevceyn âdem-i imtizaç hâsıl olursa muaşeret-i içtimaiyye ve saadet-i beyniye devamı mümkün olamaz. İhtiraktan başk çare bulunamaz.

Kable’l İslâm talak hadd-i maiyete tâbi’ değil idi. Şerh-i Ahmed Enverî* talakı tahdid etmiştir. Nedamet zuhurunda tedarik ve telekki mümkün olabilmek için talak birden ziyadedir. Fakat mülaabe olmamak maksadına mebni hürde/harrede* üç, câriyede ikiye münhasırdır. Üç talak geçince zevç ebediyyen zevcesinden müfarakat eder. Bir daha zevcesini alamaz. Almak isterse en büyük cezaya çarpılır. Edyan-ı sa’ire mensuhada ise adam fahişe olan zevcesini boşayamaz. Kadın zavallı zevcin ismini lekelemekde devam ederek taşır ve mahsul-i fisk ve zinaya olan çocuklar pederleri olmayan bir adamın ismine tevarüs eder. Maal-iftihar bu ahvali .. insaniyet şerefi bulur ve en ziyade muhibb ve

ısdakasına takdim etmeyi büyük mürüvvet ad ederek icabetle buluşmayı ve hanesine gelen erkeklerle ihtilatı ve sohbeti i'tina edenler İslâm'daki talak mes'elesini leke bilip tenkid ediyorlar. Onlar bilmiş olsunlar ki din-i Mübin-i İslâm'da asla .. // 411 // olacak bir madde yoktur. Bu halet hukuk-ı nisvanı himaye olmayıp adeta fuhuş ve şenaatı himayedir. Avrupalılara göre Müslüman kadınları hukuk ve saadetten mahrumlarmış, bir hey'et-i içtimaaya namus ve şerefin aramasıyla yaşayacağından şimdi mütefekkerin-i ulema-yı Avrupa talaka razı olup din-i İslâm'ın uluvviyetini tasdike mecbur olmuşlardır. Hukuk-ı nisvanı muhafaza din-i İslâm'da olduğu gibi hukuk-ı zevcinin şeref ve izzetini de ne derece muhafaza bulunduğu kadınların iddet beklemesiyle ısbât buyurmuştur.

İddet kadının zevcinden müfarakat ettikten sonra başka ere varamayıp muayyen bir müddet intizar üzere bulunmasıdır. Böyle kadına muazze* ve intizara i'tidad derler. İddet ya duhul veya hulut veya vuku'u vefat ile vacip olur. Zatu'l-hayz olan kadın zevcinden talak veya fesh ile müfarak olup hâmil olmazsa üç hayz bekler. Birinci hayz tebyin bera'ini* ve ikinci hayz ni'met-i nikâhın beyan meziyeti*, üçüncü hayz hürriyetin fazileti içindir. Zatu'l-hayz olmayan kadın nihâyet biricik ay bekler. Kadının zevci vefat eden hâmil olmadığı takdirde dört ay 10 gün bekler. Hâmil olan kadın gerek zevcinden boşansın gerek zevci vefat etsin vaz'ı hamiline kadar intizar etmek kadar karar-ı âli bir kavâid-i şer'iyye ancak nâsih-i edyan olan din-i İslâm'a mahsustur. Zevc maraz .. zevcesinin talep ve muvafakatı olmaksızın zevcesini bâisen* tatlik etse bu talak ile mutallaka olan zevce esna-yı iddetinde iken zevç vefat ettiği surette i'bad-ı eclin* ile mu'tede olur. Buna fıkhıta talak.. denir. Mebde-i iddet vuku'u müfarakat zamanıdır. Beyt-i iddet zevcinin beytlerinde zevciyyet kâim iken sâkin oldukları hanedir. İddet müddetinde kadın oraya mülazım olup zaruret olmadıkça hârice çıkamaz. Kendisi oradan ihraç olunamaz. Zevci vefat eden veya bâisen* tatlik olunan kadının tezyini ve .. terk lazımdır ki "hidat" denir.

Kadınlara iddet // 412 // iki cihetten lazımdır. Talak ve vefat erkeklere dokuz cihetten iddet lazım olur. Birinci, dört zevcesi olan erkeğin bunlardan birini tatlik edip başka bir kadın almak istese mutallakasının iddetini beklemek lazımdır. İkinci, zevcinin hemşiresini

almak isteyen erkek ba'de't-tatlik mutallakasının iddetini bekler. Üçüncü, câriye .. eden kimse iştirâ* eder, yani bir ay veya bir iddet beklemedikçe istifraş edemez. Dördüncü, dâr-ı harb yani diyar-ı ecnebiye dâhil olup orada bir kitabiye-i ecnebiyyeyi tezvic eden erkek şeyheyn indinde yani Ebu Hanife ve Ebu Yusuf kadının bir âdeti görülmedikçe onu vat* edemez, buyurmuşlardır. Beşinci, kitabiye-i ecnebiyye dâr-ı harbdan hicret edip dâr-ı İslâm'a gelmiş ve memleketinde kocalı bulunmuş ise onu tezvic edecek zevç-i müslim imamayne göre iddeti çıkıncaya kadar bekler. Altıncı, hâmile tezvic eden erkek vaz'ı hâmilini bekler. Yedinci, nefsayı tezvic eden erkek hâl-i nefsanın inkızasını bekler. Sekizinci, kadının aybaşı denilen âdet halinde zevcesine takarrüb etmeyip zevç bekler. Dokuzuncu, zina ettiği kadını tezvic eden erkek imam Muhamed'e göre bir âdet iştirâ* etmedikçe kadın ona helal olmaz.

Mesâil-i fıkhiyyede ibla* dediğimiz zevceye takarrüb etmemek üzere yemin etmektir. Vakt-i câhileyyede talak idi. Şer'i celil-i Ahmedî had ta'yin ederek dört ay olmak üzere muvakkat kılmıştır. Müddet-i mezbure tecavüzü talak ad etmiştir. Binaenaleyh bir kimse zevcesine takarrüb etmemek üzere yemin ederse müddet esnasında yemini bozar ise kefarete eder. Etmediğinde bir talak bâyin olur. .. vezninde iblâdan rücu'dur ki mâni' olursa za'il kavlen fiilen iblâyı iptal etmektir. Zahar* hasar vezninde zevç zevcesini vâlîde veya kayın valide veya süt hemşire gibi kendisinin ebediyyen mahremi bulunan bir kadının nazar câiz olmayan mahalline .. etmektir. Mesela zevç zevcesine "Sen bana hemşiremin karnı gibisin" dese zahar* vâki' olur. Arap câhiliyyede talak idi. Ta'bir-i meşhuru "..." idi. Lakin zevceye "Sen benim anamsın ve kızım ve hemşirem" demek zahar* değildir. Fakat kerahet tahrimiye ile mekruhtur. Zaharda nikâh bâkidir. Şer'i celil-i Ahmedî zaharı kefarete ile olabilecek bir haramet-i muvakkatayı .. kılmış, başka bir tarik ile za'il değildir. Kefaret-i zahar, kefarete-i savm gibi niyet-i kefarete ile bir kul azad etmek, ondan âciz ise iki ay mütevaliyyen oruç tutmak, ondan âciz ise altmış fakiri sabah ve akşam doyurmak veya herbirine bir sadaka-yı // 413 // fitır vermektir.

Sabi bâliğ olmayan erkektir. Sin-i bulûğun mebd'e'i erkekde tam 12 ve kızda tam dokuzdur. Ve müntehası ikisinde de tam 15 yaştır. Bir erkek 12 bir kız dokuz yaşını tekmiş edip bâliğ oluncaya kadar mürahik ve mürahika namını alır. Bey'* ve şerâyi anlayan çocuğa mümeyyiz denir.

Talak-ı sabi muhtelif-i fihdir. Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) (ö. 713) ve Hasan Basrî (ö. 728)'ye göre sabi akıl ve mümeyyiz olursa talakı vâki' olur. Izhar* rivâyetinde imam Ahmed'e göre talak-ı sabi vâki'dir. İmam Mâlik ve Şâfiî, imam Ebu Hanife ile beraberdir. Onlara göre sabi ve mürahik olsa bile talakı vâki' olmaz.

Talak akd-i nikâhı çözmektir. Fesh zevceyi zevcinden büsbütün ayırmaktır. Ric'at zevcenin iddeti bâki kaldıkça mevcut olan nikâhı idame etmektir. Aded talakı tenkis ederse de tecdid-i akde ve mehir-i cedit iştiratına ve şuhûd ikamesine muhtaç olmaz. Hâl-i iddette zevceynden biri vefat ederse diğeri varis olur. Bâyin* iddetinde vefat vuku' bulursa varis olamaz. Zevcenin rızası ve iki şahit ikamesi ile nikâh tecdid olunur.

Mecnun iki türlü olup mutabbak* ve gayr-ı mutabbak denir ki cemi'i evkâtı istiab ederse mutabbak* ve gâhgâh evkât ederse gayr-ı mutabbak denir. Fehmi kâlil ve sözü müşevveş pezirfasid* ve muhtalu's-şuur olan kimseye de muanneve* nam verilmiştir. Mecnun ve muannevenin* âdem-i talaklarında icma' vardır. Muanneve* ve mecnun gayr-ı mutabbak hâl-i ifakatlarındaki talakları vâki'dir. Mecnun âkil iken zevcesinin talakını bir şeye taalluk edip eğer o şart-ı cinun hâlinde tahakkuk ederse bu şekil talakı vâki' olur.

Nikâhda üç dâi muhtelif cem' olduğuna mebni ahkâmıdan hiç birisinde nikâhda olan ittifak gibi vâki' olmamıştır. Davâiden biri şer'idir. Kavli-i şerifidir ve Nebî aleyhisselâtu ve's-selâmın ve hadis-i ahirde ... kavli-i şerifidir. İkinci dâiye-i akıldır. Her âkl-ı .. ne vakit ki kendisinin mevtini fikir ve .. eyleyip mevtinden sonra isminin bekâsı ve bil-küllîye mensî olmamasını murad ederse // 414 // beka-yı neslinden gayrı ile vücudu zâhiren mümkün olmayacağından husulü ancak tarik-i nikâhdır. Ve tebayi' insanda muhabbet evvelde mukadderdir. Üçüncü dâiye-i tab'iyedir. Herkesçe muhakkiktir. Emr-i şer'iyle oldukda me'cur olur ve cima' lezzet-i cismaniyyenin nihâyetidir ve onun fevkinde bir lezzet-i cismaniyye yoktur. Lezzet-i cima' kemalde olmakla gaybet kâmile olduğundan ve hakdan* gaybet ise ba'diyet* ve cinâyettir. Zira hakikat-ı lezzaz-ı insaniye ma'rifet-i hak iledir. Bu ise iltizaz an gayru'l-hak eylemekle güya ba'id* ve cünüb olduğuna mebni tathirini Hakk Sübahane ve Teâlâ emir buyurmuştur ki o tathire gusûl tesmiye "وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا" /

ve-in kuntum cunuben fettahherû” Furkan-ı hâkimiyle ferman buyurmuştur.

Nikâhın vacip ve sünnet ve mekruh kısımları vardır. .. yani cima’ şiddet meyli ve rağbeti cinnette vaciptir. Zira zina irtikâbından havf olunur. “hâlet i’tidalde” sünnet-i müekkededir. Bazı kavim talak-ı nisavata kasd edip ibadete meşgul olmak istediklerinde hâkimü’l-enbiya (sav) ... kavli-i şerifiyle men’ buyurmuştur. Hukuk-ı zevceyne riâyette kusur yani .. hukukunda nikâh mekruhtur. Nefsinin zabtına kâdir olup sabır eden hakkında e’imme-i Hanefî indinde ibadat-ı nevafile iştiğalinden nikâha iştiğal efdaldır. Şâfiî indinde nikâhı terkle nevafile iştiğal efdaldır. Zira nikâh muamelattan ve mümin ve kâfir müşterek ve her birisinden sahih olmakla ibadet maksura olmayıp lezzeten maksuda olan ibadete iştiğal efdal ve âlâdır demiş ise de cevab sevabı verilmiştir. Nikâhın efdaliyeti ve .. yani te’hil ve mücerred olmak kısımlarının menfaat ve .. mübeyyin nice ehl-i dil tarafından tedkikat beyan ederek bazıları nikâha ve bazıları âdem-i nikâha rağbet ve münasip ve tercih etmişlerdir. Ve vatı’ haramı yani nikâh eylemesi şer’an haram ve nikâhı düşmeyen ve zevciyyet muamele olamayan mahrematı 11 kısma vardırırmışlardır.

Birinci kısım, .. cihetiyle haram olandır ki yedi sınıfa ayrılır: birinci, analar; ikinci kızlar; üçüncü kız karındaşlar; dördüncü .. yani babası kızkarındaşları; beşinci hâlalar ki annenin kız karındaşları; altıncı karındaş kızları; yedinci; kız karındaş kızlarıdır.

İkinci kısım, .. cihetinden olan haramdır ki dört sınıfa ayrılır: birinci avratın anası ki kayınvalidedir; ikinci // 415 // avratın kızı medhul-biha olduğdadır. Zira dır. Üçüncü babasının avradı ki önki validedir. مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ / وَلَا تَنْكِحُوا/velâ tenkihû mâ nekeha âbâukum” buyurulmuştur. Dördüncü oğlunun avradı ki gelinidir. ... buyurulmuştur ki ayât-ı Furkaniyyede musarrah olduğu vecihle babasının hâtunu haram olur. Her ne kadar âli olursa ve oğlunun hatunu ona haram olur her ne kadar .. olursa.

Üçüncü kısım, rada’en olan haramdır. Yani süt ümemin ki müddet-i rada’da süt yer ise memede birleştiğine haram olur. Mahrematın iki kısmı ki enva’ıyla zikir olunanların küllisi rada’ cihetinden dâhi haram olur. / وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ” ve ummehâtukumu’l-lâtî erda’nekum ve ehavâtukum mine’r-radâ’ati..”

âyet-i Furkaniyyesi ve Nebî aleyhisselâtu ve's-selâm hazretlerinin .. hadis-i şerifiyle sâbit olmuştur.

Dördüncü kısım, iki kız karındaşı cem' eylemek ve nikâhen ve vatyen* iki avradı cem' eylemek ki eğer biri erkek farz ve takdir olursa ahirin nikâhı ona haram ola. İşte bunları cem' eylemek de haramdır. İster neseb cihetinden ister rada' cihetinden kız karındaşlar olsun fark yoktur. "وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ" / ve en tecme'û beyne'l-uhteyni" âyet-i Kur'aniyesi, "....." hadis-i şerifi delil-i kat'îdir. Mesela amme (babanın kız kardeşi, hala) ile karındaş kızı ve hâlâ ile kız karındaş kızı bunların biri erkek farz ve takdir olursa ahire nikâhı câiz değildir ve fes* alyhi gayre*.

Beşinci kısım, musahare (evlenme ile meydana gelen akrabalık) cihetiyle haram olandır. Yani avradın kızı eri üzerine haram, varan oğlu ve babası da avrat üzerine haram olduğu gibi zina ve mess ve nazar-ı şehvetle dâhi haramet-i musaharet sâbit olur. Ama mess ile inzal vuku' bulsa o vakit haramet-i musaharet sâbit olmaz. Zira maal-inzal olan mess vata'i hakiki değildir. Mahrem olan mess-i vata' makzî olandır. Şemsü'l-eimme Serahsî (ö. 1090) ile fahrü'l-İslâm (Pezdevî) (ö. 1089)'ın ihtiyarı budur. Sahibu'l-inayedir ki "Fukahanın el-hiss şehvet .. el harameh bil-inzal" dedikleri budur ki haramet ibtida şehvetle mess ettikde inzal vâki' olunca hukema ve mevfuken vâki' olur. Eğer inzal vâki' olursa haramet-i musahare vâki' olmaz. Eğer inzal olmaz ise haramet sabittir.

Altıncı kısım, melik ile nikâh-ı cem' olmak mevla (efendi) ümmesini ve seyyide kölesini nikâh etmek haramdır.

Yedinci kısım, kâfire ile mecûsiyeyi veya .. nikâh etmek haramdır.

Sekizinci kısım, ümmeyi* hürre üzerine takdim veya beraber cem' etmek gibi haramdır ve hürrenin iddetinde ümmenin* nikâhı câizdir.

Dokuzuncu kısım, şer'i şerif takdir ettikten ziyade haramdır ki abdde ikiden // 416 // ziyade ve hürde dörtten ziyade etmektir.

Onunucu kısım, gayrın zevcesini tezvic haramdır.

Onbirinci kısım, nikâhdan hâmil olan hatunu nikâh eylemek haramdır.

Bu 11 kısım mahremattan maada .. hâmil olan mürâhenin nikâhı yani esir olunmuş cariye'nin nikâhı vaz'ı hâmil etmedikçe sahih değildir.

Zira nesebi zevcinden sabittir ki suyu haram ve .. lazımdır. Ebu Hanife rahimehullah Teâlâ nikâhı tecviz edip vata' haram etmemiştir ve nikâh-ı muta' da haramdır ki ehadis-i Nebvî'nin fasl-ı rabî'de tafsilen mürur etmiş idi. Nikâh-ı muta' tarafeynden rıza bulunup istihma' (himaye isteme) eylemektir ki enva'ı vardır. Bu kadar kuruş veya mal vermek ve müddet-i muayyene ile bir hatuna muta' etmektir. Yahut "Bu 10 Mecidiyeyi al da birkaç gün seninle muta' edelim" demektir. Yahut eyyam anmamaktır ki meçhul demektir.

İşte bu vecihle şimdiki kârhane kalığında* bir türlü rıza ile cima'dan ibarettir ve bu nikâh-ı muta' bizim indimizde bâtıldır ve hayat-ı Resulullah'da mensuh olmuştur. Ehadis-i şerife nâsîh ve icma' dâhi o neshi mazhar oldu. Kavâid muğnayadandır* ki kitap ve sünnet ve icma' ile nesh olunur. Rebî' b. Müseyyeb'den rivâyettir ki Nebî aleyhisselâtu ve's-selâm âmme* feth-i Hayber'de nikâh-ı muta'yı haram etmiştir. Hasan b. .. bir hatunun kapısına vardık, her birimizin üzerinde perdesi var idi. Lakin Ümem*'in perdesinden benim perdem iyice idi. İçeriden kadın çıktı. İkimizi de nazar eyledi. Dedi ki 'Bunun perdesi gibi perde var mıdır? Ve bunun gibi .. var mıdır?' deyip .. için beni ihtiyar eyledi. Çünkü sabah oldu, gördüm ki münadiler nida edip tahkiken Hakk Subahanehu ve Teâlâ ve Resul'ü sizi muta'dan men' ve nehy etmiştir, diye tenbih ederlerdi ve halk dâhi müntebih olmuşlardır. Ondan sonra sahabe-i güzîn rıdvanullahu Teâlâ aleyhim ecmâin bunun üzerine icma' etmişlerdir ve nikâh-ı muvakkat da haramdır ki bir avradı iki şahit şehadetiyle bir müddet-i muayyeneye değin, mesela 10 güne değin, nikâh eylemektir. İran'ın .. ekser ... bu vecihle nikâh-ı sayfe* derler ki nikâh-ı muvakkat demektir. Muta' ile muvakkat nikâh beyninde fark hidâyetin* ibaretinden* müttefîm* olan iki şeydir. Nikâh-ı muta'da ıstikakadan muta'ya müşarîk bir lafzın bilâ şühud vücududur. Ama nikâh-ı muvakkatda şahitlerin şühudu ve lafzı tezvîc veya nikâhın zikri ve müddet-i muayyenenin zikri lazımdır. Nisben haram olan rıdaen haram olur.

Bir kâide-i // 417 // külliye ise de lakin bazı mesa'ilde müstesna vardır. Birinci mes'ele veledinin ceddesi nisbeten bu kendi anası veya kayın anası olmuş olur ki haramdır. Rıdaen veledinin ceddesi haram değildir. İkinci mes'ele veledinin uhti nisbeten ya kendimizi veya aldığı hatunun kızıdır ki önce kızı denir, bu ise haramdır. Rıdaen ise veledinin

uhti haram değildir. Üçüncü mesele veledinin ummesi* nisbeten kendi kız karındaşıdır ki haramdır. Rıdaen veledinin ummesi* haram değildir. Dördüncü mesele karındaş ve kız karındaşının annesi nisbeten kendi annesidir. Rıdaen haram değildir. Beşinci amm ile ummenin* annesi nisbeten babasının annesi veya .. olur ki haramdır. Rıdaen haram değildir. Altıncı mesele hâl* ile hâlenin* annesi nisbeten annesinin annesi olursa haramdır. Rıdaen haram değildir. Bu kâide üzere sa'ir mesâil kıyas olunur. Nisbeten rıdaen er karındaş helal olur mes'elesinin tasviri, baba bir karındaşının gayrı anneden bir kız karındaş olsa o karındaşının kız karındaş baba bir karındaşına helal olur. Nisbeten oldukda rıdaen bit-tariku'l-evveli olur.

Bir memeden süt emen iki kimse beynini cem' helal değildir. Zamanları bir olsun ister muhtelif olsun fark yoktur. Rıdâin sübutuna gelince, mâlik sübutu gibidir. Yani iki rical veya bir rical ve iki ..nin şehadetiyle sabittir. İmam Mâlik, bir avradın şehadetiyle sâbit olur, demiştir. Rıda'/Rada'* meme emmek ma'nasına ise de lisan-ı şer'ide kendisine tahrim taalluk eden .. mahsustur ki vakt-i veladetinden itibaren imam Ebu Hanife'ye göre iki buçuk sene ve İmameyn'e göre iki sene kadının memesinden emmektir hükm-ü nazar helal olmak, nikâh haram olmaktır. Hayvan sütüyle hükm-ü rıda'* sâbit değildir. Bil-ikrah vuku' bulan rıda'a* hükm-ü rada' taalluk eder.

İkrah bir kimseyi ihafe ile rıda' olmaksızın bir iş işlemek üzere tabir-hak** ihtiyar etmektir ki o kimesneye ranın* .. mekre ve icbar eden kimseye mekre ve mücbir ve o işe mekre aleyh ve havfı mucip olan şeye mekrebe* denilir. Bu ikrah ikiye ayrılır: biri ikrah-ı mülcîdir ki itlaf-ı nefis ya kat'ı uzuv veyahut bunlardan birine müveddi olur. Darb-ı şedid ile olan ikrahdır. İkinci ikrah-ı gayr-ı mülcîdir ki yalnız gam ve elemi mucib olur. Darb ve hapis gibi şeylerle olan ikrahdır. Mücbirin tehdidini ifa'a muktedir olması şarttır. Binaenaleyh // 418 // tehdidini ifa' ve icraya muktedir olmayan kimsenin ikrahi mu'teber olmaz. Mekrebihin* vuku'unda mekrehin korkmağı* yani mekre-aleyhi işlemediği takdirde mücbirin mekrebihi icra edeceğine kendisinde zann gâlip hâsıl olması şarttır. Mekre aleyhi mücbirin yahut .. huzurunda işler ise ikrah mu'teber olur. Ama mücbirin yahut .. gıyabında işler ise ikrahın zevalinden sonra tuan** işlemiş olacağı cihetle bu ikrah mu'teber olmaz. Mesela bi kimse

diğere malını satmak üzere ikrah edip de mekre onun gıyabında tarafından bir adamı dâhi olmadığı halde varıp malını satsa ikrah mu'teber olmayıp bey'i sahih ve mu'teber olur.

İkrah-ı mu'teber ile vuku' bulan bey' ve şedda* ve icbar ve hibe ve ferağ ve an* mal-ı salih ve iğrar ve ibra' ve te'cil-i din ve iskat-ı şefa'* mu'teber olmaz. Gerek ikrah-ı mülcî olsun ve gerek ikrah-ı gayr-ı mülcî olsun fakat mekre ba'd* zevâl el ikrah mucîz (icazet veren, izin veren) olursa o halde mu'teber olur. Eğer ikrah-ı mülcî ber-veçhe bil et-tasarrufât-ı kavliyyede mu'teber olduğu gibi tasarrufât-ı fi'iliyyede dâhi mu'teber olur. Ama ikrah-ı gayr-ı mülcî yalnız tasarrufât-ı kavliyyede mu'teber olup tasarrufât-ı fi'iliyyede mu'teber olmaz. Binaenaleyh bir kimse diğere "Falanın malını itlaf et, yoksa seni katlederim ya bir uzvunu keserim" deyip de mekre dâhi itlaf etse ikrah mu'teber olup zıman ancak mücbire lazım gelir. Ama "Falanın malını itlaf et, yoksa seni darp ya hapis ederim" deyip de o dâhi itlaf etse ikrah mu'teber olmayıp zıman ancak mütelafe lazım gelir.

Bu ikrah bahsinin tafsili şu vecihledir ki Molla Hüsrev (ö. 1480) ... da dedi ki mahremat üç nev'e ayrılır: birinci katl ve zina ve cerh gibi sakıt olmayıp ruhsat dâhil olmayan hürmettir. Katl veya kat' ile gayrının katli üzerine ikrah olundukda abdi olsa bile ikdam ona haramdır. Zira delil ruhsat havf helaktır. Katil ve maktul bunda beraber olunca nefsin halasın için fâile gayrının katli helal olmaz. Ama zina katl ya kat' ile zinaya ikrah olundukda işlerse esam olmuş olur. Zira gayrının menkuhası oldukda fesad-ı faraş* var gayrın menkuhası olmadıkda neslin ziya'ı vardır ki katl menzilesindedir. Ama cerh eğer katl veya kat' ile gayrının tarafın ikrah olunsa mü'minin tarafı haramında kendi nefsinin tarafı gibi olduğuna mebni işledikde esam olmuş olur. // 419 // Katl ve kat' ile mürre* zinaya ikrah olundukda ruhsata ihtimali vardır. Zira recül canibinden ruhsata mani' olan katl ma'nası temekkünde yoktur ve mürreden* veledin nesebi münkat'i olmadığına mebni esam ve hadd mürreden* sakıttır. Hürmetin ikinci nev'i, hamr ve hınzır ve münebbih gibi haramın sakıt olandır. Katl veya kat' ile ikrah-ı mülcî bunları mübah kılar. Zira hâlet-i ıztıarda zarurete mebni ibahat-ı* asliye üzere bâkî olup münebbih ve gayrılarının istisna olduğu vardır ki hürmet sâbit olmamıştır. İkrah-ı mülcî telef-i nefis ve uzvunda ıztıardan bir nev' havfi vardır. Eğer mekre münebbih ve

gayrıların eklinden imtina' edip katl olundukda hürmetin .. âlem ise esam olmuş olur. Değil ise günahkâr olmamak ümid olur. Ama ikrah-ı gayr-ı mülcî ki ihtiyarı ifsad etmeyip yalnız rızayı giderendir. Nitekim ikrah-ı mülcî ihtiyar ve rızayı ma'an giderendir. İztırarı olmadığına mebni ikrah-ı gayr-ı mülcî mahrematı mübah kılmaz fakat şüphe iras eder. Hatta ikrah-ı gayr-ı mülcî ile şerb-i hamr etse hadd-ı şer'i vurulmaz. İkraha-ı gayr-ı mülcî hapis ve kayd ve darb gibi şeylerle ikrah olandır. Hürmetin üçüncü nev'i, sakit olmayan hürmettir. Lakin hürmetin bekasıyla ma'an abd fiilinde ruhsatla ruhsata ihtimali olandır. Bu haramet hukukullahda hukuk olma ile ma'an ebeden sukuta ihtimali olmaz. Bâ* fil-cümle sukuta ihtimali olur. Ama sukuta ebeden ihtimali olmayan "küfür ile tekellüm gibi", zira bunun üzerine ikrah hürmeti iskat etmeyen haram ikrahdır ki bir hal ile sukuta ihtimali olmayan ve hakullah olan imanı tertkir.

Tahkik hürmet-i müebbede ile suret ve ma'na küfür haramdır ve kelime-i küfrü icra suret-i küfürdür. Çünkü ahkâm-ı zâhire taallukuna mebni ebeden haram olur. Ancak şâri' iman ile itminan-ı kalb şartıyla ruhsat vermiştir. "... ve kalbi mutmain bil-iman" buyurmuştur. Hukukullahdan fil-cümle sukut ihtimali olan "ibadat" gibidir. Mesela terk-i salât üzere ikrah sukuta ihtimali olmayan harama ikrahdır. Zira terk-i salâtın hürmeti vücuba ehil olandan müebbeddir ki bir hal ile sukut etmez. Lakin salât hukukullahdan bir hak olup iğrar ile fil-cümle sukut muhtemeldir. İbadattan savm ve hac ve gayrıları salât gibidir. Bu hürmetin üçüncü nev'inin // 420 // cemi' emsilesinde ikrah-ı mülcîye ruhsat vardır. Ağraz dinullah için cebr edip katl olunursa şehit olur. Eğer tekellüm ederse i'layı siyanete binaen adeti* ile ruhsat vardır. İfsad-ı savm vesâir bunun gibidir. Zira hukukullahdır.

Bunun suret-i tedkiki şu vecihledir ki kelime-i küfrün lisan üzere icrası suret-i tevhidi fevt ise de ma'nen değildir. Vakta ki icraen suret-i küfür olursa haram olur. Zira küfür sureten ve manaen haramdır. Eğer imtina' olursa sureten ve manaen kendi nefsinde abdin hakkı fevt olur. Burada imanda hakullah nefsinde hak-ı abd olan iki hak cem' oldu. İki hak müsteva oldukda ihtiyacına mebni hak-ı abd tercih olunur. Cenab-ı Teâlâ ve Tekaddes .. ani'l-âlemindir ve keyfe ki bir yerde hak-ı abd tercih ola. Zira hak-ı abd suret ve ma'na fevt olur. Hakullah ise manaen fevt olduğuna mebni haram olma ile ma'an ikdama ruhsat verilmiştir.

ruhsatullah ahz etmiştir, ama ikinci hak ile olduğundan ...” buyurmuştur. İkraha bahsi Kadı Beyzavî'nin keliması ve tefsiriyle hitam pezir olması münasip görülmüştür, rahmetullahı aleyh.

Ahkâm-ı Şer'iyyeyi Muhammediyyenin İkincisi Olan Ahkâm-ı Ameliyye

Ahkâm-ı şer'iyyeyi Muhammediyyenin ikincisi olan ahkâm-ı ameliyye ki ahkâm-ı şer'iyye de denir, mâhezi ikiye ayrılır: birincisi esas, edille-i ahkâm olup edille-i şer'iyye de denir. İkinci mâhez fer'î ile yâd olunur. Evvelkisi dört olup; kitap, sünnet, icma-yı ümmet ve kıyas-ı fukahadan bibaret ve her biri bâblarında fusuluyla tahrir ve tebyin ve muhtasaran tevzih* kılındıysa ikinci olan mâhez fer'e şuru'la* denir ki mâlum-ı evvelî'l el bâbdır ki meşruat-ı şari' dört nev' üzere olup birinci nev'i hâlis hukukullahtır. İkinci hâlis hukuk-ı ibâdaddır. Üçüncü hak-ı abd ile hakullah cem' olarak lakin hakullah gâlib olandır, hadd-ı kazf gibi. Dördüncü hak-ı abd ile hakullah cem' olup ha-ı* abd gâlib olandır, kısas gibi.

Birinci nev' hâlis hukukullah olan yedi nev'e ve belki sekiz nev'le mütenevvi'dir. Birinci ibâdat-ı hâlisedir. Usul ve fûru' cem'i tevabî' ve levahıkıyla “iman” gibi. İkinci ukubât-ı kâmileler. Hadd-ı şurb-ı hamr ve hadd-ı zina gibi. Üçüncü ukubât-ı kâhireler. Katl sebebiyle mirasdan mahrum olmak gibi. Dördüncü ibadetle // 422 // ukubât beyinde daireler. Kefarat gibi. Beşinci şol ibadettir ki ebede .. ma'nası vardır. Sadaka-yı fitre gibi. Altıncı ma'na-yı ukubât bulunan .., haraç gibi. Yedinci bir sebep sebk eylemeden kendi zatında sâbit ve kâim mucib olur bir haktır. Maadan ve .. hamse gibidir.

.. lügatta fehimdir. Fehim ise ma'na-yı kelam-ı şer'i idraktır ve ma'nası şey'en feşey'en bir şeyi ahzdır. İstilahda “marifetün nefis ma leha ve ma aleyha” (kişinin haklarını ve sorumluluklarını bilmesi) idi ki imam-ı hümam Ebu Hanife'den nakil olunmuştur. Bu ibâdat-ı akâid-i diniyye müteallik olursa ilm-i kelam, vicdaniyyetine müteallik olursa ilm-i ahlâk, ahkâm-ı şer'iyye ve ameliyye taallukunda murad ilm-i fûru'dur. “Men yuridillahu bihi hayran yufekkihhu fiddini / Allah kime bir hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.” “Ve'l-fakihu'l-vahid eşeddü ala's-şeytani

min elfi abid / Bir tek fakih şeytan için bin tane abidden daha zordur.” “Ve li külli şeyin imadun ve imaduddini el fıkhu / Her şeyin bir dayanağı vardır, dinin dayanağı da fıkıhtır.” “Ve efdalu’l ibadeti el fıkhu / İbadetlerin en faziletlisi fıkıhtır.” ve daha nice ehadis-i Nebvî’yede fıkıhın efdaliyetine işaret buyrulmuştur. Din-i İslâm’da hüküm-i İlahiyyeyi câmi’ meşrûatı beşe tefrik ve her birerinin beş enva’ı olmakla mecmu’u 25’e bâliğ olmuştur:

Birinci i’tikadat ve enva’ı ise Allah’a ve melâikeye ve kitaplara ve resul ve enbiyaya ve yevm-i ahirete ittiba’ etmektir.

İkinci ibadat ve enva’ı ise salât, savm, cihad, zekât, hac etmektir ki bu ibadat-ı hamse üç türlü olur: biri ibadat-ı mahz-ı bedeniyye, salât ve savm ve cihad gibidir. İkinci ibadat-ı mahz-ı maliyye zekât* gibidir. Üçüncü bedeniyye ve maliyye ile mürekkeb olandır, hac gibidir.

Üçüncü muamelat, enva’ı da muavedât, münâkehât, muhasamât, emânât, şirket*tir.

Dördüncü ukubât ve enva’ı ise katl-ı nefisde kısas, sirkat ile ahz-ı malda kat’ı yed, zinada celed* ve recm, ırz-ı mü’mini henk* eylemede hadd-i kazf, mürted olanı katldır.

Beşinci kefârât, enva’ına gelince kefârât-ı katl, kefârât-ı zahar, kefârât-ı efkâr, kefârât-ı yemin, kefârât-ı cenâbât hacdır.

Ahkâm-ı ameliyenin bir türlü taksimi budur ki üçe ayrılır: birinci ibadettir. Namaz, oruç, zekât, hac, cihad vesâirleridir. İkinci muamelattır. Nikâh, talak, vekâlet, vasiyet vesâirleridir. Üçüncü ukubâttır. Kefârât, kısas, zina, sirkat vesâirleridir. Nev’i evvel ancak ahirete müteallik ise de ikinci ve üçüncü nev’ileri dünyaya müteallikdir. Velhasıl ilm-i fıkha mesâil-i // 423 // şer’iyye ameliyyeyi bilmektir. Mesâil-i fıkhiyye ya emr-i ahirete taalluk eder ki ahkâm-ı ibadâttır. Veyahut emr-i dünyaya taalluk eder ki münâkâhat ve muamelât ve ukubât kısımlarına taksim olunur.

Şöyle ki cenab-ı Hakk bu nizâm-ı âlemin vakt-i miktara dek bekâsını irade edip bu ise nev’i insanın bekâsına ve nev’inin bekâsı tenâsül ve tevellüd için zekur ve anâsının izdivacına menuttur. Ve bir de nev’inin bekâsı eşhasın âdem-i inkıta’ıyladır. İnsan ise i’tidal mizacı hasebiyle bekâda gıda ve libas ve meskence umur-ı sanâiyyeye muhtaç

olur. Bu dâhi efradı beyninde teavün ve iştirak husulüne tevafuk eder. Hûlasayı kelim medeni-i bittab' olduğundan sâir hayvanat gibi müteferrid eşyaya .. bast besat medeniyyet ile yekdiğere muavenet ve müşakere muhtaçtır. Hâlbuki her şahıs kendiye mülayim olan şey'i talep ve mezahim olan şey'e ğadab eder olduğundan beyinlerinde adl ve nizamın halelden mahfuz kalması için gerek izdivaç ve gerek mâye.. olan teavün ve iştirak hususlarında birtakım kavayinin-i müebbede-i şer'iyyeye muhtaç olur ki evvelkisi fikhın, münâkâhat kısmı ve ikinci muamelat kısmıdır. Ve emr-i .. bu minval üzere pâyidar olması için ahkâm-ı ceza tertibi lazım gelip bu dâhi fikhın ukubât kısmıdır.

Bâb-ı râbi'nin fasl-ı sabıkda* tafsil kılındığı vecihle ilm-i fıkıh bir bahr-ı bî pâyân olup bundan dürer-i mesâil-i lazımeyle istinbat ile hall-i* mes'ele edebilmek cenabdan hayli maharet ve melekeye muktedir. Ale'l-husus mezheb-i Hanefî üzere tabakat-ı mütefavitede pekçok müçtehidler gelip ihtilafat-ı kesire vuku' bulmuş ve fikh-ı Hanefî, fikh-ı Şâfiî gibi tenkih edilemeyip pek müteşâ'ab ve .. olmuştur. İşte bunca ahval-ı mütehalife içinde kavî-i sahihi temeyyüz ile havadisın ona tatbikinde azm-i usret vardır. Kaldı ki tebeddül-ü a'sar ile örf ve âdete muntebi* olan mesâil-i fikhıyye dâhi tebeddül etmek kâide-i fikhıyyeden olmakla asıl kâide-i şer'iyye tağayyür etmeyip fakat bunun havadise emr-i tatbiki tebeddül-ü ahval-i zaman ile tebeddül ediyor. Bu misilli ihtilaf-ı zamanî ile ihtilaf-ı bürhanî beynini fark ve temyiz etmek dâhi hayli dikkate muhtaçtır.

// 424 // Mecelle-i ahkâm-ı adliye hücciyetinin* mazbatasının* tahrir olunduğu üzere kudema-yı fukaha indinde iştirak olunacak hanenin bir odasını görmek kâfidir. ... indinde her odasını görmek lazımdır. Bu ise an* delil bir ihtilaf olmayıp belki inşaat hakkında örf ve âdetin ihtilafından neş'et etmiştir ki mukaddema hanelerin her odası bir tarz üzere yapılageldiğinden bir odasını görmek sâirini görmekten muğni etmiş muvahhiren* hanelerin odaları muhtelif yapılmak âdet olduğundan her odasını görmek lazım gelmiştir. Hakikat-ı halde lazım olan keyfiyet ise maksad-ı şer'îye göre bir ilm-i kâfi hâsıl etmekten ibarettir. Bey' biş-şart hakkında ekser müçtehidinin akvali yekdiğere muhaliftir. Mezheb-i Mâlikiyye'de müddet-i .. için ve mezheb-i Hanbelî'de ale'l-ıtlak bayî'

kendisi için .. menfaat-ı mahsusa şart edebilir lakin bayi'de bu salahiyet olup müşteri tarafından olmaması re'y ve kıyasa muhalif görünür.

İmam-ı âzam rahmetullah-ı aleyh hazretleriyle hem-asır olup da mu'ahhiren ittiba'ı müteferrih* olan müçtehitlerden İbn Ebî Leylâ (ö. 702) ile İbn Şübrûme (ö. 761) rahmetullahı aleyha hazeratını dâhi bu hususda yekdiğere hadd-i tam olarak birer re'ye bulunmuşlardır. Şöyleki İbn Ebî Leylâ indinde ale'l-umum bey' ve şart fasid ve İbn Şübrûme indinde ale'l-ıtlak hem bey' câiz ve hem de şart câzdir. Mezheb-i İbn Ebî Leylâ "el müslimun inde şurutihim*" hadis-i şerifine mübayin görünür. İbn Şübrûme mezhebi bu hadis-i şerife tamamıyla muvafık ise de bâyi' ve müşteri icrası câiz ve kâbil olmayan şartlar dermeyeran edebilip şarta riâyet ise yoktur. El imkân olmak fukaha indinde Müslümandan olmasıyla şarta riâyet müstehilesi* tahsis ve istisna kabul eder bir kâidedir.

Binaenaleyh mezheb-i Hanife'de bir tarik .. ittihaz olarak bey'in şerâiti, câiz ve müfesser* ve lağv diye üç kısma taksim olunmuştur. Şöyleki akd-i bey'in muktezasından olmayıp yahut muktezayı akd-i bey'i te'yid etmeyip de ahd tarafına nafi' olan şart-ı müfesser ve ona muallak olan bey' fâsid olur ve bir tarafa nef'i olmayıp şart ile bey'-i sahih ve şart lağvıdır. Zira bey' ve şerâdan maksad temlik ve temellük hususu* yani bilâ mâni' ve mezahim müşterinin .. // 425 // .. mâlik olması keyfiyetidir. Hâlbuki bir tarafa nâfi' olan şartın icrasını o taraf-ı tâlip ve taraf-ı aher ondan hârib olarak münazaaya .. olabilir. Bu surette ise akd-i bey' tamam olmamış demek olur. Fakat örf ve âdet münazaayı kât' olduğundan ale'l-ıtlak şart-ı mütearef ile bey' tecviz olunmuştur. Ma'dumun bey'i sahih değildir. Hâlbuki gül ve enginâr gibi şekufe ve sebze ve meyve mahsulatı ..hakku'l-vürud* olarak bazı efradı zuhur etmeden diğer bazı efradı husule gelip geçer olduğu cihetle ekseriya bu misillilerin zuhur etmiş ve edecek olan mahsulatı toptan olarak satılmak örf ve âdet olmuştur. Ve bu misilli mahsulatta mevcuda binaen ma'dumun dâhi beraber olarak toptan satılmasını imam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 805) istihsanen tecviz buyurmuş; imam .. şemsü'l-e'imme el-Halvânî (ö. 1060) ve Ebubekir b. Fazlî (ö. 1177) onun kavliyle ifnâ* etmiş olduklarından ve nâs bu misilli örf ve âdetlerinden geçirmek kâbil olmayıp hâlbuki muamelat-

ı nâs fesada nisbetten ise mehmâ-emken sıhhate haml etmek evla olduğundan kavlı-i Muhammed tercih elan müfni-bihtir*.

Yine bunun gibi cerre mes'elesi, mesela kilesi şu kadar kuruşa olmak üzere bir yığın buğday satıldıkta imam-ı âzam rahmetullahı aleyh hazretlerinin indinde yalnız bir kilesi hakkında bey' sahih olur. Ve imameyn rahmetullahı aleyh indlerinde o yığın tamamen satılmış olarak kaç kile çıkarsa ona göre .. verilmek lazım gelip muamelat-ı nâs teyessür etmek hasebiyle sahib-i Hidâye gibi nice fukaha dâhi bu hususta onların kavline ihtiyar eylemiş olduklarından elan muamele bu vecihledir. İmam-ı âzam hazretleri indinde hıyârü's-şartın müddeti üç günden ziyade olamayıp imameyn indinde ise her kaç gün mukavele olunursa câiz olduğuna ve hıyârü't-tağirde dâhi ihtilaf câri olup bunda müddetin itlafi hususunda imam Muhammed müteferrid ise de maslahat-ı nâsa .. olduğuna binaen onun kavli ihtiyar olunmuştur. .. müteakkıd olan bey'de imam-ı âzam indinde .. rücu' edebilir ise de imam Yusuf indinde masnu' ta'rife muvafık olduğunda rücu' edemez kavli ihtiyar olunmuştur.

Mesâil-i müçtehid.. 'da imamu'l-müslimin hazretleri "Herhangi kavil ile 'amel olunmak üzere emir eder ise mucibince 'amel olunmak vaciptir." // 426 // Mart 10 ve sene 1285 ve Zilka'de 18, sene 1285 tarihinde cem'iyet-i âliyyeden müteşekkıl ve ri'yâseti de adliye nâzırı Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) deruhde ederek bir mucib-i irade-i 'aliyye divan-ı ahkâm-ı adliye dâiresinde bil-icma' fıkhnın muamelat kısmından kesire'l-vuku' ve muamelat-ı asra göre bedihi'l-lüzum* olan mevadd hakkında sadat-ı Hanefiyye'nin akval-ı mu'teberesi cem' edilerek 16 kitaba taksim ve yedi senede ikmal edilmiştir ki 86, Muharrem sekizinde bede' 93, Zilkâde dokuzunda hitam-pezir olmuştur. Tafsili ber-vech-i atidir.

Cevdet adliye nazırı olduğu vakit Kitabü'l-Buyu' Muharrem sekiz, sene 286; Kitab-ı İcâre Zilkâde altı, sene 286; Kitabü'l-Kefâlet Muharrem 18, 287; Kitab-ı Havâle Sefer 25, 288; Kitab-ı Rehin Cevdet olmayarak reis-i meclis tedkikat-ı şer'iyye Ömer Hulusi Sefer 25, 288; Kitabü'l-Emânet Zilhicce 24, 288; Kitabü'l-Hibe Muharrem 29, 289; Kitab-ı Gasb 23 Rebiü'l-ahir 289; Kitab-ı Hicr ve İkraha Rebiü'l-ahir 16, 290; Kitab-ı Enva' Şirket Cemâziye'l-ahir 16, 291.

Cevdet maarif nazırı idi: Kitab-ı Vekâlet Cemâziye'l-evveli 20, 291. Sulh ve İbra Şevval 6, 291; Kitab-ı İkrar Cemâziye'l-evveli dokuz, 291.

Cevdet adliye nazırı idi: Kitab-ı Dava Cemâziye'l-ahir dokuz, 293; Kitab-ı Beyyinât ve Tahlif Şa'ban 26, 293.

Cevdet maarif nazırı idi: Kitab-ı Kaza keza Şa'ban 26, 293; ve mecelle-i ahkâm adliyenin Kitab-ı Beyyinât hakkında bazı .. şâmil müzakere-i aliyeyle* Zilkâde dokuz, 293; bilâ beyyine mezmunuyla 'amel ve hüküm câiz olabilecek surette .. şer'iyyenin tanzimine dair ta'limat-ı seniyye Cemâyizel-evvel 1296.

İşte sene ve şehirleri irae olunduğu tarih ve ba'dehu irade yine şeref sudur buyrularak elan yed-i mütedavilede ve muhakematta mer'iyü'l-icra olan Mecelle bu kitaplardan ibaret müteaddid bâb ve fasıllara taksim olunmuş ve fuhuleyn-i kiram tarafından şerh ve ihtisar kılınmış, Türkçe'ye ahz olunan mesâilin ma'hezleri tahtında ayrıca Arabiyyü'l-ibare // 427 // olarak tertip ve tezyin edilerek tahrir ve tab' olunmuştur.

İmdi maksud olan ma'hez fûru' şuru' olarak denir ki fıkhnın muamelat kısmından kesiru'l-vuku' ve müsavat-ı hakikiyyenin* akval-ı mu'teberesi câmi' olan Mecelle kâfi ve hâvi olduğuna mebni bu aksamdan bahse lüzum görülmeyerek diğer aksamdan fûru'u tahriri daha münasip ad edilmiştir. .. müfti'i .. Mes'ud Efendi 97 Kanun-i evveli'nde .. Mecelle'sini tab' olunmuştur ve .. şerh-i Mecelle el-Ahkâm sekiz bin sahifeyi hâvi gâyet .. tertip olunmuştur ki ...

Bâb-ı Hâmis

Ahkâm-ı 'Ameliyyenin İkinci Ma'hezine Taalluk Eden Bahsin Tedkikatı Beyanındadır

Edille-i ahkâm ve edille-i şer'iyye dört olduğu gibi kitapdan mübahis ahkâm da dörttür ki 1- hâkim 2- hüküm 3- mahkûmun-bih 4- mahkûmun-aleyhtir. Ahkâm-ı şer'iyye ile mükellef üzerine hâkim vucub ve hürmet gibi şer'i midir akıl midir muhtelif-fiha olup dünyada medh ve ukbada sevap olan hasen, dünyada zemm ve ukbada ikab olan kubh ile hâkim inde'l-şâre ancak şâri' olup akıl şari'den varid olan hata bî fihema* alettir*. Kable'l ba's er-Resul Cenab-ı Hakk .. nefy buyurması buna delildir.

“وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا” / ve ma kunna muazzibine hatta neb'ase resula” âyet-i Furkaniyyesidir dediler. Mu'tezile fırkası da hâkim ancak âkil olup .. hafî olan bazı da* şer' .. dediler. Mâturidî olan e'imme-i Hanife indinde muhtar olan ifrat ile tefrit beyninde hak mütevasıt olup akıl mevaciib teklifde küll i'tibar ile mu'teber olmadığı gibi küll ihdar ile metrukde değildir. Ancak hâkim şer'i şerif olup akıl alet-i âcizedir. Alet ise fâilsiz 'amel edemez. Şer'in tevakkuf ettiği şeyin bazısında akıl mübeyyendir.

Akıl beden-i insanda melekût-ı arzda Şems gibi havassın eseri ona müntehi olduğu cihetinden onun mebde'idir ki tarik onunla ziyalıyız* acâib ve garâibdir ki nakle itibar etmeyip akla emirlerin temessükle sened kasr edenlerin reis İbn Sînâ (ö. 1037) der ki “Akıl ubudiyyeti derk için olup emr-i rububiyyette tasarruf için değildir ancak idrake alettir” demiştir. Mu'tezilelerin ki nefislerini ashab-ı adl ve tevhid ad edip ale'l-ıtlak âkil hâkim kılmakları ısrake karib bir zulümden ibarettir, akıl alet-i âciz olduğu hikmetini akıl hevadan ayrılmaz zira evvel fitratda menat-ı teklif olan akıl mevcut değildir. Kesret-i revasına* mebni hevâyü'n-nefs galiptir.

İmdi akıl hâdis oldukda // 428 // mağluben hâdis olur. Gâlib mukabelesinde mağlub âdem gibidir. Âklı .. hâkim kılmak gâlib mukabelesinde mağlubi a'mal demektir ki muhaldır. Ancak havâssdan menşe'* Allah bu kâideden müste'nidir*. Bazı eşyanın hüsnünü* akıl müdrik olmak imam âzam hazretlerinin kavlinin mühmelidir ki Sâni ve Kâdir ve Âlim ve Medid'in* vücuduna katiyyen delalet eden enfüs ve âfâk kâim olduğundan hâlefi* cehlde bir kimseye 'azar* olmaz. Şer'e mevkuf olan meşruatta kabl-i* şâri'den hüccet kıyamete değin mağdurdur. Ümiddir ki bu makamda asıl “أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ” / e ve lem nuammirkum ma yetezekkeru fihi men tezekkere ve caekumun nezir” Âyet-i Furkaniyyesine hz. imam-ı âzam temessük buyurmuş ola, rahimullah-ı Teâlâ.

Mücerred akıl ile sabi âkil iman ile mükellef olmadığı gibi zaman-ı tecrübe evzakından* evvel da'vet kendisine bâliğ olmayan adama ister şahik-i cebelde ister dâr-ı harbdâ olsun iman ile mükellef değildir. Zaman-ı tecrübe avakıbı idrak ma'refetullah üzere istidlal temekkün eden müddetten ibarettir. Ebî Zeyd (ö. 996) ve fahrü'l-İslâm ve şemsü'l-e'imme meşayihimiz Hüseyin (Pezdevî) (ö. 1089) âkil iman ile mükellef

olmadığına kâil olduklarından ebu benî müslim olan zevç-i müslim tahtında iman ile küfürden vasf ve ta'bir edemeyip iman ve küfür i'tikadından gâfile mürâhaka avret mürtede* olmaz. Zevcesinden ibane de olmaz. Ama bâliğa olup böyle olunca mürtede olup zevcinden bâin* olur. Mürâhaka olarak küfrü vasf eden gâfile mürâ'e* bâin vâki' olduğu gibi şahik-i cebelde olup vasf edene de fahru'l-İslâm bu vecihle hükmü tasrih etmiştir. Akıl küll-i ihdar ile metruk olmadığına yani her ne kadar hasen ve kubha akıl hâkim değil ise de lakin bunları idrak edicidir. Binaenaleyh sabi âkil iman ve küfrü icap edeni i'tikadında ister ta'bir ve vasf etsin ister etmesin imanı ve küfrü mu'teberdir. Şeyh ebû Mansûr (ö. 944) ve meşayih-i ârifin ekserisi sabi âkil iman ile mükellef olup ve ona vaciptir dediler. Dalâilin cümlesi .. ve ecvibesi Mir'at'da (Mir'atu'l-Usûl) musarrahdır.

Hülâsa-yı makâl, biz muaşir-i Hanefî deriz ki edillenin tamam-ı mukaddemat ve sıhhati takdirinde bir şey akla ve icabına hâkimiyet müffid değildir. Nasıl ki Mu'tezile'nin maksudu budur, ancak bazı ef'alın hasen ve kubhunu şer'i vârid olsun olmasın akıl ile ma'lum olduğunu ifade eder ki zaten biz muaşir-i ehli-sünnet de buna kâil ve inkâr etmiyoruzdur.

// 429 // Mübahis-i ahkâmdan ikincisi hükümdür. Ef'al-i mükellefiyyete müteallik hitab-ı İlahî'nin eseridir. Vaz' veya tahyîr veya iktizâ ile vâki' olur. Biri vaz'î diğerine teklifi diyerek ikiye ayrılır. Bu hükmün vaz'î kısmı beşe ayrılarak tafsilatı mahkûmun-aleyh tahtında zikir olunur. Teklifi kısmının tafsilatı ber-vech-i ati birkaç şu'beye ayrılır. Ya mükellefin fiilinin sıfatı olur veya mükellefin fiilinin eseri olur. Fiilinin sıfatı olan mefhum ve ta'rifde bizzat makasıd-ı dünyeviyye mu'teber olmaz, vücub ve emsal-i hürmet ve .. gibi. Bundan makasıd-ı uhreviyye mu'teberdir ki fiil i'tibarıyla azimet ve ruhsat diyerek ikiye ayrılır. Yani ibâda tarik kılınan ve sülûku meşru' olan meşruat iki nev' olup biri ibâdın gadri olmayarak ibtida meşru' olandır ki bu azimet kısmî olup farz ve vacip ve sünnet ve nafil ki müstehab ve haram ve mekruh ve mübah gibi nev'leri vardır. Mükellefin fiilinin sıfatı olan mefhum ve tarifinde bizzat makasıd-ı dünyeviyye mu'teber olur. İbadetin sıhhati mefhumunda teferru'.. mu'teber olmasıdır ki evvela dünyada hâsıl olup her ne kadar sevap dikkate* bâliğ olsa bile bu kısım fiil i'tibarıyla sahih ve bâtıl ve fâsıd

ve müteakkıd ve gayr-ı müteakkıd, nâkız ve gayr-ı nâkız, lazım ve gayr-ı lazım nev'lerine ayrılır.

Makasıd-ı uhreviyye mu'teber ve gayrıyyet kısımları: Farz şüphe ihtimali olmayan mükeddarat-ı şer'iyyenin delil ile sebatıdır. İman ve erkân-ı erbaa olan salât ve zekât ve savm ve hac gibi farzın hükmü delil-i kat'i ile sabit olduğuna mebni ilmen ve amelen lazım olup kavil veya i'tikad ile münkeri küfre nisbet olunur. Zira hakikat ve itikad ve beden ile amel lazımdır. İkraha ve nısyana olmaksızın terkine* fıkı ile hüküm olunur.

Farz iki nev' olup ayn ve kifaye denir. Şer'iatından maksud mücerred hâs ile hâsıl olursa kifaye olur, cihad gibi. Zira maksud .. hüdayı* izlâl ile i'layı kelimetullah'tır. Hükmü külli müslim üzerine lüzum olup bazılarının fiili ile sukutudur. Şer'iatından maksud ancak ehaddan suduru ile olursa farz-ı ayndır. Hükmü gayrın edasıyla zaman bizi istemeyerek** katiyyen farz olan üzerine lüzumudur. Namazda hâlefe teveccüh edip ondan gayrı ağrazın tekrarıyla nefis-i emmareyi kahr ederek huzu' melekelerini tahsilidir. Farzın bir kısmına âmeli denir ki delil-i kat'i ile sâbit olmayıp kuvveti sebebiyle cevazın kuvvetine ıtlak olunur. Salât-ı i'şanın tezekkürü sıhhat-i salât-ı fecre mani' olduğu gibi .. Hanife terk-i tezekkürde mani'dir. Haber-i vâhidi kıyas kabul etmeyip redd-i bid'at olduğuna mebni münkeri küfre nisbet olunmazsa da istihkakında nefy ve izlâlıyla* hüküm olunur. Vâcip farz 'amel gibi ancak amelen lazım olup ilmen değildir. Zira .. götüren delil ile sabittir. Sadak-yı fıtr ve .. gibi "... "..." hadis-i şerifleriyle sâbit haber-i vâhiddir. Vâcibin münkeri küfre nisbet olunmayıp istihkakın terkinde fıkıha nisbet olunur. Bunlar Hakk ile* olduğuna mebni ancak fazıl ve keremiyle veya âsinin nedm* ve tevbesiyle Allah-u Zül'âtâyâ afv edeceğine nüsüs-ı kat'i delalaet ediyor. Ehadis-i şerife ve âyât-ı kerime ve abd .. delaletiyle farz ve vacibin târki ikâba müstehak olurlar.

Sünnet dininde olan süluk ve tarikdir. Hükmü, farz ve vacip olmaksızın ikamesiyle sevap mutalebe olmaktır. "...." gibi ehadis-i Nebevî bunu mübeşşirdir. İkiye ayrılır; biri mükemmil-i din olmasına mebni sünnet-i Hüda denir. Sünnet-i rivâyet ve ezan ve ikamet ve cemaatle namaz gibi ki târki me's olup levme müstehak olduğuna binaen ehl-i belde ve kavim terk ettiklerinde i'tab* olunup ısrarlarında katl olurlar. İkinci bizim lehimize meşru' olan sünnet-i zevâiddir ki hasen nam verilir.

Siret-i Nebî'ye (sav) tâbî', kıyam ve kuud ve beyaz elbise giymek tatvil-i erkan-ı salât gibi bazen sünnet ile sabit olan e'ale de // 430 // Ebu Hanife indinde vitr namazı gibi sünnet itlakı vardır. Bizim indimizde sünnet-i sahâbi de şâmilidir. Şâfî indinde sünnet, sünnet-i Resulullah'a tahsis etmiştir.

Nakl fâili sevaba müstehak olup târki .. etmeyen fiildir. Kasd şuru'uyla nakil lazım gelir. Sure-i ..'de âyet-i Furkaniyyesiyle adem-i itmamda .. iptal edip hatta terkine .. ve .. vaciptir. Yani eda olunanın sıyaneti vaciptir ki eda ile Allah Teâlâ hazretlerine teslim etmiş olur. Bu nakliye* müstecer* ve mendub denir.

Haram ikiye ayrılır: haram li-aynihi ve haram li-gayrihi denir. Haram fâili fiili üzerine i'kaba müstehak olandır. Haram li-aynihi menşati hürmet-i ayn* olandır. Hamr ve hınzır ve .. gibilerdir. Hürmet-i li-gayrihi menşati gayrı olduğundandır. Gayrının malını ekl gibi. Evvelki kısımda .. ikincide fiile taalluk eder.

Mekruh tahrimi ve tenzihiye ayrılır. Bila men' terki işlemesine râci' olandır. Haramına akreb olursa keraheten tahrimi, hale akreb olursa tenzihi denir.

Mübah işleyip işlememesi mütesavi olandır. Yemek .. gibi.

Maksad-ı uhreviye-i mükellefin ikinci nev'i olan ruhsat ise i'badın ğadrine* mebni meşru' olandır ki dört türlü olur. İkisi hakikat, ikisi mücazdir. Hakikatın birinci kısmı kalbî iman ile .. olan mekruhun* lisan üzere kelime-i küfür icrası ve Ramazan'da iftarı ve gayrının malını itlafı gibi şeylere ruhsat verildiğine mebni hürmet ve mahremi kıyamıyla muamele olmaktır. Bunun hükmü azimeti ahz evla* olup cebr ederek katl olursa şehittir. Ruhsatın esbabı ise suret-i harabiyete* ve ma'na ruhun zehakıyla* hak nefis fevt olacağından nefsin hakkı* tekaddüm olandır. Zira ikrah küfürde mana tasdik bâki ve savmda kaza ve mal gayrıda .. katl olunursa dinde hasbî* olarak hukukullahı ikame ile nefsin tebeddül ettiğidir. Sahabe-i kiramdan çoklarının fiilidir ve bazılarının şahadetiyle tebşir buyurmuştur. İkinci kısmı hakiki .. olandır. "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ" / fe men şehide minkumuş şehra fel yesumh" Savmı mucib şühud-ı şehri olup hataya âm olmasına binaen edası farzdır. Bunun hükmü terahidir "فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ" / fe iddetun min eyyamin uhar" hükmü savmın vücub-ı

terahisin* fitr kendisine ruhsat olan misafir gibi emir etmiştir. Bundan gayrımız ahz-ı evvelidir. Yani savm efdaldır tahfif olabilir

Ruhsatın mecaz kısımlarından birisi etemm olandır. Bizim hakkımızda meşru' olmayan sure-i bakara'nın ahirinde asr ve aġlal* gibi aġlal ömür ve hatada ta'yin kısas* hatan* olan a'zayı ve mevzi' bahasını** kat'-ı asr ki tevbenin sıhhatinde katl-i nefis iştirat gibi şeylerdir. Mecaz kısımlarının ikinci kısmı ise ümmetin bazısına meşru' ile ma'en bazısından sukutudur. Misafirin kasrı ve mesh-i hâk mekre ve muztarın hamr ile .. tenavülü* gibi sure-i Bakara'da “ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا ” / ve kad fassale lekum ma harreme aleykum illa madturirtum ileyh” İstina ile mukayyed olan kelimeler .. verasından ibaret olur. Kaide-i külliye, hamr ile mübtehi* kable't-tahrim mübah idi. Halet-i zarurette âlâ ma kân* aleyh bâki olup halet-i ihtiyarda tahrimi sâbit oluyor. Bizim indimizde ibahane** tebdil ettiğinden meşru' olarak bâki kalmayıp sabr ederek mevt olursa anem* olmuş olur. Hürmet-i hamrdan ve aklı sıyanetten ve hürmet-i .. bedene habisin* serabını sıyanetinden içindir. Küllün fevtinde bazı için sıyanet olamaz. Misafirin kasrı hükmünü Hz. Ömer (ö. 644) “....” “Biz emin olduğumuzda salâtı neden kasr ediyoruz?” dediğinde sahib-i şer'iat s.a.v. “...” Bizim indimizde ıskat olup ruhsattır. Salât-ı fecri nasıl dört rekât kılınmadığı gibi misafirin zuhuru iki rekât olup ithamı* câiz değildir. Misafir zuhur ve ikindi ve yatsı namazlarını dört rekât kıldığından nakl niyetiyle iki rekât kılsa bile isaet etmiş olup kaide-i evveliyi terkinde farz olduğundan namazları müfsiddir. Peygamberimizin bu kasr-ı cenab-ı vâhibü'l âtâyadan size sadaka olup sadakasını kabul ediniz, kavli-i şerifi misafir dört rekât kılamayıp yalnız müntefi ve iki rekât kasr edecektir. Ve İbn Abbas (ö. 68/687-88) (ra)'dan naklen “....” ve İbn Ömer (ö. 73/693)'den rivâyette // 431 // “....” ve Âişe-i Sıddıka (ö. 58/678)'den rivâyette “...” buyurulmuştur ki bunlar ile misafirin kasrı tahkik buyrulmuştur.

Meshül-hâk da âzimet olan gasl .. müddet meshde ruhsaten .. oldu. Zira hâk* ile istinâr-ı kadem kademe hadisin sirâyetini men' eder. Mesh ibtidada yesr için meşru' olmuştur. Ruhsattan bu kısmın hükmü âzimet meşru' olarak bâki kalmamaktır.

Mübahis-i ahkâmdan hükmün evvelki olan kısım ve sun'u beş kısma ayrılmıştır: birinci rûkn; ikinci illet; üçüncü sebab; dördüncü şart;

beşinci alamettir. Tafsilatı yakında mahkûmun-aleyh bahsinin hakkında* gelecektir.

Mübahis-i ahkâmdan üçüncüsü olan mahkûmun-bih hitab-ı şâri' taalluk eden fiildir. Ma'haz fûru' bahsinin ibtidasında mücmelen beyan olduğu üzere dört nev'e ayrılmıştır: birincisi halisa-yı hukukullahdır ki âleme nef'i âmm ve hiçbir kimseye ihtisas olmaksızın taalluk eden mâder .. âzim nef'i şümulüne mebni Cenab-ı Hakk'a nisbet olunur. .. ise tahlik itibarıyla Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerine izafetinde küllisi müsavi ittifa'* ve .. itibarıyla cümlesinden Cenab-ı Hakk mütealidir. Hukukullah Sekizdir: birincisi ibadet-i halisadır ki usûl ve fûru' cemi' tevabî' ve levahikiyle iman vesa'ir ibâdât gibi ki usûl ve fûru' ve zevâide ayrılır. İmanın aslı tasdik ve lahiki ikrar-ı bil-lisan ve zevâidi âmâldır. Tahkik ve tafsili şu vecihledir ki imanın aslı tasdiktir. Zira sükût kabul etmez. Yani bil-zarure bil-lisan peygamber-i zışanın getirdiği şeylerin cem'isine ve Muhammed aleyhisselâtu ve's-selâmın nübüvvetine ve Sâni'in vücud ve vahdaniyyet vesa'ir sıfatına iz'an ve kalbin kabulü ma'nasına tasdik denir. Ve imanın lâhiki ise ikrar-ı bil-lisandır.

Şemsü'l-eimme ve Fahu'l-İslâm ve fukahadan ekseri indinde tasdikın muadâtı* ancak kalp olduğundan ahresde (dilsiz) taazzür ve mükrehde (zorlanan) teessür* indinde ikrar sükût eder. Ve bazılar indinde iman ancak yalnız tasdik olup, ikrar dünyada icra-yı ahkâm için şarttır. Hatta kalbiyle tasdik edip lisan ile ikrar etmezse temekkün ile indillah mü'mindir. Zahirde olan mâyi (temel, esas) tercüme ve tasdik-i kalbe delil ikrar-ı bil-lisandır ki asıl değildir. İmanın zev'aidi âmâldır. Zira bedvenu'l* 'amel iman olmadığına hadis-i Nebevî vârid olması // 432 // yani sıfat-ı kemal-i nehy .. ve mükemmelat*-ı iman üzere zâid olduğu mübeyyindir. Hukukullah için bazen asıl ve halef olur. İmanın aslı tasdik tasdik ve ikrar olup sonra mücerred ikrar-ı ahkâm-ı dünyayı icrada halef, yani asıl makamına kâim oldu. Hatta tasdik bulunmazsa bile İslâm olmaya ikrah olunanın ikrarında iman ile hüküm olunur.

Sonra sağır (bülûğa ermemiş çocuk) ebeveynininden birinin sağır hakkında iman-ı âcizine mebni sağirin edasında halef olup müslim kılınır*. Ebeveyni bulunmadıkda tebi'yet ed-dâr* ve'l ğanimin* ondan halef olur. Yani ahad ebeveyni beraber olmayarak bizim dârımıza dâhil olan sağire İslâm'ı ısbatta ehl-i dâra tebi'yeti ebeveynine tebi'yyetten

halef oldu. Mesela bir sabi sebi (savaşta esir düşmek) olundukda âkil* olmasıyla .. İslâm olur. Bu asıldır. Âkil olmadıkda ebeveyninden biri İslâm olursa sabi ona tabi'dir. Ebeveyni İslâm olmadığı takdirde dâr-ı İslâm'a ihraç olundukda dâra tebi'an müslimdir. Eğer ihraç olunup belki taksim .. dâr-ı harpde müslimden bey' olursa İslâm'da onu sebi edene tabi'dir. Fevt* oldukda üzerine namaz kılınıp makabir-i müsliminde defin olunur.

Füru'un aslına gelince; .. ve imanın talisi olan halvettir. Neam*-ı zahire ve batinenin şükründen için meşruıyyeti ef'al-i kalp ve âmal-i cevarih olduğuna mübeyyendir. Füru'u iman olması bila vasıta kurbet olan imandan ta'zim buyurduğu Ka'be vasıtasıyla kurbet olduğudur ki imandan dûn olmuş olur.

Füru'un lâhiki zekevattır. Ni'met-i beden asıl ve ni'met-i mal füru'dur. Zira vefâye-i* nefis içindir. Ni'met-i mal dünya ni'metinin bir cüz'üne müteallik olduğundan salâtın .. hasebiyle füru' olmuş olur.

Sonra savmdır, her ne kadar ibadet bedeniye ise de nefis kahr* ve riyazet için meşru'dur ki şehavete mâil olan nefis vasıtasıyla kurbet oluyor.

Sonra hacdır, imkâne-i mahsusada evkat ve ef'al-i mahsusa ile ziyare-i Beyt-i Muazzam olup evtatdan* ve halattan hicret ve canib-i ehil* ve evlattan inkıta'ıyla mevadd-ı şehvet-i münkat'i ve nefis-i zâif olur.

Sonra cihattır, zira farz-ı kifaye olduğundan .. a'yan olan matekaddemededen müteahhirdir.

Salâtın zevâidi ise sünneti ve âdâbidir. Ferâizi tekmi için ferâiz üzerine ziyade meşru' olup vacip olmadıklarından maksud değillerdir.

Hakullahtan ikincisi ukûbat-ı kâmileler... tarik-i haddi gibi kıt'a ya katlen* hâlası hakullahtır. Sebebi ise Allah ve Resulüyle muharebedir. Zira cenab Furkan-ı mecidinde ceza tesmiye kıldı. // 433 // Fiil mukabilinde ceza-yı mutlak hakullah-ı Teâlâ vacip olandır.

Hadd-i zina insa-yı sıyanet; hadd-i sirkat emvalı sıyanet; hadd-i şerb ukûlü sıyanet için meşru'dur ki tafsilatı inşallah bâb-ı mahsusunda zikir olunacaktır.

Üçüncü ukûbat-ı kasiredir. Katl ile herman-ı* erş (yaralanan veya kesilen bir uzuvdan dolayı verilmesi lazım gelen diyet) gibi maktûl bunda

münafi' olmadığından hakullahtır. Cenabeti sebebiyle hakkını* azm etmiş olduğundan kâtile ukûb olup karabet* ki illete istihkak idi, haram olmuştur. Bedenine elem lâ hak olmadığından ve malında noksan bulunmadığına mebni kâtil cihetinden kasıradır.

Dördüncü ibadetle ukubat beyrinde da'ir olan hukuktur. Kefaret gibi. Zünubu sitare olduğundan kefarete nam verilmiştir. Savm gibi ki vücubunda mana-yı ukûbat olduğuna mebni fiil-i mahzuru işlediğine ecziyedir* ve .. gibi müsebbih* ve sabiye kefarete vacip olmaz. Kefaret-i fitrdan gayrı kefarete ibadet ve ukûbat cihetinden galip olan ibadettir. Zira cebr olmaksızın tarik-i fetava ile i'nak* ve sadaka ve savm ile emrolunur ve bu kefarete ise hata'i* ve nâs ve mekre* olan ashab-ı i'zar* üzerine vaciptir. Eğer cihet-i ukûbat kendisinde râci' olmuş olsaydı i'zar* sebebiyle vücubu mümteni' olurdu. Zira ma'zur ukûbata müstehak olmaz.

Beşinci kendisinde .. olan ibadettir. Sadaka-yı fitr gibi ki kendisinde mana-yı ibadet olduğundan sadaka gayrının re'si* sebebiyle vücubunda ...

Altıncı kendisinde ukûbat olan ... haraç gibi ki ziraat i'maret-i dünya ve cihaddat a'razı olan kendisinde bulunduğu mebnî taalluku itibarıyla ma'nen ukûbat vardır.

Yedinci bi-nefsihi ka'im olan haktır. Hamse ğana'im ve ma'den gibi kelimetullahı i'la ve dinini iğraz için cihad hakullahtır. Bununla musab olanın küllisi hakullah olmuş olur. Fakat imtinanen ğanemin erbaa* ahmas kılınmıştır.

Sekizinci kendisinde ibadet olan .. aşr gibi.

Ma'haz-ı furû'un dört nev'inden ikinci nev'i hâlâs-ı hakullahu'l-ibaddır ki maslahat-ı hâlâsa taalluk eder. Gayrın malının harameti* gibi ki bedel-i mütellefat* ve bedel-i mağsub malın ... olunmasını ve malın nikah ve talak gibilerdir.

Üçüncü nev'i hakullaha hak-ı abde galip olandır. Hadd-i kazf gibi. İmdi, makzufdan ar-ı zinayı def' ve ırzını sıyanetinde hakk-ı abd, alması* fesaddan muhafaza ile hadd-i zâcir .. olmasından hakullah meşru' olduğuna binaen e'imme-i Hanife indinde // 434 // irs câri olmayıp ukûle sükût etmediğinden hakullah galip olmuştur.

Dördüncü nev'i hakk-ı abd tercih ile olandır, kısas gibi. Zira bu hadd ve hâlasa gibi şehadetle sakıttır. Aslında ceza-yı fiil olup hatta vahid sebebiyle cemaat katl olduğuna ve e'alin eczayesi* ile hakullahtır ve vücubu tarik-i mahasale olduğuna mebni mahal ile mukabele ma'nası olduğundan irs câri ve afv ile i'tiyazı* sahih “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ / Ve lekum fil kısası hayatun” kavliyle hakku'l-abd mercih* ve galiptir.

Mahkûmun-bih mes'elesini muhtelif-fiha ve asıldan halefe nakli misaliyle* hatm verelim: mesela su ile taharet asıl teyemmüm sudan haleftir. Vücut mâ'i gayesine kadar hiddet onunla mürtefi' olur. “فَلَمْ تَجِدُوا / مَا قَنَيْمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا / fe lem tecidu maen fe teyemmemu saiden tayyiben” nass-ı şerifiyle mutlak. Salât murad ettikde hal-i aczde Hâkim-i mutlak ... nakl.. vakt üzerine cevaz tekaddümünde ve teyemmüm vâhid ile ferâiz te'diyesinde Hâkim teyemmüm Hâkim ma'dır*. Şâfiî (ö. 820) indinde halef-i zarurete hacet vaktinin de* halef olduğuna mebni kable'l-vakt câiz olduğu gibi bir teyemmüm ile ferâiz-i müteaddide eda olunamaz.

İmam-ı âzam (ö. 767) ve Ebu Yusuf (ö. 798) indlerinde .. olan cemaate müteyemmim imameti ve gâsl er-racül olan cemaate mesah* olan imamın imameti sahih ve câizdir. Zira halifenin şartı asıl sebep müteakkid* olsun için asıl mümkün olup sonra ârazı sebebiyle asıl âdem olmaktır. Mesela bu mes'eleda bit-tarik el keramete* mânin* husulü mümkün olduğuna mebni .. sebep için salât iradesi müteakkid olur. Sonra acz zuhurundan için hüküm teyemmüme iştigal eder.

Mübahis-i ahkâmdan dördüncü olan mahkûmun-i aleyh mükelleftir. Yani ruh ile bedenden mürekkeb fiiliyle hitab taalluk ettiği insandır. “Teklif” mükellefde akıl bil-melekeye mevkuf ehlinin vücubudur. “Akıl” ma'na-yı kesireye ıtlak olunur ise de muhtar olan ulûm kendiyile iktisab olunan kava'i* nefsiyyedir. “Ulûm”dan murad nazariyyatta ve iktisabdad murad, zaruriyyattan tahsili veya zaruriyyata müntehi olan nazariyattır. Kavanisi* kendisiyle fâil ya münfail olan mâdır*. “Nefs” ruh tesmiye olunan nefs-i natıkadır.

Ulûm için iki kuvvet olup birinci mebde'î'l-idrakdir ki akl-ı nazarî*, ikinci mebde'î'l-fiildir ki akl-ı 'amelî denir. Kuvve'i nazariyenin zaruriyyatı tasarrufunda ve kemalat-i iktisabı terettübünde meratib-i erbaa terettüb etmiştir. Bunun hükmü ise // 435 // hükm-i mutlak, nefs* mebde'î fitratta ulûmdan hâli ve ona kâbil hâlk buyurmuştur. Cemi'i

surdan* hâli ve ona kâbil heyuli* evveliyeye benzediğinden bu mertebeye veya nefsin bunda olmasına akl-ı heyulanî* denir ki mesela tıfılın istiadadı menzilesindedir. Badehu zaruriyyatı idrak ve nazariyyatı tahsil istiadadında bu mertebeye ya bunda fiile meleke ki intikali husulüne mebni akıl bi'l-meleke denir. Kitabet ta'limine ümmünün istiadadı gibi. Sonra nefis nazariyyatı kesb-i cedide tecessüm*-i zahmet ihtiyar etmeksizin dilediği vakitte istihzarına kudret husulünde fiile şiddet-i kurbetten bu mertebeye ya bunda olan akla akıl bi'l-fiil denir. Ketb etmeyip dilediği vakitte kitabete kâdirin istiadadı gibi. Nazariyyat onun indinde hazır ve onu müşahede ederse bu mertebeye ve bunda olan akla akl-ı müstefad denir. Feyyazdan bu kuvveti istifade eder demektir.

Mertebe'i sâni olan akıl bil-fiili menat* teklif kılınmışlardır. Zira bununla beha'im* derecesinden insanirtifa' edip nur akıl işrakıyla idrak-ı mahsusatı tecavüz eder. Akıl bil-meleke hadd ve .. ve beka-i efrad-ı insanda münkaddındır*. Binaenaleyh külli şahsın akli menat-ı teklif olan mertebeye bâliğ olup olmadığına müteazzir olduğundan kabl-ı şer'iden o mertebe takdir kılınarak bilûğ akıl bi'l-meleke makamına ikâme olunmuştur. "Hâkim" bahsinde tafsil olunduğu üzere yalnız akıl Mu'tezile indinde hükme kâfidir. Yani hitâb-ı şâri'e hâcet olmaksızın mahkûmun-i aleyh olmasa da akıl kifâyet eder. Sabi âkil ve re's-i celide* olan âdem iman ile mükelleflerdir. Ve ciheti idrak olunan tafsil* ve idrak olunmayan icmâl-i fûru'dan* mükelleflerdir. İnde'l vürudundan evvel abde hüküm yoktur. Sabi âkil ve şâhek** celide* olan âdem ma'zur olup sabinin imanı re's-i celide*bulunan küfrü mu'teber değildir. Akla i'tidad olmadığına mebni hitâb müntefidir ki sâni bî kâil .. olur.

Bizim indimizde kavl-i Eş'are* ve Mu'tezile mütevesat* muhtar olandır. Şu mahkûmun*i aleyhde ehliyetten lüzumu tahkikata mebni ve bu ise ancak akıl ile sâbit olduğundan ehliyet ikiye ayrılır: birine "ehliyet-i vücûb", diğerine "ehliyet-i eda" nam verilmiştir. Lehine veya aleyhine hukuk-i meşru'anın vücûbuna sâlih* olur ise ehliyet-i vücûb, // 436 // şer'an mu'tediye* veçhi üzere ondan fiilin südürüne sâlih* olana ehliyet-i eda' denir. Birinci, vakt iledir. Leh ve aleyhine insan onunla ehil olan vasıflardır. İkinci, ikiye ayrılır; "kâsire" ve "kâmile" nam verilmiştir. Sıhhat eda üzerine ibtina* olursa kâmiledir. Ehliyet edayı kâsire ve

kâmile den herbiri kâsire kâsire ve kâmile kâmile kudretiyle sâbit olur ki kudret-i kâsire, kudret kâsire akıl kâsire ile kâmile, akıl kâmile ile sabittir.

.. ve temessül ile birkaç kısmını beyan edip bâkiyesini ilm-i usulde müdevven kitaba müracaata havale olunur. Kâsır akıl, sabi ile muanevedir*. Kâmil akıl, bâliğ ile gayr-ı ..dir. şu ehliyetlerin birini veya ikisini izale eden şey iki nev'e münkasımdır: birinci, abdin onda ihtiyar ve iktisabı olmayan semaviyyedir. İkinci, abdin iktisabında veya izalesinin terkinde dahli olan müktesebdir. 'Avarız-ı semaviyye birkaç kısma ayrıldığı gibi 'avarız-ı müktesebe de birkaç türlüdür.

'Avarız-ı semaviyyeden birinci cünundur. Umurun hasen ve kubh beynini mucize* avâkıbıdır ki olan kuvvetin ihtilaline denir ki asıl hilkatinde dimağın cebeli* noksanından veya halat* ve afat sebebiyle dimağın feracının i'tidalden hurucudur. Veya şeytan onun üzerine istilâ ve hayâlat-ı fâside ilkasıdır. Bu üç vecihle cünun vâki' olur.

İkinci sigardır. Üçüncüsü nisyan, dördüncüsü 'ateh, beşinci igma' (bayılma), altıncısı rık, yedincisi hayz ve neffas, sekizincisi maraz, dokuzuncusu nevmidir. Bu ise gayr-ı ihtiyari futur-ı* tabi'i olup 'amelden havass-ı zâhire-i selimeyi aklın vücuduyla ma'an aklı men' eder. İnde'l etbâ* a'zada ruh nefsaniye ceryanından dimağda münhasıra* rutubet muazzele men' sebebiyle hayatın sekvetidir*. Tafsilatı inşallah bahs-i mahsusunda zikir olunacaktır. Onuncu mevttir.

'Avârız-ı müktesebenin aksamı ise birinci cehl, ikinci sekr, üçüncü hezl, dördüncü sefeh, beşinci sefer, altıncı hata, yedinci ikrahtır ki ikiye ayrılarak biri itlaf-ı nefis ve uzuv* ile ihtiyarı ifsad* rıza-yı idam edendir ki mülcî nam verilmiş idi. İkinci habs ve kayd ve darb ve bunların misliyle ihtiyarı ifsad* etmeyendir, gayr-ı mülcî denilmiş idi.

Hitab-ı ilahiyenin eseri olan hükmün vaz'ı kısmı ki rükn ve sebep ve şart ve illet ve alamet diye beşe ayrılmıştır. Bu mübahisin tafsilatı şu vecihledir ki hüküm, teklif itibarıyla hükm-i teklife // 437 // şey'in taallukuyla o şey'in sıfatının vusulüne mebni hitabullahın eseridir. Ama rükn, hükm-i teklifiyye taalluk eden şey' hükm-i teklifte dâhil olandır ki iki kısma ayrılır: biri aslîdir. Rüknün intifasında şey'in hükmü bâki olarak muteber olmazsa, iman için tasdik gibi. İkinci zâiddir. Özre mebni muteber olur ki iki nev' üzeredir: biri sebebi'l* keyfdır ki imanda ikrar

gibi. Zira bu ikrar rükniyyet ile imanda muteber keyfiyyet olup asla hâlet-i ihtiyarda sükut* etmez lakin rükün zâid olmasına mebni ikrah-ı azarla* sâkıt olur. İkinci sebebi'l kemiiyyet olup .. ve ekserden mürekkeb olan .. gibi ki ekser için hüküm-i küll var denir. Sebep ki vuzu'bun* ikinci kısmıdır, sebep hükümde vuzu' ve te'siri olmaksızın fakat hükme tarik olan şey'dir. İştibah olunmayan kavâid-i şer'iyyedendir ki şâri' eş-şâri'* ancak vahde lâ şerike leh teâla ve tekaddes hazretleridir. Ve ahkâmı icadında münferiddir. Ancak biz zâhirde ahkâmı Allah Teâlâ hazretlerinin kılmasıyla sebebp olan şey'e izâfe ve 'ibâd üzerine teshilen ve teysiren ma'rifet-i ahkâma ittisalına mebni esbâb-ı zahirenin bilmesiyle ahkâm-ı ona müretteb ederiz ki esbâb-ı zâhire müesserat olmayıp imârat ve alâmatır.

Sebep ya hakiki ya mecâzi diye iki türlüdür. Hükümde te'siri taakkul olmaksızın hükmün vücuduna vücubuna vaz'an muzaf olmayarak hükmün tarikine hakikat denir. Bunun hükmü fiilin eseri ona muzaf olmamaktır. Mesela kat'-ı tarike ve katle* ve sirkate delalet eden ve imsak için sabiye silah verip sabi o silahla nefsin katlinde dâfia ve sen ve bizim ekimiz için ağaca çık da meyvesi dök dediğinde bir sabi çıkıp sekutunda* çıkaran adama .. lazım gelmez. Ya illet hükmünde olan sebeptir ki illete hükmü için hüküm ile sebep beyninde bilâ vaz' illete mütehalline* muzaf olmaktadır. Bunun hükmü ise fiilin eseri ona muzaf olmaktadır. Mesela hayvanı sevk ve kâid gibi. Zira dâne* sâik ve kâidin tab'i* üzere meş* ettiğinde fiili bil zarur ona muzaf olur lakin sevk ile fevd-i telef için vaz' olmadığından bunlarla telef olan mahallin bedeline muzaf olur. Zira şu tesliyk* hükmidir ve kat'-ı cebel-i kandil* ve câyi' derununda bulunan tulumu*şek* ve tarike bir çıkartma // 438 // ve taş vesâire bırakma ve mâil olan duvarı terk etme ve gayrın .. idhaliyle ekl ettirme, bunların cümlesinde illet hükmünde sebep olduğundan fiilin eseri ona muzaf olur.

Ya illete müşabih olan sebeptir. Terâhi 'ameli üzere indinde sübuten hüküm ona muzaf olmaktadır. Gayrın mülkünde kapu* hakkı gibi. Ya hükme mütemellil vaz' olmaksızın hüküm onunla sâbit olmaktadır. Bunun hükmü taabbüdî ile fiilin eseri ona muzaf olmaktadır. Kasd ile sabiye olan şerikini yani kumâ* ta'bir olunan ortağını kebire (büyük günahlar) ırzâi* gibi.

Sebeb-i mecaziye gelince ma'ilde* ona ifzâ* olunan hükm-i tarikdir. .. için birkaç misal irad edelim: kefarete sebeb-i mecazi olan yemin-i billah şarta taalluk olunan tatlik ve i'naf (sertlik etme) ve nezr ve cezaya sebeb-i mecazi murad olunan ta'lik gibi. Bu ta'alukatta cezaya ifada* olmayıp ancak şartın vücudunda bi'l-fiil taallukat esbaba mehazi* olur. Ve yeminde kefarete ifada* olmayıp ancak hıns (yeminini bozmak) takdirinde olur.

Bu sebeb-i mecazi bizim indimizde iki vecihle hakikat şüphesidir. Biri yemin-i billah ve gayrısı te'kid için şer' olunmuştur. İkinci şerrin* vücutu ceza bi'l-lüzum kefarete havfından içindir. Buna binaen mesela bir adam zevcesine “Eğer haneye dühul edersen ise sen üç talakla talaksın” dediğinde sonra üç talakla tatlik etse zevç-i ahir te'zvic edip ona dühulünden sonra evvelki zevce nikâh-ı sahih i'ade edip dâre dühulunda indinâ* tatlik olunmaz. İmam Tirmizi (ö. 892) indinde tatlik olunur. Yani ta'lik ve ma'dununu bizim indimizde iptal eder. Tirmizi indinde bu kısım mecaz-ı mahz* olduğundan iptal etmez der. İbtida ta'lik ancak emr .. ancak olduğuna mebni fil-hal mahâl sâbit olmamak müftedidir*. Sebebdan bu kısım Şâfi (ö. 820) indinde illet ma'nasına sebeptir der. “..” kavlinde ta'liki câiz görmez. Nisâb bulundukda kable'l-hul* edası câiz olan zekevat sebep bulundukda şartın vücudundan evvel te'cili câiz olduğuna mebni kable'l-hıns // 439 // mal ile tekfir câizdir, der. Herbir ahkâm için sebep zâhir olduğu ve esbab-ı zâhir müesserat olamayıp imârat ve 'alâmat bulunduğu bî iştibah ve bî şekk ise de esbab-ı zâhire ile bize nisbeten ef'alullah ve hükm-i mâlâ nihâyesi mestûr ve mahfuz bulunmuş ve ancak sebeb-i zâhiri akl-ı kâsıra nisbet olunmuştur.

Birkaç misal-i sebeb-i zâhir ile sebep bahsine hitâm verelim: “Hudus-ı âlem” imana sebeptir. Yani abdin fiili olan nefes vücutu imana, hudus-ı âlem sebeptir. Allah Teâlâ hazretlerinin vücuduna ve vahdaniyetine ve sâir sıfatına tasdik ve ikrar için mâsiva Allah'a* cevâhir ve a'raz mesbuk bi'l-ademdir*. Ama Sâni' Kıdem ve muhdis-i ezeli ..sinden ğani vacibu'z-zât Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin vacibu'l-vücutu ma'nasına değildir. Sıfatta teklif müteaddim* olduğundan sabi her ne kadar iman ile muhatab değilse de âfâk ve enfüs olan sebep tahakkuk ettiğinden vücut rükn olan ikrar ve tasdik bulunmasına mebni sabi-i mümeyyizin imanı sahihtir. “Salât”a sebep vakittir. “zekat”a sebep

aleyhisselâtu ve's-selâmın “..” kavlı-i şerifinin zekavat nisaba muzaf olduğundan nisabdır. “Savm”e sebep, bazıları yevm ve bazıları şuhud-ı şehîr olduğuna zâhebdir. “Sadaka-yı fıtır”a sebep “...” hadis-i Nebevîsi müennesinin* vasfı i'tibar er-re'si* üzere delalet ki müennes ancak re'sden vacip olup vaktinden olmadığından keyfiyyeti mukaddem müennes vedir. “Sehunun*” “tahammülün*” ma'nasınadır. “Hac'a” sebep “وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا” / ve lillahi alen nasi hiccul beyti menistetaa ileyhi sebila” âyetinde izafet delaletiyle “Ka'be-i müşerreffe”dir. “Aşare*” sebep ma'na-yı ibadet kendisinde bulunan müennes olduğuna mebni tahkiken ..dir. “Haraca” sebep ma'nayı ukubet* kendisinde bulunan müennes olduğuna mebni takriren ...dir. Binaenaleyh aşar* ile haraç sebep-i vâhid olan müctemi' olamaz. “Taharete” sebep “../..” âyet-i celilesinde demek olduğundan “iradetü's-salavat”dır. Taharetten .. sıfat-ı* taharetle binyedi* er-Rabb vukuf olup hades-i taharetin // 440 // vücubuna şarttır. Zaten ahkâm-ı şer'iyye-i 'ameliyye emr-i ahirete taallukunda ibadat, emr-i dünyaya taalluku, şahsın bekâsına taalluku muamelat, menzil itibarıyla bekâ-yı nev'e* taalluku münakehat, temeddün* itibarıyla taalluku ukûbattır. Muamelatın sebep-i meşru'iyyeti kıyametin kıyamına kadar âlemin bekâsının taalluku nâsın ta'tili ile kendisine muhtaç olanlardır. Yani muamelatın şer'i olmasının sebebi bekaü'l-... Yani kudretin zamanına ve ilmin vaktine kadar Allah Teâlâ hazretlerinin âlemin bekâsını irade buyurması, bey' (bir malı diğer bir malla değiştirmek) ve nikâh emsali şeylerin şer'iyyetine sebeptir.

Ahkâm-ı 'ameliyyenin mâhaz* fûru' bahsinin ibtidasında zikir olduğu üzere kıyam-ı saate kadar bekâ-yı nev'i insana şu nizâm-ı menutu cenab-ı Hakimu'l-Hâkimin takdir buyurmuştur. Bu ise hıfz-ı eşhâsı üzere mebnidir. Zira nev'i insanın bekâsı hıfz-ı eşhâsı ile olur ki ifrâd nev'i beyninde muâvenet ve müşârekete .. Mesken ve libas ve gıda gibi umur-ı sanâiyyeye i'tidal-i mizâc hasebiyle bekâda* ... Sonra tevalüd ve tenâsül için zekur (erkekler) ve inâs (kadınlar) beyninde izdivaç ve kıyam-ı musâlehe*-i insan muhtaçtır. Bu umurun küllisi bekâ-yı şahsa müteallik olan .. ve bekâ-yı nev'e müteallik olan münakehat bâbında beyinlerinde adl ve nizâmı hıfz eder. Şâri' indinden usul-i kelime-i mukarrereye muhtaçtır. Zira her insan kendisine mülayim olanı müştahi ve mezahim olan üzere gadab eder de cevri* ve zulm vâki' olup emr-i

nizâm .. olur. İşte bu sırr-ı 'acibeye ve bu sebab-i garibeye binaen muamelat meşru' olmuştur.

... ibâhe ile hatr beyninde olan umûr-i şer'iyyeye misal, Ramazan'da umden* fitr ve katl-i hatâ* gibilerdir. Evvelkisi memlukü olan nefsinin fiiline mülâki olduğu hey'etten mübah, ibadet üzere cenâbeti hey'etinden mahturdur. İkincisi .. hey'etinden mübah, taibeti* terki sebebinden mahturdur. "Kısas"a sebep umden* katldır. "Recm ve celd"e sebep zinadır. "Kat'-ı yede" sebep "sirkat"tır. Bunlar ise mahturat-ı* mahzâdır*.

"Tasarrufât-ı meşru'a" da "ihtisas-ı şer'iyye" için sebeptir. Mesela abdin fiiline eser olan ahkâm-ı bey'de mülk ve nikâhda hülle* ve talakda hürmet gibi. İşte bunlara ihtisasat-ı şer'iyye denir. Bunların sebebi âsârı olan ef'aldir ki tasarrufat-ı meşru'adır. İcâb vekabul vesâire gibi. // 441 // .. üçüncü kısmı olan şart kendisine ikdâ* ve te'sir olmaksızın vücud üzerine tevakkuf eden şey'den ibarettir. Bu, ikiye ayrılır: biri mahz, ikinci ca'lidir. İkdâ* ve izafetin sıhhati anda mülâhaza olmayıp mücerred tevakkuf el hükm olursa şart-ı mahzdır. Hükmün illetinin .. tevakkuf ederse şart-ı ca'lidir. Misal ile tevzih edelim: nikaha şühud, salâta taharet şart-ı mahzdır. Şart-ı ca'li de ikiye ayrılır: biri kelime-i şart ki siga-i şart denir. "...." gibi. İkinciye kelime-i şarta delalet ettiğinden delalet-i şart denir ki muayyen ve gayr-ı muayyende cereyan edene şart-ı siga' olup bu kısım gayr-ı muayyene mahsusdur. "..." gibi. Zira bu ibare itibarındadır.

Şartın diğer iki kısmı daha vardır ki biri suret-i şart ise de ma'nen olmayandır. İkinci alâmet olandır. Yani birinci kısmı ismen ki suret-i şart olup, hükmen ki ma'nen değildir. İki şarta taalluk eden hükmün evvelki şartı gibi. Meselen "..." gibi. İmdi bu misalde eğer nikahda olarak her iki dâre* dâhil olursa ittifaken talak vâki'dir. Eğer ibâne edip dârine dâhil ya iki dârdan birine dâhil olup ibânedden sonra dâr-ı sâniye duhulünde ittifaken talak vâki' olmaz. Eğer ibâne edip dâreyninde birine dâhil sonra tezvic edip dâr-ı ahiriye dâhil olursa indinen* talak vâki' olur. İmam Tirmizi (ö. 892) muhalefet etmiştir.

Şart-ı alâmet olan kısma gelince hafasıyla* maen nefis ve sıfat illetin tahakkukuyla zâhir olandır. İmameyn indinde neseb için delâlet gibi ki illet olan ulufi* mazhardır. Ca'li zâhir ya ferraş-ı kâim ya zevcden

hayli* ikrar ya âdem-i ikrar bulunsun bulunmasın mutlak olarak delâlete şehâdet-i kâbil ile neseb ısbat etmişlerdir. Zira velâdet-i âlamet ma'nasına şarttır. Tahkik rahimde mevcud olan velâdetle zâhir olur da bulunduğu vakit ondan neseb sâbit olur. İmam-ı âzam (ö. 767) rahimehullah buyurur ki “Bir hükmü zâhire bina kıldığımızdan bizim hakkımızda delâlet-i // 442 // neseb için şart muhazdır.” Huccet-i kâmile olan delâlet iki recül veya iki .. ve bir recül ile sâbit olur. Ama .. zâhir ya ferraş-ı* kâim ya zevcden hayli* ikrar bunun hilafınadır. Kıyam nesebe delil bulunduğundan delâlet ma'rifete mahza olur.

Hükm-i vaz'ıyyetin* dördüncüsü olan illet Lügatta “muğbir*” denilen ıstılahta ademden* vücuda hükmü tağayyur ettiğinden illet-i şer'iyye denir. İbtida illet istitâat olan illet-i aklıyye gibi zemanda ma'lule mukârdan* olandır ki yedi kısma ayrılır. E'imme-i Hanife'den bazıları illetten hükmün terâhisinin* cevazıyla beyinlerin tefrik etmiştir. Birinci mülk için ismen ve ma'nen ve hükmen illet olan. İkinci ismen ve ma'nen illet olup hükmen olmayan. Üçüncü ma'nen ve hükmen illet olup ismen olmayan. Dördüncü ismen ve hükmen illet olup ma'nen değildir. Beşinci yalnız ismen illet olur. Altıncı yalnız ma'ni illet olur. Yedinci yalnız hükmen illettir. Emsile ile tevzih ve teşrih edelim:

Birinciye misal; bey' gibi ismen illet, illetin hükme vaz'ı ma'nen illet, hükümde te'siri hükmen illet, illetten hüküm te'hir etmemesidir.

İkinciye misal; ba'y-ı mevkuf ve ba'y-ı hıyâr ve .. helâki .. olan cerh, vakte muzaf olan icâb, katlu'l-hul* nisab gibi. İmdi büyü'da ismen vaz'a* ve ma'nen te'sire illet olmuş ise de hükmen illet olmamıştır. Zira ma'lul mütedâhidir*. Yani ibtida tertib etmeyip belki vâsıta iledir. Merdumunda* ve helâki .. olan cerhdir. Teberru'dan meridin** cehri şer'an hükm-i mü'essire olup mevtin* ittisaline kadar mütedahidir. Helâki .. olan cerhde bey'ine merdumun* gibidir. Vakte muzaf-ı icâbda ismen vaz'a* ve ma'nen te'sire illet ise de “..” gibi izâfet-i hakiki için hüküm mütedahidir*.

Üçüncüye misal; illetin cüz'i ahiri gibi ki unk* için kıratıyla* mülk misilli hangisi teahhur ederse unkda* herbiri ma'nen te'siri olduğundan illet olmuş olur.

Dördüncüye misal; da'i sebep .. olan müsebbib makamında kâim olmasıdır. .. mefâsıl mucib nevmin* hadse* sebep olması ve iltikâyı ..

vücubuna sebep olmasını sekr-i mutlak ile maraz-ı müşfik* ruhsatlarına sebep olması gibi ki bunlar şer'i olan izafet ve vaz'a* ismen adem-i terahisine* mebni hükmen illet olup ma'nen* değillerdir. Zira ancak huruc-ı .. ve huruc-ı

// 443 // Beşinciye misal şart-ı muallak gibi. “...” kavlinde dâre duhulundan sonra talakın vuku'u sabittir. Ta'lik-i sâbık ve ona müzafefe* ismen illet olur lakin kabl-i duhul ed-dâr talakın vuku'unda müessir olmayıp belki hüküm ondan .. Böyle olunca ma'nen ve hükmen illet olamayacağı sâbit olur.

Altıncıya misal .. kadar ve cinsden illete riba* terettübü gibi. İlet kendinden tereküb eden ehadu'l-vasfındır*. Muzaf olmadığı cihetten ismen ve ona terettüb etmediğinden hükmen olmayıp ukud icab ve kabul olan cüz'iyetten herbiri müessir nâmı* mukaddem olduğuna mebni te'sirde medhalı* olduğundan ma'nen illettir.

Yedinciye misal illet hükmünde şart gibi ki vaz' ve te'sir olmaksızın hüküm terettüb eder.

Hüküm Vaz'ının Beşincisi Olan Alâmet: Vücut vücuta taalluk etmeksizin hüküm kendisiyle bilinen şeydir ki dört kısma ayrılır: birinci mahz olur. Bir rükünden bir rükne intikal için tekbir* gibi. İkinci şart ma'nasına olan alâmettir, veladet gibi. Üçüncü illet ma'nasına olan al'amettir, ilel-i şer'iyye gibi. Dördüncü mecazen alâmettir, ilel-i hakikiyye ve şart-ı hakikiyye gibi.

Fasl-ı Evvel

Muhtelif-i Fiha* Emsile-i Fer'iyye Beyanındadır

Mesh-i re'sin .. müttetik-i aleyh olup miktarında muhtelif-i fihadır. İmam Malik (ö. 795) ve imam Ahmed b. Hanbel (ö. 855) istiâba zâheb olup onun* ıtlâkı üzere amel ederek buyurulmuşlardır ki “...”de olan .. ve imam Şâfi (ö. 820) bâ'n* .. için olmasına zaheb olup mesh-i re'sde ... murad var diye iki .. üzerine dahi mesh eylemeyi câiz görmüştür. Zira “...”de olan bâ* ilsak içindir. Bâ* alına ve mahale dühulu cihetiyle ikiye ayrılır: alına dühulunda fiil-i mesh .. mahale müteaddi* // 444 // olursa o mahal ... olur. ... gibi ki fiil-i mesh hâite binefsihi müteaddi oldu. Bu takdirce kelime mütenavil olup istiab küll* hâite lazım geldi. Ama bâ* mahale

dühulu “..”deki bâ’ gibi meful-i bih zikir olunmayarak mahal-i mesh alnına teşbih olunup mahal-i alna teaddi etmiş olur. O takdirce istiab lazım gelmeyip ba’ziyet iktiza eder kâidesi imam Şâfi ihtiyar etmiştir.

E’imme-i Hanefi indinde “..”deki bâ’ ilsak içindir. Âyet-i mesh mücemmil olduğuna mebni haber-i vâhid mikdarını beyan buyurmuştur ki Muğire (ö. 670) rivâyetiyle “...” “...” bu iki hadis-i şeriftir. Her ikisini de Muğire rivâyet eylemiştir. Haber-i vâhid ile ziyade ale’l-kitap mahzuru lazım gelmez. Zira haber-i vâhid mikdarını beyandır ve ma’na-yı mesh imrar-ı... olduğundan şekk yoktur ki .. evelden* murad yed olup alet-i* tathir ve yed ise mikdarda rub’-ı re’s’e karibdir. Elini başına .. imrar ile imrar eyledikde rub’-ı re’s hâsıl olur buyurmuşlardır.

Kadına eyam-ı hayzda takarrüb haram olduğu ve ahkâm-ı hayzın cereyanı müttefik-i aleyh ve müddet-i hayz muhtelif-i fihadır. Şâfi indinde “..”buyurulmuştur. “Bu hadisi işitenler teveccühledir?” diye sual edenlere “...” “Bu hadisden hayz 15 gün olmasına işaret ile hüküm olunur” diyor. E’imme-i Hanife indinde “eklu’l-hayz selâse eyyam ve ekseriha ‘aşere eyyam*”dır. Bu hadis ibaretiyle ‘amel olunmuştur ki ibaret-i nass işaret-i nassdan akva idi ki zâhirdir.

Namazın kıyamında kıraat farz olduğu müttefik-i aleyhtir. Şâfi indinde “la salate illa bi fatihatil kitap” hadis-i Nebevî’den için kıraat-ı Fatiha’nın farziyetine zahebdir. E’imme-i Hanefi indinde “...” nass-ı kat’ına* haber-i vâhidle ziyade câiz olmadığına mebni hangi âyet okunursa câiz ve Fatiha ta’yini vaciptir. Şâfi “Elbette namazda Fatiha okunacak ve fatiha’sız namaz olmaz” diyor. Hanefi “Fatiha okumak vacip, Fatiha-yı şerifeyi bilmeyen bir musalli sâir âyet-i şerife ile namaz kılması sahihdir” diyor. Musalli yani namaz kılan mü’mininin kıraat etmesi müttefik-i aleyhtir. İmama iktida eden musalli muhtelif-i fihadır. Ehl-i Kûfe ki imam-ı hümam ebu Hanife el-Kûfi indinde imama iktida eden kıraat eylemez. // 445 // Belki sükût edip istima’ eder. “وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا / Ve iza kuriel kur'anı festemiu lehu ve ensitu” âyet-i Furkaniyesiyle “...” hadis-i Nebevî ile istidlâl buyurmuşlardır. Muktedinin halef-i imamda kıraattan men’i sahabe-i kiramdan seksen zat-ı sütüne-i sıfattan rivâyet buyurulmuştur. Sa’d b. Vakkas (ö. 675) “...” buyurmuş ve hadis-i şerifte “...” .. vârid olmuştur. Ve ehl-i Medine ki imam Malik (ö. 795) vesâirlerdir, salât-ı cehriyede* okumayıp zuhr ve asrda

kıraat ederler. Şâfi (ö. 820) ise “..” hadis-i şerifiyle istidlâl edip her salavâtta yani hafi ve cehri namazlarda cemaatle edada Fatiha okur. Ancak salât-ı cehriyede* imamin Fatiha’sından sonra okur. Kıraat erkân-ı salât olup imama iktida’ ile sâkit olmaz, der. Biz dahi bu hadisi teslim ile ma’en bunda kelim olmayıp ancak söz* imamin kıraatını muktedinin kıraatı olmasındadır. Bu hadis-i şerifte ise imamin kıraatında nefy ve isbattan bir şey yoktur. Böyle olunca da delâlet sübutu sabittir.

Ka’dede tehiyyat okumak müttefik-i aleyh olup elfazının kıraatı muhtelif-i fihadır. E’imme-i Hanefi indinde İbn Mes’ud’un “التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ (السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته) (السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين) / Ettehiyyâtu lillâhi ve’s-salevâtu ve’t-tayyibâtu esselâmu ‘aleyke eyyuhe’n-nebiyyu ve rahmetullâhi ve berakâtuhû esselâmu ‘aleynâ ve ‘alâ ‘ibâdillâhi’s-salihîn. Eşhedu en lâ ilâhe illallâh ve eşhedu enne Muhammeden ‘abduhû ve rasûlüh.” Şâfi indinde Abdullah b. Abbas’ın (ö. 687) “Ettehiyyâtü’l-mübârekâtü’s-Salavâtü’t-Tayyibâtü Lillâhi. Esselâmü Aleyke Eyyuhe’n-Nebiyyü ve Rahmetullâhi ve Berekâtühû. Esselâmü Aleynâ ve Alâ ‘İbâdillâhis’Sâlihîn. Eşhedü en-lâ ilâhe illâllah ve Eşhedü enne Muhammeden Abduhû ve Resûlüh.” Tahiyyatıdır. İbn Mes’ud der ki “Aleyhisselâtu ve’s-selâm benim elimi ahz edip kıraatta sure ta’lim buyurduğu gibi teşehhüdü bana ta’lim buyurdu ve bana söyledi ki ‘ettehiyyatü ilâ ahire söyle’ dedi. Bu ta’limden sonra ‘...’ buyurdu”. Hz. Ebubekir (ö. 634) r.a. minber-i Resulullahda İbn Mes’ud’un dediği gibi tahiyyatı nâsa ta’lim buyurmuştur. Âmme-i sahabe-i güzîn ve e’imme-i hadis İbn Mes’ud’un teşehhüdünü ahz eylemişlerdir. // 446 // Selmân Fârisî (ö. 656) ve İbn Câbir (Ö. 721) ve Muaviye (ö. 680) radiyallahu anhüm ecmâin bu vecihle tehiyyatı beyan eylemişlerdir. Ebu Vâil el-Esedî (ö. 701) Abdullah b. Mes’ud’dan rivâyet eyledi ki “Bizler hz. Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve’s-sellem hazretlerinin halefinde namaz kılardık. ‘Esselâmu allah* derdik. Resul-i .. hazretleri bir günlük namazını kaza eyledi. Ondan sonra bize ikbal edip buyurdu ki ‘..... deyiniz’ emreyledi.”

İmam Kerhî (ö. 952) İbn Mes’ud’u rivâyet edip “Evvel İslâm’da alınmayan* ‘et-tâhirât’ ‘el-mübârekât’ ‘et-terakiyat* ‘es-selâmu âlâ Cebrâil ve’l-melâiketuh’ diye kıraat ederdik” diye nakleylemiştir. Ve İbn Mes’ud’un tehiyyatı mercuh* olmasında nekt (taan etmek) beyan

olunmuştur. İsmullahın takdimi “ve’s-selâvatu ve’t-teyyibât” ve o âtîfet ile gelmesi ve tamam-ı salâvât İbn Mes’ud’un teşehhüdüne .. ki İbn Mes’ud’a teşehhüd talim buyurduktan sonra “..” hadis-i Nebvî salât ancak bununla tamam ve gayrıyla tamam olmayacağına delâlet eder.

Latife-i âcibe: Birgün imam-ı âzâm Ebu Hanife (ö. 767) rahimehullah teâlâ ashabıyla oturuken bir Arabî gelip “..” diye sual eyledi. Ebu Hanife “..” dedi. Arabî “..” dedi. Gittiğinde yârân-ı Ebu Hanife bunda olan sual ve cevabın hikmetini talep eylediklerinde hz. İmam .. buyurdu ki “Arabî teşehhüdde ‘bir vav mı yoksa iki vav mı vardır’ dediğinde biz cevabında ‘vavandır’ söyledik. Bereketle bize dua eyledi, ‘..’ dedi” buyurmuştur.

“Ettehiyyatullah” ibadet-i kavliye, “ve’s-selâvat” ibadet-i fiiliye, “ve’t-teyyibat” ibadet-i mâliye Allah içindir. Leyle-i Mi’raç’ta Sahib-i Mi’raç efendimizin şu üç kelime-i tayyibe ile lisan-ı ...lerinden sitayiş* zuhurunda cenab-ı erhamerrahimin teâlâ ve tekaddes hazretleri bunlara mukâbil “Es-selâmu aleyk eyyühe’n-nebi ve rahmetullahu ve berekâtuhu” Ey Nebî-i muhterem! Ancak Allah’ın selâmı ve rahmeti ve berekâtı senin üzerine her an nâzil ve vâriddir. Onlara dahi selâmın vürudu için “Es-selâmu ‘aleynâ ve âlâ // 447 // ibâdillahi’s-sâlihîn” buyurdu. Hususi rahmetin bizim ve sâlih olan kulların üzerine nâzil ve vârid olsun diye ta’min buyurmuştur. Bu esrâr-ı mâ evhaya, makâmında bulunan şedidi’l-.. hz. Cibril-i emin vukufunda “Eşhedü en lâ ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resulühu” demiştir. İşte tehiyyat, cenab-ı zü’l-izzet* ve’l-kübra* teâlâ ve tekaddes hazretleri ile Sahib-i Mi’raç** resulü’s-sakaleyn ve peyk-i celil hz. Cibril-i emin hazeratının kelimelerinden mürekkebi bir dua-yı makbuledir.

Hiz. Ömer b. el-Hattâb (ö. 644) ve Âişe Siddîka (ö. 678)’nın da ayrıcasın* tehiyyatları ve elfâz-ı mukirreleri* rivâyet olunmuştur. İmam Şâfi (ö. 767) hazretleri İbn Abbas (ö. 680)’dan rivâyet olunan tehiyyatının dört vecihle evleviyetine zaheb olmuştur: birinci ziyade kelime olan “mübareket” vardır. Cevabında, bununla tercümesi lazım olsa teşehhüdümüzde vavlar ve elif lam mim** ve abduhu kelimeleri ziyadedir denir. İkinci Kur’ân-ı şerife muvafıktır. “Tehiyyetühüm fihâ selâm min indillahi mübareken yattiben*” cevabında, Kur’ân’a muvafık olması evlevisini iktiza eylemez. Zira ka’ide-i ahirde kıraat-ı Kur’an mekruhtur.

Tehiyyat-ı mübâreke nazm-ı şeriflerini âdemilere* hitâb esnasında zikreyledi. Ezkâr-ı salâvat ise hitâb-ı âdemiyyattan ba'id olmak evlâdır. Üçüncü selâm lafzı Kur'ân'da elif lam mimsiz zikrolunmuştur. Kalallahu teâlâ "Selâmunaleyküm" ve kalu es-selâmen* ve's-selâmu aleyh yevmi'd-din* gibi cevabında, selâm lafzı Kur'ân'da elif lam mim ile de zikrolunmuştur. Ve's-selâmu âlâ yevm .. ve's-selâmu âlâ min .. gibi. Bu ise evlevisine delalet etmez. Dördüncü İbn Abbâs sağır es-sin* olduğundan onlar şer'iden .. olanları nakl ederler. Cevabında, İbn Abbâs'dan bu rivâyet sağır sininde* vâki' olmuş kibar-ı sahabeye safâr** sahabenin rivâyetini hiçbir ehad tercih etmemiştir.

Ebû Vâil el-Esedî (ö. 701), İbn Mes'ûd (ö. 652)'dan rivâyet eylediği mürur eden "Esselâmu âlâ Allah" derdik kavli hz. imam Şâfi cenaplarına nisbet olunan kavlin rüknü değiştirdiği bî iştibahtır.

Salât-ı küsuf iki rekât olduğu müttefikun-aleyh, rükû'unda muhtelifun-fihadır. E'imme-i Hanife indinde herbir rekâtta bir rükû' ile kılınır. Şâfi indinde herbir rekâtta iki rükû' vardır, demiştir. E'imme-i Hanife Abdullâh b. Ömer (ö. 693) ve Nu'mân b. Beşîr (ö. 684) ve Ebi Bekre (ö. 671) ve Semüre b. Cündeb (ö. 680) vesâirden elfâz-ı // 448 // muhtelifle ile rivâyet buyurmuşlardır. Nebî aleyhisselâtu ve's-selâm küsuf-ı şemsde iki rekât namaz kıldı. Şems mütecelli oluncaya kadar salâtı tatvil eyledi. İmam Şâfi de hadis-i A'îşe (r.a.) (ö. 678)'dan mervi olan "İnne'n-Nebî* aleyhisselâtu ve's-selâm salâtü'l-küsûf rukateyn* bâ rabi' ruku'at ve erbâ secdât*" buyurduğunu sened ittihaz etmiştir.

Kâide-i külliyyedir ki her ne vakit rivâyetler tearuz (muâraza, iki kişi arasında zıddiyet) ederse rivâyet-i ricâl tercih olunur ve iki rükû' ile rivâyet olunan sözün te'vili tevfiği bu vecihledir ki aleyhi's-selâtu ve's-selâm rükûu uzatıp çok durmakla saf-ı evvelden baid olanlar resul aleyhi's-selâtu ve's-selâmı rükûdan kalkmış zannedip başlarını kaldırdıklarında halefinde olan saf dâhi önlerinde olan safı kıyamda görüp başlarını kaldırdıklarında evvelki önünde olanlar ise Nebî aleyhi's-selâtu ve's-selâmı rükûda görüp tekrar rükû edip saf-ı sâni dâhi kezalik rükû etmekle sonraki safda olanlar hz. Nebî aleyhisselâtu ve's-selâmı iki kere rükû etmiş zannettiler. Böyle iştibah çok vâki' olur. Hususan hz. A'îşe saf-ı nisâdadır ki saf-ı ahirdir. Ve ricâlden ibn Abbâs (ö. 687) da zikretmiş ise de İbn Abbâs o vakit sıbyan olmakla nisâ safının önünde idi ve onlar

dahi baid olmakla iki defaya rükû etmiş zannederek salât-ı küsufun herbir rekâtında iki rükû vardır kavlini imam Şâfi ahz etmiştir. Cemi' salâtta bir rükû olduğu, küsuf-ı şemsde kılınan iki rekâtta salât cümlesinden olduğuna mebni e'imme-i Hanife kâide-i külliyyeye kabul buyurmuşlardır.

Salâvatın farz-ı ayn olduğu ve münkeri kâfir olduğu bî istibâhtır. "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى / Ve ekimus salate" "وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ" / Hafizu ala's-salâvati ve's-salâti'l-vusta" ve daha sâir âyât-ı Ku'âniyye, "innellahe teâlâ farz âlâ külli müslem ve müslihat fi külli yevm .. hamse salâvat**" hadis-i Nebevî'si, vakt-i Muhammed hz. resul (s.a.v.)'den bu ana gelinceye kadar salâvatın farziyyetine icma' edip inkâr vârid edici olmadığından icma-yı ümmet vâki' olmuştur.

Beş vakit namazın vakt-i evveliyle vakt-i ahiri ise Cibril aleyhi's-selâmın resul-i Ekrem hazretlerine imâmet eyleyip edâ etmesiyle muayyendir ki "İnne Cibril aleyhi's-selâm // 449 // .. resulullah sallallahu aleyhi've's-sellem fi slavâtü hin-i tulû' el-fecr fi'l-yevmi'l-evvel ve fi yevmi...." Buyurmuştur. Yani Cibril aleyhi's-selâm namazın evkâtını ta'yin için iki gün resul aleyhi's-selâtu ve's-selâm hazretlerine gelip evvelki gün, sabah namazını fecr tülûunda ve öğleyi zevâlin baidinde ve ikindiye herşeyin zılli iki kat olduktan sonra ve mağribi Güneş'in gurubu baidinde ve yatsıyı .. gıyubunda; ikinci gün sabah namazını tulû-ı şemsi takip eden zamandan cüz'-i* ki tulû-ı şemsin .., o vakitte ve öğleyi ikindi vaktine karib cüz'-i*de ve mağribi yatsının vaktine karib cüz'-i*de ve yatsıyı sabaha karib cüz'-i* zamanda kıldırıp sonra "Şu iki vaktin mâbeyini senin ümmetinin vaktidir" dedi.

Sabah namazının evvelki ve ahirki vakti müttefikun aleyh olup efdaliyetinde e'imme-i Hanife ahirki vakti ve Şâfi evvelki vakti ihtiyar buyurmuşlardır.

Öğle vaktinin evvelki vakti müttefikun aleyh olup ahir vakti muhtelifun fihadır. İmam-ı Âzâm indinde fi' zevalden gayrı herşeyin zılli yani gölgesi iki misli olmak, Şâfi ve Mâlikî ve Hanbelî ve İmameyn indinde fi' zevalden gayrı herşeyin zılli ki gölgesi bir misli olmaktadır. Esed b. Ömer (ö.)'den rivâyet olunduğu üzere fi zevalden gayrı herşeyin zılli bir misli oldukta zuhrun vakti çıkıp ikindi vakti daha dâhil olmaz, diye Ebu Hanife rahimehullah içtihad buyurmuştur ki vakt-i zuhr zıkmış ise de iki misli

oluncaya kadar vakt-i asr dâhil olmaz, der. Tarafeyinden delâil ve senedden mufasssalatta* mesturdur.

İkinci vaktinin ahiri müttefikun aleyhtir. Vakt-i evveli muhtelifun fiha olup her iki kavlin ihtiyarı üzere vakt-i zuhr çıktığındadır.

Mağribin vakt-i evveli muttefikun aleyh olup ahiri muhtelifun fihadır. Zira şafak ğuyubdan inmedikçedir. Bu şafak, e'imme-i selâse ve Muhammed ve Ebu Yusuf indinde nefis-i .. ve Esed b. Ömer rivâyetiyle imam-ı Âzâm'dan da bu vecihle rivâyet olunmuşursa da gayrılar rivâyetinde şafak, mezkûr-ı ..den sonra .. olan beyazdır.

Yatsının ahir vakti müttefikun aleyh olup evvel vakti muhtelifun fiha olan .. namazının vakti .. sonradır.

Vitr namazının vakti işâ'-ı vakt olduğu müttefikun aleyhtir. İmam-ı Âzâm indinde işâ'-nın tekaddümü ile me'murdur. Zira tertib vaciptir. Hatta kasd .. işâ' vitri kılan adamın vitri sahih değildir, buyurmuştur. // 450 // Hatta bir sevb (elbise) ile yatsı namazını kılan, o sevbi çıkarıp gayrı sevb ile vitri kıldıkda yatsıyı kıldığı sevbin necis olduğu tezahür eder ise ind-i Ebi Hanife işâ'yı iade eder. Zira bilâ kasddır. Tertib olması "...” hadis-i şerifini imam-ı hümam sened ittihaz buyurmuştur. İmameyn-i hüameyn bunda muhalefetleri vardır.

Mağribin vakti ki şemsin ğurubundan şafakın guyubetine kadar idi. Hz. Ebubekir (ö. 364), Muâz (ö. 638), Enes (ö. 711) ve İbn Zübeyr (ö. 692) ..den sonra .. olan beyaz olduğuna kâil olduklarından "...” hadis-i Nebvî'si de merfu' olduğuna mebni Ebu Hanife rahimehullah bunu kabul etmiştir. İmameyn-i hüameyn Ebu Yusuf ve Muhammed ve bir rivâyetle imam-ı Âzâm "...” hadis-i şerifinden için şafak ancak .. bulunan .. olduğuna kâil olup imam Şâfi de bunu kabul etmiştir. Lakin bu hadis İbn Ömer üzerine mevkufdur. İlm-i usulde merfu' mevkuf üzerine müreccah (tercih edilen) olacağı beyandan müstağni ise de ihtilaf-ı sahabe merfu' ve mevkufdan te'hir olunur.

Su bulunmadıkda teyemmüm müttefikun aleyh olup .. ile abdest almak muhtelifun fihadır. İmam Ebu Yusuf onunla abdest alınmayıp teyemmüm edilmesine, imam-ı Âzâm onunla abdest alınmasına, imam Muhammed hem abdest ve hem teyemmüm olmasına zahiblerdir. Teyemmüm vuzu'n (abdestin) bedelidir. "أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ"

قَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا / ev câe ehadun minkum mine'l-ğâiti ev lâmetumu'n-nisâe felem tecidû mâen feteyemmemû sa'îden tayyiben" âyet-i Furkâniyyesiyle teyemmüm abdest makamına kâim olur idi. Bu kavlı-i şerifin sebep-i nüzulü gazvet-i "Müreysî" ki "beni'l-Mustalık" dahi demişlerdir. O gazadan rücu' olundukda bir mahale gece inilip bir mikdar istirahatdan sonra hz. resul aleyhi's-selâm tehafüt* buyurdukda, hz. A'îşe radiyallahu anhdan bir .. düşüp hayli mesafe mürurundan sonra hatırı-ı şeriflerine hutor edip, Nebî aleyhi's-selâtu ve's-selâmadan haber verdiklerinde zâyî' olan .. için iki adam tayin buyurulduktan sonra bir susuz yerde tenezzül* buyurdular. İttifakan hal-i intizarda (gözlemek) iken sabah olup abdest için su bulunmadı. Hz. Ebubekir kızı hz. A'îşe'ye .. gösterip Nebî aleyhi's-selâtu ve's-selâmu vesâir müslimin "Bu makule* susuz yerde durdurmaya ba's* oldun" diye hz. A'îşe sıddıkaya 'itab (azarlamak) eyledi. Bu esnada cenab-ı Kibriya'dan âyet-i teyemmüm nâzil oldu. Cümlesi teyemmüm olup namazı edâ eylediler. Hatta Hüseyin b. Hâdar* A'îşe radiyallahu anhanın çadırına varıp ".... Hâlâ senin* sebebin yerle* emr-i nüzul eylediği müslimine // 451 // karh* ve ni'met oldu" diye .. nevâziş ve hayır dua eyledi ve "Nihâyede* teyemmüm bir ümmete meşru' olmayıp ancak merhume-i Muhammediyyeye mahsus-ı meşru'dur" dedi. "...." Hadis-i şerifleriyle müşeyyeddir (sağlam-muhkem).

İmam-ı Âzâm İbn Abbâs'dan rivâyet olunan hadisi sened ittihaz etmiştir ki "...." buyurduktan sonra Peygamber aleyhi's-selâtu ve's-selâm gidip cenbleri* da'vet eyledi ve onlara Ku'ân-ı şerif tilavet eyledi. Hatta fecr tâla* olup "Abdest için su var mıdır?" diye bana hitab eyledi. "Su yoktur lakin .. vardır" diye cevap eylediğimde "..." buyurup ve .. ile abdest alıp salât-ı fecri edâ eyledi. Hadis-i şerifin medârı Ebu Kurade* olup .. değildir ve kitab-ı sahih sahibi Ebu Kurade*'nin ismi* Raşid b. Keysân Zahid'dir, diye testir eylemiştir ve Ebu Zeyd dâhi e'imme-i kibâr-ı tabiindendir. İmam Muhammed b. İsmâil en-Neccarî* İbn Mes'ud leyle-i .. peygamber-i zîşân hazeratıyla ma'an olduğunu 12 vecihle isbat etmiştir. Ve bir de ibn Mes'ud bir kavmi Kûfe şehrinde la'b (ağzından salya akmak) eder gördüğünde "..." diye söylediğinden Nebî aleyhi's-selâtu ve's-selâm ile ma'an olduğu muhakkak olur. Bu takdirce "... ile abdest alınır, teyemmüm olmaz" diye içtihad-ı imam-ı Âzâm bu vecihle vâkı'dir.

İmam Yusuf hadis-i leyle-i cinn* Mekke'de olup âyet-i teyemmüm Medine'de nâzil olduğundan âyet ile mensuhiyyetine kâildir ve imam-ı Âzâm'dan bir rivâyet de bunu müeyyed (doğrulamış) olduğuna mebni Şâfi ve Mâlikî hazretlerinin kavli de budur. İmam Muhammed leyle-i cinn* müteaddid olmasına İbn Mes'ud olduğu gece nüzul-ı âyet-i teyemmümden mukaddem* ve muvahhir* olduğu tarihçe cehalet bulunduğuna hadisî râvisi ve medârı Ebu Zeyd // 452 // ve bir rivâyette** Ebu Kurade*'dir. Bu ise nakle fâtında* meçhul bulunduğuna, bu takdirce .. ile abdest almak meşuk (şüpheli) olmasına mebni imam "İhtiyaten abdest ve teyemmümü cem' etmek lazım olur" içtihad etmiştir.

Hikmet-i taharet bu vecihle testir* olunmuştur ki taharet mutlak nezafettir. Şer'ide necâset-i hakikiye ki habsdır ve necâset-i hükmiye ki hadesdir*. Habs ise zahiredir. Hades* ise hafiyedir. Bunlardan nezâfet delâlet-i akliyye ve nakliyye ile sabittir. Delâlet-i akliyye vuz'-ı ibadet içindir. İbadet ise karindir*. Öyle ise ibadette nezâfet lazımdır. Delâlet-i nakliyye âyet vuz'u a'za-yı makruhâyı* tathire (temizlemeye) nass-ı kat'idir.

Farziyyet vuz'u Mekke'de ilm-i ilahi ve ilham-ı Rabbani'yle olduğundan bil-fiil farziyyeti Mekki ve nüzul-ı âyet vuz'u ba'd-ı* el-hicret* müddetidir*. Zira Üsâme (ö. 674) radiyallahu anh buyurdular ki "Cebrail aleyhi's-selâm, Rasulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerine gelip vahiy ile vuz'u ta'lim eylemiştir." Bir cevapta "Şerâyi-i sabıkadan ahz olunup sonra âyet-i müstakile nâzil olmuştur." Ve bazıları nekt-i latife (taan etmek) beyanıyla buyurmuşlardır ki "Âdem aleyhi's-selâm cennette buğdayı* ekl eyledikde yüzü ile buğdaya* teveccühle ve yediyle .. ve ayağıyla yürüyüp ve yed-i şeriflerini başına vuz'u eylediğinden tevbesi makbul oldukda ilham-ı Rabbani olunduki* uzvundan esbab-ı hata olanları gusl eyleye. İşte bu hikmete mebni evlad-ı Âdem'e abdest etmek intikal ve ma'siyyetten halâsa ve tevbe makbul ve bârgâh-ı ehadiyyette mazhar-ı lütuf-ı Rabbani olacağına remz ve işaretir."

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ / Ya eyyuhellezine amenu iza kumtum iles salati" kavli-i şerifinin umumi gerek muhdes (sonradan meydana gelmiş, eskiden olmayan) olsun ve gerek olmasın her namazda kıyam murad eden kimse üzerine vuzu' icab eder ma'nası mukteza ise de delalet hal karinesiyle hitap hasseten muhdesine olduğunu sahib-i keşf

dermeyen eylemiştir. Ve bir karinede teyemmüm vuz'un bedelidir. Ve teyemmüm için Hakk subahanehu ve teâlâ "أَوْ جَاءَ أَحَدُكُمْ مِنَ الْغَائِطِ" / ev câ ehadun minkum mine'l-gâiti" ilâ ahiri'l-âyet, kavli-i şerifinde hades zikrolunmuştur. Bu ise fer'idir. Kâide-i mukarrerendedir ki karh-ı* asile** şart ve sebebe müfarak* olmaz. Bunda hades zikir olacak usulde* dâhi muhaddesin takdir olunması lazımdır. Ve bir dakika-yı şer'iyye dâhi âyet-i gusülde "inne" lafzıyla ve âyet-i vuzu'da "iza" lafzı zikir buyurulmak, "iza" kesret ile isti'mal olunan eşyada, "inne" ise mesrudul-l-*vücut olan eşyada isti'maline binaen "إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ" / iza kumtum ile's-salâti / Salâta kalktığınız zaman "وَأِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا" / ve in kuntum cunuben fattahheru" teşdid ile şerefsudur buyurulmuştur.

Kurban kesmek müttefikun aleyh olup vücubi "... bu ise terk-i vâhidi'l-hakk ve abddır.** // 453 // sünnet olduğunu icap eder ki iradeye taalluk vücuta münafidir. İmam-ı Âzam ve Muhammed ve Hasan ve bir rivâyetle imam Yusuf vücutuna zehab ile sünneti içtihad buyurmuşlardır. İmam Buharî (ö. 870)'nin İbn Mes'ud (ö. 650) leyle-i cininde* beraber olduğu bir sahife evvel sebkate eden (geçen) cin bahsinin tafsilatını beyan lüzumuna mebni şu vecihle sure-i cin olan "قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ" / Kul ûhiye ileyye" ... suresinde birkaç âyet tercümeleriyle isbat edilerek ehl-i İslâm'ın gayrılarının cin-i münkir oldukları küfrüne şahid-i âdil olduğu tasrih edilecektir.

Nübüvvet-i Nebevîyyenin üçüncü senesi Tâif ve Sakif kabilelerine Sahib-i Şer'iat sallallahu aleyhi ve's-sellem izz ü şerefle ve âdem-i kabul ile ma'an ezâ ve cefayı revâ gördüklerinde avdet-i Nebevî'de Mekke-i Mükerreme'ye bir konak olan "Batn-ı Nahl" nam mevzide Nusaybin veya .. cinlerinden yedi veya dokuz nefer cin gecede Sahib-i Şer'iat namazda kıraat buyurduğu Kur'ân'ın avazını işitip tevakkuf ve istima'a hazır oldular. Namazdan ferağında kendilerini o hazrete izhar ettiler ve imana davet buyurduğunda, icabetle; "Menzillerine vardıkta kavminizi dine davet edin ve benim emrimi onlara eristirin" buyurdu. Onlar da o vecihle 'amel ettiler ki bu cinler Yahudi dini üzere idiler. Sure-i Ahkâf'dan hem de "وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصَتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ قَوْمًا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجْزِيَكُمْ مِنْ عَذَابِ إِلِيمٍ" / Ve iz sarefna ileyyke neferen mine'l-cinni yestemiune'l-Kur'ân, fe lemma

hadaruhu kalu ensitu, fe lemma kudiye vellev ila kavmihim munzirin. Kalu ya kavmena inna semi'na kitaben unzile min ba'di musa musaddikan li ma beyne yedeyhi yehdi ile'l-hakki ve ila tarikın mustekim. Ya kavmena ecibu daiyallahi ve aminu bihi yagfir lekum min zunubikum ve yucirkum min azabin elim." Nusaybin'den yedi nefer cin sana havale eylediğinde* senin Kur'ân okuduğunu işiteler ve onlar Kur'ân'ı istima'a hazır oldular. Birbirine "Sükût edin dinleyeler" dediler. Onun kıraatını işitip tamam oldukda kavimlerine rücûyla onları inzâr edici oldular. Kavimlerine rücûlarında onlara dediler ki "Biz bir kitab-ı ilahi işittik ki Musa'ya gelen Tevrat'tan sonra nâzil olup ona muvafıktır ki akâid-i hakkaya* hidâyet ve tarik-i müstakime delalet eder. Ey bizim kavmimiz! Allah teâlânın vahdaniyetine davet edici Muhammed aleyhi's-selâma icabet edin. Allah teâlâ bazı günahları mağfiret edip azab-ı elimden sizi halâs ede" sebkindedir.

Sure-i Rahman'da "يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتِطَعْتُمْ أَنْ تَتَفَدُّوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ / Ya ma'sere'l-cinni ve'l-insi inisteta'tum en tenfuzu min aktari's-semavati ve'l-ardı fenfuz, la tenfuzune illa bi sultan." "لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنْ يَكُنَّ رِجَالًا / Fe bi eyyi alai rabbikuma tukezziban." "لَمْ يَكُنَّ يَتَقَرَّبُونَ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّهِمْ / Lem yatmishunne insun kablehum ve la cann." âyet-i tefsirinde kadı Beyzâvî (ö. 1286) der ki ".... Cinlerin .. etmesi muhakkak olup lakin muhafaza-yı melâike ile mahsurlardır."

Sure-i Zariyat'ta "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ / Ve ma halaktu'l-cinne ve'l-inse illa li ya'budun." "illa li yarifun*" ile tefsiri İbn Abbâs'dan rivâyet olunmuştur.

Sure-i Cin'de "قُلْ أَوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنَّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا / Kul uhiye ileyye ennehustemea neferun mine'l-cinni fe kalu inna semi'na Kur'ânen aceba." "يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا / Yehdi ile'r-ruşdi fe amenna bih, ve len nuşrike bi rabbina ehada." "وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً / Ve ennehu teala ceddu rabbina mettehaze sahibeten ve la veleda." "وَلَا وَلَدًا / Ve ennehu kane yekulu sefihuna alallahi şetata." Ya Muhammed de ki, Batn-ı Nahl'da Nusaybin'den yedi veya dokuz cin benim sabah namazımda Kur'ân okuduğumu işittikleri bana vahyolundu. O cinler mahallerine rücûlarında kavimlerine dediler ki tahkik biz kelâm-ı beşere benzemez acayip ve din ve dünyanın salâh ve sevabına hidâyet eder. Biz Kur'ân'ı işittik, ona iman edip min-ba'd

(bundan böyle) Rabbimiz izz u şanına bir şey etmeyiz ve onu tasdik ettik ki bizim Rabbimizin azameti mücânesetten münezzehtir ki müşrik ve küffarın zâm ettikleri zevce ve veled ittihaz etmez ve onu tasdik ettik ki bizim Rabbimizin kelâmı haktır. Bizim cahil ve nâdanlarımız Allah teâlâyâ zevce ve veled isnad ile iftira ederler. “ وَأَنَا مِنَ الصَّالِحِينَ وَمِمَّا دُونَ ذَلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ / Ve enna minne's-salihune ve minna dune zalik, kunna taraika kıdeda.” Ve bizim cinsimizden mü'min sâlihler vardır. Ve onlardan // 454 // dün kavim vardır ki onlar Kaderiyye, Mu'tezile, Râfiziyye, Cebriyye, Neccariyye, Şiâ vesâir müteferrik tarik ve mezhebe olmuşuzdur. “ وَأَنَا لَمَّا / سَمِعْنَا الْهُدَى أَمَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا / Ve enna lemma semi'ne'l-huda amenna bih, fe men yu'min bi rabbihi fe la yehafu bahsen ve la reheka.” Ve fena ki biz sebab-i hidâyet olan Kur'ân'ı işittiğimizde biz ona iman ettik. Kim ki Rabbisinin vahdaniyetine iman ede, o kimse 'ameli icraatının noksan olmasından yahut 'ameli mahv ile zalim olmasından hazf etmez.

“ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَمِمَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا” / Ve enna minne'l-muslimune ve minne'l-kasitun, fe men esleme fe ulaike teharrev reşeda.” “ وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا” / Ve emme'l-kasitune fe kanu li cehenneme hataba.” Ve bizim kavmimizde muvahhid ve Müslümanlar ve tevhiden a'raz edenler de vardır. O kimse ki Müslüman ve muvahhid olmuştur, o guruh* rah-ı rüşde talip olmakla maksadlarına nâil olurlar ama o tarik-i Hakk ve tevhiden advel* edenler cehdimi parlatmaya hatb* oldular. “ وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا” / Ve ennehu lemma kame abdullahi yeduhu kadu yekunune aleyhi libeda.”

Sahibi'l-mu'cizât sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimiz cinleri davet buyurduğunda cemi' kesir olduklarını İbn Mes'ud rivâyetinde “O gece birkaç karaltı gördüm ki kesiler* mislinde Hz. sultanu'l-enbiyanın katına geldiler ve 'azim avazlar işittim. Şöyle korktum ki o Server'e .. ki bir afet erişe. Huzur-ı saadetinde o kadar gayle* ettiler ki karaltıları aralığımızda ha'il olup o Resul-i sakaleyn hazretlerini göremez oldum. Ve avazını da işitemez oldum. Ondan sonra bulut pareleri münkat'i olduğu gibi münkat'i olmaya başladılar ve gidip gâib oldular. Çün sabah oldu. Peygamber-i Zîşan hazretleri benim yanıma gelip buyurdu ki 'Ya İbn Mes'ud! Ne gördün?' Ben ayıttım/indim* ya Resulullah! Siyah kişiler gördüm ki beyaz libaslara sarılmışlar idi. Hz. Nebî muhterem aşr-ı şerifle

emir buyurdu ki 'Onlar Nusaybin cinleri idi ve benden kendilerine ve merkeplerine azık dilediler. Kemik ve hayvan fişkısını mukarrer kıldım.' Ben ayıttım* ya Resulullah! Onlara kemik ve fişkı nice kifâyet eder? Cevap buyurdu ki 'Her kemik üstünde evvelki eti miktarı lahm ve her fişkı derununda mütekevvîn (mevcut olan) olduğu evvelki dane kadar..'".... hadis-i şerifinin sebeb-i vürudu bu kıssadır. Yani Batn-ı Nahl gecesinden üç ay müddet mürurunda cehar sene* gecesı Cebrâil aleyhisselam cinlerin geleceklerini haber verip yahut Mekke ağaçlarından biri haber verip Mekke karibinden Cennet-i Mualla'ya yakın olan Mescid-i Cin namıyla yâd ve ziyaret olunan mevzide muntazırlardır dediklerinde ashab-ı kirama hitaben "Benimle kim gelecektir?" buyurduğunda İbn Mes'ud refakat ederek o mevziye varıp, bir taş üzerine çıkıp namaza şuru'undan evvel mübarek parmağıyla bir çizgi çekip bir dâire şeklinde İbn Mes'ud'un etrafını çizdi. "Buradan dışarı çıkma!" diye emir buyurdu ki bir afet ve zarar erişmeye. "Eğer çıkar isen hergiz (asla) beni daha görmezsin" buyurdu ve namaza başlayıp sure-i Taha'yı okudu. 12 bin, bir rivâyette 600 bin ve bir rivâyette 40* ilim ve her ilmin tahtından cinler taifesinden cem'-i kesir o hazrete mülazemete geldiler. Cümlesi Müslüman oldular. 12 kişi ihtiyar edip ahvâl-i şerâyi'i onlara talim buyurdu ki gayrılarına talim edeler. Ondandır sonra cinler dağılıp gittiler.

Bu tafsilattan müsteban olduğu üzere cinlerin mü'min ve kâfir kısmı olup tenâsül (üremek) etmekte ve benî âdemden haber .. azar gördüklerinde vücudları telef olduklarına mebnî ömürleri gâyet azdır. .. ile bir kimseye zâhir olurlar. Yine tez gâib olurlar. Muhyiddin b. Ârabî (ö. 1240) der ki "Onları mahpus kılmak murad olundukda nazarı onların suretine diktikte olduğu yerde kalırlar ve gâib olamazlar. Muttasıl hareket ve türlü tehbilâtan** maksatları halasları içindir." // 455 //

Fasl-ı Sâni

Tercih Beyânâtın* Esbâb-ı Hükmü Beyanındadır

Nesih bahsinde tafsilatı beyân olacağı üzere edille-i zannıyyenin birbirine taarruzunda ahkâmın isbatı ancak tercih ile bilinir. Zira edillenin biriyle 'amelde tercih bilâ merci'* her ikisiyle 'amelde takayyuzunun* (benzetmek) içtimâi hiçbirisiyle âdem-i 'amelde takayyuzun* irtikâi (dayanma) lazım gelir. Bunda kâide-i küllidir. Biri ahirin iktizâ etmediğini mukteza iki delil vuku'unda yani birinin icap

eylediği hükmü diğeri nefy eyleyip ve iki delil kuvveten müsâvi oldukda hüküm tevafuktur. Bir vasf ile biri ekva oldukda kuvvet-i mezkure rüçhanı muktezadır. Zira Hz. Şâri'-i Mukaddes celle âzâmetihu hazretleri zaman-ı vahidden mütenâkız iki delili tenzilden münezzeh ve müberradır. Belki birini sâbıkan, diğerini lâ hakken evveli* nâsih olarak inzâl buyurur. Kitab kitabe* ve sünnet sünne* taarruz seviyesi* tarihi bilindikde ahirin* evveli nâsih olduğuna hamlonulur. Tarih câhil oldukda tariz tevehhüm olunur. Tekaddüm ve te'hiri bilindikde onun üzerine hamlonulur. Tarih bilindikde muhallas talep olunup 'amelan biş-şeyheyn** mümkün oldukça beyinleri cem' olunup muaraza def' olunur. Muhallas bulunmadıkda kitaptan sünnete .. olunur. Yani kitaptan müteahhir olan sünnet muteber olur da iki âyet taarruz sebebiyle sâkit* eder.

Mesela kavli-i teâlâ "فَأَقْرُؤُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ / fakreu ma teyessere mine'l-Kur'ân" "وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا" / Ve iza kurie'l-Kur'ânu festemiu lehu ve ensitu" Her iki âyeti taarruz eylediklerinden aleyhi's-selâtu ve's-selâmın kavli olan "... hadîs-i şerifine .. eylediler. İki âyet beyninde veya bir âyet-i şerifin cerr ve nasb ve hareke-i Arabiyyesi* beyninde yahut âyet-i şerife ile sünnet-i meşhure ya sünnet-i mütevatüre beyninde yahut sünnetlerin kavli ve fiili ve muhtelifi beyninde taaruz vâki' olur. İki sünnetin taarruz vaktinde kavli-i sahabeye kıyasa, iki kavli-i sahabe taaruzunda kıyasa gidilir. Bunlarla .. mümkün olmadıkda asıl takarrür eder. Yani asıl ile 'amel olunup delilin âdem-i hükmünde olarak âlâ mekân aleyh hüküm takarrür eder.

Tafsilatı bu vecihledir ki // 456 // imdi, taarruzun muhalles yani vâki' olmamak üç vecihledir: ya hüküm, ya hâl, ya zaman kabilinden olur. Hüküm kabilinden olan muhallas ikiye ayrılır: biri hükmün tevzîi ile olur. Yani efrad-ı hükmün sübutu delile ve nefy-i delil-i ahire izafe olur. İki ... beyninde kismet-i mâl* gibi. İkinci iki delilin ..yerine hamlonulur. Yani hükmün biri dünyevî ve diğeri uhrevî olmaya hükmolunur. Sure-i Bakara ve sure-i Mâide'de olan yemin âyetleri gibi "لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ" / La yuahizukumullahu bil lagvi fi eymanikum ve lakin yuahizukum bi ma kesebet kulubukum" âyeti yemin .. kalbin .. yani kasdı olduğundan mevâ.. iktiza eder. "لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمُ بِمَا عَقَّدْتُمْ" / La yuahizukumullahu bil lagvi fi eymanikum

ve lakin yuahizukum bima akkadtumu'l-eyman, fe keffaretuhu it'amu aşereti mesakine” Bu âyet ise mahal-i akd-i yemin tesadüf etmediğinden nefy mevâ.. iktiza eder. İmdi Sure-i Mâide'de bulunan meva.. keffâretle tefsir olunduğundan dünyeviyyeye, sure-i Bakara'daki mutlak olduğundan uhreviye sarfla mündefi' olur.

Hâl kabilinden olan muhalles iki delilin herbiri hâl üzere hamlonulur. Mesela tahkik ve teşdid (sağlamlaştırma) ile “...” tahkik kıraatı 10'da ve teşdid kıraatı 10'dan ekalle hamlonulur. Tahkik ba'de't-tahr* kable'l-iğtilâl* hali, teşdid kable'l-iğtilâl hürmeti (haramlık) icap eder. Zira 'aşere ile tâhir oldukda avd ihtimali olmadığından taharet kâmile hâmil olur. 10'dan ekallde ise avd ihtimali olduğundan iğtisale* muhtaç olur ki te'kidi muktezidir.

Zaman kabilinden muhalles kelâmın munzamını olduğu hükmün zamanı ihtilafıyla olur da tenakuz mündefi' (geçmiş, def olunmuş) olur. Bu zaman ikiye ayrılır: biri sarih, diğeri delâlettir. Sarihen vürudunun zaman ihtilafına misal, iki âyet-i iddet gibi. Sure-i (Talak) “ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ / أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ / ve ulatu'l-ahmali eceluhunne en yada'ne hamlehunn” / وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا” / Vellezine yuteveffevne minkum ve yezerune ezvacen yeterabbasne bi enfusihinne erbeate eşhurin ve aşra” mütekaddimi müteahhir nesh eder.

Delâleten vürudunun zaman ihtilafına misal, mübahdan muahhir haram gibi. İki vecihle olur: biri hadis-i şerifledir ki “Ma ictemea'l-haramu ve'l-helalu illa ve kad ğalebe'l-haramu'l-helale**” ikinci aklen sabitir ki haram tekaddüm ederse tağayyür tekrar eder. Zira şer'iyyetimizden* evvel zaman kutrunda* ibâhe* asıldır. / خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا / halaka lekum ma fil ardı cemian” şer'an cemi' eşyayının ibâhatına* delâlet edip mübah olmayan umumundan hâss kılınır demek evladır. // 457 // Asıl hilkatte sure-i Kiyame'de “ أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى / e yahsebu'l-insanu en yutreke suda.” İbâhe* asıldır. Zira nâss*ı “ سُدًى / suden” (başıboş) terk hiçbir zaman bırakılmamıştır denilmez. Sure-i Fâtır'da “ وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا ” / نَذِيرٌ / ve in min ummetin illa hala fiha nezir” âyet-i Furkaniyyesi buna delil-i kavîdir.

İmdi küllisinde ibâhe-i şer'iyye sabit olunca haram mübaha takaddümünde nesh-i hakikiyye tekrar eder. Zira tahkik haram ibâhe-i

şer'iiyyeyi râfi' (yükseltici, kaldırıcı), mübah haramı râfi'inde nesh tekrar eder.

Başka türlü bir misal daha irad edelim. Meymûne (Berre) (ö. 671) ümmü'l-mü'minin radiyallahu anhdan rivâyet olunmuştur ki Resul aleyhi's-selâtu ve's-selâm onu mahrem olarak tezviç etmiştir, hey'et-i mahrem delil ile bilinen şeydir ki bu nefy* helal olarak tezviç buyurduğu diğer bir hadisle sabit olduğundan hadiseyn birbirine taarruz eylediğinden zabt ve ittika'ında* helal olarak rivâyet eden İbn Abbâs (ö. 687), hadisi mahrem olarak rivâyet eden Yezîd b. el-Esam (ö. 721)'dan daha âdil ve İbn Abbâs hazretlerine muadil olamadığından rivâyeti tercih olunur.

Nefy iki veçhe ihtimali vaktinde onda nâmel* olunur. Delil ile tebeyyün ederse ısbat gibidir. Âdemü'l-aslı* üzere mebni olduğu tebeyyün ederse ısbat evladır. Ümmü'l-mü'minin Hz. Meymune radiyallahu anhdan mervi olan şu iki hadis gibi bir yerde nefy delil ile bilinmedikde nâ kayddan* muahhir mütenebbit* gibidir. Eğer bilinirse nâfi (nefyeden) müsbet gibi olup tarik-i ahirle tercihe muhtaç olunur. Ama delile i'timadı olduğundan müsbet tercih olunur ki ısbat üzerine şehadet kabul olunup nefye şehadet olunamaz. ... taarruzu vaktinde kıyasa gidilmez. Misal, Hz. A'îşe (ö. 678) radiyallahu anha rivâyetinde aleyhi's-selâtu ve's-selâm iki rekât olan salât-ı kûsufu dört rûkû' ve dört secde ile eda eyledi. Nu'mân b. Beşîr (ö. 684) rivâyetinde "Sizin namazınız gibi bir rûkû' iki secde her rekâtta eda eyledi" dediğinde taarruz vuku'undan sâir selâvat üzere kıyasa hayır-veres* eyledik ki Nu'mân b. Beşîr'in dediği gibi iki rekât herbirinde birer rûkûyla eda ederizdir.*

Taarruzdan asıl takrîre* misal, sur-ı* himar gibi ihbar ve âsâr taarruzuyla maan kıyasda mümteni'dir. Tafsili bu vecihledir ki himarın su'riyle* teyemmüm beyn-i* cem' lazımdır. Ağzın la'bı (salya) lahmından tevellüd ettiğine mebni la'b-ı lahmın hükmünü ahz etmek kâide-i // 458 // şer'iiyyedir. İhbarın taarruzuna misal, Enes (ö. 711)'den rivâyette himarın luhumu* nehy, Abdullah Evfâ (ö. 705) rivâyetinde haram, Galib b. Ebcer (ö. ?) rivâyetinde mubahtır. Enes radiyallahu anh rivâyet eylemiştir ki aleyhi's-selâtu ve's-selâm hamr* ehlinin luhumunu* ekliden* nehy buyurmuştur ve bu hamrandan* gayrı benim kalmamıştır söyleyen adama cevapta aleyhi's-selâtu ve's-selâm "Malın semizinden"

ekl ayle” buyurmuştur. Abdullah İbn Ebi Evfâ rivâyetinde aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm yevm-i Hayber’de hamr* ehlinin* lahminı haram buyurmuştur. Galib İbn Ebcer rivâyetinde aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm mübah kılmıştır. Bu taarruz ise lahminde iştibâhı icap eder ki bundan* sur-ı* himara iştibâh lazım gelir.

Âsârın taarruzuna misal, İbn Ömer (ö. 693) radiyallahu anh sur-ı* himarın necisini, İbn Abbâs radiyallahu anh tâhir olduğunu buyurmuşlardır. Kıyasın mümteni’ olmasını tavafda herre* misli* olmadığından herreye*.. mümkün değildir. Su’rette* zaruret olmadığına mebni külliye de ilhak olunmaz. Ve la’bı lahminı .. olunup ihtilafına binaen zaruret sebebiyle yenilmez. Zaruret ekser olduğundan örf-i tâhirine de ilhak olunamaz. İşte ihbar ve âsâr ve kıyas taarruzundan emr-i müşkil olur ki ancak himarın su’riyle* teyemmüm beyn-i* cem’ lazımdır.

Fasl-ı Sâlis

Füru’un Aslı Olan Salât .. Olan Zekât* ve Savm ve Hac ve Cihadın Hükmü ve Mezâya-yı Müstahsenesi Beyanındadır

übâhis-i ahkâmıdan mahkûmun-bih bahsinde tahrir olunduğu üzere füru’un aslı olan salât neâm* zâhire veya* .. şükründen için meşruiyyeti e’al-i kalp ve âmâl-i cevârih ile dir. Füru’un .. olan zekât* ni’met-i beden aslı ve ni’met-i mal fer’iyle olduğu ve sonra savm ve ba’dehu hac ve sonra cihad olduğu tedkik olunmuş idi.

E’al ve ekvâl-i beşerin nef’ (fayda) ve zararı birtakım ahkâm ile beyanı ve sekiz nev’e tefriki, iyi şeylere farz, vacip, sünnet, müstehab, fenâ ve gayr-ı câiz olan şeylere haram, mekruh, müfsid, işleyip veya terk etmek irade ve ihtiyarımıza muhavvel (hâvâle edilmiş, ismarlanmış) olan mübahdan ibaret idi.

Sahhib-i mi’raç efendimiz Mekke-i Mükerrreme şerefullah ilâ yevmi’l-kıyamede vâki’ cebel-i Hira’da şehir-i Ramazan’da halvet buyurduğunda hz. Cebrail “اَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ / Ikra'bismi rabbikellezi halak.” / خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ / Halakal insane min alak.” Âyet-i Furkaniyyesini okumuştur. Ve salât dâhi ta’lim edilmiştir. Beş vakit müretteb olan selâvat-ı hamse ise nübüvvat-i Muhammediyyenin 12. Senesi mi’rac-ı Nebvî oldukda // 459 // cebel-i Hira’da, abdest ve taharet usulü, biri tülüû şemsden mukaddem diğeri gurub-ı şemsden muahhir, iki vakit

ikişer rekât namaz ta'lim edilmiştir. Bizzat o gece emrolunmuştur. Evkatının ta'yini ise Cebrâil aleyhi's-selâm delaletiyle namazından bid' ile iki günde beş vakit namaz kıldırmıştır ki, evvelki günde vakitlerinin ibtidalarında, ikinci günde vakitlerin intihalarında eda olunduktan sonra bu iki vakit herbir vaktin evveliyle nihâyet vaktidir diye beş vakit namazın evkatını ta'yin ve tebeyyün buyurmuştur.

Tehvil-i* kible meselesi mükerrer olduğu mürur etmiş idi. İslâmlar Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılarlarken hicret-i Nebvî aleyhi's-selâtu ve's-selâmdan 18 ay sonra Kâbe'ye doğru namaz kılmak emrolunmuştur ki .. tehil-i* kible vâki' olmuştur. “ وَأَمُرُ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ ” / Ve'mur ehleke bis salati vastabir aleyha” ve “ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ” / ustainu bis sabri ves salat” kavl-i şeriflerinde namazın meşakkatlerine sabır edilmesi irade buyurulmasının hikmetinde insanın telezzüzünü (tat ve zevk almak) iştiğali veya istirahati zamanlarına tesadüf eylediğinden nefis için külfet ve meşakkati mucib gibi görünüyorsa da dünyevî ve uhrevî necât ve selamet bu külfeti iktiham (dayanmak, katlanmak, güçlükleri yenmek) etmekle hâsıl olur.

Sure-i Ankebut'ta “ اِثْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْتَهِي عَنْ ” / اَلْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرَ وَلَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ” / Utlu ma uhiye ileyke minel kitabi ve ekimis salat, innes salate تنها anil fahşai vel munker ve le zikrullahi ekber, vallahu ya'lemu ma tasneun.” Âyet-i celilesinde namaz kılmak, insanı herbir fahşiyattan men' ve zecr (engel olma, önleme) edip Allah'ın ekber zikri olduğundan hemen namaza devam ile emrolunmuştur.

Hüccetü'l İslâm İmam Gazalî (ö. 1111) buyurur ki “Namazın hayatı ancak bu altı şeyi ikâme ile olur: birinci huzur-ı kalp, ikinci et-tefehhüm (idrak eylemek), üçüncü et-ta'zim (riâyet, hürmet), dördüncü el-heybet (hürmetle beraber korku hissini veren hal), beşinci er-recâ (ümit, yalvarmak), altıncı el-hayâ'dır (hicab, utanma).” Bunları birer birer tafsil ederek buyurur ki Huzur-ı kalp, namazda lüzumunun hükmü şudur ki kalp himmete (tabiî şevk ve meyil) tâbidir. Yine himmet edilir ise kavl ve fiil birbirine mefruz*(ayrılmış*) olarak ancak himmet eylediği şeyde kalp hazır ve o şeye mecbul* ve müstehir* olur. O şeyi ister dile ister dileme, fikir bu ikisinin yani kavl ve fiilin gayrısında cevelân edemez. Kendisinden gaflet olunmaz, kalbi, kendisine mûlabis (münasebet kuran) ve tekellüm eylediği şeyden fâriğ' etmeli. Zira huzur-ı kalp salâtta olduğu

vakitte kalp muattal (tenbel) olmayıp dünya işlerinden yine himmeti sarf etmiş ise o şeyde cevelân eder. Kalbi namaza sarf etmenin ilacı ahiret hayırlı ve bâki ve namaz tahkik ahirete vesile olduğunu iman ve tasdik ile beraber, dünya ve mühimmatını ve mâfiyatını* hakir bilmek lazımdır. Namazda araz-ı mutaleb* menut (bağlı) olduğu tezahür olunca himmeti ona sarf etmekle huzur-ı kalp hâsıl olur.

Tefehhüm, huzur-ı kalpten sonra zihni ve fikri okuduğunun ma'nasını anlamaya alıştırmaaktır. Bir adam neyi severse zikrin çok eyler. Mahbubun zikri kalbe hücum eyler, kâidedendir. // 460 // Tefehhümün ilacı huzur-ı kalp ile def'i havatır etmektir. Bu ise havatıra incizab (cezbedilme) eden şeyi yerinden kal' (bir şeyi kökünden çekip koparmak) edip çıkarmakla olur. Allah'tan gayrıya muhabbet edende havatırdan namazı safvet bulamaz ve elbette lezzet alamayacağı bî iştibahtır.

Ta'zim kalp için bir halettir ki iki şeyi bilmekle husule gelir. Biri celâl ve âzâmet-i ilahiyi bilmek, ikincisi nefsin istediğini ve kendini hakir ve zelil abd-i müştehi* olduğunu bilmek ile hâsıl olur.

Heybet, ta'zimden neş'et eden havf-ı ilahidir. İlacı ise Allah'ın kudret ve satvetini meşîyyetinin* nüfuziyyetini* ve killet-i mübaletle* beraber enbiyası ve evliyası üzerine envâi belaya nüzulünde kudretiyle maan def' etmemesi evvelin ve ahirin helâk olsa mülkünden zerre noksan olmayacağını bilmek hâletinden ibarettir.

Recâ, eda-yı salâtla sevabullah taksiriyle ikâbullahtan havf ve recâ ümid etmektir. Bunun ilacı ise cenab-ı Vâcibi'l-vücut'un lütuf ve kerem ve ..-i in'am ve va'dında namaz ile cennete varılacağına sâdık olduğunu bilmektir.

Hayâ', bunların cümlesi üzerine zâid bir ma'nadır ki taksir istiş'ar* eder. İlacı ise ibadette taksir ve Hakk teâlâ 'azze ve celle hazretlerine ta'zimden acziyyetini bilmektir.

Bu tahkikattan müstefad oldu ki mü'min olan Allah zü'l-celâl hazretlerine ta'zim ve ondan hâif ve ondan ümid ve recâ ve taksiratından hayâ' etmek, huzur-ı kalp için ziyade nâfi'dir. Bu usulden infikak edip başkasına meyletmek ve namazda huzur bulmamak ve gayrıyla kalp meşgul olmak ve vesâvese sebep, ancak namazdan gaflet-i kalp ve

münacaattan gâib ve hatırat taksimi* ve fikir tefriki sebebiyledir. İhzhâr-ı kalp (kalbi hazırlamak) ile havatırı def musalliye (namaz kılana) ehemmm ve elzemdir. Salât dinin direği ve mü'minlerin mi'racı ve bütün ibâdât .. câmi' ni'metlere karşı bir şükür ve melâikin ibâdâtını hâmilidir. Ve bir rekât namaz, taharetle sükûnet-i kalbiye* teveccüh, zikrullah, zikr-i Kur'ân, kıyam, rükû', sücud, tesbihat ve umur-ı dünyeviyyeden ferâğatla nefisini ilahiyyata hasretmek gibi hadd-i zatında başka başka birer ibadeti câmi' bî hesap esrârı muhit bir ibadettir.

Salâtta huşu' olmasına delil bî hesaptır. “..” ... demektir. Emrin zâhiri vücub* iktiza eder. Salâtın cem'isinde gâfil olan insan salâtı tezkire ve mukim olamadığından gafletle namaz zikri ifsad eder. “وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ / وَتَضَرُّعاً وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ / Vezkur rabbeke fi nefsike tedarruan ve hifeten ve dune'l-cehri mine'l-kavli bi'l-guduvvi ve'l-asali ve la tekun mine'l-gafilin.” Bu nehyinin zâhiri tahrimdir. “لَا تَقْرُبُوا” /la takrabu's- salâte ve entum sukara hatta ta'lemu ma te'kulune..” nehy-i sekeratı ta'lildir. Bu ise efkâr-ı dünya ve vesâvis-i hemm ile müteferrik olan gafilde de musattardır. Hadis-i şeyrft “من لم تنهه // 461 // صلوته عن الفحشاء والمنكر لم تزده من الله إلا بعداً” /Men lem tenhehu salatuhu ani'l-fahşâi ve'l-münkeri lem tezidhu minallahi illa bu'de” vârid olduğuna mebni gafilinin salâtı fahşâdan men' etmez. Öyle ise hakikaten namaz da ad olunmaz. “ليس للعبد من صلوته إلا ما عقل منها” /Leyse li'l-abdi min salatihi illâ mâ akale minhâ” gibi nice ehadis-i Nebevîyye şerefsudûr buyurulmuştur.

Bu huşu' ve hudu' fi's-selâ bahsinin tedkiki bu vecihledir ki, haberde vârid olduğu üzere tahkik musalli, Rabb'i celle celaluhu hazretlerine münacaat edicidir. Hâlbuki gafletle tekellüm elbette münacaat değildir. Kalp hazır olsun olmasın, zekât, savm ve hacc fiillerinde ma'a'l-gaflet maksud hâsıl olmak ba'id değildir. Zira zekât kendi nefsinde nefsi üzerine şedid ve şehvete muhaliftir. Ve savm ise aduvvullah olan şeytanın aleti bulunan hevânın satvetini kâsir ve kıyayı kâhirdir. Hacc da ef'ali şedid ve şâkke olur, mücahededir. Bunlarda ise salât gibi değildir. Çünkü salâtta zikir, kıraat, rükû', sücud, kıyam ve ku'ud vardır ki zikrullah, Zül'celâl hazretleriyle münacaat ve muhaveredir. Bu zikirden maksud ya hitab ve muhavere olur veya lisanî 'amel ile imtihan için huruf ve esvat olur. Nitekim imsâk ile mide ve ferec imtihan olunur.

Ve nitekim meşâkk-ı hacc ile beden ve ihraç-ı zekât meşakkatı ve hâl-i ma'sukun inkıtaıyla kalp imtihan olunur. Şüphe ve şekk yoktur ki lisani 'amel ile imtihan kısmı bâtıldır. Tahkik hezeyan ile tahrik-i lisan mâ ahfahu ale'l-gâfil (gafile saklı olan) 'amel olduğu haysiyetten onda imtihan olmadı. Ve huruf ile nutk, nutk olduğu haysiyetten maksud değildir. Belki nutk, nâfi' olduğundandır. Nutk nâfi' ise kalpde olan şey ancak i'rab ettiği vakitte olur. Bu muarreb (tabir olunmuş) ise ancak huzur-ı kalp ile olur. Mutazarrı' ve dua olmaklığı kasd etmeyerek kalp gâfil oldukda "اهدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ / İhdina's-sirate'l-mustakim" kavli-i şerifinde acaba musalli hangi şeyi istiyor ve gafletle maan bu kelâmla hareket-i lisanda hangi meşakkattir? Hususan bununla i'tiyad ettikten sonra ne kadar maksuddan ba'id olur?

İşte ezkârın hikemi budur. Daha izah ederek imam Gazalî (ö. 1111) buyurur ki bir adam elbette "Ben felana şükür ve ona senâ ve ondan hacetimi isterim" diye yemin etse sonra ru'ya halinde lisani üzere bu ma'aniye delâlet eden elfâz câri olsa o adam yemininde bâr olmamış olur. Felan adam hazır olup şükür ve senâ ve hacetini talep eden // 462 // adam onun hazır olduğunu bilmeyerek ve görmeyerek karanlıkta lisani üzere bu elfâz câri olmuş olsa yemininde yine bâr (eziyet, sıkıntı) olmamış olur. Zira bunun kelâmı onunla hitab ve nutk olmamış oluyor. O adam beyaz neharda hazır olup efkârdan bir fikir tefekkür ile müstağrak-ı ilham* olduğu için o adamdan gâfil olarak bu kelimat lisani üzere câri olur ise nutku indinde hazır olan adama hitab, tevcih kasd etmez ise yine yemininde bâr olmamış olur.

Şekk olunmaz ki kıraat ve ezkârdan murad hamd ve senâ ve tazarru' ve duadır. Muhatab ancak .. Allah 'azze ve celle hazretleridir. Hicab-ı gaflet ile ondan mahcup olduğundan onu görüp ve müşahede edemez. Belki muhataptan bile gâfildir. Âdet hükmü üzere lisani tahrik eder. Akd-i imanın onunla reshi (bir şeyin sabit olması) ve zikrullah âzze ve celle hazretlerinin tecdidi ve kalbin taskili (cilâlandırma) için meşru' olan namaz ile maksuddan bu ne kadar ib'ad (kovmak, uzaklaştırmak) olmuştur.

Şu tedkik ve misal zikir ve Ku'ân'ın hikemidir ve bi'l-cümle salâtın fiilden temeyyüzü ve nutukdan inkârı için sebil* olmaz bir hâsiyettir. Ama rükû' ve sücud bunlar ile maksud kat'en* ta'zimdir. Eğer Allah'tan gâfil

olarak fiiliyle ta'zim edici olmak elbette câiz olur idi. Yahut beyn* yedi hâit için gâfil olarak ta'zim etmeklik câiz olmuş olur idi. Gafletle musallinin sücud ve rûkû'u olmaklıktan huruç ederse mücerred hareket ancak bâki kaldı ve bunda imtihan kasd olunan meşakkat olmadı ki sonra küfür ile iman beynini fâsıl (fasıllara ayıran) olan imâdü'd-din (dinin direği) kılınmak olsun. İşte Gazalî'nin İhyâ-ı Ulûm'da olan tahkik salât bahsinde bu vecihle beyan buyurmuştur.

Namazın ibtidasından yani ezan ve ikametden bid' ile bir rekât kılınacak selâh ve okunacak dua şu vecihledir ki, tekbir ile bid' olunup selâm ile hitam olunur. Bir takım ef'al ve akval-ı mahsusadan ibarettir. Emr-i ilahi üzerine münâdi (çağırın, nidâ eden) "mü'ezzin" evkat-ı mahsusada ibadet-i mezkureye ehl-i imanı eşref-i muayeni* müstemil (içine alan) olan efsah-ı elfâzla davet eder. İbtida cenab-ı Hakk'ı dört defa tekbir eder. Nâsın rağbet eyledikleri nefâis-i maddiye ve maneviyeden dünyevî olsun uhrevî olsun Allah teâlâ hazretleri 'azze ve ekber olup cenab-ı .. ve bârgâh-ı mecdi'l-vahiyeti bi'l-vücut* teveccüh ve rağbet ... olduğunu umuma i'lam ve ifham // 463 // ba'dehu ulûhiyetiyle infiradına (tek başına kalma) yine iki defa şehadet ederek .. dareyn ihsân buyuracak o ilah-ı hakiki olduğunu tezkir (hatırlatma) ve i'lam eder. Akabinde iki defa risâlet-i mecdiye* şehadet edip ve musallih ve müsehamatın* kâffesinde Allah azimü's-şan ile 'ibâdî beyninde vâsıta kılınan Resul-i Ekrem efendimizin bi'l-müşahede yahut bi'd-delil ma'lum olan nasayih-i hâmil olan ve sebil-i hayra hidâyet-i kâmilelerini etzkir ile her saat mütekeffil bulunan şu ibâdet-i celilede öyle Peygamber-i Zîşan hazretlerinin tebligat-ı seniyyeleri dâhilinde bulunan emir olduğundan her halde edasına sa'y ve ihtimam edilmek lüzumunu takrir eder.

Bunu müteakib evvelce tekbir ve teşhid* ile işaret eylediğini tasrih makamında iki kere "حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ/Hayye alessalah/Haydi namaza geliniz" diyor ki ikbâl ve tevcihi talebinden ibaret olan şu kelâm-ı şerif mâ tekaddümün neticesidir. Ey Nass! Ma'budunuz her kebirden ekber ve sıfat-ı celile-i el vahiyyeti ve kaza-yı cevayih* ibâd inâyet-i âliyesiyle takarrür (kararı verilmek) ve ihtisas-ı bedihî ve aşikâr olduğu gibi sizlere irsâl buyurduğu Resul-i müctebanın böyle bir ma'buda ibadet etmeye irşâd ve hidâyet ve bu sayede istihsal-i mutalebe delalet buyurduğu da ma'lumunuz olduğu cihetle, şu ibadet-i celileye ikbâl ve O ilah-ı bî zevale

tazarru' ve ibtihâl (halktan alâkayı keserek Allah'a niyazda bulunmak) ediniz ki bu vesile ile mutalib-i âliyenize nâil olasınız. Bunun da en âzamı felâh-ı kâminden ibaret olup sa'adat sâire ona müteferri' ve beş vakit namazda bu semerât-ı celileyi âlâ veçhe* el kemâl mütetebbi' (dikkatle araştıran) olduğundan iki defa da "حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ/Hayye alel felâh/Haydi kurtuluşa geliniz" ibaresiyle tervik (saflaştırma) ediyor.

Fi'l-vâki' namaz, tehzib-i ahlâk ve istihzâr-ı âzâmet Hallâk-ı fezâil-i celilesini ifade ve intisâc eylediğinden edasına ikbâl edenleri felâh ve necâhı iğtinâm (fırsatı ganimet bilmek) ettirir. Mü'ezzin iki defa tekbir ederek kelime-i Tevhid ile hatm-ı makâl ile yani demek ister ki şu ibadete teveccüh eylediğinizde gönülleriniz mâsiva ile meşgul olmasın. Mutallib isen* ve maksud-ı âlânız ancak Ma'bud-ı zû'l-celâle iktisâb-ı kurbet ve müşahede-i cemâline nâilinden ibaret olsun.

Delalet-i Nebeviyyenin 54. Ve Milâd'ın 622. senesinde ki bi'set-i Nebeviyyenin 14. senesinde Medine-i Münevvere'ye Rebiü'l-evvel'in // 464 // evâilinde Sahib-i şer'iat dâhil olup sekiz ay geçtiğinde ezan-ı şerif meşru' kılınarak Hz. Bilâl Habeşî (ö. 640) ezan okumaya emrolunmuştur. Ezan okuduktan sonra ba'dehu ibadet için tahsis edilen mahale içtima' eylediklerinde mü'ezzin o kemât-ı* mübarekeyi ma'na-yı şerifesini zihinlerinde takrir ve sâbit bir iş ile meşgul olupta dinleyememiş ise onları da tezkir etmek maksadıyla iade eyler. Zira huzur-ı celil-i Rabbani'ye duhul edecekleri zaman istihzar-ı etemm üzere bulunmaları gâyet ehemmdir. Hatta buna binaen hemen namaza şuru' olunacağını i'lan ve tebşir eder. Huzur-ı selâtine duhul için vuku' bulan istizân (izin istemek) menzilesinde bulunan muamele-i ta'zim kârane* olarak musalli evvelen huzurunda temessül ve ibadete âzim (bir iş hakkında kat'i karar ve niyet sahibi) bulunduğunu Mevlâsını ekberiyyetle yâd edip 'azamet-i kibriyada bî müdanî (eş, benzer) olmasını istihzar eder. Ve 'alâik-i dünya ile nefâis-i ukbâtın* cümlesinden kalbini tecrid ve sarf ile cenab-ı kuddus-i subahaneye müteveccih olur. Ma'nasını mülâhaza ile telaffuz eylediği "Allahuekber" cümle-i cemilesinden munderiç bulunan şu işârât-ı celileyi ref'-i yedeyn (iki el) ile te'kid ediyor. Zira önünde hazır bulunan şeyden ellerin kef (avuç) eden kimse ki müsalli de bütün mâsivayı karşısında tehcil* ederek onlardan ellerin çekiyor ve onları nazarından düşürerek dergâh-ı subahaneye takarrub etmeye veya makam-ı kurba terfi etmeye

çalışıyor. Ba'de't-tekbir abd Mevlasının önünde kıyam ederek musalli huzur-ı Bâr-ı teâlâda kâim olur. Ayakları bir sırada olarak ellerini bağlayarak, gözlerini yere diker ve hiçbir uzvu kımıldamaz ve bir tarafa meyil etmez olarak kemâl-i edeb üzere durur. Ve bir lahzacık mürur edince “سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ (۞) وَتَبَارَكَ اسْمُكَ (۞) وَتَعَالَى جَدُّكَ (۞) وَلَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ /Subhânekellâhumme ve bi hamdik ve tebârekesmuk ve teâlâ ceddukk ve lâ ilâhe ğayruk” diyerek istiknâh (bir şeyin hakikatını ve künhünü araştırma) duası okumaya başlar ki bunun meveddası** Rabbi'l-âlemin âzze şânihu hazretlerini teşbih ve tenzih ile dergâh-ı ehadiyyete 'arz ve senâ ve .. ve ism-i mübareklerine ta'zim ile beyan-ı mecd-i uluhiyyet ve itiraf-ı vahdaniyetinden ibarettir. Bu ise arz-ı hitaptan akdemi'l-kâb-ı celile-i selâtin zikir ile onları .. menzilesindedir. “Vallahu'l meselû'l-âlâ / Her cihette en yüksek vasıflar Allah'ındır.”*

Tekbir, huzur-ı Hakk'a duhul-ı dua-yı .. muhatab-ı ilahiyeye istiknah* oluyor. Ba'dehu şeyâtin ibada musallat olup dâima vesâvisleriyle tefrik-i kalp ve teşviş, // 465 // münacaat-ı Rab etmeye harîsane çalışmakta olmalarına binaen istiknah akıbetinde “أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ /Eûzu billahi mine's-şeytânî'r-racîm” diyerek a'da-yı (düşmanlar) bâtın olan mezburların şerlerinden himaye-i Semadâniyeye iltica eylerler ve 'inâyete mazhariyyet hususuna itminân-ı kalp hâsıl edince artık kıraat-ı Fâtiha'ya şuru' edip münacaat-ı ilahiye ile teşerrüf (şereflenme) etmeye başlar. Bu sure-i celilenin esrarına hadd ve nihâyet yoktur. Ayrıcasına kitaplar tahrir ve hasâisin-i mübeyyin eserler te'lif olunmuştur. Müfessirin-i âzâmdan muhakkik Kadı Beyzavî (ö. 1286)'nin tetkikiyle sâir müfessirin-i âzâmdan birazca tahriri münasip görülmüştür.

İbtida-yı salâtta Fâtiha okunmasının müçtehidin-i âzâm vücubuna ve farziyetine zahib oldukları bahs-i mahsusunda tafsilen zikir olunmuş idi. Burada okunmasının münasebeti musalli tahminen* 100 kere* evvela ism-i âzâm olan ve mâsivaya ıtlakı asla vuku bulmayan “الله /Allah” ism-i şerifini eşref ve sâil edinerek onunla müsemma-yı mukaddes bulunan zat-ı ehadiyyetine tevessül eder. Ve makasîd-ı diniyye ve dünyeviyyesini talep ve ricâ, bundan münasip makam olamayacağını bildiği cihetle celâil (yüceler) ve dakâik (incelikler) bî nihâye ni'am-ı Subhaniyyenin ibâda vüsulu bulmakda olduğunu mülâhaza ederek Rabb-i müteali Rahman ve

Rahim isimleriyle tavsif eder. Yani kendi tarafından bir liyakat tasavvur edemeyip mahzen (yalnız, ancak) cenab-ı kuddüs-i İlahîden zuhur etmekte bulunan rahmet-i âmme-yi mutlakayı arz edeceği duasına vesile-i i'zâmı kılar ve bu tavsif vaktinde Hallak'ın âzâmetini ve mahlûkatına mevâhib (karşılıksız verilenler) ve in'amın hususuna ibtida-yı nisâinlerinden* beri kullarından bir lahza infikak (yerinden ayrılma, ayrı düşme) etmeyen, terbiye-i* ni'metini istihzar (hazır etme) ederek, ... müstahak bulunan zat-ı âliyelerine hamd ve senâ ve inhirak-ı* maddeye ve ma'neviye inzâli ile ifâ-yı vücud-ı imdâd ve ikmâlinden ibaret olan ni'met-i celile-yi terbiye-yi âlemeyn ile tavsif zat-ı akdes Hudâ eder. Ve şu ni'met-i âzime ve 'amimenin* ekser-i nâss kadrini bilmeyip, Hakk'a şükrün ifâ etmediklerin der-hâtır etmesine binaen, kendisi de o zümrede dâhil olmak havfıyla tekrar* rahmet-i İlahîye ilticaya lüzum görüp, birisinin bir daha rahmet-i vâsi' ile tavsif ederek ondan büyük bir istinadgâh olmadığını i'tiraf eyler. Fakat nâssın bir kısmına in'am ve ihsan onların bast ve ..larını artırarak ıslahları da ancak te'diyat-ı* muadeletkârane* ile olabileceğini mûlahaza eyledikde musalli Mevlâsın sıfat-ı celâl ile tavsife in'îtaf* ederek // 466 // “yevmi'd-din ve'l-hayra mâlki ve âle'l-ıtlak”* umur-ı ibâdın mâliki olduğunu tasrihe müsaraat (teşebbüs) eder de nefsinı ikâza çalışır.

Bundan sonra musalli ni'ama-yı* İlahiyenin teşekküratı cümlesinden bulunan ibâdatını bârgâh-ı Subahaneye arz etmeye kıyam eder ve hin-i arzından şu iki mühim nükteye riâyet eyler: evvelen, ifâ-yı ibâdetde kusurunu mûlahaza ederek kendi ibadetinin ayrıca arza layık görmez. Belki onu vesî' (geniş) beşer müsaid olduğu mertebe hasen-i ibâdet ve ihlasına muvaffakiyyetten hâli olmayan ihvân-ı din ve esfâ-yı muvahhid beyninde sâdır olan ibadetlere hatmedip* onlar ile beraber arza mübaderet ederek, onların zımında bulunması medâr-ı kabul olmak melhuz-ı kavidir. Çünkü Bârî teâlâ hazretleri mütebayın (birbirine uymayan) beyninde tefrik-i safkadan* yani mecmu'u hakkında bey'-i 'akd edilmiş olan şeylerin bir kısmını ya ya'k-ı* imsâk veya müşterinin reddetmesinden nehy buyurulmuş olduğu cihetle kendisi bu kâsibe* bir muameleyi icra buyurup, dergâh-ı Samedaniyesine def'aten arz olunan ibadetlerin bir kısmını kabul veya reddetmesi, muvafık-ı şân ve kerem rububiyyeti* değildir.

Sâniyen, istihkak-ı ibâdetle teferrüdü sabit ve ma'lum olan Ma'bud-ı hakikiye işrak (Allah'a şerik koşma) eylemelerinde bulunduğundan, musalli arz-ı ibâdet makamında hazır ve ihtisas ifade eden bir siga zikir eder. Ve eda-yı Hakk-ı şükran ve vazife-i ubudiyyeti ifâde biluğ derece-i ihsandan aczin bildiği cihetle mevânî' (engeller) def' ve bâas** kavi icad ederek tesdid-i (hayırlı işe doğru yönelme) âmel ve halk-ı ef'al ile iâne-i İlahiye şiddet-i ihtiyacını da arz edip, yine ihtisas-ı müş'ir* bir ibare ile cenab-ı Ma'bud'un inâyetini talep eyler.

Yani, bizler ibâdetimizi sana ederiz ve cemi'-i mühimmatımızda inâyeti senden niyâz eyleriz, ma'nasına olan "وَإِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" /İyyake na'budu ve iyyake nestain" âyet-i celilesini kıraat ile ba'dehu mülâhaza eder ki nezd-i Subahânide şâyan-ı kabul ancak inhiraf (doğru yoldan sapma) ve hâlelden (eksiklik) hâli ve münhim-i* (nehyeden, haberci) istikamet üzere câri olan ibadetlerdir. Binaenaleyh hâiz-i nisab kabul ve na'mel mertebe-i sâmiye (yüce) vüsul olabilmesi için tarik-i müstakime hidâyet-i Rabbanî talep ve niyâz eder. Çünkü akvâl-i âlemi üç fırkaya inkisam ederler: kısm-ı evvel, 'amelen ve i'tikaden sırat-ı müstakime sâlik olanlardır ki fi'l-hakika mün'im-i âliye bu zümre-i celiledir. Diğer kısımların biri tarik-i 'amelde zâiğ* ve müteferrik olarak ğadıb-ı* İlahiye müstehak olmuşlar, ve biri // 467 // i'tikad bâbında zabîğ* ve hevaya kapılarak delalet düşmüşlerdir.

İmdi, musalli sırat-ı müstakime hidâyet talep edince tashih-i i'tikad ve tahsin-i âmel ile en'am-ı İlahiye mazhar olan zümre-i celileye refik olmayı kemâl-ı rağbetle* niyâz eyler ki onların sayesinde iktibâs-ı envâr ve iktitaf-ı (toplamak) esmâr edebilsin. Bu emr-i İlahide kulun mürşide* ihtiyacına delalet ve ehl-i fisk ve erbâb-ı dalaldan lüzum-ı ...na işaret vardır. Elhasıl اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ / İhdinas sıratel mustakim." "صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ / Sıratallezine en'amte aleyhim gayril magdubi aleyhim ve lad dallin" âyet-i celilesini tilâvet eden musalli diyor ki, ya Rab! Ben kulun erbâb-ı tevhid olan cemi'-i ihvân ve benimle beraber zat-ı âzâmet-i penâhiden, kemâl-i tazarru' ve ibtihal (yalvarıp yakarma) ile hidâyet buyurmanızı talep etmekte olduğumuz sırat-ı müstakim, sıhhat-ı i'tikad ve hasen-i âmel, devlet ve saadete mazhar buyurduğün enbiya-yı âzâm ve asfiya-yı kiram hazeratının sâlik oldukları râh-ı necât ve selâmettir. Bizleri onların refakatına hacetleri* berakatına

nâil buyur. Ve kesb eyledikleri a'mel-i seyyie sebebiyle, duçar-ı gadab olan kavm-i Yahudi'nin ve i'tikad etmekde bulundukları âkâid-i zâifeleri hasebiyle dâllin olan Nasara'nın mesâlik ve mezhepten uzak kıl ki onların belvileriyle** mesab** ve onlar gibi giriftâr-ı hüsrân ve şebâb* olmayalım. Ba'dehu, isticabet-i da'vet-i mübareki maksadıyla "Amin!" diyerek hatm-i makâl eyler ki ma'nası, ya Rabb! Resul-i ekrem efendimiz hazretlerinin lisanı üzere vaad buyurduğun cihetle duamızı müstecab eyle, demektir.

Muhakkik Kadı Beyzavî (ö. 1286) der ki "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ ﴿٣﴾ اَلْمَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٤﴾ / Elhamdulillâhi Rabbi'l-âlemîn. Er-Rahmânî'r-Rahîm. Mâlikî yevmi'd-dîn." Mâlik kıraatında "mülk" ve "melik" olduğu cihetle dilediği gibi memlukesi a'yânında tasarruf ve me'murinde emr ve nehy ile tasarruf edendir. "يَوْمَ الدِّينِ / yevmi'd-dîn" "yevm-i cezâ"* olup ma'na "yevmi'l-cezâ e'd-dîn"* demektir. Yevm izâfına tahsis etme, ya yevmin ta'ziminden yahut Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin onda emrinin nüfuzunda takarruruna* işarettir. Bu evsâfın Allah Teâlâ hazretlerine icrâsı âlem-i mevcuddur*. Ve onlar için Rabb âcilen ve ecelen bâtinen ve zâhiren niâmın küllisi ile onlar üzerine inâm ettiğindendir. Yevmi'l-sevâb ve 'ukâbda âleminin umuruna mâliktir. Hem de hakîk (haklı, müstehak) Allah'tan gayrı bir kimse ehak olmadığına // 468 // delalet eder. Belki .. Allah .. âle'l-hakikattır. Mâ... delil olsun için tarik-i mefhum ile bu sıfat ile muttasıf olmayan zat, hamd olmaya müstehak ve müsehhil* (kolaylaştıran) olamaz. Nerede kaldı ki kendine ibâdet oluna.. Bu gâyet bâiddir ve saff-ı evvel hamde mucib olan icad ve terbiyeyi beyan içindir. Ve saff-ı sâni ve sâlis bununla .. olduğuna ve onda muhtar olduğuna delalet eder. Saff-ı râbi' şirket kabul etmeyen şeyden olup ihtisâs tahkiki içindir. Ve hamdine vâdı muarızına* ve abdi tazmindir. Ba'dehu hamde hakîk zikir olunup ve sıfat-ı âzâm ile vasf edilir ise bununla sâir zevattan temeyyüz hâsıl olunca ma'lum muayyene ilim taalluk ederek "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" / İyyake na'budu ve iyyake nestain" ile hitap olunur. "..." ya o zat-ı tekaddes hazretleri ki şâni bu sıfat-ı evvele ancak biz seni ibâdet ve istianeye (yardım istemek) tahsis ederiz. Bu ihtisas üzere olmak bürhandan 'ayâna terfi ve gaybiyyetten şuhuda intikal içindir. Ma'lum 'ayân ve ma'kul müşahid ve gybet hazır olur.

Kelâmın evveli “el isna*” nazaran ve esmasında nâmel fikir ve zikirden hâl-i ârifin mübâdisi (ortaya koyması, meydana çıkarması) üzere binâ kılındı ve zâyî’yiyle ‘azim şâni veya her sultanı üzere istidlal olundu. Sonra emrinin fethası* olan şey ile kafa* etti ki lüccei’l-vusule* havaz** olup ehl-i müşahededen olur da onu ayanen görüp şefâhâ* münacaat eder. “...” kelâmında .. ve bir uslubdan uslub-ı ahire ‘udul (yoldan çıkma, sapma) âdet-i Arap olduğundan hitapdan gıybete ve gıybetten tekellüme ve aks ile ‘udul olunur.

İsti’ane muâveneti taleptir. Bu ise iki türlü olur, ya zaruriyet veya gayr-ı zaruriyettir. Zaruriyet, fiil ansızın olmayandır. Fâilin iktidarı ve tasavvuru ve madde ve aletle husulüyle onda işlenilir* ki .. recül istitâatla vasıflanır da bi’l-fiil mükellef olması sahîh olur. Gayr-ı zaruriyet, fiil kendisiyle .. ve .. olan şeyi tahsildir. .. kâdir olanın seferde rahlesi gibi .. fâil fiile takarrub olunup ve fâil fiile terğib olunur. Bu kısma sıhhat-ı teklif tevaffuk etmez ki akâid bâbında istitâatın tedkikâtı mürur etmiş idi. Murad mühimmatın küllisinde ya eda-yı // 469 // ibâdette muaveneti taleptir, iki fiilde müstekîn (tevazu gösteren) zamirler kâri’ ve beraber hıfza ve cemaata hazır olanlara râci’dır. Veya kâri’ vesâir muvahhidinedir. Kâri’ ibâdetini onların ibadetinin tezâufunda (kat kat olması) idrâc (dercetmek) ve hacetini onların hacetiyle mahlût kıldı ki onların bereketiyle ibâdeti kabul-i ümid olup ona icabe oluna. Buna binaen cemaat meşruiyeti hikemîsi tebeyyün etmiştir.

Ma’kulü takdimde ta’zim ve ihtimam olduğu gibi hasra* delalet eder. Bu rumuzata mebni İbn Abbâs (ö. 687) radiyallahu anh “...” ma’nasını takayyüd (bağlanma, uğraşmak, dikkatli davranmak) etmiştir. Vücudda mukaddem olanı takdimde abdin evvela ve bi’z-zat nazarı ma’butta olup ibâdet kendisinden sudur olduğu haysiyet ile değil belki nisbet-i şerife ve kendisiyle Hakk beyninde vesile-i seniyye olduğu haysiyet ile nazarı âbide (zâhid, çok ibadet eden) ma’budu ibâdete nazar etmesine tenbih vardır. Zira ârifin vüsulü ancak cenabü’l-Kuddüs mülâhazada müstağrak ve ondan gayrısından gâib olmakda tahakkuk eder. Hatta nefsin ve ahvalinden bir hâli mülâhaza etmeyerek ancak ona intisab ve onu mülâhaza eder. Bu sırra mebnidir ki habib-i Mükerrerem’den* hikâye olan “لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا” / La Tahzen Innallahe Meana !” kelâmından hikâye olan “إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ” / inne maiye rabbi seyhedin”

kelâmlarına tefaddul (inâyet, ihsan ve kerem ile memnun etmek) olunmuştur.

Abd, muâvene-i matlubeyi beyan ederek “اهدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” / İhdina’s-sirate’l-mustakim” der. Muradı ve maksadı, tarik-i müstakim üzere bizi sabit kılıp hidâyet buyur. Güya Teâlâ ve tekaddes hazretleri; ey kullar! Siz benden iâne talep edersiniz. Bize varacak tarik bî hesap müteâddiddir. Bu tarikden hangisini talep edersiniz, buyurduğunda kullar ve abdlar de maksud-ı âzâmı ikrar ile “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” / Sıratallezine en’amte aleyhim” maksud .. bu olduğunu beyan kendilerine ni’met-i ilahın* şâmil olan enbyâ ve evliyâ tarikidir. Bu ise kâide-i belâğat iktizasıyla “اهدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” / İhdina’s-sirate’l-mustakim/Bize doğru yolu göster.” Bedel-i küll ile bedeldir. Fâidesi ise .. ve istikamet ile ancak meşhud-ı ‘aleyh tarik müslimin üzere tensisdir*. Ni’am-ı Allah’ım* her şeye şamildir. Ni’met etmediğim kimse var mıdır ki bunu talep ediyorsun? Herkese mebzul (bol) olan vâhib-i (ihsan eden) hakikiyim. Güya sual buyrulmuş da ona cevap olarak “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ” / gayril magdubi aleyhim ve lad dallin” okuyarak abd hâlini beyan eder.

Kavâidce bedel kılındıkda ma’na-yı mün’im-i aleyh* gadab ile dalâlden sâlim olanlardır. Bu terkiib sıfat* kılınır ise ma’na-yı na’im-i mutlakadan olan iman-ı billah* beyni* ile gadab ve dalâlden sâlim olanlar ve selâmet beyni* cem’ edenlerdir. Bazı müfessirin bu terkiibden maksad Yahudî hakkında “مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ” / men leanehullahu ve gadıbe aleyhi” nâzil buyurulduğundan “الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” / magdubi aleyhim / kendilerine gazap edilmiş olanların” yahudîlerdir. Yani, ya Rabb biziz gadaba müstehak olan Yahudîler gibi i’tikadda bırakma! Ve Nasara hakkında “..” nâz(il) buyrulduğundan “وَلَا الضَّالِّينَ” / ve lad dallin / sapkınların yolunu değil” Nasara’dır. Yani, ya Rabb! Bizi dalâle düşen ve gayrılarını da dalâl iden Nasara’dan bulunan i’tikaddan kurtar.

Nasaranî ve Yahudî ahlâk ve ahval ve i’tikadlarından, cenab-ı zü’l-Celâl hazretlerine mü’min* muvahhidin Müslümanlar günde 40 kere namaz ve tazarru’larında, onların ef’al-i bed ve ahlâk-ı şenâatlarından cenab-ı Samedanî’ye iltica ve tazarru’ ve niyâz ederler. Bazı müfessir-i muhakkikin “غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ” / gayri’l-magdubi aleyhim / Gazabına uğrayanların değil” günahkâr ve ‘asât* olup, ya Allah! Bizi günah etmeden kurtar ve muhafaza buyur. “وَلَا الضَّالِّينَ” / ve lad dallin / sapkınların yolunu

değil” câhil billahi muraddır. Yani, ya Ekremi’l-Ekremin ve ya .. bizi zat ve sıfat ve esmâ ve e’alinde câhil bırakmayıp, lütf-u hafî* ile bize medet ve i’nâyet buyur, demektir. Zira mün’im-i aleyh zatını, kemâl sıfatını, esmâ ve e’al-i hâkimiyesi beyni* ile ‘amel etmek hayrını cem’e muvaffak olandır. Bunun ezdâdı (zıtlar) ve mukâbili, âkîl ve âmil insanın büyük ve metin bu kuvvetlerin fehil* veya birin* tekâsül (tembellik) edendir. ‘Ameli ihlâlinde ve noksanında fâsık ve mağdub-ı aleyhtir. Zira ma’siyet, gadab-ı İlahîyi câzibdir. // 470 // Âlemi ihlâl ve mahal câhil ve dâldir. “Amin.” İstecib duaene bi hürmeti seyyide’l-mürselin. “أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ / en’amte aleyhim / nimet verdiklerinin yoluna”dan murad, ni’am mü’mirlere mahsus olan ni’amdır. Ni’metler Teâlâ ve tekaddesden olduğuna mebnî ni’amullah dünyevî ve uhrevî cinslerine münhasırdır. Dünyevî kısmı da ikiye ayrılır: biri mevhîbî diğeri kesbîdir. Mevhîbî kısmı, ruhânî ve cismânî diye iki türlüdür. Ruhânî demek kendisine ruhun nefhi ve akıl ile işrâkı ve akla* tâbî’ olan nutk ve fikir ve fehim gibi mâ lâ ba’d velâ .. olan ni’metler gibilerdir.

Ni’am-ı mevhîbenin cismânî kısmı ise tahalluk-ı (iyi huy edinmek) beden ve bedende hâle olan fevâd-ı kuvvet ve bedene sıhhaten ârız olan hey’et ile a’zanın kemâl üzere bulunmaları gibi bî hesap ni’am-ı cismânîlerdir. Ni’am-ı dünyevîyenin kesbî nev’i ise ahlâk-ı mezmume-i rezâilden nefsi insanı tezkiye ve mülakat-ı fâzile ve ahlâk-ı seyyie-i cemile ile tahliye ve hey’at-ı (hey’etler, kısımlar) matbua ve husul-ı câh ve mâl ve hâl-i müstahsene ile bedeni tezyin etmektir.

Bu ni’am-ı dünyevîyede mü’min ve müşrik ve kâfir müşterehtir. Hâlık-ı lâ Yezâl (yok olmaz) ve Rezzak-ı her .. cenapların mahlukunda hükmi mâ lâ nihayesi ve eşref-i mahlukat nev’i insana ve benî Âdem’e ihsan buyurduğu ni’am-ı bî nihâyesi “وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا” / ve in teuddu ni’metallahi la tuhsuha” bî hadd ve bî payandır. Mü’min ve muvâhhide ve kendi dostlarına tahsis buyurduğu, düşman ve adulerine ondan hisse ayırmadığı ni’am-ı celile ve musallilerin ve namazda Fatiha-yı şerifi günde 40 defa tekrar ile mü’min olanlara ni’am-ı Allah’ın, uhrevî kısmı ikramı ile ma’an dünyevî kısımlarının cümlesinin hisse-yâb buyurduğu her müslim-i mükellefin tasdik kerde-i** vicdanıdır. Zira ni’am-ı uhrevîye insanın kendisinden .. olan e’ali mağfiret ve rıza-yı Rabbanî’ye muvaffak olmak ve ebedî’l-ebediyyen melâike-i mukarrebile

ma'an a'lâ-yı illiyyinde ona makam "يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ" / Ya eyyetuhen nefsul mutmainneh." "ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً" / İrcii ila rabbiki radiyeten mardıyyeh." "وَادْخُلِي جَنَّتِي" / Vedhuli cenneti." tebşiriyle bu ni'am-ı uhrevîyeyi cenab-ı ekremi'l-Ekremin ve erheme'r-Rahimin ikram etmektir ki ona nâil olmaya vuslat olmaktadır.

İşte musalli, namaz kılan, Fatiha-yı şerifenin ma'nası bî nihâyet ve rahmet bî hesaba muvaffak olarak kıraatından fâriğ ve tazarru'una nihâyet vererek "Âmin" dedikten sonra nasıl ki marizinin (hasta, illetli) müracaatı üzere tabip devâ-yı mahsus emreder ve hatta isti'mali şartıyla şifa-yab olacağını vâd eyler ise namaz kılan Müslüman da Mevla'sının sırat-ı müstakime hidâyet talep etmesiyle suyi* hâtimeye mu'dî olan a'mâl ve i'tikadatı, emrazından şifa-yab olmasını mucib olacak bir deva-yı kâfi istidaâtında bulunmuş olduğundan cenab-ı Hudâ lem yezel ve mün'im-i hakiki bî zevâl Teâlâ ve tekaddes hazretlerine musallinin bu türlü niyâz ve tazarru'unu bilerek buyurur ki "Devayı hakiki bî sen benim kelâmımdan ahz et!" yani bir mikdar Kur'ân kıraat et ki fisk ve cehl, şirk ve riyâ, hakd (kin tutmak), hased, kibir ve uyub gibi edâvî* ve eskamın (illetler, hastalılar) kâffesi şâfi ve vâfi deva-yı hakikidir.

Ey musalli! Sen delâil-i murakıba (teftiş ve kontrol eden, hıfzeden) ve mevâız*-ı şâfiyeyi hâvi bulunan kelâm-ı İlahîmi kıraatle her derde deva ve her belvâye (dert, müsibet) şifâ bulursun. Binaenaleyh musalli, tabib-i hâzika şekva menzilesinde bulunan sure-i Fâtiha-yı şerifeden fâriğ oldukda, imtisal-i emir maksadıyla bir miktar daha Kur'ân-ı kerim tilavet eder ve hâl-i zaaf ve acziyete tamamen .. iştiğal ederek husul-ı matlub olan şifâ ve âcilin* tesvilât-ı (süslemek, güzel göstererek aldatmak) nefsâniyeden biri de budur ki, mademki sen namazı huzur-ı kalp ile eda edemezsin, na'b* ve meşakkat yanına kalacak ve hulus (samimiyet) ile // 471 // mahza (sâde, tek, katıksız) deva-yı nâfi' isti'maline irşâd ve hidâyet buyuran Mevla'sının i'nâyetiyle cilvenümâ olacağına bi't-teyakkun (şüphesiz tam olarak bilmek) fakr ve ihtiyacını tasvir siyakında (ifade tarzı) zat-ı mukaddesi'l-uluhiyyeti tekbir edip rukûya varır. Ve esna-yı rükûda mâsivasının cümlesinden ğani olarak kâffe-i halâik (mahlûkat) kendisine müftekir (muhtaç) ve mülteci bulunan Mevla'yı âzimi "سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ" / Sübhanerabbîye'l-azîm / Büyük olan rabbim her türlü kusurdan uzaktır." diyerek üç defa tesbih eder. Bu vecihle aciz ve

iftikarını (fakirliğini, yoksulluğunu) O kâdiyü'l-hâcât olan Ma'bud-ı âzimet-i penâhine arz eyledikten sonra deva-yı .. ihsân buyurmasına şükür ve senâ kasdıyla hâlet-i rûkûdan kıyama rücu eder ve kadar Mevla'sının âzimet ve kibriyasına nihâyet yok ve kendisinin zaaf ve zilleti bî hadd ve pek çok olduğunu bilir ise de Allah'ın semî' ve mucib* olmasını istihzar ile nefesin .. ve tevtin* (yumuşatmak) ederek .. "سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ" / semiallahü limen hamideh / Allah kendine hamd edenî işitir" hamd senâyı arza mübâderetle müteakiben "اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ" / Allahumme Rabbenâ ve leke'l-Hamd / Rabbimiz ve Sana Hamd olsun" der. Ni'am-ı İlahînin bî nihaye olmasını tezekkür edip bütün ömrünü taat ve hudû' ile imdad ederse de teşekkürât-ı vâcibenin öşr-ü miâşarını (yüzde birini) edâdan âciz kalacağını mûlahaza edince hemen tekbir alarak secdeye kapanır. Ve lisan-ı hâl ile der ki, ya Rabb! Ben edâ-yı şükür-i ni'metten âcizim. Sen ise ibadetten ğanisin. Ta'zim-i Celâl'in ve tenvih-i (namını, şanını yükseltme) Râfi'-i kemâlin kasdıyla eşref-i âzâmı yeryüzüne koyup gâyet (nihâyet, çok) ikrarımı ve münteha-yı istitaâtımı icra etmek istiyorum. Gerçi bu za'mım âzimet-i kibriyana zerre kadar bir şey ziyade etmeyeceğini bilirim.

Bu minval üzere alnı yere koyarak gâyet hudûa bâliğ oldukda dâhi üç defa "سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى" / Sübhâne rabbiye'l-a'lâ/En yüce olan Rabbimi tesbih ederim" der ve Mevla-yı mukaddesini tesbihat-ı mütevâliye (aralık vermeden devam eden) ile yâd eder. Müteakib bezl-i (bol bol verme) mechur ederek ifnâ-yı ömür etse de ta'zim-i Ma'bud'u hakkıyla ifâ edemeyeceğini istihzar edip yine takbir ile başını kaldırır. Fi'l-vâk'i mukarrabin hazeratı bile Celâl-i Kibriya-yı subahaneye layık bir ibâdet edâsından âcizlerin (acziyetlerini) i'tiraf eylemişlerdir. Fakat secdeden ref'-i re's edince hâlet-i secdeden eşref ve efdâl başka bir hâlet olmayacağını hiss eyledikde ve o matlab sermiden* tamamen hazzını alamamış olduğu cihetle bir daha secde etmeye gönlü mütecezzeb olur. Ve iblis aleyhi'l-la'nenin emr-i Bâni'ye muhalefetiyle secdeden revgerdan olduğunu da // 472 // tezekkür eder. İşte buna binaen bir defa daha sevdeye varır da hem sefâ-yı vicdanisi artar ve hem de hüccet-i bâtılaya mütebeat eden lâin-i mezbure muhalefeti kuvvetlendirir. Sücûd-ı sânidan başını kaldırdıkda emr-i Subhan'ı vaktince envâ-ı ibâdâtın edâsına ihtimam mütevâil* ma'ruz üzere ikmâl-i salâtı iltizam eder. Ve beyan-ı hikem ve esrârı itnab (sözü uzatma) mekale* dâi (sebepe, duacı,

davet) olacak akvâl ve e'ali itmam eyleyince iki dizi üzere oturur. Ve artık istihzar-ı zaruret ve ifâ-yı bakiye-i* ferâiz ve vâcibat arzusuyla hâlet-i sabıkasına rücû' murad eder de divân-ı Sultânî'de huruç hengâmında iştıdatı* hâvi teheyyûlat-ı* ubudiyetkârane nev'inden olarak Hâlık-ı arz ve semevat olan Mevlâ'sına takdim-i tehiyyat, yani cem'i ibâdât-ı kavliye ve arz-ı selâvat yani cemi' ibâdat yedine ve .. yani cemi' ibâdat-ı mâliye Allah celle celâluhu hazretlerine mahsustur demeye başlar.

Şu hz. âliyye duhul ve hizmet-i ma'ruza vesilesiyle iktisab-ı şeref mütevâl etmesine mürşid hâvi olan Nebî zi's-şânın fazıl ve inâyetini tezekkür eyleyip, o müttebi' füyuzata arz-ı ihdayı .. ve teslimata mübaderet eyler de السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته / Esselamü aleyke eyyühen nebiyyü ve rahmetullahi ve berakatüh / Ey Allah'ın peygamberi! Selam sana. Allah tealanın rahmet ve bereketi de yine senin üzerine olsun" der. Ba'dehu musalli kendisini ve müteabbidin olan ihvanı için in'am ve ihsân buyurulan ibâdet-i envârı ve hizmet-i İlahî'ye fevâid ve âsârı hakkında hıfz ve iman-ı Subhaniyeyi istihsâl ma'ruzunda السلام علينا / Esselamu Aleyna / Selâm bizim üzerimize olsun** ve ricayı kabul arzusuyla ibâdet ve if'asın* ibâdet-i hâlisanelerine za'm edilmiş bulunduğu ona bir din* yâd edip, tevesel* sâbık hasebiyle Hakk hususu ma'kullerin eda kaskına mebni onları da duâ-yı ma'ruza teşrik ederek "وعلى عباد الله الصالحين / ve âlâ ibâdi'llâhi's-sâlihîn/Salih kullarının üzerine olsun" der. Bu esnada mün'im-i hakiki Hâlık Teâlâ ve tekaddes hazretleri ve in'am-ı bî gaye-i Subahaniyeye neyl (isteğe ulaşma) ve vüsule, vâsıtayı 'azime de ancak Resul-i zi-şân efendimiz hazretleri olduğundan bu vecihle müşahede edercesine istihzar ile samim-i kalbinde Allah Teâlâ hazretlerinin ulûhiyetine ve bunda teferrüdüne (eşsiz ve benzer olma) şehadet parmağını ref ile teferrüd-i mezkure işaret eder ve ekmel-i merâtib olan ubudiyet, Allah ile eşref-i mutasib** olan risâlet-i makam celilini de hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimize ısbat ve ikrar ile yani أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ / Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh/Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve rasûlüdür" // 473 // kelimât-ı .. mübarekesi kemâl-i ihlas ile telaffuz ve kıraat eder. Nihâyetinde ism-i mübarek zikir olduğundan şu haber-i 'azime vâsıta olan hz. Resul-i Ekrem'e duâ ve senâ hususuna kalbi in'itaf (meyletme) etmekle salavat ve selama başlar.

Mü'minlerin kâffesini hidâyet buyurmalarına bir mukabele-i Hakk senâ* sâne* nev'inden olarak Hz. İbrahim aleyhi's-selâma ve ebnâına 'inâyet buyurulan tehiyyat ve teslimat ve tebrikât-ı bî gayenin bir mislini de ebna'a* kiramıyla beraber O Hz. Nebî-i muhtar ve habib-i Akdes perverdegâra ihsân ve 'inâyet buyurulmuş dergâh-ı lâ yezâlıden niyâz eyler. Salavat-ı şerifedeki teşbihi Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 1413) “..” tevcih buyurmuştur. Ma'nası; ya Rabb! Hz. İbrahim'e olan salavat ve i'tayı (bahşetme) berekât ile onu kendisinden evvel geçen kullarına tefaddul (inâyet, ihsan ve kerem ile memnun etmek) buyurduğu gibi Resul-i Ekrem efendimiz hazretlerine de o mertebe salât ve berekât-i i'nâyet buyur ki o sayede cemi' .. fazilet ve rüçhanını nezd-i halâikde aşikâre olsun, demektir.

Sonra musalli, iki tarafına Allah'ın selâm ve rahmetini yâd ve tezkâr ile kiramen kâtibin ve cemaatla oldukda iki tarafında bulunan cemaatin kâffesini kasd ederek “لِسْلَامٍ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ” / Esselamü aleyküm ve rahmetullah / Allah'ın selamı üzerinize olsun” der. İşte salât bu vecihle edâ olunmak ehemdir ve namazın şer'iat-ı garra-yı Muhammed'i nazarında kesret-i fevâidi olmasına mebni terk-i* salât olanlar hakkında dünya ve ukbâca nekâl-i (şiddetli azap) şedid hüküm eylemiş ve ma'siyetlerini i'zam ederek terk-i mezkûru unvan-ı küfür addetmiştir. Namazda mevâzını (mevziler, yerler) alâmat-ı iman kıldığı gibi terkini de büyük ceza ile mücazat olacaklarını bildirmiştir. Ve Furkan-ı Mecid'inde bir nice mevâzi'de ikâme-i salâtıyla sarihan ve müekkeden emriler vermiştir. “أَقِيمُوا الصَّلَاةَ” / ekimu's-salate” “وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ” / ve kumu lillahi kanitin” “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى” / Hafizu alas salavati ves salatil vusta” “إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا” / innes salate kanet alal mu'minine kitaben mevkuta” gibi bî hesap âyet-i Kur'âniyye vârid olmuştur. Ve Sahib-i şer'iat sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerinin hadis-i şerifinde “.....” ekid (sağlam, kat'i) ve tenbih buyurmuştur. Ve terkini tevbih (azarlama) ve tehdid buyurduğu işte sabit olmuştur. Nazar-ı .. ekindikte* şu namazlarda hikem bî nihaye fevâid-i lâ .. buluyoruz.*

Ezcümle nüfus-ı beşeriye ..le huzu' (tevazu hali, huzur ve huşu' hâli) ve inkiyada (boyun eğme, teslim olma) alıştırıyor. Hatta eteğine* toz kondurmak istemeyen müteazzimlerin (büyüklük taslayanlar) de emr-i Hâlık'a // 474 // inkiyaden yüzlerini yerlere sürdükleri görülür. Keza

umur-ı dünyeviyeye inhimakla (düşkün olmakla) gâfil olanlara cemi'-i ahvallerine hayır* olan 'azimehu hazretlerini andırıyor* ki eğer beş vakit namaz farz olmamış olsa idi erbab-ı gaflet değil günler, belki seneler geçirip de velini'met-i hakikik ve mahkeme-i kübranın Hâkim-i mutlakı olan Rabbi'l-âlemin nazargâhında bulundukları ve bir gün olup da divan-ı Subhânisine cem' ve ihzar edilecekleri der-hatır edemezlerdi. Bu gafletin irâs edeceği ictisarât* ve irtikabâtın* ise nihâyeti olmaz.

Namazın şart-ı huzu' ve huşû'una tafsil olduğu üzere mürâat (riâyet) edemeyen musallilerde şu fâide-i tâmmе* tamam hâsıl olmuyorsa da bi't-tesbit ihvan oldukları inkâr olunamaz. Nefislerini fevâid-i salâtta mahrum bırakan ve terk-i salât eden o zalimlere sormalıdır ki, terk-i salât hususuna ictisarlarına (cür'et etmek) dâi (sebeb) nedir? Eğer farzietini inkâr veya akl-ı kasırlarıyla onu istikbâh (ayıp görme) ve istinkâr (bilmemezlikten gelmek, inkâr etmek) ediyorlar ise bilmiş olsunlar ki ümmeti olduğu hz. Muhammed'in şer'iatı küfürleriyle hüküm ediyor.

Bu halde, mademki küfre muadil başka bir günah tasavvur edilemez, kendilerini terk-i salât etmelerinden dolayı tecdid-i iman eylemeleri ma'ruzunu tazminde ihbardan geri durmayız. Kabahatlerini te'vil sadedinde serd etmekte oldukları iblisâne ve nefs-i hevâsına tebeatle* fâsikâne meâzir (özürler) vâhiyeleri* hurufat nev'inden olmaya şâyândır. O mağbutlar* derler ki "Rabb'imiz celle sultanehu hazretleri ..den ganidir. Bizim namazımıza ne ihtiyacı vardır?" Cevabında denir ki, Rabbi'l-âlemin âlemlerden gani ve her şeyden müstağni olduğu muhakkaktır. Fakat ey zâifü'l-akıl! Namazın intaç (neticelendirme, husule getirme) edeceği fevâid bî nihayeden sen teveccühle müstağni olabilirsiniz. Zâlim ve cehûl olduğuna mebni, Rabb'in celle sultanehu hazretleri o fevâid-i nâfiayı sana kazandırmak için namazı üzerinize farz kılmıştır. Şüphe yoktur ki gani-i bi'z-zat* celle âzimehu hazretleri noksandan münezzeh ve müberra olduğundan Kibriya ve âzâmetini artıracak değildir.

Bu meseleyi bir misal ile tevzih edelim, tâ ki herkesçe ma'lum ve hüveyda olsun: bir marize tabib-i hâzık deva-yı nâfi' senâ veliyle* emreder. O bîçare maraz .. su-yi tesiriyle sersemleşip de hezeyan-ı mehmum (düşünceli) kabilinden söyleşmeye başlar da hekim edebeye*

karşı, benim şu devayı isti'malde sana ne fâide olacak? Sen bundan müstağnisin, der. O bîçare mûlahaza edemez ki tabibin emri nef' zatına* müsned olmayıp bu hasta-i dil-nüvazın (gönül okşayan) ve bu ahmak bî devânın salah hâli maksadına mebnidir. Bu mariz-i sersem gibi namaz kılmayanlar da ma'zeretleri kabul-ı şâyân addedilemez.

Eğer namazı terkleri tekâsül (üşenmek, gevşeklik, tembellik) ve tenbellikten ise bu nev' hâlât pek soğuk ve bârid (soğuk, hoş olmayan) ve ukûl-ı selime nezdinde kubh-ı hadden* zâiddir. .. hiç savâba (doğruluk) ihtidaya (hidâyete ermek) sâlih bir akl-ı selime mâlikiyet edâsında bulunanların netâyic-i ukûlü bundan ibaret olmak reva mıdır? Din-i celil-i İslâm'a intisab da'vasında bulunanların namaz kılmamalarına pekçok taaccüb olunur. Bunların içinde nisâb-ı maarifinden behre (pay, hisse) ve umur-ı dünyaca ârâ-yı sedide (doğru, muhkem fikir) sahipleri bulunur. Fakat teessüf olunur ki ikâme-i farziyyeye gelince .. idrakleri // 475 // tamamen selb (inkâr etme, izale) olunur. Ve ecnebi gibi olurlar ve akılları namazın semerât-ı celilesini anlamakta bir çocuk akli kadar olamıyor (olmaz). Biz bu hale cünun (delilik) diyebiliriz. Bu zümrenin bazıları vardır ki akıl ve mürüvvet (insaniyet, güzel şeyleri yapıp kötü şeyleri bırakma) ve irfân, zarafet ile yâd olunurlar. Ve sırası geldikde diyanet-i İslâmiyyenin mezaya-yı (meziyetler) celilesinden bahse de karışırlar. Ma'hazâ bulundukları bir meclisde ihvan dinler edâ-yı salâta kıyam eylediklerinde kendileri şu millet-i .. celile-i âzimenin efradından değillermiş gibi mîade-i seniyye-i (padişah ziyafeti) İlahîyeden uzağa çekilip durular. Fesubhanallahi'l-âzim.

Bu ise örf-i habâislerinde merkuz (saplanmış, batırılmış, sabit kılınmış) olan cehalet ve gadab-ı Rabbanî semeresidir. Bu halden büyük âr ve namussuzluk tasavvur olunur mu acaba? Mûlahaza-yı encâm-ı hayat sermayesine az çok nâil olan sâhib-i intibah (hassasiyet, uyanıklık) ve tâîf (dolaşan), diniyesini her şeyden 'aziz ve ehemmiyetli tutmak lazım gelirken, bu nokta-yı mühimmeyi rahnedâr (eksiği, bozuğu olan, zarara uğramış) eden gafillerden ne istikamet beklenir ve ne hayır ümit olunur? Huda hafız, bunlar iş başında bulunur ve hâkim ve me'mur olurlar ise adalet mi ederler? Ya tüccar sınıfından bulunurlar ise hıyanetlikten mi çekinirler? Din ve diyanet bâbında hâin olanlar nefislerine revâ gördüklerinden bi't-tabi' gayrılarına zulüm edecekleri muhakkaktır. Zira

zulmü 'adil ve intikamı fetanet ve dirâyete hamletmek vâdisinde yuyanırlar.***

Erkân-ı İslâm'ın en a'zamını hadm* (bir lokmada yemek) eyleyen eşhasın din-i İslâm'a intisapları bu kadar zâif olduğu halde, insan bunları ihvan-ı müsliminden addetmekte tereddüd etse becâdır (uygun, münasip). Bunların şumı (uğursuzluk) ve uğursuzluğu ümmet-i Muhammed'in evlad ve 'iyalleriyle ve dâr ve diyarlarıyla harab ve perişan ve diyar-ı âdeme götürmeye kadar te'sir etmiştir. Terk-i salât acaba huzur-ı Bâri'de ne özür serd edebilecek? Kitabullah olan Kur'ân-ı âzim ve sünnet-i Hudâ olan ehadis-i Nebevî ve icmâ-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha olan edille-i erbâ'a-yı İslâmiyye ile farziyyeti muhakkak olan selâvat özür kabul etmez. Ve İslâm olan namazı terk etmez.

Fürû'un aslı olan namaz bahsinden bir mikdar beyan olunduysa, fürû'un lâhıkı* olan zekevat bahsinde şürû' (başlama) ile ni'met-i mâl fürû' olduğu cihetle, hicret-i Nebevî'yenin ikinci senesinde zekât miktarını vermek farz kılınmıştır. Şemsü'l-eimme Serahsî (ö. 1090) imanin üçüncüsü olduğuna kâil ve senedi de "فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ" / Fe in tabu ve ekamus salate ve atuz zekate" âyet-i celilesidir. Farziyeti kitap, sünnet ve icma-ı ümmet ile sabit olduğundan zekâtı vermeyen şahsın âdem-i kabul şehadetine İmam Muhammed (ö. 805) hükmetmiştir. Fariza-yı muhkem olduğuna mebni zekâtın câhidi (bildiği halde inkâr eden) kâfirdir. Zekâtın verilmesi farz ve şeâir-i İslâmiyyeden kılınıp ebnâ-i cinse (kendi sülalesinden gelenler) muavenet (yardım) keyfiyetin diyanet erkanından kılmasının muhasenatı ne derece âli ve ne kadar büyüktür. Her sene fukaraya mallarının bir miktarını temlik ve i'tâ etmelerine ignânın // 476 // şeâir-i İslâmiyyeden ma'dud (addedilen) âsâr-ı şefkat ve merhametleri nümâyân olur. Ve necl-i** rezileden .. ediyorlar ki insanın can ve malı mâliki olan cenab-ı Hallak'ındır, diye i'timad ve kendisi gibi âciz bir âcize yardım ise ancak ..nin .. sükrünü ifa demektir. Zaten evâmîr-i İlahînin kâffesi şu iki noktaya râcî'dir. Ve her noktaya terettüb eden menâfi-i âzimedeki mükellefiyetin kendi nefislerine âit olup, Rabbi'l-âlemin celle şânıhu hazretleri ise ğinâ-yı zatıyla müteferrikdir.

Şer'iatımızın muhtevi bulunduğu her nev'i ibâdetin fevâidi tebeyyün eylemiştir. Zira Hâlık-ı teâlâyı ta'zimden ve mahlukata şefkat

ibrazından hâli hiçbir ibâdet şer'iatı-ı Muhammediyyede bulunmaz, âle's-sâbiha es-selâvatu ve't-tehiyya ve âlâ âlihi ... zekât verenlerin verdikleri miktar kâilî* mukabelesinde ecr .. ta'yin buyurulan vâcibi verenler, malca noksanını mucib olmadığı halde, şu ferâiz tamamıyla ifa olduğu takdirde 'aciz ve mesâkin zümresi fakr ve fâkadan rehayab olurlar ve asla zaruret göstermezler. Bu ibâdetde pek açıktan def'-i zaruret ve izale-i necl* ve hasen*-i musalihatlarından ibaret şu iki büyük fâide hâsıl olduktan fazla bununla mü'minin mün'im-i hakiki olan Bâri-i Teâlâ hazretlerine muhabbet ve iştiyâkın tebeyyün eder ki rıza-yı şerifini ihraz (erişmek, kazanmak) iktisab maksad-ı hâlisanesiyle bi't-tabi' sevgili olması lazım gelir. Ve belki şakiki'r-ruh* menzilesinde bulunan malını bezl ve infâk ediyor. Bundan mâada bî hesap ve nice fevâid-i 'adide ve vefiresi vardır ki .. mesturdur.

Fürû'da üçüncü derecede bulunan Savm bahsine şürû' ile denir ki hicret-i Nebeviyyeden 18 ay geçtikde, yani ikinci senesinde Ramazan orucu tutmak farz olundu ve Ramazan'ın ahirinde sadaka-yı fitr ve 'iyd-i fitr ve salât-ı bayram emrolunmuştur. Savmın fevâid-i âzimesi bî pâyândır. Biri de sâim elem-i cû'yu (açlık elemi) hissettirerek, ağleb (çok kere) ahvali açlık ile kezrân* eyleyen fukaranın ıztırlarını mûlahazaya vesile olmasıdır. Bu ise servet ve refâhete nâil olanlar oruç tutmayacak olsalar, açlık ıztırabı neden ibaret olduğunu tasavvur edemezler ki o âfate mübtela bulunan bir dert-mende şefkat eseri gösterebilsinler. Böyle olanlara muhtaç bulunan fukara ile nicelerin* hâli nice olur, tasavvur buyurulmalı.

Buna misal olarak Mısır'ın kaht (kuraklık) senelerinde hz. Yusuf aleyhi's-selâmın bütün zahire ve erzak anbarları elinde iken zat-ı melâik sıfat cenapları üç günde bir defa ta'am buyurur idi. Sebebinden sual edenlere "Benim karnım tok olursa etraf ve eknafdan* celb-i* zahire için gelen bîçaregâne terahhum (merhamet etme, acıma) edebilir miyim?" buyururlar imiş. // 477 // Neharda ... selâseden ki taam ve şarab ve kurban-ı nisâdır, bunlardan imsak (kendini tutmak) ve imtinâ'-ı meşrû' buyurulması bî hesap fevâidi câmi'dir. Hakk Teâlâ hazretlerinin emrine itaatla nefsini müşteheyattan (lezzetli şeyler) keff (vaz geçme, men' etme) ve ilcâm (gem takma) eden sâim, tehzib-i nefse nâil olur.

Zira evvelce kendisine tasallut eyleyen nefsine aklını gâlip kılarak onu mahkumiyetine aldıkda artık nefsi, şer'ıyyatın tahrım eylediği şeylere irtikâb (kötü bir iş işlemek) ettirmekten heves ve ümidini kat' gibidir. Zira görür ki vakt-i sıyamda (oruçluyken) kimsenin hukukuna tecavüz yok iken nâfi' olan taam ve şarabı ve mefasidden (fesadlıklar, bozgunculuklar) hâli bulunan kurban-ı nisâyı sâim mahza (ancak, tam, tek) emr-i celil-i Mevlâ'ya imtisalen terk ediyor. Bu halde rızası bulunmayan bir şahsın me'kulât (yenilecek gıda maddeleri) ve meşrubatından tenâvül (yemek yeme) etmesi, yahut mefasid-i âzime ve muhazzir (sakındıran) bî nihaye tevliid (beslemek, terbiye etmek, sebep olmak) eyleyen zina gibi muharremât-ı erkâniye ve mezil-i* ukûl ve mehal-i* şeref olan müskirât (sarhoşluk veren şeyler) isti'maline ictisâr (cür'et etmek) eylemesini nasıl ümid edebilir? Bilhassa gurub-ı şemsden biraz önceki halleri inkiyad-ı (boyun eğme) evâmir-i İlahî bâbında nefislerin zabt etmek, iktidarı hemen onlara ihsân buyurulmuş bir meziyyet-i hârika olmasında iştibaha (şüpheye) meydan kalmaz.

Sofralar .. olarak nefâis-i it'ama ve lezâz-i eşribe (içilecek şeyler) gözleri önüne konulur. Kendileri dâhi kemâl-i iştaha ile sofraya başına otururlar. Ve vakt-i muayyen hulûl ederek ezân-ı İlahî şeref sudur etmiş bekliyorlar. Eğer bunlardan birine sima (çehre, eser, alamet) gevher teheyyün (asan olmak, kolay olmak) inkiyaya* mâlik olanlara bütün dünya bahşolunacak olsa, vakt-i mezburdan bir dakika evvel o me'kulât-ı nefiseden veya meşrubât-ı lezizeden bir katre tenâvül kâbil olamıyor.

Bu ni'metin kadrini bilmeyip de ferâiz-i celile-i siyâmını ifada lâkayd ve bî mübalât (itina göstermek) olan müntesibân-ı İslâm'ın, kendileri ashab-ı 'azm (kasd, niyet) ve hazm (sağlam re'y, basiretle hareket etmek) olan ricalden addetmeleri nice mümkün olabilir? Bunların za'ifü'l-akıl ve sâkit-ı ilhama ve hatta abdi'l-batn ve esir-i şehvet deniye (ahlâksız, soysuz) olmaları şüphe götürür mü? Nefs-i emarenin cemi' â'za ve cevârihde bulunan kuvvetini kesretmek (kırmak) ve bedende kanın cevalânını değiştirip taze ve ter* etmek mezâya-yı mâlâ nihayeye şamildir ki asıl tıp ilminin mâ'hezidir.

Farziyyetini tasdik eden âyât-ı Kur'âniyye ve ehadis-i Nebevî'ye pek çoktur. "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ" // 478 // Ve daha bu misilli âyât-ı Furkâniyye vârid olduğuna mebni siyâmı inkâr küfür

olduğundan, münkeri küfür ile hüküm olunur. Ve te'viline zâheb olan mülâhid (hak bir yoldan sapan) da bu meyânedeki* dâhildir.

Savmın edâsının farziyyeti, “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ” / fe men şehide minkumuş şehra fel yesumh” âyet-i şerifesi ve kazâsının farziyetini “فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ” / fe iddetun min eyyamin uhar” âyet-i celilesiyle sabittir. Ve ehadis-i Nebvî bî hesap olduğundan mestulata* müraccat edilmesi ümidiyle sarf-ı nazar kılınmıştır.

Oruç ibâdât-ı bedeniye-i mahsusa olduğuna mebni, hâlis Allah için olduğundan mukabiline verilecek in'am ve ikram tur-ı (had ve miktar) akıldan hariç, ve ancak Allah Teâlâ ve tekaddes bilip, vereceğini vâ'd buyurmuştur. İbâdâtın esrarını bilmeyenlerin efkârı, dağdağa ve ızdırabdan hâli olmazsa da icmalen vâkıf olanların inşirah-sudur ve itminân-ı kalp olduğundan mübaşeret ve her 'amel ve ibâdetini vakt-i muayyeninde tertib-i mahsusuna riâyet ederek ifâ ile, maddi ve ma'nevi bî nihaye fevâid ve semerât müterettib ve hâsıl olunacağını cezm etmelerine binaen, şevk ve rağbetleri artar ve kat kat olur.

Bu vecihle olan 'amel-i celileye kütüb-i şer'inde* “tâ'abbüdiyye*” itlak edilir. Fakat şu itlak, hüküm ve esrardan hâli olmalarına mebni değildir. Belki onların zâhirlerine nazaran edâya mübaşir olan muvahhid ve mü'minin mahz-ı tâ'abbüd ve itaatına mebni bir menfaat-ı âcile ihrâz etmeyerek, ..nın emrine mümtesil (aldığı emre uyan) bulunan abde müşâbih addolunmasından nâşidir. Musâlih-i* âcileden hâli olmaları farz edilse bile cihet-i uhradan büyük bir musâlihini* hâiz olurlar. Zira bu takdirce onları edâya mübaşeret gâyet huzû' ve kemâl-i ubûdiyyet eseri addedilmeye şâyandır.

Mevlâ-yı hüküm hakkında şer'iat-ı Muhammediyyenin dâima teveccüh etmekde olduğu maksad-ı âli ve makam-ı .. de bundan ibarettir ki “Ya Rabb! Senin 'ulu şânına ta'zim ve saltanat-ı uzmâyı hakikine huzû' ve teslim ve habibi** ubüdiyyet kâranemi ifâ maksadıyla kendimce bir semere zâhir olmuyorsa da yine o emr-i İlahiyeni yerine getiriyorum.” Abd .. hâlasın* mukteza-yı hâli de budur. Mevlâsından teveccüh eden emre hemen imtisal etmeli ve sırrı ve hikmetini nefsine* kendisinde selâhiyet görmemelidir.

Erkân-ı İslâm'dan hem mal ve hem beden ile, yani ibâdet-i mâliyye ve bedeniyeyi câmi' olan hacc, e'imme-i Hanifiyye muhtarıdır. Ef'al-i Hicâcî* erkân-ı mahsusasıyla, mekân-ı mahsus, evkât-ı mahsusa ziyaret ve edâ etmek ve hidâmat-ı deniyelerini itmamı, bir misal ile tasavvur edilecektir. Temsilâta dâir kelâmlarda fi'l-cümle müşebbihât kâfi görülür. Beyan ve belâğatın tasrih eyledikleri üzere temsillerdeki elfaz ve ibârat dâima kendi ma'anisinde isti'mal olunarak mahsusatla (hisle anlaşılan şeyler) // 479 // ma'kulatı tasvir murad edilir. Ve izahata hakkı olan hakâik bu vecihle tevzih* olunur. İmam Sekkâkî (ö. 1229)'nin “..” isti'are bi'l-kinâyede derç ederek Kâdir-i muhtara teşbih etmenin tarifini bilenlerce müsellimdir. Fakat hakikat-ı hâl Vâcib-i Teâlâ hazretlerinin misli ve naziri yok iken zat-ı mukaddeslerine misal irad etmek şer'an bir mahzuru mûcib değildir. Zira mesel ile misal beyinde fark-ı âzim vardır. Mesela aklın misli yoktur. Fakat şems ona misal kılınabilir*. Zira mahsusat nur-ı şemsle münkâşif olduğu gibi, ma'kulatda idrak akıl ile mütecelli olur. Birşeyin misli ezher-i (saf ve parlak olan) cihet kendisine müsavi olan emirden ibarettir ki, binaenaleyh hazreti Resul-i Ekrem'in misli yoktur denilmek sahih olur. Misal ise müsavat-ı külliyye tevaffuk etmeyip bazı cihette velev fi'l-cümle müşabihat ile olur.

Hazreti hüccetü'l-İslâm imam Gazâlî (ö. 1111) hazretlerinin el-Maḍnûn* 'an Gayri Ehlih nam risâle-i celilesinde tasrih eylediği üzere, rüyada “Allah Teâlâ hazretlerini gördüm” demek câiz olur. Zira hazreti Resul-i Ekrem efendimiz hazretlerini rüyada görmek “..” hadis-i şerifiyle tahkik buyurulmuştur. Hâlbuki cesed-i nur-ı pâki, Ravza-ı mutahharalarında mevdu' (emanet bırakılmış) ve ruh-ı mukaddesleri a'lâ-yı illiyyîne merfu' (yükseltilmiş) olduğu kat'iiyen meczumdur. Böyle olunca Risâletpenâhi'yi dünyada görmek mümkünattan değildir. Bi'l-farz ve't-takdir mümkün olsa bile, bir şahıs an-ı vâhidde iftar-ı 'adidede eşkâl-i mütenevvi'a (muhtelif) üzere görülebilmesi bedâhete muhaldır. Ru'yet-i Nebî sallallahu Teâlâ aleyhi ve's-sellem ise bu minval üzere vâki' olmaktadır.

Demek ki rüyada görülen eşya-yı sâire gibi Resul-i Ekrem'in de missalini görmek, kendisini görmek addolunmuştur. Nasıl ki hadis-i mezkurun ahiri de bunu imâ ediyor. İmdi, hacc ahvâlini mübeyyin misaller ile teşrih edilecektir. Haccın bî hadd ve bî hesap hikem-i

Rabbanî'si var ise de biri de a'mal-i hacc, tezkir-i ahvâl ekâbir esasına bina kılındıktan, fâzile nev'-i beşerin ukûl ve etvârı (haller, davranışlar) ve fıkıhça* bir vaz'-ı 'acib ve tertib-i garip üzere vaz' buyurulması ve onların mu'tad ve ulufetlerine* tamamen mûra'at edilmiştir (saygı göstermek, korumak). "Vallahu'l-misli'l-âlâ". Zira hasebi'l-icap* nâsın selâtin ve ümera himayelerine alınma ile .. şekvâ (şikâyet ve) ve isticlâb-ı (çekme, celbetme) ihsânât hayat-bahş arzusunda düştükleri zaman // 480 // ne yolda davranacakları lazım gelir ise hicâc-ı* kiramda Mevlâlarına arz-ı hâcât edecekler esnada ona.. bir muamele ifasıyla me'mur kılınmaları nefislerine daha ziyade itmi'nan bahş olacağı derkârdır. Şu .. haccın izahı lüzum görülen tafsilatı ber-veçh-i âtidir. Ve bir misal ile tastirini bazı fudala tensib görmüşlerdir.

Mesela ahâli ve reâya, kaht (kuraklık, kıtlık) ve ğala (pahalılık) veya istila-yı a'da (düşman) gibi bir hadiseye mukavemetten âciz kaldıkları zaman, menâzil-i selâtin-i 'azâma alınma ederler. Ve felâket ve afatın* tesiri nisbetinde herbiri yalın ayak ve özü* çıplak olduğu halde toz ve toprak içinde bu yân* kemâl-i zaraat (alçalma) ve isti'ğase (yardım isteme) ile yolaçkarlar ve yollarda tesadüf eyledikleri hadm* ve haşm* gibi mensuban-ı seletâniyeye* ve hatta hayvanât ve nebatât kabilinden şeyleri muhtevi bulunan .. hâkkâniyeye kemâl-i riâyet ve ihtiram ve hiçbir kimseyi incitmemeye sa'y ve ihtimam ile kat'i mesafe etmekde bulunurlar. Dâr-ı saltanat*-ı seniyyeye vüsulunda kemâl-i sükûnet ve meskenet (tembellik) ile bir aralık bâb-ı hümayunlarına tereddüd ve zehâb ve istizân (izin istemek, danışmak) hususuna bir vakt-i münasip buluncaya kadar civar-ı sultaniyeyi tavaf ederler ve arz-ı merâm için ikram ve sâit* (ses çıkararak) tevessül edilerek zaten mu'tadları bulunan ezkâr ve Muhammed-i* mülukâneyi lisan-ı şükran ile tekrar ve gerek kendilerine, gerek eslâflarına (selefler, geçmişler) şa'saapaş (parlaklık neşreden) zuhur olmakda bulunan 'inâyât-ı âzimeyi ve âsâr-ı şefkât-i umumiyeyi yâd ve tezekkür eylerler. Takbil (öpmek) dest mülûkâneye müsaade buyuruldukda kemâl-i rağbet ve âdâb ile takbil ederek bu i'nâyeti emâre-i kabul ve medâr-ı is'af-ı (birisinin isteğini kabul etmek ve yerine getirmek) me'mul (umulan) addederler.

Ba'dehu def'-i belv (dert, çile) ve izâle-i şekvaya dâir meva'id-i* sultaniye şeref sudur ederek murad ve matlamları ifâ buyurulacağı tebşir

ediliyor. Sultan-ı zîşân saltanat-ı âliyyelerine kendilerinin muhabbet ve ihlasların temkin-i bârgâh-ı âzimetine ubudiyyetleri te'yid ve şerhin* (açma, genişletme), ve iğâse-i (imdadı yetiştirmek) reâyâ, ve bezl-i (bol bol verme) i'taya hususât-ı celilesini âdet-i seniyye mülkdarlarından* bulunduğu dâir nefeslerin tatmin ve te'min makâsıd-ı âliyyesiyle, mine'l-kadim (eskiden beri) onların âbâ (mürşidler, ileri gelenler) ve ıslaflarının* diyâr-ı şevketkararına* alınmaları vuku' buldukda, hidmet-i sâdikânelerine mükâfat olmak üzere, haklarında buyuruğ* buyurulan eltâf (lütuflar) ve gâyet müşfikânelerini tezkir ve ihtar buyurur.

Bunun zımnında // 481 // şu milletçilerin* de selefleri gibi ibrâz-ı âsâr-ı sadâkat ve ifa-yı mevâcib-i (maaşlar) hizmet eylemeleri lüzumunu iş'ar (bildirmek) bulunmakla, bunlar da der-'akab (hemen) muhazzar (yeşile boyanmış) mülûkânede arz-ı hizmet* .. ve imtisâl-i evâmîr-i 'aliyye ederek, bu vesile ile nefisleri o cenab-ı mekârim (keremler, iyilikler) mâ'ye muhabbet ve ihlâs-ı ubudiyyet üzere intıba' (kalp ve ruhta hâsıl olan tesir) eder. Çünkü .. islama itba'yla ülfet eden nüfus onların ahlâkıyla tahalluk (ahlaklanmak) etmek emr-i tabî'idir.

Binaenaleyh melek müşarünileyh nazarında hizmetleri takdir olarak ziyafethaneye nakil ediliyorlar. İn'amât ve .. mazhar kılınarak hil'atlar giydirilir de âsâr-ı .. ve ziraatları tamamen izâle buyurulur. Ve artık bunlar mülazemet-i dergâh ve maksad-ı ma'rûzların ifâsına dâir vâd-ı celilenin icazetine med-i* nigâh ederler. Ve ifâne-i* vakit buyurulmayarak def'i tasallut iâde ve izâle-i esbâb .. hususuna irâde-i pâdişahı senuh* ederek ferman yazılır. Ve müreffehen avdetlerine dâir evâmîrine tebliğ edilir. Nâil-i maksud ve meram olan erbabu'n-necâda* şu i'nayât-ı ... teşekküren bir daha rev-bihâl* dergâh muallâyı senâ* olarak şeref .. ile teşerrüf ederler. Ve huzur-ı sultaniyyeden müfarakatları hengâmında, kemâl-i te'sirlerinden eşgîrân* oldukları görülür.

İmdi, Zü'l-Celâl Teâlâ şanehu ukûl-i riâyet onların mesâibden (zorluk) sultanlarına alınmaları zamanındaki âdetlerine muvaffık bir vecihle, dergâh-ı subhâniyyesine tazarruyla alınmalarını tertib buyurarak zat-ı uluhiyyetleri beyt ve mekândan ğani ve münezzeh olduğu halde Arz'ın bir .. tabiyyesini beka'* sâireye tefaddul ile onu "Beytullah" ismiyle mütehasıs ve mümtâz ve erkân-ı şerifesinin birinde mevdî' olan Heceri-

Esved'i de “..” ünvanıyla revnaksaz kıldı. Ve kendilerine itiraf etmesi tabîî olan zünub ve hataya ‘avârizadan ihsân-ı İlahî’yeye te’liyetle (ibadet ettirmek) tahsis edebilmeleri için, istita’at-ı bedeniyye ve mâliyyeye mâlik olan müslimin üzerine Beyt-i Muazzam civarına vürud etmelerini farz eyledi. Ve hin-i vürud ve ilticada eş’as (saç baş dağınık) ve ağır* olarak, yani hayli zamandan beri* saçların taranıp temizlenmediğinden ve toprakla alude (karışmış) olmuş ve keçelenmiş* ve ağır ki toz ile renklenmiş ve revâyih-i tabiye isti’malini ve dikili iktisabın terk ederek başlarını açıp da o vecihle ma’budlarına arz-ı hâcât // 482 // eylemelerini ve kemâl-i ziraat üzere bulunarak Harem-i Şerî’fe, yani Mekke-i Mükerreme’ye vusullerinde o havâlinin (civar, etraf) yeşil otlarını koparmamak ve ağaçlarını kesmemek ve kuşların ve hatta vahşi hayvanların bile sayd (avlanmak) etmemek ile ibrâz-ı ihtiram etmelerini de tavsiye buyurdu.

Binaenaleyh vezâif-i ma’ruzaya i’tina edilerek, o menzil-i Mükerreme ve Beyt-i Muazzama’ya can atanlar etrafını tavaf ve müsteciblerinin dâb (şan şeref) ve âdetleri vecihle estâr-ı (perde) mübarekeye taalluk ederek esistidâ-yı eltâf ederler. Ba’dehu, “..” tesmiye buyurulan Hacer-i mübareği de takbil ederler. Fakat cezmen bilirler ki fi’l-hakika Hacer’in bir menfaat irâs etmek şânından değildir. Nâfi’ ve darr ancak Hâlık-ı perverdegârdır. Zira Fâruk-ı âzâm radiyallahu anh hazretleri Hacer-i Esved’i takbil buyurdıklarında “Ben bilirim ki sen bir nef’ veya mazarrat bahşedecek değilsin. Eğer Resul-i Ekrem efendimiz hazretleri seni takbil buyurdıklarını görmüş olmasa idim, ben seni öpmem mümkün değil idi” diye şer’i enver-i Muhammedî’de ta’yin buyurulan i’tikad-ı sahihe nâsın umumunu irşâd buyurmuşlardır. Takbil-i Hacer’den sonra islâf-ı* âzâm hazeratının a’mâl-ı celilelerini müzaker olan birtakım ‘amellerde de bulunurlar.

Ezcümle, Âdem ve Havva aleyhi’s-selâma ve İbrahim aleyhi’s-selâm ile âile-i ‘aliyyelerine itbâ’ için “Arafat” ile “Müzdelife”de “vukuf”, “Sefa” ile “Merve” arasında “sa’y” rükünlerini ifâ ve ba’de’l-vukuf “Mina”ya nüzul ve ahza-yı (çok alçak, nefret edilmiş) şeyâtini tasvir ve temessülün mutazammın (içine alan) olan cemerâta remy-i hacir (cemarata taş atmak) gibi âmâl-i mahsusayı da edâ ederler. Yani hücac-ı kiram hizmet-i diniyyeyi itmâma kârib oldukları zaman “Mina” vadisine

gelerek Mevlâlarının dâr-ı ziyafetine telezzül* olurlar da edâ-yı nesken* sonra âsâr-ı tezellülden (zillate katlanmak) ma'dud (hesabedilen) şe'as* tecerrüdü izâle ederler. Yani her bir elbisesin giyip, güzel kokular sürüyorlar. Ve zâid (fazla) olan saç ma'kulesini keser veya traş olur, ve evvelce kendisine memnu' (yasaklanmış) olan ... icraya me'zun bulunurlar.

Binaenaleyh, iyd-i sa'id günlerini refâh-ı tam ile geçirip kurbanlar keserler. Bunlar lühumu ise vâdileri doldurup fukara-yı nâsdan başka kuşları bile işba' (doyurmak) ediyor. İşte bu vüs'at ve me'zuniyet zül-i'tâya* hazretlerinin büyük bir ziyafeti ad olunur. Çünkü Mâlik-i hakiki ve Rezzak-ı âlem, o bî zeveldir. Halkın ellerindeki emvâl fi'l-hakika âriyyet ve Hâlık'dan // 483 // başka mâlik olamaz. Ve hatta eyyâm-ı ziyafetten a'raz (alâmetler) ad olunur. Ve daha bî hesap fevâidi vardır. Var ise de itnâya (sağlam ve sıhhatli olmak) keşide (tertib edilmek) olacağından hacc bahsine hitam vermek münasip görülmüştür.

Erkân-ı İslâmiyyeden biri de cihad idi. Bunun tafsili ve hükmü şu vecihledir ki, hicret-i Nebevîyye sallallahu Teâlâ aleyhi ve's-sellem hazretlerinin ikinci senesine kadar halkı yalnız da'vet ve Allah'ın azabından korkutmakla me'mur buyurulmuştu. Bu sene cihad farz ve müdâfa-yı cihadiyye ve gazâ emrolunmuştur. Şer'ide cihad demek, din-i Muhammediyyeye da'vete gelmeyenin şehadetin* ile icabet ve kabul-i İslâm'la kesb-i saadet veya cizye vermeye tenezzül ile kal* ve hakarettten imtina' ve millet-i İslâm'a mukabeleye teheyyü' (hazırlanma, nizamlanma) eden a'da-yı (düşmanlar) din ile mukatele hususunda âlet-i cerh ile bi'n-nefs* mübâşeret, ya mâl veya hasen-i tedbir ile mücahidine muavenet, veya iyâb (geri dönmek) ve zehâbda (yanlış düşünce) sâir vücuh-ı haber ile hiç olmuşsa* mücahidin ile beraber çıkıp bazı musâlemelerinde* bezl-i (bol bol) vasi' tâkat etmektir.

Cihad hakkında .. ile nice âyât-ı kerime nüzul, ve Resul sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerinden nice ehadis-i şerife vürud etmiştir. Bundan maksad hemen i'lâ-yı kelimetullah ile neşr-i envâr-ı medeniyet olmakla din-i İslâm'ı kabul edenlerin kâffesi, cemi' hukuk ve ahvâlde müsâvi tutularak, hiçbir hükümde Arab'ın sâir akvâm üzerine rüçhân ve meziyyeti olmaz. Müsliminin cümlesi teâvün (yardımlaşmak) ve tenâsur

(karşılıklı yardım etme) ile me'mur olup, her ferdi bakiyye-i ihvanına nisbetle cesed-i Âdem'in bir uzvu mahsus menzilesindedir.

Erbâb-ı basâire hüveydadır ki bir cesedin her hangi uzvu teellüm* ederse, sâir uzuvları da o elemenden hissedâr olurlar. Şarken ve garben mü'minlerin de maksadları ve muktezâ-yı diyânetleri bir olup, Bâri teâlâyı uluhiyyet ve ma'budiyyetle tevhid ve ikrâr ve dâima rızâsın taharri (aramak) ile mhafazâ-yı hukuk-ı ibâddır. Terğib ve terhib ile kabul-ı diyânet etmeyen akvâmı da Bâri-i .. ve inkıyade'l-Hakk için .. devam ederler. Muhafaza-yı musallih ve def-i mazarr ve makâsıd ise ancak buna müteveffıktır. Evâil-i bi'sette hemen tebliğ-i risâlet ve a'râz-ı (işaretler) ani'l-maşrikin* ile me'mur idiler.

Ba'dehu ahsen-i mücadele ile me'mur idiler. Ba'dehu ezâ ve cefâ gören mü'minin için / أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا / Uzine lillezine yukatelune bi ennehum zulim" sure-i Hacc'da vâki' âyetle kîtâl-ı müşrikin izin ve ruhsat verildi. Ba'dehu müşrikin kîtâle bid' eylediklerinde mü'min dâhi sure-i Bakara'da vâki' "فَإِنْ قَاتَلْتُمُ الْكُفْرَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ" / Fe in katelukum faktuluhum." Âyet-i kerimesiyle kîtâl ile me'mur oldular. // 484 // Ba'dehu sure-i Berat'ta "فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ" / Fe izenselehal eşhurul hurumu faktulul müşrikine haysu vecedtumuhum." Kavl-i şerifiyle "enselehal eşhurum" şartıyla bid'-i kîtâla me'mur oldular. Nihâyet sure-i Bakara'da "وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" / Ve katilu fi sebilillahi va'lemu ennallahe semiun alim." Âyet-i Furkaniyyesi şeref nüzul olmuştur ki, ey ehl-i iman! Fi sebilillah kîtâl ediniz ki Allah Teâlâ kîtâldan tehallûf (geri kalma) ve ikdâm (gayret etme) edenlerin akvâllerini işitici ve ahvallerini bilici ve her birinin cezâ-yı 'amelini tertib edicidir, nazm-ı celili icabı üzere her zaman ve her mekâna âmm (umumi) ve şâmil olarak erbab-ı cihad olan kâffe-i ehl-i iman üzerine lazım ve ilâ yevmi'l-kıyame bâki ve dâimdir.

Ve Resul-i Ekrem hazretleri "/el cihadu mâ .. yevmi'l-kıyame" hadis-i hikmet-i âmiziyle bunu tebşir buyurmuştur. Yani farz-ı cihad kıyamete değin bâkidir. Ve ümmet-i Muhammediyyenin hayır ümmet oldukları iman .. ve taat-ı Resul ile emredip ve küfür vesâir münkerattan nehy ile i'lâ-yı kelimetullah için cihad etmeleriyledir. Nitekim sure-i Âl-i İmrân'da "كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ" / Kuntum hayra ummetin uhricet li'n-nasi" âyet-i kerimesi tefsirinde bu ümmetin hayru'l-ümem olduğu, emr-i

bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'ani'l-münker olan, küfürden nehy hususunda mâl ve canlarıyla cihad ve emr-i İlahî'ye inkıyâd etmeleriyledir. Ve bu ehl-i tefsir İbn Abbâs (ö. 687) radiyallahu anh hazretlerinden rivâyet etmişlerdir.

İmdi, a'da-yı din (din düşmanları) hudud-ı İslâmiyyeden bir beldeye hücum ve su-i kasd ettikde, o beldenin kurb ve etrafında cihada ehil olan her müslim, üzerine hücum eden a'da-yı dini mukabele ve şer ve fesadlarını müdafa bahriyyun, beş vakit ta'yin hulul ettikçe, edâsı farz olan namaz gibi farz-ı 'ayndır. Atlar* ile de hücum eden a'da-yı dine karşı gelinemeyip şer ve fesadları def olunamazsa ehl-i İslâm'dan daha uzakta olanlar üzerine seri'an (acele, tez elden) i'âne ve cihad farz-ı 'ayn olur. Atlar* ile de hücum eden a'da-yı dine mukabele ve şerleri def olunamazsa tedriciyle tâ şarken ve garben erbâb-ı cihad olan cemi' ehl-i iman üzerine cihad farz-ı ayn olur. Hatta maşırıkda bir hâtun sebi (esir) olursa dârü'l-harbe idhâl olduğu tahakkuk etmedikçe ehl-i mağrib üzerine onu tehlis* etmek vacip olur. Zira dâr-ı İslâm .. etrafiyla dâr-ı vâhidedir.

A'da-yı din ile cihad farziyyetinden maksud olan .. din ve kahr-ı* müşrikindir. Bu ise ehl-i İslâm'dan bazılarının dârü'l-harbe karib bulunup, yed-i iktidarlarıyla cemi' zamanda hâsıl olmakda olduğu surette ehl-i İslâm'ın dârü'l-harbde ba'id olan bakiyelerinden, farz olan cihad sâkit olup, bu cihad farz-ı kifâye ve bakiler için terk-i cihad mesâğ-ı (izin, ruhsat) şer'i olursa da terki câiz olmayıp, müslimin hakkında hayır ve menfaat olmayarak, bir zaman ittifak-ı müslimin ile cihad bi'l-külliye terk olursa cihad ile mükellef olan kâffe-i ehl-i İslâm günahkâr ve dâreynde hüsrana müstehak olurlar. Zira cihad, bi'l-külliye terk ve ihmal olunup zarurettten ziyade meta'-ı Dünya'ya meyil ve ziraat ve ticaret ile iştigâl ve cemi' emvâl ve lezzât ve şehvâta ittiba'yla // 485 // cihad ve elan cihaddan a'raz olduğu surette, zûl* ve hakaret der-kâr ve düşman-ı din ahz-ı intikam etmekle sezâvâr (münasip, uygun, layık) olduğu ibn Ömer (ö. 693) radiyallahu anh hadisinde "... ayn lafzı, kesr ayn ile ve sükûn bâ' ile cem'-i ayinedir*. Bu ise bir nev' bey'dir ki ehl-i riyadan .. kimseler mahz-ı riyadan ihrâz* için ihdâs eylemişlerdir.

Mesela bir metâyâ muhtaç farz olan kimseye müeccel 100 dirheme bey' edip, vaktinde 100 dirhem alacağı kalır. Yine ondan o metâyı nakden 80 dirheme .. eder. Bey'-i evvelin vakt-i te'cili hululunda 100 dirhemi olur. "...." Ziraatle* iştigâl ve cihadı bi'l-külliye terk etmekten

ibarettir. Ve cihadın fazileti hakkında bî hesap âyet-i Kur'âniyye ve teşvik ve terğibi hakkında bir nice ehadis-i Nebevî'yye şeref sudur buyurulmuştur. Tafsilatı matulatta* mezkurdur. Ehl-i İslâm sahân* ve amân dairesine idhâl eyledikleri milel ve ekvâmı gereği gibi himayeye borçludur. Akvâm-ı mezburenin emvâl ve remâ (ikamet eylemek) ve arzları, kendilerinden fark etmeyerek, o kadar mühim ve ma'nidar ki bunların icrâ-yı âyın hususunda harbiyyet* ve serbiyyetleri* ifâ ediliyor da emr-i muhasebe ve mücâratları* Hakk'a tefviz olunur.

Binaen âlâ zalik, şer'iat-ı Muhammediyyenin erkânından bulunan şu cihad, şerâyi'-i sabıkaya nisbet edilmekte bulunan muhârebata kıyas olundukda pekçok cihetlerle tahkik ve i'tidâli mutazammındır. Kitab-ı sâlifede (geçmiş) hazreti Fahr-i risâlet efendimizin evsâf ve âlâmat-ı celileleri sırasında “..” ibaresi derç olunmuştur ki kadınları ve sabileri ve ihtiyar adamları ve ibâdet i'tikadıyla bir zaviyeye çekilmiş olanları katletmekten nehy buyurulmuştur. Resul-i Ekrem efendimizin meb'us-ı bi'l-seyf olması, berâhin-i İslâmiyyenin zaafına delil olunamaz. Zira def'-i zarar esâsına ve âlem-i insaniyyete hizmet maksadına ibtina' (isnat etme) edildiği cihetle, hadd-i füsuna* varmış değildir.

Şer'iat-ı İslâmiyyenin takrir ve te'sisi ise daha evvel, yani hicret-i Nebevî'yyeden mukaddem vâki' olarak hiçbir cihetle korkuları bulunmayan nice kabâil ve akvâm ve .. ve hatta ehâli-i Medine olan ensâr-ı kiram da mahzan setu* bürhan sayesinde ahkâm-ı İslâmiyyeyi kabul eylemiş oldukları muhakkak ve musaddaktır.

İslâm'ın asâkir .. etmemesini* tebşir eden birkaç âyetle ehadis-i Nebevî'yye âlâ sahibihâ es-selâtu ve's-selâm ve't-tehiyya tahriri bu makama muvafık görüldüğünden onlardan da bahsedelim.

// 486 // Sure-i Âl-i İmrân'da “ وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُواْ / Ve keeyyin min nebiyyin katele, meahu rıbbiyyune kesir, fe ma vehenu li ma asabehum fi sebilillahi ve ma daufu ve mestekanu vallahu yuhibbus sabirin.” “ وَمَا كَانَ / قَوْلُهُمْ إِلَّا أَن قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ / Ve ma kane kavlehum illa en kalu rabbenagfir lena zunubena ve israfena fi emrina ve sebbit akdamena vensurna alel kavmil kafirin.” “ فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ / الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ / Fe atahumullahu sevabed dunya ve husne sevabil ahireh, vallahu yuhibbul muhsinin.” Yani enbiyâ-yı

âzamdan nice zevât-ı kiram, maiyetlerinde .. çok etkiya' (çok takva sahibi olanlar) ümmetleri olarak fi-sebilillah mukâtele edip, esna-yı kâtâlde kendilerine isabet eden şedâid ve ahvâl için ne sebât-ı kalplerine zevâl ve ne fevâ-yı cismanilerine ihtilâf ve ne de cânib-i a'da-yı dine husus-ı cenâhla ibtizâl (çokluğu sebebiyle bir nimetin kıymetini bilmeyip hor kullanmak) vuku'a gelmedi diye vecihle, zümre-i sâbirinden olduklarından Allah Teâlâ kendilerini müntehâ-yı saadet olan, rıza-yı ilahiyyesine mazhar eder.

Ve bunlar mevâkîf-ı (durulacak yerler, vakıflar) harb* ve .. dinde fünûn-ı şedâid ve ahvâl ile musâb (müsibete uğrayan) olmuşlar iken lisanların şâibe-i ceza' ve emâre-i kaza'dan* ihlâ (hâli kılmak, boşa bırakma) ve li'n-nefs kendi kusurlarından bilip, hemen mucibi'd-da'vete tazarru' ve duâların âdâb üzere ifâ ve mükteza-yı beşeriyet umden (prensiptir, temel fikir) ve sehven sudur etmiş olan zünub ve isrâfların mağfiretini duâ sırasında hasebi'l-hâl ehemmiyetli âmelleri olan, te'yid-i ilâhî ve kavm-i kâfirin üzerine Nusret ve gâlebelerin ricâlleri kabul olup, e'âl-i hasene ve akvâl-i müstehseneleri cihetiyle, Dünya'da izzet ve nusretle mesâb (geri dönecek yer) ve ahrette hasen-i na'im-i cennet ve hulûd-ı (ebedilik) meserret (sevinç, şenlik) ile nâil-i rızâ-yı cenâb-ı Rabbi'l-âlemin oldular, meâlinedir.

Ve bir âyette dâhi yine sure-i Âl-i İmrân'da “ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ / Ve lekad nasarakumullahu bi bedrin ve entum ezilleh ” “/ezillâ” gelmeyip “/ezille” gelmesinde zilletleriyle maen killetlerine delâlet içindir. Zira killet-i merâkib (binecek at vs.) ve islâh ve zaaf olmaları var idi. فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ / fettekullahe leallekum teşkurun” nusretten size in'am olunan üzere şükür ve sebatta ittika ediniz. “ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ ” / İz tekûlu li'l-mu'minîne e len yekfiyekum en yumiddekum rabbukum bi selâseti âlâfin mine'l-melâiketi munzelîn” “ Belâ in tasbirû ve tettekû ve ye'tûkum min fevrihim hâzâ” haber ve takviye* iştirat (şarta bağlama) olunmuşken ganâimden* (ganimetler) için haber etmeyip, emr-i Resulullah'a muhalefet ettiklerinden Uhud muharebesi'nden evvelen melâike nâzil olmadı. Kendilerinin zaaf ve killetleri ve adüvvinin kuvvet ve kesretleri olduğundan nusretten me'yus (ümitsiz) gibi idiler.

Haber ve takviye* üzere terğib ve haber ve takviye-i* ziyâdeyi vaad ve kalplerine takviye için fi'l-hal terâhi (gecikme) ve te'hîr olmaksızın “يُؤَيِّدُكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُتَوَمِّينَ” / yumdidkum rabbukum bi hamseti alafin minel melaiketi musevvimin” ‘alâmetleri ma'lum olan beş bin melâike ile imdad buyurdu. “وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ” / ve ma cealehullahu illa buşra lekum ve li tatmeinne kulubukum bih” Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin melâike ile imdadı ancak nusretle size beşâret ve havfdan kalplerinizi teskin içindir. “وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ الْعَزِيزِ” / ve men nasru illa // 487 // min indillahil azizil hakim” iddet ve vaad olmaksızın muktezâ-yı hikmet ve müsâlemet (sulh) üzere vâsita ve gayr-ı vâsita ile nusret ve hizlân (muhafaza ve rahmet-i İlahiyyeden mahrumiyet) eder. Bunda onlara nusrette hadde (sınır) ihtiyaç olmamasına tenbih vardır. Âmmenin nazarı esbaba ekser olduğu cenbinden kulûblerini (kalplerini) rabta ve onlara beşâret için ancak imdad ve vaad buyurdu. Ve onlardan te'hîr edenlere mübalât (dikkat etmek) etmemesi üzerine rağbet vardır.

Ve sure-i Enfal'da “وَإِذْ يَعُودُكُمْ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ / ve iz yadukumullahu ihdet taifeteyni enneha lekum, ve teveddune enne gayre zatiş şevketi tekunu lekum, ve yuridullahu en yuhikkal hakka bi kelimatihî ve yaktaa dabirel kafirin” / li yuhikkal hakka ve yubtillel batile ve lev kerihel mucrimun” “إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ” / İz testegisune rabbekum festecabe lekum enni mumiddukum bi elfin minel melaiketi murdifin.” “وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ” / Ve ma cealehullahu illa buşra ve li tatmainne bihi kulubukum ve men nasru illa min indillah, innallahe azizun hakim” âyet-i Furkaniyyesinde nice hüküm ve ile kıtal (kavga) ve muharebeye terğib ve mü'minler ile her muharebede melâike-i mükerreme hazır ve bazen itminân-ı kalp için muharebe de ederlerdi.

Bedir Muharebesi'nde kıtaldan .. olmadığını bilince “/Rabbi ensurna* ‘alâ adüvvün egisni ya ğıyasel müsteğisine*” demeye başladılar. Ömer radiyallahuanh rivâyet etmiştir: Resulü's-sakaleyn sallallahu Teâlâ aleyhi ve's-sellem Bedir Muharebesi'nde müşrikine nazar buyurdukda bin nefer olup, ve ashab-ı kirama nazarında üç yüz bu kadar .. olduklarını görünce kibleye yüzünü çevirip mübarek yed-i şeriflerini med (uzatma)

ile dua ve “..” yani yed-i saadetlerini kaldırıp tazaru’unda bir derece mübalağa buyurdu ki .. şerifi sukutunda (iniverme, düşme) Ebu Bekir Sıddık “Ya Nebiyullah! Rabbin celle azametehu hazretlerine münacaatın kâfidir, tahkik sana vaad buyurduğunu elbette buyurur” diye .. şerifini kaldırmıştır. “Ya Rabb! Bu isâbeyi (cemaat) helâk edersen ise yerde sana ibâdet eden bulunmaz” diye tazarru’ ve niyâzını derece-i ..ya eriştiğinde isticâb buyurup melâike-i mükerrermin irdaf (ardısıra yürütme) olarak gönderdiğinde hazreti Cebrâil aleyhi’s-selâm beyaz imâme (sarı) ve beyaz elbise giyerek bin melâike ile ve hazreti Mikâil bin, ve hazreti Azrâil bin sarı elbise ilbâs ederek geldiklerinde Sahib-i şer’iat efendimiz hazretleri, hazreti Ebubekir es-Sıddık hazretlerine “İşte, kırandaşım* hazreti Cebrâil geliyor!” buyurmuştur. Gelip ayrıcasına // 488 // nüzul etmişlerdir. Melâike muharebe edip etmemesi muhtelifun fiha ise mukâtele etmelerine imam-ı hümam Nûman b. Sâbit (ö. 767) Kasîdetü’n-Nu‘mâniyye’sinde “... ..” kavlinde olduğu gibi mukâtele ettikleri sabit olmuştur. Ve ehadis-i Nebevîyye bunu müekkedir. Ve bu âyet de sure-i Âl-i İmrân’a muvafık olsun için kıraat olunmuştur.

İşte bu âyette de imdâd-ı melâike ve kesret-i adüvv misilli vesâitin te’siri olmayıp, nusreti ondan zannıyla fakdatında* (istemek) me’yus olmayınız diye “وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ / ve men nasru illa min indillahlil azizil hakim” buyrulmuştur. Ve daha nice âyet-i Kur’âniyyede fezâilî tasrih buyrulmuştur.

Cihad hakkında ehadis-i Nebevî de bî hesap ise de iki hadis-i şerifi teberrüken tahrir edip bâkisini matulâta* terk edelim. Ebu hureyre (ö. 678) radiyallahu anh rivâyetiyle peygamber-i zîşan efendimiz buyurmuştur ki “.....” Yani bir saat fî sebilillah düşman karşısında durmak, eşref-i yefa’ (yüksek yer) olan Kâbe-i Mükerrema’de bulunan ekrem-i erkân* olan hacrül-esved huzurunda bin aydan efdal olup, bu ümmet-i merhumeye ihsân buyurulan Leyle-i Kadir’i Hakk kudretiyle ihyâ etmekten efdaldır. Ve Selmân-ı Fârisî (ö. 656) rivâyetiyle; kâle aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm “...” yani bir gün diyâr-ı müsliminin nihâyeti bir serhad-ı adüvvde muhafız olmak, ehil ve iyâlinin içinde eminen ve salimen bir ay savm ve geceleri ibâdetle kıyamdan elbette efdaldır ve o kimse ki muhafız olduğu halde fevt ola, “el cezaü min cinsil amel/Ceza amelin cinsindendir” kâidesi üzere .. olan gadâb-ı kabirden hıfz ve te’min

ile mükâfat olunup ve o kimsenin ‘amel-i hayrı Allah Teâlâ’nın fazıl ve keremiyle ahsen-i vücuhla ‘amel olunmuş gibi neşv ü nemâ bulup, ila yevmi’l-kıyame defter-i hasenatına yazılır. Ve Ebubekir Sıddık radiyallahu anhdan rivâyet olunmuştur: Semât-ı* an Resulullah sallallahu aleyhi ve’s-sellem “...” An Enes radiyallahu anh, kâle aleyhi’s-selâm “..” sadaka Resulullah fimâkâl ev kemâkâl.

İşte mestur olan âyât-ı Kur’âniyye ve ehadis-i Nebevîyyede musarrah ve işâret olduğu üzere her umur-ı mühimmede ihzâr-ı kalp ve ikân-ı ecânible dua ve tazarru’ etmek behemahal lazımdır. Zira muhakkak ve mübrehendir* ki mü’min hulusâne duasıyla mazhar-ı Nusret ve nâil-i hayr-ı bereket ve rafi’ envâ-ı belâ ve rafi’ şerr ve râad* olduğu hakkında âsâr-ı kesire vardır. Sure-i Bakara’da “فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي” / fel yestecibu li vel yu’minu bi” ve “ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً” / Ud’u rabbekum tedarruan ve hufyeh” gibi âyât-ı Kur’âniyye ve Abdullah b. Evfâ (ö. 705) radiyallahu anh hazretlerinden mervî olan hadisi şerifde de // 489 // beyan buyurulmuştur ki Peygamber-i Zîşan efendimiz hazretleri a’dâyı din (din düşmanları) ile meydan-ı harpde mülakat ettiklerinde kıtalden mukaddem bu duayı icâbet-i istid’âyıla tazarru’ ve Cenâb-ı Mucibu’d-dâvat’a münacaat ederler idi: “...” yani ya Rabb! Bizler senin muvahhid* ve sebil-i rüşdü* ittihaz etmiş kullarınız ve kâfirler de sebil-i .. tarik etmiş kullarıdır. Biz ve onlar taht-ı kudret-i Rabbaniyende ve mülk-i tasarrufât-ı İlâhiyendeyiz. Ya Rabb! Bizler tevfik ve teshil (kolaylaştırma) ve hüsn-i kesâfet* ile tarik-i Hakk üzere olup, onlar su-i ‘azimetleri ve ızaa-ı* (zâyi olmak) fitratlarıyla bâtil üzere olarak mütehalif (birbirine uymayan) olamazlar. Onları kudret-i kâhîr (üstün gelen) .. ve meksur* mübeyyezleri* cünud-ı gaybin ile te’yid** ve onların üzerine gâlib ve mensur eyle demektir.

Bu tafsilattan müsteban oldu ki Sahibi’l-mağfiret efendimiz ve sâir sahabe-i kiram ve hülefâ-i zevili’l-ihtram hazerâtı akâid-i seniyyelerine ve ferâiz ve a’mâl-i müstahsenelerine ittiba’ farz olduğundan ümerâ ve zavâbit (kaideler, usuller) ve askerimizin akâid-i ehlişünnet ve ferâiz-i a’mâli iltizam ile erkân-ı din-i akâid ve a’mâl cihetleriyle ekmel (en mükemmel) olunmak ve enbiyâ-yı i’zâm hazeratinın ve ittikâ-yı ümmetlerinin seyr-i hasenelerine ittiba’ lazımdır. ... hevâ-yı hevesine ve muharebede olan maharetine ve asâkirin kesretine itimad edip, el i’yâzu

billah (Allah'a sığınırız), mağrur umerâ olmasın ve bulunmasın, ve asâkir ve umerâ ve zavâbit harpde devam ve sâbit-i kadem, ve her bir ahvâl ve şedâid-i musâbelerinde (müsibet) sâbır olmalarını dâima tazarru' ve bir muktezâ-yı beşerîyyet umden ve sehven sudur etmiş olan zünub ve ısrâfların* mağfiretini ve ehemm* malları olan te'yid-i* İlâhî ve kavm-i kâfirin üzere nusret ve ğalebelerin dâima tazarru' üzere bulunmalarını mübeyyin nice âyet ve ehadis-i şeref sudur buyurulmuştur.

Ve muharebe esnasında yani bidâyetinde sünnet-i* lazıme-i hazreti Muhammediyye ve i'zâm-ı maslahat-ı cihadiyyedir ki ne tarafa ve ne vakit sevk-i asker olunsa, üzerine ta'yin kılınan emirde ihtimam ve inâyet-i dikkat ve vecibiye-i lazımedendir. Zira sevk olunan asâkir ne kadar kalil olsa içtimaaları ve ittifâk-ı rey* ile karar bulması ancak nasb-ı emir ile istikrar edeceği bedihidir. Binaenaleyh sünnet-i seniyyeye iftira* emirin âkil ve mütediyyin ve rıfk ve râifetle (merhametli) idarelerine iktidarı mütebeyyin, ve her vecihle emir olmaya layık ve umur-ı harbiyyeyi tedbirde cümlesine fâik (üstün) fitrî ve hilkatinde şecâati merkuz (sabit) bir zat-ı Hamidetü'l-sıfat emir oldukda, ehad-ı* asker üzerine vaciptir ki kendi reylerin terk edip, o emir-i hümayuna her vecihle itimad ve harp hususunda her emrine inkıyâd edeler.

// 490 // Gerek o emrin zâhirde .. bilinsin bilinmesin fark yoktur. "الحَرْبُ خُدْعَةٌ" / El-Harbu hud'atun" hadis-i Nebvîden için çok esrâr-ı meknun olunmak ister* hakikat-ı emir ise inde'l emire'l-mü'minin* bildiklerinin hilafına olduğu gibi cümleye her maddeyi hakikat üzere bildirmek dâhi emirin re'y ve sâvına* tevaffuk etmez, ve her maddenin hakikatı ehâd-ı askere bildirilmez. Velhasıl emirin şer'an münker ve ma'siyyet-i Hâlık ve kat'an zarar olacak bir şey ile emretmedikçe, itaati cümlesinin üzerine lazımdır. Ve emr-i âlicenab olan zat-ı melâike* subhanede lazımdır ki reisleri de veya âhâd-ı asker de, emrine muhalefet eden olursa afv edip ikâbına taaccül* etmeye. Zira ... ad olunur.

Lakin inzâr (azap ve ceza va'detmek) edip bundan sonra her hanginiz emrime muhalefet ederse suçuna göre lâ'iki* üzere cezasını tertib eder diye taadid* ve tehdid etmek lâyıktır. Ondan sonra muhalefet eden olursa tertib-i ceza eyler. Zira ekser nâssın sâlâhı ikâb ve ümerâ* hukukundan nâşi olup, hem âsinin inzicârına (çekilmek) bâdi (mucib)

hem de gayra ibret olup esâit-i* âdâba âdem-i ictisârlarına (cesaret etmek) mu'di* olur.

“...” “...” ehadis-i Nebevîyelerde beyan buyurulduğu üzere emire'l-mü'minin* ma'siyete emretmedikçe emrine inkıyâd ve tamamen ifâ ve noktası noktasına, harfiyyen icrâ lazımdır. Nasılki Cidde'de bazı tahribat icrâ eden düşman üzerine giden Alkame b. Mücezziz (ö. 641)'in askerinden Medine-i Münevvere'ye avdetlerinde, ileri gelen efraddan hezl* (yalan) ve feraha tabiatı mâil olan Abdullah b. Hudane* de bulunurdu. Bunlar bir mevzi'de ateş yakıp ısınırlarken Abdullah refiklerine “Ben size emiriniz sıfatıyla, kendinizi şu ateşe atmanızı emrediyorum!” bazıları bu emre hazır oldular, fakat Abdullah “Maksadım latifeden ibarettir” diye men' eyledi.

Resul-i eşfaki'l-enbiya efendimize bu vaka' denildikde “..” yani ma'siyyetle emrolduğunuzda itaat etmeyiniz, buyurmuştur ki “..” demektir. Resulü's-sakaleyn efendimiz hazretleri hicretin ikinci senesi Ramazan'ın 17. günü Bedir cengine başlayıp İslâm kazanmıştır. Üçüncü sene öç* almak için Şevval'inde birinci günü Uhud, hiçbir taraf muharebeyi tamamen kazanmamıştır. Beşinci sene şevval'inde Ebu Süfyan (ö. 652) kumandasında Hendek muharebesi olmuş ve muvaffak olamayarak geri gitmişlerdir. Altıncı senesi Bey'atü'r-rıdvân” (rıdvân [râzı olma] biatı) vuku' bulup 10 sene müddetle şart-ı musâlaha olunduysa da, Kureyş iki sene sonra musâlahayı bozduklarından 10 bin adamla Mekke'ye varılıp fetih olunduktan sonra gazaya hacet kalmaksızın, mahlukat // 491 // bölüm bölüm din-i İslâm'a dâhil olmuşlar. Muharebat ve seriyye (süvari) ve hayvan* irsâliyle nice .. zabt ve teshir (itaat ettirme), ve niceleri tehcir ve tenkil (uzaklaştırmak) ve bî hesap mu'cizât-ı bâhiri'l-âyât suduruyla tevsî-i din-i İslâm olmuştur. Tafsîlâtını mübeyyin, siyerü'n-Nebî vesâir gaza kitapları tahrir kılınmıştır.

Cihad, din-i Hakk'a da'vet ve o da'vetten imtinâ' edenlerle kıtalden ibaret idi. Bizim için hayır olursa onlarla musalâha câizdir. ... Nebî aleyhi's-selâtu ve's-selâm, ehl-i Mekke ile ehl-i Hayber vesâirleriyle ittifak eyledikleri vesâir hükm, mâlâ bahs* için 10 sene beyinlerinde harp ve kıtal olmamak üzere müva'ade (sözleşme) buyurmuştur. Küffar ile musalâhada helâk havfı olmadıkça mâl vermek sahih değildir. “...” hadis-i şerifi âdem-i cevazına delildir. Def'i mâlda müslimine ... vardır. Ama

mertebe-i helâkda câizdir. Zira müşrikin yevm-i ahzâbda* Müslümanları ihata eylediklerinde, Resul-i efhemm* efendimiz hazretleri Müslümanların zaafını hes** buyurduğunda, ibtidâ salaha meyil ve sonra fevtlerin müşahade buyurduğunda men' buyurmuştur ki müşriklerin Müslümanları ihatalarında, her sene Medine-i Münevvere'nin meyvesinin sellesini* vermek üzere, müşrikinin şerlerini def' için müşrikin ile musalâha murad buyurdukda, ensâr-ı kiram rıza vermeyip, müşrikin nısf-ı semerle* sulh murad eylediler de temessük (borç senedi) ahzı için elçileri geldikde, ensâr rıza vermeyip, bu ahvâl Sa'd b. Muâz (ö. 627) ve Sa'd b. Ubâde (ö. 635)'ye vâsıl oldukda huzur-ı saadete revmal* ve .. ahvâl ile arz-ı senâr** ederek "Ya Resulullah! Murad olunan ma'na-yı vahiy ile ise sem'en ve taaten, ve ikrar-ı ây* (âyetler) ile ise bizim re'yimiz bunun gayrıdır. Zira biz cahiliyyette tarikiyle onlara Medine hurmasından it'am (yemek yedirmek) ederdik. Teâlâ ve tekaddes hazretleri Hamdullah bizi din-i İslâm ile iğraz* edip bize Resul-i müctebasını ba's eyledi. Bundan sonra biz onlara meyve vermek olur mu? Vallahu'l-âzim ancak seyf vereceğiz" dediklerinde elçiler hâib (ümitsiz) ve hüsran* rücu' eylediler.

İşte bu sened vesiliyle* İslâm'ın helâk ve inhilâli (dağılma) görüldüğü taktirde musalâha câizdir. Küffarın alınan üserâyı onlardan mâl almakla veya hiçbir şey ahz etmemekle mücânen* (murdar, pis) ... sebil câiz olamaz. Bu ise onlara iânedir. Zira Nebî aleyhi's-selâtu ve's-selâm içtihadı re'y-i âri* ile // 492 // Bedir muharebesinde aldığı üserâyı fidye eyledikde "لَوْلَا كِتَابُ مَنْ اللَّهِ سَقَى لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ" / Lev la kitabun minallahi sebeka le messekum fima ehaztum azabun azim" âyet-i Furkâniyyesi bu içtihadı .. olmadıklarını imâ olduğundan, bu âyet-i celile nüzulünde "Ebubekir ile ma'an bana* buyurdular ve bu hususda eğer gökten gadâb nâzil olmuş olsaydı, Ömer'den gayrı kimse necât bulamaz idi" hadis-i Nebevî şeref sudur buyurulmuştur.

Bundan zâhir ve müstebân oldu ki üserâ-yı küffar .. ve terk olunamaz. İmam Muhammed (ö. 805) üserâ-yı Bedir'i istidlâl ile, vakt-i hacette fidye ile ahz-ı mâla zaheb ve üserâ-yı müslimin ile mübadele cihetine de imam Yusuf (ö. 798) ve Şâfi (ö. 820) imam Muhammed'le beraberlerdir. İmam-ı Âzam (ö. 767) ise hiçbir vecihle cevazına zaheb olmamıştır. Muharebe hususunda ashab emvâlından iâne suretiyle ahz

olunan “ciale (rüşvet)” ise beytü’l-mâlde yani hazine-i celiliyyede bir şey bulunduğu takdirde cihad için bir şey almak ücrete .. olduğuna mebni mekruh olup, cihad ve ücreti haramdır. Ama eğer beytü’l-mâlde fî* yok ise Nebî aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm Safvân’ın* rızası yok iken .. ahz etmesi ve hazreti Ömer radiyallahu anh da Fâid’in* karısını gazaya gidenlere vermesi, ve erken ölenleri evli ve Olanlara takdim eylemesi vecihle ve senediyle “ciale” mekruh olmamaktır.

“Felehüm* mâ lenâ ve aleyhim mâ aleynâ”* cizye kabullerinde bizim için olan onlar için ve bizim üzerimize lazım gelen onların üzerine lazım gelir. Lakin bu hüküm umum üzere değildir. Eğer cizye kabullerinde bizim için olan onlar için ve bizim üzerimize lazım gelen onların üzerine lazım gelir. Lakin bu hüküm umum üzere değildir. Eğer öyle olmuş olsa ibâdattan ve gayrılardan onlar üzerine vacip olmak lazım gelirdi. Küffar ise bazıları indinde muhatap iseler de bizim e’immemiz indinde ibâdetle muhatap değildirler. Bu hadisden murad, ne vakit ki onların demâ* ve emvâlına taarruz eyleseler veyahut onların bazıları bizim demâ* ve emvâlımıza taarruz eyleseler cümleye vacip olan hüküm ne ise ve her ne taraftan vâki’ olur ise icrâ olunur demektir.

İyd-i ... (Kurban bayramı) kurban kesmek, erkân-ı İslâmiyyeden olup vacip ve sünnet olması muhtelifun fihtir.

Fasl-ı Râbi’

Furu’dan Ribâ ve Tesettür-ü Nisâ, Hadd-i Kazf (İftira) ve Zinâ, Müskirât, Sirkat (Hırsızlık), Kisasın Hükmü ve ... ve Kesbin Mezâya-yı Memduhesi Beyanındadır

Ribâ, fâiz demek olan haram bir muameledir ki bazı nâss müptelâ olmuştur. “أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا” / ehallallahu’l-bey’a ve harrame’r-riba” Furkân-ı Mecidinde musarrah olduğu üzere şer’an haramdır. ‘Aleni muhtelifun fihtir. E’imme-i Hanife indinde illet kadar cinsîdir. “...” hadis-i şerifi // 493 // bunu nâtık ve eşyâ-ı sünne** ki hata* ve şa’ir (kurban devesi) ve merr* ve melh (tuz, çocuk emzirmek) ve zeheb (altın) ve fidda (gümüş) olup bu kâide her .. ve mevzuna (tartı) şâmil olduğundan .. ve nura ve bunlara müşâbih olan eşyalarda veznî olduğuna mebni bunlara da ribâ hükmü isbat eylemişlerdir.

Tesettür-ü nisâ meselesi ise şer'iat-ı Muhammediyye tâife-i nisâyı nazar-ı himayesine alıp da onları inzâr-ı ağyâr ve elsine-i füccârdan (günahkâların dilinden) masune (muhafaza) olacak üzere mürur-ı nesimden bile izhâr-ı gayret olunacak bir tarz-ı ma'kulden ayırmaya irşâd eylemiştir. Sınıf-ı nisâda dâhi teeddüb (edebli olma) ve tedeyyünü (dinini sakınma) cihetiyle ihrâz-ı kemâl edemeyenler bulunmak emr-i zaruridir. Bunlar hakkında ise kâide-i ihticâb (örtünme kâidesi) .. irtiyâb (şüphelenme, tereddüt) olarak zevçleri vaziyetlerinin* tahakkuk nisbetinde şüpheden vâreste olurlar. Yani doğurdukları çocukların filhakika kendi evlatları olmasına itminân-ı kalp hâsıl ederler. Aksi halinde bu itminân ziyade iffetli görünen kadınlar hakkında bile hâsıl olmayarak bin türlü vesvese kapıları açılır. Bir kadında tesettür bulunmayarak bir ve hanesine gelen erkekler ile ihtilât (karışık görüşmek) ve sohbet etmesi câiz görülür ise erbâb-ı fesâd iğvâsına (ayartmak) kapılınmış olmadığına kat'iyen hüküm edilmez. Sokağa çıkacağı zaman kendisini tezyin ile erkeklere arz-ı endâm etmesi tehyc-i şevhetten mâada başka bir netice hâsıl edemeyeceğinden ziyaret-i akârib, tahsil-i ma'arif gibi bir lüzum-ı hakikiye mebni hanelerinden çıktıkları esnada nisânın nazar-ı fessâkı* (fâsıkların bakışını) celb etmeyecek ve nüfus-ı ...nin mucib-i .. olan ta'rizlerinden vâreste kalacak tarz-ı meşruyla* tesettüre tamamen riâyet etmeleri şart kılınmıştır.

Mahal-i şehvete ve .. inzâr-ı ricâlin bulundukları cihetle tesettür ve ihticâb ile me'mure olmuşlardır. Zira şer'an ve aklen .. ve .. olan fi'il-i haramın ..sını kesf* ve bâb-ı fitneyi sedd ve .. etmek umur-ı lâzıme ve mühimmedendir. Ve bu setr keyfiyeti onların eşrâf-ı evsafları ve hatta bu haslet-i memduheyi istikmâle (kemâle erdirmeye) meyânelerinde* .. edilmekte olmasına binaen belki de ifhâr-ı mekârimdir (en şerefli ahlâk)*. Kâide-i tesettür ve ihticâb onların hıfz ve sıyânet (korunma) maksadına ittibaen ibtina' (bir şeye isnat etme) edilmiştir ki eşyayı* nefise dâima inzâr-ı ağyardan esirgenir* ve .. içinde hıfz olunur. Yok ise kendilerine emniyet edilememekte ve suî-zan olunmaktan nâşi değildir. Zira öye olaydı kendilerin göstermemekle değil belki erkekleri görmemekle teklif olunurlardı. // 494 // Yahut erkeklere tesettür etmek iktizâ ederdi.

Müslüman kadınları küçük yaştan beri kâide-i tesettüre alışmış olmalarıyla tesettür onların fitratında karin-i ülfetleri (akrabalık

münasebetleri)* ve lüzum-ı tabi'atları olup, onu severek i'tiyâd (alışkanlık, âdet edinmek) ediyorlar. Ve bu vazifenin şer'iat-ı ilahiye olduğunu bilerek kabulüne ve sıyânetle mukâblesinde ecir ve sevap husulüne rağbet-i izhârla onda tesâhül (gaflet ve ihmal etme, yumuşak davranma) eden bir kadın görecektir olsalar onu ta'yib ederek (ayıplayarak, kötüleyerek) vekâhat (edepsizlik) ve hayâsızlığa nisbet ederler. Yok ise sınıf-ı nisâ habs ile, tazyik ile her şeylerini mahv ve izâle etmek hatıra bile gelmez.

Nisâ tâifesinde noksanın hikmeti ise, nefis için dört mertebe mukarrer olup birinci, akl-ı heyulî* denir ki mebd-i fitratlarında cemi' efrâd-ı insan için hâsıl ve "istiâdad-ı akıl" nam verilmiştir. İkinci, cüz'iyatta havassın (hasseler, duygular) isti'maliyle bedihiyyatı (delil ve isbatına lüzum olmayan sarîh ve açık şeyler) tahsil-i nâmel* ile fikriyâtın* iktisabına sermayedir*. Münat* teklif olan bu kısımdır ki "akıl bil-meleke" denir. Bundan cemi' insan müsâvidir. Eğer bunda nisâ tâifesi noksan olmuş olsalar idi erkân-ı İslâm'da erkeklerin tekâlifinden bunların tekâlifi noksan olmak iktizâ eder idi. Hâlbuki nisâ-i mezkur ile ma'en mükelleflerdir. Üçüncü, müşahedeten ona iltifât ederek o şeyi ihzâr etmektir ki "akl-ı müstefâd" denir. Bu kısımdan er ve avret müsâvilerdir. Dördüncü, iktisaba muhtaç olmaksızın istediği vakitte mefruğ (feragat edilmiş) .. nazariyyatı tahsildir ki "akıl bil-fiil" denir. İşte bu kısımda noksan olduklarına "..." buyurulmuştur.

Buna binaen din-i mübeyyin-i İslâm'da kadınlardan hâkim ve vâli ta'yin edilmemiştir. Lakin şer'ây-i din-i İslâm, kadınların hukukunu o kadar muhafızdır ki fiilde değil .. bile meydan bırakmamıştır. Yani zina etmeyen bir adama haram isnâd olundukda, ki buna fık-ı lisanî "hadd-i kâzif" denir, kâzife seksen değnek vurmakla şer'iat-ı garra-yı Muhammediyye emrediyor ki daha bir kimsenin namus ve ırzına dokunan sözlerden lisanını muhafazaya ve gayrısının nâ-hak yere kânın dökmeye cesaret edilmesin. Bu hak filhakika mekzufun* hakkı olup onun te'sirini izâle maslahatına mebni meşru' kılınmıştır. Bu te'sir ise ırz ve namus nisbetinde olur.

İnsan sin-i bülüğa ermeden mükellef olmamasına mebni kazf edilmiş olsa, şahs-ı bâliğ kadar müteessir olmadığından ve ömr-ü ta'biî yaşına varması takdir ve farz olunan kimsenin ahir ömründeki beş sene

zarfında inhitât-ı kavayı* (ihtiyarlama) ve inkisâr-ı şehveti (şehvetin kırılması) hasebiyle fuhşıyyata rağbet // 495 // etmeyeceği emr-i kati'i* menzilesinde bulunduğundan kazf ve ithâmı en ziyade mucib-i sini* ad olunacak zamanı yine seksen seneden ibaret kalıyor. Buna binaen zekur* (erkek) ve inasdan (kadın) bir kimseye fiil-i haram isnâd edip de ikâme-i beyyineden (şahit getirme) âciz kalan adama hadd-i kazf olan seksen değnek vurulmasını şer'iat-ı garra-yı Muhammedi emretmiştir. Itbâtın* insanın ömr-ü tabi'isi yüz sene yaşamak istiâdını câizdir. Kavilleri de nazar-ı im'ane (ihtimama) bu husus da alınmış oluyor.

Hadd-i zina vurulmasının hükmü bî hesaptır. İşte şer-i şerif-i Ahmediye mahsus bir .. bulunan zina fiilinin setr-i 'uyûb olmasına mebni sübutu şühûd-ı erbâa ile olabilip, gâyet müteesser* bir keyfiyyet olduğu ve zâninin ikrarıyla sübutunda hâkim huzurunda dört defa meclisin teyidiyle* ve ikrar-ı mezkurun tekrar etmesinde olur. Mahallinde tafsil kılındığı üzere kadının biri zinayı itiraf ve kucağında olan çocuk da zinadan tevellüdünü beyan ve emr-i şer'inin dünyada iken ikamesiyle yevm-i cezaya kalmamasını ricâ eyledikde "Var çocuğunu emzir*" der** istiğnâ husulünde icra olunur emri verildikde, vakt-i mürurundan sonra bir rivâyette çocuğu yedine bir pâre nân vererek "İşte müstağni oldu bana, ahed-i şer'i ikâme buyuran korkarmağa** ikâme olunmadan ecel-i muâvedemle* vefat edem de ruz-ı cezada Hakk huzurunda rüsvâ olam" dediğinde recm olunarak Halid b. Velid (ö. 642)'in vurduğu taştan kan sıçradıkda Halid'in .. olan sözüş şefiki'l-enbiya Efendimize vusulünde "Öyle söylemeyin! O kadın öyle bir tövbe etmiştir ki yeryüzünde olanlara kifâyet eder derecesindedir" tarzında irade buyurmuştur ki hudud-ı şer'iyye elbette insanın ecrince fâidesini müfiddir. Binaenaleyh setr-i 'uyûbla şer'iatın emri teftiş-i* serâir (sırlar) hususunda ekiden (sağlam) zecrdır (nehyetme). Ve Dünya'da ceza-yı a'mâlini görmeyen ahirette bâ* afv olmadığı takdirde mücâzat olacağına inanmak lazımdır.

Fiil-i zina bî hesap kabâihi (kabahatler) munzammin (ek olarak) olmasından başka tevellüd edecek çocuğun katl ve ihlâkını müstelzim olur. Zira o takım çocuklar mürebbisi bulunmayacağı cihetle ekseriya helâk olurlar. Hatta onların helâkleri zâniler tarafından taammüd olunmuyorsa da arzu edilmek ba'id değildir ki ekseri bu vecihle sukut (mahvolma) ve helâk olur. Sahipsiz bir mevkiye bırakıldıkda bir sahib-i

hayrın nazar-ı âtîfetine (şefkat, acıma) tesadûf ederek ber-hayat kalır. Ve verâset-i emvâl-i zaruriyyete gelince ne kadar ihtilâlê uğrayacağı ve sülbünden olmayan evlad-ı irs alması ve sülbünden olan evladın irsden // 496 // mahrumiyeti gibi gayr-ı mahsur ihtilâlî mucib olur. Binaenaleyh zina eden şahıs mahz* ve mahza* olur ise recm olunmak iktizâ eder ki fezâ-yı şehvet-i muharrem (haram edilmiş) ile iltizâz (lezzet duyma) eyleyen cemi' cesed-i 'azâyâ ukubet taalluk eylesin diye şer'an recm cezası verilmiştir. Ama sıfat-ı ihsân (zevcesini namahremden korumak) tahakkuk etmediğinde cezası tahfif (hafifletme) edilerek a'zâyâ ..rekeye tefrik olunmak şartıyla darb sebebiyle helâk veya tağayyür-i hilkat* lazım geleceği a'zâ istisna edilerek yüz değnek darb olunur. Bunda değneğin yüz adet olmasının hikmeti ise veled-i hâlikin (helâk olan veledin) beher seneki ömrüne bedel bir değnek darb olunur. Zira kâbil (kabul eden) tevellüd olan çocuğun terkiib-i beniye-i* insaniyeye nazaran yüz sene yaşamak istiâdadın hâiz olması ve zâni ve zâniye yüz sene yaşamak şanından olan veledi hâlik olmalarıdır. Binaenaleyh zina .. eser olduğu ve hükmi mâlâ nihâye bulunduğu ve akl-ı kâsır ahkâm-ı şer'iiyenin mezâyayı memduhe beyanından âcizdir.

Biri dâhi* müskirâtın nehyidir. Üçüncü sene-i Hicriyyesinde Uhud Muharebesi'nden sonra hamr (şarap) ve kumar haram olmuş ve Hasan (ö. 670) radiyallahu anh tevellüd buyurmuştur. Vakt-i cahiliyette hamr mübah olduğundan Hz. Ömer (ö. 644) "Ya resulullah!" .. Sahib-i şer'iat sallallahu aleyhi ve's-sellem "....." dua eylediğinde "يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ / قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا / Yes'eluneke anil hamri vel meysir, kul fihima ismun kebirun ve menafiu lin nasi, ve ismuhuma ekberu min nef'ihima" sure-i Bakara'da olan âyet nâzil oldukda bazıları şurb-ı hamrdan imtina' etti. Badehu Nisâ suresinde olan "لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ / لا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سَكَارَى / la takrabus salate ve entum sukara" âyeti nüzulünde bazıları "Vakt-i salâtta gayrıda şurb ederiz" dediler. Hz. Ömer "... " duasında sure-i Mâide'de "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأُرْلَامُ رَجَسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ / يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأُرْلَامُ رَجَسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ / Ya eyyuhellezine amenu innemel hamru vel meysiru vel ensabu vel ezlamu ricsun min ameliş şeytani fectenibuhu leallekum tuflihun." " إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصْنَدَكُمْ عَنْ / إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصْنَدَكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنتَهُونَ / Innema yuriduş şeytanu en yukia beynekumul adavete vel bagdae fil hamri vel meysiri ve yasuddekum an zikrillahi ve anis salah, fe hel entum muntehun." âyeti nâzil oldukda şifa-

yı kalp hâsıl oldu ki hamr recsdir*. Şol şey ki recsdir*, ayn-ı haramdır ve Nebî aleyhi's-selâmın “....” buyurulmuştur. Ve icmâ-ı ümmet tahrimi üzerine ittifak etmesi hüccet-i kaviyyedir. Hamrın kalili kesrini müstedi* olduğundan sâir meşrubat hilafına olduğu ve lezzeti ekserinde olması da aklen haramını icap eder. Hamrın nehyinin hükmü bî ..dır.

Onlardan biri de isti'mal-i mezburun hayat-ı insaniyyeyi tehlikeye bıraktığıdır. Zaten şer'iat-ı garra-yı Muhammediyye âlâ sâhibihâ et-tehiyyât beden ve mala müteallik zararı tahsisinde akl-ı kâsırların fehm ve idrakinden // 497 // aciz kalır. Bir bediâ-i subhaniyyeden ibarettir. Filhakika imandan sonra Allah Teâlâ hazretlerinin üzerimize en büyük âtiyyesi (lütuf ve ihsanı) ve ni'met-i âzimesi “cevher-i akıl”dır. Bu cevher-i cihan-ı kıymet ise meskurât istiâbıyla* külliye izâle edilir. Yahut hâl-i za'ife düşürülür ve hayvaniyyet derekesine ilhak eder. Ve bu sarhoşluk türlü türlü a'lal (hastalıklar) ve emrâz tevellüdünü daha yeni anlayan Avrupa âlemi hıristiyanıyyesi bugün de hemen umuma terk etme derecesine gelmişlerdir. Ve bu rezaletten din-i Mübin-i İslâm'ın nehyettiğini tasdike mecbur olmuşlardır. Zira sarhoşluk ekseriya başına çocuklar doluşup divaneler* gibi mahalle ve sokak arasında gülünç olarak .. şeytaniyye cümlesinde bulunarak, göbekler bazen refakas* ve ağız-yüzünü silerek bacağına kaldırarak sıcak su gibi şey ile de bir hizmette bulunurlar ki dize* kadar akıl ve insanlık bulunan Müslüman bu hakarete kendini nasıl olur da müstehak görür bilmem!..

İşte izâlesine tasaddi (vuku bulmak) eyledikleri ni'met-i aklın her senesine mukabil, yani ömr-ü tabi'i olan yüz seneden yirmisi sabavetle (sabilik) ihtiyarlığa çıkarılıp beher senesine birer değnek ceza ile seksen değnek hadd-i şurb vurulur.

Hamrdan Olan Sirkenin Hükmü: İçine tuz vesâir ilkâ ile sirke olmuş ise “..” kavlı-ı şerifi mutlak olduğuna mebni cemi' suretbe* şümulü ve tahlil ve saf-ı müfsidi* izâle ve sıfat-ı salâhını ısbat eylediğinde İmam Hüâm-ı Âzâm (ö. 767) hillete* kâildir. “Safayı teskin ve şehveti kesir* eder ve gıda olur bir ni'met-i 'azamâdır* ve islâh ise mubahtır” buyurmuştur. İmam Şâfi (ö. 820) ise “Hamrın içine ibtidâ ilkâ olunan şey, evvel mülakâtında müteneccis olur ve şol şey ki necis olur, tahareti müfid değildir” der. “Ve buna nazir (örnek) de bir kimse murisini (miras

birakan) katl ile irsden mahrum olur. Zira haram mübâşeret-i sebebiyledir” demiştir.

Hamr ile tedavi bahsine gelince, intifa’ (menfaatlanmak) ve yaraya tedavi ve hayvanın yarasına revâ etmek ve tedavi için âdemiye* ve sabi olsa bile sefy (saçmak) etmek câiz değildir. Cenab-ı Hakk teâlâ ve tekaddes hazretleri recsde* şifa kılmamıştır. İhtikan (şırınga kullanma, kan toplanması) ve ehliyle* aktar da câiz değildir. Nihâye ’de tasrih etmiştir ki haram ile ..şifa şol zaman câiz olur ki, ondan gayrıyla şifa olmadığı ma’lum ola, hatta devaya dâhi hamr sefy olunmaz ve câiz değildir.

Hadd-i sekrde İmameyn (Ebû Yûsuf (ö. 798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 805)) indinde sekran (sarhoş) olan kimse nâ ma’kul söyleyip kelamını halet* eyledikdedir ki, hamrın gayrı meskuratta bu kâide câridir. Ama hamrda bir katresi dâhi haramdır. İmam Yusuf’dan İbn Velid (ö. 642) rivâyetinde “قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ / Kul ya eyyuhel kafirun” sure-i şerifesi // 498 // kıraat ettirir, bile* hata ettiğinde sekerattır, hikmeti budur ki Abdurrahman b. Afv (ö. 653) radiyallahu anh ‘aşere-i mübeşşeredendir. Tahrim-i hamrdan evvel vâfir-i* taam (çok yemek) ile bazılarını da’vetinde ba’de’t-taam hamr içtiklerinden sonra salât-ı mağribde biri imam olup “قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ / Kul ya eyyuhel kafirun” sure-i şerifesini kıraatında okumaya karar olamayıp lâ lafızlarını hızfında ma’na ve .. ile tağayyür olduğundan, bâlâda mezkur olduğu üzere Hz. Ömer “..” duasında “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوا لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ / Ya eyyuhellezine amenu innemel hamru vel meysiru vel ensabu vel ezlamu ricsun min amelîş şeytani fectenibuhu leallekum tuflihun” İlâ* “فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ” / fe hel entum muntehun” nâzil oldukda “Beli” ve “Rabbenâ” diyerek Fâruk-ı Âzâm cevap dâde olmuştur. Buna binaen hamrın bir katresini şerbde hadd-i mikdar olup sekre hacet yoktur. Ahkâm-ı şer’iyyenin her nev’inin sebep ve hükmü fıkıh ve usûl kitaplarında tafsil ve delil-i aklî ve naklîye istinâd edilmiş ilel-i müstahsenesi mezkurdur.

Sirkat mes’elesinde kat’-ı yed sure-i Mâide’nin “السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ” و السَّارِقُ / Ves sariku ves sarikatu faktau eydiyehuma cezaen bima keseba nekala min Allah Furkaniyyesinde tasrih buyurulduğu üzere sirkate nehibe* (yağmacı)

eden eşhasda şerâite (şartlar) sirkat bulunduktan sonra elleri kesileceğini bildikleri cihetle fiil-i sirkatten imtina' ve içtinâb ederler de her mal sahibine emniyet hâsıl olur. Bu hududların hükmü bî pâyân olduğu gibi bazıları da ber-veçhi-âtidir.

Hadd-i kazf sıyânet-i a'raz için, hadd-i zina hıyanet-i insaniye*, hadd-i sekr ve şerbde sıyânet-i ukûl, hadd-i sirka de sıyânet-i emvâl-i müslimin hikmetleri içindir. Bir hikâye-i âcibe vâki'dir ki bu hudud bir adamda cem' oldukda her biri için hadd lazım ise de bir uğurdan* hadd olunmaz. Zira eğer bir defada hadd olunursa helâk olması muhtemeldir. Hudud ise terbiye ve ibret içindir. Meşhur kadı İbn Ebî Leylâ (ö. 702) ile İmam Âzâm (ö. 767) hazretleri mâcerası bunu mükerrer*. İbn Ebî Leylâ Kûfe'de hâkim iken mescid kapısında bir recül bir recüle "Ya İbn Zâniyeneyn* diye kazf eylediğini işittikde kâzifi* ahz edip mescid içinde iki hadd ikâme eyledi." Bu fiilini İmam Âzâm hazretlerine haber verdiklerinde, "Acıdır ki beldemizin kadısı bu mes'elede beş veçhe üzere hata eyledi" buyurdular. "Biri, makzufun (iftira edilmiş) husumeti lazım iken âdem-i husumet ile ikâme-i hadd eyledi. Ve birisi, hadd-i vâhid makamına iki hadd ikâmet eyledi. Ve biri de, iki haddin mâbeynini bir gün yahut ziyade ile fasl eylemek lazım iken müteakiben ikâmet eyledi. Ve birisi dâhi, o kimsenin vâlideyni hayy mıdır yoksa mevt midir, keşf olunmak lazım idi ki husumet kendilerin mi olur yoksa vâlidelerin mi olur? İşte bu mevâdı terk eylemekle kadı hata eyledi" buyurmuştur.

// 499 // Kısasın hükmü ise sure-i Bakara "وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ" / Ve lekum fil kısası hayatun ya ulil elbabî leallekum tettekun" .. nazm-ı celili mucibince münafi' (zıt, muhalif) kesireyi câmi'dir. Katl olacağını der-akab (derhal) bilen kâtil, katle tasaddi (taarruz) edemez. Ve meşruiyyetini bilen şahıs kimseyi katle cesaret edemez. Gerek şahs-ı ma'sumun ve gerek kendisinin ve her iki tarafın kavm ve aşiretinin hayatını muhafaza ve emvâl ve emlâk ve akarını ifa etmiş olur.

Fıkıhın cinâyet faslında teşrih olunduğu üzere cinâyetten sâdır olan fiil dörde ayrılır: ya nefsine, ya etrafına, ya malına, ya ırzına vâki' olur. Nefse vâki' olana katl tesmiye edilir ki beş türdür: birinci, "amd"dır (kasıt). İmam Âzâm indinde eczâ-yı müferrak* olan şey ile o nefse darba kasd etmektir. Zira amd kasddır. Kasd ise fiil-i kalpdir. Buna delil ise

isti'mal-i alet-i katldır*. Bu alet de muhtelifun fiha olup İmam Âzâm indinde silah* ve hicir (men' etmek) ve haseb** ve .. ve nâr ile ihrakdan (yakmak) biriyle vuku'udur. İmameyn indinde "Galibâ (tahminen) katl edecek şey ile darba kasd etmektir. Mezkurattan gayrı büyük taş ve büyük ağaç ile olsa da amddır" buyurmuşlardır. Bu katlin mucibi dünyada kısas ve ahirette de ismdir (günah). Zira beytullah olan beytiyi* tahribin cezası ismdir. "وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا" / Ve men yaktul mu'minen muteammiden fe cezauhu cehennemu haliden fiha" âyet-i Furkaniyyesi, "...", "... gibi ehadis-i Nebevî'ler taammüden katlin ne kadar fena olduğunu .. kâfidir.

İkinci, "şibh-i amd"dır. Bu ise katl-i amde zikrolan şeyin gayrisıyla katl olandır. Bunda fiil kasdı olup katl kasdı olmadığı nefis-i fiil itibarıyla amddır ve katl itibarıyla hata olur. Zira alet katl olmamakla katle âdem-i kasdına delildir. Bu takdirce hata, şibh-i amd olmuş olur. Bunun mucibi ism ve kefarete ve âkilesine (akraba) diyet muğalatadır*. Nefisten gayrıda vâki' olursa yani etrafda (tarafklar) amddır.

Üçüncü, "hata"dır ki ikiye ayrılır: biri, kasddadır, mesela bir şahsa sayd (av) zann ederek ok ve kurşun ata. İkinci, fiildedir, mesela bir nişan dikip o nişana atmakla adama isabet eyleye. Bunda hata fiildedir.

Dördüncü, hata mecrasına câri olan olandır. Nâim* olan adam ahir insan üzerine münkalib* olup katl eylemek gibi. Bu hata iki kısmında kefarete ve âkilesi üzerine dinin* muciptir.

Beşinci, sebeb-i katldır. Bir kimse kendi mülkünden gayrıda mâlikin izni olmaksızın kuyu* hafr* eyleyip veya hicr* // 500 // vaz' eyleyip bunlar sebebiyle insan ve hayvan helâk olsa mucib-i kefarete olmayarak âkilesi üzere diyet vaciptir.

Etraf* cinâyette yani nefsten gayrı a'zânın kâffesinin her bir cüz'ünde kısas mümkün olan curuhda "وَالْجُرُوحُ قِصَاصٌ" / ve'l-curuha kısas" âyet-i Furkaniyyesi mucibince kısas meşru'dur. "... diye ta'rif ederler ki kud* curuhun cümlesine şamildir.

Zarar fiili mal üzerine vuku'unda "gasp" denir. Irz üzerine vuku'unda bil müşâfe* (karşılıklı konuşma) oldukda "karh (yanlış ve yalanla hakkı değiştirmek)" ve "ihanet" denir. Bil müşâfe* olmadıkda "gıybet" denir. 'Alâ külla* et-takdirin* eğer hükm-i şer'iyye munzamın*

olursa hudud olup hadd-i şer'i verilir. İşte görülüyor ki, şer'iat-ı Muhammediyye âlâ's-sahibiha elince bey' ve serâ (toprak, malı çok olmak) ve müdâniye (benzer) gibi muamelât-ı umumiyye dâir mehâsin (iyi ahlâklar) âyâtı ve terki* kısmına şiddet-i ihtiyaç ve kuvvet-i Kur'aniyye ve tenâsur (yardımlaşma) hususunda mezid-i (çoğalma) himmet gibi riâyet bulunan mebâni-i (esaslar) hüküm gıyabında* ekmel-i nizâm ve ahsen-i tertib üzere muamelât ve tensikât (ıslahat) .. 'adâlet olup münâzaat (çekişmeler) vâka'yı* kat' ederek esâs ittihâz buyurulmuş, "hudud", "kısas" "ta'zirât" ve "ukubâtın" ahkâm ve şerâiti ve suver-i icraatı, muhafaza-yı nüfus-ı emvâl ve sıyânet-i 'ukûl ve a'râz maksadıyla şer'iatımızın vaz' eylediği kavâid-i celile fi'l-vâki sıyânet ve emniyet noktasında hey'et-i içtimâiyenin kâffe-i ihtiyacına vâfi ve muktezâ-yı hikmet üzere siyâsetin akşamını câmi'dir.

Şer'iat-ı Muhammediyye de "muâfel*" sefk-i demâyı* men' eder. Bir umur-ı müstahsene vardır ki insanları hayranda bırakır. Diyet ma'nasına olan "muakele*"nin cem'idir. Bu diyeti edâ edene "âkile" denir. E'imme-i Hanife indinde setr* hz. Ömer radiyallahu anhın kazıyyesidir. Feth olmayıp ma'na-yı takrirdir. Zira akl-ı nusret edenler üzerinedir. Hz. ömer zamanında tenâsur-ı (yardımlaşma) divân ile olmağın* diyeti ehl-i divâna hüküm eylemiştir ki pür-fer* (çok aydınlık) ve inkâr eylemediğinden icma' olmuştur. Divân dedikleri ehl-i ceysin (ordu) ermesi* tahrir olunan defterdir ki İslâm'da iptida divâvin** tedvin eden hz. Ömer'dir. Kâtil ehl-i divândan oldukda "âkile" ehl-i divandır. Bunların i'tayasında vakt-i kazadan üç seneye değin ahz olunur. Sahib-i şer'iat sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerinden mervî, Ömer hazretlerinden muhakkîdir. Kâtil ehl-i divândan oladığı takdirde onun âkilesi kabilesidir ve kabilesinden üç senede her birinden üç ya dört dirhem ahz olunur. Kabile kifâyet etmediği takdirde tertib-i isyân üzere nisben akreb kabâili o kabileye zamm olunur. // 501 // Ve kâtil onların birisidir. Edâ olunan şeyde ehl-i harf* veya halef* ise, yani tenâsur edenlerden ise âkilesi ehl-i harf* veya halef* üzerinedir. Âkilesi olmadıkda beytü'l-mal akl-ı (diyet) i'tâ eder.

Diyetin vücutu nusret i'tibarıyladır. Ve cemaat-ı müslimin ise birbirine tenâsur ve teâvün ile makdurlardır. İmam Şâfi (ö. 820) rahimehullah indinde ehl-i divân kâtilin aşiretidir. Ve Nebî aleyhisselam

diyeti aşireti üzerine hüküm eylemiştir. Ve aşiretin vermesi saledir*. Bu takdirce ekârib diyeti edâya evladır. Ve diyeti fi'l-hâl vacip olmasına zâhibdir. Bir misal ile tevzi' edelim: fıkıh kitaplarında "kasame" (katili bilinmeyen kimsenin bulunduğu, şüphelenildiği mıntıka hakkında elli kişiye yemin ettirme) diye yâd olunur. Bir mahalde bir meyyit bulunsa ve o meyyitte cerh veya göz ve kulakdan huruç-ı demm gibi eser-i katl olsa, yahut hank yani boğmak eseri yahut darb-ı eser olsa, ama kâtili bilinmese, ve veli-i* katla hâli mahallenin küllisi üzerine meyyitin katlini 'amden (bilerek) ya hataen iddiâ eylese, yahut bazının üzerine iddiâ eylese, hâlbuki velinin beniiyyesi* (ev) yani ısbat ve delâil ve emâre ve kıraatını* olmazsa ahâli-i mahalleden velinin ihtiyar eylediği elli adama yemin verilir. Bu vecihle ki "Biz katl eylemedik ve kâtilini dâhi bilmeziz" diye Teâlâ ve Tekaddes hazretlerinin ism-i şerifine yemin ettiklerinde ahâli-i mahalleye diyet kazâ olunur.

Yine bir misal daha: vakt-i Risâlet'de Hezil* hatunlarından biri, bir hatunun taş ile karnını darb edip karnında olan ceninin vefatını ma'en katl eyledikde, huzur-ı Risâlet'de davalarında, sahib-i şer'iat sallallahu aleyhi ve's-sellâm cenin için beşyüz dirhem kıymetine müsâvi abd* yahut ime* "ğurre (500/600 dirhem gümüş)" kaza eyledi. Ve hatunun diyetini âkilesi üzerine hüküm buyurmuştur. Ancak ümmetin diyeti vaciptir. Eğer hatun fevt olsa ve cenin hab (gizli) düşürse, o dâhi fevt olsa, hatunun ve ceninin her ikisinin diyeti lazım olur. Ceninin bazı halefi* tâhir olursa tam* ilhak gibidir. Eğer hatun devâ içse veya cenini tarh eylemek için rahmine mülce* eylese ve düşürse, o hatunun âkilesi üzerine "ğurre" vacip olur. Şöyleki ceninde vacip olup diyet alınmıştır. O şey miras olur, ama o şeyden darb olup miras olamaz. Bazı darb vâris olmuş olsa, katl eyledikten mirasdan mahrum olur.

İmam Mahbûbî* (ö. 1346), rivâyetle sabittir ki Hezil'li* hatunun hükmünü sâilin (dilenci) biri İmam Tirmizî (ö. 892)'den sual eyledikde, ceninde "ğurre-i abd*" ya "emm"dir* dediğinde, sâil buna sall* hükm olmuş oluyor. O cenin ya nefh*-i (şişmek) ruh olmuş olur, ya olmamış olur. Bu iki halden hâli değildir. Nefh-i ruh suretinde darbeden fevt olduğunda diyet-i kâmile vacip olup nefh olmadığında bir şey vacip olmaz // 502 // dediğinde İmam Tirmizi sükût edip, ve Ebu Yusuf (ö. 798) huzuruna varıp sâilin kendisinden sual gibi istifsâr (sormak) eyledi. Ve

kendi cevabı gibi cevap alınca sâilin mücâce (tükürük) eylediği misilli muhâcâtında (birbirini yerme), İmam Yusuf buyurdu ki “Ma’na taabbüdi* olan şey sünnet ile sabittir ki ancak Sahib-i şer’iat(ın) bildiği bir hikmete mebni olduğundan aklın, kâsır olduğu cihetle, bunda medhali yoktur” diye cevap-ı hüküm vermiştir. “Ğurre” ğaynın* .. Ay evveline denir, vesâir ma’nalara gelir. Diyet-i insanda iptida bu vacip olduğundan, diyet-i cenine “ğurre” denilmiştir.

Ef’al-i müstahsene-i İslâm’dan biri de kesbdir. Bunu mübeyyin nice ehadis-i Nebevîyye şeref sudur buyurulmuştur. Dört türlü olur: birinci, nefis ve i’yâli ve diyeti için kadarı kifâyeye farzdır. İkinci, fakire muâvenet, akraba ve taallukatına muâvenet kasdıyla kadarı kifâyeden ziyade kesb müsteceddır**. Zira eşfiku’l-enbiya Efendimiz hazretleri “...” buyurmuştur. Üçüncü, izhâr-ı ziynet ve ten’im* için olandır ki mubahtır. “....” Hadis-i Nebevî ile tebşir edilmiştir. Dördüncü, tefâhur ve şadlık* için cem’ olan mal kesb-i helalden olsa bile haramdır. “...” hadis-i şerifi zecr (men etme) buyurmuştur.

Kesbe kâdir olan kesb etmek lazımdır. Acziyeti hâlinde “..” buyurulduğundan sual eder. Nebî aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm ashâb-ı kiramdan birine “..” buyurduğu ve hazreti “..” ihtiyar buyurulduğu âyet-i kerime ve ehadis-i şerif âciz oldukda, sual etmeye delil-i kavidir. Bir fakirin ahvâline vâkıf olduktan sonra, kudreti var iken, kendi biz-zât it’âm etmek, olmadığı takdirde it’âm edecek kimseye delâlet etmek farzdır. Hatta o âcize mevt isâbet ederse günahda ortak olur. “...” “...” gibi bî hesap ehadis-i Nebevî, açlara yardım etmeye emir ediyordur.

“*/el kasibu feridatun âlâ külli müslim / Çalışmak bütün Müslümanlara farzdır” kesbin faziletini gösterir. En efdalı kesb ile ‘ağrâz-ı din-i câmi’ olan cihaddır. Sonra “..” medh buyurulan namazdır. Ba’dehu harâsettir (tarla sürme). “...” hadis-i şeriflerle harâset medh buyurulmuştur. Ba’dehu zâ’an*dır. “..” fakirlikten kurtulmak tariki irâe buyurmuştur.

// 503 // enbiyâ-yı âzâmdan hazreti Âdem aleyhi’s-selâm ziraat, Nuh aleyhi’s-selâm nâçar ki dülgerlik, İbrahim aleyhi’s-selâm bezzâz (manifaturacı), hazreti Davud aleyhi’s-selâm sellah (kasap) ya .. ki çapa* yapar, Süleyman aleyhi’s-selâm hurmalığından* zenbil örer, ve Zekeriyya aleyhi’s-selâm ticaret ederdi. Hazreti Sıddık-ı Ekber ... , Ömeru’l-Faruk ..

işler, Osman Zinnureyn zahire alıp satıp ticaret eyler ve Ali el-Murtaza iktisâb* ve birkaç defa da nefsin icâreye (kiraya) vermiştir. Ba'dehu efdal ve eâzz (daha şerefli) ticaret olan cihad ile sahabe-i kiram hazeratı zengin ve mal ve akar sahipleri olmuşdurlar ki bunun tafsili mahallinde tahrir olundu.

Servet-i kâide bir* kesbdir. Tarik-i meşrua ile taharri-i nef meşrudur. Zira Kur'ân-ı âzîmü's-şan bunu ima buyurmuştur. Sure-i Nebe'de "وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا" / Ve cealnen nehare meaşa", sure-i Hicr'de "وَجَعَلْنَا قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ" / kalilen ma teşkurun", sure-i Cuma'da "فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ" / fenteşiru fil ardı vebtegu min fadli'l-lahi" ve hadis-i Nebevî bunu te'kid buyurmuştur: "... Günahlardan bir günah vardır ki ancak mâişet talebinde çekilen meşakkat onu tekfir ve .. dinin sebkindedir*. Hekimü'l-enbiya Efendimiz hazretleri ashabıyla birgün hapis* iken bir celâdetli ve kuvvetli genç adamı gördüler ki şiddetle çalışıyordu. Ashab-ı kiram "Yazık bu adama! Şebâbiyetini (gençlik) ve celâdetini fi-sebilullah sarf etmeli idi" dediklerinde Sahib-i şer'iat Efendimiz "....." buyurmuştur.

Mefhum-ı şerif böyle söylemiyorlar*. Eğer nefis için zarurete düşmemek veya başkalarına yâr olmamak niyetiyle çalışır ise sebil-i Hudâ'dadır. Eğer zâif ebeveynini ve küçük yaşta çocuklarına, onları infâk ve ignâya (zenginleştirmeye) çalışıyor ise yine tarik-i Hudâ'dadır. Eğer öğünmek ve .. için çalışır ise sebil-i şeytana gidiyor sebkindedir. Ve bir hadiste "..." ticarete devam ediniz, zira rızkın on cüz'ünden dokuzu ticarettedir, buyurmuştur.

Denizin suyu ne kadar çok olursa olsun geminin derununa girmedikçe bir zarar vermediği gibi, bir adamın malı ve mülkü ne kadar çok olursa olsun gönlüne girmedikçe hiçbir zarar vermez. Ve fâide-i kesiresinden biri de hac, zekât, fitre ve kurban gibi ibâdeti etmiş olur. Gemiye su ve deniz nasıl lazım ise insana öyle mal lazımdır. El iyâzu billah, eğer mal ve mülk muhabbeti içerisine girerse içine su hücum etmiş gemi gibi o adam batar gider. Dünya'ya muhabbet ve küll** hastalıktır. Sahibini helâk eder. Bir hâle gelir ki dini ve imanı hep yâre olur. Dinimiz bize zengin olun, hasta olmayın diyor. // 504 //

Fasl-ı Hâmîs

Şer'at-ı Garra-yı Muhammediyye'de Nâsıh ve Mensuh Hüküm ve Esrâr-ı Mühimmeyi Beyânındadır

Nesh, lügatta tebdil ve istilâh usulubunda* bir hükm-i şer-i hilâfi üzere, delil-i şer'i .. delâlet etmektir. Bizim indimizde ref'-i mutlak ise de idillah beyandır. Bu nesh, aklen ve naklen câizdir. Ve kitaba ve sünnet-i şerifin kavlen ve fiilen ve takriren aksam-ı selâsesine şamildir. Aklen cevâzı iki şey ile sabittir: biri, musâlih-i (sulh yapan) ibâd (kullar) i'tibar olmamaktır. Zira cenab-ı Teâlâ ve Tekaddes hazretleri ğanî* 'an el-âlemin olup “لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ” / La yus'elu amma yef'alu ve hum yus'elun” sure-i Enbiyâ'da zikir olunduğu âyet-i Kur'âniyye veçhiyle, dilediğini işleyip ve murad buyurduğu kükmü eder. İkinci, musâlih-i ibâd tefaddülen i'tibar oldukda, cumhurun ..dir ki ihtilâf evkât hasebiyle, ihtilâf-ı musâlih-i ibâd câizdir. Zaman ve .. hasebiyle isti'mal-i adube* (yardımcı) gibidir. Bunda olan hükm-i bâliğa ise ihyâ ve imâtede bulunduğu gibidir. Naklen cevâzı cüz* ve ihvân ile Âdem aleyhi's-selâm zamanında istihna* helal olup, ba'dehu sâir şerâyide nesh olması ve İbrahim aleyhi's-selâm zamanında hunân* câiz olup, Musa aleyhi's-selâm zamanında vacip olması, Ya'kup aleyhi's-selâm şer'iatında beyne'l-uhteyn cemi' câiz olup, ba'dehu haram olması ile sabittir.

İşte görülüyor ki nesh ref' ve izâle ve bir mekândan mekân-ı ahire tehvil* ma'nasına lügatta vârid olduğu gibi, istilâhda da bir hükm-i rayik* (acib) şer'iyi ref' ve izâle ile bedeline bir hükm-i lâhik-i* şer'iyi beyandan ibarettir. Böyle bir hükmü eş'ar eden delilin vürudu bize nazaran “tebdil” ad olunursa da, lakin cenab-ı Hakk'ın ilmine nisbet hükm-i sâbıkın intihâ-yı müddetini beyandır. Çünkü ilm-i İlâhî'de o hükmün devamı zaten müddet-i muayyene ile müfid idi. Bu surette “nesh” musâlih-i ibâda riâyet hikmetine mebni sâbık şer'i ile 'amel müddetinin inkızâ' (tamam olma) ve nihâyet bulduğunu ve hükm-i lâhik-i* şer'i ile 'amel müddetinin hulul ve duhul eylediğini ifade eder.

Ahkâm-ı mensuha iki şıkka münkasimdir. Şurut-ı mevzu'ayı câmi' olarak a'mâl-i ibâda taalluk eden bir hükmün inkızâ'-yı müddetini beyân ve i'lâmdan ibarettir. Bir kısmı, Nebî sâbıkın şer'iatında bulunan hükmün Nebî lâhikın* şer'iatıyla nesh edilmesi; ikincisi, bir peygamber-i zişân hazretlerinin şer'iatında olan hükmün yine o peygamber-i zişân

tarafından mensuh olmasıdır. Zira musâlih-i ibâd zamanın, mekânın, mükellefin ihtilâfıyla // 505 // muhtelif ahkâmdan bazıları, bir zamanda mükellefin dâire-i iktidarında, zaman-ı ahirde kudretin hâricindedir. Bazıları da bir .. haline gayr-ı münasip .. ve ezmânın muktezası üzere adube (yardımcı) isti'mal gibi hikmet-i bâliğası vardır.

Neshin ma'nasından anlaşıyor ki, cenab-ı Hakk Teâlâ ve Tekaddes hazretleri bir hükmün ibâd ve mükellef üzerine falan vakte kadar devam edeceğine âlim olarak vakt-i mezkurun inkıza'sından evvel o hükmün tezyid (artma) veya tenkize* veya bi'l-küllîye ref' ve ilgâsına (hükümsüz bırakma) delâlet edecek diğer bir hükmün irsâlâtı demektir ki bunun hakikatında birinci hükmün inkıza'yı müddetini beyandan ibaret olunca vuku'u veya âdem-i vuku'u mümkün olup, ne te'yide ve ne tevkine (alamet, işaret) makrun olmayan (ulaşmayan) a'mâl-i ibâda müteallik hükümlerde câri olur ki "ahkâm-ı mutlaka" denir. Bunda neshin cereyân etmesi için nâsîh ile mensuhun arasında vakit ve mükellef ve veçhin âdem-i ittihâdı şarttır. Yani bu üç şeyin kâffesinde veya bazısında mugâyeret (uymazlık) lazımdır.

İnde'l-akıl kat'iyyen hüküm edilen kâzîyelerde Sâni'-i âlem mevcuddur, gibi umur-ı hasisedeki kimsenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı gibi Zâtullahâ vacip olan ahkâmda "/amenu ve lâ tuşriku" iman ediniz ve ısrak etmeyiniz (ortak koşmayınız), gibi ebediyetle müfid olan hükümlerde "وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا" / ve la takbelu lehum şehadeten ebeda" ebeden şehadetlerini kabul etmeyiniz, gibi muayyen bir vakitte tevfiik edilmiş emirlerdeki "..." gibi cenab-ı Hakk ..yı emir edinceye kadar afv ve safh (bağışlama) ile muamele ediniz, demektir.

Vakit hitam bulmazdan evvel nesh târi* (taze) olmaz. Cemi' şerâyide mukarrer ve mahfuz olan kavâid-i esâsiye hiçbir vakit neshi kabul etmez. Onlar ise hıfz-ı din, yani tevhid-i Bâri hıfz-ı akıl, hıfz-ı neseb, hıfz-ı maldır ki her zaman ahkâm-ı şer'îyye bu esâslar üzerine binâ kılınır. Şer'iat-ı Muhammediyye dâhi sâir şer'âyî'-i mütekaddimenin 'akâid-i asliye ve kavâid-i esâsiyeden gayrı ekser ahkâmı nâsihdir. Ama cenab-ı Hakk'a, melâike-i kirama, kitab-ı münzeleye, resul-i fihâma, yevm-i ahirete // 506 // iman etmek gibi i'tikâdat-ı Hakk'a, şerâyî'-i sâire muttefikun aleyhtir. Bunlarda aslen nesh câiz değildir.

İmam-ı âzâm Ebu Hanife (ö. 767) rahmetullahı aleyh hazretlerinin el-‘Âlim ve’l-müte‘allim kitabında “...” ibaresiyle buna işaret buyurmuştur ki, ale’l-ıtlâk din-i Hakk, enbiyâ ve mürselin hazeratından ahz ve istifâ* olunan ahkâm-ı İlâhiye’dır. Ve nazar-ı İslâm’da enbiyâ-yı âzâm hazeratı beyninde nübüvvetleri i’tibarıyla “لَا تَفَرَّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهِ” / la nufferriku beyne ehadin min rusulih” âyet-i celilesi nâtık ve emir olduğu cihetle fark yoktur. Ve edyân-ı semaviye arasında dâima bir cihet-i vahdet mevcuddur. O da ahkâm-ı asliye ve i’tikâdiyeyi teşkil eden mesâil-i diniyyedir. Fazıl ve kerem-i Subhânî tekemmülât-ı beşeriye ve temevvülât-ı asriyeye mütevâfık olarak her dinde muhtelif ve mütebeddil olan ahkâm-ı furûata müteallik olduğuna mebni, hassaten şer’iat ıtlak olunur.

Binaenaleyh, peygamberân-ı âzâm hazeratından her birinin tebliğ buyurduğu ahkâm-ı asliye ve i’tikâdiye sâbit ve lâ tağyir* olup ahkâm-ı furûyeyi munzammin* olan şer’iatlar ise kısmen tebeddül ve tağayyür etmiştir. Ahkâm-ı âmeliye bâb olunan fasl-ı râbî’inde tafsil olunduğu üzere ezmine-i sâbıkada ba’s olunan peygamberân-ı âzâm hazeratı, o zamanda münasip şuunât-ı beşeriye (beşeri keyfiyetleri) ıslaha medâr olacak şerây-i İlâhi’yeyi neşr ederler. Kâffe-i şerây-i câmi’ ve müsemmem* olacak bir şer’iat-ı münevvere ile ahir zamanda bir nebî zişân ba’s ve irsâl buyuralacağı ümmete haber vermişlerdir.

Nâsıh dört türlü olur: neshü’l-kitab bi’l-kitab, es-sünne bi’s-sünne, el-kitab bi’s-sünne ve es-sünne bi’l-kitab. İmdi, kitabın kitapla neshine misal; “...” ve âyet-i müsâleme* olan “فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ” / fa’fu anhum vasfah” âyeti, kıtâl âyetiyle ki “فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ” / faktulul müşrikine” âyetleriyle nesh olmaları gibi. Sünnetin sünnetle nesh olmasına misal; aleyh’is-selâtu ve’s-selâm “...” gibi. Bu iki kısmın .. müttefikun aleyhdir. Kitabın sünnet ile nesh olmasına misal; tehvil-i* kible gibi. Nebî aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm iptida Ka’be’ye müteveccihen edâ-yı salât ederdi. Medine-i Münevvere’de sünnet ile Beyt-i Makdes’e tehvil* etti. Ba’dehu // 507 // kavli veçhin “سَطْرُ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ” / şatral mescidil haram” kavliyle nesh olması gibi. Sünnetin kitap ile nesh olmasına misal; ümmü’l-mü’minin hazreti Ayişe Sıddıka (ö. 678) radiyallahu anhadan rivâyet olunan hadis-i şerif ki, Sahib-i şer’iat sallallahu aleyhi ve’s-sellem ona haber vermiştir ki, kendisine dilediği kadar nisâdan almasını Teâlâ ve

Tekaddes hazretleri mübah kılmıştır. “لَا يَجِلُّ لَكَ النَّسَاءُ مِنْ بَعْدُ” / La yahillu leken nisau min ba'du” âyetiyle nesh olmuştur.

Bu kitabı sünnet ile ve sünneti kitap ileneshi Şâfi (ö. 820) muhalefet ettiğinden onun delili ve cevabı ber veçhi âtidir. Şâfi der ki, “...” buyurulmuştur. Sünnet ise cenab-ı Hakk’dan olmadığından âyetin dûnundadır. Öyle ise kitap sünnetle nesh olmaz. Cevabında, hazreti Sultânü'l-enbiyâ Efendimiz ancak vahiy ile nâtık buyurduğundan, hususan hata üzere tenbih buyurulmadığı vakitte sünnet vahy-i cenab-ı Zü'lcelâl hazretleri tarafından olduğuna asla şekk ve şüphe kalmaz. Bir de Allahu âlem, murad mükellef hakkında hükmün haberini ve misalini hikmet ve sevap cihetindendir.

Selasü'l-Kur'ân'a* sure-i İhlâs muâdeldir* ki yine* Şâfi sünnet ile istidlâl eder. “...” “Benden sonra sizin için ehâdis tekessür* eder. Benden bir hadis size rivâyet olundukda, Allah'ın kitabı üzerine siz onu arz edin. Kitaba muvafık olanı kabul, muhalif olanı red edin.” Bu ise muhalefet vaktinde sünnet reddine delildir. Cevabında deriz ki, mutlaka hadisin etbâ-ı vücubuna dâl olan nassa muhalif olduğundan, bu hadis gayr-ı sahihtir. Sıhhatı* nesh olsa bile hadisden murad sıhhatine kat' olmayandır. “...” buyurmaması hadisin sibâkı bu ma'naya dâldır. Murad bu oluyor ki, o hadis ki siz sıhhatini bilmez iseniz, o hadisi Allah'ın kitabına arz ediniz. Eğer o hadis kitaba muhalif ise red ediniz. Zira tarihi bilinmez ise muâraza üzerine kuvveti olmadığından red olunur. Eğer tarihi bilinmiş olup, ve kitap üzerine takdim ederse, tahkik kitap ile nesh olduğundan reddi vaciptir. Eğer bu surette te'ehhür (gecikme) eder ise, kitap onunla nesh olmaya mesâlih (işler, maslahatlar) olmadığından yine reddi vaciptir.

Yine Şâfi der ki, “...” buyurulmuştur. Nesh câiz olmuş olsa tebdil olmuş olur, der. Cevabında deriz ki, bu tebdilden murad inzâl olmayan lafzı inzâl olan lafza mekânete bırakmamaktır. Eğer tebdilden // 508 // murad fi'l-ma'ni* olursa. İmdi sünnet de cenab-ı Teâlâ ve Tekaddes hazretlerindendir. Bununla tebdil aleyhi's-selâtu ve's-selâmın min ..i nefis olmadığı bî iştibâhdır.

Şâfi, dördüncü kısımdan muhalefet ederek, sünnetin kitap ile neshini tecviz (câiz görme) etmeyerek “وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ” / ve enzelnâ ileykez zikre li tubeyyine lin nasi ma nuzzile ileyhim” âyet-i

şerifesidir ki, mâ câ-i bihi* yani kitap sünneti ref' edici olmaz, der. Cevabında deriz ki, "tubeyyine"den murad tebliğdir. Ve lev sellem* nesh hükmün müddetini beyandır, ve lev sellem* bu bu delâlet eder ki Sahib-i şer'iat hazretleri fi'l-cümle mübeyyindir. Bu ise âyetin nâsih olmasına münâfi olmaz.

Edille-i erba'adan olan icma' ile kıyas ise nâsih mensuh olamazlar. Zira Sahib-i şer'iat, zaman-ı saâdetinde mühimmatın halline kâfi olup, kendisinden sonra nesh olmadığına mebni, icmâ-ı ümmet ahd-ı Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerinden sonradır. Müellefetü'l-kulûbun (İslâmiyet'e ısındırmak için kıymet vererek farklı ve lütufla muamele edilenlerin) .. sâkıt olması, zaman-ı Ebubekir (ö. 634) radiyallahu anhdı sebeb-i müellefetü'l-kulûb .. mebnidir. Yoksa icma' ile sâkıt değildir.

Kıyasa gelince, kıyas mazhar* olup müsbet olmadığı, nâsih ve mensuh hakikatta kıyasın nefis olmayıp, kıyasın nassıdır. Kıyas bulunsa bile ahd-ı Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellemde ibret-i nassa* olduğuna mebni, ba'de'n-Nebî nesh olamaz. Mahal-i* nesh ise tevkîyet* ve te'yid-i hükme lâhık olmaksızın hükm-i şer'iyi fer'idir. Ahkâm-ı asliye olan akâid ve ahkâm-ı akliye-i hasbi* nesh kabul etmezler. İşte görülüyor ki, şer'îye kavliyle ahkâm-ı akliye-i hasbi* fer'îye* kaydıyla da akâid-i müteallik tarikde hâriçde kalır.

Neshin şartına gelince, muhtelifun fiha olup, bizim indimizde asıl, 'amel-i kalp olup nesh ise müddetin intihasını beyandır. Şâfi'inde 'amel-i beden olup müddetin beyân-ı intihası nesh olduğundan, 'amelden evvel nesh olmuş olsa beda'* olur, demiştir. Bizim senedimiz muarrahdır* ki fiilden kable't-temkin* elli vakitten beş vakit üzerine zâid olan nesh olunmuştur. Hadis-i Mi'raç mütevatır gibi mütelâfi* bi'l-kabul ve inkârı gayr-ı mümkündür. Binaenaleyh, neshin şartı akd-ı kalpten temekkündür (yerleşmek). Şâfi'den Sayrafi, ve bizden Ebi Zeyd ile Cessâs (ö. 981) ve Mu'tezile indinde, fiilden temekkün de lazımdır, demişler. Bu ise mükellefe emrin vusulü ba'dında* şer'an mukadder olan vaktinden fiile vâsi' olacak zaman geçmektir ki, o fiilden bir cüz'üne vâsi' olacak müddet kâfi değildir.

İşte, nesihden her biri kabl* duhul vakte ya ba'd duhul vakte, veya ... niza' olmuştur. Nâsih yani evvel-i hüküm ki nâsih // 509 // ifade eder,

bi'l-ittifak mensuhdan ahf* olması câizdir. Bu ise aklen ve sem'en sabittir. Fâdıl ve sevap olduğundan eşk* bazen haber* olur. Sem'en cevâzı ibtidâyı İslâm'da sıyâm üzerinde olan adam, savm ile fidye beyninde muhayyer idi. Sonra savm katı' oldu. Hamr ibtidâ helâl olup ba'dehu nesh oldu. Şüphe yoktur ki haramet ibâheden eşkdir*. Aklen cevâzı ahfadan* eşke* nakl musalâhat olmak câizdir. "نَأَتْ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا" / ne'ti bi hayrin minha ev misliha" kavli-i şerifiyle meseli* ahfa* olmasına mütekelliminden bazı ile Şâfi zahebdir.

Mütevâtir, kitap olsun sünnet olsun mütevâtir ile nesh olur. Ve meşhur ile de nesh olup, âhâd ile mensuh olmaz. Zira maznun (zanna dayalı) kat'a mukâbil olamaz. Ama haber-i vâhid ile sahabe ehl-i Kâbe namazlarında Mekke'ye istidaraları (dönmeleri), ve Sahib-i şer'iat hazretlerinin âdem-i inkârı, hâlbuki delil-i kat'i ile Beyt-i Makdes'e tevcih sabit idi, sualine cevap iki vecihle verilmiştir: birinci, kıraatı ile kat'i ifade etmiştir. Zira bu meselde aleyhi's-selâtu ve's-selâm hazretlerinin hazuruyla* münadisinin (çağırının) nidâsıyla âdetâ karine-i* sâdika olduğundan, nâsîh ve mensuh kat'iyelerdir denir. Veç-i sâni nesh yoktur. Zira tevatür ile sabit olan, hükümün aslıdır. Ancak nesh hayatının bekâsındadır. Bu ise istihâb* ile sabit olduğundan zanndır. Öyle olunca nâsîh ve mensuh zannlardır.

Nâsîh, tarih ile ve sarihan ve delâlete tensis-i Resul ile ve tensis-i sahabe ile bilinir. Ama tarih ile bilinmesi nâsîhiyetine kâil olan nass, mensuhiyetine kâil olan nassdan müteâhhir olduğunu bilmektir. Sarihan tensis-i Resul'e misal, "haza*" nâsîh gibi. Delâlete misal, ".." gibi. Nâsîh bilinmediği vakitte hüküm tehcir olmayıp ancak hüküm tevakkuftur.

Kitapda mensuh dört nev'dir. Zira tilavet ve hükmen, ma'an olur. Ya yalnız tilâvet olur, ya yalnız hükmen olur. Ya vasfi'l-hüküm* ki hükümün vassındadır. İmdi, bu aksam-ı erba'anın tafsili bu vecihledir: tilâvet ve hükmen, ma'an mensuh olmasına misal, suhuf-ı sâbika gibi. Zira onlar nâzil olmuş ve okunur ve 'amel olunur idiler. Mürselinden mütekaddim* edenlerin suhupları ve İbrahim aleyhi's-selâmın suhufu gibi. Tahkik eser* kalmayarak mensuh olmuştur ki iki tarik ile sabittir. Biri, kalubdan* hıfzını cenab-ı Hakk sarf etmekle, ikinci, halk* terk etmeyerek ulemanın mevtiyle olur. // 510 // bu misilli karainde* bulunmuş akıl men' etmiyorsa da "إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" / İnna nahnu nezzelne zikre ve

inna lehu le hafizun” âyet-i Furkâniyyesi kezb* olmamak için vefat-ı Nebî sallallahu aleyhi ve’s-sellem hazretlerinden sonra câiz değildir.

Yalnız tilâvet mensuh olup, hükmü bâki olana misal, kefare-i yemin hakkında Abdullah b. Mes’ûd (ö. 652) karaininde* ... kavlidir. Yani .. lafzı tilâvet mensuh ise de hükmü bâkidir. Ve hazreti Ömer (ö. 644) radiyallahu anhdan rivâyet olunan “...” tilâveti mensuh olup hükmü âyete mahz* ve mahza* ile bâkidir. Yalnız hükmen mensuh olup tilâvet bâkiye misal, “لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينَ” / Lekum dinukum ve liye din” ve lisan ile zatiye* ceza* ve .. imsakları ve .. ile i’tidadları (yardım isteme) ve vasiyet .. gibilerdir ki celd ve recm ve âyet-i .. ve âyet-i seyf ile hükümleri mensuh ise de tilâveti bâkilerdir.

Ve lafzının bâki olmasındaki hikmetler ise ber veçh-i âtidir. Ma’nadan gayrı elfaz için ahkâm maksuda olup i’câz (benzerini yapmada herkesi acze düşürmek) ve cevâz es-salât* ve kıraatıyla musab olmak (sevap kazanmak) ve cenb müsallilerin** âdem-i mesh gibi bî hesap fevâid-i celilesi bulunduğundan hükm-i sabitin intikasıyla (ayırdetme) bunların intikası beyinde telâzum (biri diğerine lazım olmak) mefkud (yok) olup, neshen iftirakları câizdir. Ama nesh hükmün vasfındadır. Yani hükümde vasfın neshini nass üzerine ziyade etmektir ki, bu ziyade indinâ* nesh olup, Şâfi indinde tahsisdir. Bunun tafsilatı bu vecihledir ki, nass üzerine ziyade .. ibâdet-i müstakile oldukda mezid-i (çoğalma) aleyhim hükmünün nesh olmadığına ittifak vâki’dır. Vücub-ı salâtta sonra savmın veya zekâtın ziyade vacip olması gibi. Zira vücub tağayyür* etmeksizin şer’ide tahkik bu ziyade bir hükümdür.

Yine böylecesine akd-i kalp kudretten ziyade müteahhir olmadıkda celde mukarin olan (yakın olan) hadd-i kazfda şehadetin reddinin ziyadesi gibi. Bu iki kısmın gayrısında muhtelifun fihadır ki, ziyade .. ve ziyadetü’l-...dır. Bizim indimizde ziyade nesh olunca ilmi ifade eden mütevatir .. zann-ı müfid olan meşhur üzerine haber-i vâhidle, ki zann ifade eder, ve zann-ı müfid olan kıyas ile ziyade olunamaz. Şâfi indinde beyan mahz (safi ve hâlis) olunca haber-i vâhid ve kıyas ile mütevatir ve meşhur ile ziyadeyi câiz görmüştür. Böyle olunca tağrib* nefy demek celde* üzerine ve nebt/niyet* ve tertib .. âyet-i vuzu’ (abdest suyu) üzerine taharet, âyet-i tavaf üzerine haber-i vâhid ile farz olarak ziyade olamaz. Ve kıyas ile kefare-i katl üzerine kefare-i yeminde* .. //

511 // üzerine iman ziyade olamaz. Şâfi der ki, nass celd üzerine haber-i vâhid ile nefy ziyade ısbat etmiştir. Ve kefare-i yemin ve zaharda* kıyas ile iman kaydını ziyade eyledi. Zira .. âmm olup, mü'mine ve kâfireye* şâmil olduğundan imdi kâfireyi ihraç nesh olmayarak tahsisdir. Zira nesh hükmü ref' olup ziyadede takrir vardır. Tazik* celde ilafı* meşru' olmasını ihraç etmez, der.

Ziyade .. ve'l-ceza*' nesh olmayıp beyân-ı mahzıdır. Zira asıl üzerine ziyade aslı takrir olup, hâlbuki nesh ise onu ref' ve tebdil eder. Öyle ise beraber olarak bu hukukullahda ziyade-i ibâdet-i müstakile gibi ve hukuk-ı ibâdda bir adam bin elli .. edip, şahidin biri bin kuruşa* ve ahirde* bin beşyüze şهادetleri gibi. Bazı suverde ref'il-ecza ve bazı ahirde ref' harf... asıl için takrir olup belki aslı tebdildir, demiştir. Buna cevaben biz deriz ki, asıl üzerine ziyade onu takrir olduğunu teslim etmeyiz. Zira bu ziyade ref'-il ecza* ve ref' harf.. ifade eder. Ve nass çeldin hadd olmasını muktezidir. Nefy olmak olundukda hadd olarak bâki kalmaz. Zira bazı hadd ve bazı hadd olmadığından nesh olur ve kezâ hangi refiye* olur ise olsun kefâret muktezidir.

Mü'mineye .. kitap ile sabit olanı iptale müeddebdir. Zira mutlak itlâkı (serbest bırakmak) sebebiyle icap eder. Kayd olduğundan şey* ahir olur. Mutlakı onun bazısı olur. Bazı şeyin* için mânın hükmü o ..in hükmü olduğundan nesh olmuş olur. Misal, iradıyla her iki tarafın kelâmları tevzih olunur. “الرَّائِيَّةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ” / Ez zaniyetu ve'z-zani feclidu kulle vahidin min huma miete celdetin” âyet-i şerifesi üzerine haber-i vâhid olan “..” hadisi celd üzerine tağrib* haber-i vâhidle hadd olamaz. Hanifi inde ve olur şâfi indinde** “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ” / Ya eyyuhellezine amenu iza kumtum ile's-salati fagsilu vucuhekum ve eydiyekum ile'l-merafiki vemsehu bi ruusikum ve erculekum ila'l-ka'beyn” âyetinde mesh ile gusûlden her biri ma'na-yı ma'lum ki isâle ve isabettir. Vaz' olunan lafz-ı hâs olup nass mutlak oldukda ay veçhi kân** cevâzı muktezidir. Haber-i vâhidle olan niyet ki “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ” / inneme'l-âmel-i bi'n-niyyet / Ameller niyetlere göredir” hadisi ve tertib ki “...” // 512 // .. hadisi şerifleriyle, e'imme-i Hanifiyye indinde .. üzerine ziyade olamaz. Ve e'imme-i Şâfi indinde olur.

“وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ” / vel yettavvefu bil beytil atik” âyetinde tavaf, ma’na-yı ma’lum olan deverana vaz’ olunmuş hâsır ki muhdesden ve tâhirden cevâzı muktezidir. “..” haber-i vâhid olan hadis ile âyet-i tavaf üzerine Hanîfî indinde ziyade olamaz, Şâfî indinde olur. Hazreti İmam Âzâm ve hümâm efham rahimehullah-ı Teâlâ vuzu’da vacip kılmadığının sırr ve hükmünü tezâhür etsin için bir misal ile nihâyet verelim. Hazreti İmam Şâfî rahimehullah-ı Teâlâ, Fatiha ile ta’dil-i erkânı iğrâz suverinde* irâd buyuruşa cevabında denilir ki, Fatiha ile ta’dil-i erkânın vücubu haber-i vâhidle kitap üzerine ziyadesi kabilinden değildir. Zira Fatiha ile ta’dil olmazsa aslın âdem-i cevazına kâil değiliz. Belki umden nâr ki esm* olur ma’nasına yalnız vacip dediğinizden için nesh lazım gelmez. Bu ma’na işte görülüyor ki ma’na-yı vüzu’da* tasavvur olamaz ki onda niyet ve tertib vacip ola. Vüzu’u terki sebebiyle mensuhu esemm* olur ma’nası mümkün olmayıp belki esemm olmaksızın vüzu’un küllisi sâkit olur demektir.

Âyet-i Furkâniyyede nâsîh ve mensuh bulunmasını câmi’ nice te’lifât-ı e’imme-i din tarafından tahrir edilmiş, eş-şeyh el-fâzıl el-muhakkik Münzîrin Said el-Bellûtî (ö. 966) 355 Kurtuba’da medfun, Ahkâmü’l-Kur’ân, en-Nâsîh ve’l-mensûh; eş-şeyh el-imam Ebû Muhammed Mekî b. Ebî Tâlib Hammûs b. Muhammed b. Muhtar* el-Kaysî el-.. Fervânî* (ö. 1045) el-Îcâz fi-nâsihi’l-Kur’ân ve Mensûhih, İhtisâr Ahkâmü’l-Kur’ân , el-Îzâh fi-Nâsihi’l-Kur’ân ve Mensûhih, Kurtuba’da 437 tarihinde medfundur. Ve daha niceleri cem’ etmişlerdir. Ve kezâ hadis-i Nebevî’yi nâsîh ve mensuh kitaplar te’lif edilmiştir. 340 tarihinde vefat eden Kurtuba’nın ..’de medfun eş-şeyh el-fâzıl el-imam Ebu Muhammed el-Kâsım b. .. b. Muhammed b. Yusuf en-Nehevî* vesâir dâhi vardır.

Âyet-i nâsîh ve mensuhayı beyân münasip olduğundan bu makamda tahrir edelim. Mücmelen süverde mensuh olan ahkâm ber veçhi âtidir. Sure-i Bakara’da 26 hüküm, Âl-i İmrân’da 5 hüküm, Nisâ’da 24 hüküm, Mâide’de 9 hüküm, En’am’da 13 hüküm, Yunus’da 2 hüküm, Hud’da 3 hüküm, Râd’da 2 hüküm, Hicr’de 3 hüküm, Nahl’da 2 hüküm, Benî İsrâil’de 1 hüküm, Kehf 1 hüküm, Meryem 2 hüküm, Tâhâ 2 hüküm, // 513 // sure-i Enbiyâ’da 1 hüküm, sure-i Hac’da 3 hüküm, Mu’minun’da 2 hüküm, Nur’da 7 hüküm, Furkân’da 2 hüküm, Neml’de 1 hüküm,

Kasas'da 1 hüküm, Ankebût'da 1 hüküm, er-Rum 1 hüküm, Secde 1 hüküm, Lokman 1 hüküm, Ahzab'da 2 hüküm, Sebâ 1 hüküm, Saffat 4 hüküm, Sad 2 hüküm, Zümer 7 hüküm, Mü'min 2 hüküm, Mesabih* 1 hüküm, Ha-mim* Şura 8 ahkâm, Zuhurf 2 hüküm, Duhan 1 hüküm, Câşiye 1 hüküm, Ahkâf 2 hüküm, Kâf 2 hüküm, Ve'z-zâriyat 2 hüküm, Tur 1 hüküm, Ve'n-necm 2 hüküm, Kamer 1 hüküm, Mücadele 1 hüküm, Mümtetine 3 hüküm, Kalem'de 2 hüküm, Meâric'de 1 hüküm, Müzzemmil'de 6 hüküm, Târik'da 1 hüküm, Ğâşiye'de 1 hüküm, Kâfirun'da 1 hüküm mensuh olup, nâsîh bulunan süver ise; sure-i Haşr ve Mutaffifin ve Teğâbun ve Talâk ve Tahrim ve A'lâ ve sure-i Fetih .. inne fetehnâ leke fethen mübinâ sureleridir. Tafsilatı ise ber veçhi âtidir.

1- Sure-i Bakara'da 18 hüküm mensuh olup onsekizincisi kavli-Teâlâ “وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ” ve in tubdu ma fi enfusikum ev tuhfuhu yuhasibkum bihillah” bu âyet-i şerife nâzil oldukda ashab Resul'e, bu emir ağır olduğuna binaen huzur-ı saadete gelerek, “.. bizim kalbimize eşya hutur ediyor ki hutur etmesin diye olmaklığımızı sorarız** yevm-i kıyamette Allah Teâlâ bizi muhasebe ederse biz ne edelim?” dediler. Aleyhi's-selâtu ve's-selâm “Yahudiler semi'nen ve isyânen yani işiterek ve kabul etmeyip a'râz ve isyân ettin* dedikleri gibi olmayın! Belki semi'nen ve a'tânen deyin! Belki Allah Teâlâ size rahmet ede” buyurdu. Ma'na-yı âyet-i şerife, kalbinizde .. kılındığınız şeyi ef'al ve lisanınızla izhâr etseniz, ya izhâr etmeyerek kalbinizde gizleseniz, yevm-i kıyamette tahkik elbette Allah zü'l-celâl hazretleri ondan sizi muhasebe edecektir. Yani siz nefsinizde olan şeye sebât ve azmi ve kasdı izhâr, ya ahfâ ederseniz Hakk Teâlâ onunla size hesap ve cezâ eder, demektir.

Bir müddet böyle kaldıktan sonra “لَا يَكْفُفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا” / La yukellifullahu nefsen illa vus'aha” nâzil oldu. Hüküm-i âyet, bu âyet ile mensuh oldu ki “أَوْ تُخْفُوهُ” / ev tuhfuhu / veya gizleseniz de” kavli olup, bâki âyet mensuh değildir. Ma'nası, sizin tâkatınız yettiği ile teklif ederiz. Siz kalbinizde olan hâtıratı nefye kâdir değilsiniz. Tâkatınız fevkinde teklifim var ise de, yani bununla helâkınızı murad etmiş olsam, tâkatınız fevkinde bir şey teklif eder idim. Tahkik sizden bunu afv ettim, sebkinde olur. // 514 // Bu âyetin hükmü, haber-i Resul olan “..” kelâm-ı Resul, âyet-i cümleyi mübeyyin olmuş olur. Yoksa haber-i Resul ile nesh olmamıştır.

2- Sure-i Âl-i İmrân Medenî olup, ancak bundan bir hükm-ü mensuh vardır ki kavlı-i Teâlâ “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ / Ya eyyuhellezine amenuttekkullahe hakka tukatihi ve la temutunne illa ve entum muslimun” bu âyet nâzil oldukda İbn Mes’ud (ö. 650) rivâyetinde, “Senin itaat edip isyan etmemen zikredip unutmamak ve şükür edip küfran etmemekliğidir.” Sahabe-i kiram “Ya Resulullah! Buna kimin tâkati yeter?” dediklerinde bundan korktular. “ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ / Ve cahidu fillahi hakka cihadih” nâzil oldu. Ma’nası, Allah’ın ma’rifetinde* içtihad edin. Yani Hakk ma’rifet ile onu bilin. Bundan evvelki üzerine hukuk ziyade oldu. Sahabe-i güzin “Hakk-ı ma’rifet ile Allah’ı bilmekliğe ya Hakk-ı ibâdet ile ibâdet etmeye kim kâdir olabilir?” dediler. “ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ” / Fettekullahe mesteta'tum” kavli nâzil oldu. Yani tâkatınız miktarıyla ona ibâdet ve onu tevhid ve onu zikr ve onu biliniz, sebkindedir. “ حَقَّ جِهَادِهِ / hakka cihadih”, “ حَقَّ تَقَاتِهِ / hakka tukatihi” hükmü bu âyet ile mensuh oldu. Bu iki âyetin bâkisi muhkemdir. Şimdi, bizim üzerimize hesap ancak içtihad-ı ma’rifetde ve zikirde ve ibâdetde ve tâkatte ve takvada tâkatımız miktarıdır.

3- Sure-i Nisâ Medenî olup 13 hükm-ü mensuh vardır. Birinci, “ وَإِذَا ” وَإِذَا / وَإِذَا هَذِهِ الْفَاحِشَةُ مِنْ نِسَائِكُمْ / Ve iza hadara'l-kismete ulu'l-kurba...” âyet-i mevâris nüzulünden evvel olup, Mücahid (ö. 721) der ki iptidâ İslâm’da bu âyet nâzil olup cemi’ ulu’l-kurba ve mesâkin için mirasdan nasip kılmak vacip idi. Zira Sahib-i şer’iat Mekke-i Mukerreme’den Medine-i Münevvere’ye teşrif buyurduğunda ahd ve nusretle* mirası vacip kıldı. Ba’dehu akrabiyyete vasiyyetle oldu. Sonra “ يُوَصِّيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ / Yusikumullahu fi evladikum” âyet-i miras nâzil olup nesh olmuştur. Bazılar dediler ki, “ وَإِذَا ” وَإِذَا هَذِهِ الْفَاحِشَةُ مِنْ نِسَائِكُمْ / وَإِذَا هَذِهِ الْفَاحِشَةُ مِنْ نِسَائِكُمْ / Ve iza hadara'l-kismete ulu'l-kurba...” yetâmi* ve mesâkinin gayrı akrabalar için mirasdan nasip kılınmak emrolunup, mesâkin ve yetâmi* de kavlı-i ma’ruf ve kelâm-ı hasen denilmek emrolunmuş idi. Sonra bu âyet-i miras ile nesh olundu.

İkinci, âyet ve hüküm, kavlı-i Teâlâ “ وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ / Vellati ye'tine'l-fahişete min nisaikum” ilâ kavlı-i Teâlâ “ فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ / fe emsikhunne fil buyuti” el âyet*, ibtidâi İslâm’da zâniyenin hükmü ölünceye değin bir hanede hapis edilip it’am ve iska’ (su vermek) olunur idi. Sonra “ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدٍ / Ez zaniyetu vez zani feclidu kulle vahidin min huma miete celdetin” nâzil olarak zina hakkında

beytinde hapis hükmü mensuh oldu. Eğer bekâr ise 100 celde vurulur. Eğer .. ise // 515 // recm olunur. Ve cesede recm ile nesh olunmuştur ki kavî-i Teâlâ “... نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ / iza zeneya fer'cümûhüme'l-beyyete nekâlen minallahi vallahu azizün-hakîm.” sonra bu âyetin karâini mensuh olup hükmü sabit olarak bâki kalmıştır. Zâniye-i mahzanın* hapsi hükmü bu âyetin hükmüyle mensuhdur. Bir gün Resulü's-sakaleyn çıkıp ashab-ı kiramına buyurdu ki “...” ..de imsakın hükmü bu haber ile mensuh olduğuna bazıları kâil olmuştur.

Üçüncü, “..” bu âyet ibtidâ-yı İslâm'da zâni ve zâniye levm (çekiştirmek) olmak ile bir recül ve iki kadın zina ettiklerinde haklarında nâzil olmuştur. Ba'dehu bekar da celd .. recm ile nesh olunmuştur. Bazılar indinde bu âyet, livâta hakkında olup ipdidâ-yı İslâm'da iza (eziyet etmek) ile emrolundu ki, recül recüle, baciya* livâta ettiğinde hüküm bu vecihle idi, demiştir.

Dördüncü hüküm, “... إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ / Innema't-tevbetu alallahi li'l-lezine ya'melune's-sue bi cehaletin” ancak Allah Teâlâ ma'siyyeti 'amel edip sonra tevsi' ve te'hîr etmeksizin karibde tevbe edenden kabul eder. Bundan sonra kavî-i Teâlâ “... وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ / Ve leyseti't-tevbetu li'l-lezine ya'melune's-seyyiat, hatta iza hadara ehadehumu'l-mevtu kale inni tubtu'ane” yani bir adam nez' (can çekişmek) vaktinden evvel ma'asiden tevbe etmez ve İslâm olmazsa, tevbe ve İslâm'ı kabul olmaz. Ba'dehu kavî-i Teâlâ “... أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ / E lem ya'lemu ennallahe huve yakbelu't-tevbete an ibadihi” yani ne vakitte tevbe ederlerse, ister nez'den evvel ister vakt-i nez'de olsun, ibadetten tevbeyi kabul eder, sebkindedir. Ahir ki onun hükmü nez'-i ruh vaktinde tevbe ettiklerinde müsliminin 'asânı hakkında olup Allah Teâlâ hazretleri tevbelerini kabul eder. Ama kâfir, ruh-ı nez' vaktinde İslâm olur ise tevbesi ve İslâmın kabul buyurmaz. Nitekim, gark hâlinde Firavun iman etti de kabul olunmadı.

Bu mes'elede merhem ve essah olan Allah zü'l-celâl hazretleri vakt-i nez' olmazdan evvel tevbe eden müslim ve kâfirden tevbeyi fazıl ve keremiyle kabul buyurur. Ama muhtazar (ölüme hazır) halinde, yani melâike-i kiramı gördüğü vakitte ilm-i* zaruri olup, Allah Teâlâ hak ve Müslümanlara emrolunan ahkâm ve i'tikâdın cümlesini hak bilir. İşte şu vakitte Müslümandan tevbe ve kâfirden iman kabul olunmaz. Nitekim,

yevm-i kıyamette kâfirler Hâlık-ı lem yezel Teâlâ ve tekaddes hazretlerini bilip iman ederler. Hâlbuki onlardan kabul olunmaz.

Beşinci hüküm, kavl-i Teâlâ “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ ” / Ya eyyuhallezine amenu la te'kulu emvalekum beynekum bi'l-batılı, illa en tekune ticaraten an teradin minkum” // 516 // ibtidâ-yı İslâm'da âdet-i Arap idi ki, sefer ettiklerinde bazıları kendisine idare edecekleri kadar, ve bazıları az, ve bazıları ziyade, ve bazıları hiç almayarak zâd (yolda yenecek, içilecek gıdalar) ve taamlarını birbiriyle henk* ederek götürüp cümleten beraber yerlerdi. Vakta ki “ لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ ” / la te'kulu emvalekum beynekum / Aranızda mallarınızı yemeyin!” nâzil oldu, cümleten âdet olan yemekten ve zâdın birbiriyle mezcinden imtina' ettiler. Taamın güzelini bilmediğinden a'cemi ile .. tamam alması gibi alamadığından a'rec olan total ile bunlar mazlum addedilerek, taamı bunlar ile yemezlerdi. “ لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ ” / Leyse alel a'ma haracun ve la alel a'reci haracun” nâzil olduğunda âdet-i kadimelerine avdet ettiler de berabercesine ekl ve şürb ettiler. İmdi, şu âyetin hükmü âyet-i mumi ileyhi ile mensuh oldu.

Altıncı hüküm, “ وَالَّذِينَ عَقَدْتَ أَيْمَانَكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِيْبُهُمْ ” / Vellezine akadet eymanukum fe atuhum nasibehum” ilâ âyet.. ma'nası mevâlat-ı* akd ettiklerinizin mirasdan nasiplerini veriniz, sebkindedir. Bunun tafsili ber veçhi âtidir. Evâil-i İslâm'da bir erkek bir recül ile akd-i mevâlat* edip, hangi evvel vakit eder ise berhayat olan ondan irs alıp bu vecihle tevârüs ederlerdi. Âyet-i mevâris ile mensuhtur. İmam-ı âzâm ebu Hanife rahimehullah “ أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ ” / ulu'l-erhami ba'duhum evla biba'dın” kavl-i şerifiyle verese üzerine takdimleri nesh olup, iptidâ-yı İslâm'da vereseden evla olduklarından, irs hakkında takdimleri nesh olup, verese olmadıkda irs olurlar” dedi. Elan fetva zevi'l-erham (yakın akraba) irs vermek üzeredir. Altıncı âyetin hükmü, âyet-i mevâris müşarünileyh ile mensuhdur, dedi. Şâfi rahimehullah der ki, zevi'l-erhamın tevârüsü aslen nesh olunmuştur ki, zevi'l-erham asla irs almazdır, re'yindedir.

Yedinci hüküm, “ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ ” / fea'rid 'anhum ve'izhum” müşrikinden (işaretler, musibetler) a'raz ile, emr ve vaazda* üzerlerine teşdid (sağlamaştırma) ile emrolunmuşdu. Ba'dehu âyet-i kıtâl olan “ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ” / faktulul müşrikine haysu vecedtumuhum”

âyetiyle vaaz ve teşdidin bekasıyla ma'an a'raz-ı küffar nesh olmuştur. Âyet-i kîlâl müşarûn ileyh bir çok âyât-ı beyyinatın hükmünü nesh etmiştir.

Sekizinci hüküm, "فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيطًا / fe ma erselnake aleyhim hafiza" küfürden men' ederek onları hıfz etmek senin üzerine değildir, sebkindedir ki iptidâ-yı İslâm'da hüküm bu idi. Sonra âyet-i kîlâl bunu da nesh etmiştir.

Dokuzuncu hüküm, "فَاعْرِضْ عَنْهُمْ / fea'rid 'anhum" ve "وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ / ve tevekkel alallah" bunda hüküm "وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ / ve tevekkel alallah" sabit olup, hükm-ü a'raz ise kîlâl ile mensuhtur.

Onuncu hüküm, "فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسُكَ وَحَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ / Fe katil fi sebilillah, la tukellefu illa nefseke ve harrıdıl mu'minin" bu âyette Resul aleyhi's-selâm hazretlerine kîlâl vacip idi. Ve mü'minleri kîlâle .. ve terğip var idi. Ba'dehu "وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً / ve katilul müşrikine kaffeten // 517 // كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً / kema yukatilunekum kaffeh" kavli-i şerifiyle nesh olup, aleyhi's-selâtu ve's-selâm hazretlerine kîlâl vacip olduğu gibi cemi' müslimin üzerine de vacip oldu.

Onbirinci hüküm, kavli-i Teâlâ "إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مَبِئَاتٌ / İllallezine yasilune ila kavmin beynekum ve beynehum misakun" ilâ kavle, "فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا / fe ma cealallahu lekum aleyhim sebila" bu âyette sonraki ... yani "فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا / fe ma cealallahu lekum aleyhim sebila" kavli-i şerifi icma'-ı müfessirin ile mensuhtur. Ancak nâshında muhtelifun fiha olup bazıları, âyet-i kîlâl ile, ve bazıları "بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ / Beraetun minallahi ve resulihi illellezine ahedtum minel müşrikin" âyetiyle mensuhtur, demiştir. Bunun tafsili ber veçhi âti beyân kılınır.

Vaka'-yı Hudeybiye'de tahte's-şecer olan bi'atda ki bi'at-ı rıdvân ile tebşir buyurulan hengâmda Resul aleyhi's-selâm, hükm-ü mâlâ nihayeye (sonsuz) mebni küff'ar-ı Mekke ile 10 sene mukâtele etmemek üzere ahd buyurduğu esnada ki, hazreti Ömeru'l-Faruk radiyallahu anh bile rasânet (muhkem, sağlamlık) ve metâneti kaybetmiş, ve ancak yarğâr-ı Sıddık radiyallahu anh hazretleri mübeyyin kıldığı bir müsahale (kolaylaştırma) ki emire'l-mü'minin hazreti Ali radiyallahu anh kendinden a'razla müstehir* olduğu ahidnamede Mekke ile Medine

beyninde bulunan küffârın bazıları ehl-i Mekke ahdi cümlesine, ve bazıları da hazreti Nebî-i muhtâr sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerinin ahbine dâhil oldular. Lakin Sahib-i şer'iat Efendimiz hazretleri içtihad buyurarak, ehl-i Mekke küffarından emin olmadıklarından, küffâr-ı Mekke ile ahd ve misakımız olup Mekke ile Medine beyninde bulunanlarla asla münakaşa ve mübahese ve ahdımızda mevcut olmadıklarından bunlara ahd-ı âdem şümulüne (ihtivâ etmek) mebni, mukatele kask buyurduğunda “إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ / İllallezine yasılune ila kavmin / Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar” ilâ ahiri'l-âyet nâzil olup, bunlar ahd-i Mekke-i Mükerreme cümlesinde dâhil olup, ahdlerine mûraat (riâyet etmek) lazım ve kıtâli helâl olduğu emr-i bâki kıldı. Tâ ki, “بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ / beraetun minallahi / Allah'tan ihtardır..” nâzil olup, bu âyetin .. iptal ederek mensuh kıldı. Bu âyet nüzulundan sonra dört aydan ziyade müşrikin ile ahd olundu. Ancak hıfzına Allah bi-hürmeti Nebiyyi ve ümmetihi müslimin için zaaf vukuunda dört aydan ziyade muahede (anlaşma) mubahtır.

Onikinci hüküm, “وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا” / Ve men yaktul mu'minen muteammiden fe cezauhu cehennemü haliden fiha” .. “إِنَّ اللَّهَ” / haliden fiha / içinde sürekli kalacağı” hükmü mensuhtur. “لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ” / İnnallahe la yagfiru en yuşrake bihi ve yagfiru ma dune zalike li men yeşau” nesh etmiştir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat kâtil Müslüman oldukda mecmu'u aleyhtir. Lakin Mu'tezile ve Kaderiyye mezhebi mensuh olmayarak hulud (ebedilik) ile hüküm ederler.

Onüçüncü hüküm, “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا” / Ve ma erselna min resulin illa li yutaa bi iznillah. Ve lev ennehum iz zalemu enfusehum cauke festagferullahe vestagfera lehumur resulu le vecedullahe tevvaben rahima” Sure-i Tevbe'de olan “اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً” / İstagfir lehum ev la testagfir lehum, in testagfir lehum seb'ine merreten fe len yagfirallahu lehum” ilâ ahiri'l-âyet ile mensuhtur. Âyet-i sabıkanın ma'nasında // 518 // bazı müfessirin, ma'nası isyân sebebiyle bir adam nefesine zulmederse Resul aleyhi's-selâtu ve's-selâm hazretlerine gelip, Allah'a istiğfar edip ve tevbe ederse, Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri “Tevvab” olduğundan tevbeyi kabul, ve “Rahim”

olduğundan merhamet ederek onu mağfiret eder sebkindedir, demişlerdir. Bazı müfessirin ise bu âyet münafikin hakkında vâki' oldu, eğer onlar nifaklarını terk ve Allah Teâlâ'ya tevbe edip, hazreti Resul aleyhi's-selâma gelirler ise, Allah'tan mağfiret talep edip ve hazreti Resul Aleyhi's-selâm da onlara istiğfar talep ederse, Allah Teâlâ hazretleri tevbelerini kabul eder ve onları mağfiret eder sebkindedir, demişlerdir.

4- Sure-i Mâide'de 7 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ / Ya eyyuhellezine amenu la tuhıllu şe'airallahi” ilâ kavle / يَتَّبِعُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا / yebtegune fadlan min rabbihim ve rıdvana” bu âyetin evvelinden şu mikdarı mensuh olup, bâki âyet muhkemdir. Bundaki hikmet ber veçhi âtidir. İbn Bekir kabilesinden Medine'de Resul-i ekrem Efendimiz hazretlerine gelip “Ya Muhammed! Emrini bana bildir, tâ ki mukâme* gidip onlara haber vereyim. Eğer İslâm'a icâbet ederler ise, ben onlarla beraber olurum, eğer ikraba* ederler ise senin ile beraber olurum” dedi. Sahib-i şer'iat, şerâyi-i İslâm'ı ona beyân etti. .. geriye döndü. İnd-i resulullah hazretlerinden çıktığı vakitte “...” buyurdu. .. Mekke'ye döndüğünde giderken Resul aleyhi's-selâm ile sahabenin develerine rast geldikde garet (yağma) ederek sürüp götürmüş. Bu haberin vürudunda ta'kibe giden cemaatla mukâtele ederek galebe ederek istirdâdına (geri almaya) muktedir olamadılar. Ba'dehu zıkr-i sâbık olan vakâ-yı Hudeybiye'den sonra müsaleme ile ikinci senede, ahd-i evvel üzere umre kasdı mahrem (gizli) olarak Mekke'ye dâhil ve ziyaret-i Beytullah ettiklerinden “umretu'l-kazâ” tesmiye olunmuş.

İşte bu anda Müslümanlar Mekke-i Mükerreme'ye duhulünden evvel, o sene merkum ... de âdet-i Ârap üzere kurban gönderdiğini işittiklerinden mahrem oldukları halde, Resul-i ekrem Efendimiz hazretlerinden merkume yaptığı ceza ve ğadr (vefasızlık) mükâfatını yapmakların istizân ettiklerinde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ / Ya eyyuhellezine amenu la tuhıllu şe'airallahi/ Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine sakın saygısızlık etmeyin” âyeti nâzil oldu. Küffâr olsalar bile ticaret ve nesik* için Beytül-Haram'ı ziyaret kasdıyla .. taklid edene Beled-i Haram'da, ihramda ve Şehr-i Haram'da kıtâllık kasd ve mukâtele etmeyin emriyunun üzerine idi. Tâ ki, kıtâl âyeti nâzil oldu da mensuh oldu.

İkinci hüküm, “فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ” / fa’fu anhum vasfah” .. ma’nası sana izâ (incitmek) eden Yehud’dan a’râz edip afv edip onlara mukâteleetme. Bu âyet // 519 // sure-i Beraat’ta (Tevbe) “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ” / Katilullezine la yu’minune billahi ve la bil yevmi’l-ahiri ve la yuharrimune” ilâ kavli-i Teâlâ “وَهُمْ” / hatta yu’tul cizyete an yedin ve hum sagirun” hükm-ü İslâm’a inkiyâd ve cizyeyi i’taya İslâm oluncaya kadar onlara mukâtele et! Bu âyetle mensuh olmuştur.

Üçüncü hüküm, “فَإِنْ جَاؤُوكَ فَاخْضَعُوا لَهُمْ أَوْ أُغْرِضْ عَنْهُمْ” / fe in cauke fahkum beynehum ev a’rid anhum” Mucahid (ö. 721) ve Sa’d (Said) b. Müseyyeb (ö. 713) indinde “وَأَنْ اِخْضَعُوا لَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ” / Ve enihkum beynehum bima enzelallahu” âyetiyle mensuhtur.

Dördüncü hüküm, “أَتَمَّا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ” / ala resulinel belagul” âyeti, âyet-i kîl ile mensuhtur.

Beşinci hüküm, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ” / Ya eyyuhellezine amenu aleykum enfusekum” ey Müslümanlar! Nefsinizle meşgul olun, size dininiz müstakim oldukda delâlette olanlar size zarar vermez. Âyet-i şerife bu mikdarı, bazı müfessirin indinde “كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ” / Kuntum hayra ummetin uhricet lin nasi” âyetiyle mensuhtur.

Altıncı hüküm, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ” / Ya eyyuhellezine amenu şehadetu beynikum iza hadara ehadekumu’l-mevtu” ilâ kavli-i Teâlâ “أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ” / ev aharani min gayrikum” bu mikdarı “...” kavli-i şerifiyle mensuhtur. Bu âyet, bir müslim mevte indinde ve vasiyetine iki kâfir ve iki müslim eşhâd ettiğinde nâzil olmuştur. İmdi, kâfirin müslim üzerine şehadeti kabul olunmaz.

Yedinci hüküm, “فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا” / Fe in usire ala ennehumastehakka ismen” ilâ kavli-i Teâlâ “وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ” / ve ma’tedeyna, inna izen le mine’z-zalimin” “ذَلِكَ أَذْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهٍ أَوْ” / Zalike edna en ye’tu biş şehadeti ala vechiha ev yehafuen turadde eymanun ba’de eymanihim” bu âyette, şehadetinde .. vuku’u indinde şahit tehallüf* olunması beyân olundu. Sonra şahitlerin mazarratından men’ olarak “وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ” / ve la yudarra katibun ve la şehid” âyet-i şerifiyle mensuh oldu.

5- Sure-i Enam, 13 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “قُلْ إِنِّي أَخَافُ” / Kul inni ehafu in asaytu rabbi azabe yevmin azim” Resul aleyhi’s-selâm evvel emirde ma’siyyet ile mübtelâ olmakla afviyete müstehak olmaktan havf üzere iken, “إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا” / Inna fetahna leke fethan mubina / لِیَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ / li yagfire lekallahu ma tekaddeme min zenbike ve ma teahhare” ile nesh olunmuştur.

İkinci hüküm, “قُلْ أَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ” / kul lestu aleykum bi vekil” yani sizin hıfzınız ve küfürden men’inizle emrolunmadım. Âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

Üçüncü hüküm, “وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا” / Ve iza reeytellezine yahudune fi ayatina” ilâ kavî-i Teâlâ “وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ” / Ve ma alellezine yettekune min hisabihim min şey’in” Allah Teâlâ hazretlerinin sıfatında câiz olmayan kelâmı tekellüm eden küffarın mecâlisinde mü’minleri Resulullah nehy buyurmuş idi. Ba’dehu “...” âyetiyle nesh olmuştur.

Dördüncü hüküm, “وَذَرِ الَّذِينَ” / Ve zerillezin // 520 // اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا / ette hazu dinehum leiben ve lehven” burası mensuh olup, bâki âyet muhkemdir. “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ” / Katilullezine la yu’minune billahi” âyetiyle nesh olunmuştur.

Beşinci hüküm, “قُلِ اللَّهُ تَزَهُمُ فِي خَوَاضِعِهِمْ يَلْعَبُونَ” / kulillahu summe zerhum fi havdihim yel’abun” âyet-i kîtâl ile nesh olmuştur.

Altıncı hüküm, “فَمَنْ أَنْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ” / fe men ebsara fe li nefsih ve men amiye fe aleyha, ve ma ene aleykum bi hafız” âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

Yedinci hüküm, “وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ” / ve a’rid anil müşrikin” “وَمَا” / ve ma ente aleyhim bi vekil” âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

Sekizinci hüküm, “وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ” / ve ma cealnake aleyhim hafiza, ve ma ente aleyhim bi vekil” âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

Dokuzuncu hüküm, “وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ” / Ve la tesubbullezine yed’une min dunillahi” âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

Onuncu hüküm, “فَذَرُهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ” / fe zerhum ve ma yefterun” âyet-i kîl ile mensuhtur.

Onbirinci hüküm, “قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ” / Kul ya kavmi'melu ala ma kanetikum” âyet-i kîl ile mensuhtur.

Onikinci hüküm, “قُلْ اِنْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ” / kul inteziru inna muntezirun” “Sizler amellerinizin cezasına muntazır olunuz, biz de amelimizin cezasına muntazırız.” Âyet-i kîl ile mensuhtur.

Onüçüncü hüküm, “إِنَّ الَّذِينَ فَرَقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا أَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ / İnnellezine ferreku dinehum ve kanu şıyea leste minhum fi şey', innema emruhum ilallahı” âyet-i kîl ile mensuhtur.

6- Sure-i Yunus, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَنْتَظِرُ الْوَيْلَ / fe men ihteda fe innema yehtedi li nefsih, ve men dalle fe innema yadillu aleyha, ve ma ene aleykum bi vekil”

İkinci hüküm, “وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِنْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَخُذَهُ اللَّهُ” / vettebi' ma yuha ileyke vasbir hatta yakhumallah” her iki hüküm, âyet-i kîl ile mensuhtur.

7- Sure-i Hud, 3 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ / Men kane yuridul hayated dunya ve zineteha nuveffi ileyhim a'malehum fiha” “مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ” / Men kane yuridul acilete accelna lehu fiha ma neşau” âyetiyle mensuhtur.

İkinci hüküm, “وَإِنْ رَبِّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ” / ve inne rabbeke lezu magfiretin li'n-nasi ala zulmihim” bazıları indinde “إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ” / innallahe la yagfiru en yuşrake bihi yağfiru” âyetiyle nesh olunmuş, ve bazı ulema da gayr-ı mensuh oluphükümü sabittir, dedi. Zira cenab-ı Hakk dilediğinden ma'asi mağfired eder.

8- Sure-i Hicr, 3 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا” / Zerhum ye'kulu ve yetemetteu”

İkinci hüküm, “فَاصْفَحْ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ” / fasfehıs safhal cemil”

Üçüncü hüküm, “وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ” / ve a'rıd anil müşrikin” her üç âyet, âyet-i kîl ile mensuhtur.

9- Sure-i Nahl, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “ وَمِنْ ثَمَرَاتِ / ve min semeratin nahili vel a'nabi tettehizune minhu sekeren ve rızkan hasena ” / innema harreme rabbiye'l-fevahiş ” // 521 // âyetiyle mensuhtur.

İkinci hüküm, “ وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ / ve cadilhum billeti hiye ahsen ” âyet-i kitâl ile mensuhtur.

10- Sure-i Benî İsrâil (İsrâ), 1 hüküm mensuhtur, “ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ / ve ma erselnake aleyhim vekila ” âyet-i kitâl ile mensuhtur.

11- Sure-i Kehf, 1 hüküm mensuhtur, “ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ / fe men şae fel yu'min ve men şae fel yekfur ” âyet-i kitâl ile mensuhtur.

12- Sure-i Meryem, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “ قُلْ مَنْ كَانَ / Kul men kane fid dalaleti fel yemdud lehur rahmanu medda ”

İkinci hüküm, “ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَذَابًا / Fe la ta'cel aleyhim, innema neuddu lehum adda ” her iki âyet, âyet-i kitâl ile mensuhtur.

13- Sure-i Taha, 3 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “ فَاصْبِرْ عَلَى مَا / Fasbir ala ma yekulune ”

İkinci hüküm, “ قُلْ كُلُّ مُرْتَبِّصٍ فَتَرَبَّصُوا / Kul kullun muterebbisun fe terabbesu ” her iki âyet, âyet-i kitâl ile mensuhtur.

14- Sure-i Enbiya, 1 hüküm mensuhtur. “ فَكُلْ أَدْنَتْكُمْ عَلَى سَوَاءٍ / fe kul azentukum ala seva ” âyet-i kitâl ile mensuhtur.

15- Sure-i Hac, 3 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ / قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ / Ve ma erselna min kablike min resulin ve la nebiyyin illa iza temenna elkaş şeytanu fi umniyyetih, fe yensehullahu ma yulkış şeytanu summe yuhkimullahu ayatih ” / سنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى ” / Senukriuke fe la tensa ” âyetiyle mensuhtur.

İkinci hüküm, “ وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ / Ve in cadeluke fe kulillahu a'lemu bima ta'melun ” âyet-i kitâl ile mensuhtur.

Üçüncü hüküm, “ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ / Ve cahidu fillahi hakka cihadih ” yani Allah'ı cihad ile, hak bilmeklik ile biliniz. “ فَانْفِرُوا اللَّهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ ” /

Fettekullahe mesteta'tum" âyetiyle mensuhtur. Zira .. bilmek lazım ve sabit olup gayr-ı mensuhtur.

16- Sure-i Mü'minun, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, " فَذَرُهُمْ / İdfa' billeti " فَذَرُهُمْ / Fe zerhum fi gamratihim hatta hin"

İkinci hüküm, " ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ / İdfa' billeti " ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ / hiye ahsenus seyyieh, nahnu a'lemu bi ma yasifun" her iki âyet, âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

17- Sure-i Nur, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, " الرَّانِي لَا يَنْكِحُ / Ez zani la " الرَّانِي لَا يَنْكِحُ / Ez zani la zaniyeten ev muşriketen vez zaniyetu la yenkihuha illa zanin ev muşrik, ve hurime zalike al el mu'minin" " فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ / fenkihu ma tabe lekum minen nisai" âyetiyle mensuhtur.

İkinci hüküm, " قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ / Kul atiullahe ve atiu'r-resul, fe in tevellev fe innema aleyhi ma hummile ve aleykum ma hummiltum" âyetiyle mensuhtur.

18- Sure-i Furkan, 1 hüküm mensuhtur. " ve yahlud fihi muhana" " إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ / İnnallahe la " yagfiru en yuşrake bihi ve yagfiru ma dune zalike li men yeşau" âyetiyle mensuhtur.

19- Sure-i Neml, ancak 1 hüküm .. mensuhtur. " وَأَنْ أَتْلُو الْقُرْآنَ فَمَنْ / ve en etluvel kur'an, fe " وَأَنْ أَتْلُو الْقُرْآنَ فَمَنْ / ve en etluvel kur'an, fe menihteda fe innema yehtedi li nefsih, ve men dalle fe kul innema ene minel munzirin"

20- Sure-i Kasas, 1 hüküm mensuhtur. " وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ / ve " وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ / ve kalu lena a'maluna ve lekum a'malukum" ayeti " وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا / ve " وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا / kadimna ila ma amilu" ve " الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ / vellezine keferu " الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ / ameluhum keserabin bakiatihi" âyetiyle mensuhtur.

21- Sure-i Ankebût, 1 hüküm mensuhtur. " وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ / ve la " وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ / ve la tucadilu ehlel kitabi illa billeti hiye ahsenu" " قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا / ve la " قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا / Katilullezine la yu'minune billahi ve la bil yevmi'l-ahiri" âyetiyle mensuhtur.

22- Sure-i Rum, 1 hüküm mensuhtur. // 522 // " فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ / fasbir inne va'dallahi hakkun" kîtâl âyetiyle mensuhtur.

23- Sure-i Secde, 1 hüküm mensuhtur. “فَاعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَضِرُونَ” / Fe a'rid anhum ventezir innehum muntezirun” âyeti, âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

24- Sure-i Lokmân, 1 hüküm mensuhtur. “وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا” / مَرْجِعُهُمْ فَتُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا / Ve men kefer fe la yahzunke kufruh, ileyna merciuhum fe nunebbiuhum bi ma amil” nesh olmuştur.

25- Sure-i Ahzâb, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ” يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ / اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِغِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ / Ya eyyuhen nebiyyuttekillahe ve la tutiil kafirine vel munafikin” “وَدَعْ أَذَاهُمْ” / veda'ezahum” âyet-i kîtâl ile mensuhtur.

İkinci hüküm, “لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ” / La yahillu leken nisau min ba'du ve la en tebeddele bihinne min ezvacin” âyeti, bir âyet-i evvel olan “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَعْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي أَتَيْتَ أُجُورَهُنَّ” / Ya eyyuhen nebiyyu inna ahlelna leke ezvacekelleti ateyte ucurehunne” âyet-i celilesiyle nesh olunmuştur.

26- Sure-i Sebe', 1 hüküm mensuhtur. “فَلَا تَسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْأَلُ” / Kul la tus'elune amma ecremna ve la nus'elu amma ta'melun”

27- Sure-i Saffât, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “فَقُولْ عَنْهُمْ” / وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ” / Fe tevelle anhum hatta hin” ve ebsirhum fe sevfe yubsirun”

İkinci hüküm, “وَقُولْ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ” / Fe tevelle anhum hatta hin” ve ebsirhum fe sevfe yubsirun” âyet-i kîtâl ile mensuhlardır.

28- Sure-i Zümer, “مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ” / مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى / ma na'buduhum illa li yukarribuna ilallahi zulfa, innallahe yahkumu beynehum fi ma hum fihi yahtelifun” âyet-i kîtâl ile mensuhtur. Sure-i Zümer'de 6 hükümden; birinci hüküm bu olup, ikinci hüküm, “فَلْ” / إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمَ عَظِيمٍ / Kul inni ehafu in asaytu rabbi azabe yevmin azim” / لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ” / Li yagfire lekallahu ma tekaddeme min zenbike ve ma teahhare” âyetiyle mensuhtur. Üçüncü hüküm, “قُلِ اللَّهُ أَعْبُدُوا مُخْلِصِينَ لَهُ دِينِي” / Kulillahe a'budu muhlisan lehu dini” / فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ” / Fa'budu ma şit'um min dunih” mensuhtur. Dördüncü hüküm, “إِلَّيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ” / E leysallahu bi kafin abdeh” bunda .. vardır,

mensuhtur. Beşinci hüküm, “قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ” / Kul ya kavmi'melu ala mekanetikum inni amil, fe sevfe ta'lemune” mensuhtur. Altıncı hüküm, “وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ” / ve men dalle fe innema yadillu aleyha, ve ma ente aleyhim bi vekil” mensuhtur.

29- Sure-i Mü'minun, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “فَاصْبِرْ” / Fasbir inne va'dallahi hakkun vestagfir li zenbike” İkinci hüküm, “وَإِنَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعْدُهُمْ أَوْ نَتُوفِّيَنَّكَ” / Fasbir inne va'dallahi hakk, fe imma nuriyenneke ba'dallezi neiduhum ev neteveffeyenneke fe ileyna yurceun”

30- Sure-i Fussilet ve'l-mesâbih, 1 hüküm mensuhtur. “ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ” / idfa' billeti hiye ahsenu” mensuhtur.

31- Sure-i Şura ve hem .., 5 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “وَمَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا” / ve ma ente aleyhim bi vekil.” İkinci hüküm, “حُجَّةً بَيْنَنَا وَبَيْنَكُم” / ve lekum a'malukum, la huccete beynena ve beynekum” Katilullezine la yu'minune” âyetiyle dünya hükmünde nesh; “الَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ” / vellezine keferu ameluhum keserabin bakiatihi” ahiret hükmünde sabittir. Üçüncü hüküm, “قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا” / kul la es'elukum aleyhi ecren illel meveddete fil kurba” âyet ile mensuhtur. Dördüncü hüküm, “وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ” / ve men kane yuridu harsed dunya nu'tihi minha ve ma lehu fil ahireti min nasib” / accelna lehu fiha ma neşau li men nuridu” âyet-i şerifesiyle mensuhtur. Beşinci hüküm, “فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ” / Fe in a'redu fe ma erselnake aleyhim hafıza, in aleyke illel belagu” mensuh olmuşlardır.

32- Sure-i Zuhruf, 2 hüküm mensuhtur. Birinci hüküm, “فَذَرُهُمْ” / Fe zerhum yahudu ve yel'abu hatta yulaku yevme humullezi yu'adun” . İkinci hüküm, “فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ” / Fasfah anhum ve kul selam” âyeti, “وَالسَّلَامُ عَلَىٰ مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى” / ves selamu ala menittebeal huda” âyetiyle mensuhtur.

33- Sure-i Duhan'da 1 hüküm mensuhtur ki, “فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُّرْتَقِبُونَ” / Fertekib innehum murtekıbun” âyetidir.

34- Sure-i Câsiye, bu hüküm mensuhtur ki, “قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا” / Kul lillezine amenu yagfiru // 523 // اللّٰهُ / lillezine la yercune

eyyamallahi” Ömer b. El-Hattab şânında nâzil olmuştur ki, Mekke’de olanlar sebebiyle küffardan bir kavim .. ettiklerinden, hazreti Ömer hapis ve kâtâlların kasd eylediğinden nâzil olmuştur. Ba’dehu nesh olmuştur.

35- Sure-i Ahkâf, 2 hüküm mensuhtur. Birinci, “قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنْ /Kul ma kuntu bid'an miner rusuli”. İkinci hüküm, “فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولَا /العزم مِّنْ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَانَهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ /Fasbir kema sabere ulul azmi miner rusuli ve la testa'cil lehum, ke ennehum yevme yerevne ma yuadune” nesh olmuştur. “قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنْ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ” /Kul ma kuntu bid'an miner rusuli ve ma edri ma yuf'alu bi ve la bikum”. “إِنَّا لَيَغْفِرَنَّ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ” /إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا /Inna fetahna leke fethan mubina” “وَمَا تَأَخَّرَ /Li yagfire lekallahu ma tekaddeme min zenbike ve ma teahhare” nesh etmiştir. Âyet-i kerimenin Türkçe’si “Her bir resul ancak Rablerinin risâltini tebliğ eder. Resulün cümlesi* kendilerine ve ümmetlerine ne olduğunu bilmezler. Ben de resullerden biriyim. Bana ve size ne olacağını bilmem” demektir. Bu hüküm 1 sene kaldı. Küffar, “Kendine ve bize ne işleneceğini bilmeyiz, racüle nasıl tâbi’ oluruz?” dediler. ...’de nesh suresi şerefnüzulünde Sahib-i Mi’raç karhında (hastalığında) veçh-i münevverleri .. ederek, çıkıp ashab-ı kirama buyurdu ki “Güneş’in tulu’ ettiği eşyadan ziyade muhabbet ettiğim âyet bana inzâl buyuruldu” diyerek, “إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا” /Biz, sana apaçık bir fethin yolunu açtık.” “وَمَا تَأَخَّرَ” /Li yagfire lekallahu ma tekaddeme min zenbike ve ma teahhare/ Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın...” âyetini kıraat buyurdu. Yani, ebvâb-ı hayrat senin üzerine feth buyurup, zenbinden tekaddüm ve gelecekte olanları mağfired ettik, sebkindedir. Ve bu âyet-i kerimede Şifa-yı Şerif ve sâirlerinde zenb-i tekaddümden murad türlü türlü ma’na-yı latife varid olduğu nakşârâ-yı sahâif olmuştur. Bazı müfessirler, mazide ismet ettiğimiz gibi müstakbelde de ma’siyeti ismet ederiz sebkindedir, dediler.

İlm-i Belağat ve Fesahat mukteziyatı üslubu üzere âyet-i kerimenin esbâb-ı nüzulü, cenab-ı Ahkemu’l-hâkimin hazretleri, Sahib-i şer’iat sallallahu aleyhi ve’s-sellem Efendimizi, halkı din-i İslâm’a davet için risâletle ba’s buyurup emreylediğinde, bazıları İslâm’ı kabul ve bazıları küfür üzere kaldıklarından, küffar, iman ettiğinizde bakiyeten

cennete dâhil olup olmayacağınızı bilmiyoruz, dedikleri vakitte nâzil olmuştur ki, o vakit onlara o vecihle cevap, savab .. belağattır.

36- Sure-i Kaf'da 2 hüküm mensuhtur. Birinci, "فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ" / Fasbir ala ma yekulune" İkinci, "وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرَ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ" / ve ma ente aleyhim bi cebbarin fe zekkir bil kur'ani men yehafu vaidi" âyet-i kitâl ile mensuhtur.

37- Sure-i ve'z-Zariyat, 1 hüküm mensuhtur. "فَقُولْ عَنْهُمْ مِمَّا أَنْتَ بِمَلُومٍ" / Fe tevelle anhum fe ma ente bi melum" mensuhtur.

38- Sure-i Tur'da 1 hüküm mensuhtur. "وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا" / Vasbir li hukmi rabbike fe inneke bi a'yunina" nesh olmuştur.

39- Sure-i ve'n-Necm'de 1 hüküm mensuhtur. "فَاعْرِضْ عَنْ مَن تَوَلَّىٰ" / Fe a'rid an men tevella an zikrina" mensuhtur.

40- Sure-i Kamer, 1 hüküm mensuhtur. "فَقُولْ عَنْهُمْ يَوْمَ يُدْعَى الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ" / Fe tevelle anhum, yevme yed'ud dai ila şey'in nukur" mensuhtur.

41- Sure-i Mücadele, 1 hüküm mensuhtur. "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَلَّجْنُمُ" / Ya eyyuhellezine amenu iza naceytumu'r-resule fe kaddimu beyne yedey necvakum sadakah" âyet-i zekât ile mensuhtur.

42- Sure-i Mümteherine, 3 âyet mensuhtur. Birinci, "لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنْ" / La yenhakumu'llahu anillezine lem yukatilukum fid dini ve lem yuhricukum min diyarikum en teberruhum ve tuksitu ileyhim". İkinci, "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" / Ya eyyuhellezine amenu iza caekumu'l-mu'minatu muhaciratin femtehınu hunn, allahu a'lemu bi imanihin". Üçüncü âyet, "وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ" / Ve in fatekum şey'un min ezvacikum ile'l-kuffari fe akabtum fe atullezine zehebet ezvacuhum misle ma enfeku, vettekullahellezi entum bihi mu'minun"

43- Sure-i Nun ve'l-Kalem, 2 hüküm mensuhtur. Birinci, "فَذَرْنِي وَمَنْ" / فَذَرْنِي وَمَنْ / Fe zerni ve men yukezzibu bi hazel hadis". İkinci hüküm, "فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ" / Fasbir li hukmi rabbike" âyet-i seyf ile mensuhtur.

44- Sure-i Meâric, 1 hüküm mensuhtur. "فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا" / Fe zerhum yehudu ve yel'abu"

45- Sure-i Müzzemmil, 6 hüküm mensuhtur. Birinci, “يَا أَيُّهَا الْمُرْمِلُ/ Ya eyyuhel muzzemmil” Kumil leyle illa kalila” ile nesh olmuş “..” de nısf ile nesh olunmuş.. İkinci “نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ/ Nısfehu evinkus minhu” Üçüncü*, ... ve “فَوَلَّا تَقِيلًا/ kavlen sekila” da; “يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ/ Yuridullahu en yuhaffife ankum” âyet ile nesh olmuştur. Dördüncü, “وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِيَ النَّعْمَةِ وَمَوْلَاهُمْ قَلِيلًا/ Ve zerni vel mukezzibine ulin na'meti ve mehhilhum kalila” . Beşinci, “وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا/ vehcurhum hecren cemila” . Altıncı, “فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا/ fe men şaettehaze ila rabbihi sebila”

Bu surede mensuhun tafsilatı, cenâb-ı zü'l-Kibriyâ hazretleri, Nebî zi-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem cenaplarına cemi' el-leyleli kılmak farz buyurulup, ancak istirahat için bir cüz'ü farz kılmamış idi. Ba'dehu vâcibi külli leyle kilmayıp nısf-ı leyilde red buyurdu. Sonra nısfâ vâki' olmuştur. Ba'dehu “أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا/ evinkus minhu kalila/ Yahut bundan biraz eksilt” buyurulmuştur. // 524 // Ba'dehu Sahib-i risâlet ve'l-Mi'râc ve'l-Burak Efendimizin kadem-i mübarekleri .. edip şişinceye kadar tulu'u leyl ile kâim olduğundan “طه/ما أنزلنا عليك القرآن لتشقى/ Ta, ha/Ma enzelna aleykel kur'ane li teşka” şerefnüzul etmiştir.

46- Sure-i el-Müddessir, 1 hüküm mensuhtur. “ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا/ Zerni ve men halaktu vahida” “وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا/ Ve ce'altu lehu malen memduda” Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî (ö. 622)'dir. Âyet-i seyf ile nesh olmuştur.

47- Sure-i el-Kıyâme, 1 hüküm lafzen mensuhâdır. “لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ/ La tuharrik bihi lisaneke li ta'cele bihi” manen “سَنُقْرِئُكَ فَلَا/ سنقريكه fe la tensa..” ile mensuhtur.

48- Sure-i İnsân, 2 âyet mensuhtur. Birinci, “فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَطِعْ/ Fasbir li hukmi rabbike ve la tuti'minhum asimen ev kefura” . İkinci, “إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا/ İnne hazihi tezkireh, fe men şaettehaze ila rabbihi sebila” . Bu .. âyet-i seyf ile nesh olmuştur.

49- Sure-i 'Abese, 1 hüküm mensuhtur. “كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ/ Kella inneha tezkirah// وَمَا تَشَاوُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ/ Fe men şae zekerah” . “وَمَا تَشَاوُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ/ Ve ma teşaune illa en yeşaallahu rabbul alemin” âyetiyle nesh olmuştur.

50- Sure-i Târık, 1 hüküm mensuhtur. “فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُويْدًا/ Fe mehhilil kafirine emhilhum ruveyda”

51- Sure-i Gâşiye'de 1 hüküm mensuhtur. “لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصِيطِرٍ/Leste aleyhim bi musaytır// إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ/İlla men tevella ve kefer”

52- Sure-i Tin'de 1 hüküm manen mensuhtur âyet-i seyfle..

53- Sure-i Asr, 1 hüküm 1 âyetle mensuhtur. “إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ/İnnel insane le fi husr” “...” ile ki “إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ”/İllellezine amenu ve amilus salihati..” sonra onu nesh etmiştir.

54- Sure-i Kâfirun, 1 hüküm mensuhtur. “لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينٍ/Lekum dinukum ve liye din” . Ma'lumdur ki mensuhun ekseri Mekki olan surede olup, nüzul-i nâsîhın ekseri de suver-i Medinevî'dedir. Suret-i .. Kur'ân-ı azimüşşandandır. Mekki ve Medenî; Hazar ve Sefer; Harbî ve Sulhî; Leylî ve Nehârî âyetleri câmi'dir.

Mekki âyetleri, 14. âyetin başından ahirine kadar; Medenî âyetleri 15. âyetleri başından 30. âyet başına kadar; leylî olandan 5 âyet başına kadar, nehârî 5 âyet başından 12 âyet başına kadar; hazarî 20 âyet başa kadar. Hulasa-yı kelâm, 114 suver-i Kur'âniyyeden nâsîh ve mensuh dâhil olmayan 43 suredir ki;

1-Fatiha, 2-Yusuf, 3-Yasin, 4-Hucurat, 5-Rahman, 6-Hadid, 7-Saff, 8-Cuma'a, 9-Tahrim, 10-Mülk, 11-Hakka, 12-Nuh, 13-Cin, 14-Mürselât, 15-Nebe, 16-Nâziât, 17-İnfîtâr, 18-Mutaffifin, 19-İnsikâk, 20-Buruc, 21-Fecr, 22-Beled, 23-Şems, 24-Leyl, 25-Duha, 26-Elem Neşrah, 27-Tin, 28-Kalem, 29-Kadir, 30-Lemyekün, 31-Zilzal, 32-Âdiyât, 33-Kâria, 34-Tekâsür, 35-Hümeze, 36-Kureys, 37-Mâun, 38-Kevser, 39-Nasr, 40-Tebbet, 41-İhlas, 42-Felâk, 43-Nâs.

Nâsîh olup mensuh bulunmayan suver 6'dır: 1-Feth, 2-Haşr, 3-Mutaffifin*, 4-Teğabün, 5-Talâk, 6-A'la.

Mensuh olup nâsîh olmayan suver 40'tır: 1-A'râf, 2-Yunus, 3-Hud, 4-Râd, 5-Hicr, 6-Neml, 7-..., 8-Kehf, 9-Taha, 10-Mü'minin, 11-Neml*, 12-Kasas, 13-Ankebut, 14-Rum, 15-Lokman, 16-..., 17-Melâiketihî, 18-Saffat, 19-Sad, 20-Zümer, 21-Fussilet, 22-Zuhruf, 23-Duhan, 24-Câsiye, 25-Ahkâf, 26-Muhammed aleyhisselâm, 27-Kaf, 28-Ve'n-Necm, 29-Ve'l-Kamer, 30-..., 31-Nun, 32-Meâric, 33-Kiyame, 34-İnsan, 35-Abese, 36-et-Târık, 37-Gâşiye*, 38-Ve't-Tin, 39-ve'l-Kâfirun, 40-En'am suresi.

Nâsîh ve mensuh bulunan suver 25'tir: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, İbrahim aleyhisselâm, Meryem, Enbiyâ, Hac, Nur, Furkan, Şuâra, Ahzab, Mü'min, Şura, ve'z-Zariyât, ve't-Tur, ve'l-Vâkıa', ve'l-Mücadele, ve'l-Müzzemmil, ve'l-Müdessir, ve't-Tekvir, ve'l-Asr.

Nâsîh bulunan suverden sure-i Haşr'da “ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ الْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ /Ma efa allahu ala resulihi min ehlil kura fe lillahi ve lir resuli ve lizil kurba vel yetama vel mesakini vebnis sebili key la yekune duleten beynel agniyai minkum, ve ma atakumur resulu fe huzuhu ve ma nehakum anhu fentehu, vettekullah, innallahe şedidul ikab” âyet-i kerime ile “...” âyet-i kerimesinde olan âyet “...”yi nesh buyurmuştur.

Mensuhda Kâide

Âyât-ı Kur'âniyyenin esbâb-ı nüzulünü bilmek lazımdır ki takdim ve te'hir şerefnüzul buyurulduğu ma'lum ola*. Sure-i Münafikun'da “ سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ /Sevaun aleyhim estagferte le hum em lem testagfir lehum, len yagfirallahu lehum, innallahe la yehdil kavmel fasikin” . Sure-i Teğabun'da “ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ” /Fettekullahe mesteta'tum vesmeu ve etiu ve enfiku hayren li enfusikum” âyet-i celilesi, bî hesap âyet-i kerimenin insan takatin yetmeyeceği tekâlifi nâsıhdır. Sure-i Talâk'da “ وَأَشْهَدُوا ذَوِيْ ” /ve eşhidu zevey adlin minkum ve ekimuş şehadete lillah” . Sure-i A'lâ'da “ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى /Senukriuke fe la tensa// إلا ما شاء الله /İlla ma şaallah” . Bu sure nâsîh bulunan ekser suver-i Kur'âniyyede mensuh olan âyet-i celileyi “âyet-i kîtâl ve seyf” denilen “ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ ” /faktulul muşrikine haysu vecedtumuhum” âyet-i celilesi nesh etmiştir. // 525 // Mensuh bulunmamıştır.

Bu Mes'elenin Tedkiki

Kur'ân-ı azimü's-şanın kemâ yenbağı (icabettiği gibi) ma'na ve ahkâmına kesb-i itlâ' (öğrenmeye çalışmak) ile olabilir ki “İlm-i Usûl-i Fıkıh” buna kâfildir. Kitap olan Kur'ân-ı azimü's-şanı meşayih “/innehu ismun li'n-nazmi ve'l-mana cemiân” diye tarif etmişlerdir. “/en nazmu'l-münezzelü alâ rasulina Muhammed tevaturan” diye tarif de olunmuştur. “/innehu ismun li'n-nazmi ed-dâlli alâ'l-ma'na” diye tarif olunmuştur.

İşte bu kitap ahkâm-ı şer'iyyenin ma'rifetine rücu' eder. Dörde münkasımdır: Birinci, lafzın ma'naya ister va'z-ı âmm, ister hâsı olsun va'z itibarıyladır. Vâhid-i hakikiye ya itibariye lafz-ı mevzu' olursa "hâs"; vâhid-i müşterek oldukda "âmm"; vaz'-ı kesir ile kesire olursa "müşterek"; kesir gayr-ı mahsure oldukda "müevvel" ve "cem'-i münkerdir".

İkinci, lafzın ma'naya vüzuh ve hafâ cihetiyle delâlet itibarıyladır ki dördü vuzuh ve dördü hafi olarak sekiz kısma ayrılmıştır. Zira lafız te'vile veya tahsise ihtimali olup müerrerred siğasıyla manası zâhir olduğunda "zâhir" denir. Manası zâhir olmadığına "nass" denir. İhtimali olmayıp neshi* kabulünde "müfesser (izah edilmiş)", âdem-i kabulünde "muhkem" denir. Lafzın ma'nası hafi oldukda .. gayrıyla olursa "hafi", nefsinde hafi olup teemmül ile (etraflica düşünerek) idrâki mümkün oldukda "müşkil", beyanı ümid oldukda "mücmel (sözü az manası çok olan)", olmadıkda "müteşabih" denir.

Üçüncü, lafzın ma'nada isti'mali itibarıyladır. .. isti'malinde "hakikat", âdem-i isti'malinde "mecaz". Hakikat ile mecazdan her biri muradı zahir oldukda "sarih", müstetir (gizli) oldukda "kinaye" denir.

Dördüncü, lafzın ma'naya vukufu itibarıyladır. Lafz, nazm ile ma'naya delâlet için sevkinde "dâll bi-ibâretihi", âdem-i delâletinde "dâll bi-işaretihi" denir. Lafz, ma'naya nazm ile delâlet etmeyip lügaten mefhum ile delâletinde "dâll bi-delâletihî", âdem-i delâletinde "dâll bi-iktizaihi" denir.

Bu tafsilat itibarat-ı muhtelifle ile olup, bazı bazı tasdikde tedahül (karışmak) olması ismin, bazen muarreb (Araplaşmış) ve meyniye**(yalan) ve bazen ma'rife (Arapça'da mübhem olmayan) ve nekreye (belirsiz olan) tedahülü gibidir. Burası bu vecihle ma'lum ve mazbut (sağlam, yazılmış) olur ise aksâm-ı mezkurenin her birinde dört umur mu'teberdir. Birinci, mâhezini* bilmek, yani ahz olunan ma'ani ve ... "hâss (hususî, hâlis)" kavlından me'huzdur ki .. demektir.

İkinci, ma'aniyesini* bilmektir ki hudud-ı ıstılâhiyesiyle hakâyık-ı şer'iyyesi demektir.

Üçüncü, tertibini bilmektir ki taarruz vaktinde bazının bazısına takaddümü demektir.

Dördüncü, ahkâmını bilmektir. Kat'i ve zanni misilli hükmün ısbatından âsâr-ı sâniyeyi bilmektir. Bu ahirki dört kısım, evvelki yirmi kısma darb oldukda seksen itibarata bâliğ olur. Bazılar ise nazar-ı vakitle 768'e bâliğ olduğunu iddia etmişlerdir.

// 526 // Nazmın aksamından dördü mukarrere* muhtasar* olandır ki vuzu'un aksamıdır. Sekizi mürekkebe* muhtasar* olandır ki haffan* ve zuhurun aksamıdır. Dördü aksam-ı isti'mal olup müferrid* ile mürekkeb beyinde müşterek olduğuna mebni 12 kısımda bu dört mu'teber kılındıkda 48 olur. Ba'dehu ahkâm-ı şer'iyye bu mezkurattan ya ibare, ya işare, ya delâle veya iktiza ile müstefad olduğundan, 48 kısmın her birinde mu'teber kılındıkda 192'ye bâliğ olur. Her biri âhirki dört itibarıyla 708'e bâliğ olur demişlerdir.

İmdi, bu aksâm-ı mezkureyi temeliyle* şuru'le* muhtasaran ta'dad edelim. Ve mesâil-i şer'iyye âyât ve ehadis-i Nebvî'den istihraç usulünü irâe-yi beyanına şuru'le* denir ki, hâss, emir ve nehy, ve mutlak ve müfid diye dört türlüdür. Hâssın hükmü, hâss olduğu cinsinden medlulü kat'iyyet ifade eder. Bu ma'na isimde aynıdır, Zeyd gibi. Nev'idir, recûl ve mâiyye gibi. Cinsdir, insan gibi.

İmdi, kat'iyyet ifade ettiği cihetten birinciye mâil-i fıkhiye fûruya istinbat olunur ki birkaçını burada beyan edelim. Birinci, muhtelifenin telâfi sahih olması. Yani ba'de'l-hâl' mûra'ye* talâk sarîh ika'* olur. Zira hâl' fesh olmayıp talâktır. Bu mes'elenin istinbatına gelince "الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ/et talâku merretân" kavli-i şerifinden sonra mürânın* iktibası* zikir olundu. Şöyle ki "فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ" in hıftum ella yukima hududallahı, fe la cunaha aleyhima fi meftedet bih" recûl ahz ettiği üzere ism (günah, suç) olmadığı gibi kadın nefsinin iktidâ eden şey üzerine ism terettüb etmez. İşte bu vecihle "أَلَّا يُقِيمَا" ella yukima/koruyamamaktan"da her ikisinin fiili cemi'den sonra iktidâda mürainin* fiilini tahsis talâk olan .. üzere zevcin fiilini takrirdir. Zira iktidâ ile mûrah* tahallüs edemez (kurtulamaz). Ancak şu fiil ile olur; yani mâl ve mâl olmaksızın talâkın iki nev'ini beyan olur. Ba'dehu "فَإِنْ طَلَّقَهَا" Fe in tallakaha" ayeti geliyor ki "فَإِ/fe" lafzının .. 'amelden için ba'de'l-hâl' talâkın meşruiyetine delâlet eder. Güya diyor ki "فَإِنْ طَلَّقَهَا" Fe in tallakaha..." yani ba'de'l-merrateyn... demektir. Şâfi ise bunda ta'kib olan

fe'nin* mucibiyle 'ameli terk lafz-ı "fa/fe" o kelâmı ta'lik "hâl"i fesh addetmiştir.

İkinci, "وَأَجَلْ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَتَّبِعُوا بِأَمْوَالِكُمْ" /ve uhille lekum ma varae zalikum en tebtegu bi emvalikum" âyet-i şerifesinde lafz-ı "يَا" hâssdır ve ma'nası ise ..dır. İbtiğa ki akd-i sahihdir. Maldan infikâkın imtina'ına kat'iyen delâlet eder. // 527 // Şâfi ise infikâkıyla hükümde hâssın 'amelini iptal eder. İmdi, "mefuza*" ki mihr üzere olmaksızın, ya tesmiye-i mihr olmaksızın tezvic etmeye ve .. izin veren mer'e (kadına) demektir. İmdi, bu mefuze*de mihr tesmiye olmaksızın akd-i sahih ile zevç üzerine mücerred akd ile mihr vaciptir. Şâfi duhul indinde mucib-i mihre kâildir.

Üçüncü, "وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ" /Vel mutallakatu yeterabbasne bi enfusihinne selasete kuruin" âyet-i kerimesinde kur' (temizlenme) hayz ile te'vil üç hayz-ı kâmil mer'eye .. vacip olup mucib-i hâss olan .. sabittir. Şâfi ise kurui izhar ile te'vili ... olan hâssın mucibini iptaldir. Zira talâk-ı mesnun tuhrda olandır. Tuhr lügaten iki dem beyninde tahallül (bozulma) eden şeyin ismidir. Talâk vâki' olan tuhr, Şâfi indinde .. olup bâki kalan tuhr ve sonra iki tuhr ile iddet muktezi oldukda ..den idded muktezi olur. Zira tuhrun bazısı lügaten tuhr değildir. "emr" lafz-ı taleb bih el fiil* bu .. isti'laen* tarif olunup cezmen fiil talep olunan lafızdır. "فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" /fel yahzerillezine yuhalifune an emrihi en tusibehum fitnetun ev yusibehum azabun elim" bu âyet-i kerimeden emre muhalefet üzere tehdit ve vâidin ilhafı (zorlama) mefhum oluyor ki emre muhalefet haram olması vacip, vâid ve tehdit lâhak olması vacibi terkine mebnidir. Kâle Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem "..." bu emr ile murad ancak vücub olduğuna delildir. Zira meşakkat emre lâhak olup .. ve gayrılara lâhak olmaz. Yani murad şu siğa üzere maksud*olup gayrısından ifham olamaz.

İmdi, emr ile yani "emri" gayrıdan mütefehhim olmayarak şu siğa üzere maksuddur. ... me'mureye olamadığı gibi mucib de .. olamaz ki eser siğa mutlaka ani'l-kara'in ... demektir. .. tahrimden sonra vâki' olsa bile mucibi ibâhe* tevakkuf da olamaz. Fiil-i Resul aleyhisselâm da mucib olamaz. Siğanın vücubda hakikat ittifakdan sonra siğa ile .. ve ibâhe murad oldukda hakikat ve mecaz olmak da muhtelifun fihadır. Bizim indimizde neshi'l-vacip, neshi'l-cevâzı icap eder. Şâfi bundan muhaliftir. "Emrin mutlaka tekrar fiili iktiza etmez." Yani ister vakt ile .., veya bir şarta

ta'lik, veya vasma tahsis, veya vâsıfıdan tecdid olsun umum ve husus ve tekrar ve merret* karinesinden mutlak olan emr fiilin tekrarını ki, evkât-ı müteaddide merret* bi'd ahiri vuku'unu iktiza etmez. bu karinelere biriyle müfid oldukda bi'l-ittifak karinenin delâlet ettiği şeyi ifade eder. Ve emrin tekrara da ihtimali de yoktur. Zira mahz adda* muhtemel olmayan masdara munzamıdır.

// 528 // Küll ism-i fâil ki masdara delâlet eder, o dahi bu vech üzeredir. "Emr" iki türlüdür: biri, vakitle mukayyed (kayıtlı, bağlı) olmayan mutlakdır. İkinci, vakitle mukayyed olandır. Birincisi, aşr ve kefâret ve sadaka-yı fitr ve zekâtla emr gibidir. Sahih olan emr-i mutlak .. icap etmez. Yani imkânın o vakitte edasının lüzumu olup, te'hirinde zamm lâhık (yetişen, eklenen) olsun denilmez. Vakit ile mukayyed olan emir altı kısma ayrılır: birinci, vakt-i edânın şartı müeddanın (eda olunmuş) tarafı ve nefis-i vücub için sebep zâhîridir. Vücub edâ değildir. Zira bu hitap ile sabittir. "Vakt-i salât" gibi. Bunu tedkik ve tahlil edelim:

İmdi, vakit kadar mefruzu (farz haline gelmiş) üzere iktifa oldukda salâtın fâzıla olduğundan vakt-i salâtın zarfıdır. Vücudunda te'sir olmaksızın ve dâhil olmamakla ma'an, edâ vakit üzere tevaffuk eylediğine mebni, vakt-i salâtın edâsına şarttır ve salâtın vücubuna sebeptir. Tahkik, mucib-i hakiki ancak Teâlâ ve tekaddes hazretleridir. Zarfiyet sebebine münâfi olduğuna mebni, vücuba sebep vaktin küllisi olmayıp vaktin cüz'üdür ki cüz' olur. Zira vaktin zarfın sebebinin tekaddümü ve ihâtâyı iktiza eder. Kelâm edâda olup kaza olmadığına binaen, ihâtâ sabit ve tekaddüm müntefidir (yok olan, sönen). Kaza hakkında ise, vaktin zarfın intika*(ayırdetme) sebebiyle sebep külli vakittir. Sebep cüz* ve evvel* olduktan sonra o cüz'ü şüru' evveliyyette** sebebiyet, o cüz'de de tekrar eder. Şüru' veli* etmedikde sebebiyet cüz'den* sonra tahrimine* vâsi' olan cüz'e kadar tertib* ile intikal eder. Zira şüru' vaktinde edip vakit her* vücubunda itmam etmiş olsa, şu kaza olmayıp edâ etmiş olur. İmam Tirmizi* (ö. 892) indinde ise ancak farz-ı vakit vâsi' olur. Cüz'e intikal müntehi olur. Sebebiyet cüz'ü ahirine intikale mebni o cüz'de de mükellefin ehliyetinin hudusu ve zevâli mu'teberdir.

Mer'e (kadın) tâhir oldukda kaza vacip, hâiz oldukda kaza âdem-i vaciptir. Evvelde Tirmizi sabitte, Şâfi muhalefet etmişlerdir. Cüz'de

sebebin takarrürü zalik ve el-cüz'e şüru'un ittisalına mütevaftıdır. Küllde sebebin takarrürü vaktinde şüru'un intifasına mütevaftıdır. Vacibin kemâlinde ve noksanında sebebiyet ve hâl kendinde takarrür eden vasf mu'teber olur. Eğer kâmil ise vacip de kâmil olur. Nâkıs ise nâkıs olur. Te'diye-i vacip kemâlen ve noksanen kemâl, vacip ve noksana tâbî'dir. Yani kâmilten vacip olan nâkısın edâ olunmaz. Nâkısın vacip olan nâkısın edâ olunur.

İmdi, vakt-i tülû' ve gurub ve istivâ olan evkât-ı nakısada asr kaza olunmaz. Zira vakt-i asr şürûunda hâli olarak çıktıkda sebeb-i külli olup nefsinde* noksan olmayan kâmilidir. ...şems bu üç vakitte ibadet eylediklerinden onlara teşbih olunarak asr kaza olmadığı gibi gayrı namazlar da bu evkâtta kaza olunmaz. Dâhi tülû' sebebiyle fecr fâsid olur. Yani kâmilten vacip olan nâkısın // 529 // edâ olmadığına mebnî fecr fâsid olur. Zira mâ kable't-tülû' asla noksan olmayan vakit kâmil olu onda şüru' ile kâmilten edâsı vaciptir. İmdi, esnâ-yı edâda şems tülû' edince vakt-i kâmil çıkıp nâkıs duhuluyla edâ sahîh olmaz. Vakt-i ahmerarda** bid' olunan asr gurub sebebiyle fâsid olmaz. Zira nâkısın vacip olan nâkısın edâ olunur ki vakt-i ahmerar* şemsde bid' olunup gurub edâsı üzere târî* oldu.

Evkât-ı selâsede salâtın nehyinden evvel şerefsudur buyurulan hadis-i Nebevî ile ki "... Ebu Hureyre (ö. 678) rivâyet etmiştir. Şâfi (ö. 820) istişhad ederek ikindiye kıyasen fecrin de âdem-i fesadına zâhiptir. Bu kıyasın fesâdı birkaç vecihledir: birinci, tülû'dan evvel teşebbühden ibadetin huluna* mebnî kâmil olup iğraz fâsid üzere iltizam olunan şey fâsid olur. Kable'l-gurub nâkıs olup misliyle aruz iltizamıyla iltizam olunan şey fâsid olmaz. İkinci, tahkik asr fi'l-cümle vakt-i salâta huruç eder. Fecr buna muhaliftir. Üçüncü, tülû'da vakt-i kerahete duhul-ı gurubda huruç vardır.

İmdi, sebeb-i vücûb-i edâ bahsine gelince, farz vâsî' olacak ahir vakitte tevccüh eden hitaptır ki hangi cüz'ü olursa olsun denir*. Ya* şüru' indinde teveccüh eden hitaptır. E'imme-i Hanifiyye indinde namazın sıhati vücubunun sebebi in'ikadıyladır. Şüru' bulunmadıkda ahir vaktinde hitab teveccüh etmesine mebnî, teveccüh hitab ile değildir. Bizden örfiyyundan* bazısı da "Ahir vakitte vacip olup, evvelde mevkuf ya nakl

olup, farz kendisiyle sakıttır” derler. Şâfi ve Mu’tezile’den Cubbâiler salât vaktinden evvel cüz’ü de vücûb-ı mevs’* ile vücûbuna zahiplerdir.

Emirden vakit ile mukid olanın hükmü, vakit zayf olsa bile niyette* ta’yinin iştiratıdır (şarta bağlama) ve edâ ile mü’eddanın ta’yinidir, kavî ile değildir. Zira hukukullahda makasîd fiil olup mahal ona ta’bidir. Hukuk-ı ibâdın ise ta’yin-i mahal olduğuna mebnî, abd cinayet* ettiğinde, abdi .. def ile feda* beyninde muhayyerdir. Emirden vakit ile mukid olanın ikincisi, vakt-i müeddinin mi’yarı ve edâsının şartı ve vücûbunun sebebidir. Bunu tedkik edelim: ekser usûliyyun indinde eyyâm-ı Ramazan ve bazı indinde şehir-i Ramazan gibi mi’yar ile mekadîr-i eşya bilindiği gibi vaktin ziyadesiyle mü’edda müzdead ve tenkisiyle noksan olur. Ulemâ-yı usûliyyun evvel* Şemsü’l-e’imme-i Serahsî (ö. 1090) ikinciye zahiplerdir.

// 530 // Vücûbunun beynine usûliyyun “...” kavî-i keriminde min şartihî* beyn* üzere ziyadeye delil olup ve mevsulden ahyâr-ı* habere* salâtın illetini müş’irdir. Şemsü’l-e’imme ise âyetin şehrin (ayın) mutlaka sebebiyetine delâleti eyyamın sebebiyetine delâletinden daha izhardır, der. “...” hadisinden murad, şühud-ı şühur (aylar) ki onda .. ma’nasındır ve mutlaka şehir olduğuna mebnî, şehir-i Ramazan’da leyle-i evvelide savm için niyet câizdir. Eğer sebep yevm olmuş olsa, sebep üzere niyetin tekaddümü mümteni’ olduğuna binaen, leyle-i evvelide niyet câiz olmayacak idi. Ve iyd ma’duda kadar canını* mümted olan leyle-i evvelide mecnun* oldukda Ramazan’ın tamamen kazası lazım gelir. Eğer sebep bu olmuş olsaydı, sebep üzere vücûbun tekaddümü lazım gelir ki zâhiri’l-butlandır.

Bu ihtilaftan hüveyda oluyor ki, eyyamın sebebiyetine kâil olan, her gün evvelki cüz’ü savmına sebeptir, der. Şehrin sebebiyetine kâil olan zarfında* olduğu gibi şehirden cüz’ü evveldir, der. Hidâye* sahibi namazda edâya muttasıl olan cüz’ü evvel sebep olup, oruçta ise cüz’ü evveldir, dediği mi’yarda cüz’ü evvel edâya ittisali şart olmaksızın sebebiyetinden için müteayyindir. Zarfıdan* cüz’ü evvel buna muhalıftır, demeye kâil olduğudur.

Bu kısmın hükmüne gelince, gayrının sıhhatini nefy ve niyette ta’yin şart olmamaktır. Binaenaleyh sahih mukimden mutlak savm

niyetiyle ve saff-ı savmda hata, yani savm kaza .. ve kefâret ve nakl niyetiyle ma'an savm-ı Ramazan edâ olunur.

Emirden vakit ile mukidin üçüncüsü, vakit mudinin zarfını* ve edâsını şartı ve edânın vücubuna sebeptir. Bunu tefâsil edelim: edânın şartı demek, edânın fevti vaktin fevtiyledir. Sadaka ya salât* kendisinde nezr* (az miktar) muayyen olunan vakit gibi ki nezr* iledir. Bu nev'in hükmüne gelince, vücub edâya sebep olduğuna mebni vakit üzere edânın takdimi câizdir. Nefs* vücubun sebebi üzere fesâd* edâyı takdimdedir.

Dördüncüsü, vakit mudinin mi'yarı ve edânın şartı ve edâsının vücubuna sebeptir. Savm veya i'tikaf kendisinde nezr* olunan vakt-i muayyen gibi bu vakte hac kendisinde nezr olunan sene dâhildir. Bu nev'in hükmü, vâcib-i âhir nefy olmaksızın naklin* nefyidir. Böyle olunca savm ve i'tikaftan mutlak isim ile vasfda hata ile ma'an menzur (adanmış) olunur. Ve kabl-ez zevâl (öğleden önce) niyet ile de Ramazan'da olduğu gibi edâ olunur. Zira taayyün-i nâzirin velâyetiyle hakkında mü'essir olup Hakk-ı şâri'e te'addi etmez.

// 531 // Beşinci, vakit .. mi'yardır. Savm-ı kazâ ve savm-ı nezr-i mutlak ve savm-ı kefâret gibi. Zira bunların vakti savm-ı mi'yardır. Bu nev'in hükmü ise niyetin .. ve ta'yini vaciptir. Ama vücub-ı niyet ibâdet olduğuna mebnidir. Ama vücub-ı niyet gayr-ı mu'ayyende mevzu' aslı nakldir*. ... etmedikde imsak ondan vâki' olur. Dahi* hükmü fevr (acele) ve vücub manasına vakit .. olmamaktır.

Altıncı, vakit ziyade ve müsâvatta müşkil olup mi'yar ve zarfa müşâbih olmaktır. Vakt-i hac gibi. Bu ise imam Yusuf (ö. 798) ve Muhammed (ö. 805) beyinde muhtelifun fiha mes'eleyi meşhuredir. İmam Yusuf ihtiyaten mi'yar niyeti, imam Muhammed zarfiyetini tercih etmişlerdir. Tafsili şu vecihledir ki, vakt-i hac iki vecihledir: birinci, savm için nehar gibi haccın senesine nisbet olunur. Bu cihetten 'ayara* benzer ki ancak bir hacca vâsi' olur, vakt-i salât gibi ki haccın vaktin cemî*** eczâsını müstağrak olmadığı cihetten zarfına benzer. İkinci, ömrün senelerine nisbet olunur. Bunun hükmü ise, ömürde* sahih ve nakdiyetle* ism olmaktır. Zira zarfiyet cihetine nazar olundukda senelerden sonra olsa bile sahih olmak, mi'yar cihetine nazar oldukda nakdiyetle* ism olmaktır. İmam Yusuf diyor ki, âmm (umuma ait) kâbile (kabul edici) hayat-ı meşkukdur (şüphelidir). Âmm evvelden hacı te'hir edene ism

terettüb eder (lazım gelir). Ve adaleti bâtıldır. Her ne kadar ‘amm evveliden sonra zarfiyet cihetine nazaran haccın edâ olduğunu i’tiraf ediyor ise de, imam Muhammed ise zâhir hâle nazaran zarfiyetini tercih ederek te’hirini tecviz etmiştir (izin vermiştir). Lakin kat’iyyen cihet-i mi’yarı nefy etmemiştir. Yani sene’i evveliden te’hiri vâsi’ kılınması* lakin cevâz-ı te’hir mutlaka ‘adem-i fevt ile meşruttur. Hatta sene’i evvelide temekkünden sonra fevt etmiş olsa ism olmuş olur, diyor. Hücetü’l-İslâm, kendisine vacip olan adam niyet-i tetavvu’ (ibadeti sırf kendi isteğiyle yapmak) ile ihram bağladıkda sahih olur, burası müttefikun aleyhtir. Yani ömürde hac olduğuna mebni farz üzerine sahih olan adamın tetavvu’u sahihtir. Şâfi kendi kâidesine binaen tetavvu’ sahih olup farzından evveldir, demiştir. Zira bir adamda hücetü’l-İslâm var iken tetavvu’ niyet eyledikde sefiḥ* olur. Sefih’in ise malını ve dinini hayatından hicr (men etmek) olunur da vasfı bu surette lağv* omuş olur.

Hülasayı kelâm, emrin kısm-ı evveli gayr-ı mukid, kısm-ı sâni mukid ve altı nev’i ma’lum olduysa emr-i me’mur-ün biḥ müstelzim olduğuna mebni ikiye ayrılmıştır: birinci, “edâ”dır ki emir ile aynı vâcibi teslimdir. İkinci, “kaza”dır ki müslim indinde vacibin mislini teslimdir. Bu teslimden murad anı/onu icad ve ıspattır. Güya ibâdet hakullahtır. Abd onu edâ ve teslim ediyor. Yoksa hakikat-ı teslim ancak ibâdetde tasavvur olunur. Edâ ile kazadan her biri mecâz-ı şer’i ile ahirde isti’mal olunur ve kaza edâ sebebiyle vaciptir. Edâ ise “edayı meḥaz*” // 532 // ve “kazaya müşâbih edâ” diye iki kısımdır. Meḥaz* ise “kâmil” ve “kasır (eksik, kusurlu)” diye ikiye taksim olunur. Kazanın taksimi ise, “kazayı meḥaz*” ve “edâya müşâbih kaza” diye iki türlüdür. Kazayı meḥaz* ise “kaza misl-i ma’kul”, “kaza misl-i gayr-ı ma’kul” diye iki nev’i olup misl-i ma’kul da “misl-i kâmil” ve “misl-i kasır” kısımlarına ayrılmıştır. Bu aksamın küllisi hukukullahta ve hukuk-ı ibâdda câri olup ancak ahirki kısım hukukullahta câri olmaz. Bu aksam ber veçhi âti tafsil ve tevzihi tensib görülmüştür. Tâ ki usûl-i kâidesi müttezih (açık) olsun.

İbâdâtta vacip olsun sünnet-i mü’ekkeḍe olsun cemi’i evsâf-ı meşru’ayı müstecimen** edâ olunursa “meḥaz-ı* kâmil” denir. Hukukullahta misâli, kendisinden cema’at meşru’ namaz gibi. Hukuk-ı ibâdda misâl, mağsubun* aynını red gibi. Bu evsâf-ı müstecim** olmadıkda “meḥaz-ı* kasır” denir. Hukukullahta misâli, münferiden salât

gibi ki vakit itibarıyla edâ, terk-i cema'at itibarıyla kasırdır. Hukuk-ı ibâdda cinayetle* meşgûl olan mağsubu* red gibi, gasb olan şeyin aynı üzere vürudu ancak edâdır. Vacip olan vasf üzere edâ olmadığına mebni kasırdır.

Edâya müşabih olan kaza ise, hukukullahta imamın kıraatından sonra “fiil-i lâ hak*” gibi ki “lâ hak” demek imam ile beraber o* salâta idrak edip hads (ani ve doğru idrak) sebebiyle bâki onu fevt eden musallidir. İmdi, vakit itibarıyla edâ ihram, imam ile müteakid* (anlaşma yapan iki kişiden her biri) olan şey misâliyle kazâ olduğundan kazâyı müşabihtir. Hukuk-ı ibâdda imhardan (mehr tayin etmek) sonra abd .. teslimi gibi. Kazâyı ma'kul, meçhul kâmil ise hukukullahta savm ile savmı kazâ gibi sureten ve ma'nen misâldir. Hukuk-ı ibâda misli oldukda misil ile mağsubu* zaman (kefillik) gibi ya kazâyı ma'kul kasırdır. Misil kâminden acizinde mağsub* kısmı* veya misâli olup .. ile mağsubu* zaman gibi hukukullahta ceryân etmediğinden bu kısım hukuk-ı ibâda misâldir. Bu kısım ecir ise evvelen halktır*. Ya kazâ mahz* gayr-ı ma'kuldur.

Hukukullahta şeyh-i fâni ve hükmü olanlar hakkında savma fidye gibi sureten ve ma'nen mümaselet (benzeyiş) mefkuddur. Zira meşru' aslı fidye .. vesiledir. İşte aklımız idrakinden âciz kısım hukuk-ı ibâda evliyadan biri afv ettikde bâki malı ahz etmesi kısasa mal ile kazâ gibi. Zira meşru' aslı bunda kısastır. Şeyh-i fâni salâtta fidye ile emr eyyam ezmiyeden* sonra tasadduk (sadaka vermek) ayn ezmiye-i* ma'liyetiye* .. olan kimse kesmeyip ya istihlâl (helâl saymak) oldukda .. tasadduk ihtiyaten icap ettiği gibi // 533 // şeyh-i fâniye salâtta fidye ile emr ihtiyat içindir. Zira nass hakkında olup *وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ* /ve alellezine yutikunehu fidyetun taamu miskin” hafs* kıraatinde “lâ yutikunehu”dir. Adem-i leys vaktinde* “lâ” harfinin hazfı (ortadan kaldırma) câizdir. İbn Abbas (ö. 687) “lâ yutikunehu” ile tefsir etmiştir. Kazâyı gayr-ı ma'kule ancak nass ile tarik olur.

Edâya müşabih olan kazâ bahsine gelince, hukukullahta rükûda tekbirat-ı abdi kazâ gibi rükû kıyama nısf-ı esfeli raki'in (rükû eden) istivasına mebni sureten müşabihtir. “....” hadis-i Nebevî'sine mebni hükmen müşabihtir. Bir adam salât-ı* abdde imam rükûda iken idrak ederse fevtinden korktukda rükû edip tekbirat-ı abde meşgul olur. Fi'l-cümle mahal-i edâ bekasına mebni edâya müşabih kazâ olur. Hukuk-ı

abdde üzerine tezvec* ettiği abd-i mühimmenin kıymetin edâdır. Bir adam abd-i gayr-ı muayyen üzere bir ümerayı tezvicide* abd ve satı* teslim edâ, kıymetin teslim kazâdır. Edâ ile kazâ biri diğerinde isti'maline sebep mukanat* (karıştırmak) ve gayrısı üzere inbatına* .. edâ ve kazâ itlakında niza' yoktur. Edâ-yı ez-zekât ve'l-emânet ve kazâ-yı'l-hukuk ve kazâ-yı'l-hac gibi.

Şâfi (ö. 820) indinde bu ikisi ibadât-ı .. muhtasardır. Ancak kazâ tasavvur olunan yerde edâ tasavvur olunur. E'imme-i Hanife indinde emr muvakkat (geçici) olsun gayrı olsun, kazâ ile me'muriye aksamındandır. Müstehakına .. olan besi* teslimde müsterektir. "فَادَا فَصَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ/Fe iza kadaytum menasikekum" âyet-i kerimesinde "Ey .." demektir. Ve senin gibi edâ mucibiyle misal-i ma'kulinde kazâ vaciptir. Ba'd hurucü'l-vakt zamanda savm mektup kazâda ve mektuba olan salâtı kazâda vacibin kazâsına dâl olan nass ma'kul olduysa bu ikisi üzere vakt-i muayyende savm ve salât ve i'tikaf ve hac menzûre* olan nezâiri her biri ibâdeti câmi' olmasıyla vacip olarak indinâ bi'l-kıyas onlar misilli kazâları vaciptir. Ama savmda kavli-i Teâlâ "فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَیَّامٍ أُخَرَ/fe men şehide minkumuş şehra fel yesumh, ve men kane maridan ev ala seferin fe iddetun min eyyamin uhar" eyyam-ı ahir indinde misafir ya mariz işlediği şey şehride, o üzerine vacip olan şey olduğunu ifade eder.

Salâta gelince, aleyhi's-selâtu ve's-selâmın kavli şerifidir ki "...." "Ey vakt-i kazâiha" demektir. Bunlarda zamirler* (iç yüzü) sâbikân vacip olan salâta râci'dir. Bunun hikmeti ve esrârı ise vaktin hususiyeti* maksud biz-zat değildir. Ancak hususiyet vücûba emare nasb olunmuştur. Maksud onda ibadettir. Emrin aksam ve ahvali bu kadarca muhtasiran beyan olup tafsilâtı matulâtta mezkurdur.

Nehyin manasına ve aksamına birer misal ve tafsil etmek ve hâssın aksamından olduğuna mebni münasip düşmüştür. // 534 // Nehy dünyada âcilen (acele olarak) zeme ve ukbada acilen (vakti gelince yapılmak üzere) ikâba müteallik menhi anı olmak manasıdır. Bizim indimizde nehy kubhu iktizâ eder ki kubh nehyin muktezâsı olup mucibi değildir. Yani kubh lazım-ı mukteda* mıdır ki kubh olur da Cenâb-ı Teâlâ ve Tekaddes hazretleri ondan nehy buyurur? Cezmen kef* ve imtina anı'l-fiil kendisiyle talep olunan lafz demektir. Nehy kubhu iktiza eder ve eş'aririnde* nehy kubhu icap eder. Rivâyet olunmuştur; akıl ile idrak

bulunan ve müttfekun aleyh olan mecarî-i âdâtta ve ukulün nazarında zemi mucib olanşeyin küllisi şer'i vârid olsun olmasının noksan sıfat olan cehl, arzına* muhalif olan zulm, tabi-i mülayim olmayan meradet* gibi menhi anhdır. Ama ahkâmü'l-Hâkimin celle sultanehu hazretlerinin hükmünde nehy, fiiln fâili zemm ve ikâba müstehak olmaktadır.

Kubh iki nev' olup biri menhi anhn aynı, ikinci gayrıdır. Eevvelki nev' ister cemi' eczası ister bazı eczası kubh olsun iki kısma ayrılarak birincisi vazen ikincisi şer'andır. Vazen olana misal küfr gibi. Zira küfran ni'metin kubhu ukuldan merkuz olduğundan şer'i ve sem'* vürudundan evvel mücerred akıl ile kubhu bilinen fiile vâz' şu lafzı vaz' etmiştir. Şer'an olana misal bey' her* gibi. Çünkü her* mal değildir. Tahsil-i fâideye mebni hâl-i akidde* şer'i mahal bey'i mal mütekavvem* kılmıştır. Hâlbuki her*de bu şerâit mefkuddur (yoktur).

Kubh la'niyenin* şu iki kısmının hükmü ise, aslı ve vasfıyla âdem-i meşruiyet olana bâtil, aslı meşru' olup vasfı gayr-ı meşru olana fâsid nam verilmiştir. Kubh-ı .. nev'i de iki türlüdür. Birinci, infikakı tasavvur olunmayarak menhi anh lazım vasf olur. Eyyam-ı teşrikde ve iyinde savm menhi gibi. Zira mün'im-i hakikinin ziyafetinden a'razına mebni ma'nen savmın gayr-ı kubhu mucip ise de ona muttasıl ve vasfdır. İkinci kısım, fi'l-cümle infikakı tasavvur olunur. Menhi anh için mücavir olan emirdir. Vakt-i nidada* bey' gibi. Vacip olan cemi'eye* sa'y ihlâl ettiğine mebni vaktinde nehy ve bey'e mücavir olan sa'y ihlâl ondan infikakı kâbildir.

Bu aksam ve teferruatla mevsuf olan yani kubh-ı lâiyne* ve gayrıya delâlet eden mutlak nehy, ef'al-i haseye* ve şer'iyeye ayrılır. Ef'al-i haseye*den nehy mutlak kubh-ı la'neyedir*. Zulm gibi. Çünkü zulmün kubhu ukulda merkuzdur. Ef'al-i haseyeden* karineye mukarin nehy ise, bu da iki kısımdır. Zaliki'l-.. vasf oldukda // 535 // menhi anh kubh-ı la'niye* gibi bâtildir. Zina gibi ki fiil hasen olup kubh-ı lagire*dir. Zira .. en-nesep ve israfi'l-ma'dır. Zaliki'l-ğayır* mücavir* oldukda vatı' (cima) hâiz* gibi ki kubh-ı la'niye* gibi değildir. Zira delil delâlet eder ki hâiz* kurbandan nehy ezi* olan mücavir* içindir.

İmdi, ef'al-i şer'iyeden nehy mutlak ise vasfen kubh-ı lagire*yi iktiza eder. Vasfı fâsid olsa bile aslı ile menhi anh sahih olur. Karineye mukarin olan ef'al-i şer'iyeden nehy menhi anhn aynı kubhu butlânı

iktiza eder. Bey' mülaki ve gibi. Zira mülaki erham imhanda* olan ma'ye denir. Sulb ve rahimde olan ma' da maliyet yoktur. ... da aslâb (sulbler) ibare olan ma'ye itlak olunur. Bunlar harb* meyyit* ve cimada hitap gibi abestir. Nehy menhi anhin gayrında kubh üzere karinenin delâleti suretinde ırzı* mağsubda* namaz gibi kerahati muktezidir. Zira nehy menhi anha mücavir olupta vasfı lazımı olmamıştır. Zaliki'l-ğayr* vasf lazımı olup şart olmadıkda nehy suret-i mezkurede butlânı iktiza etmeyip vasfda fesâdı iktiza eder.

Riba ve be'y-i hamr gibi ki be'y fâsid olur. Zira riba akd-i muâvazada (iki tarafın da ivaz vererek, anlaşarak yaptığı akit) meşrut olan ivazdan (bedel) hâli bir fazldır. Hamr ise mal gayr-ı ... bunu semen (tutar, baha, kıymet) kılmak be'yi iptal etmez. Zira semen gayr-ı mefsuddur. Rûkn-i be'y ise mübâdele el-hal bi'l-maldır. İmdi, riba ile hamrda rûkn-i be'y mefkuddur (yok). Çünkü ribada asıl mübâdele hâsıl olup lakin tam vasfı bulunmadı. Hamrda ise ahdı'l-cânibinden* mal .. mefkuddur. Şürut ile be'yin fesâdı ribadaki illettir. Eyyâm-ı menhiyyede olan savmın fesadının hükmünü bu eyyâmda savm aslıyla meşru' vasfıyla gayr-ı meşru' olduğuna mebnidir. Kazâya sâlih olmadığı gibi şüru' ile de lazım gelmez. Zira eyyâm-ı menhiyyede savm, ekl ve şürb ve cima' olan muztarrat-ı selaseyi terk ve bir de* icabettir. Muztarrat-ı selase izafeten ibâdet-i müstahsene icâbete nispeten menh-i anhdır.

Müçtehidin-i âzam rahimehullah Teâlâ rahmete vâsia' hazeratının ne kadar derecede it'ab (sıkıntı vermek) ve cehdlerini sarf ile esâs-ı din ve fûru'-ı şer'i mübeyyin kurdukları bu mesâil-i müddekiye ile fevkâlâde tezâhür ediyor. Eyyâm-ı menhiyyeden olan savm ile evkât-ı menhiyyede salât beyninde olan fark bu iddiamıza şahid-i âdildir. Evkât-ı menhiyyeden salât, evkâtta şüru' sebebiyle zaman* oluyor. Savm ise bunun hilafınadır. Yevm-i savma muayyar* salât ise zarfdır. Binaenaleyh salât sıyamdan mertebede noksandır. Maâzalik arzı mağsubede* olan namaz şüru' ile tazmin olunur da kazâya sâlih olur. Lakin evkat-ı menhiyyede salât kazâya sâlih olmuyor. Zira her ne kadar // 536 // sıyam-ı mezkurdan dûn ise de arzı mağsubede* olan salâtın noksanda fevkindedir.

Emir ile nehy hâssın aksamından olduğu gibi mutlak ile müfidde* hâssın aksamındandır. Bu ikisinin hükmü ise, mutlak itlak üzere müfid-i*

takayyüd (bağlı olmak) üzere kalmaktır. Mesela ıt'am-ı recûl* mutlak olup ve ekser recûlen* âriyen* müfiddir. Mutlak me'muriye muvafakat sebebiyle eczâ-yı gayr-ı ... icap eder. Müfid ise me'muriye muhalefet sebebiyle eczânın âdemini icap eder. Hükmün ihtilaf ve ittifakında mutlak müfide ihtimali olup olmadığına kâide-i zabtı, hükmün ihtilafında mutlak müfide ihtimali olmaz. Ancak hâdise müttehid (birleşmiş) olup ıtlak ile takayyüd sebebin gayr-ı hükümde olursa hükmün ittihadında mutlak müfide ihtimali olur. Bu suretle olmadıkda mutlak müfide hükmün ittihadında ihtimali olmaz. Hükmün ihtilafında ancak istilzam suretinde ihtimali olur. Emir ile aksamı mü'minler hakkında mücmelen bir şemme (küçük bir miktar) beyan olunup tafsilatı usûl kitaplarına ihale olunmuştur.

Emrin küffar hakkında tedkikatı ise dünyada edâ-yı ibâdet küffara vacip midir değil midir? Burası muhtelifun fihadır. Şâfi (ö. 820) ve bizden Irakiyyun, küffar edâ-yı ibâdetle me'mur olmalarına kâil; âmme-i meşâyih-i Maveraünnehir, ibâdattan sukut (düşme) ihtimali olan edâda küffar emir olunmadıklarına hüküm etmişlerdir. Kadı Ebu Zeyd (ö. 1039) ve imam Şemsü'l-eimme (Serahsî) (ö. 1090) ve Fahrü'l-İslâm (Pezdevî) (ö. 1089) ve müteahhirin indinde muhtar olan bu hükümdür. Zira ibâdeti edâ sevap istihkakı ki cennettir, kâfir ise edâ-yı ibâdete ehil değildir. Böyle olunca onunla muhatap da olamaz. Zira 'amel ile hitab-ı 'amel için olduğu bî iştibaktır.

Emrin talebinde me'muriye imtisalde (uymak) ... emrolması müttefikun aleyh olup, iradeden ise muhtelifun fihadır. Bu mesele bahs-ı mahsusunda ber-tafsil mürur ettiği vecihle ehlisünnet ve'l-cemaat indinde emirden iradenin infikakı caizdir. Zira iman ile me'murların bazısı iman etmediği sabittir. Ve âmir emrini murad etmesi de şart değildir. Yani me'muriyenin emrin sıhhatinde vücudın* irade gayr-ı meşruttur. Mu'tezile ise meşrut kılmışlardır. Küffar bil-ittifak iman ile ve muamelatın ahkâmıyla ve ahkâm-ı ukubet ile ve vücub-i ibâdatın i'tikadıyla emrolunurlar.

Bu mesâilin tahkikatı ise, "قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا" / Kul ya eyyuhen nasu inni resulullahi ileykum cemianillezi" âyet-i kerimesi delâletiyle sahib-i şer'iat sallallahu Teâlâ aleyhi ve's-sellem hazretleri kâffeyi nâsı imana davet için ba's olunduğundan bil-ittifak iman ile

emrolunurlar. Muamelattan metalib* ma'na-yı dünyevî olup küffar ise dünyayı ahrete muhtar eylediklerinden, dünyaya daha .. olmalarını mukteza olmakla muamelatın ahkâmıyla // 537 // bil-ittifak emrolunur. Zira akd-i zaman* sebebiyle bizim ahkâmızı iltizam etmiş oldukları ve hudud ve kısâs ve gayrıları gibi ceza ve ibtida* tarikiyle esbabından zecr (men etme) olsunlar için muâmelât ahkâmıyla ve ukubetiyle emr olunurlar. Vacip olanı âdem-i ittibatdan* mevahaza* olunmaları müttefikûn aleyh olup terk-i âmâl üzere mevahezeleri* muhtelifun fihadır. Ehl-i küfür üzere muâkebe (cezaya çarpma) olacakları gibi vücub-i ibâdetin i'tikâdıyla da emr olunur ki ahirinde ibâdet üzere i'tikâdı terklerine mebni muvahezede* olunacaklarıdır.

Fasıl

Ashâb-ı Ârâf'ın ve Tevbenin Fevâidi ve Âyât-ı Furkaniye ile .. Beyânında Olup, Melâike Adem Suretinde Olmaları ve Mu'cizâtın Envâi ve Enbiya Hakkında Bulunan Makâl-ı (Kavl, Söz) Müfessirîn-i Âzâmın Ârâf Muvakkat (Geçici) Bir Vukuf Olup Ashâbîde Ebedî Olmadığı Muttefikûn Aleyhtir ve Ashabî Hakkında ve Kimlerin Olduğu, Akvâl-i Kesire Vardır

Fahreddin er-Râzî (ö. 1210) ve İbn Âtiyye (ö. 1147) ve İmam Zeccâc (ö. 923) ve ehl-i Irak ulemâsı enbiya ve mürselin olup cenab-ı Teâlâ ve Tekaddes hazretleri onları i'lâyı hicâb üzerine ta'yin eylediği izdihamda olmayıp ehl-i mahşerden mümtaz ve mertebeleri ulu ve menzillerinin irtifa' ve ehl-i cehennem ve ehl-i cennetin miktar ve ikâb ve ahvâline bi'l-müşâhede muttali' olurlar. İmam Zührî (ö. 742) sâlih ve âlim ve fukahalar olduğu; ve İmam Mehdi** şüheda olduğu; ehl-i Irak'tan ulemanın bazıları ricâl suretinde; ehl-i Dercân'ın** eşrefleri bulunan melâkie-i kiramdır dediler.

İmam ... ki hazreti Abbas (ö. 653) ve Hamza (ö. 625) ve Ali (ö. 661) ve Ca'fer'dir (ö. 629) (r) ki ehl-i iman ve .. ve ehl-i küfür ve 'adâveti simalarından bilirler idi. Hasan-ı Basrî'ye (ö. 728) sual edilip, hasenat ile seyyiatı beraber olanlar mıdır? Cevabında .. mübarek dizine darb ederek dedi ki, onlar bir kavimdir ki Hakk Teâlâ onlara ihsân buyurup ehl-i cennet ve ehl-i cehennem olanları bildirmiştir ki fark ve temeyyüz ederler, ihtimaldir ki onlardan bazı kimseler elan yanımızda hazır olalar, dedi.

çevirerek eğri yola meyl ettirmek isterler. Onlar ahreti inkâr ile küfür edenlerdir.

Bu tafsilat ve tedkikat, şeref-vârid olan ayât-ı kerime ile musarrah oluyor ki a'raf, makam-ı muvakkattır (geçici, fânidir). Makam-ı ebedî olan dâr-ı muhalled (ebedî makam) iki olup ".../ferik-i fi'l-cennet ve ferik-i fi's-sâid*" ayet-i Kur'âniyyesi ile sarahatle müttefikûn aleyhtir. Sure-i Şura "وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي " Ve kezalike evhayna ileyke kur'anen arabiiyyen li tunzire ummel kura ve men havleha ve tunzire yevmel cem'i la reybe fih, ferikun fil cenneti ve ferikun fis sair" Türkçesi; her resule kendi kavminin lisaniyla vahiy eylediğimiz gibi sana da Mekke'yi ve havâlisinde olanları vuku'unda şekk ve şüphe olmayan kıyamet // 538 // günüyle ihtar* edesin için Arabî Kur'ân'ı vahy eyledik. O günde insanlardan bir fırka (mü'minler) cennete ve bir fırka (kâfirler) cehennemdedir.

Sure-i Hud'da "يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ سُوءٌ وَسَعِيدٌ" / Yevme ye'ti la tekellemu nefsun illa bi iznih, fe minhum şakiyyun ve said " فَأَمَّا الَّذِينَ شَفَعُوا " / وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فَمِنْهُمْ خَالِدِينَ فِيهَا " / وَأَمَّا الَّذِينَ شَفَعُوا فَمِنْهُمْ خَالِدِينَ فِيهَا " / Ve emmellezine şeku fe fin nari lehüm fiha zefirun ve şehik " / وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فَمِنْهُمْ خَالِدِينَ فِيهَا " / Ve emmellezine suidu fe fil cenneti halidine fiha" âyet-i kerimesinde de şaki ve saidin cehennem ve cennetin ahvâl ve fırkaları beyan buyurulmuştur.

Sure-i Nisâ'da da "مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِن شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا" / Ma yef'alallahu bi azabikum in şekertum ve amentum. Ve kanallahu şakiran alima" Eğer siz Allah Teâlâ hazretlerine iman ve ni'metlerine şükür ederseniz sizi gadap etmez. Cenâb-ı Hakk şükrün mükâfatını ve imanınızı bilir.

Sure-i Ankebut'da Nuh ve İbrahim ve Lut ve Şuayb ve Âd ve Semud ve Karun ve Hemân* ve Firavun ve Musa " فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ " / Fe kullen ehazna bi zenbih, fe minhum men erselna aleyhi hasiba, ve minhum men ehazethussayhah, ve minhum men hasefnabihil ard, ve minhum men agrakna, ve ma kanallahu li yazlimehum ve lakin kanu enfusehum yazlimun" bütün bunları ahz ve helâk ettik. Onlardan bazıları üzerine fırtına rüzgârlar gönderdik ve bazılarını da sayha aldı. Ve onlardan birtakımını da yere batırdık. Bir takımını da suda boğduk. Onlara Allah Teâlâ eder olmadı. Ve lakin onlar

kendi nefislerine zulüm ettiler. Kavm-i Lut, rüzgârla taş yağdırdığı yüzü üzere düşüp, evlerinde* zelzele ahz ve helâk olan kavm-i Şuayb bulunmadan** ve Semud ve Âd kavminde sayha ile helâkları, Nuh kavmi ile Firavun'u suda boğdu. Ve Karun'u da yere batırdı.

Yine sure-i Şura'da “ وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ / Ve huvellezi yakbelut tevbete an ibadihi ve ya'fu anis seyyiati ve ya'lemu ma tef'alun ” “ وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِّن فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ ” / Ve yestecibullezine amenu ve amilus salihati ve yeziduhum min fadlih, vel kafirune lehum azabun şedid ” O Allah'tır ki kullarından tevbeyi kabul edip seyyiâtı affeyler. Onlar 'amellerini tamam bilirler. Mü'min olup amel-i sâliha işleyenlerin Allah duaları icâbet eder. Ve kemâl-i fazlından sevaplarını artırır ve kâfirlere şiddetli gadap vardır. “ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِّن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ” / Ve lev şaallahu le cealehum ummeten vahıdeten ve lakin yudhilu men yeşau fi rahmetih, vez zalimune ma lehum min veliyyin ve la nasir ” Eğer Allah istemiş olsaydı bütün insanları bir tek ümmet kılardı. Ve lakin dilediğini rahmete idhal eder ve zalimlere dost ve yardımcı yoktur.

Kâfirler Allah'tan gayrı dost mu ittihaz eylediler? Dost ancak Allah'tır. Ve emvâtayı diriltir. Allah her şeye kâdirdir, ma'nasında olan “ أَمْ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَالَ هُوَ الْأَوْلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ” / Emitte hazu min dunihi evliyae, fallahu huvel veliyyu ve huve yuhyil mevta ve huve ala kulli şey'in kadir ”

Görülüyor ki mü'minlere günahın sudurunda iki türlü rahmet-i İlahîye tecelli eder. Biri, hazine-i* rahmetin masrafı* bulunmayıp zayı' olmak lazım gelirdi. İkinci, günah işlemediği taktirde aceb* (şaşıрма, hayret) tabir edilen ahlâk-ı zemime büyük bir ma'siyet vücud bulurdu. Tevbe eden mü'minleri ziyade sever ve münafî-i tevbe üç türlüdür: birinci, tevbe etmekle deryayı* İlahî sakın olur. Tevbe etmezse münacat eyleyip hacet dilese gadab üzere bulunan Mevlâ'sını aynı canın mahv etmeye gelen cellattan esvâb* etmekte ne kadar müşkil ise o kadar baiddir. İkinci, o günahların izâle ve tevbe eylemek lazımdır ki şimdi kıldığın ibâdet makbul ola. Üçüncü, ta'at etmek gönülden istemek* ile olur. Bu da üç vecihle sübut bulur: birinci, günah işler iken Teâlâ ve tekaddes hazretlerini sen elbette görür ve melâikeler müşahede edip şehadet ettiklerini i'tikad etmektir. İkinci, gadab ve ikâb-ı kabir ve gadab-

ı cehennem şedid olduğunu mülâhaza etmekledir. Üçüncü, böyle za'if iken sıcak Temmuz havasına ve hamam* sıcağına tahammül edemeyen, gadab-ı nâra nasıl tahammül edeceğini tefekkür etmektir.

Ma'lum-i zevil-i* besâirdir ki, insan kendi tabiatına* bırakıldıkta hazelan* ta'bir olunan me'asiye inhak* (çok eziyet etme) eder. Evâmîr-i İlâhîyeyi ve nevâhiyeyi şerâyi'-i Muhammediyye aleyhi ve alallah es-selâvatu ettehiye* ve's-selâm el vâime* emr etmiş ve tarîk-i müstakîmi göstermiştir. Tevfik ve inâyet-i ezeliye ibâdet ettirip insanı kendi tabî'ine bırakmamıştır. Kâfirlere cemâl suretinde celâl, mü'minlere celâl suretinde cemâl tecelli buyurmuştur. Tevbe lügatta rücu' ma'nasına ıstılah-ı şer'ide mezmum (zemmolunmuş, kötü) ve münker (Allah'ın razı olmadığı şey) olan şeylerin irtikâbından rücu' ve nedâmet ve ber-hayat oldukça bir daha işlememeye gayret ve cezm etmektir. Tevbe menâzil-i sülûkun meydan-ı dileğ* bâb-ı duhulüdür. Ve makâm-ı talibinin evvelidir. “وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” ve tubu ilallahî cemian eyyuhel mu'minune leallekum tuflihun” “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ” innallahe yuhıbbut tevvabine ve yuhıbbul mutetahhirin” tevbeye davettir. Avamın tevbesi meâsiden, havasın gaflettendir*. Binaenaleyh havf itab* ile meâsiyyetten rücu eden salike ... // 539 // .. zağine* (kin, nefret) feza* (artıran) ile tama'* (doymazlık) eden salike mutavassıt (sebepe, orta halli) müntehi (sona eren) olanların tevbesi cânib-i rububiyyete teveccüh tamdır. .. rağbet sevap ve rehin* .. nehy zâhir olup mücerred evâmire riâyet ettiğinden “evvab” (günahlardan tevbe edip hakkı kabul eden) nam verilmiştir.

Tevbesiz günahlar ayakbağı olup taatten men' eder ve mahrum eder. Ve şum* olduğundan kalbi firardır ve kasvet verir. Taatten mahrum olmak hazalandır (muhafaza ve ramet-i İlâhîyeden mahrumiyet) ki Hakk Teâlâ sevmediği çirkin fiilde olanlara gadap edip kendi tabî'ine bırakır, hidayet eylemez. Bunun âlâmet-i fârikası ise günahı evvelden işler iken gönlü ziyade korkardı. Belki bir miktar ağılardı. Şimdiki hali ise günah sudurunda lâubali olur, ibâdetlerinde halâvet (tatlılık) olmaz, evrâd ve ezkâr edemez, günahıktan evvel nâfile ibâdetler işlerken şimdi onlardan kat' olur.

Tevbenin şurut-ı edâsı, fezâil ve semerâtı, hâkim hükmünü fevâid ve münâfi' vesâir ahkâmı keteb-i* fıkhiyye ve ahlakiyye-i tasavvufda

mufasssalan mezkurdur. Sure-i Lokman'da “ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنِ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ / Ya eyyuhen nasutteku rabbekum vahşev yevmen la yeczi validun an veledihi ve la mevludun huve cazin an validihi şey'a inne va'dallahi hakkun fe la tegurrennnekumul hayatud dunya, ve la yagurrennnekum billahil garur” “ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ ” / innallahe indehu ilmu's-saah, ve yunezzilu'l-gays, ve ya'lemu ma fi'l-erham, ve ma tedri nefsun maza teksibu gada, ve ma tedri nefsun bi eyyi ardin temut, innallahe alimun habir.” Bazı müfessirin bu âyetle umur-ı hamseyi* gayrının bilmesinden nefy etmiştir, dedi. Makasud* bu değildir. Zira Allah Teâlâ hazretleri zaman-ı Tufan'da mağripden maşruka kaç kere rüzgârın kum yığnında cevher ferdi* nakil* ettiğini bilir, o kum dânesi nerede olduğunu da bilir, gayrılar bilmez. Ve senin kesirden* sonra biri de* bir zerre olacağını da bilir. Hiçbir ferdin sülûku ve bilmesi anı* yoktur. Zikre bu beş eşyayı ihtisasa veçhe yoktur. Bu âyette tahkik budur ki; “ وَاخْشَوْا يَوْمًا ” / vahşev yevmen la yeczi validun an veledihi/ Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı günden korkun!” güya “ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ ” /inne va'dallahi hakkun/ Şüphesiz Allah'ın va'di gerçektir.” Ve kâin (var olan) bir kâil (anlatan) diyor ki, bugün kimin için oluyor, cevap verilir ki, Allah'tan gayrısına hâsıl olmaz bir âlemdir. Lakin elbette evvelcidir** ba'sa medar olan delilleri sonra beyân ediliyor.

Biri, arzı mevtinden sonra ihyasını; “ فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي ” / Fenzur ila asari rahmetillahi keyfe yuhyil arda ba'de mevtiha, inne zalike le muhyil mevta” “ وَيُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ” / ve yuhyil arda ba'de mevtiha, ve kezalike tuhrecun” Ey sâil (soran, isteyen)! Vaktini sen bilmezsin, lakin elbet, elbet şüphesiz muhakkak olacaktır. İhyâyı arza kâdir olan kıyam es-sâye* kâdirdir. Ve O Hâlik... inzal buyurur ve arzı ihyâ eder.

İkinci, delil halk evveldir*; “ وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ” / Ve huvellezi yebdeul halka summe yuiduhu” “ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ ” / Kul siru fil ardi fanzuru keyfe bedeel halka, summallahu yunşiu neş'etel ahireh” bu âyetlerden gayrıları gibi burada buyurur ki, erhamda (rahimler) olanı bilir. Tahkik her ne kadar senin ma'lumun lâ-

hak değilse de yevmi's-sâe olacak vallahu zül-celâl halka (yaratma) kâdir olduğu gibi kıyamet gününü kıyama kâdirdir, verhamdan* halka kudreti gibi rehamdan* da halka kâdirdir. Bundan sonra ey sâil! Sual edersin ki, “..” senin için yevm-i saat* kıyametten daha ehem eşya vardır ki onu bilebilemezsin. Size de kaldı ki kıyamet ne vakit olacak bî edyana suale cür'et ediyorsun? Tahkik sen meâsinin* ve ma'adın (ahiret) ve yarınki gün ne kesb edeceğini ki senin fiil ve zamanındır, ve ne yere olacağını ki senin .. ve mekânındır, elbet elbet bunlara ilmin lâ-hak değil, bilemezsin. Ve bilmek te hadd-i imkân haricinde iken kıyamü's-saat ne vakit olacağını nasıl bilebilirsin? Allah zül-celâl hazretleri fevâid onun üzerine ibtinâ ve umurun onunla bitecek* yarınki günün ne kesb edeceğini ve ne yerde mevt olacağını bildirmedi. Hâlbuki bunu bilmekle nehy-i umur edip ve nice bî hesap gark** ve edecek mühimmat var idi. Ha böyledir*. Rızkını bildirmedi ki hükmünü rızk sebebiyle** Rezzâk-ı hakikiye müracaat etmektir. Ve mevt .. bildirmediğine hikmet, mevtinden emin olmayarak olduğun* mevzuun gayrıda vâki' olur. Hazır olmak lazımdır. Ey insan-ı sâil! Senin ziyade muhtaç olduğun şey bilmediğin hüveyda zâhir olduysa senin ona ihtiyacın vardır. Sen ihtiyacın bilmesi olmayan kıyâmü's-saati ne şekil ve nasıl idrak edebilirsin? O vakit kıyameti enbiyası lisanı üzere sana cenâb-ı zül-kemâl celle sultanehu bildirmiş ki elbette olacaktır. Ancak sen bu ilmi bilmeye bu vecihle ihtiyacın vardır. “إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ” / innallahe alimun habir”

Yevm-i kıyamete pek çok isimle nam verilmiştir. Yevmi'l-kıyâmet, Râcife (şiddetle sarsan sarsıntı), Râdife (kıyametti ikinci Sur'un ismi), Ğâşiye (mahlûkatı saran ve kuşatan), Zelzele, Kâri'a (dehşetiyle insanları çarpan), Firak, Âsifet*, ..., el-Hâkket*, et-Tâmmet (her şeye baskın gelen felaket), ..., et-Talâk ve emsali gibi meshanın* dehşet ve âzametini müş'ir esma-yı kesiresi vardır. Vuku'u kıyamet ve fena-yı dünyanın vakit ve zamanını ancak Hâlık'ı bildiğine delil; “إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ” / Innallahe indehu ilmus saah” “إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ” // 540 // “يَسْأَلُونَكَ” / Yes'eluneke anis sa'ati eyyane mursaha, kul innema ilmuha inde rabbi, la yucellihâ li vaktihâ illa huv” bunlar gibi âyet-i Kur'âniye vârid olmuştur.

Hilkat-i Dünya Bahsi ve tafsilâtına dair bir kelâm-ı sahih tarihini mübeyyin şerefsudur buyurulmamıştır. Sure-i Kehf'de Dünya'nın ahirini*

ta'yin edenlere cevaben; مَا أَشْهَدُهُمْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا خَلَقَ أَنْفُسَهُمْ / Ma eşhedtuhum halkas semavati vel ardı ve la halka enfusihim” âyet-i Furkâniyesiyle cevap verilmiştir. Peygamber-i zî-şan Efendimiz de Dünya'nın geçen* zamanı kalan zamanından çok olduğunu bildirmiştir. Kıyamet yakın olduğu anlaşılabileceğini, seneler milyarlar olursa kalanlar da ona nisbet dokuz yüz bin sene olmak iktiza eder. Şerh-i Akâid'de Ramazan Efendi (ö. 979/1571) dedi ki bazı ulemâ 'alâmet-i kıyâmetin te'vil edip demişlerdir ki, Ye'cüc ve Me'cücün hurucu işrâkın (Allah'a şirk koşanların) fitneleridir. Deccâl'in hurucu şer ve fesadın zuhurudur. İsa aleyhi's-selâmın nüzulü o şirkin indifâi (def olma) ve hayır ve felâhın zuhurudur. Güneş mağrıbdan bulu'u umurun in'ikâsı ve Âli* .. ceryânıdır, diye te'vil eylemişlerdir.

Müslim-i Şerif hadisinde aşir âyât* fezkur ed-duhân* ve'd-Deccâl .. ve bulu'u's-şems min mağrib ve nüzul-i İsa ve Ye'cüc ve Me'cüc ve selâset-i .. bi'l-maşrik bi'l-mağrib ve Ve ahir zalik* Ve Sahihin'de yani Buhârî ve Müslim hadislerinde gibi 'alâmetlerin zuhurudur. “شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي / Şefaatiim, (öncelikle) ümmetimden büyük günah işleyenleredir” “....” Hadis-i şerifi beyninde tevafuk şefaatin hakikatını evvelki hadis beyan edip, ikinci ... şefaatten her mâne* müstehak olduğunu mübeyyindir.

Tevekkül, işi yoluna bıraktıktan sonra Mevlâ-yı Muteâl hazretlerine havale eylemektir. Hendek Muharebesi'nde sahib-i şer'iat sallallahu aleyhi ve's-sellem sâir ashâb-ı kiram ile ma'an sa'y ederek çalıştı. Hak bir zaif* hendeğin mahalinde bekçilik edip gece muhafazasına sa'y etti. Ve işini Allah'a havale edip mütevekkil oldu. Esbabına .. edip sa'y ettikten sonra cenâb-ı Hakk nusret ikram eyledi. Tevekkülün anası sa'ydır. Toprağı sürüp tohum ekmek senden, bitirmek ve bir yeşil topraktan yine* buğda-yı hâlketmek Hâlık-ı Muteâl hazretleridir.

Cenâb-ı zü'l-Celâl ve'l-Kemâl hazretlerinde ğınayı zâtı mevcut iken halkı kendi canibine da'vet buyurmuştur. Ve o cânib-i kaddese .. olup kemâl-i kereminden o tariki küşâde kılmıştır. Muhabbet ezeli zuhur ve izhâr olmuştur. Da'vet ve .. var iken ol cemâl-i Yezel'den mehcür (uzaklaşmış) ve mahcup (perdeli) ve bende-i nefsi-i hevâda kalmak insana layık değildir.

(beyitler var.....)

Sülûk-ı Tarikât-ı Âliyye hakikat-ı ihlâsı tahsil edip tahammül ve tekellüfden (kendi isteğiyle külfete girmek) tahallüs (halâs olmak, kurtulmak) içindir ki “fenâ-yı nefse” merbuttur. Ve onun itminânı (emniyet içinde olmak) ise hakikat-ı ubudiyyet hâsıl olmak, bu da dakâik-i şirkten halâs bulmaya merbuttur ki İslâm-ı hakiki revnüma ve salât ve savm ve sâir tâatın hakikatı perde-i küşâde ola. Zira mahali kâmil edâ-yı salâtta dünyadan çıkıp dâire-i uhreviye peyveste (ulaşmış) olur. Eğer ahirette mev’ud (vaadedilmiş) olan devletin enmuzeci (örneği) namazın edâsı vaktinde revnüma olsa mümkündür, dünya mezra’at-ı (tarla) ahirettir. Her ne kadar bu mev’tinde* ziraat ziyade olsa ahiri o kadar etemm (en mükemmel) olur. Ve merâtib-i kurb ve şühud da müzdâd (çoğaltılmış) olur. İnsan böyle ibâdet sebebiyle melâikeye müşabih olup saffet-i melâike zuhur eder. Zira benî Âdem’de dört kuvvet olup akıl ve şühut ve gazab ve evhamdır. Bir kuvvet akli bu üç kuvvete galebe devir* vermese tevfik-i İlâhi yardımıyla şer’iat-ı garraya me’mur buyurulan peygamberân-ı i’zâma teba’atle vücud bulur. Ama melâike-i kiramda bu kuvvetler mefkud (yok) olduğuna mebni ve tâife-i ubudiyetleri asla evâmir-i İlâhiye’ye muhalefet edilemeyip // 541 // müvekkil (vekil edilmiş) oldukları vezâif ve umur-ı kelâmullahı ve kazâ-yı ezelinin ceryanı vecihiyle tedbir ve icrâdan ibarettir. Melâike-i kiram hakkında olan ismet âyât-ı beyyinât ile beyân buyurulmuştur.

“...” “e ma minna illa lehu makamun ma'lum” “وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ”
“...” “ve men indehu la yestekbirun” “لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ” “...” “يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا
إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ” “..” “يُفْتَرُونَ/Yusebbihunel leyle ven nehare la yefturun” “...” “لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ” “..” “/Innellezine inde rabbike” “...” “la yestekbirun an ibadetihi ve yusebbihunehu ve lehu yescudun”

Şerh-i Âkâid’de allame-i Taftazânî (ö. 792/1390) “ve’l-melâiketih ibâdullah Teâlâ el âmelun ...”** diyerek tafsil ve tedkik buyurmuştur.

İ’tikâd-ı ehl-i sünnet ve’l-cemaat buyurur ki, melekler dâima emr-i İlâhî ile âmel olup erkeklik ve dişilik ile vasf olunamaz. ... melâike nebatullahtır diye za’m-ı fâsidleri mahal-ı bâtil ve şân-ı âlî’i melâikde ifrat olup, Yahudilerin melâikeden ikisi küfrü irtikâb ile Teâlâ ve Tekaddes Mesih buyurup muâfiye (afiyet verici) eder dedikleri melâike-i kirâm haklarında tefrit ve hallerini taksirdir (eksik yapmak).

Hârut ve Mârut kıssasında ehl-i ahyâr (hayırlılar) ve nakl-i müfessirîn ve Ali ve ibn Abbas'dan rivâyet olunan haberler ve ibtilâları (tecrübe) sahib-i şer'iât sallallahu Teâlâ aleyhi ve's-sellem hazretlerinden sahih ve .. olarak aslâ ve kat'an bir şey rivâyet olunmamıştır. Âsârlarına i'timâd olunmayarak ihbarlarında tasdik ve tekzib olunmayan Nasara ve Yehud ulemâ ve ahbarından nakl olunmuştur. Ve onların hikâyelerindendir. Sure-i Bakara'da zikir olunan Hârut ve Mârut kelâmında müfessirîn-i âzâm ihtilaf etmişlerdir ki insan veya melek midir? “وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ” /ve ma unzile ale'l- melekeyni...” kavlinde Hârut ve Mârut mudur yoksa gayrıları mıdır? Kıra'at-ı “lâm”ın kesreyle ya fetha ile midir? Ve lafz-ı “mâ..” .. veya mevsule midir, derler. Feth kıraatıyla Beyinlerini cem' mümkün müdür? İşte bu vücuhda ihtilaf olunup akvâl-ı kesire neş'et etmiştir. Hasan Basrî (ö. 110/728), .. Acem'den Bâbil ehlinden kâfirler idi ve iki recül olarak sihri ta'lim eder idiler. Kıraat-ı “lâm”ın kesreyle ve lafz-ı “mâ” da icap olup mevsuledir, diyor. Ulemâ-yı a'lamdan (büyük alimlerden) Abdurrahman b. .. “lâm”ın kesreyle Hasan Basrî kıraatı gibi kıraat eder idi. Ebubekir ve Ömer radiyallahu anhdan hadis rivâyet etmiştir ve “mâ” lafzını nefy ile melekeynden muradın Dâvud ve Süleyman aleyhisselâmdır. Yani Yahudiler sihrin inzalını bazen Cebrâil ve Mikâil'e ve bazen de Süleyman ve Dâvud aleyhisselamlara nisbet ederlerdi. Ve Yahudilerin za'mı, sihir Süleyman üzerine Cebrâil ve Mikâil lisanı üzere nâzil olmuştur. “mâ” küfür üzere atf olup “mâ” küfr-i Süleyman ve “lâm” inzâl ale'l-melekeyn diye Teâlâ ve Tekaddes anlarıdır* buyurmuştur.

Afrika kadısı ulemâ-yı binamdan Halid b. İmrân Tunusî (ö.) buyurmuş ki Hârut ve Mârut'u sihir ta'lim etmeden biz tenzih ederiz. Yani “lâm”ın fethayla // 542 // kıraat-ı meşhuru tercih etmiş meleklerin ta'lim-i sihir etmeden .. etmiştir. “Mâ” lafzı mevsul olarak Hârut ve Mârut ondan bedeldir diye hâlid (sonsuz, daimi) üzeriye* .. kıraat eylediklerinde “mâ” .. olduğunu beyân ve onları def'de ... diye onların kavlini red etmiştir ki İbn Abbas'dan rivâyet olunan “mâ” .. olduğunu murad etmiştir.

Ulemâ-yı fihâmdan Ebu Muhammed Mekkî (ö. 1853-1915) buyurdu ki, şeyâtin sihri yazıp Süleyman'ın kürsisi tahtında defn etmişlerdi. Ahirete irtihalinde şeyâtin onu çıkarıp bu sihir ile Arza* musallat olmuş idi. Onu ta'lim ettiler ve bazıları nübüvveti nefy ile sehâr

dediler de Teâlâ ve Tekaddes, Süleyman aleyhi's-selâm hakkında “ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ/ma keferesuleymanu” buyurdu. Yani Süleyman'a şeyâtinin iftira ettikleri sihir ile kâfir olmadı. Bu şeyâtine binaen sihir iftirasında Yahudilerin iftirası dâhi “أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ”/ve ma unzile ale'l-melekeyni.../iki meleğe ilham edilen...” haberiyle ve Mikâil üzere de sihir inzâl olmamıştır. Yahudiler Süleyman üzerine iddiaları gibi Cebrâil ve Mikâil üzerine de sihri getirenlerdir diye iddia ettiler. Cenâb-ı Teâlâ ve Tekaddes hazretleri sâhirleri bunda dâhi tekzib buyurdu. Zira sihre-i Yehud, Cebrâil ve Mikâil lisanları üzere Süleyman'a sihir inzâl olundu diye za'm ederlerdi. Cenâb-ı zû'l-Kemâl Teâlâ ve Tekaddes bunları bu kelâmıyla red buyurmuştur.

Böyle olunca Bâbil'de olan huruf çâre “ya'melun” kavî-i şerifine müteallik olup Hârut ve Mârut iki hâli recül isimleri olarak salâhiyetleri itibarıyla “melek” tesmiye kılınmışlardır. Ve kesre ile kıraat meslekeyn de bunu müekkedir (sağlamlaştırılmış). Ve sihir ile bu iki recülü ibtilâ kılmıştır. Hasan Basrî rivâyetinde, Süleyman aleyhi's-selâmın kürsisi tahtında ihraç olunan şeyde selesi* sihir ve selesi* kehânet ve selesi*de şiir idi.

Mücahid (ö. 103/721) ve Sa'd b. Cübeyr (ö. 94/713) ve gayrılardan rivâyette şeyâtin yedinde bulunan sihri Süleyman aleyhi's-selâm ahz buyurup kürsisi tahtına defn etmiş idi. Ahirete irtihâli vaktinde cinni kavmin ta'limi ile insan ihraç edip onunla 'amel etmişlerdir. Hârut ve Mârut üzerine nüzul eden tefrim** ve sihir olup şeyâtin tilâvet ettikleri efsus* ve efsun ilmi olup onunla teshir-i cin olunur idi ki hazreti İdris aleyhi's-selâm vaktinde olmuştur ve Tevârihi'nde mesturdur. Ve kibâr-ı müfessirinden Kadı Beyzâvî (ö. 685/1286) buyurur ki, (.....) ve Teftazânî (ö. 1390) dâhi bunlar haklarındaki akvâlin sahi ve en doğrusu şudur ki Hârut ve Mârut iki melektir. Kendilerinden ne küfür sâdır olmuş ve ne de ma'siyet-i kebire aslen* vuku' olmamıştır. Enbiyâ-yı âzâm aleyhim es-selâm hazretleri onu bazen kendilerinden sâdır olan sehv ve zelle (yanılma) ma'niye* oldukları gibi bunlarda ma'niye* yüzünden vuku' bulmuştur diyor.

.. ve .. ederler ve sihir öğretirler ve biz ancak fitneyiz, bineanelih sihrin şer'an hakikatı i'tikad edip kâfir olmayınız derlerdi. Sihri ta'limde ise küfür yoktur. Ve ekser müfessirin de sihrin ta'limi ancak nâs melekeyn

ile imtihan etmiştir. İmam Ebu Hanife (ö. 150/767) ve Mâlik (ö. 179/795) ve Ahmed (ö. 241/855) rahimahullah sihrin isti'mali küfür olduğunu beyân etmişlerdir. Şâfi (ö. 204/820) "İsti'mali kebâirdendir" demiştir. Zâhir âyet .. selâsenin kavlini mu'iddir. " وَمَا يُعْلِمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ / فَلَا تَكْفُرْ / ve ma yuallimani min ehadin hatta yekula innema nahnu fitnetun fe la tekfur " yani sihri meleklerin nâsa ta'limi tehvif* // 543 // ve inkâr ta'limidir. Bunlardan sihir ta'lim gelip talep edersen ta'lim etmeyesin. " مَا يُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَرَوْحِهِ / ma yuferrikune bihi beynel mer'i ve zevcih " *** sihir zevç ile mer'i beyninde tefrike sebeptir. İkisinin kalbine buğz ve nüşuz (kadının, erkeğinden kaçıp nefret etmesi) sihir olundukda Allah'ın icadıyla vâki' olur. Nefse sihrin teatisi indinde* Allah Teâlâ hazretlerinin ihdasıyla sihrin eseri vardır. Ve bazıda Hâlık-ı Müteâl icâd buyurmuştur.

" وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ / ve ma hum bi darrine bihi min ehadin illa bi iznillah " O melekler der idiler ki, böyle tahayyül etmeyin bu sihirdir, kâfir de olmayın. Bu vecihle tefsire binaen melekeyn fehminin* fiili taat üzerine inzâl-i şey ile tasarrufları muhalefet ve ma'siyet değildir. Gayrılara ibtilâ ve muhannet* ve fitnedir. Ve bazılarının küfür olduğunu beyân etme şartıyla ta'limine me'zun idiler. Bunların emri Allah Teâlâ'dan imtihan ve ibtilâdır.

Kadı Beyzâvî buyurur ki, " وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَائِكِينَ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ / ve ma unzile alel melekeyni bi babile harute ve marut " mânâ fi** oldukda şeyâtin lafzından bedel bazıdır. " وَمَا يُعْلِمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ / ve ma yuallimani min ehadin hatta yekula innema nahnu fitnetun fe la tekfur fe yeteallemune " mâ mevsule olduğu takdirce ma'nası " وَمَا يُعْلِمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ / ve ma yuallimani min ehadin hatta ... yekula ... innema nahnu fitnetun "(Arapça izah)

Hârut ve Mârut insan suretine .. ve bir de hâkim olarak şehvet bunlara terekkebünde (birleşmek) zehir inâmında* gayet hasta bir padişah kızı ve rüesa (reisler) haremi* muhakamelerine bil-vürûd kocasıyla iddia ve bu melekler onlara meyl ederek o kadın ile buluşmak kasd eylediklerinden, bu olmaz, ancak üç şeyin birini kabul etmeniz ile vusul mukarrer (kararlaştırmış) olur deyince, biri katl-i nefis, ikincisi işret*, üçüncüsü bu ne sihre ... olduğunuz ism-i âzâmı ta'lim ki her vakit onu kiraatıyla semaya 'uruç ederiniz dediğinde, bunlardan ikisini ta'lim* hadd-i imkân hâriç olup, ancak işret* .. kabul eylediklerinden, bunların ..

olanı şerilerinde* akılları zâil olup buna secde deruhteye cima'* diye cima'ı* bir .. müşâhede eylediğinden yarını* ihaleye* keşf-i sed* eder diye onu katl ve Zühre* onun ilhasına* âdem-i tahammüllerinden, ona da esmâyı ta'lim ile o da çıkıp gökte elan müşahede ettiğiniz Zühre yıldızı olduğu tafsîlâtlı tevârihde mestur olan hikâyât .. Yahudilerden rivâyet olunan müfesser bundan* ibarettir diye Kadı Beyzâvî ba'de'l-beyân bu "mâ" lafzı inzâl bî nefy ile "mâ" küfre üzerine ma'tuf olup bu kıssadan Yahudileri tekzib vardır diyor.

// 544 // Mevlana Celâleddin Rûmî (ö. 1273) Mesnevi'sinde "....." Çünkü bir avret fil-i beden hicâlinde (gerdek) kaldı. Hüdâ-yı Mûteâl onun suretini mesh eyleyip zehreye* tebdil eyledi. Bir avreti zehre* eylemek mesh* oldu. Ey ziyâde inat eden! Hâk* ve kül/gül olmak mesh* değil midir? Kelâmında zehre*nin melekler elinde halâsı için üç şey teklif edip ibâdet ettiğim hatme** siz ibadet etmeyiniz. Ve hamra* içmeniz ve nâhoş yere kan dökmenizle olduğu bil-beyân bunlar işreti kabul serhoş olduklarından şive ve naz ile isim .. ta'lim ve semâya urûç ve ol* meleklerin urûca âdem-i mazeretlerinden* İdris'in aleyhi's-selâmın ricasıyla dünyada muazzeblendir diye Mevlâna'nın kelâmıyla bu kıssanın sıhhatine delil olunmaz. Zira mensufın fahlulünden* bulunan zat-ı melâikiyât .. bu âyeti kerime "...." Ey er-ruh! "...." beyanen ... diye tahrir etmişlerdir. Ve ekser müfessirin kadının zehreye* meshini cevaz görmemişlerdir. İde'l-muhakkikin kitabullahda bunlara delâlet eder bir şey olmadığından âyet-i kerime melâikenin ismetine delâleti müsbettir. Cenâb-ı Hakk'ın Teâlâ ve Tekaddes melâikeye hitaben, siz de benî âdem gibi şehvet terekkeb (birleşmek) olursa onlar gibi isyân ederdiniz, diye buyurulmuş iken bunlar, isyân etmezdik, dedikleri kelâm hâşâ Hakk'ı tekzib ve teşhil (câhil saymak) olup, bu ise elbette melâikeden ba'iddir. Tefsir .. bunu tercih etmiştir. Zira hilkatlerinde ma'siyyet mefkud (yok) ve şehavât mahluk (yaratılmış) olmadığından vücudu asla mensur değildir.

Cenâb-ı Hâlık-ı Mutlak birçok ecsâm-ı lâtife-i nuraniye hâlk buyurmuştur ki onlara "melâike-i kirâm" denir. Onlar bizim kâdir olamadığımız ef'ale bi-iznillâh kâdir ve bazen beşer suretinde zâhir olurlar. Evâmîr-i İlâhiye imtisâl (uymak) ile ifâ-yı ubudiyyet ederler. Zekuret (erkeklik) ve ünûset (dişilik) ve avâriz-ı beşer onlarda olmayıp

asla Allah Teâlâ hazretlerine âsi olmazlar. Tafsili ber-veçhi-âti zikrolunacaktır.

Onlardan bir kısım Cenâb-ı Vâcibi'l-vücûd hazretleriyle resul-i kirâm beyninde .. ederek inzâl-i kitap ve isâl-i hitap (hitabı ulaştırmak) hidmet .. kemâl-i sadakatle ifâ ederler. Ebsâr-ı nâsdan (halkın gözünden) içtinâb etmekte ve ef'âl-i gayriyeye kudret-yâb olmakta melâike-i kirâma müşârik ecsâm-ı lâtife cinler vardır. Hasan ve Katâde (ö. 117/735) ve İbn Zeyd dediler ki, Âdem, insan babası olduğu gibi iblis de ebu'l-cindir. “ كَانِ / مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ ” fe feseke an emri rabbih, e fe tettehizunehu ve zurriyyetehu evliyae min duni ve hum lekum aduvv” âyet delâletiyle zürriyeti ve bizlere âdâveti zâhir olan şeytan, evlenden melâike olup isyân suduruna bu da delil diye şüphe irâd olunamaz. Zira bize âdâvet eder asla melâike yoktur. Âdem-i ismetlerine dâl olan ihbâr, âdem-i sıhhatine mebni mesmu' (işitilmiş) değildir. Eşkâl-i mütenevvi'de meşhud olurlar. Taatullah ile meşgul* ve shevât ve ihrâsâtan* münezzeh ervâh-ı tabiyelerdir. Diledikleri eşkâlde görünmeleri Cebrâil'in resul aleyhi's-selâm

// 545 // hazretine “Dihyetü'l-Kelbî” sahabî suretinde ve bazen .. arâbî suretinde zuhuru ve Hz. Meryem aleyhi's-selâma genç insan suretinde zuhuru ve yevm-i vakâ-i Uhud'da sahib-i râ.. olan Mus'ab b. Umeyr (ö. 625) şehit olmuş iken onun suretinde bir melâike râyat (bayraklar*) sancağını alıp sahabe-i kirâm onu Mus'ab zannederek berabercesine bulunduğu muhaddisini ittifakıyla Beyhâkî (ö. 458/1066) ve Müslim (ö. 261/875) rivâyetlerinde İmrân b. Husayn (ö. 52/672) ile melâike musafaha eder idi. Hz. Hamza (ö. 3/625) radiyallahu anh, Cebrâil aleyhi's-selâmı Peygamber-i zi-şan Kâbe'de gösterince Hz. Hamza bu kadar şecaatle ma'an bayılıp düşmüştür. Abdülmuttalib (ö. 577) evladından Ebû Süfyân b. Hâris (ö. 20/641) Bedir Muharebesi'nde yer ile semâ arasında eblek (alaca*) atlar üzerinde beyaz ricâl görüp, onlara hiçbir şey mukaveme edemediklerini vesâir sahabe-i kirâm melâikeyi gördükleri mervidir.

İşte, imanın şerâitinden biri de melâikeye inanmak ve görenler bî had ve hesaba gelmeyecek ve onların ma'sumiyetleri Kur'ân-ı 'azimü's-şanda müteaddid âyât ile sabittir. Uhud Muharebesi'nde şehit olan Hanzale İbn Amr el-Ensârî (ö. 3/625)'yi melâikeler gusül eylediğini

Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve's-sellem görünce şehit gusül olunmaz, bundaki hikmeti Sahib-i şeriât, ailesinden kable'l-mevt ne hal üzere olduğunu sual ediniz, buyurunca; kadın* evvel gece birleştiğini ve gusül ederken daha re'sinin bir tarafını yıkamazdan* evvel muharebe edilmek nidâsını işitince o emre itaat ve sûratle gittiğini ve Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) der ki, re'sinden katr-ı ma' olduğu bulduk idi.

Bir gece hz. Ömer radiyallahu anıh vakt-i hilâfetine nâsı muhafaza ahvâl-i pür-melâllerine vâkıf olmak âdet-i seniyyeleri idi. Bir hanede çıra* görüp ihtiyare bir kadın .. eliyle birbirinden tefrik ederken bu kelâmı derdi; âli Muhammed salavatu'l-ebrâr*, sallallahu aleyhi .. el-ahyâr,,, Habibi*den murad sallallahu aleyhi ve's-sellem ve dârdan muradı cennete kadar olduğunu kastettiğinden hz. Ömer radiyallahu oturup ziyâde bana* eylemiştir.

“....” Hadis-i şerifinin sebep-i vürudunda denilmiştir ki, Saffan bin Kademe* Peygamber-i zi-şana hicret ederek gelip, ya Resulullah dest-i mübarekini bana ver sana bi'at edeyim. Yed-i şerifi verdiğinde, ya Resulullah ben muhakkak seni severim dedim, buyurdu. Sahihin'de “....” Vârid olmuştur. Enes rivâyetinde .. şu vecihle beyan olunmuştur ki, bir adam, ya Resulallah saat yani kıyamet ne vakit olacaktır, dediğinde; onun için ne hazır ettin, sual buyuruldukda; nâfile çok namaz ve oruç ve sadaka hazır etmemişim lakin Allah ve Resulünü severim, diye cevap verince; “...” buyurdu.

Abdullah bin Ömer radiyallahu anıhın ayağına isyanın* icmâıyla kesel dokunur ve her günden .. vuku'unda denildi ki nâsın ziyade sevdiğini zikrinde bu illet zâil olur. Hut-ı âlâ* (büyük balık) ile ya Muhammed ah vererek izhâr .. kastedince ayağı kuturundan inşirah eyledi. İmam Nesâî (ö. 303/915) rivâyetinde, bir âmâ, peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimize, benim gözümde olan hicâbı izâle-i basarımdan keşf olmasını Allah Teâlâ hazretlerinden dile ve dua et, dedi. Buyurdu ki, git abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra “../Allahümme inni eselûke ve etevcehü ileyke beyni ve beyneke Muhammed nebiyyurrahme / Allahım ben yalnız senden isterim ve yalnız sana yönelirim, benimle senin aramızda merhamet peygamberi Muhammed var. Ey Allah'ın elçisi Muhammed! Basiretimi açması için seninle Rabbine yöneliyorum.” ey .. şefaate min hakkı âmâ rücu* edip

basarında olan keşf olduğunu râvî hadis Osmân b. Huneyf (ö. 41/661) söylemiştir. Hubeyb bin Fadik* rivâyet etmiştir ki, babam yılan yumurtası üzerine ayağı uğradığı için gözleri beyaz oldu. Hiçbir şey görmez olmuş idi. Resulü's-sakaleyn efendimiz gözüne nefes* edince gözleri görür oldu. Seksen yaşında iken iğneye iplik geçirir olduğunu gördüm, söyledi. İbn Abbas rivâyet eder ki, oğlu civan olan bir kadın Peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimize oğlunu götürdü. Göksünü mesh buyurunca istifra' cürud* esved cevfinden çıkıp şifa buldu. Haşim kabilesinden bir kadının bela'i arzı** tekellüm etmez .. idi. Sahib-i şeri'at efendimiz muy* mazmaza edip ve bileklerine kadar yed-i mübareklerini gusl edip .. suyu içmesine emredip ve su ile saçını mesh buyurulması emrolunmasını gulam tekellümüne ârız olan beladan tebeddi* ederek ukûl-i nâsin en .. oldu.

// 546 // Uhud Muharebsi'nde Katâde b. Nu'mân'ın (ö. 23/643) düşman tarafından gözüne isabetle çıkıp yanağı üzerine döküldükde eline alarak Peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem irâesinde, "İster sabır et ve sana cennet olsun, ister isen Allah Teâlâ dua ederek senin gözün yerine red edeyim, evvelkinden bir şey eksik olmasın." Katâde'de dedi ki, "Ya Resulallah! Cennet .. ve 'ata-yı Celîl-i Cemîl'dir. Lakin, görülmek ile ta'bib* olmaması .. görürüm. Gözüm yerine iade ve bana Allah Teâlâ'dan cenneti de talep buyur" deyince, "İşlerim*" diyerek gözünü mevzi'ine iade ve cennet ile dua buyurdu. Diğer bir rivâyette, "Ben kadını çok severim, korkarım ki ben gözsüz görünce diğer hâl ola" dedi.

Gülsüm* bin Hüseyin, boynuna yevm-i Uhud'da ok isabet ettiğinde .. Rasulullah yine* sağaldı. Ve Seleme b. el-Ekva' (ö. 74/693) yevm-i Hayber'de ayağına isabet eden yaraya üç kere nefes buyurdukda sağaldı.

İbn Eşref (ö. 3/624) katl olunurken Zeyd b. Muâz'ın kendi kılıncı ayağına isabet ettiğine .. buyurdukda sağaldı.

Beyhakî (ö. 458/1066) rivâyetinde, birine Peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem bir ricâli İslâm davetinde "Benim fevt eden kızımı diri etmedikçe sana iman etmem" deyince, kabrini göstermesi emr-i Nebevî üzere, kabrini görünce "Ya filanel!" diye nidâ-yı Peygamberî sallallahu aleyhi ve's-sellem "Lebbeyk ve sa'deyk!" dediğinde "Dünya'ya

rücû' etmeyi tahsin görür müsün?" buyurunca "Lâ Vallahi ya Rasulullah! Babam ve anamdan Allah Teâlâ ve Tekaddes bana hayırlı ve ahreti Dünya'dan hayırlı buldum" dedi. Bunu babası görünce iman eyledi.

Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ihracıyla sahib-i Mevâhib (Kastallânî (ö. 923/1517)) der ki, Câbir bir koyunu zebih (boğazlamak) ve pişirip, bir tencereye bırakıp huzur-ı Peygamberî sallallahu aleyhi ve's-selleme götürdü. Cemaat yediyle onlara ekl edip kemiklerini kırmamalarını emir buyurdu. Şemm* (koku)Peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimiz 'azâmı cem' buyurup mübarek yed-i şerifi onlar üzerine bırakarak sonra bir kelâm tekellüm buyurunca koyun kalktı. İbn Ömer (ö. 73/693) rivâyetiyle, ashabıyla Resûl-i ekrem sallallahu aleyhi ve's-sellem müctemi' iken .. etmiş bir Arabî geldikde "Bu kimdir?" diye sual, "Benî Allah" olduğu cevap alınca, "Lât ve Uzza için bunlar sana iman etmedikçe ben sana iman etmem" diyerek huzur-ı Risâlet'e gelir etti. Sahib-i berâhin sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimiz "Ya .." buyurunca cemaatın tamamı işiterek huruf ve lisân beyn ile "Lebbeyk ve sa'deyk ya .. min vâff el kıyâme" dedi. "Kime ibadet edersin?" sual buyurunca "ellezî fi's-semâi ve 'arşî ve fî'l-ardî sultanhu ve fî'l-bahr* sebile ve fî'l-cennete rahmete ve fî'nnâr ukâbe" dedi. Sahibi'l-mucizât sallallahu aleyhi ve's-sellem "Ben kimim?" dediğinde "Resul-i Rabbi'l-âlemin hatemu'n-nebiyyin .. min sıddık ..." Arabî hemen İslâm oldu.

İmam Ahmed (ö. 241/855) ve Bezzâzî (ö. 827/1424) rivâyetlerinde, bir çoban koyunlarını yayarken, kurt koyunun birini almış. Çoban da elden olduğunda kurt oturarak "Benim ile rızkım beyninde hulûl eylediğinden Allah Teâlâ'dan ittikâ (çekinmek) etmez misin?" diye çobana söylediğinde "İnsan kelamıyla kurdun tekellümü ne 'acıptır?" Kurt çobana "Bundan daha 'acâyibini sana haber vereyim mi? .. malının cüz'ünü nâssa .. eden beyne'l-.. Resulullah'tır" dedi.

Ebu Hureyre (ö. 678) rivâyetinde, çoban "Benim bu koyunlarıma kim sahip olacak?" deyince "Ben onları ra'y (gütme) ederim, sen rücu' edinceye dek." Çoban varıp Resul aleyhisselama ihbar edince tehdit ile emr-i Nebvî şerefsudur buyuruldu. Kâle semm* sıddık* bu kıyamet emaretlerindendir. Çoban rücû' edip koyunlarını tamam mesâlim* bulduğundan kurt için bir koyun kesip ikram eyledi.

Muâz b. (el-Hâris) Afrâ (ö. 657) yevm-i Bedir'de yedi kat' olduğundan elini alarak huzur-ı Nebvî'ye geldikde Beyhâkî (ö. 458/1066) Delâliü'n-Nübüvve dedi ki, Ümmü Seleme'den* (ö. 62/681) Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ve Taberânî (ö. 360/971) ve .. rivâyetleriyle, sahrada Peygamber-i zî-şan efendimiz bulunurken, "Ya Resulullah!" nidâsıyla bir köpek nidâ edince, "Hâcetin nedir?" sual buyuruldukda, "Bu cebelde* benim iki yavrum vardır, bu Arabî beni .. etmiştir. Beni bırak gidip yavrularıma süt verip yine geleyim" dediğinde "Rücû etmezsin*" buyurdu. "Eğer rücû etmez isem ... yatsı namazını kılmazlardan* ve ism-i şerifin işitip sana salât okumayanlardan, bu şerlilerden daha ziyâde şerli olayım" dedi. Sahib-i şefaât sallallahu aleyhi ve's-sellem "Evet" diyerek bıraktı. Gidip geri gelerek evvelki hâli üzere bağladı. Arabî uyanıp Sahib-i şeriati görünce "Ya Resulullah! Bir emrin ve hâcetin var mı?" dediğinde "Bu zâbiyeyi* bırakmak var." Arabî de onu bıraktı. O köpek sahrada koşarak çıktı. "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve inneke* Resulullah" der idi.

Hayber'de Abdullâh b. Selâm'ın (ö. 43/663-64) bahçeyi* Yahudiye ziynet* zehir katılmış kebab olan koyunu peygamber-i zî-şan efendimize hediye etti. Peygamber-i zî-şan ve cemaat ekl edince "Bu koyun zehirlendiğini

// 547 // bana haber verdi. Ellerinizi yemekten kaldırın, çekin*." buyurdu. Pişirin/beşerin** bira(z)* bu zehirli kuzudan vefat ettiği Sa'd b. Hudrî*'den Bezzâzî (ö. 827/1424) rivâyetinde, hadis ahirinde dedi ki, "... diyerek yiyiniz, Allah'ın ismini zikir ederek biz de yedik, bizden birimize hazer olmadı" diyor. Bu hadis meşhur olup .. ihraç etmişlerdir. Mu'cizât-ı Nebvî, sallallahu aleyhi ve's-sellem, ta'dad olunmayacak kadar bî hesaptır.

Câbir İbn Semûre (ö. 694) dedi ki, Peygamber-i zî-şan efendimiz buyuyurlardı ki, "Mekke'de bir taş bilirim ki bana 'es-selâmu aleyk ya Resulullah!' derdi." Mekke sokaklarında .. ta'bir ettiğin yerde etrafı yeşil demir parmakla çevrilmiş, üzerinde bana selâm verilen taşım, diye elan .. 310 tarihinde müşhede ve ziyaret eyledim. Tâberânî (ö. 360/971) ve Bezzâzî ve Beyhâkî ve Ebu Zer (ö. 32/653) rivâyetinde, ufak taşlar Peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem yed-i şeriflerinde tespih ettiler ve tesbihini bizler işittik. Sonra Ebubekir yedine bıraktı. Orada da tespih ettiler. Sonra Ömer yedinde, sonra Osman'ın yedinde tespih

eylediler. Bizim yedimize bıraktı, tespihlerini işitir olmadık. İbn Mesud'dan (ö. 32/652-53) Buhârî'de (ö. 256/870) dedi ki, biz sahabe ile ma'an Sahibî'l-mu'cizât sallallahu aleyhi ve's-sellem taam ederken taamın savtını ve tespihini işitirdik. Kuru hurma ağacı ki Mescid-i Nebevî'(de)dir ki, e'imme-i hadisın müttefiken rivâyetiyle Sahibî'n-.. sallallahu aleyhi ve's-sellem ona istinad buyurarak hutbe ve nasihat buyurur idi. Ashâb-ı kiram bereket ve kesrette uzak olanların mahrumiyetleri müşahede olduğu hasebiyle minber yapılması münasip emr-i Nebevî şerefsudur buyuruldu. Oraya sa'ud-ı Resulu's-sakaleyn olunca evvelki istinad buyurmuş olduğu cez' (ağaç kökü), savt-ı a'lâ ile ağlayıp firâk ve hasret-i Nebevî'yi gösterince Sahib-i şefaât efendimiz onu kucakladıkda inni* kat' oldu. Hasan Basrî (ö. 110/728) bu hadis-i nübüveyi temdid* ederken, ağlayarak, "Ya ibadullah kuru ağaç mekânet-i (kuvvet, güç) peygamberimiz sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimize eder, peygamber ... siz daha ehaksınız" derdi. Sema'-ı Nebevî'den mahrum olmaması için minber-i Nebevî sallallahu aleyhi ve's-sellem .. mescid-i Nebevî tevsikde* defin oldu. 654 senesi Ramaza-ı şerifinin evvelki gecesinde ihrâk olduğundan nâs üzere a'zâm-ı muhabbet olmuştur.

...den rivâyette, bir Arabî Sahib-i mu'cizât sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimizin sıdk-ı risâletine delil talep etti. "Var şu ağaca söyle, Resulullah seni da'vet ediyor." O şecer bunu işitince sağ ve sol, ön ve ardına temayül* ederek asulî* olan köklerini kat' ederek yerleri yarıp, köklerini sürüyerek tozları ile gelip, huzur-ı saadette durarak "Esselâmu aleyk ya Resulullah!" dedi. Arabî bunu görünce iman ile muayene*, "Şecer yerine gitsin!" yine uruklarını çekerek ve sürüyerek evvelki mevkiine gidip kâim olduğu görülünce "Bana izin ver, sana secde edeyim" dedi. Resul-i Rabbi'l-âlemin "...." Yani "Bir kimseye secde etmeyi emretmiş olsa idim, kadının kocasına secde etmesini emrederdim, Hakk Teâlâ ve Tekaddes'den gayrı secde olunmaz." dedi. Yed ve kademini pus etmeye ruhsat ve izin isteyip muvaffak olmuştur.

Enes (ö. 709) rivâyetinde, ehl-i Mekke Peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimizden ehl-i kitap bulunan benî İsrâîl ulemâsının tertibi üzere, eğer peygamber ise semâya* da emri takayyuz* olur. Zira yerde bulunan havârik sihir kısmındandır. Dediklerini teyeffün* eden ..dır. Küffar Kureyş gökteki Kamer'in ikiye ayrılmasını göstermesini

talep eylediler. ... şakke'l-kamer ile Ay'a işaret buyurunca Kamer ikiye ayrılarak Cebel-i Hirâ iki parçası beyinde olduğunu cümleten gördüler. Sahih-i Müslim'de, “.. inşikâk-ı Kamer merrateyn” diyor. “.....” Sahih-i Buhârî'de İbn Mesud rivâyetinde, bir vakit Peygamber-i zî-şan efendimiz beraber olarak su bulunmadı. Resul aleyhi's-selâm ashâb-ı kirama hitaben, “Kimin yanında fazla su kalmış ise bana talep edin” buyurdu. Biraz içilecek su getirildi, onu bir kaba döküp parmaklarıyla ma'an yed-i şerifini o kaba bıraktı. Parmakları arasından yerden nebean eder gibi sular aktı. İmam .. der ki, .. iki kol olup ekser ulemâ nefsi-i .. nirâne (nurlar, ateşler) nebeân mâ'i keyfiyetidir. İkinci kol, zâtında suyu Teâlâ ve Tekaddes ekser edip a'sâb-ı Nebevî'den feverân eder.

Sahihin'de Abdurrahman İbn Ebî Bekir'den (ö. 666) rivâyette, “Sahibi'l-mu'cizât efendimiz indinde 130 kişi bulunurduk. 1 sa' (kile) taam olup, bir de bir koyun kestik. O koyunun yüreğini ya ciğerini pişirdik. Allah'a kasem ederim ki o 130 kişiye o yürekten birer kat' verdim. Sonra Peygamber-i zî-şan sallallahu aleyhi ve's-sellem taam ve koyunun lahmini büyük iki kaba bıraktı. Cümlemiz ondan ekl ettik. O kısmı* da fazla kaldı. Deveye o zâdı (azık) yükledim” dedi.

Sahihin'de İmrân b. Husayn rivâyetle, “Bazı esfarda (seferde) Peygamber-i zî-şan efendimizle ma'an ashâb-ı kirama ziyâde susuzluk isabet etti. Ali b. Tâlib ile râvî'i hâdis İmrân b. Husayn irsâl ile “Gidip falan mekânda bir kadın bulacaksınız ki deve üzerinde su âleti olan .. büyük iki tulum su olacaktır” buyurdu ve bildirdi. Biz de o esiri* takip ederek o avradı tarif-i Peygamber-i zî-şan üzere bulduk. Getirmek istedikde ve mevki-i suyu sordukda, üç gün o .. o suyun mevki'inde olup // 548 // çadırlarına su götürür olduğunu beyân ve suyu onlara vermeyeceğini de ilâve edince cebren götürüleceğini teykin ile (iyice bildirme) .. huzur-ı Risâlet'e getirdiler. Ferâdanından* bazı suyu ind-i şeriflerinde olan bir kaba bıraktı. Ona senâ ve dua veya esmâ eyledi. Suyu aldığı ferâdanaya* iade edip kısm-ı esfelini içip nâsa emir ve irâde buyurup, herkes kırbasını getirip hiçbir kap kalmayarak cümlesini doldurdular.” Râvî-i hâdis İmrân b. Husayn dedi ki, “Kem (eksik) ve keyfiyetinden o tulumlar dolu olup hiç eksilmedi ve kadına hitaben ‘Biz senin suyundan bir şey almadık, işte senin suyun evvelki gibi tamamdır’ buyurarak tulumun aşağı ağzını rabt ile yedine teslim ve emr-i Nebevî üzere hurma ve zâd toplatıp kadının ..

doldurdular ve kadına biz ‘Biz senin suyundan bir şey almadık, işte senin suyun evvelki gibi tamamdır lakin esmâ bir katıyla Allah bizi saki* etti’ buyurdu. Kadın bunları alıp çadırlarına geldikde, bu kadar geç geldiğini kavmi sual eylediklerinde, ahvâl ve hikâyeyi tamamen bil-beyân “benî usâtî**” denilen zâtın yanına götürüp, mu’cizât-ı Nebevî i’tiraf etmiştir.” Ve bu hikâye başka vecihle ahvâl beyân edilir.

Müslim (ö. 875) rivâyetinde Sevbân (ö. 674) dedi ki, Cenâb-ı Hakk yeri* bana dürerek/devrederek* müşarîk ve muğar*beni* gördüm, yakîn benim ümmetimin mülkü ona bâliğ olacaktır. Ebû Dâvûd (ö. 889) rivâyetiyle, Hadîka dedi ki, “Birgün Peygamber-i zî-şân sallallahu aleyhi ve’s-sellem bize va’az etti. Kıyâmu’s-saata kadar olacak şeyleri tahdis buyurup (söyleyip) bir şeyi terk* etmedi. Bunlardan hıfz eden hıfz edip, terk eden unuttu. Dünya’nın müddeti münkazî (bitmiş) olunmayacaktır. Fitneyi kâid (süren, sevkeden) olanların isim ve babasının ismini ve kabilesinin ve memâlikini isimlerini tesmiye buyurdu. Hz. Yunus aleyhi’s-selâmın kavminin dediği vecihle âlâmet-i gadab zuhur ve nüzulü havfında Rabb’lerine iztiâzede (Allah’a sığınmada) ya Hayy Huseyn* lâ Hayy*, ve ya Hayy Muhyî’l-Mûmit, ve ya Hayy lâ ilâhe illa ente deyip, “Allahümme inne zunûbena azumet ve cüllet ve ente A’zamu ve Ecellü, fe if’al bina mâ ente ehlühü ve lâ te’al bina mâ nahnu ehluhu. Lâ ilâhe illâ ente subhâneke innî küntü mine’z-zâlimin ve ente erhamurrahimin. / Allahım! Günahlarımız büyük, fakat sen daha büyük ve daha yücesin. Bize şanına yakışır şekilde muamele et! Bizim amellerimize göre muamele etme! Senden başka ilâh yoktur. Ben muhakkak zalimlerden oldum. Ve sen merhametlilerin en merhametlisisin.”

Sual: Enbiyâ salavatullah se selâm aleyhim ecmâin hazeratına nisyan ve sehv ârız olması câiz midir?

Cevap: Bir kere akvâl ve efâl belâğiyede yani min tarafullah** ahkâm ve i’tikâdiye ve ‘ameliye tebliğine müteâllik ve akvâl ve efâlde haklarında vuku’-ı sehvin muhâliyetine bütün ulemâ-yı İslâm ittifak etmişlerdir. Çünkü ahkâm tebliğinde bir kerecik sehv ve nisyan vuku’u diğer tebliğattan ümmetin ref’ (lağv) etmeye kâfidir. Olmuş olacak şeylere dâir gerek vahyen ve gerek kendiliklerinden verdikleri haberlerde de ne ‘amden ve sehven, ne sıhhat ne farz halinde, ne rızâ ve ne gadap vaktinde halef etmeleri mümkün değildir. Tebliğ teâlluk etmeyen ef’al hakkında

ise akvâl-ı ulemâ mütehâliftir. ‘Amme-i ulemâ bunun derhal vahyen veya tarik-i ahiri ile kendilerine ma’lum olması şartıyla imkân vuku’una kâildirler. Nitekim Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi’s-selâm efendimizden birkaç defa vâki’ olan sehiv ve nisyan “..” yahut “..” “Benim unutmaklığım yahut unutturmaklığım ancak şeri’at ve kâide takriri için vâki’ olur.” Mantuk .. efrâd-ı ümmete tabi’ olarak nisyan ve sehiv ârız olduğunda ne yapmaları lazım geleceğini daha müessir olmak için fiilen ta’lim etmek hikmetine müsteniddir.

Ebu Hureyre’den (ö. 678) rivâyet olunan meşhur Zevâleddin* hadisinde, kâle ya Resulullah! Dört rekatlı öğle veya ikinci namazını kıldırırken, iki rekattan sonra selâm verdi. Bu hadis-i şerif tafsilatıyla ba’dehu* Zevâleddin* dedikleri bir zat var idi. ... diyorlar. Yahut ...dir. O zat “Ya resulullah! Unuttun mu yoksa namaz mı kısaldı?” diye sordu. Aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm efendimiz “Ne unuttum, ne kısaldı” buyurdu. Sonra “Zevâleddin’in* dediği kim?” diye soruldu. “Evet” denilince* hemen ileri varıp namaz eksik bıraktığını kıldırdı. Sonra selâm verdi. Sonra tekbir alıp secdeye vardı. Her vaktine* sücudu kadar veyahut daha uzun müddet secdede kaldı. Sonra başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra tekbir alıp yine secde etti. Sonra yine başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra selâm verdi.

Sure-i Ahzâb’da “فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ / fe lemma kada zeydun // 549 // مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لَكَ لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَرْوَاحِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا / minha vetaran zevvecna keha likey la yekune alel mu'minine haracun fi ezvaci ed'iyaihim iza kadav min hunne vetara, ve kane emrullahi mef'ula” vakta ki Zeyd zevcesinin istediği talakı icrâ etti, mü'minlere evlatlıklarının tatlik ettikleri zevcelerinde vebal ve müşkilât olmaması için, o kadını sana tezvic eyledik. Allah’ın emri her halde icrâ olunur. İşte, fiil-i Resul ancak şeri’at ve kâide takriri daha müessir olmak hükmüne mebni fiilen ta’lim buyurmuştur.

Salât-ı nisyanda Nebî ekmel-i salâtı tarke* ikinci rekatta selâm vermemi tâ* sefa-yı nefis olmayıp, lakin unutuldu, hadis-i sahihin buna delil. “....” Buyurduğu hüküm mâlâ nihaye mübeyyindir. “....” Bir rivâyette “....” Bu kelâm-ı Rabbanî olduğu gibidir. “وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ” / vemâ rameyte iz rameyte velâkinnallâhe ramâ” ve tamam.. Peygamber-i zî-şana ikramıdır. “....” buna imâ olduğu ümit olunur.

İmam Fahreddin Râzî (ö. 210) tefsirlerinde “Euзу billahi mine’ş-şeytani’r-racim, bismillahi’r-rahmanı’r-rahim, elhamdulillahi rabbi’l-âlemin, kelâm-ı şerifesinde dedi ki, cemi’ menhiyyât ve mahzurattan Allah Teâlâ hazretlerine istiâze olunduğu murad olduğu ssüphesizdir. Menhiyyât ise ya i’tikad veya a’mâl-i cevârih bâbından olduğu bî şekktir. Yalnız euзу billahi kelime-i ..lesi on bin ve daha ziyade mes’ele-i mühimmeyi şamildir” diyerek buyurur ki Sahib-i şeri’at sallallahu aleyhi ve’s-sellem efendimiz akâid-i fâside ve mezâhib-i bâtıla mevsuf 72 fırka olduğu ‘...’ hadis-i şerifiyle sâbit ve bu fırkanın herbiri bir mes’eleye muhtass olmayıp belki zâtullah ve sıfatullah ahkâm ve esmâullah mübahesete* müteallik ve cebr ve kader ve ta’dil* ve tecevüz ve sevap ve meâd ve va’d ve ‘abd ve esmâ ve ahkâm ve imâmet vesâir mesâil-i kesireye müteallik olup, fırka-yı dâlile olan 72 fırkayı bu mesâil-i kesire üzere tevzi’ olunca mübâlig-i ‘azime bâlig olup, fark-ı ümmette bu envân küllisi hâsıl olur. Bu ümmetten hariç fırka-yı dâlile 700’e karib olduğu meşhurdur. Bunların envâ’ dalâleti ilahiyata ve ahkâm-ı zevât* ve sıfata müteallik cemi’ mesâil akliyede* fırka-yı ümmet mecmu’ ve mevcut olan enva’-ı dalâlete zamm olunca, mecmu’u adet-i ‘azime bâlig olur. A’mâl-i bâtıla nehy vârid olan şeyin küllisinden ibarettir. Bu da ya ferâizde, ya haber-i mütevatirde, ya ahbâr-ı ehâdda, ya icma’-yı ümmette veya kıyas-ı sahihede olur. Bu menhiyyât şüphesiz binler üzerine zâid olur. Euзу billah ise bu envân cem’isinden istiâzeyi şamildir. Bir şeyden istiâze ise ancak müsteâzemine* ma’rifetten sonra temekkün eder ki, o şeyin bâtıl ve kâbih* olduğun ma’rifetinden sonradır. Bu târik ile euзу billah kavlimiz hakika-ı yakînle mesâilin ..dir. ve cemi’sine şâmil olduğundan 10 bin ziyade mesâil-i mühimmeyi şâmil olduğu bî iştibâhtır. Euзу billahda akâid ve a’mâle müteallik ve münasip olmayanı nefye işaret olduğu gibi bismillah kavlinde de i’tikad ve ‘amâliyyatta münasip olana işaretidir le* cemi’ akâid-i Hakk’a ve a’mâl-i sâfiyyeyi vukufundan sonra ma’lum olur. İsim ile kitap ve sünnetde mevcut esmâ-yı mukaddese // 550 // ... 1001 olup, bunların her birinden bahs-i mes’ele şerife-i âliyye olur. Ve müsemmaya ilim* ise müsemmayatın* bütününden ve sübutuna delâlet eden delâilinde ve nefyde tezekkür olunan şübehâtın* cevabında mesâil-i kesire olup mecmu’u bin kere ulufunda (binler) ziyâde olur ki Resulullah kavli-i şerifi de bu kadar binler mesâili câmi’dir.

Euzu billah, bismillah üzere takdiminin sırrı tehliye* temliye (doldurma) üzeredir ki, nazarı* tabib-i ecsâm gibi tabib-i kulûb evvela ahlâk-ı kâbihiyeyi tenkih (temizlemek) peyda eder. 'Akâid-i zâifeyi kulûb-ı mükedderden (kederden, sıkıntıdan) giderir. Sonra tâate kuvvet verici* ile .. ve tedâvi eder. Hususan Allah lafzı celile-i* Rahman ve Rahim sıfatı munzamm (ilave) olur.

Elhamdulillâhi Rabbi'l-âlemin ni'mete hamd mûna'amı ma'rifetinden sonra ancak olur. "وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا" / Ve in teuddu ni'metallahi la tuhsuha" aksâm-ı niâm temdid (devam ettirmek) ve ihsâdan (saymak) hâriçtir. Mesela, insan nefis ve bedenden mürekkeb olduğu ve tehallüfünde (uygunsuzluk) hükmillâh azze ce celle ashâb... bulduğu üzere ve münaki* envâi vardır. Bu miktar mezkur bahri-muhite nisbetle katre hükmünde olduğu şüphesizdir. Bununla insan hilkatinde on bin daha ziyade mesâil hikmet-i Rahman akşamı bilinir. Bu cümleye arş ve kürs ve etbâk-ı semavat ve ecâm-ı nirân (yıldızların ziyaları) sevâbit ve seyyarat ve bunların her birinin kader-i mahsus .. mahsus ve gayr-ı mahsus zamm olursa ve badehu bunlara ümmehât (esaslar, asıllar) ve mevaladat* ki cemâdat ve nebâtat ve hayvânât-ı esnâf (türler) ve akşamı zamm olursa mecmu'u bin kere bin mesâileyi şâmil olup, elhamdülillah kavli-i kerimi bin bin mesele-i mühimmeyi şâmil olur.

Âlem, Allah Teâlâ hazretlerinden gayrı külli mevcudattan ibarettir. Ve cisim üç kısım üzeredir. Müncizat* müfarakat* saffat*. Müncizat* iki olup ... eflâk ve kevâkib el ümmihât* mürekkebât mevâlid-i selâsedir (nebat, hayvan ve maden). Hâriç âlemde lâ nihâyet hâlâ bulunduğu delâil ile sabittir. Ve Cenâb-ı zül-kaddesine* hazretleri cemi' mümkinâta kâdirdir. Elhamdulillahi Rabbi'l-âlemindir. Euzu billahimine's-şeytani'r-râcim bismillahi'r-rahmanı'r-rahim elhamdulillahi Rabbi'l-âlemin kelâm-ı hikmet .. ne kadar binlerce mesâil-i mühimme-i şer'iâyı şâmil ve kâfil (kefil olan) olduğunu İmam Fahreddin Râzî (ö. 1210) Tefsir-i Kebir'inde tasrih ve bî hesap kavâidi beyan etmiştir.

كَلُمَا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ / Kalu subhaneke la ilme lena illa ma allemtena inneke entel alimul hakim." Bu âyet-i kerime havf-ı âzim ve karh-ı* âzim bulunur. Havf-ı âzim ahvâl-ı zamâirden Cenâb-ı Teâlâ ve tekaddes hazretlerine bir şey hâfi değildir. Öyle ise

tasfiye-i bâtında insana içtihad vacip olur. Halâikin itlâi için (huyların zuhuru için) mâsiyeti terk edip Hâlık'ın itlâında terk etmemek havf-ı âzim vardır. Süleyman b. Ali etti. Süleyman dedi ki "Halvette Allah'a isyan ettiğinde seni görmez zannedersen muhakkak kâfirsin. Seni görür zannedersen muhakkak emr-i âzime cür'et ettin." Hatim el-âsım* dedi ki "Üç ahvâlden nefsinı tathir et; hevâric ile âmelinde Allah'ın nazarını sana hatırla, söylediğin vakitte Allah'ın seni işittiğini hatırla, sükûtun ve .. ile âmil (işleyen) oldukça Allah'ın seni bildiğini hatırla."

Zil* Cenâb-ı Hakk celle âlâ buyurur "... // 551 // her bir ârif âlemdir. Lakin her bir âlem ârif değildir. Zira ma'rifet tasavvur-ı ilim tasdiktir. Ebdan (bedenler) üzere ruhun tekaddümü (geçmiş bulunma) demek sülb-ü Âdem aleyhi's-selâmdan ... zerre* uluhiyeti ikrar ve rububiyeti iğrak* etmiştir. Alâka-i zulmet-i bedeniyye ile mevlasını nisyân etmiş, zulmet-i bedenden haviye-i* cisimden mütehallis (kurtulan) nefesine avdetinde Rabb'isini ârif olur. Bu edmân* ve idrake bî iştibâh ârif denir.

“وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ” / Ve sahhare lekum ma fis semavati ve ma fil ardi” âyet-i kerimesinde, ekser mahlukât insanın menfaati için hâlk olduğu şeye teşbihendir*. Hz. Âdem aleyhi's-selâm 10, Şit aleyhi's-selâm 50, İdris aleyhi's-selâm 30, İbrahim aleyhi's-selâm 10 suhuf-ı mutahhara inzâl buyurulmuştur ki kulların ıslahına, kötü huyu terk ve güzel huyu insanlar tahsil ve elde etmek hikmetine mebni şerâiyyi-i mutahhara inzâl buyurulmuştur.

“ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُم مِّن بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدَّ قَسْوَةً” / Summe kaset kulubukum min ba'di zalike fe hiye kel hicareti ev eşeddu kasveh” kulübün taştan daha kasveh olduğunu beyân, kalbe ârız bir şey olunca 'adem-i te'sirde hücre teşbih olunmuştur. Delâil ve âyât ve abr** (söylemeden bir şeyi düşünmek) mütalaasından elbette kalbin müteessir olmak şânındandır. Kalbin te'siri de istikbar (önemseme) ve temerrüd (inad) ve .. terk ve Allah'tan havf ve Allah'tan hudû ve taati izhardan ibaretir. Ve kalbin zefn* (dans etmek) nâs ve galbaza** olduğu mübeyyen âyet-i kerime “كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِي تَقْشَعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ” / kitaben mutesabihen mesaniye takşairru minhu culudullezine yahşevne rabbehum” haşyetullah musarrahtır ve münşeardır*. “خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ” / Hatemallahu ala kulubihim ve ala sem'ihim,

ve ala ebsarihim gışaveh” âyet-i kerimesinde hatem-kalp küffarda hâlk-ı küfür ve bazıları indinde bir dâiyeyi hâlkıdır ki kudret inzıamında mecmu’u kudret ma’en küfrün vuku’u icabına sebep olur.

Binaenaleyh, e’ali ibâd Allah’ın mahlukudur. Müslümanlar müttefiken ta’zib-i küffar (küffara eziyet) Allah’tan ..dır dediler. Zira tevatüren Resul aleyhi’s-selâtu ve’s-selamdan gadâbın vuku’u nakil olunup inkârı Resul’ü tekzib olur. Mu’tezile vesâir fırka ve mensufun* bazı ikâbın ebediyetini nefyde delâil-i kesire âyât ve ehâdis iradıyla temessük (hüccet ve delil izhâr etme) ve şüpheleri fâide vermemiştir. Zira bu mes’ele de hasen ve kubh mes’elesinden tevellüd etmiştir. Ekser sahâbe ve ta’biin ve ehl-i sünnet ve’l-cemaat dediler ki, Subahane ve Teâlâ bazı me’asi bazı isabetten afv eder olduğunu biz kat’en deriz. Âle’t-tabiin her ehad hakkında tevakkuf ederiz. Ondandır afv eder etmez bilmeyiz* bir müddet onlardan birini gadabında olup, belki gadabı kat’ olup ebeden muazzeb olmadığına ve Allah Teâlâ etmeyeceğine* biz kat’en* deriz. Mukâtil b. Süleymân (ö. 767) onlara vaîd yoktur diyor. ... ve Hâlidî* vaîd mutlak diyor. Cumhur ve Mu’tezile ve Havâric vaîd müebbedir* diyorlar. Müznib (günahkâr) zünubundan tevbe ibâdât-ı müstakbale ile iştigalden mukaddemdir.

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ / Fe telekka ademu min rabbihi kelimatın fe tabe aleyh” âyet-i kerimesinde Hz. ümmü’l-mü’minin Aişe radiyallahu anhdan rivâyette “..../Allâhümme inneke ta’lemü sırrî ve alâniyyetî fekel me’ziratî ve ta’lemü hâcetî fe-e’tınî sü’lî ve ta’lemü mâ fî nefsi fağfirlî zünûbî Allâhümme innî es’elûke îmânen yubâşiru kalbî ve yakînen sâdikan hattâ e’leme ennehû len yusîbenî illâ mâ ketebtehû aleyye ver-rıdâ bimâ kassemtahû lî (yâ zel-celâli vel-ikrâm) / Ey Allah’ım! Şüphesiz ki, Sen benim gizli ve açık her şeyimi bilirsin; o halde özrümü kabul et. İsteğimi bilirsin; öyleyse dileğimi ver. Nefsimdekini bilirsin; benim günahlarımı bağışla. Ey Allah’ım! Ben Senden kalbime işleyen bir iman isterim ve öyle doğru bir yakın (şüphesiz inanç) isterim ki; o sayede ben, başıma ancak senin bana yazdığın şeylerin gelebileceğini bileyim. Ey Celal ve ikram sahibi olan Allah’ım! Senden bana taksimine rıza vermeni dilerim.” Hz. Âdem aleyhi’s-selâma vahiy buyurup, senin dinini tahkik mağfîret buyurdum. Senin zürriyetinden birisi bu dua ile, ki sen dua ettin, elbette getirir ise // 552 // günahını afv hemum* ve ğumumun* keşf ve

göz önünden fakrı nez' (çekip almak) edip, murad etmediği dünya ona elbette gelir, diye vahyolunmuştur.

لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُدْبُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ / lem ekul lekum inni a'lemu gaybes semavati vel ardı ve a'lemu ma tubdune ve ma kuntum tektumun” bu gaybdan murad hâlk olunmazdan evvel Âdem aleyhi's-selâmın ahvâlini âlim idi. Bu ise eşyanın hudûsundan evvel Sübahane ve Teâlâ hazretleri eşyayı bildiğine delildir. “... / innellezine .. ez-zâhir ve'l-bâtın ve'l-vâfi'* ve'l-mündâfi'*” ma'nasınadır. İmam Gazalî (ö. 1111) rahimehullah dedi ki, tevbe terettüble (netice olarak) üç şeyin tahkikidir: ilim, hâl ve âmel. İlim, rahmet-i Rabbi celle âzimetehu ile abd beyninde zünûbun hicâb olan .. bilmektir. Mahbubun kuvvetinden bu ma'rifetten kalbin teallüm* ve .. nedmdir*. Bu elem te'kid (kuvvetleştirme) edince irâde-i câzim (kat'i karar veren) hâsıl olur. Dünyanın terkine hâl denir. İstikbâle teallukunda* ahir ömre kadar mahbubun kuvvetinden o fiili terkine azmetmektir. Ve mazide mânâne**yi haber ve kazâdır. İlim ile yakın tam olup nur ile zünûbun semm* mühlet olduğuna mutali' olur. Bu nur nâr nedm icap edip kalbin bununla teallüm (kederlenme) olup bu nirandan (ateşler) ... irâdesi kalbinde menbaat*-ı muhabbet olur. Bu üçünün mecmuuna tevvabe denir.

İmam ... dedi ki, tevbede zenbi terk, mâ.. nedm, .. avdet etmemeye azm ve kasd etmektir. Tevbenin kabulü sevâb-ı âzim ve bu sebeple zünûbun mağfiretini muciptir. Sevap olduğu mübalağa .. her vakit tevbeyi kabul olduğunu bildirir. “.....” sonra Hz. Ali radiyallahu anh bu âyeti okudu; “وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ / Vellezine iza fealu fahişeten ev zalemu enfusehum”

İlim eşref olduğu beyânında kitabullahda esmâ-i şerifesi Hayât “....” Ruh “وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا” / Ve kezalike evhayna ileyke ruhan min emrina” Nur “اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” / Allahu nurus semavati vel ard” İlim mütalaası üç türlü olur: kalbiyle mütefekkir ve lisanıyla muabbir (mana çıkaran) ve beyanıyla musavvir (tasvir eden). Hz. Ali rivâyetinde ilmin ayn'ı ..den, lâm'ı lütfundan, mim'i ..dandır. “وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً / ve enzele mine's-semâi maen” âyette ilim suya benzetilmiştir. Su dört türlüdür: mâi-matar (yağmur suyu) ve mâi-seyl (sel suyu) ve mâi-fenât* ve mâi'l-ayn (göz yaşı). Ulûm da dört türlüdür: ilm-i zühd, mâi-matar gibi

olup gayyar-ı* hevâ eylemektir ve sâfi nüzul eder. Kezâlik ilm-i zühd sâfi olup tama' ile mükerrer olur. İlm-i bid'at, mâi-seyl gibi. İhyâyı öldürür, halkı helâk eder. Kezâlik ilm-i bid'a böyle şer'an* öldürür ve helâk eder. İlm-i fıkıh, mâi.. gibidir. Hafıyla* mâ ziyâde olduğu gibi ..tıyla fıkıh ziyâde olur. İlm-i tevhid, mâi-ayn gibidir. Bulutun* olmasın* için tahriki caiz değildir. Yine böylecesine keyfiyetullah caiz değildir ve .. olmaz. Zira küfrü icap eder. Akıl .. gibi, ilm-i şecer gibi, .. semer gibidir. Beniyyede* i'tidal mizaç şart olmadığından hayy ile meyyit anlamakta beraberdir.

// 553 // Kur'ân-ı âzîmü's-şanda Elif-Ba Tertibi ve Hurufu Üzere Cedvel Edilip Gayet Suhuletle Süver-i Kur'âniyyede Mesâil-i Şer'iyye Bulunması Mübeyyin İzahat Beyânındadır

Bâb-ı Elf

Allah

Fatiha* suresinde iki, Bakara iki*, Âl-i İmrân on dört, Nisâ on beş, Mâide yedi, En'am 20* A'raf 20*, .. yedi, Yunus on, Hud altı, Yusuf bir, Ra'd yedi, İbrahim yedi, Hicr beş, Nahl on beş, İsrâ yedi, Kehf sekiz, Meryem üç, Taha yedi, Enbiyâ üç, Hac dokuz, Mu'minun beş, Nur dört, Furkan yedi, Şuara beş, Kasas dört, Ankebut sekiz, Lokman beş, Secde altı, Sebe' iki, Fâtır yedi, Yasin dokuz, Saffat altı, Sad on, Zümer on altı, Mü'min dört, .. Secde altı, Şura yedi, Zuhuruf beş, Duhân üç, Câşiye dört, Ahkâf üç, .. sekiz, Feth beş, Kaf altı, .. dört, Tur iki, en-Necm altı, Kamer üç, Rahman beş, Hadid üç, Mücadele dört, Haşr iki, Saff bir, Münafikun bir, Teğabun dört, Talak iki, Mülk sekiz, Nun üç, Nebe' iki, ve'n-Nâziat iki, Mutaffifin bir, Buruc üç, Târık iki, Âlâ* iki, Fecr üç, Şems üç, Tin bir, Âlâk bir, .. üç, Hümeze bir, İhlâs iki.

Şer'iat Ahkâmından Abdest; Mâide'de altıncı âyet,

... Enfal'de altmış birinci âyet,

Ahiret; Fatiha'da üç, Bakara'da sekiz, Âl-i İmrân dört, Nisâ bir, En'am bir, Tevbe bir, Yunus iki, Ra'd dört, İsrâ bir, Meryem yedi, Hac bir, Şuâra iki, Mü'minun iki, Nahl üç, Kasas iki, Sebe' bir, Saffat iki, Zümer üç, Saffat iki, Şura bir, Duhan üç, Câşiye dört, Kaf dört, Zâriyat bir, Rahman iki, Vâkıa dört, Hadid üç, Teğabün iki, Mülk üç, Nun iki, Hakka iki, Meâric dört, Müderris beş, Mürselât dört, ... iki, Abese iki, Tekvir dört, İnfitar

dört, Mutaaffîn iki, İnşikak üç, Ğaşiye iki, Fecr iki, Beled iki, Leyl iki, Tin bir, Âlâk iki, Beyyine iki, Zelzele iki, Mâun bir. Adak; Âl-i İmrân bir, Hac bir, Dehr* bir. Âdem; Bakara iki, Âl-i İmrân iki, Nisâ bir, Mâide bir, A'raf altı, İsrâ üç, Kahf bir, Meryem bir, Taha bir, Sad iki.

Elem ve Sânem*; Bakara iki, Nisâ bir, Nur bir, .. bir, Mülk bir, Mutaaffîn iki. And; Bakara iki, Mâide üç, Nahl iki, Tahrim on iki. Av; Mâide'de beş. Ay; Yasin bir, Kamer bir. Aylar; Bakara dört, Tevbe dört. İbrahim; Bakara yedi, Âl-i İmrân yedi, Nisâ üç, En'am beş, Tevbe iki, Hud iki, Yusuf iki, İbrahim iki, Nahl iki, Meryem üç, Enbiya iki, Hac dört, Şura iki, Ankebut dört, Saffat bir, Şuara* bir, Zuhurf iki, Zâriyat iki, Necm bir, Hadid bir, Mümtehine iki, Âlâ bir. İttihad; Âl-i İmrân bir, Etfâl bir, Şura bir, Abzab iki. Hendek Gazvesi; Uhud Gazvesi; Âl-i İmrân on bir. Ahmed; sure-i Sa'f'da bir. ..; Âl-i İmrân iki, Tevbe bir, Hucurat bir. İdris; Meryem iki, Enbiya bir. Ezan; Mâide iki, Cuma'a bir. Isbât*; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, A'raf bir. İstikamet; Sad iki, .. Secde bir, Şura iki, Ahkâf bir. İshâk; Bakara üç, Âl-i İmrân üç, En'am bir, Hud bir, Yusuf iki, İbrahim bir, Enbiya bir, Ankebut bir, Saffat iki, Sad bir. İsrâf; isrâ iki, Furkan bir. İsrâil Oğulları; Bakara on üç, Âl-i İmrân üç, Mâide on bir, A'raf sekiz, Yunus dört, İsrâ beş, Taha üç, Şura beş, Kasas üç, Secde iki, Mü'minin bir, Duhân iki, Câşiye iki, Sâf iki. Esirlere Muamele; Etfâl iki, .. bir. İslâm'ın Mübâdelesî*; Fâtîha sure-i şerifesi. Esmâ-i Hüsnâ; A'raf bir, İsrâ bir, Taha bir, Haşr bir. İsmâil; Bakara yedi, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, En'am bir, İbrahim bir, Meryem iki, Sad bir. ..; Bakara bir, Ashâb-ı Kehf; Kehf iki. A'raf; A'raf üç. Amel Defteri; İsrâ dört, Kehf bir, Hac bir, Zümer bir, Câşiye iki, Kamer iki, Vâkıa iki, tekvir bir, Mutaaffîn dört, // 554 // İnşikâk iki. İktisadi Esâret*; Haşr bir. Elesti bi Rabbiküm; A'raf iki. Elvâh; A'raf üç. İlyas*; En'am bir, Saffat iki. Elyasa; En'am bir, Sad bir. Emanet; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Mü'min iki, Meâric bir. Emr-i bi'l-ma'ruf ve Nehy-i ani'l-münker; Âl-i İmrân üç, Mâide bir, A'raf bir, Tevbe bir. Süt Emzirme; Bakara bir, Talâk bir. Ümmi; Âl-i İmrân bir, A'raf iki, Cuma'a bir. İncil; Âl-i İmrân üç, Mâide beş, A'raf bir, Tevbe bir, Meryem bir, Feth bir, Hadid bir. İnsan; Bakara beş, Âl-i İmrân bir, Nisâ iki, En'am iki, A'raf iki, Yunus iki, Hud üç, İbrahim iki, Nahl on, İsrâ yedi, Kehf bir, Taha bir, Enbiya iki, Hac altı, Mü'min üç, .. Secde iki, Şura iki, Zuhurf iki, Mü'minin üç, Furkan bir, Ankebut dokuz, Lokman üç, Secde iki, Ahzab bir, Fâtır iki, Sebe' bir, Yasin iki, Saffat bir, Zümer üç, Ahkâf bir, Hucurat bir, Kâf iki, en-Necm bir, Rahman beş, Vâkıa iki, Hadid

bir, Haşr bir, Teğabun bir, Mülk bir, Meâric iki, Müderris bir, Kıyame beş, Dehr* üç, Mürselat iki, Nebe' iki, Abese iki, İnfitar iki, İnşikâk bir, Târik iki, Fecr üç, Beled iki, Leyl bir, Tin iki, Âlâk üç, Âdiyât üç, Asr iki, Nâs suresi beş. Ensâr; Bakara bir, Tevbe iki, Haşr bir, Munafikun bir. Evâmir-i Âşere; En'am iki. Örtünme; A'raf dört. Ödünç Verme; Bakara iki, Mâide bir, Hadid iki, Teğabun bir. Oruç; Bakara dört, Nisâ bir, Mâide iki, Meryem bir, Ahzâb bir, Mücadele iki. Uğursuzluk; A'raf bir, İsrâ bir, Nahl bir, Yasin beş. Oğulluk; Nisâ bir, Ahzâb iki. Ölüm; Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, Enbiya bir, Ankebut bir, Zümer bir, Câşiye bir, Kaf bir, Mülk bir, Cuma'a bir, Münafikun bir, Müderris bir. Evliyaullah; Yunus iki. Evlenme; Bakara iki, Nisâ sekiz, Mâide bir, Nur üç, Ahzâb iki. Ehl-i Kitap; Bakara beş, Âl-i İmrân on beş, Nisâ sekiz, Mâide on bir, En'am bir, Râd bir, Ankebut bir, Ahzâb bir, Zuhuruf bir, Hadid iki, Müderris bir, Beyyine iki, İblâ*; Bakara iki. İman ve Âmel-i Salih; Bakara üç, Âl-i İmrân bir, Nisâ üç, Mâide üç, A'raf bir, Yunus bir, Hadid bir, Nahl bir, Meryem iki, Taha bir, Enbiya bir, Hac üç, Nur bir, Furkan bir, Ankebut üç, Rum iki, Lokman bir, Secde bir, Sebe bir, Ahzâb bir, Sad bir, Mü'min üç, Şura iki, Câşiye iki, .. bir, Feth bir, Talâk bir, İnşikâk bir, Buruc bir, Tin bir, Beyyine bir, Asr bir. Eyub; Nisâ bir, En'am bir, Enbiya iki, Sad iki. ..; Dehr* iki, İnfitar iki, Mutaaffin iki.

Bâb-ı Ba'

Bayram Namazı; Âlâ bir, Kevser bir. Bahtlı ve Bahtsız; Hud iki, Vâkıa iki. Bedir Kebir* Muharebesi; Âl-i İmrân beş, Etfâl sekiz. Bedir Suğra Gazvesi; Âl-i İmrân iki. Biât-ı Rıdvân; Feth bir. Benî Kurâyza Gazvesi; Etfâl bir, Ahzâb iki. Benî Nâdir Gazvesi; Haşr dört. Buzağıya Tapmak; Bakara beş, Nisâ bir, 'A'raf üç, Taha iki. Boşanma Talâk; Bakara beş, Nisâ dört, Ahzâb dört, Talâk dört. Büyü ...; Bakara bir. Büyücüler; A'raf iki, Yunus iki, Taha iki, Şuâra iki. Buyurulan* Ferman Sahibine İtaat; Nisâ bir. Buyurulan* Sahiplerine Müracaat; Nisâ bir. Binek*; Nahl bir, Sad bir.

Pa harfi Bâbı; bunlar puta tapanlar, Nisâ iki, Mâide bir, En'am üç, A'raf üç, Tevbe beş, Yunus bir, Yusuf bir, Nahl bir, Meryem üç, Furkan iki, Şuâra on, Kasas üç, Yasin iki, Ahkâf bir, Necm üç, Nuh bir, Tağut maddesinde gelecek. Periler; En'am üç, A'raf bir, Hud bir, Hicr bir, Nahl bir, Sebe iki, Saffat bir, .. Secde iki, Ahkâf iki, Rahman üç, Cin üç, Nâs bir. Peygamberlik; En'am bir, Hadid bir, Cuma'a bir. Peygamberler; Bakara dört, Âl-i İmrân sekiz, Nisâ beş, En'am yedi, Mâide bir, A'raf iki, Yunus üç,

Yusuf iki, R'ad dört, İbrahim dört, Nahl üç, İsrâ iki, Kehf bir, Meryem bir, Enbiya dört, Hac bir, Mü'minun iki, Şura iki, Furkan dört, Kasas bir, Rum bir, Ahzâb bir, Sebe iki, Fâtır iki, Yasin bir, Saffat dört, Sad iki, Zümer iki, Mü'min beş, .. Secde bir, Zuhuf iki, Duhan bir, Ahkâf bir, Hadid iki, Talâk bir, // 555 // Mülk iki, Mürselat bir. Peygamberlerin Evladü'l-'azm* Olanlar; Ahzâb bir, Şura iki, Ahkâf bir. Peygamberlik Davasında Olanlar; sure-i'l-En'am'da. Peygamber Sallallahu aleyhi ve's-sellem; Bakara on, Âl-i İmrân on, Nisâ on bir, Mâide yedi, En'am on üç, 'A'raf yedi, Etfâl sekiz, Tevbe on yedi, Yunus dokuz, Hud üç, R'ad üç, Hicr on üç, İsrâ on üç, Kehf yedi, Taha dört, Enbiya sekiz, Hac bir, Mü'minun beş, Nur iki, Furkan on bir, Şuâra üç, Nahl üç, Kasas beş, Ankebut sekiz, Rum üç, Secde iki, Ahzâb on altı, Sebe altı, Fâtır üç, Yasin dört, Saffat iki, Sad dört, Zümer yedi, Mü'minun iki, .. Secde üç, Şura dört, Zuhuf beş, Duhan üç, Câşiye bir, Ahkâf dört, .. bir, Feth sekiz, Hucurat üç, Kaf iki, Zâriyat üç, Tur beş, Necm üç, Kamer bir, Mücadele yedi, Haşr iki, Cuma'a bir, Saff bir, Hadid üç, Mümtehine bir, Teğabun bir, Talâk bir, Tahrim dört, Nun dört, Hakka iki, Meâric bir, Cin iki, Müzemmil altı, Müderris iki, Kıyamet iki, Nebe' iki, Nâziât iki, Abese iki, Âlâ iki, Gâşiye iki, Beled iki, Beyyine bir. .. ve İnşirâh ve Âlâk sureler.

Bâb-ı Nâ

Tabut* Sekine; Bakara bir. Tabiin; Nur bir. Tebî'; Duhan bir, Kâf bir. Tebük Seferi; Tevbe dokuz, Hadid bir. Teslis*; Nisâ bir, Mâide bir. Ticaret; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Nahl bir, İsrâ bir, Rum bir, Fâtır bir, Câşiye bir, Cuma'a bir, Müzemmil bir. .. A'mel; A'raf bir, Enbiya bir, Mü'minun iki, Kâria iki. .. A'dalet; Şura bir, Rahman iki, Hadid bir. ...; En'am bir, A'raf bir, Hud bir, İsrâ bir, Şuâra iki, Rahman bir. ...; Nur üç, Ahzâb beş, Takva; Âl-i İmrân iki, Hucurat bir. Tekrar Verilme* Hayat; Bakara dört, Âl-i İmrân iki, En'am üç, A'raf üç, Nahl iki, İsrâ üç, Kehf üç, Meryem bir, Taha bir, Hac iki, Mü'minun üç, Neml dört, Rum iki, Secde bir, Sebe iki, Fâtır bir, Yasin iki, Saffat iki, Sad bir, Zuhuf bir, Duhân iki, Câsiye iki, Kaf dört, Necm bir, Vâkıa iki, Mücadele iki, Tegabun iki, Nuh bir, Cin bir, Kıyamet üç, Mürselat iki, Nâziat iki, Abese iki, Muttaffifin iki, Târik iki, Âdiyât iki, Zelzele iki. Teklif; Bakara bir, Hac bir, Ahzâb bir, Talâk bir. ...; Mâide bir, .. bir, Müderris bir. Temessüller*; Bakara on, Âl-i İmrân bir, A'raf iki, Yunus üç, R'ad bir, İbrahim iki, Neml üç, kahf üç, Hac bir, Nur iki, Rum bir, Zümer

bir, .. Secde bir, Câsiye bir, Hadid bir, Haşır üç, Cuma'a bir, Tahrim iki, Mülk bir, Nun iki. Tevbe; Nisâ iki, Nahl bir, Tahrim bir. Tevârus*; Bakara dokuz, Âl-i İmrân beş, Mâide altı, En'am iki, A'raf bir, Tevbe bir, Hud bir, İsrâ iki, Enbiya bir, Mu'minun bir, Kasas iki, Secde bir, Saffat bir, Mü'min bir, Füssilet bir, Câsiye bir, Ahkâf iki, Feth bir, Necm bir, Saff bir, Cuma'a bir. Tevekkül; Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, Mâide bir, Etfal bir, Tevbe iki, Yunus bir, Hud bir, Furkan bir, Şu'ra bir, Neml bir, Ahzâb bir, Zümer bir, Mücadele bir, Tegabun bir. Teyemmüm; Mâide bir, Nisâ bir.

Bâb-ı Cim

Casusluk; Hucurat bir. Cibril Ruhü'l-Kudüs; Bakara dört, Mâide bir, Nahl dört, Meryem üç, Şu'ra bir, Necm iki, Tahrim bir, Tekvir bir, Meâric bir, Kadir* bir. Cimri yani Hasis; Âl-i İmrân bir, Nisâ iki, Tevbe üç, İsrâ iki, .. iki, Hadid bir, Haşır bir, Leyl bir. Cuma'a Namazı; Cuma'a iki. Cuma'a Ertesi Günü; Bakara bir, Nisâ bir, A'raf bir, Nahl bir. Cenaze Namazı; Tevbe bir. Cinayet; Bakara dört, Nisâ iki, Mâide altı, Neml bir, İsrâ iki, Hac bir, Şu'ara iki. Cennet Uçmak; Bakara altı, Âl-i İmrân altı, Nisâ üç, Mâide üç, A'raf üç, Tevbe beş, Yunus üç, Hud bir, R'ad üç, İbrahim bir, Hicr bir, Nahl bir, Kehf iki, Meryem iki, Taha bir, Hac iki, Şu'ra iki, Mu'minun bir, Ankebut bir, Lokman bir, Fâtır iki, yasin iki, Saffat dört, Sad iki, Zümer üç, .. Secde iki, Zuhuf iki, Duhân bir, .. , Feth iki, Kaf iki, Zâriyat bir, Rahman iki, Tur bir, Vâkıa iki, Hadid iki, Mücadele bir, Saff bir, Tegabun bir, Talâk bir, Nun bir, Hakka iki, Meâric iki, Müderris iki, Kıyamet bir, Dehr* iki, Kamer bir, Tahrim bir, Nâziyât bir, Tekvir bir, Enbiya bir. Cehennem Tamu; Bakara bir, Âl-i İmrân üç, Nisâ dört, En'am bir, A'raf yedi, Enfal bir, Tevbe iki, R'ad bir, İbrahim dört, Hucurat iki, Nahl bir, Kehf iki, Meryem üç, Taha bir, Enbiya üç, Hac iki, Furkan iki, Şu'ra iki, Ankebut iki, Fâtır bir, Yasin iki, Saffat üç, Sad iki, Zümer dört, Mü'min üç, Duhân bir, Câsiye bir, .. Secde iki, Feth iki, Kaf iki, // 556 // ve et-Tur* iki, Rahman bir, Vâkıa iki, Mücadele bir, Tegabun bir, Mülk iki, Hakka iki, Meâric iki, Müderris beş, Mürselat iki, Nebe' iki, Nâziyât iki, Tekvir bir, Ğâşiye iki, Fecr bir, Beyyine bir, Kâria' bir, Tekâsür bir, Hümeze beş. Cihat .. ; Bakara altı, Âl-i İmrân beş, Nisâ dokuz, Etfal dokuz, Tevbe on dokuz, Hac üç, .. dört, Hucurat bir, Mümtehin üç, Saff iki, Tahrim bir, Müzemmil bir. Cihad-ı Ma'nevi; Ankebut iki.

Bâb-ı Çim*

Çıkmak*; Yasin bir, Vâkıa iki. Çıkış Verme; Hucurat bir, Hümeze bir. Çöl Arapları; Tevbe beş, Hac bir, Feth iki, Hucurat üç.

Bâb-ı Ha

Hudud; Nisâ iki, Mâide dört, Nur/Tur dört. Hac; Bakara beş, Âl-i İmrân iki, Mâide üç, Tevbe bir, Hac üç. Hudeybiye Müsalemesi; Mümtetine bir, Fetih suresi. Hesab; En'am bir, Enbiya iki, Saffat bir, Sad iki, Hakka bir, .. bir, İnşikâk üç, Ğâşiye bir, Zelzele iki. ... ; Tahrim üç. Hukuk; Nisâ bir, A'raf bir, Şu'ra bir ve zâif* maddesinde. Hüküm; Nisâ iki, Mâide bir. Hikmet; Bakara sekiz. ... ; Bakara bir. Huneyn Gazvesi; Tevbe iki. Havariyyun; Âl-i İmrân iki, Mâide iki, Hadid bir, Saff bir.

Bâb-ı Hâ

Hainlik*; Enfal. Hâc; Nisâ bir. Hıristıyanlar; Bakara dört, Âl-i İmrân altı, Mâide on bir, Tevbe üç, Yunus bir, Meryem bir, Zuhurf bir, Hadid bir. Hadsizlik*; Mâide bir, Yusuf iki. Hâd/Hâz*; Kehf iki. Hâzf; Buruc iki. ... ; Nisâ bir, Hadid bir. Hayber Fethi; Fetih dört.

Bâb-ı Dâl

Davud; Bakara bir, Nisâ bir, Mâide bir, En'am bir, İsrâ bir, Enbiya iki, Neml iki, Sebe iki, Sad üç. Dâbbetü'l-arz; Neml bir. Dünya dirliği; Bakara iki, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, En'am iki, Yunus iki, Hud bir, R'ad bir, İbrahim bir, Neml bir, Kehf üç, Taha iki, Kasas iki, Ankebut bir, Rum bir, Fâtır bir, Mü'min bir, Şuâra bir, Zuhurf bir, Ahkâf bir, .. bir, Hadid bir, Tegabun bir. Dikili taş; Mâide iki. Din; Bakara altı, Âl-i İmrân dört, Nisâ bir, Mâide dört, En'am iki, A'raf bir, Tevbe bir, Yunus iki, Yusuf bir, İsrâ bir, Enbiya bir, Hac bir, Mu'minin iki, Nur bir, Rum iki, Sebe bir, Fâtır bir, Saffat bir, Zümer iki, Mü'min iki, Şuâra bir, Fetih bir, Saff üç, Beyyine iki, Nasr bir. Din ..; Hadid bir. Dine Da'vet Yolu; Nahl bir. Dinden Dönme; Nahl/Neml* bir, .. bir, Buruc bir.

Bâb-ı Zâl

... ; Saffat iki. .. ; Sad iki, Fûru'un bahsinde. Zülkarneyn; Kehf iki. Zül..; Bakara bir, Enbiya bir, Sad iki*. Zün-nun Yunus; Nisâ bir, En'am bir, Yunus bir, Enbiya bir, Saffat iki, Nun iki.

Bâb-ı Râ

Res*; Furkan bir, Kaf bir. Ramazan; Bakara bir. Ruh; İsrâ bir. Ruhbanlık; Hadid bir. ... ; Bakara bir.

Bâb-ı Zâ

Zebâniler; Duhan iki, Tahrim bir, Müderris bir, Nebe bir, Âlâk bir. Zebur; Nisâ bir, İsrâ bir, Enbiya bir. Zakkum; Saffat iki, Duhan bir, Vâkıa bir. Zekât; Bakara yedi, Âl-i İmrân bir, Nisâ iki, Mâide iki, A'raf bir, Enfal bir, Tevbe altı, Meryem bir, Enbiya bir, Hac iki, Mu'minun bir, Nur iki, Nahl bir, Rum bir, Lokman bir, Ahzâb bir, Fussilet bir, Zâriyat bir, Meâric iki, Beyyine bir, Mâun bir. Zekerıyya; Âl-i İmrân iki, En'am bir, Meryem iki, Enbiya bir. Zina; Nisâ beş, Mâide bir, İsrâ bir, Mü'min bir, Nur iki. Zeyd ve Zeynep; Ahzâb üç.

Bâb-ı Sin

Sûizân; Hucurat bir, Sual; Nisâ bir, A'raf bir. Sed; Kehf iki. Sidretü'l-Münteha; ve'n-Necm iki. Sarhoş; Nisâ bir. Sa'y; Kasas bir, Necm iki, Dehr* bir. Sefine*; Nisâ bir. Selâm; Nisâ bir, Nur bir, Meryem bir, Neml bir, Kasas bir, Ahzâb bir, Yasin bir, Vâkıa bir, Mücadele bir. Süleyman; Bakara bir, Nisâ bir, En'am bir, Enbiya dört, Neml iki, Sebe iki, Sad iki. Sinagog Havra; Hac bir. Seyl.. ; Sebe bir.

Bâb-ı Şin

Şairler; Şuâra iki. Şaka; Hadid bir. Şarap; Bakara bir, Mâide iki. Şuayb; A'raf iki, Hud iki, Hicr bir, Şu'ra iki, Kasas iki, Ankebut iki, Sad bir, Fussilet bir, Kaf bir. ... ; Hicr iki, Saffat suresi, Mülk bir, cin bir. // 557 // Şehadet; Bakara beş, Nisâ iki, Mâide üç, Nur bir, Furkan bir, Münafikun iki, Talâk bir. Şehitler; Bakara bir, Âl-i İmrân iki, .. iki. Şeytan İblis; Bakara üç, Âl-i İmrân iki, Nisâ dört, Mâide iki, En'am üç, A'raf beş, Enfal bir, İbrahim bir, Hicr dört, Nahl üç, İsrâ dört, Kehf bir, Meryem üç, Taha iki, Enbiya bir, Hac dört, Mu'minun üç, Nur bir, Furkan bir, Şu'ra üç, Kasas bir, Ankebut bir, Lokman bir, Sebe iki, Fâtır bir, Yasin iki, Saffat iki, Sad beş, Zuhruf üç, .. bir, Mücadele iki, Haşr iki, Mülk bir, Tekvir bir.

Bâb-ı Sâd

Sâibe*; Bakara bir, Mâide bir, Hicr bir. Sâlih; A'raf iki, Hud dört, Hicr iki, Furkan bir, Şu'ra iki, Neml iki, Sad bir, .. Secde bir, Kaf bir, Zâriyat iki, Kamer iki, Şems iki. Sadaka ...; Bakara dört, Âl-i İmrân üç, Nisâ bir,

Tevbe bir, Yusuf bir, R'ad bir, İbrahim bir, Hac üç, Furkan bir, Kasas bir, Secde bir, Ahzâb bir, Sebe bir, Şuâra bir, .. bir, Hadid iki, Mücadele üç, Münafikun bir, Tegabun bir, Müderris bir, Kıyamet bir. Sadaka-yı Fıtr; Âlâ bir. ..; Bakara bir. Sulh Barışıklık*; Bakara iki, Nisâ üç, Enfal dört, Hucurat bir.

Bâb-ı Tâ

Tağut; Bakara iki, Nisâ üç, Mâide bir, Nahl bir, Zümer bir. Tâlut; Bakara iki. Tur; Bakara iki, Nisâ bir, Meryem bir, Taha bir, Mu'minun bir, Kasas iki, Tur bir, Tin bir. Tufan; Hakka iki, Nuh maddesinde. Tuva; Taha bir, Nâziat bir.

Bâb-ı Zâ

Zahar*; Ahzâb bir, Mücadele iki.

Bâb-ı Ayn

Aişe; Nur iki, Tahrim bir. Âriyet; Mâun bir. Âlemler; Fâtır bir, Zümer bir, Mücadele bir. Adet; Bakara beş, Talâk dört. Adl ve İnsaf; Nisâ iki, Mâide üç, En'am bir, Hud bir, Şuâra bir, Rahman bir. Adl ve İhsân; Nahl bir. ..; A'raf bir, Tevbe bir, Yunus bir, Hud bir, R'ad bir, Taha bir, Enbiya bir, Mu'minun iki, Furkan bir, Nahl bir, Secde bir, Zümer bir, Mü'min bir, Zuhruf bir, Hadid bir, Buruc bir. İrs; Kehf bir, Hesap* maddesinde. Örf; Bakara bir, Enfal bir. İrfân; Bakara iki. Aziz; Bakara bir. Tevbe bir. Atâyâ; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Tegabun bir, Müzemmil bir, sadaka maddesinde. Avf ile Muamele; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Nur bir, Şu'ra bir, Tegabun bir. Akd; Mâide bir. Umde; Bakara iki. Ahidnâme; Nisâ bir, Tevbe bir, Nahl bir. Ahdi Yerine Getirmek; Bakara iki, Âl-i İmrân bir, Mâide iki, Enfal üç, R'ad bir, Nahl iki, İsrâ bir, Mu'minun iki. Abes, Mesih; Bakara üç, Âl-i İmrân sekiz, Nisâ yedi, Mâide on, En'am bir, Meryem üç, Enbiya bir, Hac bir, Mu'minun bir, Şu'ra bir, Zuhruf beş, Hadid bir, Saff iki.

Bâb-ı Ğayn

.. meselesi; Hac bir. Gusl, Boy Abdesti; Mâide bir, Nisâ bir. .. Toplamak; Âl-i İmrân bir, Enfal üç, Fetih iki, Haşr iki.

Bâb-ı Fe

Fâiz; Bakara dört, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir. Fal Okları; Mâide iki. Firavun; Bakara iki, Âl-i İmrân bir, A'raf iki, Enfal iki, Yunus iki, Hud iki, İbrahim bir, İsrâ üç, Taha dört, Mü'minin bir, Şu'ra on, Nahl bir, Kasas sekiz, Ankebut bir, Sad bir, Mü'min iki, Zuhurf iki, Duhan iki, Kâf bir, Zâriyat iki, Kamer iki, Hakka bir, Müzemmil iki, Nâziât iki, Rum bir, Fecr bir. Fesad Karıştırma; Mâide bir, A'raf üç, Kasas iki.

Bâb-ı Kâf

Kadın; Bakara dört, Âl-i İmrân bir. Nisâ on altı, Yusuf üç, Nahl bir, Nur altı, Rum bir, Ahzâb sekiz, Mü'min bir, Zuhurf bir, Mücadele iki, Tahrim beş, Mümteherine iki, Evlenmek ve .. diye .. maddeleri. Nisâ bir. Kârûn; Kasas üç, Ankebut bir, Mü'min bir. Kan Pahası, Diyet; Nisâ bir. Kible; Bakara beş. Kader ve Kaza; Bakara beş, Âl-i İmrân üç, Nisâ iki, Mâide üç, En'am yedi, A'raf beş, Enfal bir, Yunus üç, Hud üç, Yusuf* bir, R'ad iki, İbrahim bir, Hicr bir, Nahl on, Kehf altı, Taha iki, Enbiya iki, Hac iki, Nur bir, Furkan bir, Şu'ra bir, Neml* bir, Kasas iki, Ankebut iki, Rum beş, Secde bir, Ahzâb üç, Sebe sekiz, Yasin iki, Saffat iki, Sad bir, Zümer dokuz, Mü'min iki, Şu'ra dokuz, Zuhurf iki, Câsiye bir, Ahkâf bir, Enfal bir, Fetih bir, Kaf bir, Kamer bir, Vâkıa iki, Hadid bir, Haşr bir, Munafikun bir, Müderris bir, Dehr iki, Beyyine bir, Leyl üç. Kadir Gecesi; Duhan iki // 558 // Kadir suresi. Kur'ân-ı Kerim; Bakara on, Âl-i İmrân dört, Nisâ beş, Mâide altı, En'am dokuz, A'raf dört, Enfal bir, Tevbe bir, Yunus beş, Hud iki, Yusuf iki, R'ad dört, İbrahim iki, Hicr dört, Nahl dört, İsrâ on, Kehf iki, Meryem dört, Taha dört, Enbiya üç, Hac bir, Furkan altı, Şu'ra iki, Nahl beş, Kasas dört, Ankebut beş, Rum bir, Lokman iki, Secde iki, Sebe üç, Fâtır bir, Yasin dört, Sad beş, Zümer beş, Mü'min bir, Ha mim bir, Secde yedi, Şu'ara iki, Zuhurf altı, Duhan üç, Câsiye üç, Ahkâf altı. .. bir, Kaf bir, Tur iki, Necm iki, Kamer altı, Rahman bir, Vâkıa iki, Hadid bir, Haşr bir, Nun bir, Hakka iki, Cin üç, Müzemmil üç, Müderris üç, Kıyamet üç, Dehr bir, Mürselat bir, Nebe' iki, Tekvir beş, İnşikâk bir, Buruc iki, Târık iki, Âlâ üç. Kurban; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Mâide dört, En'am bir, Hac dört, Kevser bir. Kazâ ve Hüküm; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Nisâ altı, Mâide beş, En'am iki, Enbiya iki, Sad iki, Hucurât bir. Kalem; Nun bir, Âlâk bir. Kul Cinsi*; Nisâ üç, Mâide bir, Tevbe bir, Nahl iki, Mü'minin bir, Nur iki, Mücadele bir, Meâric bir, Beled iki. Kıyamet Alâmetleri; Nisâ iki, Mâide dört, En'am dört, A'raf bir, Yunus üç, İbrahim üç, Neml* dört, Meryem bir, Kehf üç, Yaha

yedi, Enbiya üç, Hac dört, Mü'minun beş, Furkan üç, Nahl dokuz, Loman iki, Secde bir, Ahzâb iki, Sebe üç, Fâtır iki, Yasin iki, Saffa iki, Sad bir, Zümer dört, Mü'min beş, Secde üç, Şuâra bir, Zuhruf üç, Duhan dört, Câsiye üç, Ahkâf bir, Kıtâl bir, Kâf dört, Tur iki, Necm iki, Kamer üç, Rahman iki, Vâkıa iki, Mülk iki, Nun bir, Hakka dört, Meâric üç, Müzemmil üç, Müderris iki, Kıyamet dört, Mürselât dört, Nebe' dört, Nâziât sekiz, Abese iki, Tekvir iki, İnfitâr dört, Mutaaffin iki, İnşikâk iki, Gâşiye iki, Fecr bir, Âdiyât iki, Kârîâ iki, Zilzâl suresi, ahiret maddesi. Kız Çocuğu; Neml iki, Zuhruf Tekvir iki.

Bâb-ı Kef

Kâtib-i Âdil; Bakara bir. Kâfirler; Bakara yedi, Âl-i İmrân on beş, Nisâ dokuz, Mâide on, En'am dört, Enfal dört, Nur üç, R'ad üç, İbrahim iki, Nahl üç, Kehf iki, Meryem üç, Enbiya iki, Hac yedi, Mü'minun dört, Nur iki, Furkan dört, Nahl bir, Ankebut iki, Rum bir, Lokman bir, Secde bir, Ahzâb bir, Sebe' iki, Fâtır dört, Yasin üç, Saffat iki, Mü'min üç, Ha mim bir, Secde bir, Ahkâf bir, Kıtâl altı, Mümtehine dört, Tegâbun iki, Meâric beş, Müderris üç, Dehr bir, Beyyine bir. Kitaplar; Bakara yedi, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, R'ad bir, Ankebut iki, Fâtır bir, Hadid bir. Kürsî; Bakara bir. Kesb; Nisâ bir, Mâide bir, Yusuf bir, Hicr bir, Nahl bir, Taha bir, Nur bir, Furkan bir, Kâf iki, Mülk bir, alım-satım ticaret maddelerinde. Kesbin ..; Bakara bir. Ka'be; Bakara iki, Âl-i İmrân, Mâide iki, İbrahim bir, Hac iki, Tur bir, li ilafihim Kureyş suresi. Kefaret; Nisâ bir, Mâide iki, Mücadele bir. Kefalet; Yusuf üç. Kelâle; Nisâ üç. Külliye*; Hac bir. Kem Göz ile Bakmak; Nûn bir. Görüşüp Buluşma; Nisâ bir. Nur altı, Lokman bir, Ahzâb bir, Mücadele bir, Nûn iki. Göz ile Eğlenme*; Hümeze bir. Gün/Gök*; Bakara bir, İsrâ bir, Enbiya bir, Mü'minun iki, Ha mim Secde iki, Kâf bir, Zâriyât bir, Talâk bir, Mülk bir, Nuh bir, Nebe' bir. Güneş; Yasin iki.; Kasas iki. Gizli .. Konuşmak; Nisâ bir, Enbiya iki, Mücadele beş. Kehf ..; Kehf bir.

Bâb-ı Lâm

Lain*; Nur bir. ..; Hucurat bir. Lokman; sure-i Lokman dört. Levh-i Mahfuz; Âl-i İmrân bir, En'am iki, Tevbe bir, Yunus bir, Hud bir, Hicr bir, Nahl bir, Ahzâb bir. Sebe' bir, Fâtır bir, Yasin bir, Kâf bir, Vâkıa bir, Mücadele bir, Buruc bir. Lut*; En'am bir, A'raf iki, Hud sört, hicr üç, sure-i Enbiya, Kâf bir, Zâriyât iki, Hac bir, Şu'ra iki, Neml iki, Ankebut üç, Saffat iki, Sâd bir, Kamer iki.

Bâb-ı Mim

Mim*; Mâide bir. Sofra yemek; Mâide iki. Mülk; Zuhurf. Malaya'ni; Mâide bir. ... Kulûb*; Tevbe bir. Mü'minler; Bakara sekiz, Âl-i İmrân on beş, Nisâ üç, Mâide sekiz, A'raf bir, Enfal beş, Tevbe beş, R'ad iki, Kehf iki, Meryem bir, Hac bir, Mü'minin dört, Nur iki, Furkan iki, Kasas bir, Secde üç, Ahzâb altı, Fâtır üç, Zümer iki, Ha mim Secde iki, Zuhurf iki, Ahkâf iki, Kıtâl iki, Fetih iki, Hucurat iki // 559 // Tur bir, Mücadele bir, Müderris bir, Mülk bir, Sâf bir. Mecûsî; Hac bir. Muhkem ve Müteşâbih Ayetler; Âl-i İmrân bir. ... ; Enbiya bir, Sebe' bir, Süleyman aleyhi's-selâmın Şam tarafına gittiği. ... ; Neml* bir, Yasin bir. Müredde*; Bakara bir, Meryem, Âl-i İmrân beş, Nisâ, Mâide bir, Meryem iki, Enbiya bir, Mü'minin bir, Hac bir, tahrim bir. Müsavât; Hucurat bir. Mes'uliyet; Bakara iki, Âl-i İmrân bir, Nisâ üç, En'am bir, İsrâ iki, Kehf iki, Hac iki, Kasas bir, Rum iki, Lokman bir, Fâtır bir, Zümer bir, Ha mim Secde bir, Şu'ara iki, Câsiye iki, Ahkâf bir, Tur iki, Necm bir, Cuma'a bir, Tahrim bir, Müderris bir, Mutaaffifin bir, Zilzâl iki. ... ; Tur bir. Müslüman Hanesi; Hac bir. Müslümanlar; Nûn bir, Cin bir, mü'minler maddesi. Müşrikler; Bakara altı, Âl-i İmrân iki, En'am on bir, Enfal iki, Tevbe bir, Yunus dokuz, İbrahim bir, Hicr iki, Nahl altı, İsrâ beş, Kehf bir, Meryem iki, Taha iki, Enbiya üç, Furkan beş, Şu'ra iki, Kasas bir, Ankebut iki, Secde bir, Sebe' üç, Fâtır üç, Saffat iki, Sâd üç, Zümer bir, Mü'min iki, Ha mim Secde bir, Şu'ra iki, Zuhurf üç, Duhan iki, Fetih bir, Tur iki, Mutaaffifin iki. ... ; Bakara bir. Meş'urat*; Âl-i İmrân bir, Şu'ara bir. Ma'budun Birliği; Fatiha bir, Bakara iki, Âl-i İmrân dört, Nisâ iki, Mâide bir, En'am üç, A'raf bir, Tevbe bir, Hud bir, Yusuf iki, R'ad bir, Nahl* üç, İsrâ dört, Kehf bir, Taha üç, Enbiya iki, Hac bir, Mü'minin dört, Şu'ra bir, Neml* iki, Kasas iki, Ankebut bir, Fâtır bir, Saffat bir, Sâd bir, Zümer iki, Mü'min bir, Duhan bir, Kıtâl bir, Zâriyât iki, Haşr iki, Tegabun bir, Cin iki, Müzemmil bir, Kâfirun ve İhlâs sureleri. Mi'rac; İsrâ bir, Necm iki. Melekler; Bakara dokuz, Âl-i İmrân altı, Nisâ iki, Mâide bir, En'am bir, A'raf bir, Enfal üç, R'ad bir, Hicr üç, Nahl dört, İsrâ üç, Kehf bir, Meryem bir, Taha bir, Enbiya üç, Hac bir, Mü'minin bir, Furkan üç, Secde bir. Ahzâb iki, Sebe' iki, Fâtır bir, Saffat üç, Sâd iki, Zümer iki, Mü'min üç, Fussilet üç, Şu'ara bir, Zuhurf bir, Kıtâl bir, Kâf üç, Necm iki, Hakka bir, Meâric bir, Müderris bir, Mürselât iki, Nâziât iki, Abese iki, İnfitar iki, Mutaaffifin bir, Kamer bir, Kadir bir. Müteessir; Hac bir. Münafıklar; Bakara üç, Âl-i İmrân üç, Nisâ sekiz, Mâide dört, A'raf bir, Enfal bir, Tevbe

dört, Nur üç, Ahzâb sekiz, Kıtâl beş, Fetih bir, Hadid iki, Mücadele iki, Haşr dört, Münafikun iki, Müderris bir. .. ; Bakara. Muvâzene-i âlem*; Rahman bir. Musa; Bakara on üç, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, Mâide üç, En'am üç, A'raf yirmi, Yunus sekiz, Hud üç, İbrahim üç, İsrâ üç, Kehf iki, Meryem iki, Taha yedi, Enbiya bir, Hac bir, Mü'minin iki, Furkan iki, Şu'ra sekiz, Kasas beş, Ankebut bir, Secde bir, Ahzâb bir, Saffat üç, Mü'min dört, Ha mim bir, Secde bir, Şu'ra bir, Zuhurf dört, Duhan iki, Ahkâf bir, Zâriyat iki, Necm bir, Hakka bir, Saf bir, Müzemmil iki, Nâziât iki, Âlâ bir. Muhacirler; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Nisâ üç, Enfal dört, Tevbe üç, Nahl iki, Hac bir, Nur bir, Ankebut iki, Haşr bir. Miras; Nisâ sekiz, Enfal üç, Ahzâb bir, Kamer bir. Mikâil; Bakara bir.

Bâb-ı Nun

Nesh; Bakara bir, âyet 109, Neml* bir, âyet 101. Nazar ..; Bakara bir, âyet 165, A'raf bir, âyet 185, Âl-i İmrân bir, âyet 150, Yunus iki, âyet 102/7, Neml* bir, âyet 17, Enbiya bir, âyet 22, Rum bir, âyet beş, Ha mim Secde bir, âyet 53, Câsiye iki, âyet 3/6, Tur iki, âyet 36/35, Vâkıa iki, âyet 72/58, Gâşiye iki, âyet 20/17. Nefs; Yusuf bir, Şems bir. Nafaka; Talâk iki. .. ; Bakara on, Âl-i İmrân üç, Nisâ altı, Mâide beş, En'am iki, A'raf üç, Enfal bir, Nur dört, Yunus bir, Hud iki, R'ad bir, İbrahim üç, İsrâ altı, Taha üç, Hac beş, Mü'minin beş, Şu'ra iki, Neml bir, Ankebut beş, Lokman iki, Secde bir, Ahzâb bir, Fâtır iki, Şuâra bir, Nun iki, Tur bir, Cuma'a iki, Meâric üç, Müzemmil üç, Müderris bir, Kıyamet bir, Dehr iki, Mürselât bir, Âlâ bir, Âlâk bir, Beyyine bir, Mâun bir. Numune-i İmtisâl ve Örnek; Ahzâb bir, Mümtehine iki. Nuh; Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, En'am bir, A'raf iki, Tevbe bir, Yunus iki, Hud iki, İbrahim bir, İsrâ iki, Enbiya iki*, Hicr bir, Mü'minin iki, Furkan bir, Şu'ra iki, Ankebut iki, Saffat iki, Sâd bir, Şu'ra bir, Nun bir iki, Zâriyât bir, Necm bir, Kamer iki, Hadid bir, Hakka iki, Nuh suresi.

Bâb-ı Vav

Vedi'a; emanet maddesi. Vaftiz; Bakara bir. Vasiyet; Bakara iki // 560 // Nisâ iki, Mâide iki. Vezâif-i Ahlâkiyye; Bakara bir, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, A'raf bir, Ha mim Secde bir, Şuâra üç, Lokman iki, Mümtehine bir. Şahsa Karşı*; Bakara bir, Nisâ iki, A'raf bir*, İsrâ iki, Hac bir, Furkan üç, Lokman iki, Hucurat iki, Ha mim Secde bir, Necm iki, Meâric iki, Müderris iki, Tekâsür bir. Ana Babaya Karşı; Bakara iki, Nisâ bir, En'am bir, İsrâ iki, Meryem bir, Ankebut bir, Lokman iki, Ahkâf iki. Hasımlara Karşı; Bakara

üç, Nisâ üç, Enfal bir, Tevbe bir, İsrâ bir, Furkan bir, Lokman bir, Beled bir. Nicelere* Karşı; Bakara dört, Nisâ altı, En'am bir, Enfal bir, İsrâ bir, Dehr bir, Fecr bir, Beled bir, ... bir, Mâun bir. Halka Karşı; Bakara yedi, Âl-i İmrân altı, Mâide bir, Enfal bir, A'raf iki, Nahl bir, İsrâ üç, Mü'minun bir, Nur bir, Furkan iki, Şu'ra bir, Hucurat iki, Mücadele iki, Mümtehine bir, Tegâbun bir. Komşulara Karşı; Nisâ bir. ; Bakara dört, Nisâ iki, Enfal bir, Tevbe üç, İsrâ bir, Hac iki, Nur bir, Rum bir, Nun iki, Hakka bir, Meâric bir, Müderris bir, Dehr bir, Kamer bir, Beled bir, .. bir, Mâun bir. Yolculara Karşı; Bakara iki, Nisâ bir, Enfal bir, Tevbe bir, İsrâ bir. .. ve Teâlâ Cenaplarına Karşı; Bakara dört, Âl-i İmrân bir, Nisâ bir, Mâide bir, En'am bir, A'raf bir, Enfal bir, İsrâ bir, Hac iki, Furkan dört, Lokman bir, Hakka bir, Meâric iki, Müderris bir, .. bir. Vekil; Kehf bir. Velâyet idare memleket; Nisâ iki, Enfal bir, Yusuf iki, Kasas bir, Hucurat bir, Nun iki, istikamet ve âdl ve vezâif-i ahlâkiyye maddelerinde. Veli; Bakara bir, Nisâ iki.

Bâb-ı He

Hâbil ve Kâbil; Mâide iki. Hârut ve Mârut; Bakara bir. Hârûn; Bakara bir, Nisâ bir, En'am bir, A'raf üç, Yunus bir, Meryem bir, Taha dört*, Enbiya bir, Mü'minun bir, Furkan iki, Şu'ra bir, Kasas iki, Saffat üç. Hâmân; Kasas iki, Ankebut bir, Mü'min iki. Hudhud Kuşu; Neml bir. Hud; A'raf iki, Hud üç, İbrahim bir, Hac bir, Şu'ra iki, Ankebut bir, Sâd bir, Ha mim Secde üç, Ahkâf iki, Kâf bir, Zâriyât iki, Kamer iki, Hakka iki, Fecr iki. Heykeller; Sebe' bir.

Bâb-ı Yâ

Ye'cüc ve Me'cüc; Kehf bir, Enbiya bir. Yarış*; Yusuf bir. Yahya; Âl-i İmrân bir, En'am bir, Meryem bir, Enbiya bir, Kehf bir, Ha mim Secde bir, Talâk bir. Yâkub; Bakara dört, Âl-i İmrân iki, Nisâ bir, En'am bir, Hud bir, Meryem üç, Enbiya bir, Ankebut bir, Sâd bir, Yusuf suresi. Yuşâ; Mâide bir, Kehf iki, Kasas bir, Yunus Zünnun maddesinde. Yahudiler; Bakara on dokuz, Âl-i İmrân on iki, Nisâ on üç, Mâide dokuz, En'am üç, A'raf üç, Tevbe üç, Nahl bir, Meryem bir, Mücadele bir, Haşr dört, Cuma'a iki, Kıtâl bir, Müderris bir, İsrâil ve oğulları ehl-i kitap maddesinde. Yıldızlar; Neml bir, Enbiya bir, Yasin bir. .. ; Bakara yedi, Âl-i İmrân, Âl-i İmrân bir, Mâide altı, En'am altı, A'raf üç, Nahl üç, Taha iki, Hac bir, Fâtır bir.

(İkinci Kitab'ın sonu)

BİBLİYOGRAFYA

ALİYYU'L-KÂRÎ, Nûreddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerh-i Şifa li'l-Kadi İyaz*, Tah. Abdullâh M. El-Halili, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

BEHÛTÎ, Mansûr b. Yunus b. Selahaddin, *Şerhu Münteha'l-İradat*, nşr. Ebû Abdurrahmân Adil b. Sa'd, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

BEYHAKÎ, Ebûbekir Ahmed, *el-Câmi'u li-Şu'abi'l-İman*, tah. A. A.hamid Hamid, Mektebe Raşid, Riyad 2003, c. 3.

BEYHÂKÎ, Şerhu Münteha'l-İradat;

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut 1988; tah. İzzet Ubeyd ed-Dahhas, Daru İbn Hazm, Beyrut 1997.

TİRMÎZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sevre, *Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001-1421, Hudûd, 2; Şâfiî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, yy. tsz.,

el-İSBEHÂNÎ, Ebû Naîm, *Delâilu'n-Nübuvve*, c. 1.

ed-DÂRÎMÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân (ö. 869), *es-Sünen*, Mukaddime, Beyrut 1987.

ed-DEVVÂNÎ, Celaleddin Muhammed b. Esad (ö. 1502),

el-ACLÛNÎ, I/310; "Bir saat tefekkür bazen bir sene ibadetten daha hayırlıdır."

el-BEYHAKÎ, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, Sahih (ö. 1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 20 cilt, çev. Hüseyin, Zekeriya ve Hasan Yıldız, Ocak Yay, İstanbul 2017.

el-Câmi'u li-Şu'abi'l-İman, tah. A. A.hamid Hamid, Mektebe Raşid, Riyad 2003.

el-BUHARÎ, *es-Sahih*, Kitabu'l-İtk, Hadis no. 2528

el-BUSTÎ, Ebû'l-Fetih *Kaside-i Nûniyye*, İstanbul 1341.

el-HÂRİZMÎ el-BEZZÂZÎ, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî (ö. 1424)'fıkıh kitabı.

el-HEREVÎ, Muhammed, *Cem'u'l-Vesail fi Şerhi's-Şemail*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, C. 1, Beyrut 2004.

el-HİNDÎ, Muttakî, Kenzu'l-'Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, Kahire 1895.

el-İSBEHANÎ, Ebû Naîm (ö. 979), *Delâilu'n-Nübuvve*, c. 1.

el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, c. 68.

el-MECLÎSÎ, Muhammed Bakır b. Muhammed Takî (ö. 1698), c. 68, *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1983.

el-MİZZÎ, Yusuf b. Abdurrahmân, *Tuhfetu'l-Eşraf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, nşr. Abdurrahmân Şerafeddin, Bombay 1965.

- el-RÛMÎ, Mevlânâ Celâleddin, *Mesnevi-i Ma'nevî*, Defter-i Evvel, Bahş-ı 29.
- en-NEBHÂNÎ, Yusuf b. İsmail, *Huccetullâhi ale'l-Alemin*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- en-NESÂÎ, *es-Sünen*, 7218.
- er-RÂZÎ, Ebû'l-Fazl Fahrettin Muhammed, *Mefâtihu'l-Ğayb*.
- es-SAHAVÎ, Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Mekâsidu'l-Hasene fi Beyâni Ehadisi'l-Müştehirati ale'l-Elsine*, tah. Osmân el-Hışt, Dar Kitab Arabî, Beyrut 1985.
- es-SUYÛTÎ, *Camîu's-Sağır*, II/127,
- et-TABERÂNÎ, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c. 2.
- et-TEBRÎZÎ, Muhammed b. Abdullâh Ali Tayyib *Mirkâtü'l-Mefatih Şerhu Mişkâtü'l-Mesabih*, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa es-Sevre *Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001.
- RÂZÎ, Fahrettin, *el-Keşşâf*, Zariyât 56. Âyetin tefsiri; İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, c. 1.
- es-SEMERKANDÎ, Hâkim, *Sevâdu'l-A'zam*, Daru't-Tiba'ati'l-'Amira, Kahire, 1253.
- ELBÂNÎ, Haşiyetu'l-Elbânî Alâ Şerhi'l-Celâl Şemseddin Muhammed el-Mahallî, Daru'l-Fikr, Beyrut c. 2.
- İBN ASÂKİR ed-DİMEŞKÎ, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullâh (ö. 1176), *Tarihu Medineti Dimeşk*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed (ö. 1449), *Lisânu'l-Mizan*, c. 2.
- İBN HALDÛN, *Tarihu İbn Haldun*, c. 1.
- İBN HANBEL, Ahmed (ö. 855), *el-Müsned*, c. 1,
- İBN HİBBÂN, *Sahih*, Hadis no. 7256.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İsmail, *Camîu'l-Mesânîd ve's-Sünen ve'l-Hâdi ila Ekvami Sünen*, c. 12, Tah. A. Emin Kal'acı, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- Tefsiru'l-Kur'ânî'l-Azim*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay, 15 Cilt, İstanbul 1990.
- İBN MÂCE, *Sahih*, .
- İBN SA'D, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1990.
- İBNU'L-ESİR, *Camîu'l-Usul fi Ehadisi'r-Resul*, Beyrut 1972, c. 8.
- NEVEVÎ, İmam *el-Erbaîn*, Mektebetü'l-İktisâd, Mekke, 2008.
- NÂİMÎ el-HARPÛTÎ, İmamzâde Fazıl Ömer, *Kaside-i Bürde Şerhi*, Amasya Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi BA 01539 numarada 202b-214a.

- KADI İYÂZ, Yahsûbî, *Şerhu's-Şifa*,
www.noorlib.ir/view/ar/book/bookview/text/3294/1/249.
- Er-RÛMÎ, Mevlânâ, *Mesnevi-i Ma'nevî*, Defter-i Evvel, Bahş-ı 29.
- el-HEREVÎ, Muhammed, *Cem'u'l-Vesail fi Şerhi's-Şemail*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, c. 1, Beyrut 2004.
- İBN ARABÎ, Muhyiddin, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, c. 2.
- MÜSLİM, *Sahih*, Şerh-i Nevevî, c. 17,
- NÂİMÎ el-Harpûtî, İmamzâde Fazıl Ömer, *Kaside-i Bürde Şerhi*, Amasya Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi BA 01539 numarada 202b-214a.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref, *el-Erbaîn*, Mektebe-İktisâd, Mekke 2008.
- ÖZEL, Ahmet, "Sadru's-Şehid", *İslâm Ansiklopedisi*, 35/425-427, İstanbul: 2008.
- ŞÎRÂZÎ, Sa'dî, *Bostan u Gülistan*, 4. Bab, Hikâyât 4.
- ŞÂFÎÎ, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, yy. tsz..
- ŞEVKÂNÎ, *Neylu'l-Evtar*, c.1.
- TABERÂNÎ, el-Mu'cemu'l-Kebir, c. 2.
- VÂNÎ el-MALATÎ, Hamid Hamdî (ö. 1955) *Zübdetü'l-Mervîyye fi't-Teşrih ve'l-Kemeviyye*, çev. Mustafa Altunkaya - Ahmet Çıgılı, Çıra Yayınları, İstanbul 2018.
- Zübdetü'l-İrfân fi Tedkiki'l-İtkân*, Yazma Eser, Müellif Nüshası, Millet Kütüphanesi, Envanter no. (Henüz kayda geçirilmedi), Malatya 1918.
- Zübdetü'l-İrfân fi Tedkiki'l-İtkân-3*, çev. Mustafa Altunkaya-Mevhibe Altunkaya, Çıra Yayınları, İstanbul 2016.
- Zübdetü'l-Mervîyye fi't-Teşrih ve'l-Kemeviyye*, Yazma Eser, Müellif Nüshası, Millet Kütüphanesi, Envanter no. (Henüz kayda geçirilmedi), Malatya 1918.
- ZEHEBÎ, *Siyeru E'lâmi'n-Nübelâ*, Şuayb Arnavut, Beyrut 1985.

زبدة العرفان، مرتدقيق للدين

Zübdetü'l-İrfân fî tedkîki'l-itkân-2

"Kur'ân Araştırmalarında İrfân'ın Özü"

Jelif:

Hacı Hamid Hamdi Uânî el-Malatî

Çeviri:

Dr. Mehriban Alptekin Altunkaya

Kelâm, Fıkıh ve Tasavvuf genel başlıklarıyla üç cilt halinde tasnif edilen Zübdetü'l-İrfân'ın birinci kitabı (1-247) kelâm konularını, ikinci kitabı (247-564) usul ve fıkıh konularını, (564-725) üçüncü kitabı ise ahlâk ve tasavvuf konularını ele alır. Hakîm ve filozoflar hakkında önemli değerlendirmeler yapan müellif, felsefecilerin iddialarını çürütür. Aynı zamanda Mezhepler tarihine önemli bir yer ayırırken Osmanlı Devleti'nin ideolojik temellerine saldıran İslâm görünümlü yapıların iddialarını da çürütür.

Zübdetü'l-İrfân fî Tedkîki'l-İtkân-2

Hamîd Hamdî-i Vâni el-Malatî / Dr. Mehîbe Aptekin Altunkaya - T.C. Camii Devlet

نبدۃ العرفان، فترتق اللغات

